

ISSN 2663-0389

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН

ПАЁМИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД

МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ - АМАЛӢ

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ

ВЕСТНИК

FINANCIAL AND ECONOMIC

BULLETIN

№4.1 (43)

2024

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№4.1 (43)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№4.1 (43)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№4.1 (43)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2024

Сармухаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. - доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Начальник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A.– candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – Doctor of Economic Sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economic Sciences, Professor, the Head of Department of the Exchange Business of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of Department of the International finance and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК:336

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Солехзода А.А.

Умаров А.Ш.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият таҳлил гардида, се марҳилаи асосӣ нишон дода шудааст.

Марҳилаи аввал (1991-1999) бо мушкилоти ҷиддии иқтисодӣ, аз ҷумла муноқишаҳои шаҳрвандӣ, канда шудани робитаҳои иқтисодӣ бо собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва гузаистан аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ хос буд. Дар ин давра Маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар якбора коҳиш ёфта, таваррум ба сатҳи фаврӣ расид ва сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоиз гузаист. Аммо аз соли 1997 ба шарофати ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ ва татбиқи чораҳои зиддибӯҳронӣ иқтисодиёт тадриҷан барқарор шудан гирифт, ки афзоиши ММД ва беҳбуди вазъи иҷтимоиро нишон дод.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2000-2015) бо татбиқи фаъолони ислоҳоти иқтисодӣ, татбиқи барномаҳои давлатӣ ва густариши ҳамкориҳои иқтисодии берунӣ буд. Суръати миёнаи солони афзоиши ММД ба 9,4 фоиз расид, суръати таваррум наст шуд, карзи беруна хеле коҳиш ёфт. Иқтисодиёти мамлакат аз ҳисоби зиёд кардани истехсоли маҳсулоти хочагии қишлоқ, саноат ва хизматрасонӣ хеле тараккӣ кард. Сатҳи камбизоатӣ ба таври назаррас коҳиш ёфт ва нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба таври назаррас беҳтар шуданд.

Марҳилаи сеюм (2016-2021) бо татбиқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 (СМР-2030), ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва иҷрои ӯҳдадорӣҳои байналмилалӣ дар доираи Ҳадафҳои Рушди Устувор (ҲРҲ) нигаронида шудааст, алоқаманд аст. Дар ин давра ислоҳоти сохтори иқтисодиёт давом дода, дарачаи некуаҳолии аҳоли баланд ва устувори иҷтимоӣ мустаҳкам гардид.

Дар мақола аҳамияти муносибати маҷмӯӣ ба ислоҳоти иқтисодӣ ва банақшагирии стратегӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисоди милли таъкид шудааст. Таҷрибаи Тоҷикистон нишон медиҳад, ки суботи сиёсӣ, ислоҳоти мақсаднок ва ҳамкориҳои байналмилалӣ метавонад ба дастовардҳои назарраси иқтисодӣ оварда расонад.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, рушди иқтисодӣ, стратегияи рушд.

Барои иқтибос: Солехзода А.А. Таҳлили нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ иқтисодиёти милли дар давраи соҳибистиқлолӣ / А.А.Солехзода, А.Ш. Умаров// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –Но. 4.1(43). – С. 5-14.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Солехзода А.А.

Умаров А.Ш.

Аннотация. В статье анализируется экономическое развитие Республики Таджикистан в период независимости, выделяя три основных этапа.

Первый этап (1991-1999 гг.) характеризовался серьезными экономическими вызовами, включая гражданские конфликты, распад экономических связей с бывшим Советским Союзом и переход от плановой экономики к рыночной. В этот период ВВП страны резко снизился, инфляция достигла критических уровней, а уровень бедности превысил 83%. Однако, начиная с 1997 года, благодаря политической стабилизации и реализации

антикризисных мер, экономика начала постепенно восстанавливаться, демонстрируя рост ВВП и улучшение социальных условий.

Второй этап (2000-2015 гг.) ознаменовался активным проведением экономических реформ, реализацией государственных программ и расширением внешнеэкономического сотрудничества. Среднегодовые темпы роста ВВП достигали 9,4%, уровень инфляции снижился, а внешний долг существенно сокращался. Экономика страны значительно выросла за счет увеличения производства в сельском хозяйстве, промышленности и сфере услуг. Уровень бедности значительно снизился, а основные макроэкономические показатели заметно улучшились.

Третий этап (2016-2021 гг.) связан с реализацией Национальной стратегии развития на период до 2030 года (СМР-2030), направленной на устойчивое развитие экономики и выполнение международных обязательств по Целям устойчивого развития (ЦУР). В этот период продолжилось структурное реформирование экономики, повышение уровня жизни населения и укрепление социальной стабильности.

Статья подчеркивает важность комплексного подхода к экономическим реформам и стратегическому планированию для повышения конкурентоспособности национальной экономики. Опыт Таджикистана демонстрирует, что политическая стабильность, целенаправленные реформы и международное сотрудничество могут привести к значительным экономическим достижениям.

Ключевые слова: конкурентоспособность, экономическое развитие, стратегия развития.

ANALYSIS OF INDICATORS OF COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Solehzoda A.A.

Umarov A.Sh.

***Annotation.** This article analyzes the economic development of the Republic of Tajikistan during its period of independence, highlighting three main stages.*

The first stage (1991-1999) was characterized by serious economic challenges, including civil conflicts, the collapse of economic ties with the former Soviet Union, and the transition from a planned economy to a market economy. During this period, the country's GDP declined sharply, inflation reached critical levels, and the poverty rate exceeded 83%. However, starting in 1997, due to political stabilization and the implementation of anti-crisis measures, the economy began to gradually recover, demonstrating GDP growth and improved social conditions.

The second stage (2000-2015) was marked by active economic reforms, the implementation of state programs, and the expansion of foreign economic cooperation. The average annual GDP growth rate reached 9.4%, inflation was decreasing, and external debt was significantly reduced. The country's economy grew significantly due to increased production in agriculture, industry, and services. The poverty rate was significantly reduced, and the main macroeconomic indicators improved noticeably.

The third stage (2016-2021) is associated with the implementation of the National Development Strategy for the period up to 2030 (SDG-2030), aimed at sustainable economic development and the fulfillment of international obligations under the Sustainable Development Goals (SDGs). During this period, structural reform of the economy, an increase in the standard of living of the population, and strengthening of social stability continued.

The article emphasizes the importance of an integrated approach to economic reforms and strategic planning to improve the competitiveness of the national economy. The experience of Tajikistan demonstrates that political stability, targeted reforms, and international cooperation can lead to significant economic achievements.

Keywords: competitiveness, economic development, development strateg.

Гузориши масъала. Аз тамоюли нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ дар давраи солҳои 1991-2024 бармеояд, ки татбиқи сиёсати иқтисодии кишвар дар самти таъмини рушди устувор ва суръатноки иқтисодӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, кам намудани вобастагии кишвар аз омилҳои беруна, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣи кишвар, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тозаи ватанӣ ва дар ин замина беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии мардум натиҷаи чашмрас дода истодааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Рушди иқтисодии миллӣ ва рақобатпазир намудани соҳаҳои иқтисодии кишвар мақсадҳои асосии давлату ҳукумати кишвар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин Ҳукумати кишвар ду стратегияи миллии рушди дарозмуҳлат ва беш аз 500 барномаҳои соҳавию минтақавиро бо маром татбиқ намуд. Айни замон Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 мавриди татбиқ қарор доранд.

Мақсади мақола – ин пеш ҳама таҳлили нишондиҳандаҳои рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар даврони соҳибистиклолии кишвар ва дурнамои рушди он мебошад. Масъалаи мазкур тавасути Стратегияи миллии руд барои давраи то соли 2030 ва дигар банаҳаҳои давлатӣ татбиқ гашта истодааст.

Мухтавои асосии мавод. Дар оғози солҳои соҳибистиклолӣ иқтисоди кишвар ба 3 мушкилоти асосӣ дучор гардид, яқум, бо пайомадҳои ногувори иҷтимоӣ иқтисодӣ бинобар сабаби низоъҳои шахрвандӣ дар 5 соли аввали соҳибистиклолӣ (солҳои 1992-1997), дуҷум бо қанда шудани занҷираи иқтисодӣ дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт бинобар сабаби барҳам хурдани занҷираи иқтисодӣ собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, сеҷум, бо дигаргуниҳои қуллии соҳторию институтсионалӣ ҳангоми гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ.

Давраи дигаргунсозии қуллии иҷтимоӣ иқтисодӣ аз соли 1997 оғоз шуд, зеро дар ин сол низоъҳои шахрвандӣ анҷом ёфта, сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ пурра барқарор гардид; таназзули давраи гузариш ба рушди мунтазами иқтисодӣ табдил дода шуд ва марҳилаи аввали дигаргунсозии соҳторию институтсионалии давраи гузариш ба анҷом расид.

Дар доираи ҳуҷҷатҳои стратегӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар ҳамчун ҳадафи олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардид.

Дар ин замина рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷиктсонро вобаста ба се давраи асосӣ таҳлил намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

❖ *Давраи аввал солҳои 1991-1999*

Танҳо дар давраи ноустувории сиёсии солҳои 1992-1996 маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) Тоҷикистон беш аз се маротиба ва нишондиҳандаҳои соҳаҳои иқтисоди воқеӣ 2-10 маротиба қоҳиш ёфт. Таназзули истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 52,8 фоиз ва саноатӣ 65,8 фоизро ташкил дода, ҳиссаи соҳтмон дар ташаккули ММД аз 10 фоизи соли 1991 то 2,1 фоиз дар соли 2000 паст шуд. Дар маҷмӯи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар бо суръати баланд поин рафта, набудани қонунгузорӣ ва пули ягонаи миллӣ ҳамчун воситаи пардохт ба бенизомии муносибатҳои пулию қарзӣ, норасоии захираҳои молиявӣ, касри бучет ва афзоиши таваррум то сатҳи 2136 фоиз (дар соли 1993) оварда расонид. Дар натиҷа норасоии маҳсулоти озуқа ба назар расида, сатҳи камбизоатӣ дар соли 1997 беш аз 83 фоизро ташкил дод, ки ин аз вазъи ногувори иҷтимоии кишвар шаҳодат меод.

Дар натиҷаи татбиқи ислоҳоти саривақтӣ, андешидани тадбирҳои зиддибуҳронӣ соли 1997 бори аввал рушди иқтисоди миллӣ таъмин гардид, зеро афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соли 1996-ум 1,7 фоизро ташкил дод.

Суботи ҷамъиятию сиёсӣ, тавсеаи ислоҳот ва татбиқи ҳамаҷонибаи барномаҳои иқтисодии қабулгардида барои рушди иқтисоди миллӣ шароити мусоид фароҳам овард, ки дар натиҷа рушди миёнасолонаи ММД дар солҳои 1997-1999-ум 3,6 фоизро

ташкил дода, ба ҳар нафар аҳоли 12 фоиз зиёд гардид.

❖ *Давраи дуҷум солҳои 2000-2015*

Амалигардонии ислоҳоти иқтисодӣ, татбиқи барномаву стратегияҳои давлатӣ, тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодии хоричӣ ва ҷалби сармоя имкон доданд, ки дар давраи минбаъда суръати нисбатан баланди рушди иқтисодӣ таъмин гардад. Дар солҳои 2000-2005 афзоиши миёнасолонаи ММД 9,4 фоизро ташкил дода, сатҳи таваррум дар соли 2005 то 7,1 фоиз паст шуд. Қарзи беруна бошад аз 108 фоизи ММД дар соли 2000 то 38,9 фоизи ММД дар соли 2005 кам гардид.

Рушди иқтисоди миллӣ дар ин давра асосан аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 9,9 маротиба, хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли 7,7 маротиба, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 6,3 маротиба, савдои чакана 4 маротиба, маҳсулоти саноатӣ 3,1 маротиба, мусофиркашонӣ 2,6 маротиба ва боркашонӣ 1,4 маротиба таъмин гардид.¹

Дар давоми солҳои 2007-2015 суръати баланди рушди иқтисодиро дар сатҳи 6-7 фоиз (миёнасолона) таъмин намояд. Дар соли 2015 ҳаҷми ММД то 48,4 млрд. сомонӣ ва ба ҳар нафар аҳоли то 6052,6 сомонӣ (1052,6 доллар) расонида шуд. Даромади буҷети давлатӣ то 33,2 фоизи ММД расида, ҳиссаи хароҷоти иҷтимоии буҷети давлатӣ 13,8 фоизи ММД-ро ташкил намуд ва сатҳи таваррум то нишондиҳандаи якрақама коҳиш ёфт. Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ бори нахуст дар соли 2015 беш аз 5 фоизи ММД-ро ташкил дод. Танҳо дар давоми солҳои 2000-2015 ба иқтисодиёти кишвар 4963,6 млн. доллар сармояи хоричӣ, аз ҷумла 2050,8 млн. доллар сармояи мустақим ворид гардид.²

Ҳамаи дастовардҳои дар давоми солҳои 2000-2015 ноилшуда имкон дод, ки сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ аз 81 фоизи

соли 1999 то 31,3 фоиз дар соли 2015 коҳиш ёбад.

❖ *Давраи сеҷум солҳои 2016-2021*

Дар марҳилаи дигари рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуччати муҳими банақшаگیرӣ – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) таҳия ва қабул гардид.

Дар СМР-2030 самтҳои рушди кишвар мушаххас карда шуданд, ки ба консепсияи гузариши иқтисоди миллӣ ба рушди устувор асос ёфтааст. Ин ҳуччат уҳдадорҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Рӯзномаи асри XXI ва Ҳадафҳои рушди устувор (ХРУ)-ро, ки дар ҷаласаи 70-уми Ассамблеяи Генералии СММ моҳи сентябри соли 2015 тасдиқ шудаанд, ба инобат мегирад.

СМР-2030 тавассути се давраи миёнамуҳлат амалӣ мегардад:

- марҳилаи гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ (солҳои 2016-2020);
- марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025);
- марҳилаи ба анҷом расонидани саноатикунони босуръат ва баланд бардоштани иқтидорҳо дар асоси дониш ва навоариҳо (солҳои 2026-2030).

Амалишавии СМР-2030 дар се марҳила тавассути барномаҳои миёнамуҳлати рушд пешбинӣ шудааст.

Танҳо дар давраи солҳои 2016-2021 ҳаҷми номиналии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба андозаи 28 млрд. сомонӣ афзоиш ёфта, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 15 млрд. сомони соли 2016 дар соли 2021 то 38,8 млрд. сомонӣ расонида шуд.

Рушди миёнасолонаи иқтисодиёт дар солҳои 2000-2021 дар сатҳи 7,5 фоиз таъмин шуда, ҳаҷми воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар ин давра 4,6 маротиба афзуд.

¹ Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 141, 154.

² Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 302.

Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли аз 289 сомони дар соли 2000 то 10,1 ҳазор сомони дар соли 2020 расид, ки 9,5 ҳазор сомони ё беш аз 30 маротиба зиёд гардидааст. Рушди иқтисоди миллӣ дар солҳои 2000-2021 асосан аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 6 маротиба, кишоварзӣ 4,8 маротиба, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 9,7 маротиба, гардиши савдои чакана 9,7 маротиба, хизматрасониҳои пулакӣ 5,5 маротиба, мусофиркашонӣ 4,3 ва боркашонӣ 2,9 маротиба таъмин гардид.

Агар дар соли 2000 музди миёнаи меҳнат 15,57 сомони ро ташкил меод, пас дар соли 2021 он ба 1540,84 сомони расида, 98,9 маротиба афзоиш ёфтааст.

Даромадҳои пулии аҳоли дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 ба ҳисоби воқеӣ 3,1 маротиба афзоиш ёфта, ҳаҷми он 80,5 млрд. сомони ро ташкил дод.

Саҳми баҳши хусусӣ дар ММД дар ин давра зиёда аз 70 фоиз, шугли аҳоли 68 фоиз ва ташаккули қисми даромади буҷет ба 80 фоиз расонида шуд.

Тадбирҳои андешидашуда имкон дод, ки ҳама сола беш аз 193 ҳазор ҷойи кории доимӣ ва мавсимӣ таъсис дода шавад.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз 10 адади соли 1992 то 141 адад дар соли 2012 расида, бо татбиқи ислоҳот оид ба гузариш аз миқдор ба сифат дар соли 2021-ум ба 69 адад расонида шуд, ки аз он 18 бонки анъанавӣ ва як бонки исломӣ, 18 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 5 ташкилоти қарзии хурд ва 27 фонди қарзии хурд мебошад.

Агар дар соли 1995 ҳаҷми маблағгузориҳои қарзӣ ба иқтисодиёт ҳамагӣ 9,1 млн. сомони ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 10 млрд. сомони баробар гардидааст.

Аз ҳаҷми умумии қарзҳои дар соли 2021 додашуда 62,5 фоиз ё 6,3 млрд. сомони қарзҳои хурдро ташкил медиҳанд, ки нисбат ба соли 2006-ум 11,9 маротиба зиёд мебошад.

Дар давоми солҳои 1991-2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 13282 корхона ва иншооти хурду миёна хусусӣ гардонида шуд, ки аз ин 11892 адад иншооту корхонаҳои хурд ва 1390 адад корхонаи калону миёна мебошад. Аз ин шумора 4161 адад ба вилояти Хатлон, 3981 ба вилояти Суғд, 326 адад ба ВМКБ, 2170 адад ба шаҳри Душанбе ва 2644 адад ба НТЦ рост меояд. Аз рӯи соҳаҳо бошад 3396 адад ба кишоварзӣ, 2489 ба хизмати маишӣ, 1978 ба савдо, 768 ба иҷтимоӣ, 731 ба ҳуроки умумӣ, 593 ба саноат ва энергетика, 563 ба сохтмон, 537 ба нақлиёт ва алоқа, 220 ба тандурустӣ, 175 ба сохтмони нотамо, 30 ба маориф ва 1802 адад ба дигар соҳаҳо тааллуқ доранд.

Дар воқеъ амалишавии ислоҳот дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, бахусус дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, дастгирии баҳши хусусӣ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои зарурӣ барои рушди соҳаҳои афзалиятнок дар ин давра самараи хуб дода, дар кишвар барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ фазои мусоид фароҳам оварда шуд.

Дар натиҷа ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2021 ба 39,8 млрд. сомони расид, ки нисбат ба соли 2000-ум 4,2 маротиба зиёд мебошад.

Таҳлили ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар давоми солҳои 1991-2021 нишон медиҳад, ки дар ин давра рушди назарраси соҳаи кишоварзӣ таъмин гардидааст. Татбиқи ислоҳоти соҳа имкон дод, ки соли 2021 нисбат ба соли 1991 истеҳсоли ғалла бештар аз 5,3 маротиба, картошка 10 маротиба, сабзавот ва мева 7 маротиба, зироатҳои полезӣ 13,7 маротиба, ангур 2,6 маротиба, истеҳсоли гӯшти чорвои калон ва майда 4,2 маротиба, гӯшти паранда 5,9 маротиба, шир 1,7 маротиба ва тухм 2,2 маротиба зиёд гардад³.

Дар доираи созишномаҳои сармоягузориҳои баимзорасонидашуда ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҳолати 1-уми январи соли 2021 беш аз 10 млрд. сомони сармояи

³ Начальный отчет – Проект коммерциализации сельского хозяйства от Государственное учреждение “Развитие предпринимательства в сельском хозяйстве” доступ документа

https://pmutacp.tj/eng/images/Niras/pdf/niras_nachalny_otchet_rus.pdf

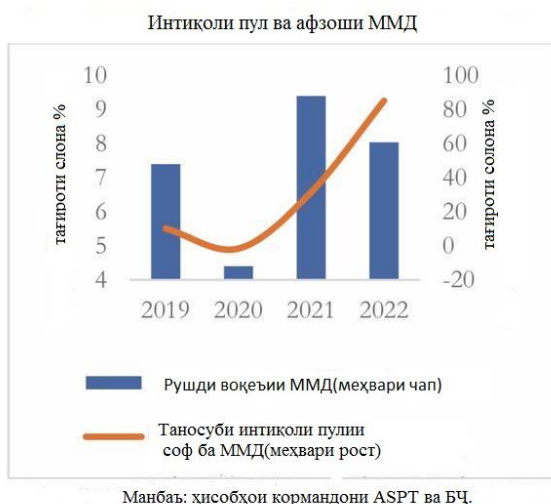
мустиками хоричӣ чалб карда шуда, 15 корхонаи пуриқтидори истеҳсоли сохта, ба истифода дода шуданд.

Дар солҳои охир бо чалби сармояи дохилию хоричӣ садҳо корхонаҳои хурду бузурги истеҳсоли эҳё ва чойҳои корӣ барқарор шуданд. Агар соли 2000 шумораи корхонаҳо 1329 ададро ташкил карда бошанд, дар соли 2021 шумораи онҳо ба 2397 адад расидааст.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 5,9 млрд. сомони соли 2000 то ба 38,8 млрд. сомонӣ дар соли 2021 расонида шуд.

Афзоиши иқтисодӣ. Иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли 2022 8,0 дарсад рушд карда, аз тамоми интизориҳои молиявии давлату ҳукумат зиёдтар буд. Нишондиҳандаи баланди ММД аз интизориҳои барвақтӣ, ки аз ноустувории

минтақавӣ ва таъсири амиқи барқароршавии COVID-19 дар соли 2021 ба вуҷуд омада буд, қомилан фарқ мекард. Иқтисод аз талаботи қалон ба нерӯи корӣ дар Русия ва мустақкам шудани рубли русӣ асбори асосии даромад ва интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ баҳра бурд. (Расми 1). Сармоягузориҳо ба афзоиши ММД саҳми иловагӣ гузоштанд. Дар ҳоле, ки лоиҳаҳои рушд, ки аз ҷониби беруна маблағгузорӣ мешаванд, афзоиши сармоягузорию давлатиро дар бахшҳо, аз қабилӣ энергетика, маориф ва нақлиёт, бахши хусусӣ ҳавасманд кардаанд. Ҳаҷми содирот дар соли 2022 пас аз ҳаҷми фуруши металлҳои қиматбаҳо дар ду соли гузашта ба эътидол даромад. Даромади баланди хонаводаҳо ба афзоиши воридоти истеъмолӣ мусоидат кард, ки ин боиси кам шудани содироти соф гардид (Расми 1).

Тибқи ҳисобҳои пешакии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъолияти иқтисодӣ дар симоҳаи аввали соли 2023 дар сатҳи баланд боқӣ мондааст. Индекси фаъолияти иқтисодӣ аз ҳисоби афзоиши истеъмоли хонаводаҳо (потребления домохозяйств) ва сармоягузорӣ дар як сол 8,2 дарсад афзоиш ёфт⁴.

Дар Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба таври васеъ вусъат додани истеҳсолот ба амал омад. Саҳми бахши

хизматрасонӣ дар ММД бо 2,5 фоиз аз ҳама бештар, бахши саноат бо 2,4 фоиз, кишоварзӣ 2,1 фоиз тва саҳми камтаринро бахши соҳтмон бо -1,0 фоиз ташкил дод (Расми 2).

Пас аз барқарорсозии иқтисодиёт дар соли 2021, бахши хизматрасонӣ афзоиши баландро бо саҳми 4,3 фоизро идома дод. Паст кардани маҳдудиятҳо дар ҳаракат ва кушодани сарҳадҳои байнидавлатӣ афзоиши ҳаҷми ҳамлу нақли борҳои рӯизаминиро 26,1 фоиз суръат бахшид. Ҳамчунин дар ин

⁴ Сомонаи расмии Агентии омори назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

<https://www.stat.tj/>

баробар ҳаҷми муомилоти яклухт ва чакана 11,2 фоиз афзуд. Талаботи афзоянда аз ҳисоби афзоиши вуруди сайёҳон, муҳочирони муваққати сафарбаркунии ҳарбӣ(мобилизасия) ва истеъмоли хонаводаҳо низ ба фаъолият дар соҳаи хизматрасонӣ мусоидат намуд. Теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки ба Тоҷикистон сафар кардаанд, аз 634,3 ҳазор нафар дар соли 2021 то 1151,9 ҳазор нафар дар соли 2022 ду баробар афзудааст - (ҷадвали 2).

Саноат бо суръати тез рушд кард, ки дар соли 2022 12,9 фоизро ташкил дод. Рушд аз ҳисоби сармоягузорию нав дар соҳаи истихроҷи маъдан ва металлургия, энергетика, коркарди хӯрокворӣ ва нассочӣ таъмин карда шуд. Дар корхонаҳои саноатӣ низ афзоиши назаррас мушоҳида шуд: аз 2385 дар соли 2021 то 2795 дар соли 2022. Аксари ин корхонаҳо дар саноати коркард фаъолият мекунанд, ки 62 дарсади тамоми маҳсулоти саноатиро ташкил медиҳанд. Пас аз он саноати истихроҷ қарор дорад, ки 11 фоизи

корхонаҳои саноатӣ ва 21 фоизи тамоми маҳсулоти саноатиро ташкил медиҳад. Аксарияти дигар корхонаҳо дар соҳаи энергетика ва об фаъолият мекунанд⁵.

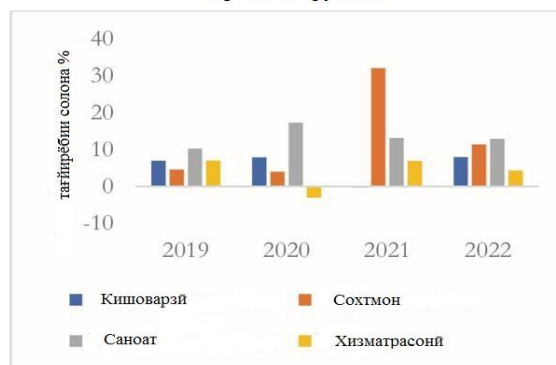
Пас аз коҳиши андаке дар соли 2021, ба шарофати шароити мусоиди иқлим ва афзоиши кишти барвақти зироатҳои баҳорӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2022 8 фоиз барқарор шуд. Майдони барои кишти барвақтии зироатҳои баҳорӣ ҷудошуда дар соли 2022 5,8 фоиз афзуда, 19 ҳазору 538 гектарро ташкил дод.

Суръати баланди рушди сохтмон, дар соли 2021 оғоз шуда буд, баҳши сохтмон дар соли 2022 11,4 фоиз афзоиши ёфт. Ин бо афзоиши қавии бозори амволи ғайриманқул, афзоиши 19 дарсад фурӯши бозори манзил дар соли 2022, инчунин афзоиши босуръати аҳоли, урбанизатсия ва сармоягузорию амвол, ки боиси бунёди биноҳои истиқоматӣ ва тичоратӣ, махсусан дар шаҳри Душанбе мегардад, вобаста аст (расми 2).

Сохтори афзоиши ММД аз рӯи намудҳои истеҳсолот

Афзоиш аз рӯи баҳш

Тавозуни пардохт. Тоҷикистон соли сеюм аст, ки бақияи мусбӣ ҳисоби чорӣ(салдо) нигоҳ дошта мешавад. Тавозуни ҳисоби чорӣ дар соли 2022 профисити таърихан баланди 15,6 дарсади ММД (нисбат ба соли 2021 8,2 дарсад) ба қайд гирифта шудааст. Ҳисобҳои даромади ибтидоӣ ва дуумдараҷа одатан касри калони тичорати Тоҷикистонро ҷуброн мекунанд. Ин тамоюл

дар соли 2022 мушоҳида шуд. (Расми 3). Дефисити савдо дар давоми ду соли охир махсусан аз сабаби афзудани воридот зиёд шуд. Баръакс, бақияи мусбӣ дар суратҳисобҳои даромади ибтидоӣ ва дуумдараҷа то охири соли 2022 ба таври назаррас афзуда, ба 5,1 миллиард доллари ИМА расид. Маблағи софи интиқоли пул ҳамчун омили асосии пешбарандаи ин

⁵ Официальный документ [Отчет о торговле и развитии за 2023 год](#) от официальной сайт Конференция ООН по торговле и развитию

ЮНКТАД доступ документа https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2023_en.pdf

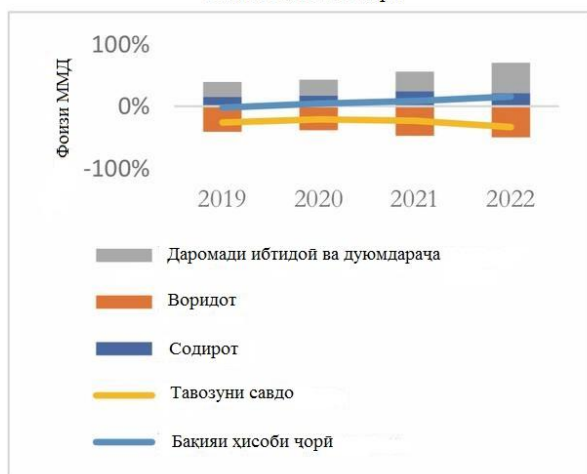
афзоиш боқӣ монда, ба баландтарин сатҳи худ 49 дарсади ММД расидааст.

Содирот коҳиш ёфт, зеро ҳукумат содироти тиллоро кам кард ва онро дар дохили кишвар бештар нигоҳ дошт. Содирот аз 24,2 дарсади ММД дар соли 2021 то 16,7 дарсад дар соли 2022 коҳиш ёфт. Коҳиш пеш аз ҳама ба 41 дарсад коҳиш ёфтани содироти металлҳои қиматбаҳо, бахусус тилло вобаста буд (Расми 3), зеро Ҳукумат нигоҳ доштани бештари тиллоро дар кишвар ва афзоиши захираҳои берунӣ дар шароити номуайянии афзалтар ҳисобид. Металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо дар соли 2022 сеяки ҳаҷми умумии содироти молро ташкил медиҳанд. Содироти дигар молҳо мӯътадил боқӣ монда, асосан афзоиши истеҳсоли истихроҷи маъданҳои кӯҳиро ба назар мерасад.

Афзоиши содироти маҳсулоти кишоварзӣ коҳиши содироти металлҳои қиматбаҳоро қисман ҷуброн кард. Нархи

маҳсулоти асосии кишоварзии Тоҷикистон, аз қабилӣ пиёз, меваи хушк ва ангур, дар давоми соли 2022 ба далели болоравии нархи ҷаҳонӣ дар заминаи камбудии норасоӣ дар натиҷаи ҷанг дар Украина ва ҳамчунин афзоиши талабот аз Русия, товони кам шудани таъминот аз Авропо ба 60 дарсад боло рафтааст. Нархи нассочӣ дар нимаи аввали 2022 нисбат ба соли 2021 20 дарсад боло рафт. Аммо яқбора коҳиш ёфтани талабот ба маҳсулоти нассочӣ дар нимаи дуюми сол болоравии ибтидоии нархҳо ҷуброн карда, арзиши содироти нассочӣ ба соли қаблӣ баробар шуд. Тоҷикистон ҳамчунин дар соли 2022 содироти нерӯи барқро ба кишварҳои ҳамсоя ба далели тақозои шадиди хориҷӣ 10,6 дарсад афзоиш дод. Содироти алюминийи аввалия дар натиҷаи болоравии нархи алюминий, ки дар соли 2022 (ба ҳисоби миёна 13 дарсад афзоиш ёфт) 3,5 дарсад зиёд гашт⁶(расми 3).

Бақияи ҳисоби ҷорӣ

Содироти металлҳои қиматбаҳо ва дигар молҳо

Афзоиши воридот бо сабаби истеъмоли дохилӣ идома ёфт. Воридот аз 47,6 дарсади ММД дар соли 2021 то беш аз 50 дарсад дар соли 2022 афзоиш ёфтааст. Ба сабаби воридоти Тоҷикистон асосан маҳсулоти хӯрокворӣ, гандум, орд, равған ва масолеҳи сохтмонӣ шомил аст. Ин маҳсулотҳо бештар аз Русия, Қазоқистон ва дигар кишварҳои ИДМ ворид карда мешавад, ки дар маҷмӯъ 60

дарсади воридоти маҳсулотҳо ташкил медиҳанд. Чин сеюмин калонтарин воридкунандаи маҳсулотҳо ба Тоҷикистон аст, ки асосан мошину таҷҳизоти технологияи пасту миёна, инчунин асбобҳои гуногуни рӯзгор ва либосро таъмин мекунад, ки 16 фоизи ҳаҷми умумии воридотро ташкил медиҳад. Тоҷикистон дар соли 2022 ба маблағи 4,6 миллиард дол.ИМА маҳсулот

⁶ Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе, Агентство

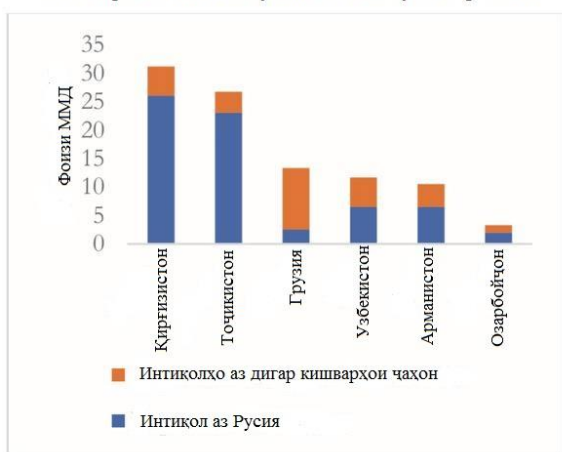
по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 334, 338–342.

ворид кардааст, ки афзоиши солони 23 дарсадро нишон медиҳад. Омили асосии ин натиҷа болоравии нархи маводи ғизоӣ ва маводи сӯзишворӣ дар нимсолаи аввали соли 2022 ва афзоиши талаботи истеъмолии мардум аст. Дар маҷмӯъ, ҳамаи зергурӯҳҳои воридотӣ, ба истиснои мошину таҷҳизот, ки 6,4 фоиз коҳиш ёфтанд, арзиши беш аз 20 фоизро нишон доданд.⁷

Ҳаҷми интиқоли пул сарфи назар аз ноустувории геополитикӣ дар минтақа дар соли 2022 ба таври назаррас афзоиш ёфт. Тоҷикистон яке аз кишварҳои вобаста ба интиқоли пул дар ҷаҳон боқӣ мемонад. Дар Русия ҳудуди 1 миллион муҳоҷири тоҷик

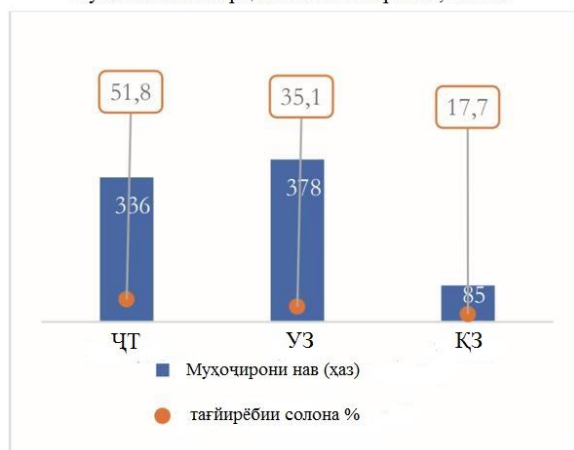
зиндагӣ мекунад, ки умдатан дар сохтмон ва тичорат кор мекунад⁸. Маблағҳои интиқоли аз Русия беш аз 85 дарсади ҳаҷми умумии интиқоли пул ба Тоҷикистонро ташкил медиҳанд ва яке аз калонтарин интиқолҳои пулӣ дар минтақа ба шумор меравад (ҷадвали 5). Оғози ҷанг ва рафтани бисёре аз ширкатҳои ғарбӣ ва кормандони онҳо имкони кор дар Русияро барои муҳоҷирон аз Осиёи Марказӣ ва Қарғозии Ҷанубӣ густариш дод. Дар натиҷа, муҳоҷират аз Осиёи Марказӣ дар соли 2022 ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфт ва баъд аз эълони сафарбаркунии низомии Русия дар моҳи сентябр каме коҳиш ёфт (ҷадвали 5).

Кишварҳои интиқолкунандагони пулӣ дар 2021с

Манбаъ: ХБА

Муҳоҷирони ворид-шаванда ба Русия аз кишварҳои Осиёи Марказӣ, 2022с

Манбаъ: Fineexpertiza.ru

Адабиёт

1. Газизуллин Ф.Г. Проблемы воспроизводства общественного продукта в эволюции экономической теории // Проблемы современной экономики. — 2014. — 14 (52). — С. 64.
2. Global value chain- Глобальных цепочек добавленной стоимости https://en.wikipedia.org/wiki/Global_value_chain
3. Информационному агентству России ТАСС <https://tass.ru/ekonomika/17090753>
4. Комилов С.Дж. Развитие инновационного потенциала в условиях формирования конкурентоспособной национальной экономики // Известия Таджикского отделения Международной академии наук высшей школы. — 2013. — 1. — С. 36–41.
5. Начальный отчет – Проект коммерциализации сельского хозяйства от Государственное учреждение “Развитие предпринимательства в сельском хозяйстве” доступ документа https://pmutacp.tj/eng/images/Niras/pdf/niras_nachalniy_otchet_rus.pdf

⁷ Сельское хозяйство в Республике Таджикистан // Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 14, 315–360.

⁸ Global value chain- Глобальных цепочек добавленной стоимости

<https://tass.ru/ekonomika/17090753>

6. Официальный документ [Отчет о торговле и развитии за 2023 год](https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2023_en.pdf) от официальной сайт Конференция ООН по торговле и развитию ЮНКТАД доступ документа https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2023_en.pdf
7. Официальный документ [Годовой отчет ЮНКТАД за 2022 год](https://unctad.org/system/files/official-document/osg2023d1_en.pdf) от официальной сайт Конференция ООН по торговле и развитию ЮНКТАД https://unctad.org/system/files/official-document/osg2023d1_en.pdf
8. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан // Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 14, 315–360.
9. Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе, Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 334, 338–342.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 302.
11. Рассчитано по: Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С.131–141.
12. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 141, 154.
13. Сомонаи расмии Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://www.stat.tj/>
14. Сомонаи расмии Бонки милли Тоҷикистон <https://www.nbt.tj/tj/>
15. Сомонаи расмии Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволии давлатии ҶТ <https://investcom.tj/>
16. Рассчитано по: Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 154.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Салехзода Ашурбой Абдувоҳид - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи Иқтисодиёти ҷаҳон ДМТ. Телефон: (+992) 901 60 70 70 E-mail: ashurboy@mail.ru
Умаров Атобой Шерафганович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи молиявӣ иқтисодӣ. Суроға: 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 100-69-22-22. E-mail: atoboyumarov@gmail.com

Сведения об авторе:

Салехзода Ашурбой Абдувоҳид - Кандидат эҷономиқески науқ, доцент кафедраи миروي эҷономики ТНУ. Телефон: (+992) 901 60 70 70 E-mail: ashurboy@mail.ru
Умаров Атобой Шерафганович – Таҷикистонии миллии университет докторант Ph.D кафедраи миروي эҷономики. Адрес: 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 100-69-22-22. E-mail: atoboyumarov@gmail.com

Information about the author:

Salehzoda Ashurboy Abduvohid - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, TNU. Phone: (+992) 901 60 70 70 E-mail: ashurboy@mail.ru
Umarov Atoboy Sherafganovich - Tajik National University Ph.D doctoral student at the Department of World Economics. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 100-69-22-22. E-mail: atoboyumarov@gmail.com

УДК: 338.459

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Хайрзода Ш.Қ.

Файзуллоев Х.П.

Аннотатсия. Мақола ба асосҳои дастгирии молиявии соҳибкории хурд ва миёна (СХМ) бахшида шудааст, ки дар иқтисодиёти аксари кишварҳо нақши калидӣ дошта, ба ташкили ҷойҳои корӣ, навоарӣ ва руиҳи рақобат мусоидат мекунад. Дар қор манбаъҳои асосии маблағгузори СХМ, аз ҷумла қарзҳои бонкӣ, сармои венчурӣ, барномаҳо ва механизмҳои давлатӣ, ки ба руиҳи ин бахш равона шудаанд, баррасӣ карда мешаванд. Ба таҳлили мушкилоте, ки соҳибкории хурд миёна ҳангоми ҷустуҷӯи захираҳои молиявӣ дучор меоянд, инчунин монеаҳои мавҷуда барои дастрасӣ ба маблағгузорӣ диққати махсус дода мешавад. Дар мақола тавсияҳо оид ба беҳтар кардани шароит барои маблағгузори СХМ, аз ҷумла чораҳо оид ба коҳиши додани хавфҳо барои қарздиҳандагон ва татбиқи воситаҳои фасеҳи молиявӣ оварда шудаанд. Таҷқиқот аҳамияти ҳамкориҳои самараноки байни сохторҳои давлатӣ, муассисаҳои молиявӣ ва ҳуди соҳибкоронро барои фароҳам овардани муҳити мусоиди молиявӣ барои соҳибкории хурд миёна таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурд миёна, манбаъҳои маблағгузорӣ, шаклҳои қарздиҳӣ, қарздиҳӣ, қарзҳои бонкӣ, маблағгузори хурд.

Барои иқтибос: Хайрзода, Ш. Қ. Асосҳои назариявии дастгирии молиявии соҳибкории хурд миёна / Ш. Қ. Хайрзода, Х. П. Файзуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 15-25.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Хайрзода Ш.Қ.

Файзуллоев Х.П.

Аннотация. Статья посвящена основам финансовой поддержки малого и среднего бизнеса (МСБ), который играет ключевую роль в экономике большинства стран, способствуя созданию рабочих мест, инновациям и развитию конкуренции. В работе рассмотрены основные источники финансирования МСБ, включая банковские кредиты, венчурный капитал, государственные программы и механизмы, направленные на содействие развитию данного сектора. Особое внимание уделяется анализу проблем, с которыми сталкиваются малые и средние предприятия при поиске финансовых ресурсов, а также существующим барьерам для доступа к финансированию. В статье представлены рекомендации по улучшению условий для финансирования МСБ, включая меры по снижению рисков для кредиторов и внедрению гибких финансовых инструментов. Исследование подчеркивает важность эффективного взаимодействия между государственными структурами, финансовыми учреждениями и самими

предпринимателями для создания благоприятной финансовой среды для малых и средних предприятий.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, источники финансирования, формы кредитования, кредитование, банковские кредиты, микрофинансирование.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

Khairzoda Sh.K.

Fayzulloev H.P.

Annotation. The article is devoted to the basics of financial support for small and medium-sized businesses (SMEs), which plays a key role in the economy of most countries, contributing to job creation, innovation and competition. The paper examines the main sources of financing for SMEs, including bank loans, venture capital, government programs and mechanisms aimed at promoting the development of this sector. Special attention is paid to the analysis of the problems faced by small and medium-sized enterprises in the search for financial resources, as well as existing barriers to access to finance. The article presents recommendations for improving the conditions for financing SMEs, including measures to reduce risks for creditors and the introduction of flexible financial instruments. The study highlights the importance of effective interaction between government agencies, financial institutions and entrepreneurs themselves to create a favorable financial environment for small and medium-sized enterprises.

Keywords: small and medium-sized businesses, sources of financing, forms of lending, lending, bank loans, microfinance.

Гузориши масъала. Мушкилот ва монеаҳо дар рушди соҳибқорӣ хурд ва миёна гуногунанд, аммо бартараф кардани онҳо тавассути равиши ҳамаҷониба, аз ҷумла ислоҳот дар соҳаи молия, андозбандӣ, дастгирии давлатӣ, маориф ва инфрасохтор имконпазир аст. Такмили қонунгузорӣ, қоҳиш додани монеаҳои маъмурӣ, беҳтар кардани дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва татбиқи барномаҳои дастгирии соҳибқорон метавонад иқтисодии соҳибқорӣ хурду миёнаро ба таври назаррас афзоиш диҳад ва ба рушди устувори он мусоидат кунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои асосҳои назариявии дастгирии молиявии соҳибқорӣ хурду миёна дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Виленский А., Зиганшина А.И., Коротина Н.Ю., Комилов Ҷ.С., Саидмуродов Л.Х.,

Шомуродов Ф., Хайруллоева А.И., Якушев А.А. ва дигарон. Дар баробари ин, сарфи назар аз таҳқиқотҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ, дар дастгирии молиявии соҳибқорӣ хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қоркарди иловагии илмӣ-назариявӣ ва таҳлилҳои иловагӣ талаб менамояд.

Мақсади мақола - омӯзиши механизмҳои гуногуни дастгирии молиявии соҳибқорӣ хурду миёна, ба монанди қарзҳо, грантҳо, субсидияҳо, маблағгузори хурд ва маблағгузори венчурӣ, ки ниёзҳои соҳибқоронро дар марҳилаҳои гуногуни рушди онҳо қонеъ гардондан имконият медиҳанд, ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳибқорӣ хурду миёна (СХМ) дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши қалбӣ дорад. Дар шароити бӯҳронҳои муносири иқтисодӣ, ки чандирӣ ва

навоарӣ аҳамияти муҳим доранд, СХМ манбаи асосии таъсиси ҷойҳои корӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мегардад. Аммо, механизмҳои устувор ва дастраси молиявӣ барои фаъолияти самаранок ва рушди соҳибкории хурду миёна заруранд. Ин мақола асосҳои назариявии дастгирии молиявии СХМ, механизмҳои он, инчунин нақши давлат ва ташкилотҳои хусусиро дар таъмини захираҳои молиявӣ барои соҳибкорон баррасӣ мекунад.

Соҳибкории хурду миёна маҷмӯи ташкилотҳои тичоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мебошад, ки шумора, ҳаҷми гардиш ва дороиҳояшон дар ҳудуди муқаррарнамудаи қонун ё санадҳои меъёрии кишвар қарор доранд. СХМ одатан бо андозаи хурдтар аз корхонаҳои калон тавсиф карда мешавад ва дорои чандирии бештар, қобилияти воқуниши зуд ба тағирёбии бозор мебошад. Соҳибкории хурду миёна ҷузъи

муҳими иқтисоди муосир буда, дар таъмини суботи иқтисодӣ ва рушд, ташкили ҷойҳои корӣ ва навоарӣ нақши калидӣ дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, тағйироти технологӣ ва дигаргуниҳои иқтисодӣ, аҳамияти СХМ танҳо меафзояд.

Тавре ки аз расми 1 дида мешавад соҳибкории хурду миёна корфармоёни асосӣ дар аксари кишварҳо, бахусус дар иқтисодҳои рӯ ба тараққӣ мебошанд. Дар шароити ноустувории иқтисодӣ ва бекорӣ баланд, СХМ ҳамчун манбаи асосии ҷойҳои корӣ баромад мекунад. Ин махсусан дар шароити пандемия, бӯҳронҳои иқтисодӣ ва тағйироти сохторӣ дар бозорҳои меҳнат муҳим аст. Соҳибкории хурд ва миёна имкон медиҳад, ки ба талаботи бозори меҳнат мутобик шуда ва шуғлро дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт таъмин намояд.

Акнун нақши соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёт баррасӣ менамоем (расм.1.):

Расми 1. Нақши соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёт дар шароити муосир. Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Соҳибкории хурд аксар вақт манбаи навоарӣ мебошад. Бо чандирӣ ва қобилияти зуд мутобиқ шудан ба тағирёбии муҳити беруна, ширкатҳои хурд метавонанд ғояҳо, технологияҳо ва моделҳои навро нисбат ба корпоратсияҳои калон зудтар татбиқ кунанд. СХМ дар таҳияи маҳсулоти нав, такмил додани равандҳо ва татбиқи технологияҳои пешрафта, ки ба тараққи карданро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт мусоидат мекунад, ғаёлона иштирок мекунад.

Бисёре аз пешрафтҳои бузурги технологӣ, алаҳусус дар соҳаи ИТ, биотехнология ва тиб, дар аввал аз ҷониби ширкатҳои хурд амалӣ карда шуданд, ки бо мурури замон миқёс гирифтанд. Намунаҳои ширкатҳо ба монанди Google, Apple ва Facebook нишон медиҳанд, ки ҷӣ гуна соҳибкории хурд метавонад ба корпоратсияҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ табдил ёбад.[8, с.145]

Соҳибкории хурд ва миёна ба таҳкими муҳити рақобат тавассути таъмини гуногунии молҳо ва хидматҳо ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ мусоидат мекунад. Дар шароити рақобат, корхонаҳои калон маҷбур мешаванд, ки маҳсулоти худро беҳтар кунанд, нархҳоро паст кунанд ва барои истеъмолкунандагон ҳалли муассиртар пешниҳод кунанд. Ғайр аз он, соҳибкории хурд метавонанд ба тағирёбии талабот зуд воқуниш нишон диҳанд, маҳсулот ва хидматҳои худро вобаста ба ниёзҳои харидорон мутобиқ созанд ва бозорро чандиртар ва ба зарбаи беруна тобовартар кунанд.

Соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти маҳаллӣ ва минтақавӣ нақши муҳим доранд. Онҳо ба диверсификатсияи манбаъҳои даромад мусоидат мекунад, таъминкунандагони маҳаллиро дастгирӣ менамоянд ва талаботро ба маҳсулоти истеҳсолкунандагони маҳаллӣ ҳавасманд мекунад. Ин барои коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ муҳим аст,

алаҳусус дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот, ки ширкатҳои калон на ҳамеша метавонанд самаранок ё ҳузур дошта бошанд.

Ба ақидаи олими ватани Комилов С.Ҷ. “Масъалаҳои ташаккули муҳити соҳибкорӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкорӣ дар се ҷанба метавонанд ҳаллу фасл карда шаванд: якум, омӯхтани манфиатҳои соҳибкорони соҳибкории миёна ва хурд; дуюм, омӯхтани манфиатҳои соҳибкории калон, яъне ширкатҳо ва корхонаҳои калон; сеюм, таҳқиқи манфиатҳои корхонаҳои инхисорӣ ва таъсири онҳо ба равандҳои барқароршавӣ ва рушди муҳити соҳибкорӣ.[4, с.24]

СХМ инчунин ба рушди инфрасохтор ва афзоиши даромади андоз дар сатҳи минтақаҳо мусоидат мекунад, ки дар навбати худ ба беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бӯҳронҳои иқтисодӣ, соҳибкории хурд ва миёна чандирии бештар нишон медиҳанд. Ин ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба тағирот зудтар мутобиқ шаванд, дар бозор ҷойҳои нав пайдо кунанд ва моделҳои тичорати фармоиширо истифода баранд. Масалан, дар пандемияи COVID-19, бисер ширкатҳои хурд ба фуруши онлайн гузаштанд, ба шароити нави кор мутобиқ шуданд ва сарфи назар аз таназзули иқтисодӣ дар об монданд. Корхонаҳои хурду миёна инчунин имкон доранд, ки равандҳои тичоратии худро зуд аз нав танзим кунанд ва стратегияро вобаста ба омилҳои беруна зуд тағир диҳанд, дар ҳоле ки корхонаҳои калон аксар вақт бо монеаҳои калони бюрократӣ дучор меоянд.[8]

Соҳибкории хурду миёна аксар вақт дар масъулияти иҷтимоӣ ва рушди устувор нақши калидӣ доранд. Онҳо метавонанд технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаро татбиқ кунанд, ҷомеаҳои маҳаллиро дастгирӣ кунанд, дар масъалаҳои адолати иҷтимоӣ ва ҳуқуқи инсон мавқеи ғаёлол дошта бошанд. Соҳибкорони хурд аксар вақт дар рушди

минтақаи худ бештар иштирок мекунад ва ба дархостҳои сокинони маҳаллӣ ҳамдардӣ мекунад.

Ғайр аз он, корхонаҳои хурд метавонанд ғояҳои рушди устуворро ба монанди истифодаи энергияи барқароршаванда, коркарди партовҳо ва кам кардани изофаи карбон ғаёлона таълиф кунанд.

Рушди соҳибкории хурду миёна ба ташаккули фарҳанги соҳибкорӣ дар кишвар мусоидат мекунад. Он ба одамон таваккал кардан, мустақил, ташаббускор ва масъулиятро меомӯзонанд. Корхонаҳои хурд фазои рақобатро ба вуҷуд меоранд, ки дар он соҳибкорон метавонанд таҷриба мубодила кунанд ва аз якдигар омӯзанд, ки ин ба тақмили малака ва тақмили ихтисоси кадрҳо мусоидат мекунад. Ғайр аз он, соҳибкории хурд ва миёна дар ҷомеа арзишҳои ростқавлӣ, навоарӣ ва устувориро инкишоф медиҳанд, ки метавонанд ба пешрафти минбаъдаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат кунанд.

Ҳамин тариқ, соҳибкории хурду миёна дар шароити муосир дар иқтисодиёт нақши гуногунҷанба ва ивазнашаванда дорад. Он омили муҳими рушди иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои корӣ, ҳавасмандгардонии навоарӣ, рушди рақобат ва мусоидат ба масъулияти иҷтимоӣ мебошад. Дастгирӣ ва рушди СХМ шартӣ зарурӣ барои бунёди иқтисоди устувор ва босуръат рушдбанд мебошад, ки қодир аст бо мушкilotи ҷаҳони муосир мубориза барад.

Дастгирии молиявии соҳибкории хурду миёна як шакли таъсири ҳавасмандкунандаи давлат мебошад, ки тавассути шумораи маҳдуди воситаҳои молиявӣ дар доираи барномаҳои давлатӣ ва маҳаллӣ дастгирии

рушди соҳибкории хурд ва миёна дар асоси озмун амалӣ карда мешавад [3, с.66].

Танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкории хурду миёна ҷанбаи муҳими сиёсати иқтисодии бисёр кишварҳо мебошад. Бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди СХМ давлат метавонад аз воситаҳои гуногун истифода барад:

- Имтиёзҳои андоз-кам кардани гаронии андоз барои корхонаҳои хурду миёна, ки ба кам кардани хароҷоти амалиётӣ ва бехтар кардани устувории молиявӣ мусоидат мекунад.

- Кафолатҳои давлатӣ оид ба қарзҳо - дар баъзе кишварҳо, давлат кафолатҳои қарзӣ медиҳад, ки ба соҳибкорон ҳатто дар сурати нокифоя будани қарз маблағгузорӣ мекунад.

- Дастгирии инфрасохторӣ таъсири инкубаторҳои тичоратӣ, технопаркҳо ва дигар объектҳои инфрасохторӣ, ки ба рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад.

Бо вучуди аҳамияти СХМ, бисёре аз соҳибкорон бо як қатор мушкilot рӯ ба рӯ мешаванд, ки рушди онҳоро душвор мекунад.

Соҳибкории хурду миёна унсури муҳимтарини иқтисодиёти ҳар як кишвар мебошад, ки ба таъсири ҷойҳои корӣ, навоарӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ мусоидат мекунад. Аммо, сарфи назар аз аҳамияти СХМ, корхонаҳои хурду миёна бо як қатор мушкilot ва монеаҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки ба рушди устувори онҳо ҳалал мерасонанд.

Барои бартараф кардани ин монеаҳо низоми самараноки дастгирии молиявии СХМ зарур аст, ки онро механизмҳои гуногун ифода карда метавонанд (расм.2).

Усулҳои асосии дастгирии молиявӣ		
1. Қарздиҳӣ	2. Субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ	3. Маблағгузориҳои венчурӣ

25 Расми 2. Усулҳои дастгирии молиявии соҳибкории хурду миёна.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Қарздиҳӣ ва субсидия воситаҳои асосӣ ва васеъ истифодашавандаи дастгирии молиявии соҳибкории хурду миёна мебошанд. Ин механизмҳо дар ҳавасмандгардонии рушди СХМ тавассути таъмини дастрасӣ ба захираҳои зарурии молиявӣ барои тавсеаи соҳибкорӣ, навоарӣ

ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ нақши муҳим доранд.

Қарздиҳӣ яке аз механизмҳои калидӣ мебошад, ки тавассути он корхонаҳои хурду миёна метавонанд барои эҳтиёҷоти худ маблағгузорӣ кунанд. Шаклҳои асосии қарздиҳии соҳибкории хурду миёна баррасӣ мекунем (расм.3)

Расми 3. - Шаклҳои қарздиҳии бизнеси хурду миёна.

Ҳар яке аз ин механизмҳои қарздиҳиро муфассалтар дида бароем:

❖ Қарзҳои бонкӣ. Ин роҳи анъанавӣ ва маъмултарини ба даст овардани маблағгузорӣ барои СХМ мебошад. Бонкҳо барои мақсадҳои гуногун қарз медиҳанд: хариди таҷҳизот, пур кардани воситаҳои гордон, васеъ кардани истехсолот ва инчунин таъмини лоиҳаҳои нав. Аммо, корхонаҳои хурд аксар вақт ҳангоми гирифтани қарзи бонкӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, зеро:

- Фоизи баланд, ки арзиши маблағҳои қарзиро зиёд мекунад.

- Талабот ба гарав, ки корхонаҳои хурд на ҳамеша метавонанд пешниҳод кунанд.

- Талаботи қатъӣ оид ба таърихи қарзӣ ва ҳисоботи молиявӣ.

Унсурҳои нисбатан муҳими фалсафавӣ бизнесе яке аз соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ чун муносибат карда тавонистан бо бонкҳо ба ҳисоб меравад. Як қисми умдаи истехсолот ва гардиши молҳо дар бозор дар шароити иқтисодии бозорӣ бо истифода аз хар гуна кредиту қарзҳо ба амал бароварда мешавад.[6, с.108]

❖ Маблағгузори хурд-ташкilotҳо барои соҳибкорони хурд, махсусан барои стартапҳо ва корхонаҳои дорои захираҳои маҳдуд қарзҳои хурд пешниҳод мекунанд.[5] Ин ташкilotҳо бо шароити чандиртар ва талаботи камтар қатъӣ нисбат ба қарзгирандагон фарқ мекунанд. Қарзҳои хурд аксар вақт гарави

назаррасро талаб намекунад ва онҳоро барои соҳибкорони нав дастрас мекунад.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд дар дастгирии соҳибкори хурд, махсусан дар кишварҳои рӯ ба тараққи нақши муҳим доранд. Онҳо қарзҳои хурдро бо шартҳои нисбатан мусоид барои соҳибкоре пешниҳод мекунад, ки бинобар нокифоя будани гарав ё талаботи баланд аз бонкҳои калон маблағгузори карда наметавонанд. Маблағгузори хурд ба соҳибкорони дорой сатҳи пасти саводнокии молиявӣ ва дастрасии маҳдуд ба хидматҳои анъанавии бонкӣ имкон медиҳад, ки тижорати худро оғоз кунанд.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд унсуре муҳими инфрасохтори молиявӣ гардида, ба корхонаҳои хурду миена, ки аксар вақт дар гирифтани қарзҳои анъанавии бонкӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, кӯмак мерасонанд. Онҳо дар рафъи мушкилоти дастрасӣ ба маблағгузори, бахусус дар иқтисодҳои рӯ ба тараққи ва кишварҳои дорой сатҳи пасти молиявӣ кӯмак мекунад. Акнун мебинем, ки чӣ гуна ташкилотҳои маблағгузори хурд дар дастгирии СХМ нақши калидӣ доранд ва онҳо барои тижорат чӣ манфиатҳо доранд:

Корхонаҳои хурду миёна, махсусан дар марҳилаҳои аввали рушди худ, аксар вақт наметавонанд аз бонкҳои калон бо сабабҳои гуногун қарз гиранд, ба монанди:

- Набудани гарави кофӣ барои таъмини қарз.
- Таърихи пасти қарзӣ ё набудани он.
- Меъёрҳои фоизи баланд ва шартҳои мураккаб барои гирифтани қарзҳои анъанавии бонкӣ.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд ба корхонаҳои хурд шароити хеле дастрастар медиҳанд. Баръакси ташкилотҳои калони

молиявӣ, онҳо аксар вақт пешниҳод мекунад:

- Талаботи камтар ба гарав ва дар баъзе ҳолатҳо, қарзҳо метавонанд бидуни гарав дода шаванд.

- Шартҳои қарздиҳии оддӣ ва фаҳмо, ки раванди гирифтани қарзо барои соҳибкорони нав дастрастар мекунад.

- Талаботи пасти таърихи қарзӣ, ки ба шахсони дорой дастрасии маҳдуд ба қарздиҳии анъанавӣ имкон медиҳад, ки аз маблағгузори хурд истифода баранд.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд шартҳои чандиртари қарздиҳиро пешниҳод мекунад, ки ба эҳтиёҷоти корхонаҳои хурду миена мутобиқ карда мешаванд. Баъзе хусусиятҳои инҳоянд:

- Зуд ба расмият даровардани қарзҳо, ки ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки барои ҳалли мушкилоти фаврии молиявӣ маблағҳои зарурӣ ба даст оранд (масалан, хариди мавод, таҷҳизот ё пардохти хароҷоти чорӣ).

- Қарзҳои кӯтоҳмуддат, ки ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки барои мӯҳлати мувофиқ ба ниезҳои тижорат бидуни ӯҳдадории дарозмуддат маблағ гиранд.

- Муносибати инфиродӣ: аксар вақт бо назардошти хусусиятҳои тижорат ва вазъи молиявии он шароити бештар фардӣ пешниҳод мекунад.

Корхонаҳои хурду миёна аксар вақт хангоми оғози ғояҳо, технологияҳо ё маҳсулоти инноватсионӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Дар чунин ҳолатҳо, ташкилотҳои маблағгузори хурд дар дастгирии стартапҳои нақши муҳим мебозанд:

- Сармояи ибтидоӣ барои татбиқи ғояҳое, ки бонкҳои калон метавонанд аз сабаби дараҷаи баланди хавф ба онҳо тавачҷӯх накунанд.

- Шароити чандир барои соҳибкорони ҷавон, ки нав ба рушди тичорати худ шурӯъ мекунанд ва наметавонанд таъминоти анъанавиро таъмин кунанд.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд метавонанд махсусан барои стартапҳо дар соҳаҳое муфид бошанд, ки равишҳои инноватсионӣ ба монанди технология, энергетикаи сабз, соҳибкориҳои иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои нав заруранд.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд инчунин соҳибкориҳои иҷтимоӣ ва лоиҳаҳоеро, ки ба беҳтар кардани шароити зиндагии табақаҳои камбизоати аҳоли равона шудаанд, фаъолна дастгирӣ мекунанд. Дар баъзе ҳолатҳо, ташкилотҳои маблағгузори хурд ба дастгирии соҳибкорони зан нигаронида шудаанд, ки ҳангоми гирифтани маблағгузорӣ дар муассисаҳои анъанавӣ метавонанд бо монеаҳои иловагӣ рӯ ба рӯ шаванд:

- Дастгирии мақсаднок барои занон, ҷавонон, маъҷубон ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба соҳибкорони ин категорияҳо имкон медиҳад, ки соҳибкориҳои худро осонтар оғоз ё рушд диҳанд.

Баръакси бонкҳои тичоратӣ, ки аксар вақт фоизи баландро муқаррар мекунанд, ТМХ дар баъзе ҳолатҳо меъёрҳои рақобатпазирро пешниҳод мекунанд. Гарчанде ки меъёрҳои фоизӣ метавонанд нисбат ба қарздиҳии анъанавии бонкӣ баландтар бошанд, онҳо барои соҳибкорони хурд ба таври назаррас дастрастар боқӣ мемонанд. Ғайр аз он, ташкилотҳои маблағгузори хурд аксар вақт ба қарзгирандагон садоқат нишон медиҳанд, бидуни ҷазо барои хатогиҳои хурд дар

таърихи қарзӣ, ки онҳоро барои соҳибкорони дорои маълулияти молиявӣ дастрастар мекунанд.

Ташкилотҳои маблағгузори хурд дар минтақаҳое фаъолна рушд мекунанд, ки бонкҳои анъанавӣ аз сабаби нокифоя будани инфрасохтор наметавонанд дастрасии васеъ ба хидматҳои молиявиро таъмин кунанд. Дар чунин ҷойҳо, ТМХ ба як канали муҳим барои пешниҳоди қарзҳо ва дигар хидматҳои молиявӣ табдил меебанд. ТМХ-ҳои минтақавӣ дар ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ дар деҳот ва минтақаҳои дурдаст нақши калидӣ доранд, ки соҳибкорон аксар вақт дар гирифтани молия бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд.

- ❖ Лизинг-ба корхонаҳои хурд имкон медиҳад, ки бидуни сармоягузори назарраси аввалия ба таҷҳизот ё мошинҳои зарурӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Ширкатҳои лизингӣ таҷҳизоти иҷораро бо имкони харид дар охири мӯҳлати иҷора таъмин мекунанд. Ин метавонад як воситаи муфид барои соҳибкороҳоне бошад, ки таҷҳизоти гаронарзишро фавран харида наметавонанд.

- ❖ Краудфандинг. Гарчанде ки ин қарздиҳии анъанавии бонкӣ нест, краудфандинг роҳи алтернативии ба даст овардани маблағгузорӣ барои СХМ мебошад, алахусус дар сегменти оғозебӣ. Бо платформаҳои онлайн, соҳибкорон метавонанд аз сармоягузори хусусӣ тавассути пешниҳоди ҳиссаи тичорат маблағ ҷалб кунанд.

2. Субсидия як шакли дастгирии молиявии давлатӣ мебошад, ки дар он ба корхонаҳои хурду миёна маблағҳои пулӣ дар асоси ройгон ё қисман пулӣ дода мешаванд. Баръакси қарздиҳӣ, субсидияҳо

баргардонидани маблағро талаб намекунад ва метавонанд хароҷоти муайяни марбут ба рушди тичоратро пӯшонанд.

Намудҳои субсидияҳои давлатӣ барои соҳибкории хурд ва миёна:

➤ Грантҳои давлатӣ-маблағҳои ройғони молиявие мебошанд, ки мақомоти давлатӣ барои рушди лоиҳаҳои инноватсионӣ, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, ташаббусҳои иҷтимоӣ ва дигар самтҳои муҳим ҷудо мекунад. Грантҳо аксар вақт дар асоси озмун дода мешаванд ва гирифтани онҳо аз сифат ва аҳамияти лоиҳа барои иқтисодиети кишвар ё минтақа вобаста аст.

➤ Субсидияҳо барои пушонидани меъерҳои ғоизӣ. Дар баъзе ҳолатҳо, давлат метавонад ғоизи қарзҳои ба корхонаҳои хурду миёна додашударо субсидия кунад. Ин имкон медиҳад, ки сарбории молиявӣ ба соҳибкорон, хусусан дар шароити таваррум ё ноустувории иқтисодӣ кам карда шавад. Чунин субсидияҳо метавонанд як қисми барномаи давлатии дастгирии СХМ дар шакли ҷуброни як қисми ғоизҳо аз рӯи қарзҳо бошанд.

➤ Субсидияҳои музди меҳнат. Барномаҳои давлатии субсидияи музди меҳнати коргарон метавонанд ба дастгирии соҳибкорие равона карда шаванд, ки ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунад ё ба фаъолияти иҷтимоӣ машғул аст (масалан, ба кор даровардани маъҷубон ё ҷавонон). Ин субсидияҳо ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки хароҷоти музди меҳнатро кам кунанд ва онҳоро рақобатпазиртар кунанд.

➤ Субсидияҳо барои инноватсия ва рушди илмӣ. Корхонаҳои хурду миёна, ки дар соҳаи

таҳқиқоти илмӣ ва технологияҳои инноватсионӣ кор мекунад, метавонанд барои пӯшонидани як қисми хароҷот барои таҳияи маҳсулоти нав, татбиқи технология ва дигар равандҳои инноватсионӣ субсидия талаб кунанд.

Бартариатҳои субсидия барои корхонаҳои хурду миёна:

• Беподош. Субсидияҳо баргардонидани маблағро талаб намекунад ва бори қарзро ба корхонаи хурд коҳиш медиҳад.

• Кам кардани хавфҳои молиявӣ. Субсидияҳо ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки маблағгузорию иловагиро бидуни хавфҳои молиявӣ худ ба даст оранд.

• Дастгирии давлатӣ. Гирифтани субсидияҳо метавонад устувории соҳибкориро афзоиш диҳад, симои онро беҳтар созад ва ба васеи он мусоидат мекунад.

Қарздиҳӣ ва субсидия механизмҳои муҳими дастгирии молиявии соҳибкории хурд ва миёна мебошанд. Қарздиҳӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки захираҳои заруриро барои рушди соҳибкорӣ ба даст оранд, аммо он бо хавфҳо ва монеаҳои муайян, ба монанди ғоизи баланд ва талабот ба гарав меояд. Дар айни замон, субсидия, ки ройгон аст, воситаи пурқуввати дастгирӣ мебошад, алахусус барои стартапҳо, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва корхонаҳое, ки дар соҳаи иҷтимоӣ кор мекунад.

Аммо, сарфи назар аз бартариҳои назарраси ин механизмҳо, СХМ ҳангоми истифодаи онҳо бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, аз ҷумла мушкилоти дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва талаботҳои саҳт барои дастгирӣ. Аз ин рӯ, дастгирии ҳамаҷонибаи соҳибкории хурд ва миёна муҳим аст, ки на танҳо дастрасӣ ба қарзҳо ва субсидияҳо, балки беҳтар кардани муҳити соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои

пешбурди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани саводнокии молиявии соҳибкоронро дар бар мегирад.

Грантҳо ва субсидияҳои давлатӣ воситаи муҳими дастгирии СХМ мебошанд, алахусус дар марҳилаҳои аввали рушди онҳо. Грантҳо ба соҳибкорон барои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ, фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ, рушди технологияҳо ва дигар самтҳои барои иқтисодиети кишвар муҳим дода мешаванд. Баръакси қарзҳо, грантҳо баргардонидани маблағро дар бар намегиранд, ки онҳоро барои соҳибкорон ҷолиб мегардонад, аммо маҳдудияти ҷунин барномаҳо метавонад дар байни корхонаҳо рақобат эҷод кунад.

Самаранокии дастгирии давлатӣ ин ҷораи расидан ба ҳадафи давлат бо истифодаи пурраи шароит ва омилҳои, ки барои расидан ба ҳадаф ба субъекти хоҷагидор ҷудо карда мешаванд. Татбиқи низоми дастгирии соҳибкории хурд ҳамчун асосӣ пешбинӣ мекунад: принсипи рушди низоми ташкилию иқтисодӣ; принсипи муттасилӣ; принсипи системавӣ; принсипи идорақунӣ; принсипи шарикӣ баробархуқуқи тичорат ва ҳокимият; принсипи ҳамгирии функционалӣ; принсипи кушодагии худудҳо ва робитаҳои иқтисодии хоричӣ; принсипи мутобиқшавӣ ва баробарӣ; принсипи дастрасии иттилоотӣ ва объективӣ [1, с.166].

3.Маблағгузории венчурӣ. Барои стартапҳои инноватсионӣ ва ширкатҳои технологӣ, ки потенциали баланди рушд доранд, аммо хавфи баланд доранд, механизми муҳим маблағгузории венчурӣ мебошад. Ширкатҳои сармояи венчурӣ ё сармоягузoron бар ивази ҳиссаи тичорат

маблағ пешниҳод мекунад, ки ба ширкатҳо дар рушд ва миқёси фаъолияти худ кӯмак мерасонанд. Ин восита аксар вақт дар соҳаҳои баландтехнологӣ ва инноватсионӣ истифода мешавад.

Дар солҳои охир соҳибкории хурд унсури фаъоли раванди навчорисозӣ шуда истодааст, ки бо тағйироти кули мундариҷаву вазифаҳои фаъолияти инноватсионии дар корхонаҳои хурд дар натиҷаи инқилоби илмӣ-техникӣ алоқамандӣ дорад. Раванди навчорисозӣ гирифтани сифати навро аз корхонаҳои хурди ҷорикунандаи навоариҳо дар асоси зудамалӣ, қобилияти таваккалкорӣ дар ҳолати номуайянии натиҷа дар назар дорад [2с.145].

Хулоса. Дастгирии молиявии соҳибкории хурду миена шартӣ зарурӣ барои устувори иқтисодӣ ва рушди он мебошад. Механизмҳои гуногун, ба монанди қарзҳо, грантҳо, субсидияҳо, маблағгузории хурд ва маблағгузории венчурӣ, имкон медиҳанд, ки ниёзҳои соҳибкоронро дар марҳилаҳои гуногуни рушди онҳо қонеъ гардондан. Аммо, барои татбиқи самаранокии ин механизмҳо фароҳам овардани муҳити мусоиди молиявӣ, коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ, беҳтар кардани дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ ва рушди саводнокии молиявии соҳибкорон муҳим аст. Ҳамин тариқ, асосҳои назариявии дастгирии молиявии соҳибкории хурд ва миёна муносибати ҳамҷониба ба ҳалли мушкилоти дастрасӣ ба маблағгузорӣ, инчунин иштироки фаъолонаи давлат ва ташкилотҳои хусусӣ дар ташкили низоми устувори дастгирии соҳибкоронро дар бар мегиранд.

Адабиёт

1. Виленский А. Парадокс поддержки малого бизнеса: предварительные итоги кризиса // Вопросы экономики. 2011. № 6. С. 149-155.
2. Зиганшина А.И. Необходимость государственного финансового регулирования института малого предпринимательства // Финансы и кредит. 2012. № 36. С. 65-70.

3. Коротина Н.Ю., Блинов А.О., Бухтиярова Т.И. Механизм финансовой поддержки развития малого и среднего бизнеса // Социум и власть. 2016. №5 (61). URL: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 28.09.2024).
4. Комилов Ч.С., Алиева Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менечменти рушди фаъолияти навчорисозӣ (инноватсионӣ). Душанбе, «Ирфон», 2008, 220 сах.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд»ш. Душанбе, 16 апрели соли 2012, № 816
6. Саидмуродов, Л. Х. Уровни превентивности в экономической политике / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/1(127). – С. 108-116. – EDN VBGFS D.
7. Хайруллоева А.И. Государственная финансовая поддержка института малого предпринимательства [Текст]: авт. дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.10 / Хайруллоева А.И. Казань, 2015. 25 с.
8. Якушев А.А. Современный финансовый механизм и инструментарий развития малого и среднего предпринимательства: монография. [Текст] / А.А. Якушев. Челябинск- 2015. 230 с.
9. Шодиев, К. К. Роль и место малого и среднего предпринимательства в современных условиях / К. К. Шодиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/10(219). – С. 249-252.

Маълумот оид ба муаллифон:

Хайрзода Шукрулло Курбонали - д.и.и., профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, Данғара.

Файзуллоев Хокимҷон Пардаевич - ассистенти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Чумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Борбад 48/5, тел: 987888817, E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

Сведения об авторах:

Хайрзода Шукрулло Курбонали - д.э.н., профессор, ректор Дангаринского государственного университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Дангара.

Файзуллоев Хокимджон Пардаевич - ассистент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, п.Борбад 48/5, тел: 987888817 E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

Information about the authors:

Khairzoda Shukrullo Kurbonali - Doctor of Economics, Professor, Rector of Dangara State University. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dangara.

Fayzulloev Khokimjon Pardaevich - assistant International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 48/5, tel: 987888817 E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

УДК: 336

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРОЕКТОВ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТРАНСПОРТА ИСЛАМСКИМИ БАНКАМИ

Бобоев О.

Бобоев К.О.

Давлатов Б.

Аннотация. Статья посвящена развитию теоретико-методологических основ исследования исламского банкинга и разработке научно-практических рекомендаций по имплементации его принципов в традиционные банковские системы. Рассмотрены методологические основы исследования исламского банкинга в контексте парадигмы развития мировой финансовой системы. Выявлены основные принципы формирования исламской банковской системы. Исследованы роль и место исламского банкинга в мировой финансовой системе; проанализировано современное состояние интеграции исламского банкинга в традиционные банковские системы.

Ключевые слова: исламская финансовая система, исламский банкинг, традиционная и исламская банковские системы, законы Шариата, исламские финансовые учреждения.

Для цитирования: Бобоев, О. Теория и практика финансирования проектов инфраструктуры транспорта исламскими банками / О. Бобоев, К. О. Бобоев, Б. Давлатов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 26-37.

THEORY AND PRACTICE OF FINANCING TRANSPORT INFRASTRUCTURE PROJECTS BY ISLAMIC BANKS

Boboev O.

Boboev K.O.

Davlatov B.

Annotation. The article is devoted to the development of theoretical and methodological foundations for the study of Islamic banking and the development of scientific and practical recommendations for the implementation of its principles in traditional banking systems. The methodological foundations of the study of Islamic banking are considered in the context of the paradigm of the development of the global financial system. The main principles of the formation of the Islamic banking system are identified. The role and place of Islamic banking in the global financial system are studied; the current state of integration of Islamic banking into traditional banking systems is analyzed.

Keywords: Islamic financial system, Islamic banking, traditional and Islamic banking systems, Sharia laws, Islamic financial institutions.

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БОНКҲОИ ИСЛОМӢ БА ЛОИҲАҲОИ ИНФРАСТОРТИ НАҚЛИЁТ

Бобоев О.

Бобоев Қ.О.
Давлатов Б.

Аннотатсия. Мақола ба таҳияи асосҳои назариявӣ ва методологии омӯзиши бонкдорӣ исломӣ ва таҳияи тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба татбиқи принципҳои он дар низоми бонкии анъанавӣ баҳшида шудааст. Асосҳои методологии омӯзиши бонкдорӣ исломӣ дар заминаи парадигмаи рушди низоми молиявии ҷаҳонӣ баррасӣ шудаанд. Принципҳои асосии ташаккули низоми бонкдорӣ исломӣ муайян карда шуданд. Нақш ва ҷойгоҳи бонкдорӣ исломӣ дар низоми молиявии ҷаҳонӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст; Ҳолати кунунии ҳамгироии бонкдорӣ исломӣ ба низомҳои анъанавии бонкӣ таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: низоми молияи исломӣ, бонкдорӣ исломӣ, низоми бонкии анъанавӣ ва исломӣ, қонунҳои шариат, муассисаҳои моли исломӣ.

Говоря об исламской финансовой системе, следует иметь в виду, что речь идет не о финансовой системе в традиционном понимании, а о системе как совокупности институтов и инструментов. Ученые отмечают, что «говорить об исламской финансовой системе в традиционном понимании тем более некорректно, т.к. лишь в одной стране в мире – в Судане – финансовый сектор полностью исламизирован. В большинстве же стран исламские финансовые институты являются частью существующей традиционной системы»[1].

Целью Исламского Банка Развития (ИБР) является способствование экономическому развитию и социальному продвижению государств-членов и мусульманских сообществ вместе и по отдельности, в соответствии с принципами беспроцентного кредитования [2].

Из постановлений Национальной Академии Фикха, а также Исламской академии Фикха Организации Исламской Конференции (ОИК) (г.Джидда) следует, что процент эквивалентны в шариате *рибе*.

Слово *риба* на арабском языке буквально означает «увеличение, или рост», а как корень - «процесс увеличения или роста». В теории и истории *риба* всюду имел значение «эквивалентное» проценту,

выплачиваемому по ссуде. Обычно термин *риба* используются в трех значениях: в одном основном и двух вспомогательных. В основном значение *риба* используется для обозначения чего-либо (большего или меньшего), денежного или неденежного, которое должно быть выплачено заемщиком кредитору вместе с основной суммой как условие[3] предоставления ссуды (оговоренное или в текущем порядке) или продления ее срока[4]. Он называется *риба ал-кадр* или *риба ал-наса*, а также упоминается как *риба ал-Коран*, поскольку этот вид *риба* ясно упомянут в Коране[5] и известен в настоящее время в виде процентов, выплачиваемых по ссудам.

Однако термин *риба* имеет и более широкое значение и не ограничивается лишь ссудами. *Риба* скрытно может участвовать в коммерческих сделках, разрешенных Исламом, таких как продажа товаров и услуг. Поэтому два вспомогательных значения *риба* имеют отношение к этим сделкам и относятся к категории *риба ал-бай* (*риба* на продаж). Первый из них – *риба ал-насиа* означает увеличение платы за задержку или отсрочку. Второе *риба ал-фадл* имеет отношение к купле – продаже предметов потребления. В этом контексте *риба ал-фадл* обращается к избытку, взятому одной из сторон, торгующих любым из шести предметов

потребления, упомянутых в известном подлинном хадисе Пророка. Пророк Аллаха (с.а.в) сказал: «золото за золото, серебро за серебро, пшеница за пшеницу, ячмень за ячмень, финики за финики и соль за соль, подобное за подобное, оплата производится из рук в руки. Если кто-либо дает больше или просит больше, он имеет отношение с риба. И берущий и дающий одинаково являются виновными» (Ал-Бухари).

Нужно отметить, что экономически было бы иррациональным обменять один килограмм пшеницы на полтора килограмма. Поэтому некоторые фукаха считают, что риба ал- фадл был запрещен, чтобы его не использовали в виде отговорки для получения риба ал-насиа.

Поэтому, по определению, риба – это что-то, большее или меньшее, предусмотренное в контракте ссуды, выплачиваемое в дополнение к основной сумме ссуды. Такая дополнительная оплата в современной терминологии известна в виде процентов. Следовательно, риба и проценты одно и то же.

Эквивалентность риба процентам всегда в мусульманской истории банков единодушно признавались всеми школами без исключения.

Поэтому по существу запрет на риба ал-насиа означает, что установление заранее некоторой прибыли по ссуде в качестве награды за отсрочку платежа не разрешено Шариатом. И вся практика исламского финансирования основана на способах, не вовлекающих проценты. Как правило, они включают инвестирование и/или покупку товаров, услуг и имущества.

Следует сказать, что исламские банки при финансировании используют два основных метода. Первый зависит от разделения прибыли и убытков и включает мудараба и мушарака. В этом случае прибыль не устанавливается заранее и зависит от окончательного результата бизнеса. Второй

включает продажу товаров и услуг в кредит и приводит к задолженности сторону, покупающую эти товары и услуги. Такими способами финансирования являются способы мурабаха, иджара, салама и истисна. Прибылью финансиста в этих способах является часть цены.

Эти способы финансирования уникальны по двум основным причинам. Во-первых, долг, связанный с финансированием посредством повышения цен, следует из продажи/покупки реальных товаров и услуг, а не предоставления и заимствования денег. Во-вторых, введение в банковское дело способов разделения прибыли и убытков приносит значительную пользу. Они имеют почти те же экономические эффекты, как и способы прямого инвестирования, которые явно ускоряют экономическое развитие.

Теоретически существуют большое количество исламских способов финансирования. Наиболее популярными из них являются: мудараба (пассивное партнерство), мушарака (активное партнерство), уменьшение партнерства, мурабаха (контракт продажи с наценкой), иджара (араенда), аренда с последующий покупкой арендованного актива, ал-истисна (контракт изготовления) и ал- истисна ал-тавили (финансирование посредством истисна), салам.

Следует сказать, что исламские банки используют исламские способы финансирования в пассивной части баланса в виде мобилизации ресурсов, а в активной части баланса – в виде использования ресурсов.

В использовании ресурсов для получения прибыли Исламские банки одинаково используют способы фиксированной прибыли, такие как мурабаха и аренда, и способы изменчивой прибыли, такие как мудараба и мушарака.

Мурабаха, продажа в рассрочку, иджара и салам особенно подходят для

финансирования торговли, в то время как истисна подходит для финансирования промышленности. В частности, в торговле и промышленности финансирование необходимо для покупки сырья, инвентаря (товары в торговле) и основных фондов так же как некоторый оборотный капитал необходимым для оплаты заработной платы и других текущих расходов. Мурабаха может использоваться для финансирования всех покупок сырья и оборудования. Для приобретения основных средств, включая заводы и машины, здания и т.д., могут использоваться продажа в рассрочку или иджара. Средства для текущих расходов могут быть получены посредством предварительной продажи конечных продуктов компаний, использующих салам или истисна.

Исламский банк - это депозитно-вовлекающее банковское учреждение, чья сфера деятельности охватывает все ныне известные банковские операции, исключая заимствование и предоставление средств на основе процента.

Исламский банк, как и другие банки, - компания основная деятельность которой заключается в мобилизации средств вкладчиков и снабжении этими средствами предпринимателей. Банк учреждается как акционерное общество, где акционеры предоставляют начальный капитал. Банком управляют акционеры через своих представителей на Совете директоров. В то время как традиционные банки для мобилизации ресурсов вкладчиков и снабжения этими ресурсами предпринимателей используют проценты, Исламский банк выполняет эти функции, используя различные финансовые способы, в соответствии принципами Шариата. На стороне мобилизации ресурсов он заключает с вкладчиками контракт мудараба или вакалат. Согласно первому контракту, чистая прибыль банка распределяется между

акционерами и инвесторами согласно заранее определенной пропорции разделения прибыли. В случае убытка имеет место разделение в соотношении участия в капитале. Поскольку сущность инвестиционных депозитов относительна, они могут быть или общими инвестиционными депозитами, которые вступают в объединенные инвестиционные фонды, или специальными инвестиционными счетами, используемыми для инвестирования конкретных проектов. Кроме того, существуют текущие счета, которые, в сущности, являются беспроцентными ссудами банку. Банк гарантирует их основную сумму, но не выплачивает никакой прибыли по этим счетам. Банк может использовать эти депозиты по своему усмотрению.

В случае контракта вакалат клиенты предоставляют фонд банку, который служит их инвестиционным менеджером. Банк взыскивает заранее определенную плату за свои организационные услуги. Прибыль или убыток переносится на вкладчиков после вычитания этой суммы.

На стороне активов банк использует многие финансовые инструменты для финансирования предпринимательства, ни один из которых не подразумевает проценты. Широкое разнообразие таких способов финансирования доступно сегодня. Многие из них были рассмотрены ранее.

Исламское банковское дело, как любая другая банковская система, должно рассматриваться как развивающаяся система. Бесспорно, существует определенное стремление мусульманских вкладчиков инвестировать их сбережения способами, разрешенными Шариатом. Однако их нужно обеспечить халал прибылью их инвестиций. Исламские ученые и банкиры подняли эту проблему и достигли больших успехов за прошедшие двадцать – тридцать лет в предоставлении многих подобных

инструментов. Однако понятия исламского банковского дела и финансирования все еще находятся на ранней стадии развития. Исламское банковское дело – это развивающаяся действительность, требующая непрерывного тестирования и совершенствования этих понятий.

Чтобы спланировать финансирование, ИБР поддерживает усилия для развития в государствах-членах:

- операции финансирования импортной торговли;
- программы финансирования экспорта;
- портфель Исламских банков для инвестиций и развития. ИБР также предоставляет помощь и гранты мусульманским сообществам в странах, не являющихся членами ИБР, так же как и помощь от Вақф Фонда в финансировании таких сфер, как социальное обеспечение, образование, строительство больниц, дорог и мостов и др. [1.с.112].

Исламские банковские и финансовые учреждения в настоящее время получили распространение в нескольких мусульманских странах. В некоторых немусульманских странах и/или учреждениях также интенсивно экспериментируют с исламскими финансовыми методами. Различные компоненты исламской финансовой системы теперь доступны в различных частях мира, на различных уровнях и в разном качестве. Детальная и интегрированная система исламского банковского дела и финансирования постепенно развивается.

Теоретические аргументы и модели, развитые исламскими экономистами, и успешная практика сотен учреждений в различных условиях свидетельствуют о жизнеспособности исламского банковского

дела. Средний темп роста депозитов в Исламских банках за прошедшие двадцать – тридцать лет составил более чем десять процентов в год. Многие исследования свидетельствуют о большом успехе Исламских банков в плане мобилизации ресурсов. Согласно одному из этих исследований [6] относительный темп роста Исламских банков в периоде с 1980 г. до 1986 г. превисыл, в большинстве случаев, темпы других банков.

Коммерческие банки в большей степени финансируют на краткосрочной основе торговлю, предпринимательство и индивидуальные ссуды. Это не может удовлетворить финансовые потребности венчурного капитала. Поэтому влияние коммерческих банков на экономическое развитие было бы незначительным. В отличие от этого Исламские банки в большей степени финансируют процессы производства. Банки участвуют в капитале компаний и обеспечивают их оборотными средствами. Ожидается, что их влияние на экономическое развитие будет более явным.

Исключение процентов Исламскими банками является дополнительным плюсом. Ответы на предыдущие вопросы показали, что распределение финансовых ресурсов на основе производства, эффективней, чем их распределение на основе предоставления долга. Такое утверждалось, что вся банковская система будет более устойчивой и менее склонной к потерям в финансовых кризисах [7]. Кроме того, существование рынка долговых обязательств на основе процентных ставок подвергает внутреннюю экономику неожиданным изменениям со стороны внешних источников. Денежно-кредитная система, основанная на риба, также несостоятельна [8]. Она позволяет вкладчикам и банкам избежать неприятностей связанных с процентами, являющимися гарантированной фиксированной нормой прибыли по их

ссудам, не исполняя свою часть рисков, перед которыми стоят предприниматели.

Следует сказать, что классические экономисты, имеющие дело с денежно-кредитной политикой, пришли к выводу, что финансирование, основанное на проценте недостаточно оптимально[9].

Во-первых, гарантия заранее фиксированной прибыли по ссуде, не учитывая фактические результаты операций предприятия – заемщика, подвергли бы весь бизнес деловому риску. В противоположность этому была бы справедлива договоренность, при которой финансист должен разделять фактическую прибыль или убыток предприятия в зависимости от результата.

Во-вторых, несмотря на то, что проценты играют роль платы в традиционных экономических системах, денежно-кредитные экономисты настаивают на том, что нулевая номинальная процентная ставка – это необходимое условие для оптимального распределения ресурсов[10]. Причина проста. В переходе от металлических денег к бумажным, прибавление одной предельной единицы реальных балансов, не стоит обществу реальных ресурсов. Поэтому наложение положительной цены на использование денег принудило бы торговцев экономить на использовании денег, в их стремлении минимизировать свои операционные расходы. Поэтому вместо денег они использовали бы некоторые реальные ресурсы. Однако при нулевом проценте у торговцев нет стимула для замены денег реальными ресурсами. Следовательно, больше реальных ресурсов может быть направлено на потребление и инвестирование.

В-третьих, когда этот вопрос был исследован с помощью общих равновесных моделей, было выявлено, что нулевая процентная ставка необходима и достаточна для эффективного распределения ресурсов.

Поэтому нужно подчеркнуть, что стремление Ислама к нулевому проценту не является крайностью. Это даже решает проблему экономики, основанной на проценте, – разработать подходящую валютную политику, приводящую к оптимальному распределению ресурсов. Поскольку исламские способы финансирования избегают предоставлять проценты, такая проблема разрешается автоматически.

Следует констатировать, что несколько теоретических исследований исламского банковского дела и финансирования ввели чистую модель разделения прибыли и сравнили ее с чистой моделью, основанной на проценте. В то время как Исламские банки, как ожидается, совмещают способы разделения прибыли со способами предоставления долга, чистая модель разделения прибыли была полезной для сравнения. Эти исследования показали, что система, основанная на разделение прибыли, не только жизнеспособно, но также имеет много преимуществ, которые делают ее эффективней системы, основанной на проценте.

1. Распределение финансовых ресурсов на основе разделения прибыли и убытков уделяет большое внимание доходности инвестиций, тогда как распределение при основании на проценте интересуется лишь конкурентоспособностью. Мы ожидаем, что распределение, сделанное на основе доходности, будет более эффективным, чем сделанное на процентной основе.

2. Система, основанная на разделение прибыли, была бы более устойчивой по сравнению с основанной на фиксированной процентной ставке капитала. Во-вторых, банк обязан платить фиксированную прибыль по своим обязательствам независимо от результата и несмотря на ухудшение экономических условий. В последнем прибыль, выплачиваемая по обязательствам

банка, непосредственно зависит от прибыли его портфеля активов. Следовательно, стоимость капитала приспособилась бы автоматически для удовлетворения изменений производства и других деловых условий. Кроме того, любой шок, который может случиться в пассивной стороне баланса, будет автоматически поглощен. Эта гибкость не только предохраняет от неудачи при поиске фондов, но также и гарантирует существование необходимой гармонии между потоком наличности фирмы и его обязательствами выплаты – элемента, который позволяет финансовой системе гладко работать.

3. Так как банковские активы создаются в соответствии с инвестиционными возможностями реального сектора экономики, реальные факторы, связанные с производством товаров и услуг (в отличие от финансовых факторов), становятся основными двигателями доходности финансового сектора.

4. Преобразование системы, основанной на проценте, в систему, основанную на разделении прибыли, приводит к экономическому росту, поскольку это ведет к увеличению снабжения предприятия венчурным или рисковым капиталом и соответственно поощряет владельцев новых проектов, входящих в сферу производства в результате большего участия в риске.

В дополнение к этим теоретическим аргументам эмпирические данные также подтверждают превосходство исламского банковского дела относительно традиционного.

Одной из основных причин развития исламской экономической доктрины послужило то обстоятельство, что ислам, в отличие от христианства и иудаизма, призван быть для его последователей не только религией, но и образом жизни. Деловые отношения как важная часть жизни многих

мусульман нуждалась в серьезной богословско-правовой основе в виде интерпретированных мусульманскими правоведами положений Корана и сунны. В христианстве же, например, отношения человека с Богом, как правило, ограничивались стенами церкви.

В исламской экономике все экономические категории (богатство, деньги, капитал, производство) рассматриваются человеком через призму исламских этических ценностей.

Следует отметить, что любая экономическая наука имеет актуальность лишь в условиях ограниченности ресурсов. В связи с этим заслуживает внимания суждение Абу Али Султана о том, что центральной проблемой экономики должен стать не вопрос распределения ресурсов, а вопрос ограничения человеческих потребностей [11].

Как справедливо отмечает саудовский экономист М.У. Чапра, исламская экономика нужна лишь в том случае, если она способна ответить на вопросы, на которые не может дать ответ традиционная экономика [12]. Российский ученый исследователь исламской экономики Р.И. Беккин добавляет, что не только ответить, но и предложить практическое решение проблем, оказавшихся “не по зубам” традиционной экономике: проблемы бедности, проблемы справедливого распределения ресурсов и др. [1.с.28].

Исламская финансовая система составляет основу исламской экономической модели, не вызывает сомнений, что решение целого ряда экономических задач будет адресовано прежде всего исламским финансовым институтам, в том числе и тех задач, которые в принципе относятся к сфере инфраструктуры.

Становление рыночных отношений в национальной экономике Республики Таджикистан, формирование рынка транспортных услуг с развитием

предпринимательства и конкуренции изменили условия функционирования транспорта. Эффективность работы транспорта непосредственно зависит от уровня содержания и развития наземной инфраструктуры транспорта. Согласно теории, развитие наземной инфраструктуры должно соответствовать темпам социально-экономического развития страны и обеспечивать потребности в перевозках в соответствии с ростом автомобилизации.

Из-за несоответствия уровня развития наземной инфраструктуры транспорта республики спросу на перевозки экономика и населения страны несут значительные экономические потери [2]. Таджикистан существенно отстает от соседних и зарубежных стран по показателям подвижности населения, скорости доставки грузов, плотности и качеству наземной инфраструктуры транспорта, что приводит к снижению конкурентоспособности отечественных производителей, высокой долей транспортной составляющей в себестоимости продукции, сдерживанию роста производительности труда и инвестиций.

Отставание в развитии наземной инфраструктуры и плохое состояние ее отдельных участков, ее перегрузка у важнейших транспортных узлов выступают факторами, сдерживающими развитие регионов и национальной экономики в целом.

Несмотря на несомненные достижения в практике совершенствования наземной инфраструктуры транспорта Республики Таджикистан, все еще остаются недостаточно исследованными вопросы организации управления и финансирования содержания наземной инфраструктуры транспорта.

Организация и управление наземной инфраструктурой транспорта является довольно несовершенной. Наземная инфраструктура транспорта в Республики Таджикистан имеет трехуровневую

организационную структуру, состоящая из наземной инфраструктуры местного, областного, республиканского и международного назначения. По принадлежности к министерствам и ведомствам различают наземную инфраструктуру общего пользования принадлежащие Министерству транспорта Республики Таджикистан (14141 км) и наземная инфраструктура ведомственной принадлежности, находящиеся в балансе министерств и ведомств Республики Таджикистан: Министерства сельского хозяйства (3808 км), Министерства энергетики и водных ресурсов (604 км), Министерства здравоохранения и социальной защиты населения (274 км), Агентство по связи при Правительстве Республики Таджикистан (75,8 км), Министерства культуры (52,2 км), Министерства промышленности и новых технологий (25,5 км), Академии наук Республики Таджикистан (26 км), Местные хукуматы (206 км) и дороги, которые остались после приватизации безхозными составляют 5631,4 км. Таким образом, из более 26 тыс. км. наземной инфраструктуры автомобильных дорог только 46 % находятся в подчинении Министерства транспорта Республики Таджикистан. Такая организационная структура управления наземной инфраструктурой является очень нерациональной, финансирование затрат на содержание 54% автомобильных дорог практически прекращены, а содержание наземной инфраструктуры транспорта, находящихся в балансе Министерства транспорта Республики Таджикистан, финансируется недостаточно адекватно.

Финансирование содержания дорог в Республики Таджикистан происходит за счет государственного бюджета путем выделения ежегодных ассигнований. При существующей системе все доходы (в том числе от налогов, включая налоги для

пользователей дорог) поступают в доходы государственного бюджета, после чего происходит распределение бюджетных средств из консолидированного фонда. Финансовые ассигнования в различные секторы экономики, в социальной (общественный сектор) и в услуги осуществляются в связи с приоритетами, определяемыми правительством и финансовыми ограничениями. В результате, бюджетные вложения в реабилитацию и содержание дорог меняется из года в год. При таком подходе дороги являются общественным благом и их финансирование происходит из общих, без учета размеров доходов от налогов, полученных с пользователей дорог.

Существующая система финансирования применяется еще со времени Советского Союза, за исключением периода с 1992 по 1999 г., когда существовала Дорожный Фонд. Дорожный фонд был учрежден в 1992 году как дополнение к бюджетным ассигнованиям в дорожный сектор и пополнялся за счет налогов (2% от стоимости производимой продукции), налагаемых на все предприятия. Позже эта сумма возросла до 3% от общего бюджета. Финансирование дорожного сектора осуществлялось из дорожного фонда, госбюджета и из других внешних источников в основном предназначались для строительства. На практике только половина средств дорожного фонда тратилась на реабилитацию и содержание дорог. Другая половина тратилась на строительство дорог.

В результате, затраты на строительство новых дорог, содержание и реабилитацию существующих дорог оказались меньше, чем это необходимо для сети дорог. В январе 2000 г. правительство отменило дорожный фонд, который был учрежден при Министерстве транспорта Республики Таджикистан. Доходы от налогов с пользователей дорог стали поступать в государственный бюджет. Дорожный фонд был отменен в соответствии с требованиями Международного Валютного Фонда (МВФ) для создания единого государственного бюджета.

В настоящее время налоги и выплаты, выплачиваемые пользователями дорог, направляются в государственный бюджет под юрисдикцией Министерства финансов Республики Таджикистан. Таким образом, в настоящее время не существует специального денежного фонда, используемого как финансовый источник на строительство и содержание дорог.

Для решения данной проблемы существенный вклад вносят исламские финансовые организации и банки, такие как Исламский банк развития, Саудовский фонд развития, Кувейтский фонд арабского развития, Фонд Абу-Даби, Фонд ОПЕК, Правительство Исламской Республики Иран доля которых в финансировании строительства и реабилитации автомобильных дорог Республики Таджикистан ежегодно увеличиваются (таблица 1).

Таблица 1. - Динамика финансирования приоритетных проектов развития автомобильных дорог Республики Таджикистан за 2018-2021 гг., тыс.долл.США

Исламские банки и фонды	2018	2019	2020	2021	%
Фонд ОПЕК	56500,0	66500,0	66500,0	106500,0	188,8
Исламский банк развития	71282,0	91282,0	86512,0	86512,0	121,4
Саудовский фонд развития	26000,0	56000,0	56000,0	56000,0	215,4
Кувейтский фонд развития араб	33250,0	58750,0	58750,0	58750,0	176,7
ФОНД Абу-Даби	15000,0	15000,0	15000,0	15000,0	100,0

Исламская Республика Иран	21300,0	21300,0	21200,0	21200,0	99,5
Всего	223332,0	308832,0	303962,0	343962	154,0

Источник: Отчеты Министерства транспорта за 2018-2021

Данные таблицы 1 показывают, что большой удельный вес в финансировании приоритетных проектов в области автомобильных дорог имеет Исламский банк развития, существенный темп роста финансирования достигнуто за счет Саудовского фонда развития (в 2,15 раза период анализа). За 2021 году большой удельный вес в финансировании автодорожных проектов занимает Фонд ОПЕК (31,0%), вторым по объему финансирования составляет ИБР (25,2%), Кувейтский фонд развития занимает третье место в общем объеме исламского финансирования приоритетных проектов инфраструктуры автомобильного транспорта (17,1%).

Следует сказать, что динамика объема исламского банковского и фондового финансирования в Республике Таджикистан за период анализа возрос более чем на 54%, что свидетельствует о положительной практики финансирования исламскими финансовыми организациями и фондами в транспортной инфраструктуре Республики Таджикистан.

Ответственным за развитие автомобильных и железных дорог, наземного транспорта и транспортной инфраструктуры является Министерства транспорта Республики Таджикистан. За содержание дорог на местах отвечают Региональные управления транспорта при Министерстве транспорта Республики Таджикистан. Работы по содержанию дорог осуществляются 60-ю региональными организациями по содержанию дорог, финансируемые за счет государственного бюджета.

Финансирование содержания региональных местных дорог – актуальная

проблема для Таджикистана, т. к. выделяемые бюджетные средства недостаточны, возникает необходимость в применении инновационных методов, нацеленных на увеличение доходов и/или снижение стоимости. Оптимальный путь обеспечения достаточных потоков средств, на наш взгляд, это изменение мышления и отношения к управлению дорогами, так и к пользователям дорог и всех заинтересованных лиц. Отношение к дорогам должно быть скорее как к коммунальным услугам (например как к водоснабжению в доме, телефону и электричеству, когда пользователи услуг платят установленную плату), чем как к общественному благу.

Автомобильный транспорт остается главным источником основного дохода в целях увеличения финансов в бюджетной системе республики. Для целей поддержки бюджетной системы применяется коммерческий подход при котором пользователи дорог платят (прямо или косвенно) налог за пользование дорог. Поэтому в дальнейшем финансирование дорог начинает неуклонно отделяться (становиться более или менее независимым) от других основных государственных затрат, а пользователи дорог вовлекаются в процесс принятия решений. В результате, гармоничная структура обслуживания/содержания дорог должна стать главным приоритетом, иначе экономике будет нанесен ущерб, в то время как возросшие общие затраты на автомобильный транспорт нарушают саму идею налаживания адекватного, безопасного, эффективного и экономичного транспорта.

Литература

- 1.Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность. -М.: Изд.дом Марджани, 2010.-352 с.
2. Мабид Али Ал-Жархи, Мунаввар Икбал. Исламское банковское дело: Ответы на некоторые часто задаваемые вопросы. Исламский банк развития. Исламский институт исследования и тренинга. Периодическое издание № 4.2001.- С.29.
- 3.Любая доплата, предоставленная должником без его собственного желания и без существования каких-либо правил или традиций, обязующих его произвести эту доплату, не рассматривается как рибха.
- 4.Для других определений рибха и более подробного изучения см. Исламский институт исследований и тренинга (1995), С.77-84.
- 5.Коран. “Бойтесь Аллаха и оставьте то, что осталось из роста (**процента- авт.**), если вы верующие” (2:278), “Уничтожает Аллах рост (**процент – авт.**)” (2:276).
- 6.Nienhaus, Volker (1988), «The Performance of Islamic Banks: Trends and Cases» in Chibli Mallat (ed.), *Islamic Law and Finance*. London: Graham and Trotman.
7. Mirakhor, Abbas (1997), «Progress and Challenges of Islamic Banking», *Review of Islamic Economics*, Vol.4, No.2.
- 8.Chapra, M. Umar (2000), «Why Has Islam Prohibited Interest? Rational Behind the Prohibition of Interest in Islam», *Review of Islamic Economics* (9), 5-20.
9. Мабид Али Ал-Жархи, Мунаввар Икбал. Исламское банковское дело: Ответы на некоторые часто задаваемые вопросы. Исламский банк развития. Исламский институт исследования и тренинга. Периодическое издание № 4.2001.- С.29.
- 10.Friedman, Milton (1969), «The optimum quantity of money», in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*, Chicago: Aldine, pp.1-50.
11. Abu Ali Sultan. Al Mushkilat al Iqtisadiyyah al Alamiyyah al Muasirah wa Halluha al Islami. A Discussion Paper by the International Center for research in Islamic Economics. – 1981// цит. по: *Monzer Kahf*. Islamic Economics: Notes on Definition and Methodology.
12. Chapra M.U. What is Islamic Economics ? –Jeddah, 2001.-P.51.

Информация об авторах:

Бобоев Олимджон - доктор экономических наук, профессор кафедры Государственное управление и национальной экономики Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Телефон: +992-805-55-55-52.

Бобоев Кобилджон Олимджонович - кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Телефон 934488884.

Давлатов Бахтовар – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры прикладной информатики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 905-66-50-56, E-mail: baha-201192@mail.ru

Information about the authors:

Boboev Olimdzhon - Doctor of Economics, Professor of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Phone: +992-805-55-55-52.

Boboev Kobildzhon Olimdzhonovich - Candidate of Economics, Leading Researcher of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone 934488884.

Davlatov Bakhtovar - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Applied Informatics Department of the Tajikistan State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street 64/14. Phone: 905-66-50-56, E-mail: baha-201192@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобоев Олимҷон - доктори илми иқтисод, профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва хоҷагии халқи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Тоҷикистон, Душанбе, к. Саид Носир, 33. Телефон: +992-805-55-55-52.

Бобоев Қобилҷон Олимҷонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмии Институти иқтисод ва демографияи АИ Тоҷикистон. Телефон 934488884.

Давлатов Бахтовар – номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи информатикаи амалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. Тел: 905-66-50-56, E-mail: baha-201192@mail.ru

УДК: 336

РУШДИ ТАШКИЛОТҲОИ МОЛИЯВИЮ ҚАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ

Содиқов М.С.

Сайдалиев Ҷ.Р.

Аннотатсия. Дар мақола махсусият ва ташаккулёбии рушди ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар шароити муосир дар кишварҳои хориҷӣ баррасӣ мегардад. Рушди ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар шартҳои муҳими инкишофи бозори молиявӣ ва таҳкими муносибатҳои иқтисодӣ ба шумор меравад.

Қайд мегардад, ки нақши ташкилотҳои молиявию қарзӣ на фақат дар пешниҳоди хизматрасонии молиявӣ ва фаъолияти бонкӣ, балки дар иштироки фаъоли идораи дороиҳои молиявӣ ва таъсиси фазои мусоид дар сатҳи глобалӣ ифода мегардад. Инчунин низомии бонкӣ на танҳо ба шартҳои муҳими ҳаёти иқтисодии кишварҳои ҷаҳон, балки ба муҳимтарин унсурҳои рушди фаъолияти хоҷагии умумиҷаҳонӣ низ таъсир мегардад.

Диққати махсус ба функсияҳо, принципҳо ва шартҳои ташаккулёбии ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар кишварҳои хориҷӣ равона гардидааст, ки истифодаи вариантҳои имконпазирӣ онҳо барои кишварҳои ҷолиб арзёбӣ мегарданд.

Калидвожаҳо. Ташкилотҳои молиявию қарзӣ, иқтисодиёти ҷаҳон, муносибатҳои молиявию қарзӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, бозори молиявӣ ҷаҳонӣ, таҷрибаи хориҷӣ, усулҳои фаъолияти бонкии кишварҳои хориҷӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, бехатарии молиявӣ, низомии бонкӣ, ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии молиявӣ.

Барои иқтибос: Содиқов, М. С. Рушди ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар шароити муосир: таҷрибаи хориҷӣ / М. С. Содиқов, Ҷ. Р. Сайдалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 38-47.

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Содиқов М.С.

Сайдалиев Дж.Р.

Аннотация. В статье рассматривается специфика и развитие финансово-кредитных организаций в современных условиях в зарубежных странах. Развитие финансово-кредитных организаций в экономической деятельности любой страны является важным условием развития финансового рынка и укрепления экономических связей.

Отмечается, что роль финансово-кредитных организаций выражается не только в предоставлении финансовых услуг и банковской деятельности, но и в активном участии в управлении финансовыми активами и создании благоприятной среды на глобальном уровне. Также банковская система стала не только важным условием

экономической жизни стран мира, но и важнейшим элементом развития мировой экономики.

Особое внимание уделено функциям, принципам и условиям формирования финансово-кредитных организаций в зарубежных странах, рассматривается использование их возможных вариантов, представляющих интерес для страны.

Ключевые слова. Финансово-кредитные организации, мировая экономика, финансово-кредитные отношения, рыночная экономика, мировой финансовый рынок, зарубежный опыт, банковские методы функционирования зарубежных стран, коммерческие банки, финансовая безопасность, банковская система, глобализация и финансовая интеграция.

DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND CREDIT ORGANIZATIONS IN MODERN CONDITIONS: FOREIGN EXPERIENCE

Sodikov M.S.

Saidaliev J.R.

Annotation. The article examines the specifics and development of financial and credit organizations in modern conditions in foreign countries. The development of financial and credit organizations in the economic activity of any country is an important condition for the development of the financial market and the strengthening of economic ties.

It is noted that the role of financial and credit organizations is expressed not only in the provision of financial services and banking activities, but also in active participation in the management of financial assets and the creation of an enabling environment at the global level. Also, the banking system has become not only an important condition for the economic life of countries around the world, but also an essential element in the development of the world economy.

Particular attention is paid to the functions, principles and conditions for the formation of financial and credit organizations in foreign countries, and the use of their possible options that are of interest to the country is considered.

Key words. Financial and credit organizations, world economy, financial and credit relations, market economy, global financial market, foreign experience, banking methods of functioning of foreign countries, commercial banks, financial security, banking system, globalization and financial integration.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ ба байналмилалӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ шартӣ муҳими рушд ба шумор рафта, дар таҳкими фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар заминаи устувори молиявӣ меғузоранд. Бинобар ин, мавқеи чунин ташкилотҳо дар шароити кунунӣ басо рузмарра арзёбӣ гашта, ҳамаи кишварҳои дунё барои таашаккул

додани онҳо манфиатдор мебошанд. Нақши чунин ташкилотҳо на фақат дар пешниҳоди хизматрасонии молиявӣ ва фаъолияти бонкӣ, балки дар иштироки фаъоли идораи дороиҳои молиявӣ ва таъсиси фазои мусоид дар сатҳи глобалӣ ифода мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳлилҳои охир нишон додаанд, ки ташаккулёбӣ ва рушди ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар низоми муносибатҳои

иқтисодӣ саҳми калонро ташкил намуда, барои таҳкими муносибатҳои молиявӣ ҳар як кишвар шартӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Аз ин лиҳоз барои илми иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасии ин масъалаҳо аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола аз таҳлили фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ қарзии мамлакатҳои хориҷӣ ва истифодаи вариантҳои имконпазири онҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Ташкилотҳои молиявӣ дар шароити рушди ҷаҳонишавӣ функцияҳои муҳимро аз қабилӣ таҳкими ҳамгироии молиявӣ, пешгирии хавфҳои молиявӣ, таъмини дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ байниминтақавӣ ҷаҳонӣ иҷро намуда, барои рушди иқтисодӣи ҷаҳон дар умум мусоидат мекунанд.

Таҷрибаи ташаккул ва рушди низомии бонкӣ дар кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки низомии бонкӣ на танҳо ба шартӣ муҳими

ҳаёти иқтисодии кишварҳои ҷаҳон, балки ба муҳимтарин унсурӣ рушди фаъолияти хоҷагии умумӣҷаҳонӣ низ таъдил ёфтааст. Вобаста ба ин, омӯзиши таҷрибаи ташаккул ва рушди низомии бонкӣи кишварҳои хориҷӣ барои илми иқтисодии кишвар аҳамияти калон пайдо мекунад [6,35].

Пеш аз он, ки дар бораи ташаккулёбии ташкилотҳои қарзиву молиявӣ дар кишвар суҳан ронем, мо бояд бо сиёсати иқтисодиву молиявӣи дигар кишварҳо шинос шавем ва фаъолияти ташкилотҳои молиявиро дар кишварҳои хориҷӣ таҳлил намоем, чунки таҷрибаи кишварҳои тараққикарда ва муваффақ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи рушд қарор дорад, аз нуқтаи назари таъмини рушди устувори молиявӣ басо муҳим арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, дар поён мо маълумотро оиди ташаккулёбӣ ва махсусияти фаъолияти ташкилотҳои молиявӣи қарзии баъзе кишварҳоро баррасӣ намудем.

Ҷадвали 1. - Махсусияти ташаккулёбии низомии бонкӣ дар кишварҳои хориҷӣ

Кишвар	Махсусияти ташаккулёбии низомии бонкӣ
ИМА	Низомии бонкӣи ИМА аз дузинагӣ иборат буда, зинаи аввалро бонкӣи марказӣ ва низомии захираи федералӣ (ФРС) ва зинаи дуввумро бонкҳои тичоратӣ тартиб медиҳанд. Бонкҳои тичоратӣ дар ИМА хизматрасонии васеӣ молиявиро пешниҳод мекунанд. Танзими бонкӣ аз тарафи низомии захираи федералӣ ва дигар мақомотҳои агентӣ саҳт ба роҳ монда шудааст. Махсусияти фаъолият дар ташаккули стартапҳои молиявӣи технологӣ ифода мегардад.
Иттиҳоди Аврупо	Таъсиси бозори ягонаи бонкӣ ва хизматрасонии молиявӣ дар тамоми минтақа дар асоси як тартибот фаъолият қардан имконият дод. Бонки марказии Аврупо суботи молиявиро дар минтақа таъмин менамояд. Маблағгузорӣ дар минтақа устувор нигоҳ дошта мешавад. Ба хизматрасонии сармоягузорӣ ва пешниҳоди маҳсулоти сабзи молиявӣ диққати махсус дода мешавад.
Британияи Кабир	Низомии танзими дуконтурӣ. Бонки марказӣ ва мақомоти назорати молиявӣ дар якҷоягӣ низомии бонкиро танзим ва назорат менамоянд. Дар кишвар рушди бонкҳои хурд ва ширкатҳои молиявӣи алтернативӣ фаъолон дастгирӣ қарда мешаванд. Инчунин дар кишвар яке аз марказҳои калони молиявӣи техмолия ба

	шумор меравад, ки дар шароити муосир хизматрасониҳои васеи молиявӣ қарзии навро пешниҳод менамояд.
Хитой	Низоми бонкӣ марказонидашуда ба ҳисоб меравад. Аз тарафи давлат ва мақомотҳои танзими бонкӣ низоми молия саҳт назорат карда мешавад. Калонтарин муассисаҳои молиявӣ бонкҳои давлатӣ ба шумор мераванд. Хитой инчунин автоматикунонӣ ва рақамикунони фаъолияти бонкиро самаранок ба роҳ мондааст. Пардохтҳои рақамӣ ва хизматрасонии техмолиявӣ васеъ истифода мешаванд.
Чопон	Низоми бонкии кишвар аз бонкҳои бузурги универсалӣ ва ташкилотҳои қарзии минтақавӣ иборат мебошад. Ин ташкилотҳои қарзии минтақавӣ дар сатҳи минтақа хизматрасониҳои васеи бонкиро пешниҳод менамоянд. Бонки Чопон дар сиёсати монетарӣ нақши калидиرو иҷро мекунад. Инчунин хизматрасонии агентии молиявӣ дар кишвар барои назорат аз болои баҳши бонкӣ ҷавобгар мебошад. Ташкилотҳои молиявии кишвар ба баҳши энергияи барқароршаванда ва вомбарги сабз сармояи калон ҷудо мекунад.
Олмон	Низоми сезинагии бонкӣ. Бонкҳои тижоратӣ бонкҳои ҷамъияти ба ҳисоб мераванд ва бо бонкҳои кооперативӣ ҳамбастагии калон доранд. Чунин иерархия устуворнокии молиявиро аз он нуқтаи назар амалӣ месозад, ки ҳар як зина сегменти алоҳидаи бозорро таъмин менамояд. Бундесбонк ва идораи федералии танзими молиявӣ иҷроӣ қонунро таъмин намуда, низоми молиявии кишварро ба танзим мебарорад. Дар Олмон ба маблағгузори сабз ва сармоягузори устувор диққати ҷиддӣ дода мешавад.
Русия	Низоми бонкии Русия дузинагӣ мебошад. Дар сатҳи якум бонки марказӣ ва дар сатҳи дуюм бошад бонкҳои тижоратӣ меистанд. Бонки маркази танзимкунандаи асосӣ мебошад. Бонкҳои тижоратӣ ҳамчун зинаи дуюми низоми бонкӣ бонкҳои давлатӣ ва хусусӣ ва инчунин ташкилотҳои махсусгардонидашуда ба монанди бонкҳои ипотекаӣ ва сармоягузори дар бар мегирад.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқоти илмиву назариявӣ

Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки ташаккулёбии ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар кишварҳои алоҳида самти муҳими сиёсати молиявӣ ба шумор мераванд. Ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишварҳои тараққикарда дар баъзе параметрҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки чунин фарқият хусусияти хос ва таъсири онҳоро ба рушди иқтисодӣ ҷаҳон ифода мекунад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сохтори молиявӣ дар давлатҳои тараққикарда диверсификатсияшуда буда, ташкилотҳои

гуногунро аз қабилҳои фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои нафақавӣ, бонкҳо ва монанди инҳоро дар бар мегиранд, ки онҳо спектри васеи хизматрасонии муосири молиявиро барои иштирокчиёни бозор ва аҳоли пешниҳод менамоянд. Дар кишварҳои ру ба тараққӣ бошад, низоми бонкӣ марказонидашуда буда, бонкҳои тижоратӣ нақши калонтаро иҷро мекунанд.

Ниҳодҳои молиявӣ дар кишварҳои тараққикарда ба қарзӣ паст бо муҳлати дароз дастрасӣ доранд. Дар ин ҷо маҳз фондҳои

мухталифи молиявӣ, устуворнокии рушди иқтисодиёт, сатҳи баланди бовари ба бонкҳо ва монанди инҳо ёрӣ мерасонад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бошад, дастрасӣ ба сармоя ва захираҳои молиявӣ маҳдуд буда, шартҳои пешниҳоди қарз гарон арзёбӣ мегардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои тараққикарда ташкилотҳои молиявӣ барои рушди инноватсия, чори намудани технологияи муосир, автоматикунонӣ ва рақамикунонии хизматрасонӣ маблағҳои калон ҷудо карда мешавад. Дар ин ҷо суҳан инчунин дар бораи маблағгузориҳои блокчейн, зехни сунъӣ, техмолиявӣ ва дигар механизмҳои муосири фаъолияти хоҷагидорӣ меравад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бошад, инфрасохтори технологӣ дар марҳилаи рушд қарор дорад ва бинобар ин ҷорӣ намудани технологияи муосир ва инноватсия маҳдуд мебошад.

Инчунин ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишварҳои тараққикарда дар сатҳи байналмилалӣ нақши калонро иҷро мекунанд. Онҳо дар тичорат ва ҳисоббаробаркунии байналмилалӣ, сармоягузорӣ ва идоракунии захираҳои молиявӣ ҷаҳонӣ саҳми калонро доро мебошанд. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бошад ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар муносибатҳои молиявӣ байналхалқӣ камтар иштирок мекунанд ва аз сарчашмаҳои маблағгузориҳои беруна вобастагии калон доранд.

Бояд қайд кард, ки идоракунии хавфи молиявӣ ва хатарҳои муосир низ дар кишварҳои мухталиф гуногун арзёбӣ мегардад. Маълум аст, ки низоми молиявӣ кишварҳои тараққикарда устувор буда, бухронҳои молиявӣ ва хавфҳои муосирро хубтар пешгирӣ менамоянд. Кишварҳои рӯ ба тараққӣ бошанд, бинобар сабаби маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, мавҷудияти таваррум, дефитсита бучет, ноустувори

қурби асъор ва монанди инҳо осебпазир мебошанд.

Ҳамин тавр, ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишварҳои тараққикарда бо мавҷудияти захираҳои калони молиявӣ, сатҳи баланди диверсификатсияи сохтори бонкӣ, дастрасӣ ба сармояи калон, ҷорӣ намудани технологияи муосир ва монанди инҳо дар сатҳи глобалӣ нақши онҳоро афзоиш дода аз ташкилотҳои молиявӣ кишварҳои рӯ ба тараққӣ онҳоро фарқ мекунонад.

Мавҷудияти ҷунин омилҳо инчунин барои рушди устувори фаъолияти сармоягузорӣ заминаи устувор гузошта, дар таҳкими муносибатҳои дучонибаву бисёрҷонибаи кишварҳо мусоидаткунанда мебошад. Яке аз ҳадафҳои кишвар дар таъмини ҷалби сармоягузориҳои хоричӣ беҳтарсозии маблағгузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити кунунӣ ба шумор меравад. Дастгирии молиявӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ шартҳои муҳими инкишофи равандҳо ва худтаъминкунӣ арзёбӣ мегардад [9]. Таҷрибаи давлатҳои тараққикарда дар ин самт барои дигар кишварҳои дар марҳилаи рушд қарор дошта басо ҷолиб маҳсуб меёбад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар аксарияти давлатҳои тараққикарда низоми бонкӣ дузинагӣ мебошад. Масалан, низоми бонкии Олмон аз ду зина иборат буда, зинаи аввал Бонки федералии Олмон ташкил менамояд. Дар зинаи дуюм бошад, ниҳодҳои қарздиҳӣ, ки дар қонуни асосии бонкдорӣ баои пешниҳоди хизматрасонии бонкӣ пешниҳод шудаанд, муайян гардидаанд.

Бояд гуфт, ки Бонки федералии Олмон ҳуқуқ дорад доираи муайяни амалиёти бонкиро бо шахсони воқеӣ анҷом диҳад. Системаи бонкии Олмон як қисми Иттиҳоди Аврупо буда, аз системаҳои дар боло зикршуда низ бо он фарқ мекунанд, ки вай дорои пайванди назорати фосилавӣ - Бонки марказии Аврупо мебошад, дар муқоиса бо

Бонки марказӣ ва Бонки миллӣ, ки бевосита ба мақомоти назорати давлатӣ тобеъанд [5].

Бояд қайд кард, ки низоми бонкии Олмон бо гузаронидани сиёсати консервативии идоракунии хавфҳои молиявӣ машҳур мебошад. Дар Олмон инчунин низоми бонкӣ ба рушди устувори дарозмуҳлат диққати чиддӣ дода мешавад. Бо фарқият аз дигар кишварҳо дар Олмон аҳамияти чиддӣ ба рушди бонкҳои минтақавӣ сафарбар мегардад.

Асоси системаи бонкҳои махсуси тичоратӣ дар Олмон тақрибан 30 бонки хусусии ипотека мебошанд, ки бо гарави замин қарз медиҳанд ва бонкҳои, ки ба додани қарзҳои коммуналӣ махсус гардонида шудаанд. Самти асосии фаъолияти ин низоми ташкилотҳои қарзӣ маблағгузори сохтмони манзил ва азнавсозии манзил мебошад [11].

Чунин тадбирҳои дар боло зикргардида низоми бонкии Олмонро устувор нигоҳ дошта, барои рушди устувори дарозмуҳлат, ки самти афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар махсуб меёбад, таъмин мегардонад.

Яке аз кишварҳои муваффақ дар самти ташаккулёбии ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар минтақаи Аврупо дар баробари Олмон Британияи Кабир ба ҳисоб меравад. Дар ин кишвар бонкҳои хоричӣ зиёд фаъолият намуда, филиалҳои бонкҳои хоричӣ низ зиёд дорад. Бинобар ин дар бонкҳои ин кишвар ҳиссаи пасандозҳо нисбати дигар мамлакатҳо бо асҳори хоричӣ зиёдтар мушоҳида мешаванд.

Низоми бонкии Британияи Кабир низ дузинагӣ мебошад. Дар зинаи боло бонки марказӣ ва дар поён бонкҳо, аз қабилҳои савдои тичоратӣ (депозитӣ) ва махсусгардонидашуда, кассаҳои амонатии хоричӣ, кассаҳои муҳосибӣ ҷойгир шудаанд [2].

Дар Британияи Кабир низ чанд шакли ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ вучуд дорад, ки ҳар яке функсияҳои алоҳидаро иҷро

мекунад. Бонкҳои тичоратӣ, иттиҳодияҳои бонкӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, ширкатҳои техмолиявӣ, бонкҳои миёнарав ва монанди инҳо спектри васеи хизматрасонии молиявиро барои аҳоли ва тичорат пешниҳод менамоянд.

Бояд гуфт, ки дар марҳалаи ҳозира дар Аврупо ва умуман дар ҷаҳон модели дузинагии системаи бонкӣ бештар паҳн шудааст. Аз нуқтаи назари тадқиқот қайд кардан зарур аст, ки дар мамлақати мо низоми бонкӣ низ сохтори иерархии дузинагӣ мебошад [6,123].

Таҷрибаи низоми бонкии кишварҳои тараққиқаро омехта, қайд кардан зарур аст, ки захираҳои молиявӣ дар ин кишварҳо маҳз ба воситаи ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ тақсим шуда, дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ заминаи устувори молиявӣ мегузоранд.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонии иқтисодӣ нишон медиҳад, бонкҳои ИМА ва Аврупо ва кишварҳои тараққиқаро монандии умумӣ доранд. Бонки Канада дар сомонҳои байналмилалӣ ё тавассути хариди коғазҳои қиматнок дар бозорҳои дигар ва ё аз бонкҳои беруна дар қабули пасандозҳо фаъолона иштирок мекунад. Асосан, Бонки Канада аз ҳукумат ва бонкҳои тичоратӣ талаб мекунад, ки онҳо сатҳи муайяни пардохтпазириро тасдиқ кунанд [1].

Бо иртибот ба масъалаи баррасии бонкҳои калонтарини ҷаҳон қайд кардан зарур аст, ки бонкҳои Амиро яке аз ниҳодҳои молиявии калонтарини ҷаҳон ба шумор мераванд. Дар ИМА шабакаи калонтарини бонкҳо мавҷуд мебошанд, ки дар рушди муносибатҳои молиявии байналхалқӣ саҳми калонро доранд. Дар ИМА бонкҳои тичоративу сармоягузорӣ, иттиҳодҳои қарздиҳӣ, ширкатҳои суғуртавӣ фондҳои идоракунии, фондҳои ҳечӣ ва ташкилотҳои техмолиявӣ, фондҳои биржавӣ, агентии қарздиҳӣ ва монанди инҳо дар нигоҳ

устувор нигоҳ доштани низоми молиявӣ нақши асосиро иҷро мекунанд.

Иттифоқҳои қарзии ИМА ва ҷамъиятҳои қарзии мутақобила муассисаҳои қарздиҳии кооперативӣ мебошанд, ки қарзҳои истеъмолий ва ипотекаро бо фоизи паст медиҳанд. Инҳо ягона муассисаҳои дар кишваранд, ки андозбандӣ намешаванд ва метавонанд аз ҷониби мақомоти давлатӣ иҷозатнома гиранд [3].

Инчунин меъёри бозтамвили Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 0,25 фоизро ташкил медиҳад, ки аз фоизи пасти қарзҳо, фаъолияти баланди сармоягузорӣ, сатҳи пасти таваррум ва дар маҷмуъ рушди иқтисодии кишвар шаҳодат медиҳад [10].

Яке аз калонтарин маркази молиявӣ тавре, таҳлилҳо нишон медиҳанд дар Чопон воқеъ мебошад. Чопон дар бозори ҷаҳонии молиявӣ низ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Ташкилотҳои молиявии кишвар аз руи функсия, сохтор ва самти фаъолият аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар Чопон низ мисли дигар кишварҳои тараққикарда ба ниҳодҳои молиявӣ бонкҳо ширкатҳои суғуртавӣ ва сармоягузорӣ, брокерҳои молиявӣ, бонкҳои кишоварзӣ, иттиҳодҳои қарзӣ, ширкатҳои техмолиявӣ ва монанди инҳо дохил мешаванд.

Бузургтарин бонкҳои Чопон дар феҳристи рейтинги бонкҳои миллии пешрафтаи ҷаҳон шаш мақоми аввалро ишғол мекунанд ва ба феҳристи панҷоҳ бонки бузургтарини кишварҳои пешрафта тақрибан 20 бонки Чопон шомиланд [4,196].

Дар Чопон Бонки Марказӣ сиёсати пулиро ба танзим меаорад ва бонкҳои тичоратӣ бошанд ба мизочон хизматрасонии васеи бонкӣ мерасонанд. Дар баробари ин ширкатҳои суғуртавӣ дар кишвар хавфҳои молиявиро идора карда, ташкилотҳои сармоягузорӣ бо идоракунии самараноки сармоя машғул мебошанд. Ҳамин тавр, ташкилотҳои молиявӣ қарзи дар кишвар аз руи сохтор, шакли фаъолият ва

хизматрасонии молиявӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Умуман низоми бонкҳои кишварҳои дар боло зикргардида тавре, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, аз руи сохтор ва муносибати танзим аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, дар ИМА дар низоми молия ташкилотҳои зиёди аз ҳам ҷудо фаъолият мекунанд ва дар Канада ва Британияи Кабир ниҳодҳои молиявӣ бо сохтори мутамарказонидашуда камтар ба назар мерасанд. Бояд қайд кард, ки давлатҳои тараққикарда дар бозори молиявии ҷаҳонӣ нақши калонро иҷро мекунанд ва давлатҳои рӯ ба тараққӣ бошад барои таъмини низоми устувори молиявӣ дар кишвар кушиш менамоянд.

Бо иртибот ба масъалаи баррасишаванда ва аз нуктаи назари предмети омузиш дар тадқиқот омузиши таҷрибаи кишварҳои пасошуравӣ, бахусус махсусияти ташаккулёбии ниҳодҳои молиявии кишварҳои Осиёи Марказӣ қобили қабул шуморидан барои фаъолияти хоҷагидорӣ Тоҷикистон рузмарра ва саривақтӣ махсуб меёбад.

Дар қаламрави пасошӯравӣ низоми бонкии Русия пешқадам буда, дар бозори минтақавӣ нақши калонро иҷро мекунанд. Дар Русия низ чандто категорияи ташкилотҳои молиявӣ қарзи мавҷуд мебошанд, ки ҳар яке аз онҳо функсияҳои ба худ хосро дар низоми иқтисодиёт иҷро мекунанд. Ба намудҳои асосии низоми бонкӣ дар кишвар Бонки Марказӣ, бонкҳои тичоратӣ, бонкҳои сармоягузорӣ, ташкилотҳои қарзӣ, ташкилотҳои қарзии хурд, ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои нафақавӣ ғайридавлатӣ, биржаҳои асъорӣ, бонкҳои кооперативӣ, ширкатҳои техмолиявӣ ва инчунин ниҳодҳои молиявии давлатӣ дохил мешаванд.

Чунин ташкилотҳои молиявӣ дар Русия функсияҳои гуногунро аз қабилӣ пешниҳоди хизматрасонии васеи молиявӣ, қарздиҳӣ, суғуртакунонӣ, таъминоти нафақавӣ, тичорат дар бозори фондӣ ва

монанди инҳо ичро карда, барои рушди устувори молиявию иқтисодӣ нақши муҳимро ичро мекунанд.

Бояд қайд кард, ки ташкилотҳои молиявии қарзӣ дар бисёр кишварҳо ба воситаи пешниҳоди хизматрасонии молиявӣ нақши муҳимро ичро мекунанд. Аз ин лиҳоз ошкори самтҳои афзалиятноки бозори молиявии кишварҳои хориҷӣ ба мо имкон медиҳад, ки ғояҳои хубтарро дар таҷрибаи хоҷагидорӣ кишвар истифода барем.

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки таъмини рушди босуботи молиявӣ аз танзими ҷиддии соҳа, гуногуншаклии сохтори бонкӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва монанди инҳо вобастагии калон дорад. Албатта, дар раванди истифодаи таҷрибаи чапхонӣ махсусиятҳои хоси миллӣ ва дастгирии давлатӣ дар шакли маблағгузориву муҳайё намудани шароити мусоид ба назар гирифта мешаванд.

Тавре дар боло қайд карда будем дар баъзе маврид низом ва сохтори бонкии кишварҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Новобаста аз хусусияти фарқкунандаи фаъолияти бонкии кишварҳои алоҳида дар умум омилҳои таъсиррасони муосир ба ҳамаи онҳо таалуқ дорад. Бисёри кишварҳои тараққикарда низоми дузинагии бонкиро пеш гирифта, ба бонкҳои тичоратӣ имтиёзҳои зиёд низ муҳайё кардаанд.

Ҳамин тариқ, омузиш ва татбиқи бартарияти таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар самти таъмини беҳатарии молиявӣ аз нуқтаи назари чори намудани технологияи муосир, идораи самараноки хавфҳои мавҷудбуда, пешгирии бӯҳронҳои молиявию бонкӣ, танзим ва рушди инноватсия дар кишвар басо муҳим арзёбӣ мегардад.

Технологияи молиявӣ, идоракунии хавфҳои бонкӣ, мутобикшавӣ ба бӯҳронҳои муосири молиявию иқтисодӣ, танзими самараноки баҳши молиявӣ, таъмини устуворнокии молиявӣ, шакли

инноватсионии таъминот ва хизматрасонии бонкӣ аз қабилӣ самтҳои афзалиятноки таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошанд, ки дар таҷрибаи хоҷагидорӣ кишвар бояд истифода шаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки танзими самараноки баҳши молия метавонад ба рушди фаъолияти бонкӣ таҳким бахшад. Дар ин самт таҷрибаи кишварҳои Аврупо хеле ҷолиб арзёбӣ мегардад. Бояд қайд кард, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо танзими катъии фаъолияти бонкӣ ба монанди созишномаи Базел махсусан Базел III мавҷуд мебошад, ки дар доираи он баланд бардоштани устуворнокии молиявӣ ва тадбирҳои паст намудани хавфҳои бонкӣ пешбинӣ шудааст. Вобаста ба идоракунии хавф омузиш ва татбиқи таҷрибаи Австралия хуб мебошад. Низоми танзими фаъолияти бонкӣ дар ин кишвар дар заминаи истифодаи воситаҳои технологӣ ва гузаронидани мониторинг ва идоракунии хавф дар бозори молиявӣ имкон медиҳад, ки дараҷаи баланди шаффофият таъмин карда шавад.

Таҳлилҳо инчунин нишон медиҳанд, ки маблағгузорӣ устувор метавонад тарои рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ такони ҷиддӣ бахшад. Дар ин самт таҷрибаи кишварҳои мамлакатҳои Скандинавия барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҷолибияти калон дорад. Кишварҳои номбурда дар маблағгузорӣ сабз, яъне ҷудо намудани сармоя ба лоиҳаҳои тозаи экологӣ дар ҷаҳон пешсаф мебошанд. Ташкилотҳои молиявӣ барои арзёбии хавф ва қабули қарорҳои молиявӣ ESG (меъёрҳои идоракунии, экологӣ, иҷтимоӣ) васеъ истифода мебаранд.

Бо иртибот ба масъалаи ҳамқадами замон ва дур намондан аз тамаддуни муосир шаклҳои инноватсионии хизматрасонии бонкиро истифода намудан зарур меояд. Дар ин самт таҷрибаи кишварҳои Чин ва Кореяи ҷанубӣ басо ҷолиб мушоҳида мешавад. Ин кишварҳо дар баҳши банкингӣ рақамӣ дар бозори ҷаҳонӣ пешсаф мебошанд. Платформаҳои Alipay ва WeChat Pay қариб

хамаи хизматрасонии анъанавии бонкиро дар ин кишварҳо иваз карда, барои мизочон шаклҳои нави хизматрасонию пешкаш карданд.

Хулоса. Ҳамин тариқ, таҷрибаи ҳар як кишвар дар рушди баҳши бонкӣ метавонад саҳми арзандаи худро гузорад. Омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва марказҳои ҷаҳонии молиявӣ ба мо имкон медиҳад, ки

самтҳои афзалиятнок ва бартарияти фаъолият дар рушди баҳши бонкии муосир ҳамчун варианти имконпазир истифода намоем. Истифодаи вариантҳои имконпазир барои Тоҷикистон дар шароити рушди муносибатҳои дучонибаву бисёрҷониба дар доираи ҳамкориҳои судманди иқтисодӣ ва шарикӣ рушд имконпазир мегардад.

Адабиёт

1. Банк Канады. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 26.10.2020).
2. Банковская система Великобритании. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.globfin.ru/articles/banks/uk.htm>. (Дата обращения: 26.10.2020).
3. Банковская система США. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.banki.ru/wikibank/bankovskaya_sistema_ssha/ (Дата обращения: 29.10.2020).
4. Виноградов А.И. Банковская система США, Германии и Японии: сравнительный анализ // [Ученые записки Российской Академии предпринимательства](#). – 2015. – № 42. – С. 195-201.
5. Зарубежный опыт построения и функционирования банковской систем. https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/256322/1/ketko_sbornik25.pdf. Санаи мурочиат 10.10.2024.
6. Олимов У. М. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. У.М. Дисс...н.и.и. 08.00.07. Душанбе 2024. С. 35.
7. Сальникова А.С. Опыт функционирования банковских систем Германии и США в контексте реформы банковской системы Российской Федерации // Проблемы развития предприятий: теория и практика. – Самара: [Самарский Государственный экономический университет](#), 2009. – С. 123.
8. Содиков, М. С. Таҳлили бозори хизматрасонии суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Содиков, М. С. Хусайнов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – No. 3. – P. 178-185.
9. Содиков, М. С. Беҳтарсозии (оптимизатсия) низоми маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити бозор / М. С. Содиков, И. Н. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 1(51).
10. Товкаленко А.А., Скребцова Т.В. Сравнительная характеристика банковских систем России и США // Будущее науки – 2013: материалы Международной молодежной научной конференции. – Ставрополь: [Ставропольский государственный аграрный университет](#), 2013. – С. 231-234.
11. Шиллер, Роберт. Финансы и хорошее общество. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Содиқов Метархон Соқибекевич - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳони ДДМИТ, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/1. Email: metar76@mail.ru Тел.: (+992) 93 5084076.

Сайдалиев Ҷурабек Рамазонович - докторанти бахши дуҷуми кафедраи молияи ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кучаи Нахимова, 64/14. E-mail: sayalievjurabekjon@gmail.com.tj . Телефон: (+992) 204-54-58-58

Информация об авторах:

Содиқов Метархан Соқибекевич - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики ТГФЭУ, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Нахимова 64/1. Email: metar76@mail.ru тел.: (+992) 93 5084076.

Саидалиев Джурабек Рамазонович – докторант второго отделения финансового факультета ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: sayalievjurabekjon@gmail.com.tj . Телефон: (+992) 204-54-58-58

Information about the authors:

Sodikov Metarkhan Sokibekovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economics, TSFEU, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/1. Email: metar76@mail.ru tel.: (+992) 93 5084076.

Saidaliev Jurabek Ramazonovich – doctoral student of the second department of the Faculty of Finance of TSFEU. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. E-mail: sayalievjurabekjon@gmail.com.tj . Phone: (+992) 204-54-58-58

УДК: 336

АКТИВЫ КАК ИСТОЧНИК ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКА И ИНВЕСТИЦИЙ СТРАНЫ

Саъдуллозода С.С.

Аннотация. При формировании резервной базы считается необходимым разработать долгосрочные цели, пути их достижения, то есть стратегии и тактики обеспечения банка новыми ресурсами. Новые цели определяют задачу разработки новой стратегии, разработки новых концептуальных подходов и тактик, методов и методов для наилучшего решения конкретной ситуации. Основной стратегической целью деятельности банка в области резервирования является увеличение резервной базы за счет поддержания ликвидности и обеспечения доходности.

Обеспечение финансовой устойчивости банков является объектом стратегического и неотложного управления.

Банковский кризис значительно ухудшил макроэкономические показатели банков: снизилось качество активов; увеличилась просроченная задолженность; рентабельность и прибыль снизились во многих банках, что привело к банкротству некоторых банков и их неплатежеспособности, независимо от финансовой поддержки со стороны государства.

Ключевые слова: финансовый устойчивости банков, мониторинг, инвестиции, иностранный инвестиции, финансовый контроль, резервный фонд.

Для цитирования: Саъдуллозода, С. С. Активы как источник повышения финансовой устойчивости банка и инвестиций страны / С. С. Саъдуллозода // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4.2(43). – С. 47-55.

ДОРОИҶО ҲАМЧУН МАНБАИ ЗИЁД КАРДАНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНК ВА САРМОЯҶОИ МАМЛАКАТ

Саъдуллозода С.С.

Аннотация. Ҳангоми ташаккули базаи захиравӣ бояд ҳадафҳои дарозмуддат, роҳҳои ноил шудан ба онҳо, яъне стратегия ва тактикаи таъмини бонк бо захираҳои нав таҳия карда шаванд. Мақсадҳои нав вазифаи тартиб додани стратегияи нав, кор карда баромадани равишҳо ва тактикаи нави концептуалӣ, усулҳо ва усулҳои бехтарини ҳалли вазъияти муайянро муайян мекунанд. Ҳадафи асосии стратегияи фаъолияти бонк дар соҳаи захираҳо зиёд намудани базаи захиравӣ тавассути нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва таъмини даромаднокӣ мебошад.

Таъмини устувориҳои молиявии бонкҳо объекти идоракунии стратегӣ ва таъхирнопазир мебошад.

Бӯҳрони бонкӣ нишондиҳандаҳои макроиқтисодии бонкҳоро хеле бад кард: сифати дороиҳо паст шуд; зиёд шудани қарз; даромаднокӣ ва фоида дар бисёр банкҳо кам шуд, ки ин боиси муфлисшавии баъзе банкҳо ва новобаста аз дастгирии молиявии давлат гардид.

Калидвожаҳо: суботи молиявии бонкҳо, мониторинг, сармоягузорӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, назорати молиявӣ, фонди захиравӣ.

ASSETS AS A SOURCE OF INCREASING THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANK AND INVESTMENTS OF THE COUNTRY

Sadullozoda S. S.

Abstract. When forming a reserve base, it is considered necessary to develop long-term goals, ways to achieve them, that is, strategies and tactics for providing the bank with new resources. New goals define the task of developing a new strategy, developing new conceptual approaches and tactics, methods and methods for the best solution to a particular situation. The main strategic goal of the bank's activities in the field of reserves is to increase the reserve base by maintaining liquidity and ensuring profitability.

Ensuring the financial stability of banks is an object of strategic and urgent management.

The banking crisis significantly worsened the macroeconomic indicators of banks: the quality of assets decreased; increased arrears; profitability and profits declined in many banks, which led to the bankruptcy of some banks and their insolvency, regardless of financial support from the state.

Key words: financial stability of banks, monitoring, investments, foreign investments, financial control, reserve fund.

Изложение проблемы. Банки являются индикатором развития экономики страны в целом, так как если экономика функционирует эффективно, то и банковская система получает достаточно ресурсов для того, чтобы вкладывать их в свои активные операции.

Эффективность функционирования банков является важным индикатором, позволяющим определить условия хозяйствования в стране.

Современное состояние банковской системы Таджикистана требует принятия комплекса мер по укрупнению банков как ее основных элементов, поддержанию их финансовой устойчивости, снижению системного риска. Постоянная нестабильность денежных потоков, изменчивость стоимости ресурсов заставляют руководство банков искать эффективные способы управления активами и пассивами банка. При этом основной задачей становится не просто управление активами и пассивами, но и нахождение оптимального соотношения структуры активов/пассивов, их стоимости, риска и ликвидности банка в целом.

Актуальность проблемы управления активами и пассивами банков обусловлена тем, что в современных условиях, характеризующихся нестабильностью экономических процессов, остро встают вопросы эффективного управления в банковской сфере. В ситуации, характеризующейся ограниченным доступом банков к ресурсам, происходит повышение рисков размещения их активов, поэтому дальнейшее стабильное функционирование банков возможно при оптимальном соотношении между риском и доходностью и оптимальным методом управления активами.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование проблем активов банков и их влияние на финансовую устойчивость банков посвящены работы следующих зарубежных учёных: Алиев О.

М., Султанов Г. С., Мусаева С. М., Ахмадеев М. Г., Шакиров Д. Т., Розанова Е. У., Янпольский М. М. и другие, а также отечественные учёны Хикматов У.С., Шарипов Б.М, Шариф Р, Улугходжаева Х.Р., Гаюров Г.Х., Мирзоев С.С. и другие. В работе пречелленных учёных экономистов рассмотрены отдельные аспекты влияния активов на улучшения финансового состояния банков, в нынешних условиях возникает объективная необходимость в рассмотрении активов как источник повышения финансовой устойчивости.

Цель статьи. В международной и отечественной теории и практики активы как источник улучшения финансового состояния на примере отдельных организации или предприятия, в том числе на паримере банков подвергались рассмотрению. В современных условиях в связи с возрастанием рисков, в том числе и киберрисков в нынешних условиях возникает объективная необходимость в рассмотрении активов как источник повышения финансовой устойчивости.

Основное содержание материала. Успешное развитие национальной экономики зависит от эффективности банковского сектора. В современных экономических условиях, глобальной финансовой интеграции и многогранности банковской деятельности на процесс банковской деятельности влияет множество факторов.

В настоящее время вопрос эффективного использования банковских ресурсов считается важным вопросом в практике банков Республики Таджикистан.

Вопрос эффективного управления банковскими ресурсами в теории отечественного банковского дела является очень сложной темой. При этом каждый банк организует свою работу по управлению ресурсами отдельно. Это свидетельствует об отсутствии единой методологии управления банковскими ресурсами. Поэтому каждый участник рынка должен разрабатывать этот

вопрос с учетом особенностей деятельности банка и положения на рынке банковских услуг.

Одним из условий активизации инвестиционных процессов является обеспечение их инвестиционными ресурсами, в чем важную роль играют инвестиции коммерческих банков [1, С.156].

Факторы, влияющие на формирование собственных средств, можно разделить на две группы - факторы внутренней и внешней среды [2, С.19].

Несмотря на важность факторов внешней среды, особое значение при формировании собственных средств имеют внутренние факторы, такие как качество активов и пассивов, рентабельность, ликвидность, качество управления и др.

Сложность изучения влияния внутренних и внешних факторов среды состоит в том, что большинство из них находятся в мультипликативной связи друг с другом. Также практически невозможно увеличить норму прибыли на капитал из-за снижения достаточности капитала. Жесткая конкуренция и удорожание кредитных ресурсов препятствуют достижению разумного уровня соотношения капитала и активов. Поэтому для повышения уровня рентабельности всего капитала остается повысить степень использования активов.

Эффективность деятельности банка можно оценивать по разным источникам, например, по объему его операций. Для умеренно развивающегося банка средний объем операций должен увеличиваться равномерно без скачков, их наличие может свидетельствовать о том, что банк осуществляет крупные операции или имеет много клиентов, а это, в свою очередь, также зависит от уровня риска, которым является случае это приводит к потере клиентов, снижению активности и одновременно уменьшению доходов [3, С.110].

В связи с этим исследование эффективности банковской деятельности и их ресурсов считается важным как для самих кредитных организаций при выборе бизнес-моделей и повышении конкурентоспособности в изменяющихся условиях, так и при разработке стратегии развития финансового сектора [4, С.558].

Особенностью банковской деятельности является разнообразие форм эмиссии (привлекаемые депозиты, кредиты, приобретаемые ценные бумаги и другие банковские услуги) и используемых для их производства ресурсов (человеческий и физический капитал, информационные технологии, средства учредителей) [5, С.68].

Банки обычно участвуют в инвестиционном процессе путем прямого инвестирования и покупки ценных бумаг. Как показывает опыт развитых стран, банки активно участвуют в процессе сбора и размещения капитала в отраслях экономики.

Поэтому для определения факторов, влияющих на эффективность деятельности коммерческого банка, некоторые исследователи проводят дополнительный регрессионный анализ и изучают зависимость полученной оценки эффективности от набора объясняемых переменных (индивидуальные характеристики, макроэкономические переменные и регуляторные ограничения).

Таким образом, при разработке и обосновании применения инструментов банковского регулирования возможно их использование в стратегии развития коммерческого банка [6, С.440].

Одним из основных факторов, обеспечивающих ликвидность банка, является величина собственного капитала. С точки зрения формирования резервной базы банка важно не только сопоставить величину собственного капитала с размером и качеством активов, но и сопоставить

величину собственного капитала с привлеченными ресурсами.

Формирование ресурсной базы в условиях рыночной экономики основывается на следующих принципах:

- ориентация на запросы и потребности рынка, запросы клиентов каждого банка, создание таких банковских продуктов и услуг, которые пользуются спросом, удовлетворяют потребности и могут приносить прибыль банку;
- постоянно стремиться к повышению эффективности банковской деятельности с целью снижения затрат и получения оптимальных результатов ликвидности и доходности;
- реальная оценка конъюнктуры рынка, своевременная корректировка целей, задач и программ в зависимости от конъюнктуры рынка (кредит, сбережения, ценные бумаги и др.);
- учет конечного результата деятельности банка и его подразделений;
- при принятии решений использовать современную информационную базу и инновационные технологии (компьютерные технологии, сети, автоматизированные системы и др.);
- подбор опытных специалистов в данной области.

При формировании резервной базы считается необходимым разработать долгосрочные цели, пути их достижения, то

есть стратегии и тактики обеспечения банка новыми ресурсами. Новые цели определяют задачу разработки новой стратегии, разработки новых концептуальных подходов и тактик, методов и методов для наилучшего решения конкретной ситуации. Основной стратегической целью деятельности банка в области резервирования является увеличение резервной базы за счет поддержания ликвидности и обеспечения доходности.

Обеспечение финансовой устойчивости банков является объектом стратегического и неотложного управления.

Банковский кризис значительно ухудшил макроэкономические показатели банков: снизилось качество активов; увеличилась просроченная задолженность; рентабельность и прибыль снизились во многих банках, что привело к банкротству некоторых банков и их неплатежеспособности, независимо от финансовой поддержки со стороны государства.

В этих условиях возросла необходимость создания обязательных, гарантийных, резервных и страховых фондов.

Резервный фонд банка – это фонд покрытия чрезвычайных убытков по всем статьям внебалансовых активов и обязательств. Размер отчислений в резервный фонд банка должен составлять не менее 5% от прибыли банка и до 25% от основного капитала банка. При достижении установленного уровня резервный фонд переводится в уставный капитал, и его расчет начинается заново. В случае если деятельность банка угрожает интересам вкладчиков и кредиторов банка, Национальный банк вправе потребовать от коммерческого банка увеличения размера резервного фонда путем ежегодных выплат. Резервные фонды формируются для защиты банка от определенных рисков, обеспечения финансовой устойчивости и экономической устойчивости банков.

Резервный фонд банка – это часть собственного капитала, которая ежегодно формируется за счет распределения прибыли. Коммерческий банк самостоятельно определяет максимальный размер резервного

фонда, который прописывается в уставе банка. Структура резервных фондов коммерческих банков представлена на рисунке 1.

Рисунок 1. Структура видов резервных фондов банка

Централизованные резервные фонды в Национальном банке Таджикистана в виде обязательных резервных фондов создаются за счет средств коммерческих банков.

«Страховой фонд поддержки банков» и «Фонд страхования вкладов физических лиц» будут создаваться централизованно.

Эти два страховых фонда создаются за счет взносов и членских взносов. В условиях банковского кризиса и ухудшения финансового положения банка вклады клиентов банка будут покрыты до 17 500 сомони (до 2019 года) из средств Фонда гарантирования вкладов физических лиц.

Децентрализованные резервные фонды создаются в коммерческих банках в обязательном порядке практически из всех активов (не только из кредитов, но и из вложений в ценные бумаги, из корреспондентских счетов в других банках, из вложений в иностранной валюте и драгоценных камнях).

Фонд покрытия возможных убытков используется для покрытия финансовых потерь, убытков банка, покрытия отдельных банковских рисков, а также предоставляет возможность выплаты компенсаций акционерам в случае неплатежеспособности и банкротства банка.

Резервы на возможные потери по кредитам используются для покрытия кредитного риска (вероятность потерь, убытков при неисполнении заемщиками своих обязательств по кредитным договорам, при невозврате кредитов и неуплате процентов). По всем видам кредитов и обязательств, приравненных к кредитам (факторинг, лизинг, векселя), создаются резервы на возможные потери по ссудам;

В целях формирования резервов банк делит кредитные требования (заемный фонд) на 5 категорий:

- стандартные кредиты (кредиты с минимальным риском) - 0% от отчислений в резерв;

- нестандартные кредиты (высокий кредитный риск и увеличивается просроченная задолженность) - создается резерв в размере 20%;

- сомнительные кредиты (увеличивается кредитный риск и снижается качество кредита) - % отчисления в резерв 21-50%;

- проблемные кредиты (кредитный риск выше и финансовая устойчивость заемщика низкая) - отчисления в резерв 51-100%;

- беззалоговые кредиты (кредиты с максимальным риском) - 100% отчисления в резервы.

Основными целями резервного фонда являются:

- покрытие убытков в случае спада деятельности;

- направлено на накопление капитала, уставного капитала;

- выплата дивидендов в случае отсутствия прибыли.

В целях поддержки банковской системы необходимо создать специализированный страховой фонд Страховой фонд поддержки таджикских банков, средства которого могут быть направлены на финансовую поддержку банков в случае снижения ликвидности банков в случае неблагоприятного финансового положения или угрозы их безопасности.

На данный момент такой страховой фонд есть, но банки выделяют в этот фонд небольшие средства, поэтому этот фонд не выполняет защитную функцию банков. Поэтому, на наш взгляд, в нынешних условиях РТ необходимо застраховать до 70% активов банка, уставного капитала, уставного капитала, депозитов и кредитов в Страховом фонде поддержки таджикских банков.

Расширение резервной базы банка, оздоровление отдельных банков является

одним из важных факторов повышения его устойчивости.

Санация банка представляет собой комплекс мероприятий, направленных на улучшение его финансово-экономического положения с целью ликвидации банкротства или повышения конкурентоспособности.

Увеличение резервной базы банковской системы за счет привлечения депозитов населения является комплексной задачей, для решения которой такие меры, как информирование населения о финансовом положении банка, максимальная прозрачность банковских операций, повышают уровень доверия населения к банкам. следует принимать.

Поэтому необходимо использовать Централизованные резервные фонды, Стабилизационные фонды и другие средства, имеющиеся в Национальном банке и выделяемые Правительством на укрепление банка, на выплату депозитов с целью повышения влияния банка и доверия со стороны населения в банке.

Таким образом, финансовая устойчивость коммерческих банков определяется системой показателей, включающих качество банковских активов, качество резервной базы, качество банковских продуктов и услуг, прибыльность деятельности банка, управление рисками и качество управления банком и другие показатели.

При этом анализ показателей банковской системы показывает, что активы банка увеличились в 3,4 раза за этот период с 2010 по 2018 г., а их удельный вес в ВВП составил 30,8%, а оборотные активы в 2010 г. к 2018 г., он увеличился в 4,0 раза, капитал банка увеличился в 5,0 раз с 2010-2018 гг., депозиты в 6,0 раза, кредиты в 2,8 раза. Привлеченные средства занимают большую часть в структуре резервов банка и составляют 70-80%.

Также в целях повышения финансовой устойчивости коммерческих банков допустимо использование обеспечения активов и страхования банковских рисков страховыми организациями для увеличения активов и страхования банковских рисков и предоставления возможности повышения финансовой устойчивости банков.

Литература

1. Шарипов У.А., Ҳомидов А.У. Равандҳои инвеститсионӣ дар минтақа: тақмили механизми ташкилию иқтисодии ба қор андохтани онҳо. – Душанбе, “ Дониш ”, 2020. – 173 с.
2. Живалов В.Н. Баланс бардоштани устуворию фаъолияти бонкҳои тичоратӣ. - М.: РАГС, 1997.
3. Юзвович, Л. Тақмили арзёбии самаранокӣ бонки тичоратӣ дар шароити рақобати байнибонкӣ: монография / Л.И.Юзвович, Е.А.Трофимова. - Екатеринбург: Нашриёти Урал. ун-та, 2018. - 120 с.
4. Бхатия В., Басу С., Митра СК, Даш П. Баррасии самаранокӣ ва ҳосилнокӣ бонк // Opsearch. 2018 Чилди. 55, №. 3—4. Р с. 557–600. DOI: 10.1007/s12597-018-0332-2.
5. Зеленюк Н., Зеленюк В. Таҳлили фаъолияти бонк // Маркази таҳлили самаранокӣ ва маҳсулноқӣ. Силсилаи varaқҳои қорӣ. не. WP02/2021. Мактаби Иқтисодиёт, Донишгоҳи Квинсленд, 2021. 52 саҳ. [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: [https://economics.uq.edu . au/files/24750/WP022021.pdf](https://economics.uq.edu.au/files/24750/WP022021.pdf).
6. Кнеір А., Simar L., Wilson P. Санҷиши фарзияҳо дар моделҳои ғайрипараметрии истехсолот // Маҷаллаи Business & Economic Statistics. 2016 Чилди . 34 , № 3. С. _ 435–456. DOI : 10.1080/07350015.2015.1049747.
7. Улугходжаева Х.Р., Мирзоев С.С. Современное состояние коммерческих банков Республики Таджикистан / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018№10,С.24-28;
8. Шарипов У.А. Инвестиции в гидроэнергетику регионов Республики Таджикистан некоторые вопросы их страхования//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2021. №6. - С.190-197. EDN: XDFLXD
9. Шарипов У.А. Некоторые аспекты активизации инвестиционных процессов в энергетическом комплексе региона //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №2 С. 56-63.
10. Шарипов У.А., Зиёев З.М. Инвестиционные риски в энергетике Республики Таджикистан: методы управления и их оценка на региональном уровне//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №8 С. 37-45. EDN: SOQOZA
11. Шарипов У.А., Хусайнов М.С., Халилов М.Б. Инвестиционные возможности страховых организации: некоторые теоретические основы//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №10 С. 144-150.

12. Sharipov U.A. Some problems of investment attractiveness in the energy sector in the regions of the Republic of Tajikistan//Краснодарский центр научно-технической информации ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина» (г. Краснодар) АСУ ВПО «Абхазский государственный университет» (Абхазия, г. Сухум) Алматинский технологический университет (Казахстан, г. Алма-Ата) Каршинский инженерно-экономический институт (Узбекистан, г. Карши) с.133-137.

Информация об авторе:

Саъдуллозода Сафарбек Саъдулло - доктор PhD кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. Адрес, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: safarbak-8888@mail.ru. Телефон: (+992) 980-80-88-88.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саъдуллозода Сафарбек Саъдулло - доктор PhD, кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: safarbak-8888@mail.ru. Телефон: (+992) 980-80-88-88.

Information about the author:

Sadullozoda Safarabek Sadullo - PhD, Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: safarbak-8888@mail.ru. Phone: (+992) 980-80-88-88.

УДК: 338

СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА И УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ ЕГО ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Мирсаидов А.Б.

Нурализода Н.Н.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы содержания, структура и управление экономической безопасностью агропромышленного комплекса в условиях его индустриальная трансформация. Внесены уточнение в категории «экономическая безопасность», проведен теоретический анализ существующих понятий категории «экономическая безопасность предприятия АПК», выявление структуру экономической безопасности в АПК, а также установление цели и задачи управления экономической безопасности предприятия агропромышленного комплекса. Авторы утверждает, что в современных условиях предприятия АПК страны и его регионов сталкиваются с многочисленными рисками и угрозами различного типа, которые требуется разработки и реализацию системе мер по нейтрализации их отрицательное влияние. Выявлено, что возникновение угрозы и риски и их напряженности связано с рядом факторов, такие как нестабильность мировых цен на продукции аграрного происхождения, потопление климата, происходящих изменений в торговые соглашения и санитарные нормы, возрастание финансовые риски и проблемы доступа кзаёмными ресурсами и тд. Разработан ряд предложений и рекомендаций в направлении совершенствование управление экономической безопасности АПК.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, экономическая безопасность АПК, структура экономической безопасности, угрозы экономической безопасности, факторы порождающий угрозы на экономической безопасности, цели и задачи управление экономической безопасности АПК.

Для цитирования: Мирсаидов, А. Б. Содержание, структура и управление экономической безопасностью агропромышленного комплекса в условиях его индустриальная трансформация / А. Б. Мирсаидов, Н. Н. Нурализода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 56-69.

CONTENT, STRUCTURE AND MANAGEMENT ECONOMIC SECURITY OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONDITIONS OF ITS INDUSTRIAL TRANSFORMATION

Mirsaidov A.B.

Nuralizoda N.N.

Annotation. The article considers the issues of content, structure and management of economic security of the agro-industrial complex in the context of its industrial transformation. The article clarifies the category of “economic security”, conducts a

theoretical analysis of existing concepts of the category “economic security of the enterprise of the agro-industrial complex”, identifies the structure of economic security in the agro-industrial complex, and establishes the goal and objectives of managing the economic security of the enterprise of the agro-industrial complex. The authors argue that in modern conditions, enterprises of the agro-industrial complex of the country and its regions face numerous risks and threats of various types, which require the development and implementation of a system of measures to neutralize their negative impact. It was revealed that the emergence of threats and risks and their tensions are associated with a number of factors, such as instability of world prices for agricultural products, climate change, ongoing changes in trade agreements and sanitary standards, increasing financial risks and problems of access to borrowed resources, etc. A number of proposals and recommendations have been developed in the direction of improving the management of economic security of the agro-industrial complex.

Key words: *agro-industrial complex, economic security of the agro-industrial complex, structure of economic security, threats to economic security, factors generating threats to economic security, goals and objectives of the management of economic security of the agro-industrial complex.*

ТАРКИБ, СОҲТОР ВА ИДОРАКУНИИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҲАВВУЛОТИ САНОАТИИ ОН

Мирсаидов А.Б.

Нурализода Н.Н.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои мазмун, сохтор ва идоракунии амнияти иқтисодии комплекси агросаноатӣ дар шароити таҳаввулоти саноатии он баррасӣ карда мешаванд. Категорияи «амнияти иқтисодӣ» аниқ карда шуда, таҳлили назариявии мафҳумҳои мавҷудаи категорияи «таъмини иқтисодии корхонаи комплекси агросаноатӣ» гузаронида шуд, сохтори амнияти иқтисодӣ дар комплекси агросаноатӣ ва мақсадҳо муайян карда шуд ва вазифаҳои идоракунии амнияти иқтисодии корхонаи комплекси агросаноатӣ муқаррар карда шуданд. Муаллифон бар он ақидаанд, ки дар шароити муосир корхонаҳои комплекси агросаноатии кишвар ва минтақаҳои он ба хатару таҳдидҳои гуногун дучор мешаванд, ки таҳия ва татбиқи низоми тадбирҳои безараргардонии таъсири манфии онҳоро тақозо мекунад. Муайян карда шуд, ки ба вуҷуд омадани таҳдиду хатарҳо ва шиддатнокии онҳо ба як қатор омилҳо, аз қабилӣ ноустувории нархи ҷаҳонии маҳсулоти кишоварзӣ, тағйирёбии иқлим, тағйироти ҷорӣ созишномаҳои тиҷоратӣ ва меъёрҳои санитарӣ, афзоиши хатарҳои молиявӣ ва мушкилоти дастрасӣ ба захираҳои қарз гирифташуда ва ғайра. Дар самти такмил додани идоракунии бехатарии иқтисодӣ дар комплекси агросаноатӣ як қатор таклифу тавсияҳо тартиб дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *комплекси агросаноатӣ, амнияти иқтисодии комплекси агросаноатӣ, сохтори амнияти иқтисодӣ, таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ, омилҳои таҳдидкунанда ба амнияти иқтисодӣ, мақсад ва вазифаҳои идоракунии амнияти иқтисодии комплекси агросаноатӣ.*

Анализ последних исследований и публикаций. Методические аспекты оценки экономической безопасности предприятий сферы аграрного производства рассмотрено в трудах российских и отечественных ученых-экономистов Ермакова И.Н. [2], Михеева Н.Б. [2], Мирсаидова А.Б. [3], Пиризода Дж.С. [4]. и др. В их трудах рассмотрено, также вопросы организации системы управления экономической безопасностью, финансовой устойчивости деятельности предприятия АПК, а также пути их повышения. В исследованиях Рахматзода Х.Б. и Кудратов Р.Р. рассматривали особенности и пути повышение уровня обеспечения экономической безопасности предприятий АПК, обоснованы основные направлений по ее укреплению [4, 5]. Фундаментальное положение трудов перечисленных ученых определил траектории нашего исследования.

Изложение основного материала. В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года подчеркнута, что к числу наиболее специфическим проблемам в агропромышленном комплексе, сохраняющими свою актуальность и масштабность, являются «слабый механизм государственной финансовой поддержки предприятий АПК, трудности инвестиции в создание крупных высокопроизводительных агробизнесов, отсталая материально-техническая база АПК при ограниченном доступе его предприятий к информации о потенциальных рынках сбыта, длительность и дороговизна внешнеторговых операций, значительные риски для развития АПК в связи с долгосрочными глобальными изменениями климата, что создает угрозы обеспечению продовольственной безопасности» [1]. Решение этих названных специфических проблем в агропромышленном комплексе вызывает необходимости совершенствования

существующих и поиска новых механизмов управление системы экономической безопасности в АПК.

В условиях развитие рыночных отношений и соответственно возрастание масштаба неопределённости внешней среды важным аспектом развития агропромышленного комплекса является обеспечение его экономической безопасности. Проблема экономической безопасности агропромышленного комплекса страны является важной в современном экономическом контексте. Поскольку именно развитие агропромышленного комплекса играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности.

В современных условиях предприятия АПК страны и его регионов сталкиваются с многочисленными рисками и угрозами различного типа, которые требуется разработки и реализацию системе мер по нейтрализации их отрицательное влияние. В противном случае, могут привести к снижению эффективности, устойчивости функционирование предприятий АПК.

Возникновение угрозы и риски и их напряженности связано с рядом факторов, такие как нестабильность мировых цен на продукции аграрного происхождения, потопление климата, происходящих изменений в торговые соглашения и санитарные нормы, возрастание финансовые риски и проблемы доступа к заёмными ресурсами и тд.

В связи с этим актуализируется исследование вопросы внесение уточнение в категории экономическая безопасность, теоретического анализа существующих понятий категории «экономическая безопасность предприятия «АПК». выявление структуру экономической безопасности в АПК, а также установление цели и задачи управления экономической безопасности предприятия агропромышленного комплекса.

В экономической литературе встречается многочисленное исследование со стороны зарубежных и отечественных авторов в направлении разработки теоретических и методологических положений, которые определяют сущность и структуры экономической безопасности предприятий агропромышленного комплекса.

Особенности предприятия сферы аграрного производства в силу своей уникальности и развития рыночных условий не могут полноценно включаться в межотраслевой конкуренции. Предприятия аграрной экономики имеют большой зависимости от природных факторов, присущие ему сезонный характер производства и занятости, а также низкий уровень кругооборота основного капитала. Эти особенности определяют низкий уровень доходности технологичности предприятий сельского хозяйства по сравнению с другими отраслями экономики. Кроме того, они сталкиваются с многими проблемами: истощение природных ресурсов (снижение продуктивности и качества земельных ресурсов), используемый в сельскохозяйственного производства, и низкий уровень финансовой обеспеченности, нехватки квалификации управленческих кадров, что порождает угрозы на экономической безопасности и устойчивости функционирования предприятий АПК.

Таким образом, решающую роль в успешном развитии агропромышленного комплекса играет экономическая безопасность, экономическая и финансовая устойчивость. Повышение уровня экономической безопасности обеспечивает не только защиту предприятий агропромышленного комплекса от внешних и внутренних угроз, но и способствует их устойчивого развития в условиях

неопределенности экономической среды. Реализация стратегические цели предприятий АПК прежде всего определяется его финансовая устойчивости. Именно достаточности уровень финансовых ресурсов позволяет предприятиям организовать эффективное финансовое планирование и эффективное управление развитием своей хозяйственно-производственной деятельности [5]. Что касается экономической устойчивости предприятий, то оно определяет условия быстрого адаптации к конъюнктурой или колебаниям условий внешней и внутренней среды, тем самым снижает уровень отрицательного влияния риски и потери, обеспечит стабильность производства и реализации продукции. В действительности основой для устойчивого развития предприятий АПК является обеспечение финансовую устойчивость. Это позволяет осуществление инвестиции, который является основным фактором экономического роста и обеспечение конкурентоспособность на рынке. Надежная финансовая основа предприятиям АПК способствует внедрение инновации, совершенствование технико-технологическая основы сельскохозяйственного производство, эффективное использование производственных ресурсов, что и способствует обеспечение развитие долгосрочном периоде, долгосрочная развития.

В экономической литературе существует различные определений категории «экономическая безопасность АПК» (табл. 1.). Учитывая приведенные определения категории экономической безопасности агропромышленного комплекса в таблице 1., можно прийти к выводу, что еще отсутствует единого подхода к определению данной категории.

Таблица 1. - Дефиниции категории «экономическая безопасность АПК» со стороны различных авторов

№ п/п	Автор	Определение
1.	Береза О.А.	Стабильное состояние, исходящий из наличие достаточными материальными и финансовыми ресурсами, и позволяющий стабильное функционировать в условиях неопределенности рыночной среды и сопротивляется с внешними и внутренними угрозами.
2.	Матющкина И.А.	Организации эффективной системы управления ресурсами, планирования и контроля финансовых ресурсов, а также гибкое организации производственных процессах, обеспечивающий устойчивости деятельности и защищающих от всякий ет угроз (изменение цен, конкуренция или п о г д н о е - климатические факторы).
3.	Пантелева Т.А.	Организации рационального и эффективного использовать производственных ресурсов, способствующие достижение высокого уровня рентабельности и минимизации потери в условиях влияние внешней и внутренней угроз й . Разработки стратегий развития и модернизации технико-технологическая база производства, укрепления финансовое положения, способности адаптироваться к изменяющимся условиям рынка.
4.	Алоев А.А.	Принятие и реализации совокупностью мер и применение механизмов, способствующий обеспечение устойчивого развития, защиту от внутренних и внешних угроз и повышение конкурентоспособности на основе диверсификацию производства, ф о р м и р о в а н и е резервных фондов, разработку и внедрение инноваций, а также укрепление о т н о ш е н и й с другими участниками рынка и институты государственной власти.
6.	Мирсаидов А.Б.	Разработки и реализации совокупность институциональных и технологических мер по обеспечение устойчивого долгосрочного развития, повышение уровня адаптационной способности к изменениям внешней среды, позволяющих сопротивляется с угрозами внешней и внутренней среды.
7.	Кудратов Р.Р.	Механизмы обеспечивающих повышение уровня использование производственных ресурсов и резервных факторов, способствующие устойчивое

		развития и сопротивление к влиянию внешних и внутренних угроз.
--	--	--

Источник: Берёза О.А. Экономическая безопасность сельскохозяйственных предприятий // *Juvenis scientia*. — 2019. — № 1. — С. 10–13.; Матюшкина И.А. Оценка финансовой подсистемы экономической безопасности АПК // *Вестник Брянского государственного университета*. — 2019. — № 2(40). — С. 159–166.; Пантелеева Т.А. Специфика экономической безопасности агропромышленных предприятий // *Вестник Института мировых цивилизаций*. — 2020. — Т. 11. — № 2(27). — С. 112; Алоев А.А., Урусова К.В. Понятие и сущность экономической безопасности предприятия АПК // *Экономика и социум*. — 2019. — № 1–1(56). — С. 180–183.; Мирсаидов А.Б. Мазмуни иктисодии устувори и истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ // *Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук*. - Душанбе, 2019. - №1.- С. 80-87; Кудратов Р.Р. Значение использования резервных факторов в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистан // *Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). Серия экономических наук*. – Душанбе, 2018. - №1(61). - С.121-126. ISSN 2077-8325

В связи с этим возникает необходимость формирования более ясного определения данной категории. В основе всех приведённых определений, экономическая безопасность АПК лежит принятие реализации комплекс мер, который ориентирован на обеспечение устойчивости и защиту его активов (финансовых ресурсов, и операций) от внешних и внутренних угроз. По нашему мнению, экономическая безопасность АПК представляет собой состояние организации расширенного воспроизводственного процесса в рамках обеспечения оптимальное взаимодействия предприятий АПК в формировании цепочки добавленной стоимости, которые позволяет всем участникам оставаться рентабельными, финансово-устойчивыми, платежеспособными, и сопротивляется внутренними и внешними угрозами. Именно обеспечение расширенного воспроизводства отражает устойчивой развитие агропромышленного комплекса, который является условием и фактором его экономической безопасности. Обеспечение устойчивого и долгосрочного развития предприятия агропромышленного комплекса определяется состоянием, в котором

предприятие АПК обладает достаточными ресурсами, стабильными финансовыми показателями и операционными системами, способными обеспечить его устойчивое функционирование в условиях неопределенности и справляться с внешними и внутренними вызовами. Для достижения экономической безопасности предприятие АПК должно иметь эффективное управление ресурсами гибкие производственные процессы. увеличивающие размер добавленной стоимости.

Управление ресурсами с целью повышение уровня экономической безопасности базируется на анализе и прогнозировании ожидаемых наступление рисков и угроз. Результат анализа должно лежат в осевое разработку стратегий финансового планирования, диверсификации активов, принятие управленческих решений по превращение отрицательных влияние рисков, контроля затрат и рисков. И здесь, требуется, также использование различных методов и инструментов мониторинга и аудита финансовое состояние АПК. Обеспечение экономической безопасности является важным условием для успешной деятельности предприятия и его устойчивого

развития в современной экономической среде. Экономическая безопасность, прежде всего направленно на обеспечение устойчивости АПК как экономической системы на основе принятия мер по предотвращению угроз, отрицательно влияющих на его деятельности. В системе управленческих мер относится мероприятий по защите от негативных влияния внешних и внутренних угроз, обеспечение надежности работы финансовой системы, повышение уровня конкурентоспособности производителей и тд.

Повышение экономической безопасности достигается путем обеспечение развитие инфраструктуре управление АПК, сельской экономики, повышение уровень кадрового потенциала, совершенствование систему налогообложения и законодательство в сфере аграрной экономики и тд. Для управление экономической безопасности необходимо структурировать их элементы. Экономической безопасности агропромышленного комплекса, на наш взгляд состоит из следующих основные элементы или объекты управления: (рис.1.)

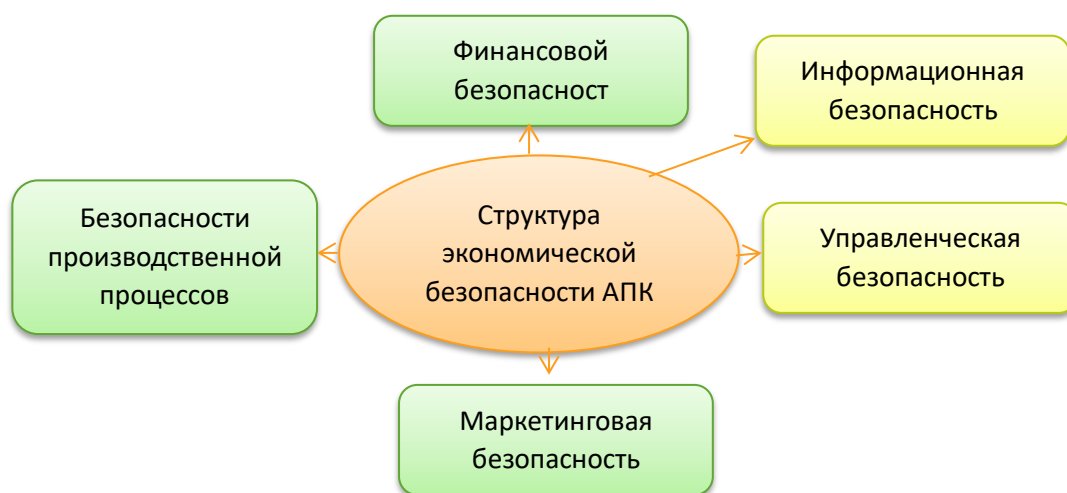

Рис 1. - Структура экономической безопасности АПК

Первое, финансовая безопасность, который представляет собой обеспечение стабильных финансовых индикаторов предприятий агропромышленного комплекса: уровень достаточности финансовых ресурсов, состояние управление долгами и активами, эффективное организации финансовое планирование и контроль, размер создаваемых резервных фондов, высокий уровень показатели финансовую устойчивость и их гибкость в условиях быстроизменяющийся условий внешней среды.

Второе, безопасность производственных процессов, которые

выражается в обеспечении надежности и эффективности технологического процесса производства на предприятии АПК. Производственный безопасность обеспечивается посредством организации контроль качества и стандарта производимый продукции, соблюдение различных норм технологических процессов, охраны труда, оптимальное комбинации производственных ресурсов и обеспечение непрерывности производственного процесса.

Третья, маркетинговая безопасность, который связана с принятие меры по повышение уровня конкурентоспособности продукции на рынке. аграрной продукции. В

связи с этим требуется постоянный анализ и прогнозирование спроса на производимый продукции, разработку и реализации стратегии маркетинговое исследование по укреплению позиции предприятий АПК на рынке, организации рациональное взаимодействие с потребителями и партнерами.

Четвертое, информационная безопасность, связан с принятием меры по защите информации, данные об коммерческой тайне от несанкционированного доступа, утечек. Применяются различные средства информационной безопасности, на основе использования современных информационных технологий и программных обеспечений по организации база данных и целостности данных, резервное копирование и восстановление информации.

Пятое, управленческая безопасность, которые охватывает в себе меры по организации эффективное управление АПК и принятием управленческих решений на основе исследования источники и форма проявлений различных рисков и потенциальных угроз на экономическо безопасности. Применяются механизмы стратегического планирования, управление рисками, совершенствование методы организационная культура и корпоративного управления, рациональное распределение ресурсов и мониторинг производительности ресурсов.

Эти структурирование элементы экономической безопасности выступает как объектами система управления безопасности. Обеспечение устойчивости функционирование агропромышленно комплекса и его предприятий в условиях неопределенности рыночной экономики и обеспечение его способности сопротивляется с внешними и внутренними угрозами является главной целью управления экономической безопасности

К основные задачи управления экономической безопасностью АПК относится следующие основные элементы:

- разработка и реализация стратегий и система мер обеспечение экономико-финансовой устойчивости на основе планирование и контроль финансовых ресурсов, организации эффективное управление долгами и активами, формирование фондов стабильей или резервных фондов, а также построение эффективных финансовых инструментов;

- организации непрерывности процесса производства, — совершенствование механизмы системы управления качеством, контроль и улучшение технологических процессов производства, диверсификацию и эффективное использование производственных мощностей;

- внедрение принципы стратегического маркетинга— анализ и прогнозирование рыночной ситуации, определение размер и изменений спрос потребителей, принятие и реализацию меры по продвижению продукции, и развитие отношений с партнерами;

- обеспечение информационной обеспеченности управление безопасности на основе организации информационно-аналитические центры, инфраструктуры, использование современных средств информационных технология, а также защита информации и данных от несанкционированного доступа;

- совершенствование механизмы управленческой на базе применение методов стратегического планирования, управление рисками, улучшение организационной культуры и корпоративного климата.

С целью обеспечения экономической безопасности агропромышленного комплекса следует особе внимание уделять на следующие аспекты:

- внедрение достижения современной науки и техники, инноваций и технологического прогресса в агропромышленном комплексе как главным условиям и фактором повышение эффективности и конкурентоспособность его предприятий и аграрных продукции;

- организации рационального и эффективного производственными ресурсами, прежде всего сельхозугодий, водных ресурсов, энергию и сырье на основе принципов устойчивого использование ресурсов, их сохранения;

- укрепление кадрового потенциал АПК, человеческого капитала, активизации процессов обучение и повышение квалификации работников АПК, формирующих компетентных специалистов в предприятиях АПК;

- обеспечение условий и предпосылки для развитие экологических отношений, экологической устойчивости и ответственности аграрного предпринимательства, соблюдение экологических императив, норм управление отходами и защиты окружающей среды.

Настоящее время достаточно формировался теоретико-научный основы формирования потенциала АПК, который позволяет совершенствовать управление безопасности на основе установление факторы, оказывающие воздействие на экономическую безопасность отечественного агропромышленного комплекса и разработать системы управленческих мер по повышению его уровня. В создание условия поддержания конкурентоспособности

агропромышленного комплекса и безопасности его функционирование фундаментальной роль играет экономические аспекты. Именно, развития экономических отношений в АПК позволяет условно выделить следующие факторы угроз экономической безопасности предприятий АПК, аграрного предпринимательства: (рис. 2.)

- факторы первого порядка - финансово-экономические, организационные, трудовые;

- факторы второго порядка - инвестиционные; инновационно-технологические; информационные.

Эта условное разделение, прежде всего, исходит из наличием возможностей субъектами АПК оказывать воздействие названные факторы первого и второго порядка и уровня. Например, факторы первого уровня можно управлять со стороны АПК и его предприятий. Что касается факторов второго уровня, то они в значительной степени определяется условиям макроэкономической ситуации страны, что затрудняет их регулирование. Но можно воздействуют путем создание корпоративных структур.

Исследование перечисленных факторов должно основывается на системном подходе, который позволяет рационализации управленческого воздействия. Анализ каждого фактор в системе факторов, по отдельности, позволяют выявить ряд особенностей, имеющих ключевые положения в обеспечение экономической безопасности АПК.

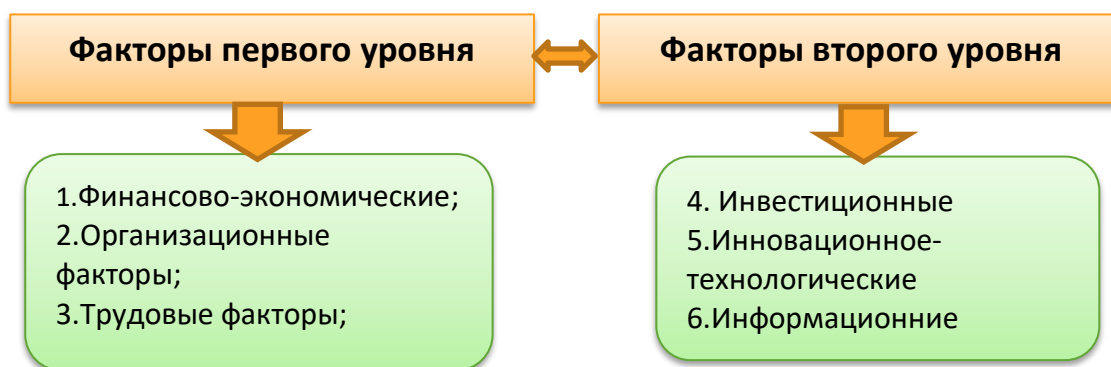

Рис. 2. - Факторы угроз экономической безопасности предприятий АПК

Сначала рассмотрим факторы первого уровня.

Первое, финансово-экономические факторы, где входят количественные и качественные показатели, которые характеризует эффективность использования ресурсов и оценивает финансовой устойчивости АПК. Здесь отражается не только финансового-экономического состояние, но и хозяйственно-производственные процессы, включающие процессов модернизации производства, окупаемость затрат, маркетинговая плотика и т.д. В данном случае, финансовое состояние АПК и его предприятий оказывает прямое влияние на его экономическую безопасность и способности платить по своим обязательствам[6].

Второе, организационные факторы, которым отражает сложившийся на агропромышленного комплекса и его предприятий систему управления, его формат, технология, организационной структуры в наличие организационно-управленческой среды. Эта характеризуется качества социально-трудовых отношений, работы мотивационные механизмы внутри АПК, построение системы стимулов и поощрения труда и наличие конфликтов в системе связей и отношений АПК. В АПК эффективность производства во многом зависит от качества управления, которое исходит из существующих справедливых

условий труда, удовлетворенности уровень интересов участников социально-экономических отношений АПК[7].

Третье, трудовые факторы, который связаны с трудовым и кадровыми ресурсами, от которого зависит уровень эффективности взаимодействия персонала, производительности труда и состояние управленческих взаимоотношений в целом. В совещенных условиях, особенно в условиях индустриальной трансформации предприятий агропромышленного комплекса особо важное значение для успешного функционирования предприятий АПК имеют управление корпоративным интеллектуальным и человеческими капиталом. Следует формировать интегрированной системы управления, который оказывает воздействие на социально-экономических отношений АПК в контексте применение принципов инновационного менеджмента. Настоящее время качества человеческого капитала АПК и корпоративной квалификации кадров, корпоративного управления, которые способствуют повышение роль трудовых факторов в обеспечение экономической безопасности[8].

Теперь рассмотрим факторы второго порядка или уровня. Существует сложности в управление этих факторов. Однако, они имеет существенный роль для обеспечение долгосрочного развития АПК.

Четвертый, инвестиционные факторы, который определяется показателями доступность инвестиционных ресурсов на рынке инвестиции, потенциальной возможности инвестирование обновление или реконструкции основных фондов и обеспечения расширенного воспроизводственного процесса в АПК. Более ключевой роль играет создание в АПК адекватное системы управления инвестиционными потоками, который направленно на развитие АПК. Также, следует подчёркивать уровень доступность принятие управленческих решений для устойчивой инвестиционной ситуации на АПК на основе путем привлечения достаточного объема инвестиции из внешних источников [9].

Пятое, инновационное-технологические факторы, которые является возможности внедрение новых технологий и активизации инновационных процессов на АПК. В современных условиях обеспечение качественное развитие АПК можно достичь только на основе применение достижений научно-технического прогресса, внедрение инновации управленческие, организационные и производственные процессы. В результате чего появится возможность не только повышение уровня конкурентоспособность предприятий АПК, но и формируется предпосылки выполнению государственной стратегических целей социально-экономического развития[10].

Шестое, информационные факторы, которые охватывает в себе уровень и доступность информационных ресурсов в экономической среде. В сморённых условиях информационная среда становится все более определяющим для определение и прогнозирование будущего положения АПК и его потенциальной возможности. Низкий уровень информационной обеспеченности деятельности обуславливает возникновение угрозы для экономической безопасности.

Повышение уровня благоприятности информационной среды выступает как необходимым элементом в контексте обеспечения устойчивого развития АПК. В благоприятной информационной среды ключевое значение имеет обеспечение региональное развитие информации, потому что на уровне больше всего формируются территориальные макросистемы, способные оказать воздействие экономическую безопасность АПК страны. В связи с важности и стратегического характера информационных ресурсов должно быть создание адекватной инновационной среды и сопутствующего информационного обеспечения со стороны институтов государственной власти[11].

Таким образом, комплексный анализ факторов, которые оказивает воздействие на экономическую безопасность АПК и его предприятий в, предоставляет возможности оценить ее состояние, выявить существенные проблемы на путы обеспечение экономической безопасности на основе разработка система мер по снижение уровня негативное воздействия и последствий угрозы и риски.

Угрозы экономической безопасности АПК порождает не только вышеперечисленных факторах, но и возникновение диспропорции в агропромышленном системе, несогласованности макроэкономической не стабильности, неравномерное развитие регионов страны и тд. Между прочим неоднозначная экономическая ситуация, слабый уровень финансовой устойчивости многих предприятий агропромышленного комплекса требует повышение уровня хозяйственную самостоятельность предприятий АПК, что способствует поиска адекватных подходов к обеспечению своей экономической безопасности. Современное состояние экономическая безопасность АПК страны можно описать как

неудовлетворительная, поскольку более чем 30% хозяйствующих субъектов является убыточными. Поэтому возникает необходимость поиска новых механизмов и принятия система мер, направленных на повышение экономической безопасности каждого звенья АПК.

Агропромышленной комплекс функционирует по схеме «снабжение → производство → переработка → реализации продукции». Поэтому требуется , налаживание этих звеньев и поддержание непрерывный процесс воспроизводства. В результате снижение экономической безопасности происходит нарушению данной схемы, тем самым снижение уровня реализации интересов участников этой схемы. Таким образом, принятие и реализации системы мер по повышению экономической безопасности АПК направленно на реализации интересов всех субъектов управления.

Институциональное обеспечение управление экономической безопасности

АПК способствует индустриальная трансформация предприятий комплекса, преодолевает технико-технологические барьеры, которые препятствует обеспечение высокого уровня экономической безопасности.

Выход из состояние технологической отсталости достигается на основе не только модификации существующих моделей воспроизводственного процесса, но поиска и использование новых механизмов управленческого воздействия.

В деле обеспечение экономической безопасности АПК следует эффективно использовать такие составляющие его потенциалы как производственный, финансовый, кадровый, ресурсный, инновационный, а также примат управленческие меры по предотвращение угрозы порождаемые эти потенциалы. С учетом особенностей АПК и уязвимость его выявлены угрозы каждого потенциала (Таблица 2.).

Таблица 2. - Угрозы экономической безопасности порождаемые потенциалы АПК

Потенциал АПК	Виды угроз экономической безопасности
Производственный	Нарушение воспроизводственных процессов в результате несвоевременная поставки ресурсов производства; высокий уровень старение основных фондов, снижающий производственных мощностей; зависимость производства от иностранных комплектующих оборудования
Финансовый	Низкий уровень финансовой обеспеченности уровень платежеспособности; большой объем кредиторской и дебиторской задолженности, обуславливающий снижение уровня финансового состояния; высокий уровень издержки производства и низкий уровень рентабельности.
Кадровый	Нехватки квалифицированных кадров, невозможность привлечение специалистов в связи с низкой оплатой труда, преобладание дол простого труда, неквалифицированной рабочей силы в предприятий АПК.
Ресурсный	Падение продуктивности и качества используемых земельных ресурсов, нерациональное и неэффективное использование доступных ресурсов; продолжительный цикл воспроизводства ресурсов и сезонная специфика хозяйства.

Инновационный	Технологическое отставание отрасли АПК, трудности в привлечении ресурсов в инновационное развитие в связи с низким уровнем инвестиционной привлекательности отрасли; слабый процесс внедрение научных разработок в АПК и и низкий уровень их финансовое обеспечение.
----------------------	--

Источник: Макарова Ю.Н., Шаванов М.В., Зайцев А.А. Экономическая безопасность предприятий агробизнеса в системе региональной экономики//фундаментальное исследование, № 6, 2021, с. 56-63

Совокупность перечисленных угроз, существенное снижение негативное влияние порождаемых каждый вид потенциала угроз. С целью повышения уровня должно стать объектами процессного экономического безопасности АПК следует управления экономической безопасности принят и реализовать совокупности АПК, осуществлению управленческих мероприятий по каждому из перечисленных манипуляций, способствующих составляющих элементов потенциала АПК.

Литература

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, с. 79
2. Ермакова И.Н., Михеева Н.Б., Хандогина Д.С. Методические подходы к оценке уровня экономической безопасности сельскохозяйственного предприятия // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. — 2018. — № 4(10). — С. 43–54.;
3. Мирсаидов А.Б. Мазмуни иктисодии устуворию истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2019.- №1.- С. 80-87;
4. Пиризода Дж.С. Разумная аграрная политика-основа устойчивого развития отрасли /Сборник научных статей конф. на тему «Актуальные проблемы учета, анализа и финансово-кредитных ресурсов в АПК». Душанбе, 2018.- С.5-8. ISSN 2218-1814
5. Рахматзода Х.Б. Пути повышения конкурентоспособности отрасли сельского хозяйства Республики Таджикистана» / Материалы международной научно-теоретической конференции на тему: «Актуальные проблемы эффективного использования водных и земельных ресурсов в условиях рыночной экономики и климатических изменений». - Душанбе, ГАУ, 2022. -С. 252—255.;
6. Кудратов Р.Р. Значение использования резервных факторов в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистан //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). Серия экономических наук. – Душанбе, 2018. - №1(61). - С.121-126. ISSN 2077-8325
7. Жукова Ю.С., Наговицына Э.В. Особенности обеспечения экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий: оценка и разработка основных направлений по ее укреплению // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. — 2020. — № 2. — С. 61–67

8. Головин А.А., Пархомчук М.А., Головин А.А. Оценка факторов, формирующих внутреннюю экономическую безопасность предприятий АПК региона // Вестник АПК Верхневолжья. 2017. № 2. С. 59-63.
9. Ling V.V., Yumashev A.V. Estimation of worker encouragement system at industrial enterprise // Espacios. 2018. № 39 (28). P. 22.
10. Rodionov D.G., Rudskaya I.A. Regional innovative environment in national economic. Development. 2017. Т. 32. № 4. С. 20. 4. Ященко Е.А. Особенности международного корпоративного управления // Стратегии бизнеса. 2019. № 7. С. 14-21.
11. Дмитриев Н.Д., Зайцев А.А. Реализация стратегии развития аграрного предприятия путем формирования инвестиционной политики // Известия Международной академии аграрного образования. 2018. № 40. С. 87-90;
12. Golovchenko A.V., Dmitriev N.D. Management of enterprise investment policy // Modern Science. 2019. № 5-4. С. 49-52
12. Булатенко М.А., Горонок Д.Л. Ключевые проблемы обеспечения экономической безопасности предприятия в современных условиях // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2019. № 2-1. С. 71-75
13. Талерчик С.М., Зайцев А.А. Инновационная устойчивость как ключевой фактор успешного развития региона // Известия Международной академии аграрного образования. 2015. Вып. 25. Т. 2. С. 238-243. Родионов Д.Г. Информационное обеспечение управления экономической безопасностью региона // Мир экономики и права. 2011. № 5. С. 37-43

Информация об авторах:

Мирсаидов Аврор Бобоевич – доктор экономических наук, профессор, Заместитель директора по научной и преподавательской работе Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Телефон: 904-44-60-12

Нурализода Наджибуло Назрулло - кандидат экономических наук, докторант Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Телефон: 918-27-43-92

Information about the authors:

Mirsaidov Avror Boboevich - Doctor of Economics, Professor, Deputy Director for Scientific and Teaching Work, Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: 904-44-60-12

Nuralizoda Nadjibullo Nazrullo - Candidate of Economics, Doctoral Student, Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: 918-27-43-92

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мирсаидов Аврор Бобоевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини директор оид ба корҳои илмӣ ва таълимии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: 904-44-60-12

Нурализода Начибулло Назрулло – номзоди илмҳои иқтисодӣ, докторанти Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: 918-27-43-92

УДК:330

ТАКМИЛИ СИЁСАТИ САНОАТӢ ВА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ КОРКАРД ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИЁТ

Мирсаидов С.А.

Ғафуров С.Х.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сиёсати саноатӣ ва таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард дар шароити санотикунони иқтисодиёти кишвар мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Соҳаи саноати кишвар имрӯзҳо комилан рушд ёфта, зина ба зина ҷиҳати ташиаққули иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас расонида истодааст.

Таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ яке аз рукнҳои асосии сиёсати давлатӣ арзёбӣ гардида, барои рафъи таҳдидҳо бояд маҷмуи чорабиниҳои мушаххас андешида шавад

Имрӯзҳо мо шоҳиди онем, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаву стратегияҳои соҳавӣ ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодии соҳаи саноат таҳия ва қабул гардидаанд.

Мақолаи мазкур механизми таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатиро дар бар гирифта, дар интиҳои он якчанд пешниҳодҳо аз ҷониби муаллифон манзур гардидааст.

Калидвожаҳо. саноат, амнияти иқтисодӣ, корхона, тамоюл, рушд, инноватси, технология, истеҳсолот, механизм, дастгирии давлатӣ, сиёсати саноатӣ.

Барои иқтибос: Мирсаидов С.А. Такмили сиёсати саноатӣ ва таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард дар шароити санотикунони босуръати иқтисодиёт / С.А.Мирсаидов, С.Х. Ғафуров// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 70-80.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ

Мирсаидов С.А.

Ғафуров С.Х.

Аннотация. В статье исследуются вопросы промышленной политики и обеспечения экономической безопасности предприятий перерабатывающей промышленности в условиях индустриализации экономики страны. Промышленный сектор страны сегодня полностью развит и постепенно оказывает существенное влияние на развитие экономики Республики Таджикистан.

Обеспечение экономической безопасности промышленных предприятий считается одним из основных направлений государственной политики, а для устранения угроз необходимо принять комплекс конкретных мер.

Сегодня мы являемся свидетелями разработки и принятия Правительством Республики Таджикистан ряда отраслевых программ и стратегий по обеспечению экономической безопасности промышленной сферы.

В статье рассматривается механизм обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий, а в конце авторами выдвигается ряд предложений.

Ключевые слова. промышленность, экономическая безопасность, предприятие, тенденция, развитие, инновация, технология, производство, механизм, государственная поддержка, промышленная политика.

IMPROVEMENT OF INDUSTRIAL POLICY AND ENSURING ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY

Mirsaidov S.A.
Ghafurov S.Kh.

Annotation The article examines the issues of industrial policy and ensuring economic security of enterprises of the processing industry in the context of industrialization of the country's economy. The industrial sector of the country is now fully developed and gradually has a significant impact on the development of the economy of the Republic of Tajikistan.

Ensuring economic security of industrial enterprises is considered one of the main directions of state policy, and to eliminate threats it is necessary to take a set of specific measures.

Today we are witnessing the development and adoption by the Government of the Republic of Tajikistan of a number of industry programs and strategies to ensure economic security of the industrial sphere.

The article discusses the mechanism for ensuring economic security of industrial enterprises, and at the end the authors put forward a number of proposals.

Key words. industry, economic security, enterprise, trend, development, innovation, technology, production, mechanism, government support, industrial policy.

Гузориши масъала. Ин масъала дорои аҳамияти стратегии бузург барои рушди устувори иқтисодиёт мебошад. Дар шароити саноатикунони босуръат, сиёсати саноатӣ бояд ҷавобгӯии талаботи бозор ва рушди инноватсионӣ бошад. Корхонаҳо бо мушкилоти гуногун, аз ҷумла камбудии сармоягузорӣ, рақобати шадид, таъсири тағйироти иқтисодӣ ва геополитикӣ рӯбарӯ ҳастанд. Дар бисёр мавридҳо корхонаҳои саноати коркард бинобар камчин будани технологияҳои муосир ва сатҳи пасти менеҷмент наметавонанд дар бозорҳои байналмилалӣ рақобатпазир бошанд.

Барои ҳалли ин мушкилот, зарур аст, ки сиёсати саноатӣ бо дарназардошти рушди инноватсионӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва истифодаи механизмҳои муосири дастгирии давлатӣ тақмил дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Олимони кишвар дар самти тақмили сиёсати саноатӣ ва таъмини амнияти

иқтисодии корхонаҳои саноати коркард таҳқиқотҳои муҳим ва арзишманд анҷом медиҳанд, ки дар рушду тақмили соҳаи саноат ва иқтисоди кишвар саҳм мегузоранд. Олимони, ки дар соҳаи иқтисоди миллӣ ва сиёсати саноатӣ дар Тоҷикистон кор мекунанд, бештар ба масъалаҳои танзими сиёсати давлат дар бахши саноат, рушди инноватсионӣ ва амнияти иқтисодӣ таваҷҷӯҳ доранд. Масалан тадқиқоти олимони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар бахши иқтисодиёт ва саноат бештар ба равандҳои индустриализацияи кишвар ва таъмини амнияти иқтисодӣ вобаста мебошанд. Дар ин самт бештар тадқиқотҳои чунин олимони равона карда шудааст, аз ҷумла: Саидмуродзода Л.Х. [11], Хоналиев Н., Муминова Ф.М., Махкамов Б.Б., ва ғайраҳо

Мақсади мақола. Таҳлили вазъи кунунии сиёсати саноатӣ ва амнияти иқтисодӣ – Мақсад барои омӯзиши таъсири

сиёсати саноатӣ ва механизмҳои амнияти иқтисодӣ дар шароити иқтисоди ҷаҳонӣ ва саноатикунони босуръат мебошад. Таҳлил кардани ҳолати имрӯзаи корхонаҳои саноати коркард ва муаммоҳои онҳо дар шароити рушди босуръати иқтисодӣ.

Мухтавои асосии мавод. Дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» қайд гардидааст, ки «ба сифати омили пешбарандаи рушди иқтисоди миллии афзоиши босуръати саноат дар асоси ба истифода додани иқтидорҳои нав ҷиҳати истеҳсоли неруи барқ, истихрочи маъданҳои кӯҳӣ ва ангишт, ташаккулдиҳии металлургияи сиёҳи ватанӣ ва рушди минбаъдаи металлургияи ранга, рушди саноати маводҳои сохтмонӣ, саноати сабук ва хӯрокаи хизмат хоҳад намуд. Тибқи сенарияи мазкур ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ 4,2 маротиба, аз ҷумла саноати истихрочи маъдан 5,7 маротиба, саноати коркард 4,3 маротиба ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об 2,9 маротиба афзоиш меёбад» [8].

Вобаста аз ин сиёсати саноатӣ аз сиёсати саноатии маъмул ва сиёсати нави саноатӣ иборат мебошад. Сиёсати саноатии маъмул моделҳои амудӣ ва уфукиро муқобили якдигар мегузорад. Сиёсати амудӣ дорои абзори мушаххаси дастгирии соҳаҳои муайяни иқтисодиёт буда, сиёсати уфуқӣ бошад истифодаи воситаҳои гуногунро нисбат ба ҳамон соҳаҳои татбиқ мекунад, ки талаботи меъёрҳои муайяно қонеъ мегардонанд. Бояд дар назар дошт, ки абзорҳои сиёсати уфуқӣ вобаста аз самти маблағгузориҳои онҳо, ҳаҷми истеҳсолоти ба содирот равона гардида, аз вобастагии воридоти сармои истеҳсолӣ ва 117 амсоли инҳо ба соҳаҳои мушаххас таъсири кам ва ё беш расонида метавонанд. Масалан, абзорҳои сиёсати кластерӣ, воситаҳои аз ҷониби давлат харидорӣ намудани маҳсулоти инноватсионӣ, дастгоҳу таҷҳизоте, ки ба «рушди иқтисодиёти сабз» равона мегарданд,

воситаҳо ва ҷорабиниҳо оид ба пурзӯр намудани салоҳиятҳо ҳамчун абзорҳои сиёсати амудӣ ба ҳисоб раванд ҳам, онҳо аз ибтидо ғояи сиёсати уфуқӣ мебошанд [1].

Сиёсати саноатӣ дар сатҳи макро ба сифати воситаи асосии танзими давлатии иқтисодиёт маҳсуб ёфта, имконият медиҳад, ки як қатор монеаҳо баргараф созан. Дар шароити муосир сиёсати саноатӣ метавонад, омилҳои хатарзоро барои иқтисодиёти миллии рафъ созад ва таъмини амнияти онро фароҳам биоварад.

Як қатор вазифаҳои мавҷуданд, ки дар натиҷаи татбиқи сиёсати давлатии саноатӣ метавон онҳоро ҳал намуд:

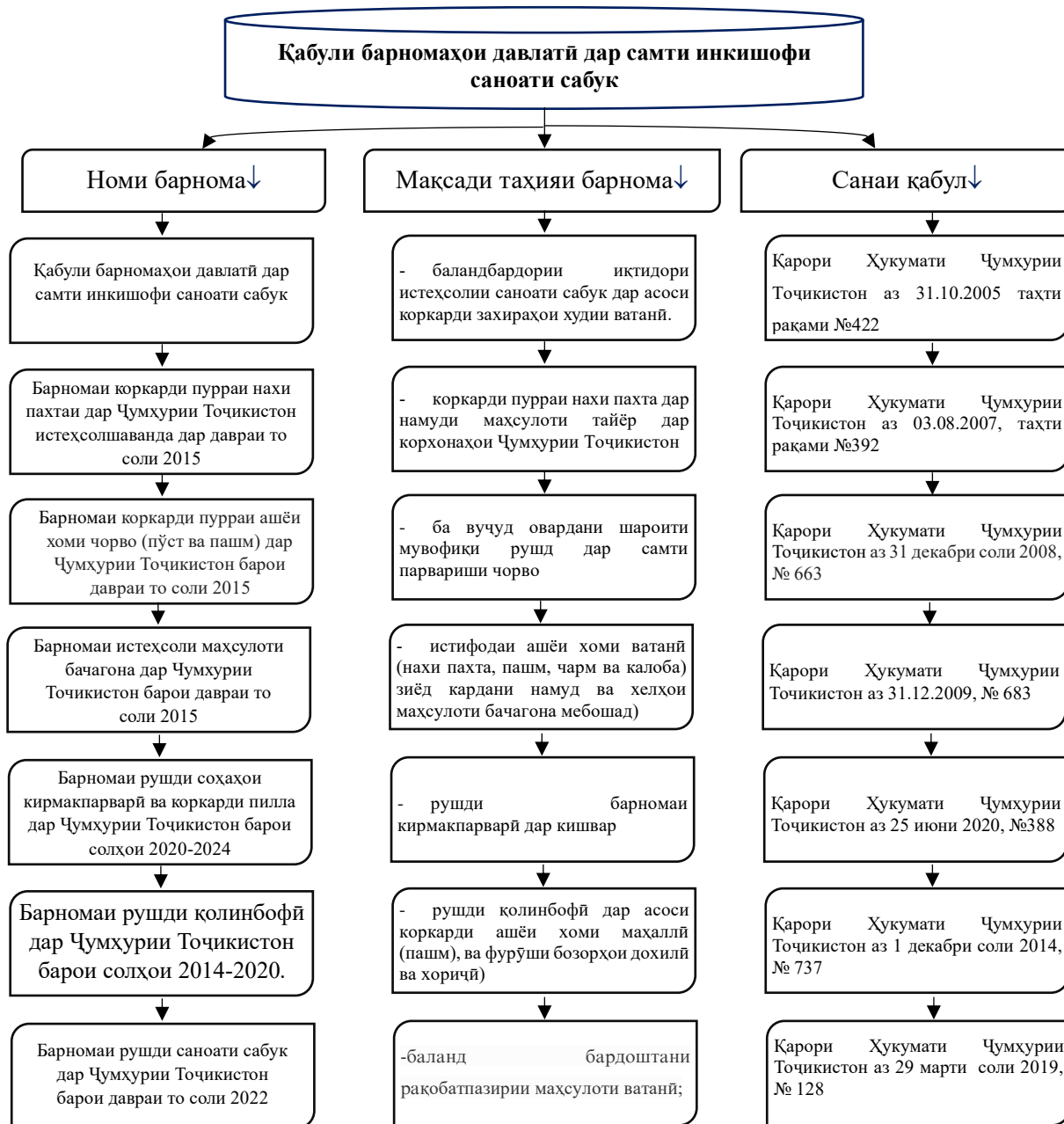
- 1) ташкили ислоҳот дар самти корҳои эҷодӣ ва таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ дар самти танзими давлатии соҳаи саноат, инчунин таҳияи нақшаи барномаҳои рушди соҳаи истеҳсолоти саноатӣ;
- 2) дастгирии давлатии корхонаҳои саноатӣ, ки метавонад ба рушди истеҳсолоти дохилӣ заминаи хубро фароҳам бисозад, ки дар натиҷаи он рақобатпазирии мому маҳсулоти ватанӣ таъмин мегардад;
- 3) таъмини шуғли пурмаҳсул;
- 4) сармоягузорӣ ба захираҳои моддӣ, яъне аз ҷиҳати техникаву технология;
- 5) сармоягузорӣ ба захираҳои ғайримоддӣ, яъне сухан дар бораи рушди корҳои илмиву тадқиқотӣ дар самти ташаккули соҳаи саноат меравад. Барои рушди корхонаҳои саноатӣ ва таъмини амнияти он пеш аз ҳама тайёр намудани кадрҳои болаёқат, ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ ба манфиати кор хоҳад буд;
- 6) сиёсат дар самти таъмини рақобатпазирии мому маҳсулот ба воситаи гузаронидани тадқиқотҳои

- маркетингӣ ва зиёд намдани ҳаҷми содироти он;
- 7) баландбардории ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ;
- 8) сиёсати экологӣ ва риояи он дар соҳаи саноат;
- 9) сиёсати энергетикӣ ва таъсири он дар рушди соҳаи саноат;
- 10) сиёсати инкишофи маҳаллӣ ва минтақавӣ

- 11) ҳамгироии саноатӣ бо кишварҳои мутараққӣ ва кишварҳои ки дар марҳилаи гузариш қарор доранд;
- 12) ҷанбаҳои мушаххаси рушди соҳаи саноати мамлакатҳои дар давраи гузариш қарордошта [5].

Дар сиёсати саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии соҳаҳои саноати афзалият, дошта нисбат ба соҳаи саноати қорқард махсусан сабуқ чунин барномаҳои давлатӣ қабул ва татбиқ гардидаанд. Ниг. ба расм.

Расми 1. Қабули барномаҳои давлатӣ дар самти инкишофи соҳаи саноат

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ин маврид ба андешаи мо яке аз самтҳои сиёсати саноатии мамлакат, ки бояд фаъол гарданд ин сиёсати минтақавии саноатӣ мебошад. Яъне маҳз аз маҳсусгардонии соҳаҳои саноати коркард дар минтақаҳои алоҳида таъмини самаранокии фаъолият имконпазир аст.

Мақсади асосии сиёсати минтақавии саноатӣ ин ташаккули инфрасохтори истеҳсолию илмӣ минтақаҳо мебошад, ки барои ташкили низоми таъмини шуғли пурмаҳсул, баландбардории самаранокии истеҳлолӣ ва ба ин васила таъмини амнияти иқтисодии он заминаи муфидро фароҳам месозад.

Сиёсати саноатии минтақавӣ аз ҷониби мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ назорат карда шуда, ҷиҳати таҳия ва тасдиқи барномаҳои давлатӣ дар ин самт замина гузошта мешавад.

Ниҳодҳои дахлдори маҳаллӣ метавонанд ҷиҳати рушди соҳаи саноат тадбирҳои заруриро андешида, ҷиҳати рушди минбаъдаи он қарорҳои дахлдорро қабул намоянд.

Умуман сиёсати саноатӣ дар сатҳи минтақаҳо имконият медиҳад, ки рушди устувори иқтисодӣ он таъмин карда шуда, ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирии молу маҳсулоти минтақавӣ заминаи муфид фароҳам гардад. Дар шароити муосир сиёсати саноатии минтақавӣ метавонад, ҷанбаҳои гуногунро фаро гирифта, воситаи ноилгардӣ ба ҳадафҳои гузашташударо таъмин созад.

Баланд бардоштани раванди самаранокии таъмини амнияти иқтисодии соҳаи саноати минтақаҳо аз маҷмӯи ҷорабиниҳое вобастагӣ доранд, ки он аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ тарҳрезӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ сиёсати саноатӣ дар кишвари мо дар ду сатҳ, яъне давлатӣ ва маҳаллӣ амалӣ карда мешавад, ки албатта дар

навбати худ ин сатҳҳо ба ҳам алоқамандии ногустастанӣ доранд.

Гуногунии иртиботҳои ташаккули сиёсати микро ва макроиқтисодӣ зарурати мустақилона тарҳрезӣ намудани онҳоро аз ҷониби субъектони алоқаманди хоҷагии халқ ба миён меорад.

Аксар маврид сепаратизм дар раванди инкишофёбии соҳаи саноат зоҳир мегарадад, ки сабаби вайроншавии муносибатҳои иқтисодӣ мегардад.

Раванди мазкур боиси пайдо шудани монетаҳое мебошад, ки дар раванди рушди бахшҳои ба соҳаи саноат тааллуқдошта ҳалал ворид месозад.

Барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ, пеш аз ҳама механизми ташкилию ҳуқуқие зарур аст, ки онро мақомотҳои давлатӣ таҳия менамоянд. Корхонаҳои саноатӣ ҳамон вақт муваффақ мегарданд, ки аз дастгирии давлатӣ ҷиҳати рушди истеҳсолиашон бархурдоранд.

Механизми дастгирии давлатӣ барои корхонаҳои саноатӣ метавонад ҳамчун фишанги таъминкунандаи амнияти иқтисодиашон бошад, вале дар ин раванд фаъол будани худӣ корхонаҳои саноатӣ низ зарур аст. Моликони корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки дар раванди таҳия ва банақшагирии барномаҳои рушд, механизми дастгирии давлатиро низ ба инобат гиранд.

Вобаста аз ин, якчанд самтҳои коркард ва татбиқи сиёсати саноатиро чундо намудан мумкин аст:

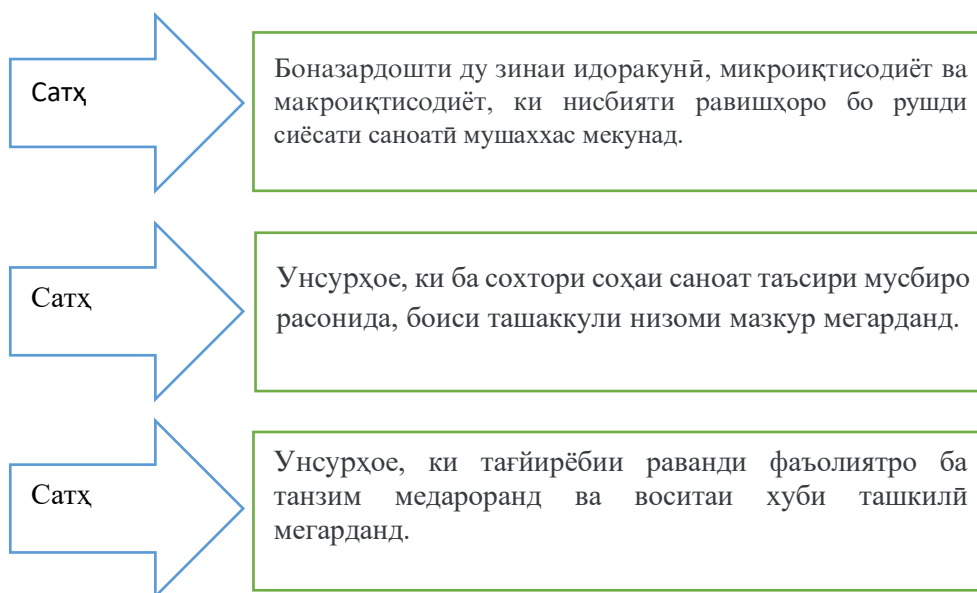
1) Сатҳи макроиқтисодӣ- ба воситаи ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ ташкил намудани раванди истеҳсолоти маҳсулотҳои саноатӣ мебошад. Ба мо маълум аст, ки соҳаи саноат барои рушди иқтисоди миллӣ заминаи мусоидро фароҳам сохта, як қатор муаммоҳои мавҷударо дар ин самт ҳал менамояд. Аз ин рӯ, дар сатҳи

макроиқтисодиёт мавҷуд будани хатархоро бояд ба воситаи иқтидорнок гардонидани соҳаи саноат амалӣ рафъ намуд, то ки ба натиҷаи дилхоҳ расид.

2) Сатҳи микроиқтисодӣ- дар сатҳи мазкур корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки дар раванди ба роҳ мондани истеҳсоли ин ё он маҳсулот ба вазъи бехтари он аҳамияти ҷиддӣ диҳанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ аксар корхонаҳои саноатӣ ҳангоми истеҳсоли молу маҳсулот бештар ба доираи истеъмолкунандагони он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, аммо мушоҳидаҳои нишон медиҳад, ки сифати мол рақобатпазирии онро таъмин менамояд. Аз гуфтаҳои болозикр чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки сифат низ метавонад амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатиро таъмин созад.

Сиёсати саноатӣ омили асосии рушдиҳандаи корхонаҳои саноатӣ буда,

Расми 2. Сатҳҳои татбиқкунандаи сиёсати саноатӣ

Таҳия муаллиф

Дар сиёсати саноатӣ метавон ду нуктаи назарро аз ҳамдигар ҷудо намуд:

1) сиёсате, ки барои рушд додани истеҳсолоти саноатӣ ва зиёд намудаи саҳми он дар инфрасохтори иқтисодиёт моил гардонидани шудааст. Дар ин раванд тадбир на ба зерсоҳаҳои алоҳидаи соҳаи саноат

метавонад натиҷаҳои назаррасро тавлид намояд. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда, корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки маҷмӯи чорабиниҳоеро роҳандозӣ намояд, ки рушди соҳаро дар худ инъикос намояд. Сиёсати саноатӣ, инчунин самаранокии истеҳсол ва фурӯши маҳсулотҳои корхонаҳои саноатиро фароҳам меоварад. Ташаккули сиёсати саноатӣ аз омилҳои дохилӣ ва берунӣ саҳт вобастагӣ дорад.

Арзёбии самаранокии татбиқи сиёсати саноатиро метавон аз нуктаи назари ноилгардӣ ба мақсадҳои гузошташ муайян намуд.

Яке аз роҳҳои татбиқномаи сиёсати саноатиро метавон ба воситаи низоми сесатҳа муайян намуд, ки метавонед дар расми мушоҳида намоед.

алоқаманд буда, балки ба фаъолияти тамоми сохтори саноат таъсири мусбӣ мерасонад.

2) сиёсати мазкур низ барои рушд додани раванди истеҳсолоти саноатӣ равона карда шудааст.

Механизми татбиқномаи ин сиёсат аз инҳо иборат мебошад:

- сабуқиҳои андозӣ;

- қонибдории раванди лизингӣ ва интиқоли молу маҳсулотисаноатӣ ба хориҷи кишвар;
- истифодаи имкониятҳои рушд;
- мотиватсия фаъолияти навоаронаи корхонаҳои саноатӣ;
- ташаккул додани низоми идоракунии соҳаи саноат;
- баландбардории низоми молиявию иқтисодии соҳаи саноат.

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки дар сурати пурра татбиқ намудани омилҳои болозикр, раванди фаъолияти корхонаҳои саноатӣ хуб гардида, механизми таъмини амнияти иқтисодии онҳо низ фароҳам мегардад.

Татбиқи сиёсати саноатӣ ҳам барои корхонаҳои ҷудоғона ва ҳам барои хоҷагии халқ таъсири мусбӣ дорад ва метавонад соҳаҳои номбаршударо рушд диҳад [6].

Айни ҳол сиёсати муносири саноатӣ мутлақан амалӣ нагардида истодааст ва ин боиси хоҳиш ёфтани раванди истеҳсолоти саноатӣ мегардад. Раванди мазкур имкон намедиҳад, ки баъзе корхонаҳои саноатӣ иқтидори истеҳсолиашонро баланд бардоранд.

Ин омил сабаби он мегардад, ки мо бояд заминаи методологии коркард ва амалсозии сиёсати саноатиро такмил диҳем, то ки ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардем [7].

Бояд қайд намоем, ки воридотивазкунӣ вақтҳои охир ба таври стихиявӣ ташкил карда шудааст ва то ҳақде барои амалӣ сохтани сиёсати саноатӣ имкониятҳои хубро ба бор меорад.

Пас аз низоъҳои сатҳи байналмиллалӣ ва фазои сиёсии ҷаҳонӣ ҷорӣ намудани таҳримҳо, ки иқтисодии мамлакат кушода аст бе таъсир намонд. Бинобар он стратегияи воридотивазкунӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфт.

Воридотивазкунӣ барои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ

шароити хубро муҳайё сохта, яке аз рӯкҳои асосии инкишофи индустриалӣ-инноватсионии соҳаи саноат ба шумор меравад ва албатта аз нуқтаи назари иқтисодӣ барои рушд ёфтани истеҳсолот заминаи мусоидро ташкил медиҳад.

Раванди воридотивазкунӣ ҳамон вақт самаранок мегардад, ки молу маҳсулоти истеҳсолшудаи саноатӣ ба талаботҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад, яъне рақобатпазирии он таъмин карда шавад [10].

Роҳандозии баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти саноатӣ аз маҷмӯи тадбирҳои вобаста мебошад, ки он аз ҷониби субъектони корхонаҳои саноатӣ амалӣ карда мешавад.

Барои таъмини рақобатпазирии истеҳсоли саноатӣ пеш аз ҳама, ғояи хуб ва технологияҳои инноватсионӣ зарур аст.

Дар ин раванд аз ҷониби давлат бояд модели таҳия карда шавад, ки раванди воридотивазкуниро суръат бахшад ва барои ташаккули истеҳсолоти саноатӣ муҳити хубро муҳайё созад. Механизми таҳияи модел низ кори муракаб буда, аз мо тақозо менамояд, ки онро боназардошти баъзе муаммоҳо таҳия намоем.

Ҳангоми додани имтиёз барои истеҳсолкунандагони ватанӣ, онҳо ҳавасманд мегарданд, ки раванди истеҳсоли молу маҳсулоташонро бо меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ мутобик ва ҳамоҳанг намоянд, ки раванди мазкур метавонад боиси зиёд шудани ҳаҷми содирот гардад.

Воридотивазкунӣ метавонад ба сифати механизми таъминкунандаи амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ баромад намояд ва ин боис мегардад, ки рушди истеҳсолот низ зиёд карда шавад.

Самаранокии сиёсати саноатӣ дар омилҳои таҷассум меёбад, ки иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатиро баланд мебардорад. Иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ аз технологияҳои инноватсионӣ алоқамандии зич дошта, инчунин аз таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ низ вобаста аст [9].

Ҳолати аввал, дастгирии давлатии корхонаҳои саноатӣ дар шаклҳои муқаррарнамоии сабукиҳои андозӣ, субсидияҳо, инвестицияҳо ва дастгирӣ хангоми фуруши молу маҳсулотҳои истеҳсолшуда мебошад. Аксар маврид барои хубтар гардидани раванди фаъолияти корхонаҳои саноатӣ аз ҷониби давлат қарзҳои имтиёзнок низ пешниҳод карда мешавад.

Ҳолати дуюм, дастгирии раванди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ замина мегузорад.

Барои ин моро омилҳои зерин зарур аст:

- устувории иқтисоди миллӣ;
- инкишофи рақобатпазирӣ;
- таъмини волоияти қонун ва мубориза

бо коррупсия

– зиёд намудани сармоягузори давлатӣ баҳри рушди инфрасохтори соҳаи маориф, илм ва технологияҳои инноватсионӣ.

Қобили қайд аст, ки маҳсулнокии меҳнат дар соҳаи истеҳсолоти саноатӣ, ки яке аз индикаторҳои самаранокии сиёсати саноатӣ маҳсуб меёбад, дар масири 10 сол 3, 1 баробар зиёд гардидааст.

Бо сабаби заиф будани асъори миллӣ ва ноустувор будани он, тамоюли пастравии маҳсулнокии меҳнат бо доллари ИМА ҳисоб карда шуда, дар марҳилаи ниҳой ҳисоббандӣ карда мешавад.

Паст будани ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ ва нокифоя будани фаъолияти инноватсионӣ садди рақобатпазирии маҳсулоти саноатии ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ мегардад ва намегузорад, ки соҳаи саноати миллӣ рушд ёбад, ки ин раванд албатта натиҷаи дилхоҳро ба бор намеорад.

Таҷрибаи кишварҳои пасошуравӣ нишон медиҳад, ки корхонаҳои саноатие, ки аз имтиёзҳои давлатӣ бархӯрдор нестанд зуд ба ҳолатҳои бухронӣ дучор меоянд. Гуфтан роиҷ аст, ки дар баробари имтиёзҳои давлатӣ, боз барои корхонаҳои саноатӣ механизми чорисозии самарноки технологияҳои инноватсионӣ зарур аст. Аз ин лиҳоз, корхонаҳои саноатии ватаниро зарур аст, ки

ҷиҳати пешбурди фаъолияти самараноки худ аз технологияҳои муосири инноватсионӣ васеъ истифода баранд, то ки ҳам амнияти иқтисодии корхонаҳоро ва ҳам рушди бемайлоии истеҳсолоти сифатнокро муҳайё созад [2].

Тамоюли ҷаҳонии зиёдшавии хароҷоти давлатӣ ба ММД нишон медиҳад, ки давлат бояд механизми танзими давлатии иқтисодии миллӣ ва сиёсати саноатиро боз ҳам пурзӯртар намояд, то ки ба нишондиҳандаҳои назаррас ноил гардад.

Мавриди зикр аст, ки механизми танзими давлатии соҳаи саноатро боз ҳам бояд пурзӯртар намуд, зеро ки маҳз тадбирҳои давлатӣ дар ин самт боиси ташшакул ва инкишофи ин соҳа мегардад.

Раванди воридотивазкунӣ ва содиротро набояд бо ҳам муқобил гузошт, зеро маҳз ин ду раванд комплекси саноатиро ташкил медиҳанд ва маҳз ин ду раванд дар рушди иқтисоди миллӣ заминаи муосидро фароҳам месозанд.

Дар ҳолати таъмин намудани бозори дохилӣ бо молу маҳсулоти ватанӣ корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки ба воситаи кумакҳои давлатӣ ҳаҷми истеҳсолро зиёд намоянд ва онро ба хориҷи кишвар содир намоянд.

Мавриди зикр аст, ки барои рушди корхонаҳои саноатӣ пеш аз ҳама механизми ташкили фаъолияти истеҳсолӣ зарур аст ва ин василаи муҳиме барои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ мегардад.

Ба ақидаи мо хангоми таҳияи барномаҳои рушди соҳаи саноат ба инобат гирифтани ҳиссаи баҳши хусусӣ шартӣ зарурӣ мебошад, зеро маҳз ба воситаи ҷалби баҳши хусусӣ мо метавонем рушди соҳаро таъмин намуда, баъзе мушкилотҳои макроиқтисодиро бартараф созем.

Нуктаи дигаре, ки мо бояд қайд намоем, ин сиёсати давлатӣ дар самти саноат мебошад. Сиёсати саноатӣ танҳо роҳи асосии ҳал намудани муаммоҳои соҳавиро муҳайё месозад.

Тибқи салоҳиятҳои асосӣ самт ва ҳаҷми сармоягузориҳо ба инкишофи

комплексии саноатӣ муайян карда мешавад ва барои рушди рақобатпазирии корхонаҳои саноатии кишвар замина мегузорад, ки ин сабаби асосии ташаккул ёфтани низоми сиёсати саноатӣ мебошад.

Дар ин асно афзалият бояд ба сармоягузори дохилӣ дода шавад ва он тибқи қоидаи оптималӣ байни соҳаҳои саноат ва иҷтимоӣ тақсимбандӣ шавад, то рушди ҳарлу соҳаро таъмин намояд.

Тибқи ақидаи олимони ватанӣ ва ИДМ, айни замон иқтисодиёти постиндустриалиро асоси рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ҳисобидан мумкин нест ва ин ғоя қариб дар аксар пажӯҳишҳои илмӣ иқтисодӣ вохӯрдан мумкин аст.

Заминаи асосии чунин рушд захираҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун омили асосӣ низ маҳсуб меёбад.

Айни ҳол барои рушди соҳаи саноат ва таъмини амнияти иқтисодии он аз технологияҳои инноватсионӣ васеъ истифода мебаранд, зеро ки маҳз технологияҳои наву замонавӣ метавонад боиси рушд ёфтани раванди истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ гардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишваре мебошад, ки барои табдил ёфтани ба кишвари саноатӣ-агарарӣ қадамҳои устуворро гузошта истоааст ва ин тақозо менамояд, ки раванди мазкурро ба воситаи баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолӣ суръат бахшад.

Яке аз паҳлӯҳои асосии сиёсати саноатӣ, ин саноатикунони босуръати мамлакат мебошад, ки ба воситаи технологияҳои муосир амалӣ карда мешавад.

Барои мутлақан татбиқ намудани саноатикунони босуръати иқтисодиёт, азнавсозии инфрасохтори истеҳсолӣ, ки ба рушди механизми таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳо замина мегузорад, таҳия ва татбиқ намудан зарур аст.

Сиёсати саноатӣ боназардошти таъмин амнияти иқтисодии корхонаҳо бояд таҳия ва татбиқ карда шавад [3].

Давлат ба воситаи роҳҳои гуногун, модели рушди саноатиро таҳия менамояд, ки

он дарбарагирандаи омилҳои сармоягузорӣ, истеҳсоли молу маҳсулоти воридотивазкунадаи ба содиротнигаронидашуда мебошад.

Дар шароити муосир яке аз роҳҳои асосии суръатбахшии сиёсати саноатӣ, ин истифодаи самараноки технологияҳои инноватсионӣ мебошад. Гуфтан роиҷ аст, ки танҳо тавассути технологияҳои инноватсионӣ мо метавонем молу маҳсулоти арзиши баланддоштаро истеҳсол намоем ва давлатро зарур аст, ки барои рушди фаъолияти инноватсионӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағ зиёдтар ҷудо намояд.

Дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар кишварҳо аз ҳисоби фаъолияти инноватсионӣ ақибмонда аст.

Дар инфрасохтори истеҳсолӣ ва ММД ҳаҷми маҳсулоти инноватсионӣ хело ҳам паст мебошад. Молу маҳсулотҳои истеҳсолкардаи корхонаҳои саноатии ватанӣ, нисбат ба молу маҳсулотҳои корхонаҳои саноатии хориҷӣ рақобатпазир нестанд.

Боназардошти шароити мазкур дар бораи таъмини амнияти иқтисодӣ сухан рондан лозим нест.

Бояд таъкид сохт, ки мафҳумҳои амнияти иқтисодӣ ва сиёсати саноатӣ ба ҳам пайванди ногуастаи доранд. Боназардошти принципҳои амнияти иқтисодӣ, татбиқнамоии сиёсати саноатӣ аз имкон берун хоҳад буд.

Танҳо дар сурати рушд ёфтани соҳаи саноат ва ташаккули истеҳсолоти саноатӣ, метавон амнияти иқтисодиро таъмин намуд [4].

Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо бахши асосии иқтисодиёт, ки истеҳсолот мебошад, рушд ёфта истоааст ва ин дар рушди механизми таъмини амнияти иқтисодӣ замина мегузорад.

Бухрони ҷаҳонӣ молиявӣ-иқтисодӣ нишон дод, ки бахши воқеии иқтисодиёт дар ташаккули муносибатҳои иҷтимоӣ нақши ҳалкунандаро ба худ касб менамояд.

Аз ин хотир, барои рушди устувори иқтисодиёти миллӣ баландбардории сохтори истеҳсолоти ватанӣ зарур аст ва ин танҳо роҳи расидан ба мақсадҳои гузошташуда мебошад.

Хурсандиоварст, ки имрӯзҳо соҳаи саноати кишвар дар ҳоли рушд мебошад ва то ҳаде таъмини амнияти иқтисодии соҳа низ таъмин гардида истодааст, зеро ки молу маҳсулоти ватанӣ марҳила ба марҳила рақобатпазир гардида истодаанд.

Мавриди зикр аст, ки барои рушд додани соҳаи саноати кишвар дар баробари технологияҳои инноватсионӣ ва кадрҳои баландиқтисос, инчунин сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ низ заруранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон кишваре мебошад, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ мутобиқ мебошад, зеро ки дорои захираҳои бойи канданиҳои фойданок аст.

АДАБИЁТИ

1. Аскарлова С.С. Низомов С.Ф. Рушди сӯёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳоншавӣ. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Душанбе. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021. №7- С.116-122. ISSN 2413-5151
2. Абдуллаев К.Н. Теория и методология реализации промышленной политики (на примере Республики Казахстан). / Автореф... дисс. д-ра эконом. наук. – СПб., 2010. – 40 с.
3. Буркальцева Д.Д. Классификация угроз финансовой безопасности государства в контексте трансформации социально-экономической системы [Текст] / Д.Д.Буркальцева, О.Г. Блажевич, О.А. Гук, А.С. Тюлин, Н.С. Сафонова // Бизнес. Образование. Право. - 2018. - №4(45). - С. 46 – 53.
4. Давлатова Р.К. Идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ (дар мисоли корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2022. Саҳ 113
5. Мельников В.В., Государственное регулирование национальной экономики, Изд.: Омега-Л, 2011 г. — 336 с.
6. Мирзабекова М.Ю. Особенности современной промышленной политики / М.Ю. Мирзабекова // Экономика и предпринимательство. — 2014. — № 4-2. — С. 181-184
7. Мирзоева Е.Ш. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан. Душанбе -2019. Стр 84
8. Стратегияи миллӣ рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1 октябри соли 2016. - №392. - Душанбе: КОНТРАСТ, 2016. – 89 с.
9. Хубиев К.А. Тенденции и перспективы современного экономического развития: интегративный тренд? / Гэлбрейт: возвращение. Монография. – М.: Культурная революция, 2017. – 114-153 с.
10. The Cluster Initiative Greenbook: New Finding on the Process of Cluster-Based Economic Development / [Электронный ресурс] / Cluster observatory — Режим доступа:<http://www.ivorytower.se/greenbook/general.html> (санаи мурочият 08.06.2022).
11. Саидмуродов, Л. Х. Стратегия устойчивого развития Таджикистана: возможности и перспективы / Л. Х. Саидмуродов // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития : Пленарные доклады / Материалы Девятого Международного форума, Москва, 29–30 октября 2020 года. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт проблем рынка Российской академии наук, 2020. – С. 181-187. – EDN RLQZCT.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мирсаидов Саидакмал Аврорович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Ғафуров Сорбон Хушдилович - устоди калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, тел.: 93-417-66-65; email: sorbon9314@mail.ru.

Сведени об авторах:

Мирсаидов Саидакмал Аврорович – доктор экономических наук, профессор кафедры биржевой деятельности Таджикского государственного финансовоэкономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Ғафуров Сорбон Хушдилович- старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, тел.: 93-793-70-93; email: sorbon9314@mail.ru

Information about the authors:

Mirsaidov Saidakmal Avrorovich – Doctor of Economics, Professor of the Department of Exchange Activities of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Tel: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Ghafurov Sorbon Khushdilovich- senior lecturer of the department of state and local management of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5, tel.: 93-417-66-65; email: sorbon9314@mail.ru.

УДК: 331.101.3:658.3

ТИПЫ МОТИВАЦИЙ ПЕРСОНАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**Набиев Т.Т.****Мирзоев Б.Р.**

Аннотация. В статье рассматривается система мотивации персонала на предприятиях промышленности, как сочетание внутренних и внешних элементов воздействия. Кратко изложены основные положения наиболее распространенных содержательных и процессуальных теорий мотивации. Рассмотрены существующие традиционные методы стимулирования работников на предприятиях промышленности, выделены основные их недостатки. Сформулированы отличия современной системы мотивации труда работников от традиционной. Предложены элементы создания системы мотивации персонала на основе сочетания материальных и моральных стимулов. Особое внимание уделено нематериальным методам стимулирования труда. Показано, что подобный подход позволяет повысить заинтересованность работников в высокопроизводительном труде на долгосрочный период.

Ключевые слова: рыночные отношения, мотивация, материальное стимулирование, оптимизация корпоративной структуры.

Для цитирования: Набиев Т.Т. Типы мотиваций персонала промышленных предприятий/ Т.Т. Набиев, Б.Р. Мирзоев// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 81-90.

НАМУДҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КАДРҲОИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ**Набиев Т.Т.****Мирзоев Б.Р.**

Аннотатсия. Дар мақола системаи ҳавасмандгардонии кормандон дар корхонаҳои саноатӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои дохилӣ ва берунӣ таъсир баррасӣ карда мешавад. Муқаррароти асосии назарияҳои маъмултарини моддӣ ва муурофиавии ҳавасмандкунӣ ба таври мухтасар шарҳ дода шудаанд. Усулҳои мавҷудаи анъанавии ҳавасмандгардонии коргарони корхонаҳои саноатӣ дида баромада, камбудии асосии онҳо нишон дода шудаанд. Фарқиятҳои байни системаи муосири ҳавасмандкунии кормандон ва анъанавӣ таҳия карда мешаванд. Унсурҳои ба вуҷуд овардани системаи ҳавасмандгардонии кадрҳо дар асоси яқоякунии ҳавасмандгардонии моддию маънавий пешниҳод карда шудаанд. Ба усулҳои ғайримоддии ҳавасмандгардонии меҳнат диққати махсус дода мешавад. Нишон дода шудааст, ки ин муносибат метавонад дар муддати тӯлонӣ шавқу рағбати кормандонро ба қори сермахсул зиёд кунад.

Калидвожаҳо: муносибатҳои бозорӣ, ҳавасмандкунӣ, ҳавасмандгардонии моддӣ, оптимизатсияи сохтори корпоративӣ.

TYPES OF MOTIVATION OF PERSONNEL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Nabiev T.T.

Mirzoev B.R.

Annotation. In article the system of motivation of the personnel at the industry enterprise, as a combination of internal and external elements of influence is considered. Basic provisions of the most widespread substantial and procedural theories of motivation are briefly stated. Existing traditional methods of stimulation of workers at the industry enterprises are considered, their main shortcomings are allocated. Differences of modern system of motivation of work of workers from the traditional are formulated. Elements of creation of system of motivation of the personnel on the basis of a combination of material and moral incentives are offered. The special attention is paid to non-material methods of work incentives. It is shown that such approach allows to increase interest of workers in high-performance work for the long-term period.

Keywords: motivation, material stimulation, optimization of corporate structure.

Постановка проблемы: Мотивация персонала играет ключевую роль в обеспечении успешной деятельности промышленных предприятий. Эффективность работы сотрудников, их заинтересованность в достижении общих целей организации, а также производительность труда зависят от различных факторов мотивации, которые могут значительно варьироваться в зависимости от типа предприятия, отрасли и культурных особенностей.

На промышленных предприятиях мотивация персонала включает в себя как материальные, так и нематериальные стимулы, которые могут влиять на эмоциональное и профессиональное состояние работников. Однако, в условиях быстро меняющегося экономического и социального окружения, становится все более актуальной задача разработки и применения комплексных мотивационных механизмов.

Основными проблемами, с которыми сталкиваются промышленные предприятия в контексте мотивации персонала, являются: низкий уровень вовлеченности

сотрудников, недостаточное внимание к индивидуальным потребностям работников, неоптимальные методы вознаграждения, отсутствие долгосрочной мотивационной стратегии и высокий уровень текучести кадров.

Неэффективная мотивация на промышленном предприятии может привести не только к снижению производительности труда, но и к ухудшению морально-психологического климата, росту недовольства среди сотрудников, а также к проблемам в управлении персоналом.

Анализ последних исследований и публикаций. Вот несколько значимых трудов и исследований в области мотивации персонала на промышленных предприятиях, опубликованных в последние годы (2021–2024), включая работы ученых, которые фокусируются на проблемах, актуальных для Таджикистана:

- "Work Motivation and Job Satisfaction: The Role of Organizational Culture"

(2021) — авторы: S. Gupta, A. Giri, где исследуется роль корпоративной культуры в мотивации сотрудников на предприятиях. Авторы подчеркивают, что сильная корпоративная культура может значительно повысить уровень вовлеченности и удовлетворенности работников.

- "Employee Motivation and Productivity in Developing Countries" (2022) — автор: Н. М. Niazi. Ключевая идея: Влияние мотивации на производительность работников в развивающихся странах. Особое внимание уделено различиям в мотивационных подходах между развитыми и развивающимися странами, в том числе Таджикистаном.

- "Motivating Youth in Industrial Sectors: The Case of Central Asia" (2023) — авторы: А. I. Yusupov. Ключевая идея: Мотивация молодежи в промышленных секторах Центральной Азии, в том числе Таджикистана. Исследуется важность создания инновационной и гибкой рабочей среды для привлечения молодых специалистов.

В последние годы исследования мотивации персонала в промышленности акцентируют внимание на важности сочетания традиционных материальных

стимулов с нематериальными, такими как признание, карьерное развитие и создание возможности для личной самореализации. В Таджикистане, как и в других развивающихся странах, эффективная мотивация требует учета экономических условий, социального контекста и специфики национальной культуры.

Цель статьи — исследовать различные типы мотиваций персонала на промышленных предприятиях, определить ключевые факторы, влияющие на эффективность этих мотиваций, и рассмотреть их влияние на производительность, вовлеченность сотрудников и удержание кадров. В рамках исследования будет проведен анализ как классических, так и современных теорий мотивации, а также предложены рекомендации для улучшения мотивационных стратегий в промышленном секторе, учитывая особенности текущих экономических и социальных условий.

Изложение основного материала: Проблемы повышения трудовой мотивации работников являются важнейшей задачей руководителя любого производства. Без их решения вряд ли возможно реальное улучшение качества выпускаемой продукции, а также повышение эффективности деятельности производства и отрасли в целом на основе рационального использования финансовых, материальных и кадровых ресурсов [1]. В настоящее время доказано, что деньги не всегда побуждают человека трудиться усерднее (хотя никто и не принижает роль материальной заинтересованности).

Эффективность управления организациями в условиях развития рыночных отношений во многом зависит от состояния и действенности систем

мотивации и стимулирования труда их работников. Как следствие, все большее число работодателей понимает возрастающую значимость мотивационной составляющей, без которой ни одно производство не сможет в полном объеме реализовать свой потенциал развития, как в тактическом, так и в стратегическом плане. Особенно, если учесть необходимость ориентации национальной экономики на реальный сектор и, соответственно, повышения престижа рабочих профессий, а также усиление конкуренции на рынке в связи с вступлением Республики Таджикистан во Всемирную торговую организацию [2]. (2 марта 2013 г.)

Различные аспекты трудовой мотивации достаточно широко освещены в национальной, зарубежной, экономической, психологической и социологической литературе. Исследованиям систем управления, мотивации и стимулирования труда посвящены труды и научные разработки наших экономистов: Н.К. Каюмов, С.Дж. Комилов, Л.Х. Саидмуродзода [21], А.Б. Мирсаидов и многих других. Широкую известность приобрели зарубежные теории мотивации А. Маслоу, К. Альфреда, Ф. Герцберга, Р.Хакмана, Г. Олдхема [3].

Теории мотивации делятся на две группы: содержательные и процессуальные. Содержательные теории мотивации, в основе которых лежит анализ потребностей человека, которые заставляют людей действовать определенным образом. Основной акцент сделан на определение перечня и структуры потребностей людей. Процессуальные теории мотивации, в основе которых в первую очередь лежит изучение когнитивных особенностей

восприятия и интерпретации информации и познания людей.

В основе содержательных теорий мотивации лежат работы А.Маслоу, Ф.Герцберга и Д.МакКлелланда.

Основные положения содержательных теорий:

Теория А.Маслоу:

Потребности делятся на первичные и вторичные и представляют собой пятиуровневую иерархическую структуру, в которой они располагаются в соответствии с приоритетом.

Поведение человека определяет самая нижняя неудовлетворенная потребность в иерархической структуре. После того как потребность удовлетворена, ее мотивирующее воздействие прекращается.

Теория Д.МакКлелланда.

По мнению автора теории, существуют три потребности, мотивирующие человека - это потребность власти, успеха и принадлежности (социальная потребность). Сегодня особенно важны эти потребности высшего порядка, поскольку потребности низших уровней, как правило, уже удовлетворены. Теория Ф.Герцберга.

Потребности делятся на гигиенические факторы и мотивации. Наличие гигиенических факторов всего лишь не дает развиваться неудовлетворению работой.

Мотивации, которые примерно соответствуют потребностям высших уровней у Маслоу и МакКлелланда, активно воздействуют на поведение человека. Для того, чтобы эффективно мотивировать подчиненных, руководитель должен сам вникнуть в сущность работы.

Процессуальные теории рассматривают не только имеющиеся

потребности человека, но и процесс выбора возможного поведения на основе особенностей восприятия им окружающей среды, ожиданий и оценки возможных результатов выбранного поведения.

Наибольшее распространение получили три основные процессуальные теории мотивации: теория ожиданий, теория справедливости, модель Портера-Лоулера.

Согласно теории ожидания, человек рассчитывает на то, что выбранный им тип поведения приведет к удовлетворению его потребностей. Если, по субъективному мнению, индивидуума вероятность достижения желаемого результата мала, мотивация к действиям уменьшается.

Теория ожидания рассматривает следующие взаимосвязи: затраты труда - результаты труда, результаты труда - вознаграждение, вознаграждение - удовлетворенность вознаграждением, его субъективная ценность для индивидуума.

Люди надеются, что их усилия приведут к запланированному результату, достигнутый результат – к вознаграждению, и что вознаграждение будет для них ценным и желанным. В противном случае мотивация работников начинает ослабевать [14].

Выделяют 2 типа вознаграждения: внутреннее и внешнее.

Внутреннее вознаграждение (чувство достижения результата, содержательности и значимости выполняемой работы, самоуважения). Внутреннее вознаграждение дает сама работа.

Внешнее вознаграждение (зарплата, продвижение по службе, символы служебного статуса, престиж, социальное признание). Внешнее

вознаграждение дает организация, в которой трудится человек.

Оптимальное соотношение внутренних и внешних вознаграждений определяется потребностями людей. Несмотря на низкую зарплату, например, технического персонала, их трудовая мотивация не должна сводиться только к материальному вознаграждению.

В соответствии с теорией ожидания мотивация трудовой деятельности будет ослабевать, если люди чувствуют, что: нет прямой связи между затрачиваемыми усилиями и достигаемыми результатами; отсутствует связь между достигнутыми результатами и желаемым вознаграждением; достигнутые результаты будут вознаграждены, но при разумной затрате усилий этих результатов не достичь; субъективная ценность предполагаемого вознаграждения не слишком велика и не удовлетворяет актуальные потребности работника.

Модель Портера-Лоулера включает в себя элементы теории ожидания и теории справедливости. В соответствии с ней результаты труда зависят от трех переменных: затраченных усилий; способностей человека; оценки им своей роли в процессе труда.

Объем затрачиваемых усилий зависит от оценки работником ценности вознаграждения и уверенности в том, что оно будет получено. Согласно модели Портера-Лоулера результативный труд и чувство выполненной работы ведут к ощущению удовлетворения. Ранее считалось, что удовлетворение работой определяет высокие результаты труда. Однако практика показала, что высокая результативность является причиной удовлетворения, а не следствием его.

Довольные работники далеко не всегда трудятся лучше.

Однако, несмотря на значительные разработки в данном направлении, еще недостаточно исследований по проблемам формирования и развития корпоративных систем мотивации труда рабочих производства - применительно к особенностям различных отраслей народного хозяйства.

На сегодняшний день в области социально-трудовых отношений изменения происходят достаточно остро. Управлению процессами консолидации трудовой деятельности персонала, обеспечению интересов и целей отдельных работников и предприятия в целом, формированию образцов нового организационного поведения, построению эффективных систем мотивации и стимулирования персонала не уделяется должного внимания. Острота проблемы повышения мотивации наиболее ощутима в сфере деятельности рабочих, имеющих непосредственное отношение к созданию конечного продукта, из которого в дальнейшем и формируется доход предприятия. Между тем, формирование и развитие эффективной мотивационной системы на предприятии позволило бы в значительной степени снизить уровень конфликтности в коллективе, гармонизировать отношения в системах «работник – работодатель» и «работник – работник», реально повысить уровень самоорганизации и самоуправления и, следовательно, производительность и качество труда [2].

Мотивация трудовой деятельности представляет собой процесс удовлетворения потребностей и ожиданий работников от выбранной деятельности в рамках данного

производства, на основе применяемого на нем комплекса мер стимулирования, направленных на повышение эффективности их труда. Формирование мотива труда происходит лишь в том случае, если в распоряжении руководителя предприятия имеется необходимый набор благ, соответствующий социально обусловленным потребностям человека. Для получения благ требуются личные трудовые усилия работника. Трудовая деятельность позволяет работнику получить эти блага с меньшими материальными и моральными издержками, чем любые другие виды деятельности, что приносит ему большее удовлетворение [8].

Традиционными методами воздействия на подчиненных являются – принуждение и вознаграждение. Конечной целью их применения является изменение имеющихся или формирование новых установок человека и изменение трудового поведения работников. Получаемое вознаграждение влияет на будущее трудовое поведение человека. Люди стремятся повторять то поведение, которое ассоциируется у них с удовлетворением своих потребностей и избегать такого, которое в их сознании связано с их недостаточным удовлетворением. Если определенные действия получают позитивное подкрепление, они повторяются и закрепляются. И наоборот, люди прекращают делать то, что не приносит какой-либо ценной для них отдачи (нет позитивного подкрепления) или имеет негативные последствия [15].

Психологи выделяют два вида мотивации: внутреннюю и внешнюю. Внутренняя связана с содержанием деятельности и личной

заинтересованностью в ее результатах, с осознанием значимости выполняемой работы, со свободой действий, возможностью реализовать свои знания, умения, опыт, развить способности. Внешняя мотивация формируется под воздействием таких факторов, как условия оплаты труда, социальные гарантии, перспектива карьерного роста, поощрение (наказание) руководителем и прочее. Внешняя мотивация более действенна, но не всегда длительна. При нынешней экономической ситуации в нашей стране достаточно трудно добиваться от работников максимальной самоотдачи благодаря одним только материальным стимулам. Необходимо формирование оптимальной среды трудовой деятельности и соответствующего морально-психологического климата, включая стимулирование труда [4].

Стимулирование является одним из методов мотивации труда и представляет собой комплекс мер, применяемых со стороны субъекта управления для повышения результативной деятельности работников. Процессы мотивации и стимулирования могут не совпадать друг с другом. Например, снижение пагубного влияния вредных условий труда на производстве путем внедрения мероприятий охраны труда, к которым относится повышение освещенности, вентиляции, отопления – это мотивационный процесс. А выплата работнику надбавки к окладу за вредность труда это мероприятие, относящееся к стимулированию труда. Тем не менее, можно увеличить заработную плату, ввести дополнительные льготы, улучшить условия труда, повысив тем самым степень удовлетворенности работой, и не

получить при этом соответствующей трудовой отдаче [19].

Механизм стимулирования должен быть адекватен механизму мотивации работника, для получения им высокой степени удовлетворения от выполняемой работы, поскольку нельзя забывать, что удовлетворенность работой сама по себе в той или иной степени является мотивирующим фактором эффективной трудовой деятельности. В этой связи, большее внимание следует уделять и нематериальному стимулированию, создавая гибкую систему льгот, улучшая условия труда [3].

Теоретические изыскания многих ученых доказали, что человек работает не только ради денег и что для большинства людей понятие «вознаграждение за труд» гораздо шире: в него входят не только справедливая и своевременно выплачиваемая заработная плата, но и качественная организация всех этапов работы, достижение высоких результатов. Нематериальные методы мотивации повышают лояльность работников не менее, а иногда и более существенно, чем материальные [7].

Самой мощной мотивацией, ориентирующей сотрудника на достижение как можно более высокого результата, является внутренняя (особенно если она не дисгармонирует с внешними мотивационными факторами). Внутренне мотивированный человек изначально стремится к максимальной реализации своего потенциала, а потому постоянно повышает профессионализм, совершенствует знания, обогащает свой опыт. Но и внешняя мотивация способствует стремлению сотрудников соответствовать эталонам профессионализма. Подарки от руководства, вручаемые в

торжественной обстановке, грамоты, призы, возможность обучения за счет предприятия - все эти и другие формы признания значимости сотрудника для предприятия, высокая оценка его трудового вклада зачастую являются более сильным стимулом, чем деньги. Принятие работниками общих целей (производственных, созидательных, творческих) существенно влияет на общий командный дух коллектива, сплачивает людей, мотивирует к труду именно в этой организации. Очень важно учитывать присущее каждому человеку стремление к более высокому социальному статусу, желание завоевать авторитет среди других людей. Корпоративный кодекс должен быть направлен, прежде всего, на то, чтобы каждый сотрудник осознал свою причастность к работе предприятия, был лично заинтересован в высоких результатах ее деятельности. Элементы корпоративной культуры (например, использование логотипа организации в оформлении памятных значков, канцелярских принадлежностей, сувениров и т. п.) также могут быть действенным стимулом внешней мотивации. Кроме того, как показывает опыт, «соревновательные» вымпелы и переходящие знамена вполне эффективны и в условиях капиталистической экономики. Принимая во внимание эти факторы, можно значительно повысить производительность труда персонала [20].

И как бы странно это не звучало, в некоторых случаях для эффективной мотивации работника требуется менее всего денежных вложений и более того, достаточно публичных признаний его достижений [6].

Специалисты в области психологии утверждают, что если вы хотите изменить трудовое поведение людей, то чем сильнее вы их принуждаете или поощряете, тем больше у вас шансов получить желаемый результат. Однако, если ваша конечная цель в том, чтобы у людей изменилась установка по отношению к труду, то чем меньше стимулов вам потребуется для мотивации работника, тем лучше. Чем слабее побудительные факторы, тем сильнее изменится личная установка в сторону соответствия поведению, на которое человек согласился под влиянием этих факторов. Человек начинает думать, что решение он принял сам. Поэтому стимул должен быть достаточно сильным, чтобы оказать влияние на поведение, и довольно слабым, чтобы работники считали, что они свободны в выборе своего поведения. Кроме того, крайне важно нормативное социальное влияние, направленное на принятие преобладающих норм, убеждений, идей и правил поведения в обществе или отдельной социальной группе. Неприятие общепринятых норм работником, включая правила трудового поведения, как правило, ведет к его социальному неодобрению и холодности со стороны окружающих. Между тем, социальное одобрение относится к базовым потребностям человека, поскольку люди испытывают потребность сравнивать собственные оценки с другими и получать подтверждение со стороны окружающих, что они правильны [1].

Таким образом, в век тотального научно-технического прогресса, необходимо определить установки и потребности людей в порядке их значимости и обеспечить возможность

их удовлетворения в процессе трудовой деятельности. При этом следует учитывать, что истинные мотивы поведения человека достаточно сложны и не всегда доступны для понимания, в том числе и для самого индивидуума. В этой связи, в отличие от традиционной, современная система мотивации должна иметь ряд отличий:

1. быть более индивидуализированной и гибкой;
2. иметь более тонкие инструменты;
3. в большей степени учитывать динамику развития, как

самого профессионала на предприятия, так и отрасли, в которой осуществляется его трудовая деятельность;

4. быть более многоаспектной;

5. предполагать обеспечение постоянного взаимодействия системы «работник – работодатель», «работник – работник»;

6. осуществлять использование контролирующих и коррекционных процедур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ветлужских Е. Мотивация и оплата труда: инструменты, методики, практика/ 2-е изд., доп. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2007 С. 144-148
2. Филимонова О.В. «Хей-метод»: инновационные подходы к мотивации трудовой деятельности//Материалы восьмой научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. М.:МПСИ. 2010 С. 38-44
3. Аверин А.Н. Управление персоналом/ учеб. пособие. - М.: 2010. С. 64-67
4. Вукович Г.Г. Совершенствование модели управления процессом экономической диагностики // Экономика устойчивого развития. № 9. - 2012 С. 53-57
5. Нагирова А. Социально-экономическая эффективность стимулирования репродуктивного труда на уровне предприятия: методика и результаты анализа// Журнал Человек и труд, № 1. -2012 С. 62-63
6. Новиков Д.А. Стимулирование в организационных системах. - М.: СИНТЕГ, 2003 С. 303-306
7. Самоукина Н. Эффективная мотивация персонала при минимальных затратах: сб. практ. инструментов. - М., 2011. С. 24-26
8. Татарников М. А. Трудовая мотивация работников/ Журнал Глав врач №5. - 2007 С. 17-21
9. Тихомиров О.К. Исследование структурирующей функции мотива // Психологический журнал. - М.: №2. -1989 С12-15
10. Филимонова О.В. «Хей-метод»: инновационные подходы к мотивации трудовой деятельности//Материалы восьмой научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. - М.:МПСИ.2010
11. Якуба В. Этика корпоративной культуры – это не догма, а руководство к действию// Журнал Кадры предприятия № 16. -2012 С. 13-16
12. Лукичева Л.И. Управление персоналом - Издательство: Омега - Л, 2011
13. Стрелкова Л.В. Труд и заработная плата на промышленном предприятии – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012 С.66-71
14. Минченко Л.В., Помников И.В. Аспекты мотивации персонала на предприятиях пищевой промышленности// Электронный Научный Журнал «Экономика и экологический менеджмент», выпуск № 1(12), март 2013г. http://economics.ihbt.ifmo.ru/ru/article/7037/aspekty_motivacii_personala_na_predpriyatyah_pischevoy_promyshlennosti.htm С. 35

15. Покрашинская Н.В. Государственное воздействие на развитие пищевой промышленности в регионе// Электронный Научный Журнал «Экономика и экологический менеджмент», выпуск № 1 (12), март 2013г. http://economics.ihbt.ifmo.ru/ru/article/7057/gosudarstvennoe_vozdeystvie_na_razvitie_pische_voy_promyshlennosti_v_regione.htm С.39

16. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. – М.: Норма. 2003 С 124-128

17. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008

18. Андреева А.Ю., Горобец Е.Ю., Кузнецов С.А. Основные методы и модели мотивации к труду, а также способы стимулирования персонала// Сборник научных трудов по материалам заочной научно-практической конференции Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика Вып. 2 Воронеж.: ВГЛА, 2013 С. 203 - 206

19. Минченко Л.В. Мотивация персонала в современных условиях. Россия в ВТО: перспективы, задачи, проблемы. Сборник научных статей, вып. 13 /Под общей редакцией проф. В.В. Тумалева. – СПб.: НОУ ВПО «Институт бизнеса и права» С 249 - 250

20. Минченко Л.В. Проблемы рынка труда рабочих кадров// Электронный Научный Журнал «Экономика и экологический менеджмент», выпуск № 1 (12), март 2013г http://economics.ihbt.ifmo.ru/ru/article/7035/problemu_rynka_truda_rabochih_kadrov.htm. С. 34

21. Бекова, М. М. Особенности приватизации в странах с переходной экономикой / М. М. Бекова, Л. Х. Саидмурадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С. 11-15. – EDN VNWCJH.

Информация об авторах:

Набиев Тахир Толибович - доктор экономических наук, профессор кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте РТ. Тел. + (992) 93 759 00 00

Мирзоев Баходур Рустамович - кандидат экономических наук, заместитель исполнительного директора по воспитательной работе и связям с общественностью филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Набиев Тоҳир Толибович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи идоракунии давлатӣ Ва иқтисодиети миллии Академияи идоракунии давлатии Назди Президенти ҶТ. + (992) 93 759 00 00

Мирзоев Баходур Рустамович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, муовини директори иҷроия оид ба тарбия ва робита бо ҷомеа дар филиали донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе.

Information about the authors:

Nabiev Tahir Tolibovich - Doctor of Economic Sciences, professor of the Department of Public Administration and National Economics at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tatarstan. + (992) 93 759 00 00

Mirzoev Bakhodur Rustamovich - Candidate of Economic Sciences, Deputy Executive Director for educational work and public relations branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. tjbaha@yandex.ru ; + (992) 93 538 42 42

УДК: 004.62: 519.682: 330.43

АНАЛИЗ ДАННЫХ В СРЕДЕ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Фарайдунов О.К.

Амонбекова З.А.

Аннотация. В последние годы язык программирования Python стал одним из самых популярных инструментов для анализа данных. Благодаря своей простоте, богатой экосистеме библиотек и широким возможностям обработки данных, Python используется в различных сферах, включая науку, экономику, медицину и финансы. В данной статье рассматриваются основные подходы и инструменты, которые Python предлагает для анализа данных в экономических задачах, включая библиотеки для обработки, визуализации, статистического анализа и интерпретации результатов. Также представлен практический пример анализа продаж с использованием Pandas и Matplotlib.

Ключевые слова: анализ данных, обработка данных, машинное обучение, статистический анализ, визуализация данных, большие данные, прогнозирование, экономические задачи.

Для цитирования: Фарайдунов О.К. Анализ данных в среде языка программирования PYTHON для решения экономических задач/ О.К.Фарайдунов, З.А. Амонбекова// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С.91-98.

ТАҲЛИЛИ ДОДАҶО ДАР МУҲИТИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON БАРОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҶОИ ИКТИСОДИ

Фарайдунов О.К.

Амонбекова З.А.

Аннотатсия. Солҳои охир забони барномасозии Python ба яке аз воситаҳои маъмултарин барои таҳлили додаҳо табдил ёфтааст. Бо сабаби содда будани синтаксис, экосистемаи ғании библиотекаҳо ва имкониятҳои васеи коркарди маълумот, Python дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла илм, иқтисод, тиб ва молия васеи истифода бурда мешавад. Ин мақола равишҳо ва воситаҳои роҳбарӣ барои Python барои таҳлили додаҳо дар иқтисодиёт пешниҳод мекунад, аз ҷумла китобхонаҳо барои коркард, визуализатсия, таҳлили омӯрӣ ва тафсири натиҷаҳо. Намунаи амалии таҳлили савдо бо истифода аз библиотекаҳои Pandas ва Matplotlib низ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: таҳлили додаҳо, коркарди маълумот, таҳлили омӯрӣ, визуализатсияи маълумот, додаҳои калон, пешгӯӣ, масъалаҳои иқтисодӣ.

DATA ANALYSIS IN THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE ENVIRONMENT FOR SOLVING ECONOMIC TASKS

Faraidunov O.

Amonbekova Z.

Abstract: In recent years, the Python programming language has become one of the most popular tools for data analysis. Due to its simplicity, rich library ecosystem, and extensive data processing capabilities, Python is used in various fields, including science, economics, medicine, and finance. This article discusses the main approaches and tools that Python offers for data analysis in economic tasks, including libraries for processing, visualization, statistical analysis, and interpretation of results. A practical example of sales analysis using Pandas and Matplotlib is also presented.

Keywords: *data analysis, data processing, machine learning, statistical analysis, data visualization, big data, forecasting, economic tasks.*

Постановка проблемы. В современных условиях цифровой трансформации экономики анализ данных играет ключевую роль в принятии управленческих решений, прогнозировании и оптимизации бизнес-процессов. Анализ данных стал неотъемлемой частью многих современных приложений, от финансовых рынков и медицины до социальных сетей и электронного бизнеса. С увеличением объемов данных и сложности их структуры возрастает необходимость использования эффективных инструментов для их обработки и анализа. Python, благодаря своей гибкости и большому количеству специализированных библиотек, стал основным инструментом для работы с данными. Таким образом, проблема исследования заключается в изучении и систематизации методов анализа данных в среде Python, применимых к решению экономических задач, с целью повышения качества экономических исследований и обоснованности принимаемых решений. Анализ данных при помощи языка программирования Python является одним из самых популярных и эффективных способов обработки больших объемов информации. Python предоставляет широкий набор инструментов и библиотек для работы с данными, включая NumPy, Pandas, Matplotlib, Seaborn, Scikit-learn и другие [1, 38].

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы отмечается увеличение количества научных публикаций, посвященных использованию языка программирования Python для анализа данных в экономических исследованиях. В данной области значительный вклад внесли такие исследователи, как Уэс МакКинни, Эли Брессерт, Л.А. Демидова, Ф.Педрегоса, Г.Варокуа, А.Граммфорт, Демидова, Р. Сипаков, О. Волошкина, А. Ковалёва, Д. Пэнг, С. Ванг, К. Томсен, Т.Б. Педерсен, Л. Альтенкорт, Е.А. Григорьев, Н.С.Климов и др., чьи работы способствовали развитию методов анализа данных на основе Python. На платформе Хабр [9] опубликована статья, в которой обсуждаются подходы к исследованию и классификации данных с использованием библиотек Python. Хотя статья не фокусируется исключительно на экономических задачах, представленные методы могут быть адаптированы для экономических исследований.

Цель статьи – исследовать возможности языка программирования Python в анализе экономических данных, а также разработать и применить методы их обработки, визуализации и моделирования для решения практических экономических задач.

Изложение основного материала. Язык Python предоставляет широкие возможности для анализа данных благодаря простоте синтаксиса, доступности научных библиотек, а также инструментов для работы с большими данными и машинным обучением. В отличие от многих других языков программирования, Python позволяет создавать сложные алгоритмы и модели

без значительных затрат усилий, что делает его особенно привлекательным для аналитиков данных, инженеров и исследователей.

Язык Python предлагает богатый набор библиотек, которые значительно упрощают процесс анализа данных. Основные библиотеки показаны на рисунке 1.

Рисунок 1. Основные библиотеки Python для анализа данных⁹

Теперь рассмотрим каждую из представленных на рисунке библиотек по отдельности.

NumPy. Эта библиотека предоставляет поддержку многомерных массивов и матриц, а также множество математических функций для работы с ними. NumPy является основой для большинства других библиотек, используемых для анализа данных. Он используется для выполнения операций с данными, таких как арифметические операции, линейная алгебра, статистические вычисления [2, с.5].

Pandas. Pandas — это библиотека для работы с табличными данными, которая представляет собой мощный инструмент для обработки и анализа данных. Она предоставляет два основных объекта: DataFrame и Series, которые позволяют эффективно манипулировать данными в виде таблиц и временных рядов. Pandas активно используется для очистки, фильтрации, агрегации и анализа данных [3, с.10].

Matplotlib и Seaborn. Для визуализации данных Python предлагает несколько мощных инструментов. Matplotlib позволяет строить различные графики и диаграммы (линейные, гистограммы, scatter plots и другие). Seaborn расширяет возможности Matplotlib и позволяет создавать более сложные и эстетически привлекательные визуализации. Оба инструмента широко используются для представления результатов анализа данных и построения отчетов [3, с.217, 311].

SciPy. Библиотека SciPy предоставляет функции для научных вычислений, включая линейную алгебру, статистику, оптимизацию и интеграцию. SciPy идеально подходит для

⁹ Рисунок создан авторами с использованием CorelDraw 24.1.0.306.

более сложных математических операций и вычислений, связанных с анализом данных [2, с.17].

Scikit-learn. Эта библиотека предоставляет широкие возможности для реализации алгоритмов машинного обучения. Scikit-learn поддерживает как простые методы (регрессия, классификация), так и более сложные методы (кластеризация, понижение размерности). Она также включает инструменты для предобработки данных, оценки моделей и кросс-валидации [5, с.2829].

TensorFlow и Keras. Для более сложных задач машинного обучения и нейронных сетей Python предлагает библиотеки TensorFlow и Keras, которые позволяют строить и обучать модели глубокого обучения. Эти библиотеки особенно полезны для работы с изображениями, текстами и другими сложными данными [6].

Отметим, что анализ данных с помощью Python можно разделить на несколько ключевых этапов, на каждом из которых используются различные инструменты и библиотеки (рис.2).

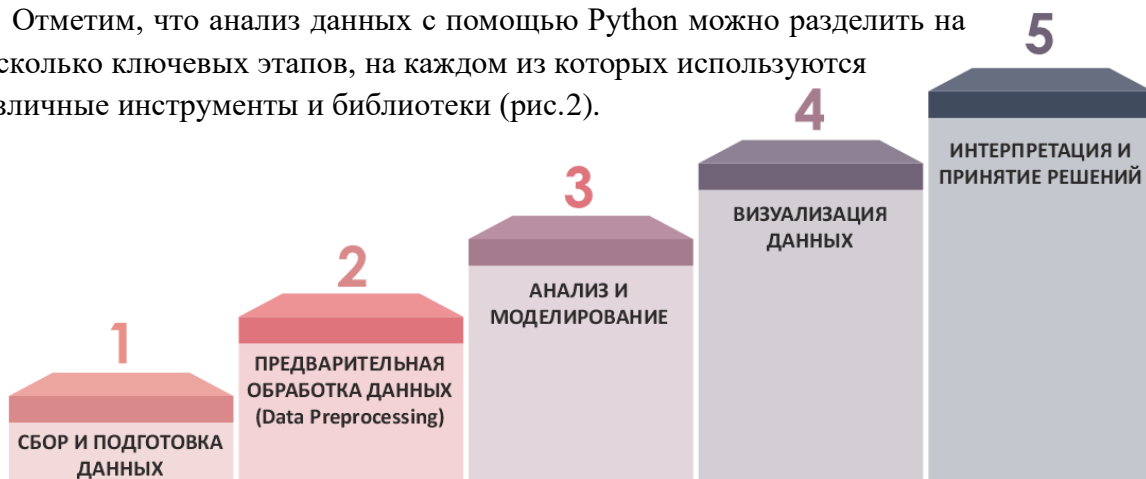

Рисунок 2. Этапы анализа данных¹⁰

На первом этапе важно собрать данные из различных источников (файлы CSV, базы данных, API и т. д.). Библиотеки Pandas и NumPy помогают на этапе предварительной обработки данных, включая очистку, преобразование форматов и объединение данных.

На втором этапе осуществляется фильтрация и нормализация данных. Также могут быть удалены пропуски, дубликаты, аномалии или выбросы. В этой части анализа активно используются функции Pandas, SciPy и другие инструменты для очистки и подготовки данных.

На третьем этапе применяется статистический анализ или машинное обучение для извлечения полезной информации и выявления закономерностей. В Python для статистического анализа можно использовать библиотеки SciPy, StatsModels и Pandas, а для машинного обучения — Scikit-learn, TensorFlow и другие.

На четвертом этапе после анализа и моделирования визуализируются данные. Визуализация является неотъемлемой частью анализа данных, так как она позволяет наглядно представить результаты и сделать выводы. С помощью Matplotlib и Seaborn можно строить графики, диаграммы, тепловые карты и другие виды визуализаций.

На пятом этапе полученные результаты интерпретируются с целью принятия обоснованных решений. Python предоставляет средства для вывода результатов в формате отчетов, презентаций и взаимодействия с другими аналитическими инструментами, такими как Jupyter Notebook [7].

¹⁰ Рисунок создан авторами с использованием CorelDraw 24.1.0.306.

Теперь рассмотрим анализ данных с использованием Python и библиотеки Pandas на примере продаж. Имеется набор данных о продажах в формате CSV, и нужно провести анализ для выявления трендов и составления прогноза.

Инструменты для анализа проводятся на языке Python 3.13.1, из наиболее известных и широко используемых инструментов - Jupyter Notebook [7] и Google Colaboratory [8].

Данных, которые находятся в нашем файле sales_data.csv:

Дата,	Продажа
2024-09-01,	1500
2024-09-15,	2000
2024-10-10,	2500
2024-11-05,	1800
2024-11-25,	2200
2024-12-12,	2600
2025-01-18,	3000

```
import pandas as pd
import matplotlib.pyplot as plt
import os
#Чтение новых данных в DataFrame
data_new = pd.read_csv(StringIO(data_csv_new))
#Удаление пропущенных данных
data_new = data_new.dropna()
#Преобразование столбца 'Date' в формат даты
data_new['Date'] = pd.to_datetime(data_new['Date'], errors='coerce')
data_new = data_new.dropna(subset=['Date']) # Удаление некорректных дат
#Установка индекса и ресемплирование по месяцам
data_new.set_index('Date', inplace=True)
monthly_sales_new = data_new.resample('M').sum()
#Построение графика
plt.style.use('seaborn-darkgrid')
plt.figure(figsize=(10, 6))
plt.plot(monthly_sales_new.index, monthly_sales_new['Sales'], marker='o', color='b',
label='Месячные продажи')
plt.title('Месячные продажи', fontsize=16)
plt.xlabel('Дата', fontsize=12)
plt.ylabel('Продажи', fontsize=12)
plt.xticks(fontsize=10)
plt.yticks(fontsize=10)
plt.gcf().autofmt_xdate() # Автоматическое форматирование меток даты
plt.legend()
plt.grid(True, linestyle='--', alpha=0.7)
plt.tight_layout()
plt.show()
```


где

Pandas - для загрузки данных;
 dropna() - метод удаления пропущенных значений;
 resample('M') - для обобщения данных по месяцам;
 Matplotlib — используется для построения графиков;
 marker='o' — точки на графике;
 linestyle='-' — сплошная линия.

Шаги, которые выполняются:

1. Загрузка данных из CSV-файла с помощью pandas;
2. Отображение первых строк данных через print(data.head()) для ознакомления;
3. Удаление пропущенных данных с помощью dropna();
4. Преобразование столбца Date в формат даты и установка его в качестве индекса;
5. Группировка данных по месяцам с помощью функции resample('M') и вычисление суммы продаж за каждый месяц;
6. Построение линейного графика, где ось X — даты, а ось Y — суммы продаж за месяц;

В результате получим график, на котором отображены месячные продажи с прогнозом, основанным на данных из исходного файла sales_data.csv (рис.3).

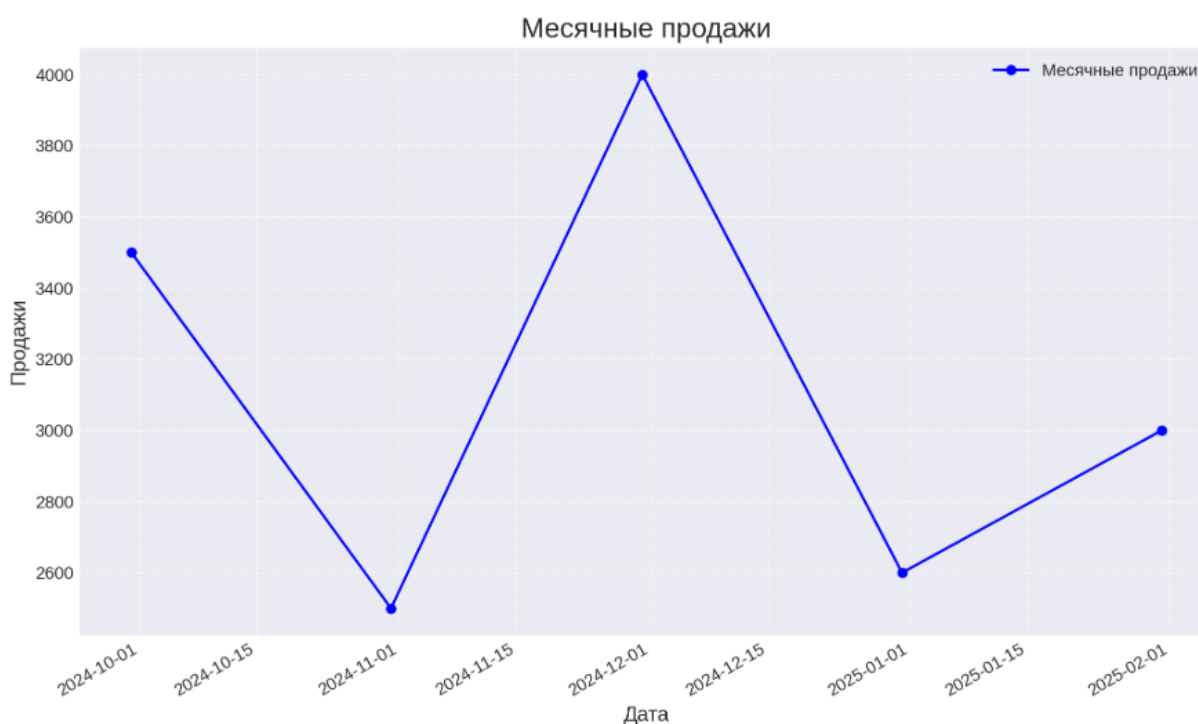

Рисунок 3. Визуализация месячных продаж на основе данных из файла sales_data.csv

ЛИТЕРАТУРА

1. Маккинни У. Python и анализ данных. Основы Python. (2-е изд.). Москва: ДМК Пресс. 2020.
2. Eli Bressert. SciPy and NumPy, Изд.: O'Reilly Media, 2012. 82 с.
3. Wes McKinney, J. (2015). *Pandas: Powerful Python Data Analysis Toolkit*. Release 1.0.4., 2020, 3067 с.
4. Jake VanderPlas. Python Data Science Handbook/ Essential Tools for Working with Data, USA, 2017, 548с.
5. F.Pedregosa, G.Varoquaux, A.Gramfort, V.Michel, B. Thirion, O.Grisel, M.Blondel, P.Prettenhofer, R.Weiss, V.Dubourg, J.Vanderplas, A.Passos, D.Cournapeau, M.Brucher, M.Perrot, E.Duchesnay. Scikit-learn: Machine Learning in Python, 12 (2011) 2825-2830.
6. Основы работы с TensorFlow и Keras на Python [Электронный ресурс]. –URL: <https://recog.ru/%d0%be%d1%81%d0%bd%d0%be%d0%b2%d1%8b-%d1%80%d0%b0%d0%b1%d0%be%d1%82%d1%8b-%d1%81-tensorflow-%d0%b8-keras-%d0%bd%d0%b0-python-%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%82%d1%8c-1/>
7. Jupyter Notebook [Электронный ресурс] . – URL: <https://jupyter.org/> (дата обращения: 25.10.2024).
8. Google Colaboratory [Электронный ресурс]. – URL: <https://colab.research.google.com/> (дата обращения: 26.10.2024).
9. Анализ данных с использованием Python, [Электронный ресурс]. – URL: <https://habr.com/ru/articles/353050/> (дата обращения: 26.10.2024).

Сведения об авторах:

Фарайдунов Осим Косумшоевич — к.ф.-м.н., доцент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992)904444555, E-mail: osim.faraidunov@gmail.com.

Амонбекова Зухро Абдулвахидовна — старший преподаватель кафедры информационных технологий и компьютерной безопасности Хорогского государственного университета. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г.Хорог, ул. Ш. Шотемур, 109.

Тел.: (+992)935556581, E-mail: zuhroamonbekova148@gmail.com.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Фарайдунов Осим Қосумшоевич – н.и.ф.-м., дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Наҳимов 64/14.

Тел.: (+992)904444555, E-mail: osim.faraidunov@gmail.com.

Амонбекова Зухро Абдулвахидовна — муаллими калони кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти компютери Донишгоҳи давлатии Хоруғ. Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯч. Ш. Шотемур 109.

Тел.: (+992)935556581, E-mail: zuhroamonbekova148@gmail.com.

Information about the authors:

Faraidunov Osim – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor at the Department of Applied Informatics in Economics at the Tajik State University of Finance and

Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734067. Phone: (+992)904444555, E-mail: osim.faraidunov@gmail.com.

Amonbekova Zuhro – Senior Lecturer at the Department of Information Technology and Computer Security at the Khorog State University. Address: 109 Sh. Shotemur Street, Khorog, Republic of Tajikistan, 736000.

Phone: (+992)935556581, E-mail: zuhroamonbekova148@gmail.com.

УДК: 330.35.01

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ДОИРАИ СИЁСАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА

Тағоев Б.Д.

Дар мақоллаи мазкур таҷрибаи хориҷии рушди фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар доираи сиёсати воридотивазкунанда таҳлил гардидааст. Инкишофи низомҳои иқтисодӣ дар амалияи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки бартараф намудани ҳар як шакли бухрон ва оқибатҳои он бе даҳлати фаъоли давлат ғайриимкон аст. Бояд қайд намуд, ки дараҷаи ҷунин даҳлат, пеш аз ҳама аз стаҳи мушкилотҳои ба миён омада сабабҳои он вобастагӣ дорад. Ба воситаи усули сабабӣ-оқибатӣ муайян намудани сабабҳои сар задани бухрони трансформатсионии ноистеҳсолкунӣ муайян шуданаш мумкин аст. Алоқаи сабабӣ-оқибатии бухрони трансформатсионӣ ва оқибатҳои он дар шакли бекорӣи сиклии тӯлонӣ, боздоштшавии бахши истеҳсолӣ, деформатсияи сохтори хоҷагии миллӣ ба тарафи ғайрииндустриявӣ, сатҳи пасти даромади аҳоли, муҳочирати ногузири қисми зиёди захираҳои меҳнатӣ, дараҷаи баланди вобастагии воридотӣ ва ғайраҳо, зарурати амалигардонии маҷмӯи чораҳоро дар назар дорад, ки бо сиёсати иқтисодӣ ва нақши танзимкунии давлат алоқаманданд. Дар охир аз тарафи муаллиф як қатор таклифу хулосаҳо пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, сатҳи некӯаҳволӣ, сифати зиндагии аҳоли, рушди кишвар, захираҳои инсонӣ, даромади аҳоли, сабади истеъмоли.

Барои иқтибос: Тағоев Б.Д. Таҷрибаи хориҷии рушди фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар доираи сиёсати воридотивазкунанда/ Б.Д. Тағоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 99-106.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РАМКАХ ИМПОРТНОЙ ПОЛИТИКИ

Тағоев Б.Д.

В данной статье анализируется зарубежный опыт развития деятельности промышленных предприятий в рамках политики импорт замещения. Развитие экономических систем в мировой практике свидетельствует о том, что невозможно устранить любую форму кризиса и его последствий без активного вмешательства государства. Следует отметить, что степень такого вмешательства зависит, прежде всего, от уровня возникших проблем и их причин. Определить причины трансформационного кризиса не производства можно с помощью причинно-следственного метода. Причинно-следственная связь трансформационного кризиса и его последствий в виде длительной циклической безработицы, остановки производственного сектора, деформации структуры национальной экономики в сторону неиндустриальной стороны, низкого уровня доходов населения, неизбежная миграция значительной части трудовых ресурсов, высокий уровень импорт зависимости и т. д., необходимость реализации комплекса мер означает, что они

связаны с экономической политикой и регулирующей ролью экономики. штат. В конце автором представлен ряд предложений и выводов.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, уровень благосостояния, качество жизни населения, развитие страны, человеческие ресурсы, доходы населения, потребительская корзина.

FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING THE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES WITHIN THE FRAMEWORK OF IMPORT POLICY

Tagoev B.D.

This article analyzes foreign experience in developing the activities of industrial enterprises within the framework of the import substitution policy. The development of economic systems in world practice indicates that it is impossible to eliminate any form of crisis and its consequences without active government intervention. It should be noted that the degree of such intervention depends, first of all, on the level of problems encountered and their causes. The causes of the transformation crisis of non-production can be determined using the cause-and-effect method. The cause-and-effect relationship of the transformation crisis and its consequences in the form of long-term cyclical unemployment, shutdown of the manufacturing sector, deformation of the structure of the national economy towards the non-industrial side, low level of income of the population, inevitable migration of a significant part of the labor force, high level of import dependence, etc., the need the implementation of a set of measures means that they are related to economic policy and the regulatory role of the economy. state. At the end, the author presents a number of proposals and conclusions.

Key words: food security, level of well-being, quality of life of the population, country development, human resources, income of the population, consumer basket.

Инкишофи низомҳои иқтисодӣ дар амалияи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки баргараф намудани ҳар як шакли бухрон ва оқибатҳои он бе даҳлати фаъоли давлат ғайриимкон аст. Бояд қайд намуд, ки дараҷаи ҷунин даҳлат, пеш аз ҳама аз стаҳи мушкилотҳои ба миён омада сабабҳои он вобастагӣ дорад. Ба воситаи усули сабабӣ-оқибатӣ муайян намудани сабабҳои сар задани бухрони трансформатсионии ноистеҳсолкунӣ муайян шуданаш мумкин аст. Алоқаи сабабӣ-оқибатии бухрони трансформатсионӣ ва оқибатҳои он дар шакли бекорӣ сикли тӯлонӣ, боздоштшавӣ баҳши истеҳсолӣ, деформатсияи сохтори хоҷагии милли ба тарафи ғайрииндустриявӣ, сатҳи пасти даромади аҳоли, муҳочирати ногузирӣ қисми

зиёди захираҳои меҳнатӣ, дараҷаи баланди вобастагии воридотӣ ва ғайраҳо, зарурати амалигардонии маҷмӯи чораҳо дар назар дорад, ки бо сиёсати иқтисодӣ ва нақши танзимкунии давлат алоқаманданд.

Бо ибораи дигар, нақши танзимкунандагии давлат дар ин ҳолати мушкил ба воситаи инъикоси маҷмӯавии оқибатҳои баргараф намудани бухрони трансформатсионии ноистеҳсолкунӣ муайян карда мешавад. Дар ин ҷо сухан оид ба пурзӯршавӣ нақши давлат дар муътадилгардонии вазъиятҳои ба миёномада ва хатарҳои нави дар назди аҳолии малакат ба вучудмеомада меравад. Аз ин лиҳоз, таъмини иқтисодиёт бо институтҳои бозорӣ чораи зарурӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамаи инро ба назар гирифта, Нестеренко А. дуруст қайд

менамоёд, ки дар низоми бозорӣ, рушди иқтисодӣ натиҷаи амал намудани маҷмӯи институтҳои иқтисодӣ, яъне принципҳои фаъолияти иқтисодии муассисаҳо ва ташкилотҳо мебошад, ки риояи принципҳои асосиро таъмин менамоёнд [5, с.21-22].

Танзими давлатии чараёнҳои бо рушди иқтисодии воридотивазкунанда алоқамандбуда ба таври васеъ дар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, Ҳиндустон, Хитой ва дигар кишварҳо истифода шудаанд. Таҷрибаи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар ин мамлакатҳо нишон медиҳад, ки бе даҳлати фаъоли давлат ба ин чараён дастрас шудани натиҷаҳои самаранокии он ғайриимкон аст. Лаҳзаи ибтидоии ин аксиома дар он зоҳир мегардад, ки рушди иқтисодии воридотивазкунанда бо худ васеъшавии истеҳсолоти он молҳоро дар назар дорад, ки мамлакат воридот намуда, дар натиҷаи чунин ивазкунӣ шароити савдои мамлакат нисбат ба ҳамкорони савдоии он беҳтар мешавад. Албатта, ҳамаи ин чораҳо бо хоҳиши давлат ва истифодаи маҷмӯи чораҳои аз тарафи он амалӣ карда мешавад. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки барқароршавӣ, муътадилгардонӣ ва инкишофи минбаъдаи иқтисодии мамлакат дар сатҳи муайян аз нақши давлат дар танзимкунии чараёнҳои тақрирестеҳсол вобастагӣ дорад.

Таҷриқот ва омӯзишҳо нишон доданд, ки рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар Мексика ва Бразилия марҳилаҳои сабук ва вазнинро аз сар гузарониданд. Дар марҳилаи сабуки стратегияи рушди иқтисодии воридотивазкунӣ асосан ба ҳавасмандгардонии инкишофи истеҳсолоти дохилии молҳои истеъмолӣ диққат дода шуд буд. Дар марҳилаи вазнини воридотивазкунӣ бошад, кӯшиши ҳукумати ин мамлакатҳо ба тарафи истеҳсоли молҳои таъйиноти истеҳсолидошта, яъне воситаҳои истеҳсолот, равона шуда буданд [6, с. 33-35].

Умуман, давраи амалисозии барномаи рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар ин мамлакатҳо солҳои 50-60-уми асри XX-ро фаро гирифта буд. Стратегияи рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар мамлакатҳои тараққикардаи тода, махсусан дар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, дар асоси концепсияи Р. Пребиш ва дигар олимони суръат гирифта буд. Мувофиқи концепсияи Р. Пребиш, талабот ба маҳсулоти бахши ашёи мамлакатҳои тараққикардаи тода дорои чандирнокии паст аз рӯи даромад дошта, талабот ба молҳои саноатӣ бошад, чандирнокии баланд дорад. Айнан барои ҳамин мамлакатҳои тараққикардаи тода бо бадшавии шароити мубодила дучор шуданд.

Амалисозии стратегияи рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар Мексика нишон меҳад, ки дар давраи аз соли 1940 то соли 1954 ивазшавии босуръати молҳои воридотии истифодаашон кӯтоҳмуддат бо молҳои ватанӣ ба назар расида буд. Дар ин давра, ки ҳамчун марҳилаи ибтидоии воридотивазкунӣ тавсиф карда мешавад, давлат ҳаматарафа корхонаҳои ватаниро бо воситаи амалӣ намудани сиёсати фаъоли протекционистӣ, яъне барои корхонаҳои навтаъсисёфтаи саноати сабук, саноати хӯрокворӣ ва кимиёвӣ, қорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ дастгирӣ мекард. Ба ғайр аз ҳавасмандагонии молистеҳсолкунандагон бо имтиёзҳои андозӣ, ҳукумати Мексика дар ин давра монеаҳои баланди гумрукиро барои воридоти молҳои барои истеъмолоти ниҳой пешбинишуда қорӣ намуд. Дар баробари ин, давлат барои воридоти ашё, мошинҳо ва таҷҳизотҳо бочи гумрукиро аз байн гирифт. Барои марҳилаи ибтидоии амалисозии стратегияи ивазшавии воридот дар Мексика, истифодабарии механизмҳои протекционизми селективӣ ва соҳавӣ хос аст.

Марҳилаи дуюми стратегияи воридотивазкунӣ дар Мексика давраҳои солҳои 1954 то соли 1970-ро дар бар мегирад. Дар ин марҳила иваз намудани воридот ба

молҳои фосилавии таъйиноти истеҳсолидошта, таҷҳизоти истеҳсоли ва солҳои истифодабариашон тӯлонӣ равона шуда буд. Бояд қайд намуд, ки ин чараёнҳо бо идустриализатсия ҳамрадиф шуда, асосан бо афзоиши инвеститсияҳои хусусӣ таъмин карда шуданд. Ба ин нигоҳнакарда, давлат мавқеъ ва нақши асосии худро дар фароҳамоварии шароитҳои барои фаъолият ва инкишофи баҳши хусусӣ нигоҳ дошт. Инчунин, марҳилаи мазкур бо афзоиши хароҷоти номутаносиби давлатӣ низ тавсиф карда мешавад, ки ин ба чараёни таваррум оварда расонид. Дар натиҷа ҳукумати Мексика сиёсати боздорандаи буҷетӣ-андозӣ ва пулию қарзиро амалӣ гардонид.

Лекин, ба ҳама кӯшишҳои андешидашуда нигоҳ накарда, ба Мексика муяссар нагардид, ки худтаъминкуниро бо молҳои саноатӣ дастрас намояд. Аз соли 1954 то имрӯз, ҳиссаи воридоти молҳои истеъмолии истифодаашон тӯлонӣ ва молҳои таъйиноти истеҳсолии саноатӣ калон аст (аз ибтидои солҳои 60-ум беш аз 40% мошини таҷҳизот ворид карда мешаванд). Дар ибтидо (солҳои 50-ум ва 60-ум) ҳолати мазкур он қадар ба тавозуни пардохт чиддӣ таъсир намекард. Мексика ҳамчун содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ баромад мекард ва дар охири солҳои 70-ум содироти нафт низ афзоиш ёфт. Бо вучуди ин, дар солҳои 1976-1983 Мексика бо бӯҳрони молиявӣ чиддӣ дучор шуд [4, с. 122-123].

Умуман, рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар Мексика ҳамчун стратегия ба ҳавасмандгардонии рушди саноат равона шуда, масъалаи гузошташударо ҳал кард. Дар давраи аз соли 1940 то соли 1970 Мексика ба тамоми ҷаҳон “муъҷизаи иқтисодӣ”-и худро нишон дод: ҳаҷми МУД ба ҳисоби миёна ҳамасола аз 6,6% зиёд гашта, ба ҳисоби ба ҳар сари аҳоли ба 3,3% афзоишро таъмин карда буд; суръати миёнасолаи афзоиши саноат дар ин давра 8% ташкил карда, табaddулотӣ сохтори

иқтисодиёти Мексика ба миён омад, ки дар натиҷа ҳиссаи саноати коркард дар соли 1970 ба 34,5% ва ҳиссаи баҳши хизматрасонӣ зиёда аз 50%-ро ташкил намуд [1, с. 162-164].

Бразилия барномаи худро оид ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар солҳои 40-уми асри XX оғоз намуд. Бо таркиби худ ин марҳиларо ҳамчун давраи ибтидоии амалигардонии таъминоти рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар ин мамлакат ҳисобидан мумкин аст, ки дар он ивазшавии воридот асосан молҳои истифодабарии кӯтоҳмуддатро (сару лисбо, пойафзол, маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайраҳо) фаро гирифта буд. Дар марҳилаи дуюм, дар давраҳои солҳои 1956-1961 дар Бразилия тараққиёти соҳаҳои истеҳсоли таҷҳизот ва молҳои истеъмолии истифодабариашон тӯлонӣ шиддат ёфтанд. Дар марҳила дар миқёси Бразилия корхонаҳои автомобилсозӣ, киштисозӣ, мошинасозӣ, металлургия, коркарди маҳсулоти нафтӣ ва дигар корхонаҳо ба фаъолият шурӯъ карда буданд. Дар марҳилаҳои ибтидоӣ ва минбаъда давлат субъектоне хоҷагидориро дастгирӣ мекард, ки ба инкишофи истеҳсолоти воридотивазкунанда ба воситаи истифодабарии сиёсати мувофиқи протекционистӣ мусоидат мекарданд [2, с. 14-17].

Барои нигоҳдории талабот ба молҳои истеҳсоли ватании истифодабариашон тӯлонӣ ва ҳукумати Бразилия низоми пешкаш намудани қарзҳои истеъмолиро барои табақаҳои миёнаи аҳоли таъсис доданд. Дар натиҷаи чунин чорабиниҳо дар соли 1969-1973 дар соҳаҳои молҳои истифодаашон тӯлонӣ болоравии истеҳсоли ба назар расид. Ҳамзамон, бо баробари ин рушди бошиддати хонаҳои истиқоматӣ ба миён омад. Дар ин давра суръати миёнасолаи рушди иқтисодӣ ба ҳисоби миёна 10%-ро ташкил карда, афзоиши истеҳсоли лавозимоти маишӣ 22% ва истеҳсоли маҳсулоти фосилавӣ ба 15,5%

расид. Бо суръатҳои мувофиқ дар ин давра афзоиши истеҳсоли молҳои истифодаашон кӯтоҳмуддат ба назар расид (тақрибан 12,5% солана). Бояд қайд намуд, ки дар соли 1967 вазни қиёсии инвестицияҳо дар ҳаҷми МУД 17,6%-ро ташкил карда, дар соли 1972 ин нишондиҳанда ба 24,5% расид.

Дар баробари ин, ҳукумати Бразилия чораҳои маъмулро оид ба амалигардонии лоиҳаҳои калони инвестиционӣ ба саноати нафтӣ, сохтмони роҳҳои автомобилгард, тараққиёти энергетикаи барқӣ, нақлиёт ва алоқа чораҳои мушаххас андешида буд.

Дар чунин шароитҳои ба миёномада эҳтиёҷот ба инвестицияҳои иловагӣ танҳо барои нигоҳдории суръати рушди иқтисодӣ ва сатҳи шуғли аҳоли афзоиш ёфтанд. Дар баробари ин, ба муддати тӯлонӣ кашол ёфтани протекционизми саноатӣ ба дискриминацияи як қатор дигар соҳаҳо сабаб шуд. Дорои дастгирии давлат гашта, бахши саноат дар рақобати байнисоҳавӣ бо бахши аграрӣ, афзалиятҳои иловагиро ба даст овард. Дар аксарияти мамлакатҳо ба сифати афзалияти бахши аграрӣ бочҳои воридотӣ барои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ баромад кард, ки асосан мақсадҳои фискалиро доштанд.

Бояд қайд намуд, ки дар чорчӯбаи стратегияи воридотивазкунӣ дар Мексика ва Бразилия бахши муносири саноатӣ таъсис дода шуд: аз истеҳсоли молҳои саноати сабук то саноати мошинасозӣ, ки дар охири солҳои 80-ум ва 90-ум асоси мутобиқшавии ин мамлакатҳо ба чараёни ҷаҳонишавӣ баромад карданд. Айнак дар шароити ҷимояи гумрукии бозори дохилӣ қисми саноати Мексика ва Бразилия таъсис ёфт, ки дар солҳои 90-ум асоси афзоиши содироти автомобилҳо дар Мексика ва молҳои саноати нассочӣ ва пойафзол дар Бразилия баромад карданд.

Рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар Хитой дар марҳилаи аввали тараққиёти иқтисодӣ на танҳо бо инкишофи саноати

коркард, балки бо таъсис додани индустрияи саноати вазнин тавсиф карда мешавад. Аз охири солҳои 40-ум то миёнаи молҳои 50-уми асри XX, Хитой муносибатҳои иқтисодии худро бо мамлакатҳои сотсиалистӣ инкишоф дод. То солҳои 60-70-ум Хитой аз муносибатҳои хоҷагии ҷаҳонӣ маҳрум шуда буд. Бо вучуди ин, давраи кӯтоҳи ҳамкориҳои байналхалқӣ ба чараён ва характери индустриализатсияи мамлакат таъсири калон расонид.

Марҳилаи дуҷуми рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар Хитой нисбат ба марҳилаи яқум натиҷаҳои назаррас дод. Суръати рушди иқтисодӣ баланд шуда, бозори дохилӣ таъсис дода шуд, инчунин, соҳаи таъминоти мутамакази моддӣ-техникӣ ва тақсимот аз рӯи қортҳо коҳиш ёфт. Ба Хитой муяссар гардид, ки шумораи аҳолии гуруснаро хеле коҳиш диҳад.

Дар натиҷаи чунин лаҳзаҳои мусбат бозори дохилии Хитой инкишоф ёфт. Дар мамлакат намуди нави молҳои саноатӣ, пеш аз ҳама, молҳои истифодаашон тӯлонӣ пайдо шуданд. Дар солҳои 80-уми асри XX ҳукумати Хитой сиёсати воридотивазкуниро давом дод. Барои ин мақсадҳо техника ва технологияи хориҷӣ харидорӣ карда шуданд, ки дар таъмини васеъшавии босуръати истеҳсоли молҳои истеъмолӣ нақши бузургро бозиданд.

Тадбиқи стратегияи воридотивазкунанда дар амал имконият дод, ки ба иқтисодиёти Хитой инвестицияҳои хориҷӣ бисёр ворид шуданд. Агар дар ибтидои амалигардонии ислоҳот нақши чунин инвестицияҳо на он қадар калон бошад, дар марҳилаи дуҷум ин ҳолат куллан тағйир ёфт. Аксарияти инвестицияҳои хориҷӣ барои мустаҳкам намудани мавқеи Хитой дар бозори ҷаҳонӣ ба воситаи истифодабарии қувваи қорӣ арзон равона шуда буданд. Дар чунин шароит ҳукумати Хитой кӯшиш кард, ки инвестицияҳои хориҷиро барои ҳалли мушкилиҳои рӯзмарра,

махусан барои ҳавасмандгардонии истеҳсоли молҳои содиротӣ равона созад [7, с. 263-271].

Барои тадқиқоти мо омӯзиши таҷрибаи Ҳиндустон оид ба истифодабарии стратегияи воридотивазкунанда низ аҳамияти хосса дорад. Бояд қайд намуд, ки дар давраи қарор доштан дар мустамлика, дар Ҳиндустон корхонаҳои саноати сабук (нассочӣ, чармӣ, қанд ва ғайраҳо) таъсис дода шуда буданд, инчунин, дар ин мамлакат қувваи қори нисбатан таҳассуснок ва табақаи соҳибқорӣ низ мавҷуд буданд.

Барои молистеҳсолкунандагони Ҳиндустон рақобат бо молҳои воридотӣ, пеш аз ҳама, бо молҳои англисӣ ниҳоят мушкил буд. Бинобар ин, истеҳсолкунандагони ватанӣ барои ба даст овардани Ҳимояи протекционистӣ аз тарафи давлат кӯшиш карданд. Аз ин рӯ, мақсади қонсгардонии эҳтиёҷоти бозори дохилӣ ҳукумати Ҳиндустон як қатор чораҳоро оид ба тараққиёти саноати вазнин ва беҳтар намудани инфрасохтори бозорӣ андешид ва бо ин васила ҳукумати ин мамлакат тавонист муҳити устувори соҳибқориро фароҳам оварад.

Дар натиҷаи чунин чораҳои умумидавлатӣ, дар бахши хусусии иқтисодии Ҳиндустон афзоиши миқдори корхонаҳо дар соҳаҳои анъанавӣ ба миён омад. Дар натиҷа ба восиати онҳо афзоиши назаррасии молҳои саноатӣ ба миён омада, афзалиятҳои рақобатпазирии онҳо бо чораҳои протекционистӣ мустаҳкам карда шуда буданд. Хуллас, афзоиши молҳои саноатӣ талаботи истеъмолии дохилро қонсгардонид.

Таҷрибаи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар чорҷӯбаи тадқиқоти тасодуфӣ набуда, он баҳри шиносӣ бо хусусиятҳои истифодабарии стратегияи воридотивазкунӣ дар шароитҳои гуногун равона шуд. Мушоҳидаи таҷрибаи мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, Хитой ва

Ҳиндустон нишон дод, ки дастрасии мақсадҳои гузошташуда нисбат ба паст намудани ҳаҷми воридот ба воситаи ташкил намудани истеҳсолоти ватанӣ ба натиҷаҳои назаррас оварда расонид, ки дар ин чода давлат механизмҳои сиёсати сохторӣ ва муътадилгардонандаро ба ҳам мутобиқ намуд.

Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки дар шароити иқтисодии гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъала аҳамияти заруриро ҷудо намудан зарур аст. Иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосири тараққиёт, чи хеле ки ҳолати воқеӣ нишон медиҳад, ба танзими оқилонаи давлатии чараёнҳои иқтисодӣ ниёз дорад.

Тараққиёти иқтисодии мамлакатҳои гуногун, аз ҷумла мамлакатҳои мушоҳидакарда, нишон медиҳад, ки ба ҳиссаи бахши хусусӣ дар иқтисодиёт нигоҳ накарда, омилҳои асосии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ давлат ҳамавақ бо механизмҳои танзимкунии худ баромад мекунад. Танзими давлатӣ ба сифати механизми зарурӣ ва ногузирӣ баргараф намудани оқибатҳои манфии фаъолияти бозор баромад мекунад. Дар ҳама ҳолатҳо мақсади асосии амалисозии танзими давлатии иқтисодиёт таъмини сатҳи баланди зиндагии мардум ба ҳисоб меравад, ки дар навбати худ аз сифати рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Ба аҳамияти зарурии сиёсати сохторӣ нигоҳ накарда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тақомули он диққати на он қадар ҷиддӣ дода мешавад. Барномаҳои давлатӣ ва ислохотҳои сохторӣ асосан ба бахши аграрӣ равона карда шудаанд. Хурсандиовар аст, ки чунин кӯшишҳо дар солҳои охир ба натиҷаҳои назаррас дар бахши аграрӣ оварда расонид. Аз тарафи дигар бошад, мо ба дигаргуншавии бахши саноатӣ диққат надода, ҳамасола шароити инкишофи ин соҳаҳоро боз ҳам мушкилтар карда истодаем. Натиҷаи чунин танзим ғайрииндустриявӣ шудани сохтори шуғли аҳоли мебошад.

Бояд қайд намуд, ки асоси таъмини рушди иқтисодии воридотивазкунӣ дар шароити мавҷуд набудани баъзе институтҳои бозорӣ (бозори фондӣ, нопуррагии муносибатҳои бозорӣ, инкишоф наёфтани инфрасохтори бозорӣ ва ғайраҳо) ҳамоҳангсозии сиёсати сохторӣ ва муътадилгардонии давлат баромад мекунад. Бе дарназардошти манфиатҳои тараққиёти соҳаҳои хоҷагии халқ ҳар як шакли сиёсати муътадилгардонӣ наметавонад самараи дилхоҳи пешбинишударо таъмин намояд. Танҳо амалигардонии яққояи механизмҳои

танзимкунии давлатӣ метавонанд мақсадҳои гузошташударо таъмин намоянд. Дар шароити бартараф намудани оқибатҳои бухрони трансформатсионӣ, ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба тараққиёти истехсолоти ватанӣ ниёз дорад, ҳамоҳангсозии мақсадҳои сиёсати сохторӣ ва муътадилгардонӣ метавонад рушди иқтисодии воридотивазкунандаро таъмин намуда, аксарияти мушкилотҳои хоҷагии халқро ҳал кунад ва иқтисодиёти кишварро ба самти тараққиёти иқтисодии устувор равона созад.

АДАБИЁТ

1. Баймачева В.И. Импортозамещение: зарубежный опыт // Техничко-экономические проблемы развития регионов: материалы науч.-практ. конф. с междунар. участием (г. Иркутск, 21-22 апр., 2016 г.) / Иркут. нац. исслед. техн. ун-т. – Иркутск, 2016. – Вып. 16. – С. 162-169.
2. Бойцов В.В. Импортозамещение и хозяйственное развитие стран ЮВА // Восточ. аналитика. – 2017. – № 3. – С. 14-17.
3. Давлатов, К. К. Бедность в современном мире: Теория и практика / К. К. Давлатов, Н. У. Сафаров. – Душанбе: Типография Таджикского национального университета, 2019. – 151 с. – ISBN 978-4-16-004577-1. – EDN STARZQ.
4. Колесов В. П. Международная экономика / В. П. Колесов, М. В. Кулаков. -М.: Инфра-М, 2009. – 474 с.
5. Нестеренко А. Экономический рост на основе институциональных изменений / А. Нестеренко // Вопросы экономики. – 1996. - № 7. – С. 22.
6. Самойленко И.В. Анализ мирового опыта по развитию импортозамещения // Труд и социал. отношения. – 2015. – № 5. – С. 3-14.
7. Салицкий А.И. Санкции и замещение импорта на примере опыта Ирана и Китая / А.И. Салицкий, Ч. Синь, В.И. Юртаев // Вестн. РАН. – 2016. – Т. 87, № 3. – С. 263-271.
8. Сафаров, Н. У. Макроиктисод: воситаи таълимӣ / Н. У. Сафаров. – Душанбе: Нушбод, 2023. – 207 с. – ISBN 978-99985--4193-1. – EDN HGSVSM.
9. Тағоев, Б. Д. Продовольственная безопасность как составляющая уровня благосостояния региона / Б. Д. Тағоев, Н. У. Сафаров // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 106-114. – EDN KSFQOT.
10. Тағоев, Б. Д. Таҷрибаи ҷаҳонии воридотивазкунии маҳсулоти ғизоӣ ва таъсири он ба сатҳу сифати некӯаҳволӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / Б. Д. Тағоев, Н. У. Сафаров // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2023. – No. 3(63). – P. 67-72. – EDN TRPJBC.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Тағоев Баҳром Дустмаҳмадович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти мудири кафедраи Иқтисоди миллий ва бехатарии иқтисодӣ Суруға: 734025,

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 907651441 Почтаи электронӣ: behruz@mail.ru

Информация об авторе:

Тагоев Баҳром Дустмаҳмадович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 907651441. E-mail: behruz@mail.ru

Information about the author:

Tagoev Bakhrom Dustmakhmadovich - Tajik national university, candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of national economy and economic Security Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, rudaki avenue 17. Phone: 907651441E-mail: behruz@mail.ru

УДК: 332

ХУСУСИЯТИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Ҷурахонзода Б.Ҷ.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои махсусияти татбиқи сиёсати иқтисодии минтақавӣ дар шароити бозор мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа дар фаъолияти иқтисодии ҳар як кишвари соҳибистиклол шартҳои муҳим арзёбӣ гашта, дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли нақши муҳимро иҷро менамояд.

Диққати махсус ба таҳлили вазъи кунунии ҳолати минтақа, татбиқи сиёсати иқтисодӣ ва баррасии мушкилот ва дурнамоҳои рушди он дар шароити кунунӣ дода мешавад. Инчунин дар мақола масъалаҳои танзими давлатӣ дар шакли дастгирии молиявӣ имтиёзҳо, рушди деҳот дар заминаи татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа илман асоснок шудаанд.

Калидвожаҳо: Иқтисодиёти минтақа, муносибатҳои бозоргонӣ, ММД, рушди устувор, маҳсулнокии меҳнат, сармоягузорӣ, тақсмоти меҳнат, татбиқи сиёсати иқтисодӣ, ҳамгирии иқтисодӣ, вусъати шуғли пурмаҳсул, рақобатпазирӣ ва бозори дохилӣ.

Барои иқтибос: Ҷурахонзода, Б. Ҷ. *Хусусияти ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати иқтисодии минтақавӣ дар шароити бозор / Б. Ҷ. Ҷурахонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – С. 107-115.*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Джурахонзода Б.Дж.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности реализации региональной экономической политики в условиях рыночной экономики. Отмечается, что в условиях развития рыночных отношений формирование и реализация региональной экономической политики являются важным условием экономической деятельности каждого суверенного государства, играя ключевую роль в повышении уровня жизни населения.

Особое внимание уделяется анализу текущего состояния региона, реализации экономической политики, а также рассмотрению проблем и перспектив ее развития в современных условиях. В статье также обоснованы вопросы государственного регулирования в форме финансовой поддержки и льгот, а также развитие сельских территорий на основе реализации региональной экономической политики.

Ключевые слова: Экономика региона, рыночные отношения, ВВП, устойчивое развитие, производительность труда, инвестиции, распределение труда, реализация экономической политики, экономическая интеграция, расширение продуктивной занятости, конкурентоспособность и внутренний рынок.

FEATURES OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF REGIONAL ECONOMIC POLICY IN MARKET CONDITIONS

Juruhonzoda B.J.

Abstract. The article discusses the features of implementing regional economic policy in market conditions. It is noted that, in the context of the development of market relations, the formation and implementation of regional economic policy are essential conditions for the economic activity of each sovereign state, playing a key role in improving the standard of living of the population.

Special attention is given to the analysis of the current state of the region, the implementation of economic policy, as well as the consideration of problems and prospects for its development under current conditions. The article also justifies the issues of state regulation in the form of financial support and incentives, as well as the development of rural areas based on the implementation of regional economic policy.

Keywords: Regional economy, market relations, GDP, sustainable development, labor productivity, investments, labor distribution, implementation of economic policy, economic integration, expansion of productive employment, competitiveness, and domestic market.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа дар фаъолияти иқтисодии ҳар як кишвари соҳибистиклол шартӣ муҳим арзёбӣ гашта, дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли нақши муҳимро иҷро менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа ва самаранок ба роҳ мондани он барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақа, худтаъминкунии молиявӣ ва баромадан аз бунбасти иқтисодӣ мусоидаткунанда мебошад. Аз ин рӯ, ба масъалаҳои ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа дар кишвар диққати махсус дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо дар бораи татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа омӯзиши тамоюлҳои ҷорӣ, мушкilot ва дурнамоҳои минтақаро дар бар мегирад. Ба масъалаҳои дастгирии давлатӣ, устувории молиявии минтақа, идоракунии хавфҳо ва мутобиқшавӣ ба

тағйиротҳои иқтисодӣ таваччуҳи махсус дода мешавад.

Мақсади мақола. Мақсади мақола таҳлили вазъи кунунии ҳолати минтақа, татбиқи сиёсати иқтисодӣ ва баррасии мушкilot ва дурнамоҳои рушди он мебошад. Инчунин, мақола нақши минтақаро дар рушди иқтисодиёт, дарки дурусти аҳамияти онро барои таъмини баланд бардоштани сатҳи накуаҳолии деҳот равшанӣ меандозад.

Муҳтавои асосии мавод. Марҳилаи ҳозираи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таваччуҳи босуръат афзоянда ба маҷмӯи васеи мушкilotи минтақавӣ, аз ҷумла масъалаи ташаккул ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии минтақавӣ хос мебошад. Аммо, бо вучуди таваччуҳи афзоянда ба мушкilotи минтақа, то ҳол дар ҷумҳурӣ тадқиқоти махсус оид ба ҷанбаҳои методологии ташаккул ва татбиқи сиёсати минтақавӣ вучуд надорад.

Равиши иҷтимоӣ дар таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ нақши калидӣ дорад. Ин равиш тамоми низоми идоракунии минтақавиро фаро гирифта, ҳамчун

нишондиханда барои қабули қарорҳои идоракунии хизмат мекунад. Он имкони муайян кардани ниёзҳо ва манфиатҳои аҳоли ва таҳлили тамоюлҳои сиёсии интихобкунандагонро фароҳам меорад.

Қайд кардан зарур аст, ки сиёсати иҷтимоӣ-минтақавӣ на танҳо ба равиши сотсиологӣ, балки ба равиши экологӣ низ асос меёбад. Равиши экологӣ сохторҳои идоракунандаро ба таҳияи қарорҳои беҳтарин дар соҳаи истифодаи захираҳои табиӣ, коҳиш додани сарфақорӣ дар истеҳсолоти саноатӣ ва ифлосшавии муҳити зист, инчунин нигоҳдории тавозуни экологӣ дар низоми табиат, иқтисодиёт ва аҳоли» равона месозад.

Дар ҳамаи қарорҳои идоракунии, аз ҷумла нақшаҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳо, бояд императивҳои экологӣ ба инобат гирифта шаванд, ки ҳамчун ҳудуди ғайриқобили вайронкунии амал мекунад. Равандҳои истифодаи захираҳо дар минтақаҳо аксар вақт ба давраҳои истеҳсолӣ ва барқарорсозӣ табдил меёбанд, ки ин муҳимияти татбиқи равиши барқарорсозиро дар сиёсати минтақавӣ таъкид мекунад.

Методологияи система инчунин равиши проблемавиرو дар бар мегирад, ки дар сиёсати минтақавӣ нақши калидӣ мебозад, зеро он захираҳои минтақаҳоро ба ҳалли вазифаҳои асосӣ ва бартараф кардани зиддиятҳои дохилӣ равона месозад. Ин равиш сохторҳои идоракуниро ба дарназардошти гуногунрангӣ ва зиддиятҳо дар таъсири омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ ба рушди минтақавӣ, инчунин ба таҳия ва татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои дахлдор равона мекунад. Дар чунин шароит, масъалаҳои муайян кардани афзалиятҳои мушкilot ва таҳияи замонбандии ҳалли онҳо аҳамияти хосси методологӣ пайдо мекунад.

Дар раванди нақшабандӣ ва пешгунии рушди минтақавӣ усули статистикӣ фаъолона истифода мешавад, ки ҳамчун асос барои ҳисобҳои балансӣ, вобаста ба мавҷудият ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ, табиӣ, моддӣ,

интеллектуалӣ ва дигар захираҳои минтақа хизмат мекунад. Балансҳои байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ, инчунин усули «харочот-баровариш» аҳамияти вижа пайдо мекунад, ки дар коршиносӣ ва пешгунии коркунони илмӣ ва идоракунии васеъ истифода мешаванд.

Як самти муҳими танзими давлатӣ фаъолияти иқтисодӣ дар минтақаҳо сохторҳои якҷояшуда мебошанд, ки яке аз намудҳои он кластерҳои истеҳсолӣ мебошанд. Асосгузори назарияи кластерӣ М. Портер кластерро ҳамчун воситаи асосии пешбурди сиёсати давлатӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди кишвар медонист [6,89].

Яке аз ҷанбаҳои калидии назариявӣ-методологӣ дар таҳияи сиёсати минтақавӣ арзёбии объективии минтақавӣ ва тақсимоии маъмурии кишвар мебошад. Самаранокии сиёсати минтақавӣ дар бисёр мавридҳо аз объективияти ин равандҳо вобаста мебошад.

Иерархияи минтақавӣ иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар сатҳҳои гуногуни сиёсати минтақавӣ худро намоён мекунад. Ҳамчунин, муҳимияти минтақавии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар раванди ислоҳоти сохтори маъмурии кишвар ва ҳокимияти маҳаллиро бояд таъкид кард.

Объективияти марзҳои минтақаҳо ва ташкилотҳои маъмурий ба таври назаррас афзоиш меёбад, вақте ки онҳо бо марзҳои районҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки ба сатҳи иерархии алоқасанданд, мувофиқат мекунад. Аз ин рӯ, муайян кардани дурустии марзҳои минтақаҳо ва воҳидҳои маъмурий-каламравӣ, ки ба хусусиятҳои табиӣ-географӣ, таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақавӣ мувофиқ аст, ҳамчун як омилҳои муҳим барои самаранокии сиёсати минтақавӣ амал мекунад.

Бояд ба назар гирифта шавад, ки ҳудудҳои минтақаҳое, ки дар доираи сиёсати минтақавӣ ҷудо мешаванд, метавонанд бо ҳудуди як ё якчанд воҳиди маъмурию ҳудудӣ мувофиқат кунанд ё барои ҳадафҳои муайян,

аз чумла таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ, рушди минтақаҳои кӯҳӣ ва ғайра, дар санадҳои меъёрии мақомоти давлатӣ махсус муқаррар карда шаванд.

Саволи муҳимми методологӣ минбаъда дар сиёсати минтақавӣ асоснок кардани принципҳои ташаккул ва амалсозии он мебошад. Дар ин масъала дар адабиёти иқтисодӣ пешниҳодҳои гуногун ва якдигарро пуррақунанда вучуд доранд. Ҳамин тавр, дар тавсияҳои методӣ оид ба ташаккули концепсияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии воҳиди маъмурӣ» чунин низомии принципҳои пешниҳод шудааст: ҳадафмандӣ, гуногунҷабҳагӣ, интиҳобкорӣ ва ошкорбаёнӣ [4,170]. Дар робита ба ин масъала, Рисин И.Е. дахт принципҳои таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавиро пешниҳод мекунад [7,17].

Фатеев В.С. принципҳои зеринро барои сиёсати минтақавӣ децентрализиатсия, афзалиятнокӣ, усули барномавӣ, субсидиарият, иловақунандагӣ, муносибати фарққунанда, муносибати ҳамачониба, пешгириқунандагӣ, доимӣ, мутобиқшавандагӣ, шарикӣ ва шаффофият пешниҳод мекунад [10,89].

Хулоса намуда, назарҳои муҳаққиқонро оид ба принципҳои сиёсати минтақавӣ метавон қайд кард, ки ҳамаи принципҳои пешниҳодкардаи онҳо диққатро сазовор мебошанд. Вале, бисёре аз ин принципҳои доираи ташаккул ва татбиқи ҳуди сиёсати минтақавӣ берун мераванд. Табиист, ки ҳангоми татбиқи ин сиёсат субъектҳо бояд ҳамаи принципҳоро, ки ба идорақунӣ, банақшагирӣ, фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва дигар соҳаҳо дахл доранд, ба инобат гиранд.

Ҳамин тавр, на ҳамаи принципҳои иқтисодӣ метавонанд бевосита ба сиёсати минтақавӣ нисбат дода шаванд, зеро ин равандро барои таҳия ва татбиқи он мураккаб мегардонанд. Мо бар он ақидаем, ки ҳангоми таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ кофист, ки аз принципҳои асосии зерин интиҳобкорӣ, муносибати фарққунанда, асоснокқунии илмӣ, ягонагии самтҳои гуногуни сиёсати минтақавӣ ва ҳамохангии амалҳои дар сатҳҳои гуногуни ҳокимият, пешгириқунандагӣ, шаффофият ва субсидиарият пайравӣ карда шаванд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани тадқиқоти илмиву назариявӣ

Ҳангоми таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ лозим аст, ки параметрҳои рушди минтақа, соҳаҳои афзалиятнок ва полюсҳои худудии рушди ҳисоб карда шаванд. Бо эътибор ба хусусияти муосири рушди минтақавӣ, сохтори сиёсати минтақавӣ шакл мегирад.

Бояд қайд кард, ки сохтор ва муҳтавои сиёсати минтақавӣ аз як қатор омилҳо аз ҷумла типҳои сохтори давлатӣ (федератсионӣ ё якпорчагӣ), моделҳо ва намудҳои системаҳои иқтисодӣ, сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, хусусиятҳои табиӣ-географӣ, ҳолати рушди минтақаҳои алоҳида, сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат, потенциали молиявии давлат ва монанди инҳо вобаста аст.

Бинобар ин, мазмуни сиёсати минтақавӣ намехоҳад, ки дар кишварҳои гуногун, системҳои иқтисодӣ ва даврҳои таърихӣ рушди иҷтимоии иқтисодӣ яқсон бошад. Аз ҷиҳати масъалаҳои, ки ҳал мешаванд, сиёсати минтақавиро метавон ба шартҳои умумӣ ба сиёсатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ тақсим кард [5,79]. Дар робита ба дигар намуди сиёсати минтақавӣ, монанди сиёсати сармоягузорӣ, молиявӣ, демографӣ, инноватсионӣ ва дигарон, онҳо дар сатҳи минтақаҳо дар доираи сиёсати иҷтимоии иқтисодӣ ва экологӣ ташаккул меёбанд ва ҷузъҳои онро ташкил медиҳанд.

Дар адабиёти иқтисодӣ, баъзе муаллифон се сатҳи сиёсати минтақавиро дар ҷанбаи территориалӣ ҷудо мекунанд: сиёсати давлат дар минтақа, сиёсати минтақаҳо ва сиёсати ташкилотҳои муниципалӣ. Асоси ҷунин классификация, ба гуфтаи онҳо, манфиатҳои иштирокчиёни сиёсати минтақавӣ мебошанд. Ба ҳақиқат, дар шароити иқтисоди бозорӣ, минтақаҳо ва ташкилотҳои муниципалӣ на танҳо объектҳои сиёсати минтақавӣ, балки субъекти он низ мешаванд, ва аксарияти

барномаҳо ва лоиҳаҳои минтақавӣ бо ташаббуси онҳо таҳия ва амалӣ мегарданд.

Дар шароити ки кишвар ягона (унитарӣ) аст ва сатҳи марказонидашудаи ҳокимияти давлатӣ назар ба давлатҳои шакли дигар хеле баланд аст, тасаввур кардан душвор аст, ки минтақа ё ташкилоти муниципалӣ метавонад сиёсати мустақилона дошта бошад. Ба эҳтимол, онҳо бояд дар раванди амалисозии сиёсати иҷтимоии иқтисодии умумидавлатӣ ва минтақавӣ, инчунин барномаҳо ва лоиҳаҳои минтақавӣ мустақилияти иқтисодӣ дошта бошанд, вале танҳо дар доираи қонунгузории амалкунанда ва ваколатҳои ҳокимияти иловашударо, ки ба онҳо дода шудааст.

Аммо ин маънои онро надорад, ки минтақаҳо ва ташкилотҳои муниципалӣ дар шароити давлате, ки ягона (унитарӣ) аст, наметавонанд манфиатҳои иҷтимоии иқтисодии худро амалӣ кунанд. Баръакс, онҳо метавонанд бо иштироки фаъолона дар раванди бучетӣ, таҳия ва иҷрои нақшаҳои комплекси рушди иҷтимоии иқтисодӣ, доштани бучети мустақил ва ташаббуси қонунгузорӣ, мушкилоти дохилиминтақавии иҷтимоии иқтисодӣ ва экологиро ҳал кунанд.

Агар сухан дар бораи вазифаи муҳимтари сиёсати минтақавӣ равад, пас ташаккули фазои иқтисодии ягона, лозим меояд. [9,80]. Пас бояд таъкид карда шавад, ки ин мушкилот дар шароити давлате, ки ягона аст ва Тоҷикистон низ яке аз онҳост, на сиёсати миллӣ-сиёсии, балки бештар проблемаи иқтисодӣ-географӣ мебошад, ки ба изолятсия баъзе минтақаҳо ва худудҳо вобаста аст. Ҷунин ҳолат ба сабаби тараққи наёфтани инфрасохтори роҳ ва дигар намудҳои иртиботот оварда мерасонад. Аз ин рӯ, мушкилоти яқсон дар минтақаҳои гуногуни давлатҳо метавонанд сабабҳои гуногун дошта бошанд ва, мувофиқан, роҳҳо

ва усулҳои ҳал кардани онҳо низ фарқ мекунад.

Дар ташаккул ва иҷрои сиёсати иҷтимоии иқтисодӣ дар минтақа бояд принсипи методологиро дар назар гирифт, ки тибқи он раванди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳам пайвастагӣ ва вобастагии амиқ доранд. Вобастагии байни мақсадҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ метавонад бо намунаҳои содда нишон дода шавад. Амалишавии мақсадҳои иҷтимоӣ, мисли баланд бардоштани сатҳи таҳсилоти аҳоли ва таъмин намудани раванди ҳаёти солим, кӯмак мекунад, ки нерӯи қори баландсифат дар иқтисод тарбия шавад, ки, дар навбати худ, шартҳои муҳим барои расидан ба мақсади иқтисодӣ афзоиши маҳсулнокии меҳнат мебошад.

Мақсадҳо ва вазифаҳои сиёсати иҷтимоии иқтисодӣ дар минтақа дар ҳар як давлат, ҳарчанд аз як қатор хусусиятҳои махсус ва омилҳои фаъолияти иқтисоди миллӣ вобастаанд, вале бо нигарони ба методология, метавон дар бораи мақсадҳо ва вазифаҳои стандартӣ, ки дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар минтақа ҳал мешаванд, баррасӣ намуд.

Дар ин замина, сиёсати минтақавӣ ба дастёбӣ ба се гурӯҳи ҳадафҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ равона шудааст. Дар шароити иқтисодиёти гузариш, сиёсати минтақавии давлатӣ метавонад ҳадафҳои зеринро дошта бошад:

- ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ;

- таъмини стандартҳои ягонаи минималии иҷтимоӣ, ҳимояи баробари иҷтимоӣ ва кафолати ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон, ки аз ҷониби Конститутсия пешбинӣ шудаанд, новобаста аз иқтидори иқтисодии минтақаҳо, инчунин беҳтарсозии ҳамачонибаи сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли.

- рушди мутавазунӣ шароити иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо;

- ҳифзи ҳамачонибаи экологӣ дар ҳудудҳо;

- рушди суръатноки минтақаҳои ақибмонда ва стратегӣ муҳим;

- истифодаи самараноки хусусиятҳои табиӣ иқлимӣ ва захираҳои табиӣ минтақаҳо, инчунин тақвияти ҳамкориҳои байниминтақавӣ;

- ташаккул ва таҳкими муассисаи худидоракунии маҳаллӣ.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки объектҳои сиёсати минтақавӣ, ҳудуд ва сарҳадҳои онҳо ба таври дақиқ дар асоси қонун муайян карда шаванд. Баъдан, бояд таҳлили ҳамачонибаи ретроспективӣ гузаронида шавад, ки ҳадафи он арзёбии параметрҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо аз ҷумла, потенциали табиӣ захиравӣ ва ҳолати экологии онҳо, вазъи демографӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ, сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, таъминоти аҳоли бо объектҳои асосии инфрасохтори иҷтимоӣ, сатҳи рушди иқтисодии минтақаҳо ва алоқаҳои байниминтақавӣ, потенциали содиротӣ ва имкониятҳои рушди соҳибқорӣ ва вазъи молиявии минтақаҳо бошанд.

Бар асоси таҳлили ҳамачониба зарур аст, ки қонуниятҳо ва тамоюлҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳар як минтақа муайян карда шуда, инчунин мушкилоти асосие, ки монеаи пешрафти онҳо мегарданд, ошкор гарданд. Баъдан, лозим аст, ки ҳадафҳо ва вазифаҳо, ки бояд ҳам дар наздиктарин ва ҳам дар дурнамои дарозмуддат ҳал карда шаванд, бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ ва минтақавӣ ташаккул дода шаванд. Дар асоси ин ҳадафҳо ва вазифаҳо стратегияе барои рушди минтақавӣ таҳия мегардад, ки заминаи сиёсати минтақавии давлатиро ташкил медиҳад.

Сиёсати минтақавӣ ҳамчун шакли институтсионалии идоракунии ҳудудии давлат амал мекунад [8,85]. Он бар асоси стратегияи рушди минтақавии кишвар ташаккул ёфта, ҳамчун усули мушаххасгардони ҳадафҳо ва вазифаҳои

минтақаҳо, инчунин танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва дигар равандҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ иҷро мешавад.

Сохтори сиёсати минтақавии давлатӣ бояд унсурҳои зеринро аз қабилӣ муқаррароти умумӣ, таҳлили вазъи мавҷуда, ҳадафҳо ва вазифаҳои сиёсати минтақавӣ, принципҳои он, соҳаҳо ва объектҳои асосӣ, меъёрҳои муайянсозии гирандагони дастгирии давлатӣ, инчунин механизми татбиқи сиёсати минтақавии давлатӣ дар бар гирад.

Бояд қайд кард, ки дар ҳолати кунунӣ, муҳимтарин шакли амали сиёсии минтақавӣ барномаҳои мебошанд, ки барои рушди иҷтимоии иқтисодии минтақаҳо бо ҳадафи мушаххас таҳия шудаанд, ки дар онҳо ҳама масъалаҳои муҳими рушди минтақавӣ, шаклҳо ва усулҳои ҳалли онҳо, инчунин воситаҳои институтсионалӣ, молиявӣ ва ҳуқуқии амали барномаҳо инъикос шудаанд.

Барномаҳои, ки барои рушди иҷтимоии иқтисодии минтақаҳо таҳия мешаванд, ба муттаҳид кардани манфиатҳои давлат, минтақаҳо ва ташкилотҳои маҳаллӣ, концентратсияи захираҳо барои ҳаллу фасли вазифаҳои афзалиятнок, таъмини рушди суръатёфтаи минтақаҳо ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ кӯмак мерасонанд.

Бояд қайд кард, ки дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, 23 апрели соли 2014, аҳамияти таҳияи барномаи рушди иҷтимоии иқтисодии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо бо таъкиди бар истифодаи самараноки имкониятҳои иқтисодии онҳо таъкид шудааст.

Муҳим аст, ки барномаҳои минтақавӣ дар сатҳи вилоятҳо, минтақаҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ таҳия ва амалӣ мешаванд. Онҳо бо миқёси хурдтари корҳо ва хароҷот дар муқоиса бо барномаҳои давлатӣ фарқ мекунанд, аммо дорои ҳадафи аниқ,

мўҳлати муайяни вақтӣ, минтақаи муқаррарии тарҳ ва бо концепсияҳои умумии рушди минтақавӣ ва сиёсати минтақавии давлат пайванди шадид доранд.

Вобаста ба масъалаи мазкур инчунин қайд кардан муҳим аст, ки молиявии барномаҳои минтақавӣ аз ҳисоби воситаҳои минтақа, ва дар сурати камбудии онҳо аз Бучети ҷумҳуриявӣ ва манбаъҳои дигар, ба монанди сармоягузориҳои хориҷӣ ва сармоягузориҳои шахсӣ, амалӣ мешавад.

Ба вазифаҳои асосии барномаҳои минтақавӣ метавон дохил кард:

- кам кардани тафовутҳои байни ноҳияҳо ва минтақаҳо тавассути беҳтарсозии сохтори ҳудудӣ-саноатии иқтисод ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ минтақаҳо;
- таъмин кардани идоракунии самараноки минтақавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ;
- трансформатсияи экологӣ-и иқтисодии минтақаҳо;
- сохтмони инфрасохтор барои таъмин кардани маълумотрасонии мақомоти идоракунии ва субъектҳои хоҷагидорӣ;
- рушди потенциали фарҳангии минтақаҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сохтор ва муҳтавои барномаи мукаммали рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа маҷмӯи қисмҳои ташкил медиҳанд, ки моҳият ва вазифаҳои лоиҳаи барномавии амалӣшавандаро инъикос мекунанд.

Дар шароити муосир, усулҳои асосии иштироки давлат дар танзими рушди минтақавӣ ва татбиқи сиёсати минтақавӣ аз амалисозии барномаҳои давлатии минтақавӣ, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори сохторсозӣ, инчунин ҷойгир кардани фармоишҳо барои таъмин намудани маҳсулот

барои эҳтиёҷоти давлатӣ тавассути низоми шартномаҳо иборат мебошанд.

Ҳамин тариқ, рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа раванди мураккабу бисёрҷанба мебошад, ки муносибати ҳамаҷониба ва ба назар гирифтани хусусиятҳои маҳаллиро талаб мекунад. Рушди муваффақона танҳо дар ҳолати ҳамбастагии сиёсати самарабахши давлатӣ, иштироки ҷаҳилонаи ҷомеаҳои маҳаллӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва татбиқи инноватсияҳо

имконпазир мегардад. Барои рушди устувори минтақа ба бунёди зерсохтори устувор, дастгирии соҳибқорӣ хурду миёна, инчунин таъмин намудани дастрасии баробар ба таҳсилоти босифат, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити муосир диққати махсус додан лозим меояд. Танҳо татбиқи тадбирҳои зерин ва равиши мутавозин метавонад рушди дарозмуддатро дар минтақа таъмин намуда, сифати зиндагии аҳолиро баланд бардорад.

Адабиёт

- 1.Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан (23.04.2014 г.) - Душанбе, 2014. - С.23.
- 2.Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики: Учебное пособие/А.М. Бабушкина. - М.: Финансы и статистика, 2009. - 480 с.
- 3.Бобокалонов О.К. Сближение уровня промышленного развития регионов Таджикистана//Таджикистан и современный мир, №1, 2002.-С. 28-36.
- 4.Кодиров Ф.А. Малая открытая экономика Республики Таджикистан: вопросы привлечения региональных форм иностранного инвести- рования. Монография. - Душанбе: «Ирфон». 2012.- 112 с.
- 5.Методические рекомендации по формированию концепции социально-экономического развития Мухаббатов Х.М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана: Монография. М.: Граница, 1999.-335 с.
- 6.Портер М. Международная конкуренция. - М.: Междунар. отношения, 1993. С.896.
- 7.Рисин И.Е.Структура региональной политики, принципы её разработки и реализации//Проблемы теории и практики управления. - М., 2006.- №5- С.17.
- 8.Саидмуратов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. - Душанбе, «Ирфон».- 2005.-186 с.
- 9.Содиқов, М. С. Тачрибаи ҷаҳонии танзими давлатии соҳибқорӣ хурду миёна / М. С. Содиқов, С. И. Абдуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – N. 1(25). – С. 80-86.
- 10.Фатеев В.С. Региональная политика: теория и практика. - Минск, 2004. – С. 260.
- 11.Бегматов А.А., Джурахонзода Б.Дж. Формирование и реализация социально-экономической политики Республики Таджикистан: теория и практика: монография. — Душанбе: Издательство «Ирфон», 2018. –С.128

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷурахонзода Баҳодур Ҷурахон - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менечмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон Суроға: 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14, Телефон: 918-80-65-03. E-mail: Baknodur0478@mail.ru

Сведения об авторе:

Джурахонзода Баходур Джурахон - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, Телефон: 918-80-65-03. E-mail: Baknodur0478@mail.ru

Information about the author:

Juruhonzoda Bakhodur Jurahon - candidate of economic Sciences, associate Professor, Dean of the faculty of the Tajik state financial and economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, 64/14. Phone: 918-80-65-03. E-mail: Baknodur0478@mail.ru

УДК: 502, 174.3 (476).

САҲМИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИИ КИШВАР

Досиев М.Н.

Аннотатсия. Дар мақола саҳми соҳибкории экологӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозори истеъмолии кишвар баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки барои рушди минбаъдаи соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба танзими давлатии иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад. Чунин ҳисобида мешавад, ки соҳибкорӣ дар баҳши экология самти афзалиятноки гуногунро дар бар гирифта, тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи муҳити зист ва талаботи меъёрҳои экологӣ фаъолият менамояд. Инчунин, муаллиф саҳми соҳибкории экологиро дар истеҳсоли маҳсулоти “сабз” ва бо ин васила, таъмини амнияти озуқавориро дар мамлакат баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, бозори истеъмоли, соҳибкории экологӣ, танзими давлатӣ, дастгирии давлатӣ, муҳити зист, вазъи экологӣ, рушди иқтисодӣ, мушкилоти экологӣ, бехатарии экологӣ, маҳсулоти “сабз”, захираҳои табиӣ.

Барои иқтибос: Досиев, М. Н. Саҳми соҳибкории экологӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозори истеъмолии кишвар / М. Н. Досиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 116-123.

ВКЛАД ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЗВИТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА СТРАНЫ

Досиев М.Н.

Аннотация. В статье рассматривается вклад экологического предпринимательства в обеспечение продовольственной безопасности и развитие потребительского рынка страны. Подчеркнуто, что для дальнейшего развития экологического предпринимательства в регионах Республики Таджикистан целесообразно разработать нормативно-правовые акты по государственному регулированию экономики. Считается, что предпринимательство в сфере экологии включает в себя различные приоритетные направления и действует согласно нормативно-правовым актам по охране окружающей среды и требованиям экологических стандартов. Также автор рассмотрел вклад экологического предпринимательства в производство «зеленой» продукции и тем самым обеспечение продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребительский рынок, экологическое предпринимательство, государственное регулирование, государственная поддержка, окружающая среда, экологическая ситуация, экономическое развитие, экологические проблемы, экологическая безопасность, «зеленая» продукция, природные ресурсы.

CONTRIBUTION OF ECOLOGICAL ENTREPRENEURSHIP TO ENSURING FOOD SECURITY AND DEVELOPING THE CONSUMER MARKET OF THE COUNTRY

Dosiev M.N.

***Abstract.** The article examines the contribution of ecological entrepreneurship to ensuring food security and developing the consumer market of the country. It is emphasized that for the further development of ecological entrepreneurship in the regions of the Republic of Tajikistan, it is advisable to develop regulatory legal acts on state regulation of the economy. It is believed that entrepreneurship in the field of ecology includes various priority areas and operates in accordance with regulatory legal acts on environmental protection and the requirements of environmental standards. The author also examined the contribution of ecological entrepreneurship to the production of "green" products and thereby ensuring food security of the country.*

***Keywords:** food security, consumer market, ecological entrepreneurship, government regulation, government support, environment, environmental situation, economic development, environmental problems, environmental safety, "green" products, natural resources.*

Гузориши масъала. Дар баробари он, ки масъалаҳои марбут ба нақш ва моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ дар пешрафти иқтисоди миллӣ дар таҳқиқоти иқтисодчиён мавриди таҳқиқ карда шудааст, аммо соҳибкории соҳавӣ, аз ҷумла саҳми соҳибкории экологӣ дар сатҳи зарурӣ омӯхта нашудааст. Дар чунин шароит омӯзиши саҳми соҳибкории экологӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи соҳибкории экологӣ ва таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҷониби доираи нисбатан маҳдуди муҳаққиқон омӯхта шудааст. Омӯзиши самти мазкур аслан дар таълифоти иқтисодчии ватанӣ Шаропов Ф.Р. ва иқтисодчиёни хориҷӣ Филичева Т.П., Будникова Ю.Е. ва дигарон дида мешавад.

Мақсади мақола муайян намудани ҳиссаи соҳибкории экологӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар шароити кунунӣ ва минбаъдаи иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ ҳиссаи соҳибкории экологӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозори истеъмолий бо маротиб афзоиш меёбад. Бинобар ин, рушди соҳибкории мазкур муҳим мебошад. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки яке аз самтҳои ояндадори рушди соҳибкории экологӣ таҳияи санадҳои меъёрию ҳуқуқии он дар минтақаҳои кишвар мебошад, ки ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти “сабз” ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат менамояд.

Дар шароити муосир фаъолияти соҳибкории экологӣ яке аз сарчашмаҳои рушди устувори иқтисоди миллӣ ба шумор рафта, қувваи пешбарандаи рушди иқтисодию иҷтимоӣ маҳсуб меёбад ва дар таъмини бозори истеъмолии кишвар бо маҳсулоти “сабз” саҳми муассир мегузорад.

Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкории хурд ва миёна ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолият дар ҳаёти иқтисодии давлат диққати аввалиндараҷа зоҳир менамояд. Зеро бахши соҳибкорӣ,

масусан дар самти муҳити зист метавонад вазъи экологии кишварро беҳтар намуда, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол намояд.

Мусаллам аст, ки барои рушди иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини амнияти озуқаворӣ соҳибкории экологӣ низ нақши калидӣ дошта, дар беҳтар намудани вазъи экологии кишвар, таъмин намудани сатҳи шуғл низ саҳми босазо гузошта метавонад [4, с.19].

Мавриди зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои аввали ба даст омадани истиқлолият муноқишаи шаҳрвандӣ ба вучуд омад, ки дар натиҷа ба вазъи экологии кишвар ва беҳатарии маводи ғизоӣ таъсири манфии худро расонид.

Ҳамин тариқ, бо мақсади беҳтар гардондани вазъи экологии кишвар аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи муҳити зист, дар бораи ҳифзи олами ҳайвонот, дар бораи ҳавои атмосфера, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин, Барномаи давлатии экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 1998 - 2000 дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 июли соли 1997 ба тасвиб расиданд, ки оиди беҳтар гардондани вазъи санитарии экологӣ, ҳифзи муҳити зист ва таъмини аҳоли бо маводи ғизоии хушсифат аҳамияти басо муҳим доранд [5, с.171]. Илова бар ин, бояд тазаққур дод, ки тайи солҳои охир бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мамлакатамон боғҳои интенсифӣ ташкил карда шуда, ниҳолҳои зиёди мевадиханда шинонда шуд, ки ин амали нек барои истеҳсоли намудҳои гуногуни меваи тозаӣ экологӣ таъсири мусбат расонид.

Барои рушди зерсохтори мазкури соҳаи кишоварзӣ соҳибкории экологӣ метавонад парвариш ва нигоҳубини ниҳолҳои

шинондашударо зери назорати қатъӣ гирад, усулҳои нави назорат ва нигоҳубини ниҳолҳоро ба роҳ монда, дар таъмини намудани бозорҳои истеъмолӣ бо маҳсулоти “сабз”-и ватанӣ саҳм гузорад. Он қодир аст, ки Тоҷикистонро аз бӯҳрони экологӣ раҳой бахшида, ба рушду нумӯи бахшҳои мухталифи иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Бинобар ин, моро зарур аст, ки бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологии кишвар, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти “сабз” ва таъмин намудани бозорҳои истеъмолӣ бо маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ташаккул ва рушди босуботи соҳибкории экологиро дар ҷумҳурӣ ба роҳ монем.

Таҷрибаи пешқадами давлатҳои абарқудрати хориҷӣ нишон медиҳад, ки ҳанӯз аз солҳои 70-уми асри гузашта оид ба экология ва соҳибкории экологӣ қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардида, дастгирӣ ва танзими давлатии соҳибкорӣ дар ҳифзи экология ба роҳ монда шудааст.

Масалан, дар аввали солҳои 70-уми асри гузашта дар Ҷопон санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва ташкили соҳибкории экологӣ қабул гардида буд [10, с.54]. Инчунин, дар Ҷопон қабл аз дигар мамлакатҳо, соли 1973 қонун дар бораи экспертизаи моддаҳои нави химиявӣ ва соли 1988 қонун дар бораи экспертизаи умумии экологӣ мавриди амал қарор гирифта буданд. Ва метавон гуфт, ки дар замони ҳозира дар самти соҳибкории экологӣ Ҷопон дар ҷои аввал меистад [7]. Аз ин лиҳоз, ба мо зарур аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои абарқудрат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории экологиро ҳамаҷониба ба роҳ монда, дар хубтару беҳтар гардидани вазъи экологии мамлакат, таъмини аҳолии кишвар бо маводи ғизоии хушсифат саҳмгузор бошем.

Аз таҳлилҳои мушоҳидавӣ бармеояд, ки ҷамъоварӣ, ба намудҳои ҷудо кардан, коркард ва истифодаи самараноки маҳсулотҳо, махсусан дар бахши кишоварзӣ тижорати

басо фоидаовар ба шумор рафта, ин амалиёт метавонад дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва солимии ҷомеа таъсири мусбӣи хешро гузорад. Яъне, соҳибкдороне, ки ба фаъолияти соҳибкдорӣи экологӣ машғуланд, метавонанд ҳатто маҳсулотҳои корношоямгаштаро баъди коркард ба маҳсулоти “сабз” табдил дода, ба фурӯш бароранд.

Маҳз соҳибкдорӣи экологӣ метавонад роҳҳои самаранок истифодабарии маҳсулотҳои корношоямгаштаро ҷустуҷӯ намуда, мушкилоти мавҷударо ба нафъи давлату ҷомеа ҳал намояд. Яъне, дар сурати рушду нумӯи фаъолияти соҳибкдорӣи экологӣ дар кишвар ашъи хом ва маҳсулотҳои нимтайёри пассифат, ки сабаби пайдоиши бемориҳои сироятӣ гардида, амнияти озуқавориро коста менамоянд, бо технологияи нав ва усулҳои муосири техникӣ коркард карда шуда, истифода бурда мешаванд.

Чараёни коркард ва истифодаи маҳсулотҳои нимтайёри пассифат аз як тараф вазъи экологии мамлакатро хуб гардонад, аз тарафи дигар дар рушди босуботи иқтисодиёти минтақаҳои кишвар ва беҳтар намудани беҳатарии озуқаворӣ нақши босазо мегузорад. Дар баробари ин, қайд карда мешавад, ки бунёди шароити ташкилӣ-иқтисодии рушди хатҳои минтақавии молгузаронӣ, ки ҳаракати босамари маводи озуқаворӣи рақобатпазири истеҳсолоти ватаниро таъмин менамояд, муҳим мебошад [9, с.325].

Зикр бояд кард, ки ҳоло бо вучуди ҳамаи захираҳои талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар намудани вазъи экологии кишвар ва таъмини аҳоли бо маводи ғизоии хушсифат омилҳои низ вучуд доранд, ки сабаби паст гардидани рушди бонизомии экологӣи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мегарданд. Аз ин рӯ, бамаврид аст, ки баҳри бартараф намудани омилҳои мавҷуда барои фаъолияти соҳибкдорӣи экологӣ шароитҳои мусоид

фароҳам оварда шавад. Барои ин зарур аст, ки дар баробари ташаккули базаи мукаммали конунгузорӣи ин соҳа ба соҳибкдороне, ки технологияҳои нав ворид сохта, ба коркарди дуввумбораи маҳсулот машғул мешаванд, имтиёзҳо диҳем.

Зарур аст, ки дар доираи татбиқи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дастгирии соҳибкдорӣи хурду миёна ба соҳибкдорӣи экологӣ аҳамияти махсус дода, ба рушду нумӯи он мусоидат намудан лозим аст. Дар баробари ин, ҳамзамон ташкил намудани бозори маҳсулоти экологӣ (БМЭ), бозори технологияҳои экологӣ (БТЭ) ва бозори хизматрасонӣи экологӣ (БХЭ) аз манфиат холи нест. Барои рушди соҳибкдорӣи экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибкдороне, ки ба ин чода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамот ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Зеро барои бо ҷои қору таъмин намудани шаҳрвандон ҷӣ дар доираи соҳибкдорӣи ва ҷӣ дар бозорҳои қору ҳадамоти экологӣ, инчунин пешниҳод намудани маҳсулоти хушсифат имкониятҳои фаровон фароҳам меоянд [3, с.24]. Аз ин рӯ, ба мо ҳам зарур аст, ки бо истифода аз шароити мавҷуда ва фазои сулҳу ваҳдат тамоми имкониятҳоро истифода бурда, баҳри таҳким ва рушду нумӯи соҳибкдорӣи экологӣ заминаҳои мусоид фароҳам созем, то ин ки табиати бихиштосои Ватани маҳбубамонро аз ҳар гуна моддаҳои зараровари захролуд нигоҳ дошта, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол намоем ва баҳри баланд бардоштани вазъи экологӣи иқтисодӣ он камари ҳиммат бандем.

Соҳибкдорӣ дар баҳши экология самтҳои афзалиятноки гуногунро дар бар гирифта, тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣи соҳаи муҳити зист ва талаботи меъёрҳои экологӣ фаъолият менамояд [5, с.168]. Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти он коркарди партовҳо ва истеҳсол намудани маҳсулоти “сабз” ба шумор меравад. Ҳамин тавр, бояд

кайд кард, ки аз нуктаи назари таҳқиқот, идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ фаъолияти мақсаднок ва устувор оид ба ташкили муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва экологӣ ба шумор рафта, ба натиҷаҳои назаррас ва ҳадафҳои пешбинишуда оварда мерасонад.

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамолики хоричӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонкҳои тичоратӣ ва давлатӣ бо соҳибкороне, ки дар бахши экология фаъолият менамоянд, ҳамкориро мустаҳкам намуда, дар пиёда намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва таъмини аҳоли бо маводи ғизоии хушсифат саҳми арзандаи хешро гузоранд.

Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки барои такмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ, пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди бахши хусусӣ, махсусан, соҳибкории экологӣ манфиатовар арзёбӣ мегардад [1, с.17].

Ба ақидаи мо, раванди танзим, ҳифз ва дастгирии соҳибкории экологӣ бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозорҳои истеъмолии кишвар чунин самтҳоро дар бар мегирад:

- мукамалгардонии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ оид ба рушди бахши хусусӣ;

- муқаррар намудани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ барои рушди соҳибкории экологии истеҳсолие, ки ба истеҳсоли маҳсулоти “сабз” машғуланд;

- ташкил намудани фондҳои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист;

- ба роҳ мондани усулҳои содакардашудаи бақайдгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ;

- рушди истеҳсолоти ватанӣ ва васеънамоеи доираи истеҳсоли молҳои истеъмолӣ [8, с.125];

- чудо кардани қитъаҳои замин ва додани моликияти давлатӣ барои истифода дар раванди фаъолияти истеҳсоли.

Бо назардошти устуворӣ ва рушди идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар мамлакат риояи талабот ва қоидаҳои экологӣ, инчунин меъёрҳои сифат ва талаботи мувофиқ ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва хидматҳои экологӣ ҳатмӣ буда, дар чараёни муносибатҳои иқтисодию истеҳсоли нақши муҳимро ифода менамояд. Илова бар ин, устувории маблағгузорӣ, ҳолат ва иқтидори бозори экологӣ, имтиёзҳои молиявӣ ва андоз, мавҷудияти талабот ва пешниҳод, ба молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, даромаднокии маҳсулот ва ҳадамоти экологӣ ба рушди бемайлони фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист таъсири мусбӣ расонида метавонад.

Чунин ҳисобидан ба маврид аст, ки идоракунии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии маҳалло ва минтақаҳо мусоидат намуда, дар ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва беҳтар намудани вазъи экологии минтақаҳои кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад [5, с.172].

Дар баробари ин, барои беҳтар гардондани вазъи экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, бо мақсади такмили заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариши мамлакат ба модели пешбинишудаи рушди устувори экологияю иқтисодӣ туфайли санадҳои таҳиягардида ва қабулшудаи меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Бояд зикр намуд, ки ташаккули соҳибкории экологии замонавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳимтарини барномаҳои рушди устувори иқтисодии

мамлакат буда метавонад. Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасониҳои таъиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ мебошад.

Омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба рушди соҳибкории экологӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки соҳибкории экологӣ дорои иқтидори баланд буда, имкони истифодаи механизмҳои худташаққули ба соҳаро дар бахши экология, хусусан, агар дар ин маврид аз тарафи давлат дастгирии босамар ёбад, ба вучуд меорад [3, с.25].

Соҳибкории экологӣ, ки аз ҷониби давлат танзим ва дастгирӣ карда мешавад, на танҳо тичорати бонуфуз, балки ба нафъи давлату ҷомеа ғоидаовар низ мебошад. Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ, ҳаҷми маҳсулоти дар бозори экологӣ истеҳсолшаванда аз 600 то 2 триллион долларро ташкил медиҳад ва суръати афзоиш аз 5,5 то 7 % дар як солро ташкил медиҳад. [5, с.172]. Аз ҷумла, даромади ҳамасолаи баъзе мамлакатҳо аз истеҳсоли маҳсулот ва хадмоти экологӣ дар сатҳи баланди рушд қарор доранд. (ҷадв.1)

Ҷадвали 1. - Даромади ҳамасола аз истеҳсоли маҳсулот ва хадмоти экологӣ (млрд. долл.)

№	Номи мамлакатҳо (интихобан)	Маблағи даромад
1.	ИМА	37
2.	Ҷопон	30
3.	Олмон	20
4.	Франса	10
5.	ИДМ	20

Манбаъ: Филичева Т.П. Проблемы развития экологического предпринимательства // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2018. Т. 10. № 1. с. 51-56.

Барои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин ҷода қадам мениҳанд, нақши бозори қору хадмоти экологӣ ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Илова бар ин, оид ба таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ба қор таъмин намудани шаҳрвандон ҷӣ дар доираи соҳибқорӣ ва ҷӣ дар бозорҳои қору хадмоти экологӣ қадамҳои устувор ба шумор меравад.

Аз натиҷаи таҳқиқот бармеояд, ки барои тақмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ, пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди бахши хусусӣ, махсусан, соҳибкории экологӣ манфиатовар арзёбӣ

мегардад. Бо назардошти ин дастгириҳо метавон қайд намуд, ки ҳангоми рушди соҳибкории экологӣ раванди ташкили ҷойҳои нави қорӣ дар тамоми манотиқи кишвар пурзӯр, вазъи муҳити атроф ва сатҳу сифати зиндагии мардум беҳтар мегардад. Дар ин самт яке аз масъалаҳои муҳим ин васеъ намудани вазифаҳои сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо мебошад, ки бояд ба самти афзоиши шуғли даромаднок, беҳтар намудани шароити зиндагӣ, кам намудани нобаробарии даромадҳои аҳолии деҳот ва шаҳр нигаронида шавад [9, с.323].

Маврид ба ёдоварист, ки барои рушду нумӯи фаъолияти соҳибкории экологӣ бояд, пеш аз ҳама, маърифати экологӣ шаҳрвандонро баланд бардошта, навсозии низоми таълимро дар ин самт таҳия ва қорӣ намоем. Дар натиҷаи баланд бардоштани

маърифати экологии шаҳрвандон механизмҳои муҳими идоракунӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ таъмин гардида, коҳиш додани ҳолатҳои ногувор ба муҳити зист ба амал меояд, ки ин раванд ба рушди инноватсионӣ ва устувори экологии маҳалҳои кишвар мусоидат менамояд [2, с.252].

Дар натиҷаи таҳлилҳо ва омӯзиш муайян гардид, ки соҳибкорӣ экологӣ яке аз омилҳои асосӣ “иқтисоди сабз” ба шумор меравад ва “иқтисоди сабз” дар навбати худ модели рушди иқтисодӣ мебошад, ки муносибати масъулиятноки инсонро ҷиҳати истифодаи захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаии молу хизматрасонӣ ташаккул ёфта, дар он рушди иқтисодӣ дар робита бо суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ таъмин карда мешавад [6, с.116].

Ҳамин тавр, қайд намудан зарур аст, ки вазъи экологии, ки дар он иқтисодиёти

муосир бояд инкишоф ёбад, зарурати баррасии мушкилоти ҳуқуқӣ рушди иқтисодиро барои нигоҳдории муҳити табиӣ тақозо менамояд. Соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист бошад, ба танзим ва дастгирии давлатӣ зарурати объективӣ дорад. Аз ин танзим ва дастгирӣ дурнамои тараққи ояндаи он вобаста аст. Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба истифодаи захираҳои табиӣ дар бахши экология асос ёфтааст, муттаҳид намудани ин мафҳумҳо ва принципҳои дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба танзими давлатии иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад.

Бо дарназардошти ақидаҳои омӯхташуда бояд зикр намуд, ки воқеан ҳам соҳибкорӣ экологӣ метавонад дар татбиқи принципҳои “иқтисоди сабз” саҳмгузор буда, дар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат ва истеҳсоли маҳсулоти “сабз” мавқеи хоса дошта бошад ва бо ин васила рушди бемайлоии бозори истеъмолии кишварро таъмин намояд.

Адабиёт

1. Будникова Ю. Е. Понятие и признаки предпринимательской деятельности, связанной с использованием природных ресурсов [Текст] / Ю. Е. Будникова // Труды Института государства и права Российской академии наук// - 2014 - №2. с. 14-25.
2. Бусыгина А.Л., Бакулина С.Ю., Лизунова Е.В., Вершинина Л.В., Бусыгин А.Г. Образовательная среда как способ формирования экологической культуры будущих учителей при изучении дисциплин естественнонаучного цикла // Самарский научный вестник. 2023. - Т. 12, - № 1. - С. 250-255.
3. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства [Текст] / М. Н. Досиев // Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Душанбе, 2019. – С.15-27.
4. Досиев М.Н. Саҳми фаъолияти соҳибкорӣ экологӣ дар бахши муҳити зист ҳамчун омили татбиқкунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-3 (66). – С. 17-23.
5. Досиев М.Н. Ташкили соҳибкорӣ экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди саноат / М. Н. Досиев // Паёми ДДТТ, Маҷаллаи илмӣ. – 2021. – №.4/1(38)/2021. – С. 167-173.
6. Кожевина О.В., Беляевская-Плотник Л.А. Формирование моделей «зеленого» предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2022.-Т.13.-№ 1. - С. 111-125.

7. Развитие экологического предпринимательства за рубежом [Электронный ресурс]. URL: <http://lektsii.org/8-20026.html> (Дата обращения 22.08. 2023)

8. Саидов Р.Н. Оценка жизнеспособности источники формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р.Н. Саидов // Финансово-экономический вестник (научно-практический журнал), Таджикский государственный финансово-экономический университет.– 2020. – № 4 (24). – С.122-129.

9. Саидов Р.Н. Рушди соҳибкорӣ дар деҳот омили баландбардории сатҳи даромадҳои аҳоли / Р.Н. Саидов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ // Мактаби сиёсии Пешвои миллат. 2022.-№ 3.-С.322-327.

10. Филичева Т.П. Проблемы развития экологического предпринимательства // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2018. Т. 10. № 1. с. 51-56.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Досиев Махмадшоҳ Назарович - номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессор, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, маҳ. С.Носир-33. E.mail:dostiev68@mail.ru Тел.: (+992) 918-11-96-48.

Информация об автора:

Досиев Махмадшоҳ Назарович - кандидат экономических наук, и.о. профессор, заведующий кафедрой финансового управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Носира-33. E.mail:dostiev68@mail.ru Тел.: (+992) 918-11-96-48.

Information about the author:

Dosiev Makhmadshoh Nazarovich - candidate in Economics, Associate Professor, Head of the Financial Management Department, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734025, Tajikistan, Dushanbe. 33- Said Nosir str., E.mail: dostiev68@mail.ru Phone: (+992) 918-11-96-48.

УДК: 37.025

НАҚШИ ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР ТАҲАВВУЛОТ ВА РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ

Қадамшоев Н.У.
Аламшоева М.М.

Аннотатсия. Дар мақола асосан нақши калидӣ доштани забонҳои барномасозӣ дар эволятсия ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) баррасӣ мешавад. Дар тӯли даҳсолаҳои охир мо шоҳиди неирафтҳои зиёди технологӣ будем, ки бидуни вуҷуд ва тақмили забонҳои барномасозӣ ба амал намеомаданд. Забонҳои барномасозӣ ба неирафти технологӣ таъсир мерасонанд, навоариро ташаккул медиҳанд ва дар дасти таҳиягарон ба абзори калидӣ табдил меёбанд. Онҳо асбобҳоро барои эҷоди нармафзор, автоматикунони равандҳо, таҳияи зеҳни сунъӣ, системаҳои омӯзиши мошинҳо ва дигар қарорҳои баланди технологӣ таъмин мекунанд.

Калимаҳои калидӣ: забони барномасозӣ, эволютсия, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, зеҳни сунъӣ, омӯзиши мошинӣ, Python, C++, Android, Java.

Барои иқтибос: Қадамшоев, Н. У. Нақши забонҳои барномасозӣ дар таҳаввулот ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ / Н. У. Қадамшоев, М. М. Аламшоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 124-131.

РОЛЬ ЯЗЫКОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ЭВОЛЮЦИИ И РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Қадамшоев Н.У.
Аламшоева М.М.

Аннотация. В статье преимущественно рассматривается ключевая роль языков программирования в эволюции и развитии информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). За последние десятилетия мы стали свидетелями множества технологических прорывов, которые бы не состоялись без существования и совершенствования языков программирования. Языки программирования влияют на технологический прогресс, формируют инновации и становятся ключевыми инструментами в руках разработчиков. Они обеспечивают инструментарий для создания программного обеспечения, автоматизации процессов, развития искусственного интеллекта, систем машинного обучения и множества других высокотехнологичных решений.

Ключевые слова: язык программирования, эволюция, информационно-коммуникационные технологии, искусственный интеллект, машинное обучение, Python, C++, Android, Java.

THE ROLE OF PROGRAMMING LANGUAGES IN THE EVOLUTION AND DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Qadamshoev N.U.
Alamshoeva M.M.

***Annotation.** The article mainly considers the key role of programming languages in the evolution and development of information and communication technologies (ICT). Over the past decades, we have witnessed many technological breakthroughs that would not take place without the existence and improvement of programming languages. Programming languages affect technological progress, form innovations and become key tools in the hands of developers. They provide tools for creating software, automation of processes, developing artificial intelligence, machine learning systems and many other high-tech solutions.*

***Key words:** programming language, evolution, information and communication technologies, artificial intelligence, machine learning, Python, C ++, Android, Java.*

Гузориши масъала. Дар чаҳони муосир технрологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ воситаи асосии рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва илмӣ ба шумор меравад. Дар ин раванд барномасозӣ ҳамчун як чузъи муҳими навоарӣ ва технологияи муосир баромад мекунад. Мақолаи мазкур ба таҳлили нақши барномасозӣ дар эволютсияи технологияҳои иттилоотӣ бахшида шуда, аҳамияти он дар рушди бахшҳои мухталиф баррасӣ мешавад.

Забонҳои барномасозӣ як навъи забон байни инсон ва компютер буда, ба онҳо имкон медиҳанд, ки ғояҳоро баён кунанд ва барнома эҷод намоянд. Ҳар як забон доира, фалсафа ва синтаксиси татбиқи худро дорад, ки онро барои иҷрои вазифаҳои муайян воситаи беназир мегардонад. Таҳиягарон забонҳои барномасозиро барои табдил додани консепсияҳо ба маҳсулот ва ҳалли воқеа истифода мебаранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Асосан дар солҳои охир таҳқиқотҳои оиди нақши забонҳои барномасозӣ дар технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ баръало нишон медиҳанд, ки забонҳои барномасозии сатҳи баланд на танҳо воситаи асосӣ барои рушди нормафзор, балки дар самтҳои гуногуни навоарӣ нақши калидӣ мебозанд.

Ҳамин тариқ интихоби дурусти забони барномасозӣ метавонад ба самаранокии

рушд, қобилияти мутобиқшавӣ ва дарозумрии лоиҳаҳо таъсири хеле назаррас расонад.

Мақсади мақола. Омӯзиши забонҳои барномасозӣ ҳамчун обзори асосии рушди инфоросохтори технологӣ ба ҳисоб меравад. Забонҳои барномасозӣ на танҳо имкониятҳои таҳияи нормафзорро муайян мекунад, балки самтҳои ояндаро дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ низ муайян мекунад. Онҳо ба ҷанбаҳои калидӣ, аз қабили амният, иҷроиш, миқдоспазирӣ ва дастрасии қарорҳои нормафзор таъсир мерасонанд.

Муҳтавои асосии мавод. Аввалин забонҳои барномасозӣ, ки барои рушди информатикаи муосир асос гузоштанд, забонҳои сатҳи паст ба монанди рамзҳои ассемблер ва машинӣ буданд. Ин забонҳо аз барномасозон талаб мекарданд, ки дониши амиқи меъморӣ компютер дошта бошанд ва барномаҳоро дар сатҳи амалиёти протсессор иҷро кунанд. Бо вучуди ин, онҳо барои таҳияи алгоритмҳо ва идоракунии захираҳои сахтафзор имкониятҳои калон фароҳам оварданд.

Бо рушди технологияи компютерӣ ниёз ба забонҳои абстраксияшуда ва қуллаи барномасозӣ ба миён омад, ки боиси эҷоди забонҳои сатҳи баланд гардид. Намунаҳои чунин забонҳо Fortran (1957), ки барои ҳисобҳои илмӣ пешбинӣ шудаанд ва COBOL (1959), ки барои коркарди маълумоти

тичоратӣ нигаронида шудаанд, мебошанд. Ин забонҳо имкон доданд, ки раванди таҳияи барномаҳо ба таври назаррас суръат бахшад ва имкониятҳои истифодаи компютерҳоро дар соҳаҳои гуногун – аз илм то тичорат васеъ намояд [1, 2].

Барномасозӣ як намуди фаъолияти зехнӣ мебошад, ки таҳияи таъминоти барномавиرو дар назар дорад. Тартиб додани алгоритм, ки дар шакли матни мошинӣ пешниҳод шудааст, барои компютери фардӣ хеле фаҳмо мебошад.

Айни замон забони барномасозии С дар баъзе донишгоҳҳо ба таври васеъ истифода мешавад, ки ба донишҷӯёни аз курси аввал таълим додани он кори хеле душвор аст, зеро ин забон барои марҳилаи ибтидоии омӯзиши барномасозӣ осон нест ва бисёр донишҷӯён онро фавран азхуд намекунанд. С забони барномасозӣ аст, ки аслан барои системаҳои амалиёти таҳияшавандаи Unix таҳия шудааст. Ин забони пурқуввати сатҳи паст аст, аммо барои вай бисёр сохторҳои муосир ва муфид намерасад.

Барои таҳияи барнома, барномасозон забонҳои гуногуни барномасозиро истифода мебаранд. Забонҳои барномасозии сатҳи баланд ва сатҳи паст вучуд доранд. Забонҳои сатҳи паст заҳматталаб ва истифодашон душворанд, аммо онҳо барномаҳое тавлид мекунанд, ки нисбат ба барномаҳое, ки бо забонҳои сатҳи баланд барои корбар осонтар навишта шудаанд, тезтар кор мекунанд. Забонҳои сатҳи паст забонҳои Ассамблеро дар бар мегиранд, ки ба рамзи мошинӣ наздиканд.

Афзалиятҳои ин забон:

- забонҳои сатҳи паст барномаҳои муассир ва паймонро эҷод мекунанд, зеро таҳиякуанда ба тамоми имкониятҳои протсессор дастрасӣ дорад.

Камбудиҳои ин забон:

- барномасозе, ки бо

забонҳои сатҳи паст кор мекунад, бояд дорои таҳассуси баланд бошад ва сохтори системаи микропротсессорро, ки барои он барнома сохта мешавад, хуб фаҳмад. Пас, агар барои компютер барнома сохта шавад, шумо бояд сохтори компютер, инчунин сохтор ва хусусиятҳои кори протсессори онро донед;

- барномаи ҳосилшуда ба компютер ё дастгоҳи намуди дигари протсессори интиқол дода намешавад;
- вақти зиёд барои таҳияи барномаҳои калон ва мураккаб

Забони Ассамблея барои эҷоди драйверҳои сахтафзор ва ядроии системаи оператсионӣ истифода мешавад. Аксар вақт дар ассемблер барномаҳои аз мошин вобаста, тарҷумонҳо, компиляторҳо истифода мешаванд.

Якчанд забонҳои барномасозии сатҳи баландро баррасӣ хоҳем кард, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- Фортран;
- Кобол;
- Алгол;
- Pascal;
- Java;
- C;
- C++;
- C#;
- Ada;
- Objective C;
- Smalltalk;
- Delphi.

Забонҳои сатҳи баланд на ба системаи фармон, балки ба системаи операторҳо нигаронида шудаанд, ки ба шумо барои навиштани барномаҳои калон ва мураккаб имкон медиҳанд. Забонҳои BASIC ва Pascal одатан барои омӯзиш истифода мешаванд, зеро омӯхтани онҳо осон аст. Забони Delphi барои кор бо базаҳои маълумот ва забони Фортран бошад барои иҷрои масъалаҳои

муҳандисӣ ва барои кор бо формулаҳои математикӣ хеле қулай аст.

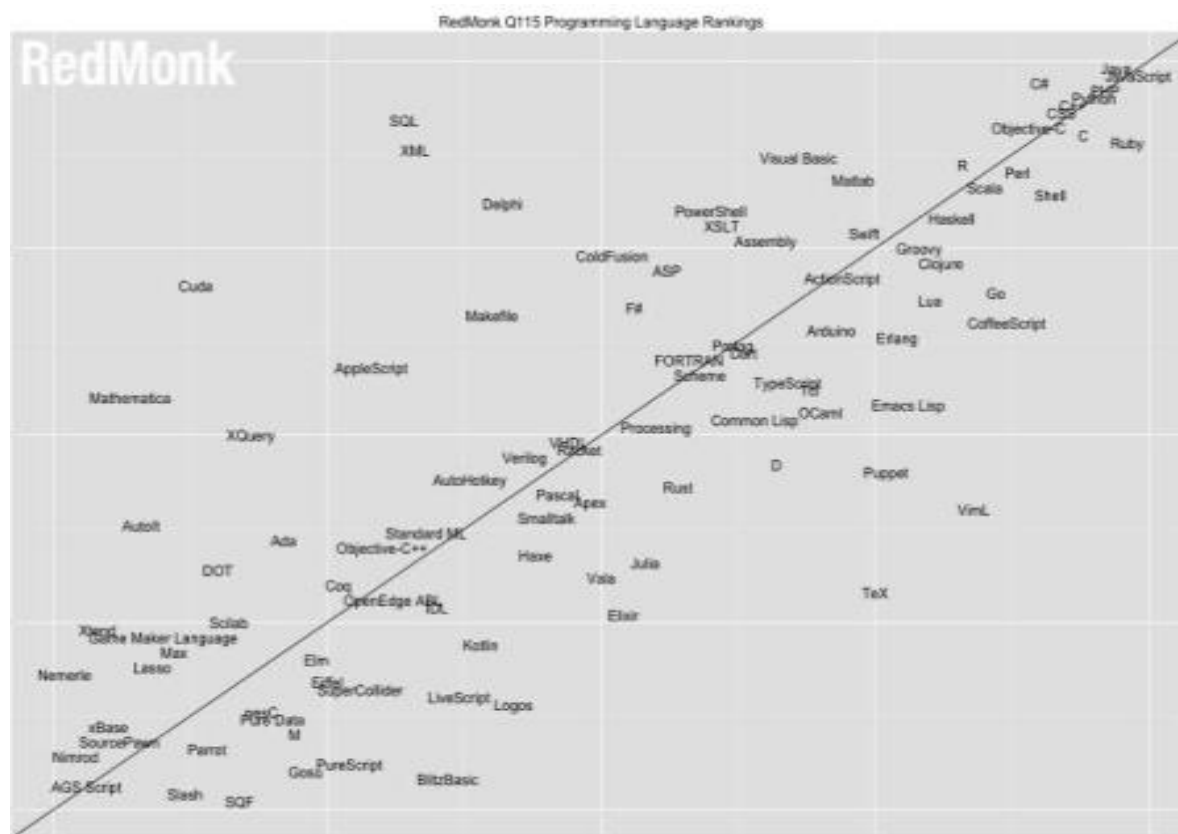
Соддатарин забони сатҳи баланд ин COBOL аст, ки барои ҳалли масъалаҳои гуногун пешбинӣ шудааст, масалан: масъалаҳои дорои хусусияти банақшагирии иқтисодӣ ва истеҳсолӣ.

Забони Ada барои автоматикунонии вазифаҳои идоракунии дастгоҳ ва Си барои таҳияи нармафзор ба таври васеъ истифода мешавад. Забони С яке аз маъмултарин забонҳои барномасозӣ мебошад. Доираи татбиқи он аз эҷоди системаҳои оператсионӣ, барномаҳои гуногуни амалӣ, драйверҳои дастгоҳҳо, замимаҳо барои системаҳои

дарунсохташуда, серверҳои баландсифат ва барномаҳои фароғатӣ (бозиҳо) иборат аст.

Барои муқоисаи ин забонҳо ва муайян кардани пешво дар соҳа, забонҳои барномасозӣ дар поён аз рӯи рейтинг пешниҳод гардидаанд:

Забони ALGOL хангоми тартиб додани барномаҳои ҳалли масъалаҳои илмию техникӣ дар компютер истифода мешавад. ALGOL забони сатҳи баланд аст ва ба шумо имкон медиҳад, ки формулаҳои алгебравиро ба фармонҳои барнома ба осонӣ тарҷума кунед. Веб-барномасозон вебсайтҳоеро таҳия мекунанд, ки дониши забонҳои html, Java, JavaScript, VBScript-ро талаб мекунанд.

Расми 1. - Рейтинги маъруфияти забонҳои барномасозӣ

Рейтинги забони RedMonk дар солҳои наздик маъруфиятро бо истифода аз таҳлили фаъолият чен кард, ки натиҷаҳо чунинанд:

- ✓ JavaScript;
- ✓ Java;
- ✓ PHP;
- ✓ Python;

- ✓ C#;
- ✓ C++;
- ✓ Ruby;
- ✓ CSS;
- ✓ C;
- ✓ Objective-

C

Дар ин рӯйхат дидан мумкин аст, ки JavaScript маъмултарин забони барномасозӣ мебошад, ки барои таҳияи веб-барномаҳо истифода мешавад. Даврони технологияи имрӯзаро бе забонҳои барномасозӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Солҳои 1970 асри навро дар рушди барномасозӣ бо пайдоиши забонҳои ба объект нигаронидашуда диданд. Забонҳо ба монанди Simula ва Smalltalk концепсияи барномасозии ба объект нигаронидашударо (БОН) муаррифӣ карданд, ки дар он нармафзор ба объектҳои мустақил тақсим карда мешавад, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд. Ин концепсия коркарди системаҳои мураккаби нармафзорро хеле содда карда, имкон дод, ки замимаҳои нисбатан фасеҳ ва микёспазир эҷод карда шаванд [2].

Яке аз муҳимтарин забонҳо дар ин самт C++ буд, ки имкониятҳои барномасозии протседури ва ба объект нигаронидашударо муттаҳид кардааст. C++ асоси бунёди системаҳои амалиётӣ, бозиҳо ва замимаҳоест, ки дар платформаҳои гуногун кор мекунанд ва ба таҳияи нармафзор барои компютерҳои фардӣ ва серверҳо таъсири калон расониданд [3,4].

Бо рушди Интернет ва технологияҳои мобилӣ дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI ниёз ба забонҳои барномасозӣ ба миён омад, ки метавонанд дар дастгоҳҳо ва системаҳои амалиётӣ кор кунанд. Ин ба пайдоиши забонҳо ва платформаҳои нав оварда расонд, ки функцияҳои кросс-платформаро дастгирӣ мекунанд. Яке аз намунаҳои муваффақтарин забони барномасозии Java мебошад, ки принсипи "Write Once, Run Anywhere" (як бор нависед, дар ҳама ҷо иҷро кунед) -ро чорӣ кард, ки имкон медиҳад барномаҳо эҷод шаванд, ки дар дастгоҳҳои сершумор бо тағирёбии ҳадди ақали код кор мекунанд.

Бо афзоиши маъруфияти Интернет, таҳияи веб ва технологияҳои мобилӣ, забонҳо

ва чаҳорчӯбаҳои (framework) нав низ ба монанди JavaScript, Python, Ruby, PHP ва Swift пайдо шуданд. Ин забонҳо барои эҷоди веб-барномаҳо, замимаҳои мобилӣ ва ҳалли абрӣ (cloud solutions) воситаҳои куллай ва чандир фароҳам меоранд, ки раванди рақамисозии соҳаҳои гуногунро ба таври назаррас суръат бахшид. [5].

Дар марҳилаи кунунии рушди ТИК забонҳои барномасозӣ эволютсиро идома медиҳанд. Онҳо бештар махсус ва тавонотар шуда, қобилиятҳои навро барои кор бо додаҳои калон, зеҳни сунъӣ, омӯзиши мошинӣ ва ҳисобкунии абрӣ муттаҳид мекунанд. Забонҳои барномасозӣ ба монанди Python ва R дар соҳаи таҳлили додаҳо ва омӯзиши мошинӣ бо туфайли истифодаи осон ва китобхонаҳои пурқувваташон маъмул гаштанд.

Забонҳои барномасозӣ дар рушди зеҳни сунъӣ (ЗС) нақши муҳим доранд. Забони барномасозии Python ба шарофати китобхонаҳои бойи худ ба монанди TensorFlow ва PyTorch ба забони маъмул барои таҳияи барномаҳои ЗС табдил ёфтааст. Навовариҳо дар ЗС уфуқҳои навро дар автоматикунонӣ, коркарди забони табиӣ ва биниши компютер мекушоянд [6].

Барномасозии ботаҷриба бояд якчанд забонҳои барномасозиро донад ва онҳоро хуб аз худ кунад ва ба осонӣ алгоритмҳои ҳалли мушкилот эҷод кунад, таҳлили мушкилот ва таҳияи ҳалли онҳоро фаҳмад. Аслан барномасозии воқеӣ бояд тафаккури хуби таҳлилий дошта бошад. Ё қодир аст, ки алгоритми ҳалли ҳама гуна масъаларо дар рӯи коғаз бо калимаҳои содда, бидуни истифода аз забонҳои барномасозӣ сабт кунад ва баъдан онро бо мисолҳо фаҳмонад.

Барои барномасозии хуб фарқе надорад, ки дар қадам барнома барномарезӣ кунад, зеро мушкилии асосии барномасозӣ на дониستاني забони мушаххас, балки қобилияти фикрронии дуруст, зина ба зина, аз умумӣ ба мушаххас, аз содда ба мураккаб аст.

Одатан дар сатҳи хеле оддӣ барномасозиро ҳадди аққал бояд ҳама донанд.

Чуноне ки **Стив Чобс** гуфтааст, "*Барномасозӣ ба шумо чӣ гуна фикр карданро меомӯзад*".

Барномасозӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон нақши бузург дошта, барои эҷоди барномаҳо барои кор ҳам дар хона ва ҳам барои ҳалли масъалаҳои ҳисоббарорӣ, ҳисобдорӣ, графика ва ғайра кӯмак мекунад. Бозиҳои муосир, ки бо забонҳои сатҳи баланд навишта шудаанд, ба шумо кӯмак мекунанд, ки истироҳат кунед ва фикри худро аз кор дур кунед.

Рушди технологияҳои мобилӣ бо эҷоди забонҳои барномасозӣ, ки махсус барои рушди мобилӣ мутобиқ карда шудаанд, ҳамроҳ мешавад. Масалан, Swift ва Kotlin мутаносибан ба забонҳои афзалиятнок барои эҷоди замимаҳо барои iOS ва Android табдил ёфтанд. Ин ба навоарӣ дар соҳаи замимаҳои мобилӣ, бозиҳо ва хизматрасониҳо мусоидат мекунад.

Тамоюли муҳим инчунин рушди забонҳои барномасозӣ мебошад, ки ба кор бо системаҳои тақсимшуда ва технологияҳои blockchain нигаронида шудаанд. Рушди технологияи blockchain инчунин бо истифодаи забонҳои махсуси барномасозӣ, ба монанди Solidity барои смарт-шартномаҳои зехнӣ дар шабакаи Ethereum алоқаманд аст. Забонҳои ба блокчейн нигаронидашуда навоарихоро дар технологияҳои молиявӣ, замимаҳои ғайримарказӣ ва криптовалютаҳо ташвиқ мекунанд. [7, 8].

Забонҳо ба монанди Solidity ба эҷоди смарт-шартномаҳои оқилона ва таҳияи барномаҳои ғайримарказонидашуда (DApps) имкон медиҳанд, ки уфукҳои навро барои технологияҳои молиявӣ, логистика ва дигар соҳаҳо мекушоянд.

Коркарди маълумоти калон як қисми чудонашавандаи бисёр соҳаҳо ба шумор меравад. Забонҳои барномасозӣ ба монанди Scala ва Java асбобҳоро барои эҷоди

системаҳои тақсимшуда ва коркарди маълумот дар вақти воқеӣ таъмин мекунанд. Ин навоарӣ дар таҳлил, омӯзиши мошинҳо ва иктишофи тичорати зехниро дастгирӣ мекунад.

Илова бар ин забонҳои барномасозӣ дар таълим нақши муҳим доранд. Python бо сабаби содда ва гуногунчанбаи худ ба забони маъмул барои таълими барномасозӣ табдил ёфтааст. Ин ба рушди малакаҳои технологияҳои иттилоотӣ кӯмак мекунад ва насли ояндаи таҳиягаронро омода мекунад. Паҳншавии рамзи кушода асос ва мавҷудияти чомеаҳои фаъоли барномасозӣ ба табодули дониш ва таҷриба мусоидат мекунад. Ин ба суръатбахшии рушди технология мусоидат мекунад, эҷоди китобхонаҳо ва чаҳорчӯбаҳои навро дастгирӣ мекунад ва ба таҳиягарон аз қисматҳои гуногуни чаҳон имкон медиҳад, ки дар пешрафти умумии технологӣ саҳм гузоранд.

Тамоюли дигари назаррас пайдоиши забонҳои мебошад, ки махсус барои кор бо компютерҳои квантӣ тарҳрезӣ шудаанд. Забонҳои барномасозӣ ба монанди Q# ва Quipper барои таҳияи алгоритмҳои тарҳрезӣ шудаанд, ки метавонанд дар протсессорҳои квантӣ иҷро шаванд ва барои ҳалли мушкилоте, ки барои компютерҳои классикӣ имконнопазиранд, имкониятҳои нав мекушоянд [9].

Ояндаи ТИК бо рушди забонҳои барномасозӣ, ки метавонанд мушкилоти марбут ба коркарди додаҳои калон, зехни сунӣ, воқеияти виртуалӣ, робототехника ва бисёр технологияҳои дигарро самаранок ҳал кунанд, зич алоқаманд хоҳад буд. Забонҳои барномасозӣ такмил меёбанд, истифодашон осонтар, муассиртар ва ҳамачонибатар мешаванд.

Хулоса: Забонҳои барномасозӣ на танҳо асбобҳо барои эҷоди барномаҳо, балки катализаторҳои рушди технологӣ мебошанд. Бо кӯмаки онҳо ғояҳо амалӣ мешаванд ва ба маҳсулот ва хизматрасониҳои инноватсионӣ

табдил меёбанд. Забонҳои мухталифе, ки ба вазифаҳои мушаххас нигаронида шудаанд, рушдро дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла зехни сунъӣ то blockchain пеш мебаранд.

Васеъ намудани функсияҳои забонҳои барномасозӣ, таҳияи технологияҳои нав ва татбиқи бомуваффақияти онҳо бидуни ҳамкориҳои доимии барномасозон ва забонҳо, ки ояндаи пешрафти технологӣ мебошад, ғайриимкон аст.

Забонҳои барномасозӣ дар рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ нақши ҳалкунанда бозиданд ва мебозанд. Аз аввалин забонҳои сатҳи паст то ҳалли муосир барои кор бо

зехни сунъӣ, компютерҳои квантӣ ва blockchain, эволютсияи забонҳои барномасозӣ ҳама пешрафтҳои назарраси технологиро ҳамроҳӣ мекунанд. Забонҳои барномасозии муосир ва оянда суръат ва самти рушди минбаъдаи ТИК-ро муайян намуда, имкониятҳои навро барои тичорат, илм ва ҳаёти ҳаррӯза мекушоянд.

Ҳамин тавр барномасозӣ ҳамчун муҳаррики рушд дар эволютсияи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ нақши бузург дорад ва бо пайдоиши технологияҳои нав, талабот ба он боз ҳам бештар мешавад.

Адабиёт

1. Кнута, Д.Е. Санъати барномасозӣ. - М.: Вилямс, 2005.
2. Дейкстра, Э. Оиди барномасозӣ ва илм. - М.: Наука, 1979.
3. Бьорн Штраструп. Забони барномасозии C++. - М.: Вилямс, 2002.
4. Хартман, И.Б. Асосҳои барномасозӣ. Муқаддима ба барномасозии ба объект нигаронидашуда. - М.: Издательский дом "Гуманитарий", 2012.
5. Стюарт, М. Р. Барномасозӣ барои веб бо истифода аз JavaScript. - М.: Вилямс, 2006.
6. Тим Петерс. Роҳнамои Python. Барномасозии Python барои шурӯъкунандагон ва мутахассисон. - М.: Питер, 2017.
7. Александр, К. Барномасозии барномаҳои blockchain бо забони Solidity. - М.: Вилямс, 2019.
8. Каплан, А. Блокчейн. Инқилоб. blockchain пул, тичорат ва ҷаҳонро тағир медиҳад. - М.: Манн, Иванов ва Фербер, 2018.
9. Кросс, Х.Э. Барномасозии компютерҳои квантӣ. - М.: Энергоатомиздат, 2020.
10. Беспалько, В.П. Образование и обучение с участием компьютеров. – М.: МПСИ, 2008. –352с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Қадамшоев Ноибшо Улфатшоевич - номзади илмҳои физика-математика и.в. дотсенти кафедраи барномасозӣ ва низомҳои зехнии ДБССТ. Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5. E-mail: mnoyob_77@mail.ru. Тел.: (+992) 93-9490031.

Аламшоева Муҳайё Муқбилшоевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёт Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишонӣ: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Наҳимов 64/14. E-mail: muhayob010200@mail.ru. Тел.: (+992) 93-508-04-89.

Сведения об авторах:

Қадамшоев Ноибшо Улфатшоевич – кандидат физико-математических наук, и.в. доцент кафедры программирования и интеллектуальных систем Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана . Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбада, 48/5. E-mail: nnoyob_77@mail.ru. Тел.: (+992) 93-9490031.

Аламшоева Мухайё Мукбилшоевна – кандидат экономических наук, дотсент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Тел.: (+992) 93-508-04-89.

Information about the authors:

Qadamshoev Noibsho Ulfatshoevich – candidate of physical and mathematical sciences, acting associate professor of the department of programming and intelligent systems of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad street 48/5. E-mail: nnoyob_77@mail.ru. Tel.: (+992) 93-9490031.

Alamshoeva Mukhaiyo Mukbilshoevna – candidate of economical sciences, docent of the department of applied informatics in economics The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhomov str. 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Tel.: (+992) 93-508-04-89.

УДК: 336. 148

МАВҚЕИ АУДИТ ДАР НИЗОМИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Тилабов Ё.Э.

Аннотатсия. Назорати молиявӣ шакли асосии идоракунии молия, соҳаи асосии назорат ва амалҳои назоратӣ оиди истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ дар тамоми зерқисматҳои сохтори иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Он баҳри тафтиши амалиётҳои ҳоҷагӣ ва молиявӣ, ба таври қонунӣ амаликунии онҳо, мақсаднокии иқтисодӣ ва расидан ба натиҷаҳои интиҳои мусбӣ равона шудааст.

Дар мақола муаллиф ба яке аз унсурҳои асосии назорати молиявӣ, аудит, тавачҷуҳ зоҳир намуда, оиди мавқеи аудит дар низоми назорати молиявии мамлакат таҳқиқот бурдааст. Муайян карда шудааст, ки нақши аудит дар шароити иқтисоди бозорӣ барои таъмини самаранокии фаъолияти корхонаву ташикilotҳо муҳим мебошад. Ҷиҳати арзёбии фарқияти аудит аз тафтиши хусусиятҳои алоҳидаи фарқкунандаи онҳо омӯхта ва тасниф шуда, доираи санҷиши аудиторӣ, ваколатҳои мақоми танзимотӣ ва танзими аудит мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: назорати молиявӣ, тафтиши, аудит, фаъолияти аудиторӣ, стандартҳои аудит, мақоми ваколатдор, танзими фаъолияти аудиторӣ, амалиётҳои хоҷагидорӣ, арзёбии аудиторӣ, натиҷаҳои молиявӣ.

Барои иқтибос: Тилабов, Ё. Э. Мавқеи аудит дар низоми назорати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Э. Тилабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.1(43). – P. 132-140

ПОЗИЦИЯ АУДИТА В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Тилабов Ё.Э.

Аннотация. Финансовый контроль является основной формой финансового управления, основным полем контроля и контрольных мероприятий по эффективному использованию финансовых ресурсов во всех подразделениях экономической структуры государства. Он направлен на проверку хозяйственно-финансовых операций, их законности, экономической целесообразности и достижение положительных конечных результатов.

В статье автор уделит внимание одному из основных элементов финансового контроля, осуществляемому аудитом, и показал место аудита в системе финансового контроля страны. Установлено, что роль аудита в условиях рыночной экономики важна для обеспечения эффективности деятельности предприятий и организаций. С точки зрения оценки отличия аудита от аудита изучены и классифицированы их отличительные признаки, проанализированы объем аудита, полномочия контролирующего органа, регламент аудита.

Ключевые слова: финансовый контроль, проверка, аудит, аудиторская деятельность, стандарты аудита, уполномоченный орган, регулирование аудиторской деятельности, хозяйственные операции, аудиторский оценки, финансовые оценка.

POSITION OF AUDIT IN THE FINANCIAL CONTROL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Tilabov Y.E.

***Annotation.** Financial control is the main form of financial management, the main field of control and control measures for the efficient use of financial resources in all departments of the economic structure of the state. It is aimed at checking economic and financial transactions, their legality, economic feasibility, and achieving positive results.*

In the article, the author paid attention to one of the main elements of financial control, carried out by audit, and studied the place of audit in the country's financial control system. It has been established that the role of audit in a market economy is important for ensuring the efficiency of enterprises and organizations. From the point of view of assessing the difference between an audit and an audit, their distinctive features are studied and classified, and the scope of the audit, the powers of the regulatory body, and the audit regulations are analyzed.

Keywords: financial control, verification, audit, audit activity, audit standards, authorized body, regulation of audit activity

Гузориши масъала. Назорат бахши чудонопазири раванди идоракуни буда, бо мақсади таъсиррасони ба амалиёту равандҳо ва ноилгардии вазъи матлуби онҳо равона карда мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар доираи мавзуи мазкур як қатор корҳои илмӣ аз ҷониби Деянтин Я. П., Низомов С.Ф., Саидов Р.Н., Тоҳирова Р. С., Хусаинов М. К. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола ин муайян намудани мавқеи аудит дар низоми назорати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Моҳияти идоракуни дар таъсиррасонии субъекти идоракунанда ба амалиёту равандҳои идорашаванда зоҳир мешавад. Ба сифати объекти он шинохта мешавад ва дар ин маврид объекти идорашаванда ба субъекти идоракунанда тобеъ мешавад. Алоқамандии

субъекти идоракунанда бо объекти идорашаванда аз додани фармоиш, гирифтани иттилоъ оид ба иҷроиш ва назардошти иҷроиши он иборат аст. Таъсиррасонии идоракуни барои ноилгарди ба натиҷа нигаронида мешавад, ки онро субъекти идоракунанда муайян мекунад. Тадбиқкунии мақсади гузошташуда аз дақиқии фармони идоракуни ва дараҷаи касбияти иҷрокунанда, ки объекти идорашаванда мебошад, вобаста аст. Ҳамин тариқ, марҳилаҳои муҳими раванди идоракуни - ин фармоиш ва иҷроиши он мебошанд. Вале, то он ки фармон аз ҷониби объекти идорашаванда ба таври лозимӣ иҷро шавад, субъекти идоракунанда бояд ҳам раванди иҷроиши фармон ва ҳам натиҷаи фаъолиятро назорат кунад. Назорат дар соҳаи идоракунии воситаҳои молиявӣ – қисми чудонашавандаи низоми танзими муносибатҳои молиявӣ баромад мекунад.

Муҳтавои асосии назорати молиявиро олими ватанӣ Тоҳирова Р.С. чунин иброз доштааст "... дар шароитҳои муносири бозор таъмин намудани сифат ва самаранокии идоракунии иқтисодӣ, ҳифзи манфиатҳои молиявии ҳама субъектҳои идоракунии хоҷагидорӣ, умуман, давлат ва ҳар як шаҳрванд, санҷиши аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои молиявӣ риоягарии қонунгузори молиявӣ, ошкоркунии манбаъҳои дохилӣ дар ҳама соҳаҳои истеҳсолот ва тақсими маҳсулоти ҷамъиятӣ зарур мебошад" [3, с.14].

Мақсади назорати молиявӣ ба омӯзиш ва баҳои объективонаи ҳолати корҳои нигаронида шуда, низоми таҳлили дар объект вучуд дошта, амалисозӣ ва таъминоти бомуваффақияти иҷроиши нишондодҳои молиявӣ иқтисодии корхонаву муассиса, инчунин ошкоркунии омилҳои манфӣ нигаронида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар адабиёти соҳавӣ вобаста аз субъект ва хусусияти фаъолият, назорати молиявӣ - ба давлатӣ, идоравӣ ва ғайриидоравӣ; вобаста аз объект - ба дохилӣ ва беруна; вобаста аз ташкили гузаронидан - ба тафтишотӣ (тафтиш) ва аудиторӣ (аудит) ҷудо мешавад. Маълум аст, ки вобаста ба шакли ташкил ва гузаронидани назорати молиявӣ истилоҳи тафтиш ва ҳуди шакли гузаронидани он ҳануз дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ба мардуми мо ошно буд.

Тафтиш (аз калимаи латинии revisio - дида баромадан) ҳамчун тафтиши гуногуннамуд ва шакли назорати баъдина мебошад, ки дар низоми амалҳои (қоидаҳои) ҳатмии назоратӣ оид ба тафтиши қонунӣ, мақсаднок, самаранокро, ки дар давраи тафтиши амалиётҳои хоҷагӣ ва молиявӣ нишон дода мешавад, инчунин ҷиҳати қонунии амал ва фаъолияти шахсони мутасаддиро оид ба идоракунии объектҳои назоратшаванда дар давраи муайяни тафтишӣ меомӯзад [2, с.26].

Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми назорати давлатии молиявӣ қобили зикр аст, ки мақомоти махсуси назоратӣ, ба монандӣ: Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Департаменти аудити дохилии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти давлатии назорати суғурта ва ҳазинадории марказии Бонки миллии Тоҷикистон амал менамоянд. Инчунин, то як андоза функсияи назорати давлатии молиявиро дигар ниҳодҳои давлатӣ низ, аз он ҷумла - Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии стандартизатсия, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро мекунанд.

Бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши назорати молиявӣ, ки аудит унсурҳои муҳими он ба ҳисоб меравад, мавқеъ пайдо намуд. Дар чунин шароит, аудит яке аз воситаҳои механизми муҳими таъмини амнияти иқтисодии субъекти иқтисодӣ баромад менамояд. Фаъолияти аудиторӣ фаъолиятест, ки бо гузаронидани санҷиши аудиторӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои марбут ба он, ки аз ҷониби ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ расонида мешаванд, амалӣ карда мешавад.

Мувофиқи меъёри амалкунандаи соҳавӣ, шарҳи аудит, ки ҳамчун санҷиши мустақили молиявӣ мебошад, чунин омадааст "аудит - санҷише, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобикати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад" [1].

Чихати арзёбии тафовут байни аудит ва назорат лозим меояд чунин шаклҳои назоратро аз рӯи хусусиятҳо тавсиф намоем. Мушкилии сохтор ва иҷрои манфиатҳои сармоягузoron ва идоракунон ба рушди назорати дохилӣ ва берунӣ мусоидат кард. Аҳамияти тафтиш ва аудити берунӣ баҳснашаванда мебошад, зеро ҳама сармоягузoronи мавҷуда ва эҳтимолӣ, сахмдорон, тоҷирон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор ба гирифтани арзёбии мустақили

иттилоии фаъолияти молиявӣ иқтисодии ширкат манфиатдоранд. Дар кишварҳои, ки дорои тамаркузи баланди сиёсати молиявӣ бошанд, ба аудити беруна эҳтиёҷоти зиёд вучуд дорад, зеро субъектҳои молиявӣ ба сармоягузориҳои ғоидаовар, ки боиси афзоиши сармояи худӣ онҳо мешаванд, манфиатдоранд. Бо мақсади баёни тафовут байни аудит ва тафтиш таснифи фарқияти онҳоро аз рӯи омилҳо пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 1. - Фарқияти аудити беруна аз тафтишот

Омилҳо	Аудит	Тафтиш
Мақсад	Ибрози ақидаи мустақил оид ба эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ	Ошкорсозии норасоӣҳо бо мақсади баргараф кардани онҳо ва ҷазо додани гунаҳгорон
Хусусият	Фаъолияти соҳибкорӣ	Фаъолияти иҷроия, иҷро кардани фармоиш, қарор
Асоси муносибат	Ташаббусӣ, дар асоси қарордод	Тибқи нақша ҷорабиниҳо, дар асоси фармоиши мақомотҳои давлатӣ
Алоқаи идоракунӣ	Алоқаи уфуқӣ, баробарҳуқуқӣ дар муносибат бо мизоҷ, ҳисобот дар назди он	Алоқаи амудӣ, таъиншавӣ, ҳисобот дар назди звенои болои оид ба иҷроиш
Пардохти қору хизматрасонӣ	Аз ҷониби мизоҷ - фармоишгар пардохт мешавад	Звенои болоӣ ё мақомоти давлатӣ пардохт менамояд
Вазифаҳои амалӣ	Беҳнамоии ҳолати молиявӣ мизоҷ, ҷалби уҳдадорӣҳо (сармоягузoron, кредиторон), кўмак ва маслиҳатдиҳии соҳавӣ ба мизоҷ	Нигоҳдории (муҳофизати) дороӣҳо, пешгирӣ ва тадбирҳои пешгирӣ аз сӯиистеъморлардӣ
Натиҷаҳо	Хулосаи аудиторӣ-ҳуҷҷатест, ки барои ҳамаи шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеӣ, мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва мақомоти судӣ аҳамияти ҳуқуқӣ дорад. Хулосаи аудиторӣ ақидаро оид ба эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ дорад ва метавонад нашр карда шавад	Санади тафтишот – ҳуҷҷати дохилӣ барои мақомотҳои назоратӣ, ки ба мақомотҳои болои ва дигарон пешниҳод мешавад ва дар он ҳамаи норасоӣҳои ошкоршуда қайд карда мешаванд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар маҷмуъ, мақсади ин ду шакли баҳодихии дурустии вазъи фаъолият тибқи назорат ба як нуқта равона мегардад, яъне муқарраротҳои пешбинишуда мебошад, ки

вобаст ба омилҳои дар ҷадвал дарҷгардида, ки аз руи шаклҳои назорат хусусиятҳои худро доро мебошанд.

Доираи санчиши аудиторӣ мутаносибан ба инкишофи муносибатҳои бозорӣ васеъ мешавад. Дар баробари ин, талабот ба таҳассус ва дараҷаи маълумоти мутахассисони ин соҳа меафзояд.

Санчиши аудиторӣ бо истифода аз стандартҳои (меъёрҳои) аудит, ки дар амалияи мамлакатҳои дорои иқтисоди бозорӣ мутараққӣ таҳия шудаанд, гузаронида мешавад. Стандартҳои аудит – талабот ва тартиби ягонаи иҷрои фаъолияти аудиторӣ, қайди ҳуҷҷатии натиҷаҳо ва назорати сифати гузаронидани аудит мебошанд. Онҳо, новобаста аз шароитҳои гузаронидани аудит, бояд ба инобат гирифта шаванд.

Қобили қайд аст, ки мафҳуми аудит ва фаъолияти аудиторӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ин фарқият дар он зоҳир мегардад, ки фаъолияти аудиторӣ, ғайр аз гузаронидани аудит, инчунин иҷрои хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудитор низ дар бар мегирад. Ин хизматрасониҳо дар доираи фаъолияти соҳибқориҳои аудиторҳои инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ анҷом дода шуда, ба соҳаи фаъолияти касбии аудиторҳо мансубанд.

Вазифаҳои асосии санчиши аудиторӣ:

- ташаккули эътимоднокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ;

- назорати риояи муқаррароти қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон, стандартҳо ва дигар талаботҳои ҷойдошта оид ба фаъолияти молиявии субъекти иқтисодӣ;

- санчиши ҳуҷҷатҳои пардохтӣ, ҳисоббаробаркунӣ, эълomiaҳои андоз ва дигар ўҳдадорихои молиявии субъектҳои хоҷагидори санчишшаванда.

Мусаллам аст, ки санчиши аудиторӣ аз ҷониби ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳамзамон,

ташкilotи аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ ба зами фаъолияти аудиторӣ, инчунин хизматрасонии зеринро аз рӯи соҳаи фаъолияти худ анҷом дода метавонанд, ба монандӣ:

- таҳлил кардани ҳисоботи молиявӣ;

- иҷрои расмиёти мувофиқашуда;

- ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти молиявӣ;

- ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ;

- пешниҳоди хизматрасонии аудити дохилӣ;

- маслиҳатҳо марбут ба ўҳдадорихои андоз, ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии андозӣ, тартиб додани ҳисоббаробаркунҳои андозӣ ва эълomiaҳо;

- тартиб додани ҳисоботи оморӣ ташкилотҳо;

- таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, банақшагирии сармоягузорӣ ва молиявӣ;

- таълими пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, андозбандӣ, аудит ва таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ;

- автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ, тавсияҳо оид ба автоматикунонии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, таълими пешбурди автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ;

- таҳия ва интишори тавсия ва маводи методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва гузаронидани аудити фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ, инчунин оид ба хизматрасонии вобаста ба соҳаи фаъолияти худ мутобиқи стандартҳои аудит;

- хизматрасонии ҳукукие, ки бо фаъолияти аудиторӣ алоқаманд аст.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми асосии ваколатдорест, ки фаъолияти аудиториро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат ва танзим мекунад. Дар вазорат Раёсати сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва фаъолияти аудиторӣ амал мекунад. Мувофиқи омили вазорат, ки бо фармоиши №49, аз 7-уми майи соли 2020 тасдиқ шудааст, дорандагони иҷозатнома чихати амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ, дар маҷмӯ, 79 ададро ташкил медиҳанд, ки аз ин - 48 адад ба ташкилотҳои аудиторӣ ва 21 адади боқимонда ба аудиторони инфиродӣ рост меояд [11].

Вазифаҳои асосии Вазорати молия дар самти аудит аз инҳо иборатанд, ки бевосита аз қонунгузори соҳа бармеоянд:

- дар доираи ваколатҳои худ санадҳои меъёрии ҳукукие қабул мекунад, ки фаъолияти аудиториро танзим менамоянд;

- стандартҳои аудитор таҳия ва тасдиқ менамояд;

- аз тарафи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ риоя шудани шарту талаботи иҷозатномаро назорат менамояд;

- риоя шудани стандартҳои аудитор аз тарафи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ назорат мекунад;

- шакл, ҳаҷм ва тартиби ба мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод кардани ҳисоботҳоро барои аудиторони инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ муайян мекунад;

- қоидаҳои аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро таҳия ва тасдиқ менамояд;

- аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро мегузаронад;

- пешбурди Феҳристи давлатии бақайдгирии аудиторонро, ки соҳиби Шаҳодатномаи таҳассусии аудиторӣ ва иҷозатнома мебошанд, анҷом медиҳад;

- Феҳристи аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро пеш мебарад;

- наشري феҳристҳоро дар сомонии расмӣ худ таъмин менамояд;

- тартиби пешбурди Феҳристи бақайдгирии давлатии аудиторон ва аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро тасдиқ менамояд;

- қоидаҳои санҷиши ташкилотҳои касбии аудиторонро муайян менамояд;

- оид ба масъалаҳои фаъолияти аудиторӣ бо дигар мақомоти давлатӣ, ташкилоти аудиторӣ, ташкилотҳои касбии аудиторон ва дигар ташкилотҳои дахлдор ҳамкорӣ менамояд;

- Кодекси одоби касбии аудиторонро тасдиқ менамояд;

Дар масъалаи танзими фаъолияти аудиторӣ, ки ваколати онро Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда дорад, ки ин раванд дар чараёни ташаккулёбӣ қарор дорад. Бо барасмият шинохтани фаъолияти аудиторӣ дар кишвар, яъне шурӯъ аз соли 1998 санадҳои меъёрии сатҳи гуногун қабул шудаанд, ки масъалаҳои ташкили фаъолияти аудиториро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим медароранд. Санадҳои ба танзиморандаро метавон ба сатҳҳои зерин гуруҳбандӣ кард.

Ҷадвали 2. - Меъёрҳои танзими фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Меъёри ба танзиморанда	Ҳадафи меъёр	Хусусият
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи	Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти аудиториро муайян намуда,	Қонуни мазкур ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои

фаъолияти аудиторӣ»	муносибатҳои ҷамъиятиеро, ки дар ҷараёни амалӣ намудани он ба миён меоянд, танзим менамояд.	хуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад. Амали Қонуни мазкур нисбат ба ҳамаи шахсони воқеӣ ва хуқуқӣ, филиалу намояндагии онҳо, аз он ҷумла филиалҳо ва намояндагии шахсони хуқуқи хориҷӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд, татбиқ мегардад. Қонуни мазкур нисбат ба санҷиши аудиторию муассисаҳои бучетӣ татбиқ намегардад.
Стандартҳои аудит	Ин талаботи ягона оид ба тартиби амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ, барасмиятдорию натиҷаҳо ва назорати сифати он мебошад.	Стандартҳои аудит ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: миллию байналмилалӣ; Стандартҳои миллию аудит - стандартҳои, ки барои истифода аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ тасдиқ гардидаанд; Стандартҳои байналмилалӣю аудит - стандартҳои, ки Федератсияю байналмилалӣю муҳосибон ба нашр расонида, мақоми ваколатдори давлатӣ барои истифода тасдиқ кардааст; Натиҷаи санҷиш мутобиқи стандартҳои аудит тартиб дода ва пешниҳод карда мешавад, ки ақидаи мустақили аудиторю инфиродӣ ё ин ки ташкилотю аудиторию оид ба натиҷаҳои аудитю гузаронидашуда дар бар мегирад;
Кодекси одоби касбии аудиторон	Ин ҳифзи мақому мартабаю аудиторон ва ташкилотҳои аудиторӣ мебошад, ки он риояи принципҳои фаъолияти аудиторию тақозо менамояд.	Кодекси одоби касбии аудиторон - маҷмӯи қоидаҳои одоби фаъолияти касбии аудиторон, ки аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ тасдиқ гардида, риояи онҳо барои аудиторон, аудиторони инфиродӣ, ташкилотҳои аудиторӣ ва ташкилотҳои касбии аудиторон ҳатмӣ мебошад;

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили меъёрҳо

Ҳуҷҷати асосие, ки фаъолияти аудиторию дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим медарорад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 23 июли соли 2013, таҳти № 993 мебошад. Қонуни мазкур амалкунанда буда, аз чор боб ва 32 модда иборат мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки нахустин маротиба қонуни мазкур аз 21-уми майи соли 1998, таҳти №601

қабул гардида, ба он ду маротиба тағйиру иловаҳо барои мукаммалу муносиб гардонидан ба шароити муосири иқтисодӣ миллию ворид карда шуданд.

Ба ҳуҷҷатҳои сатҳи дуоми танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ стандартҳои аудит тааллуқ доранд. Стандартҳои аудит ҳуҷҷати меъёрие мебошанд, ки талаботи ягонро ба аудит

муқаррар намуда, қоидаҳои гузаронидани аудиторӣ муайян мекунад. Аслан, стандартҳои байналмилалӣ аудит, стандартҳои миллии аудит ва стандартҳои дохилиширкати аудитро аз ҳам фарқ менамоянд. Стандартҳои байналмилалӣ аудит аз тарафи Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон таҳия ва ба нашр расонида мешавад. Дар асоси стандартҳои байналмилалӣ аудит стандартҳои миллии аудит таҳия карда мешаванд.

Кодекси ахлоқи касбии аудиторон (бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19-уми апрели соли 2001, таҳти №69)- меъёре, ки қоидаҳои рафтори касбии аудиторонро фарогир буда, дар асоси Кодекси этикаи муҳосибони касбии Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон тартиб дода шудааст.

Стандартҳои дохилии аудит нуқтаи назари ягонро (ширкати) ба санчиши аудиторӣ дар ташкилоти мазкур таъмин менамоянд.

Аудит, аксаран, пас аз анҷоми давраи ҳисоботӣ ва дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ инъикос кардани натиҷаҳои фаъолияти корхона мебошад. Дар амалия чунин ҷудокунии аниқи кори

аудиторӣ ва муҳосибӣ, ҳоса - дар мавриди аудити алоҳида дар ширкатҳои начандон калон на ҳамеша имкон дорад. Корхонаҳои хурд аксаран худро бо пешбурди феҳристон муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ овора накарда, ин корхоро ба аудитор вогузор менамоянд. Бояд қайд кард, ки дар чунин мавридҳо ҳисоботи молиявӣ унсури таркибии аудит нестанд. Аниқтараш - баръакс, барои баҳодихии воқеъинонаи санчиш ин аудитор набояд вазифаҳои назоратиро барои корхона иҷро намояд.

Ҳамин тавр, дар шароити иқтисоди бозорӣ аудит ҳамчун шакли мустақили назорати молиявӣ баромад намуда, мақсади гузаронидани он ин арзёбии вазъи молиявии корхонаву ташкилот, мувофиқан ба меъёрҳои амалкунандаи миллии талаботи стандартҳо ва дигар муқаррароти амалкунандаи соҳавӣ мебошад. Дар шароити рақобати шадиди бозорӣ аҳамияти гузаронидани аудит барои дарёфти роҳу равишҳои муносиби тичорат муҳим мебошад ва корхонаву ташкилотҳо ба ин намуди санчиш манфиатдор мебошанд. Аз ин лиҳоз, аудит дар низоми назорати молиявӣ мавқеи хеле муҳимро ишғол мекунад ва роҳи самараноки татбиқи он мебошад.

Адабиёт

1. Аудит (дохила ва беруна): васоити таълимӣ иборат аз ду қисм /зери таҳрири умумии д.и.и., профессор Низомов С.Ф.; Душанбе: Нашриёт: матбааи ДДМИТ, 2021с - 497саҳ.
2. Девянин, Я. П. Аудит и его место в системе финансового контроля / Я. П. Девянин // Мировой опыт и экономика регионов России : 2018. – С. 102-106.
3. Кодекси ахлоқи касбии аудиторон, аз 19.04.2001, таҳти №69.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ" ш.Душанбе, 21 июли соли 2010, №626 қабул карда шавад.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти аудиторӣ" аз 22.07.2013, таҳти №993.
6. Низомов С.Ф. Аудит ва ибрази эътимод. Ф.С. Низомов ва диг. / Китоби дарсӣ / зери таҳрири умумии М. Шобеков ва А.А. Мирзоалиев, Душанбе: "Мега-принт", 2020-364саҳ.
7. Саидов Р.Н. Назорат ва тафтиш. Р.Н. Саидов / Дастури таълимӣ / дар зери таҳрири н.и.и., дотсент Раҳимов С.Х. . – Душанбе: Р-Граф, 2014 – 256 с.

8. Омори ВМ ТҶ оид ба фаъолияти аудиторӣ, Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://minfin.tj/downloads/ryehat.pdf>

9. Тилабов Ё.Э., Саидов Р.Н., Оев А.Д., Абдулхайров Ф.М., Саёраева Р. / Китоби дарсӣ / Душанбе 2023, 192 саҳ.

10. Тоҳирова Р. С. Аудит и его место в системе финансового контроля / Р. С. Тоҳирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 29-35.

11. Тоҳирова Р.С. Аудит. Р.С. Тоҳирова / Китоби дарсӣ / Душанбе 2018, 486 саҳ.

12. Хусаинов, М. К. Аудит как независимый финансовый контроль и его место в общей системе управления экономической безопасностью предприятия / М. К. Хусаинов // Российский экономический интернет-журнал. – 2022. – № 2.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Тилабов Ёрибек Эмомназарович – дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Телефон: (+992) 93-598 -71 -21.

Сведения об авторе:

Тилабов Ёрибек Эмомназарович - доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 93-598-71-21.

Information about the author:

Tilabov Yoribek Emomnazarovich - Associate Professor of the Department of Audit and Revision of the Tajik State Financial and Economic University. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Phone: (+992) 93-598-71-21.

УДК: 338.48

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РАФТОРИ САРМОЯГУЗОРИИ САЙЁҲОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Исвализода С.Ҷ.

Аннотатсия. Дар мақола хусусиятҳои асосии рушди сайёҳии байналмилалӣ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шудааст. Дар асоси дида баромадани аҳамияти соҳаи сайёҳӣ муаллиф самтҳои муҳими рушди бозори байналмилалӣ сайёҳиро ҷудо мекунад, ки ба онҳо рушди минбаъдаи рақамикунони соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, таъмини сулҳу субот ва мӯтадили иҷтимоӣ иқтисодӣ, таҳкими институтсионалӣ ва муҳити дохилии иҷтимоӣ сиёсӣ тааллуқ доранд.

Дар натиҷаи таҳлил моҳияти мафҳумҳои “сайёҳи потенциалӣ”, сайёҳии “аз шаҳр шудан”, “сайёҳии экологӣ” муайян карда шудааст, ки онҳо ҳамчун имконият барои мамлакатҳои рӯ ба тарққӣ, аз он ҷумла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Ҳамчунин аз ҷониби муаллиф ташаккули модели соҳаи сайёҳии миллӣ боназардошти афзалиятҳои рақобатпазирӣ ва заминаҳои мавҷуда асоснок карда мешавад. Таъкид гардидааст, ки дар афзоиши талаботи сайёҳӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати аҳоли бо сайёҳон, арзиши нақлиёт ва шарту шароити зист омилҳои муҳим мебошад. Дар баробари ин, барои ҷалби сайёҳон зарурати такмили механизми маркетинги сайёҳӣ асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, бозори байналмилалӣ сайёҳӣ, талаботи сайёҳӣ, даромади миллӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, афзалиятҳои рақобатии соҳаи сайёҳӣ.

Барои иқтибос: Исвализода, С. Ҷ. Омилҳои таъсиррасон ба рафтори сармоягузорию сайёҳон дар шароити муосир/ С. Ҷ. Исвализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.1(43). – P. 141-150

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИНВЕСТИЦИОННОЕ ПОВЕДЕНИЕ ТУРИСТОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Исвализода С.Дж.

Аннотация. В статье изучены и проанализированы основные характеристики развития международного туризма. На основе рассмотрения значимости туристической отрасли, автор выделяет важные направления развития международного туристического рынка, к которым относятся дальнейшее развитие цифровизации социально-экономических сфер, обеспечение мира и социально-экономической стабильности, институциональное, укрепление и внутренняя социально-политическая среда.

В результате анализа определена сущность понятий «потенциальный турист», туризм «выезд за город», «экологический туризм», которые представляют собой возможность для развивающихся стран, в том числе для Республики Таджикистан. А также авторами с учетом конкурентных преимуществ и существующих условий, обоснован разработка модели национальной туристической отрасли. Подчеркнуто,

что взаимоотношения между населением и туристами, стоимость транспорта и условия жизни являются важными факторами увеличения спроса на туризм в Республике Таджикистан. А также для привлечения туристов, обоснован необходимость совершенствовать механизм маркетинга туризма.

Ключевые слова: туризм, международный туристический рынок, туристический спрос, национальный доход, туристическая инфраструктура, конкурентные преимущества туристической отрасли.

FACTORS INFLUENCING THE INVESTMENT BEHAVIOR OF TOURISTS IN MODERN CONDITIONS

Isvalizoda S.J.

Annotation. The paper analyzes the main characteristics of the development of international tourism. Based on the consideration of the importance of the tourism industry, the author identifies important areas of the development of the international tourism market, which include the further development of the digitalization of socio-economic sectors, ensuring peace, stability and socio-economic stability, institutional strengthening and the internal socio-political environment.

The results of the analysis, show that the essence of the concepts of "potential tourism", "city break", "tourism, and "ecotourism" has been determined, which give an opportunity for developing countries, the Republic of Tajikistan as well. The authors also justifies the formation of a model for the national tourism industry, taking into account competitive advantages and existing conditions. It is emphasized that the people's attitude towards tourists, the cost of transportation, and living conditions are important factors in the growth of tourism demand in the Republic of Tajikistan. At the same time, to improve the marketing mechanism in tourism to attract tourists is indispensable to be implemented.

Keywords: tourism, international tourism market, tourism demand, national income, tourism infrastructure, competitive advantages of the tourism industry.

Гузориши масъала. Имрӯзҳо бозори байналмилалии сайёҳӣ бо суръати баланд инкишоф меёбад ва яке аз хусусияти асосии он дар ҳамгироии тамоми давлатҳои ҷаҳон дар низоми ягонаи хоҷагии ҷаҳон мебошад. Ҳар як кишвари ҷаҳон дар самти рушди соҳаи сайёҳии милли тадбирҳои бузург амалӣ намуда истодаанд, ки мақсади асосии ин ҷалби сайёҳон ба иқтисодиёти милли ва аз ҳисоби ин таъмини фаъолнокии корӣ тавассути воридоти асъори хориҷӣ ва гирдгардиши воситаҳо дар бозори истеъмолии дохилӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзуи мазкур як қатор

олимон аз қабилӣ, Абдулғазис В.С., Багирян В.А., Давлатзода Д.А., Кадырова М.И., Шодиев Д.Р., Каримзода Ш.А., Носиров С.Н., Лавров В.В., Скорчеллетти Д.С., Сафронова Т.Н., Яброва О.А., Шитова Д.Д., Ханеева М.А. ва дигарон корҳои илмӣ анҷом доданд.

Мақсади мақола омӯзиши омилҳои таъсиррасон ба рафтори сармоягузориҳои сайёҳон дар шароити муосир ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви комилхукуки низоми ягонаи хоҷагии ҷаҳонӣ дар ин самт дар 20 соли охир хеле фаъол шудааст. Ҳукумати мамлакат ба ин масъала аҳамияти

аввалиндараҷа гузошта, аз ҷониби Президенти кишвар дар ин самт якчанд ташаббусҳои бузург, ба мисли, таъмини сулҳу оромӣ, мӯътадили сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, эълон намудани дарҳои кушод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешбарӣ ва тадқиқи даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, “Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо”, “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” ва ғайраҳо амалӣ намудаанд, ки барои рушди соҳаи сайёҳии миллӣ мусоидати калон намудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз ҷораҳои андешидашудаи бозори байналмилалӣ сайёҳӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар ташаккули модели соҳаи сайёҳии миллӣ бояд онҳо ба инобат гирифта шаванд. Аксарияти кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз бозорҳои бузурги сайёҳии байналмилалӣ дар масофаи нисбатан дур ҷойгир мебошанд. Сайёҳони хориҷӣ аз 12 кишвари пешрафтаи тавлидкунандаи сайёҳон - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса, Канада, Белгия-Люксембург, Нидерландия, Италия, Швейтсария, Шветсия, Дания ва Австрия - тақрибан 80 дарсади сайёҳонро ташкил медиҳанд. Харочоти ин мамлакатҳо дар соли 2022 тақрибан 75 % харочоти ҳамаи сайёҳони ҷаҳонро ташкил менамояд.

Гарчанде ки аксари сафарҳои байналмилалӣ аз ин кишварҳо ба кишварҳои нисбатан наздик дар ду минтақаи дахлдори худ ва қисми боқимонда дар байни онҳо дар саросари Атлантикаи Шимолӣ аст, ин кишварҳо низ манбаи тақрибан аз се ду ҳиссаи тамоми сафарҳои байналмилалиро ташкил медиҳанд. Ғайр аз он, 12 кишварҳои тавлидкунандаи сайёҳӣ ҳамчун манбаи сайёҳони дурдасти кишварҳои рӯ ба тараққӣ низ баромад мекунад, ки 90 дарсади даромадро аз ҳисоби сайёҳии байналмилалӣ таъмин мекунад.

Сабабҳои, ки ҷаҳони рӯ ба тараққӣ танҳо як қисми ками савдои байналмилалӣ

сайёҳро ишғол мекунад ва саволе, ки ҷаро ин қадар ҳиссаи онҳо дар савдои байналмилалӣ сайёҳӣ кам аст, фаҳмидан душвор нест. Даромадҳои, ки барои сафарҳои хориҷӣ дастрасанд дар шумораи маҳдуди кишварҳо муттамарказ шудаанд ва дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад тақсими даромад то ҳол шумораи аҳолие, ки қодири маблағи бештарро барои сафар ё сайёҳат сарф месозад, маҳдуд мекунад.

Танҳо дар ҳолати истисно одатан тибқи қоида, ки мувофиқи он баъзе кишварҳои Африқои шимолӣ нисбат ба дигар кишварҳои аврупоӣ ба бозорҳои муайяни Аврупо наздиктаранд ва дар ҳоле ки баъзе ҷазираҳои ҳавзаи Кариб ба қисматҳои Иёлоти Муттаҳида нисбат ба дигар қисматҳои ҳамин сарзамин наздиктаранд. Аммо онҳо маконҳои сайёҳии берун аз минтақаҳои Аврупо ва Амрикои Шимолӣ мебошанд, ки дар пешбурди тичорати сайёҳии худ муваффақияти комил нишон додаанд.

Мувофиқи баъзе сарчашмаҳои байналмилалӣ даромад аз сайёҳии байналмилалӣ сола бештар аз 11% (бо нархҳои муқоисашаванда қариб 9%) ё назар ба суръати афзоиши даромади миллӣ бештар аз ду баробар зиёд шуда истодааст. Яке аз сабабҳои асосӣ ин аст, ки талабот ба сафари хориҷӣ аз даромад чандирӣ хеле баланд дорад, махсусан дар кишварҳои асосии тавлидкунандаи сайёҳон. Дар баробари афзудани даромади миллӣ хароҷот барои сайёҳати хориҷӣ боз ҳам тезтар меафзояд. Дар ҳолати таҳлил намудани даромади миллии мамлакатҳои тавлидкунандагони сайёҳӣ аён мегардад, ки барои мамлақати рӯ ба инкишоф соҳаи сайёҳӣ иқтисодӣ бузурги ҷалби маблағҳои берунӣ дар сифати асбоби хориҷӣ пайдо менамояд. Мувофиқи тадқиқотҳои олимони хориҷӣ аҳолии мамлакатҳои тараққикарда истода тақрибан 25% даромади шахсии худро барои сайёҳат ва истироҳат сафарбар мекунад.

Омӯзиши рушди сайёҳии байналмилалӣ дар баъзе мамлакатҳои тараққиқардаи саноатӣ, ки дар онҳо соҳаи сайёҳӣ ва харочоти саёҳат дар сохтори даромади миллӣ ҳиссаи калонро ташкил медиҳад, саёҳат ва истироҳат яке аз самти фаъоли онҳо буда, аҳолии ин кишварҳо қисми намоёни даромади худро ба ин самт сафарбар мекунанд. Дар баъзе мамлакатҳо харочоти

сайёҳӣ ба сари аҳоли зиёда аз 2000 ва то 5000 доллари амрикоӣ ташкил медиҳад. (ҷадвали 1). Мувофиқи маълумотҳои департаменти СММ доир ба масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва бонки умумичаҳонӣ дар ин мамлакатҳо шумораи сайёҳон низ зиёд буда, аксари онҳо хоҳиши саёҳат ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ доранд.

Ҷадвали 1. – Мавқеи сайёҳии байналмилалӣ дар баъзе мамлакатҳои тараққиқардаи саноатӣ

№	Давлатҳои ҷаҳон	ММД ба сари аҳоли	Шумораи аҳоли	Ҳиссаи харочоти сайёҳӣ дар ММД	Ҳаҷми миёнаи харҷи саёҳат ба сари аҳоли, долл. ИМА	Харочоти нақлиётӣ ба саёҳат, млрд. дол. ИМА
1.	ИМА	90746	334233854	0,28	250,4	83,7
2.	Олмон	66616	84669326	1,49	989,7	83,8
3.	Британияи Кабир	57461	67647112	1,35	773,1	52,3
4.	Фаронса	57594	66150000	1,0	576,0	38,1
5.	Канада	61380	41012563	1,4	782,0	35,2
6.	Люксембург	143341	613894	20,8	5375,5	3,3
7.	Нидерландия	74542	17967505	1,6	1191,0	21,4
8.	Италия	55442	58966453	0,8	444,3	26,2
9.	Швейтсария	90746	8570146	2,56	2322,0	19,9
10.	Шветсия	68178	10548461	3,09	2104,5	22,2
11.	Дания	77953	5962689	3,59	2800,7	16,7
12.	Австрия	70976	8915382	4,36	3095,7	27,6
13.	Тоҷикистон	4614	9886800	0,16	7,6	0,075

Сарчашма: Маълумотҳои департаменти СММ доир ба масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ; [worldBank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2022](https://www.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2022); <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/23019.html> (санаи мурочиат 20.11.2024).

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки аз ҷониби сайёҳони ин мамлакатҳо миллиардҳо барои саёҳат ва истироҳат сарф карда мешаванд. Масъалан, дар ИМА- 83,7 млрд. доллар, дар Олмон- 83,8 млрд. доллар, дар Британияи Кабир- 52,3 млрд. доллар, дар Фаронса -38,1 млрд. долларро ташкил намудааст. Агар дар маҷмуъ харочоти ҳар чори ин давлатҳоро дида бароем 257,9 миллиард долларро ташкил менамояд, ки

дар ҳолати ҷалби сайёҳони ин давлатҳо ба иқтисодиёти малакатҳои алоҳида маблағҳои арзанда ворид шуданаш мумкин аст. Фарз мекунем, ки агар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ақалан 1% ин сайёҳонро ҷалб карда тавонад ин воридоти зиёда аз 2,5 млн. доллари амрикоӣро ба иқтисодиёти миллӣ таъмин менамуд. Аммо то ҳол ба ин гуна имкониятҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил нагаштааст, ки андешидани чораву тадбирҳои иловагӣ ва

тахқиқот дар ин самт талаб менамояд. Бо вучуди ин, тавре ки қайд гардида буд, дар самти рушди бозори байналмилалӣ сайёҳӣ хусусиятҳои хоса чой доранд ва онҳоро мушаххасан дида мебароем.

Дар айни ҳол баъзе далелу гипотезаҳо оид ба чандирии сафари хоричӣ аз даромади миллӣ мавҷуданд, аммо онҳо то ҳол асоси консептуалии худро ба пуррагӣ пайдо накарда, омӯзиши таҳқиқотҳои илмӣ муфассалро талаб менамояд. Маълум аст, ки ба даст овардани даромади муайян ба ҳар сари аҳоли талабот ба саёҳати хоричӣ зудтар меафзояд, аммо, гарчанде ки аз ҷиҳати назариявӣ бояд сатҳи болоии даромад ба сари аҳоли вучуд дошта бошад, ки пас аз он чандирии даромади миллӣ ба коҳиши тақозо шурӯъ мекунад. Дар ин ҷо як масъала бояд таъкид гардад, ки то ҳол ягон кишвар ба ҷунин сатҳ нарасидааст. Маҷмӯи талабот ба сафари хоричӣ дар дохили як кишвар ба таври возеҳ аз омилҳои сершумор вобаста мебошад, ки баъзеи онҳо бо чандирии даромади миллӣ алоқаманд намебошанд. Яке аз муҳимтарин омил ин тақсимоти даромад аст ва тақсимоти нодурусти он сатҳи талаботро ба сафари хоричӣ аз ҷониби шумораи зиёди аҳолии мамлакат маҳдуд мекунад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар солҳои охир дар баробари 10 фоиз афзудани даромади миллӣ хароҷот барои сафарҳои хоричӣ 15 фоиз зиёд мегардад. Аммо коэффисиентҳои чандирии талабот аз даромади миллӣ дар баъзе кишварҳои пешрафтаи тавлидкунандаи сайёҳон ба таври қобили мулоҳиза аз 1,5 зиёдтар мебошад, зеро ин нишондиҳанда аз рӯи аҳамияти нишондиҳандаҳои миёнаи ҷаҳонӣ ҳисоб карда шудааст.

Омили дигари муҳиме, ки ба ҳаҷми талабот ба сафар таъсир мерасонад, ин сатҳи нархҳо дар мамлақати қабулкунандаи сайёҳон мебошад. Ду унсури асосии хароҷот сафар ба хорича хароҷоти нақлиёт ва сарф дар кишвари таъиншуда мебошанд. Барои

ҳаракат ба масофаи дур нақлиёти ҳавоӣ бартарӣ дорад ва барои ҳамин дар рушди сайёҳии байналмилалӣ паст намудани хароҷоти миёнаи нақлиёти ҳавоӣ аҳамияти калон дорад. Азбаски хароҷоти нақлиётӣ қисми зиёди хароҷоти умумии сафарро ташкил медиҳад, ин тамоюл барои сафар ба масофаи дур аҳамияти ҳалқунанда дорад.

Дар ин ҷо дигар омилҳо низ чой доранд, ки баъзеи онҳо гарчанде аз чандирии даромад ва тағирёбии нархҳо алоқаманд набошанд ҳам ба афзоиши талабот ба саёҳат таъсир мерасонанд. Ба ин омилҳо тағйирёбиҳои демографӣ ва иҷтимоиро дохил намудан мумкин аст. Афзоиши аҳоли худ аз рушди талабот ба саёҳатро ба вучуд меоварад. Ба ғайр аз он, тағйирот дар сохтори демографӣ низ омилҳои муҳими рушди сафарҳо баромад мекунад, масалан зиёд будани ҳиссаи ҷавонон дар шумораи умумии аҳоли метавонад сайёҳати аҳолиро зиёд гардонад, зеро маҳз ҷавонон талаботи асосии бозори сайёҳиро ташкил менамоянд.

Бо баробари ин, тамоюлҳои урбанизатсия эҳтимолан хоҳишҳо ва ниёзҳои сокинони шаҳро барои саёҳат ба минтақаҳои оромро осоишта зиёд гардонида истодааст. Аҳолии шаҳрнорини шакли нави сайёҳиро бо номи “аз шаҳр шудан”-ро пайдо намуда истодааст. Яъне вазъи иҷтимоӣ дар шароити рушди урбанизатсия то рафт рафтори аҳолии шаҳрноринро тағйир дода, дар онҳо талабот ба сайри минтақаҳои ором, аз ҷиҳати экологӣ соф ва бо табиати зебо афзоиш додааст. Ин бошад, барои кишварҳои мо имконияти хуб мебошад, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи ҳаҷми пасти партовҳои газӣ гулхонагӣ дар байни мамлақатҳои ИДМ ҷои 1-ум ва дар ҷаҳон дар байни даҳгонаи дуҷум чой гирифта, минтақаҳои хуб аз ҷиҳати экологӣ соф, табиати зебою ором дорад. Ба ғайр аз ин, мувофиқи ақидаҳои таҳқиқотчиёни ватанӣ хусусиятҳои иқлимӣ ва сарватҳои табиӣ захираҳои мавҷуда афзалияти бузурги Тоҷикистонро дар самти рушди сайёҳии

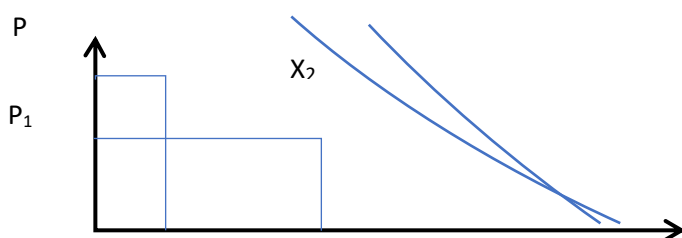
байналмилалӣ ташкил медиҳанд ва ин афзалиятро бояд ҳамчун як ҷузъи асосии идоракунии соҳаи сайёҳӣ самаранок истифода намуд.

Бояд қайд намуд, ки тамоми раванди рушди сайёҳии байналмилалӣ аз рушди ҷомеаи иттилоотӣ вобастагии калон дорад, зеро инкишофёбии низомҳои ахборотӣ ва интернет васеъшавии ҷаҳонбинӣ ва маълумотнокии аҳоли мусоидати калон намудааст. Ин омил айни ҳол дар кишварҳои пешрафта таъсири бештари худро дорад, зеро рушди инноватсионии онҳо нисбат ба мамлакатҳои тараққикардаи тода хеле баланд мебошад. Ин аст, ки бозори ҷаҳонии сайёҳӣ дар ин кишварҳо муттамарказ шудааст. Бо баланд шудани стандартҳои иқтисодӣ бозори ҷаҳонии сайёҳӣ васеъ хоҳад шуд. Ин ҳаракати сайёҳонро ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ афзоиш медиҳад ва бо баробари ин, яке аз омилҳои муҳими афзоиши талабот ба сайёҳат мегардад. Бо ибораи дигар рақамикунони соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ

шарти муҳим дар рушди инфраструктураи соҳаи сайёҳӣ дар кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад.

Ҳамин тавр дар самти рушди сайёҳии байналмилалӣ як қатор омилҳо ҷой дошта, ҳамаи онҳо ба афзоиши майли сафарҳо ва саёҳат мусоидат мекунад. Барои муайян намудани тамоюли афзоиш ёбии сайёҳии байналмилалӣ пеш аз ҳама омилҳои иқтисодиро таҳлил намудан зарур аст.

Тамоюли саёҳати байналмилалӣ бо афзоиши афзалияти ҳаракати сайёҳон тавассути намудҳои гуногуни нақлиёт, пеш аз ҳама нақлиёти ҳавопаймой вобастагии калон дорад. Дар ҳолати ба кишварҳои дур сафар кардани сайёҳ, албатта сатҳи даромади онҳо ва хароҷот дар мамлакати қабулкунанда муҳим аст. Барои намоиши чандирии даромад ва сайёҳии байналмилалӣ дар расми 1 график оварда мешавад, ки вобастагии ин омилҳоро мушоҳида намудан мумкин аст.

Расми 1. - Талабот дар бозори сайёҳии байналмилалӣ

Ҳати қачи C_1 талаботро бо координати амудӣ, P , қадоме хароҷоти сари аҳоли барои сафарҳои хориҷӣ (аз ҷумла нақлиёт) ва координатаи уфуқӣ N , шумораи ашхоси даромад барои сафарҳои хориҷӣ дастрасро нишон медиҳад. Ҳар як нуқтаи хатҳои қач шумораи сайёҳонро ва маблағи сарфкунандаи онҳоро дар раванди сайёҳӣ нишон медиҳад ва аён аст, ки хароҷоти сафар ҳар қадар зиёд

бошад, шумораи сайёҳон низ ҳамон қадар хурдтар мегардад ва баръакс. Ин қонуни оддӣ талабот бошад ҳам, дар ин график мо чандирии баланди саёҳиро аз сатҳи нархҳо мушоҳида қарда метавонем. Яъне дар суръати болоравии нархҳо талабот ба сайёҳӣ қам гашта, қоҳиш ёбии X_1 то нуқтаи X_2 мушоҳида мегардад ва чандирии талабот аз

сатҳи нархҳо атрофи 1,5 маротибаро ташкил менамояд.

Мувофиқи ақидаи таҳқиқотчии рус, талабот ба саёҳати хоричӣ аз сатҳи даромад вобастагӣ дорад, хароҷоти сайёҳӣ бо афзоиши даромади миллӣ бузургтар мегардад. Тамоми хатти талабот ба тарафи рост ҳаракат мекунад ва хати қачи C_2 ҳосил мешавад, ки ин дар шароити рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва некуаҳволии аҳоли ба вучуд меояд. Бояд қайд намуд, ки ин раванд хусусияти тағйирёбанда дошта, танҳо дар шароити мӯътадили вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳони имрӯза ба тарафи мусбӣ ҳаракат мекунад, дар ҳолати баръакс бошад, коҳишёбии талабот дар бозори сайёҳӣ мушоҳида шуданаш мумкин аст.

Хароҷоти сайёҳӣ ба аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз ҷониби мамлакатҳои бо шумораи зиёди сайёҳон арзиши нисбатан гарон доранд, зеро аксари ин кишварҳо дар масофаи дур ҷойгиранд ва хароҷоти нақлиёт қисми зиёди ин маҷмӯро ташкил медиҳанд. Агар арзиши умумии сафар ба як кишвари мушаххас нисбатан баланд бошад, пас шумораи умумии шахсоне, ки даромади кофӣ барои гирифтани ҷунин сафар доранд, хеле кам мебошанд. Агар хароҷоти умумӣ бетағйир боқӣ монад, вале даромад афзоиш ёбад, шумораи иловагии одамон имкони гирифтани ҷунин сафарро доранд, аммо суръати афзоиши талабот нисбатан кам мегардад.

Агар дар баробари афзудани даромад хароҷот кам шавад, он гоҳ талабот назар ба саёҳат бештар меафзояд. Дарачаи афзоиши талабот аз он вобаста аст, ки хароҷот то чӣ андоза коҳиш меёбад. Агар хароҷот аз нуқтае, ки дар он чандирии нарх якбора боло меравад паст равад, афзоиши талабот махсусан калон мегардад. Дар расми 1, агар хароҷот то ба P_2 кам шавад, он гоҳ арзиши N_2 афзоиши мутаносиб нисбат ба N_1 пайдо мекунад.

Ҳамин тариқ, афзоиши сайёҳони хоричии потенциалӣ махсусан барои он

кишварҳое хуб аст, ки арзиши умумии сафар хангоми тағйир додани шакли хати қачи талабот аз C_1 ба C_2 коҳиш дода мешавад, ки чандирии талаботи сайёҳиро аз сатҳи даромад боз як бор исбот менамояд. Ин ҳамон кишварҳост, ки арзиши муосири сафар дар онҳо аз нуқтаи конъюнктураи даромад ва чандирии нархҳо таъсири калон доранд. Ба таври содда гӯем, инҳо кишварҳое ҳастанд, ки хароҷоти нақлиёти ҳавоияшон мӯътадилтаранд ва эҳтимоли боз ҳам коҳиш ёфтани онҳо ҷой дорад. Ин далели таъсири хароҷоти нархҳои чиптаҳои ҳавопаймой дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба воридшавии сайёҳон мебошад. Аз ин рӯ, яке аз роҳҳои харҷи бештар ҷалб намудани сайёҳон аз мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ, кадоме “сайёҳони потенциалӣ” номида мешаванд, ин мӯътадил гардонидани хатсайрҳои ҳавопаймой, сифати хизматрасониҳо дар онҳо ва арзиши чиптаҳо баромад мекунанд. Дар воқеъ, таҷрибаи сайёҳии кишварҳои Африқои Шимолӣ ва умуман минтақаи баҳри Миёназамин ва ҳавзаи баҳри Кариб аз ин таҷриба манфиати хеле калон таъмин карда тавонистанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки таҳлили талаботи бозори сайёҳӣ, ки дар боло истода гузаштем, баъзе масъалаҳоро дар бар мегирад ва лек баъзеи омилҳоро нишон дода наметавонад. Дар он ҷо шумораи сайёҳоне, ки дар марҳилаи муайян ба сафарҳои хоричӣ мебароянд ва маблағи пулие, ки онҳо харҷ мекунанд мушоҳида кардан мумкин аст. Аммо, аз рӯи ин параметри таҳлил тақсимооти хароҷотро дар раванди сайёҳӣ муайян кардан ғайриимкон аст. Маҳз барои ҳамин дар бозори сайёҳии байналмилалӣ рақобати солим ташаккул меёбад, ки омили асосӣ дар он ҷо тамоми ҷунин хароҷот буда, интиҳоби мамлакатро аз ҷониби сайёҳ муайн мекунад.

Ғайр аз ин, на ҳамаи самтҳои сайёҳӣ дар як категорияи хароҷот бартарихи рақобатпазир доранд, ки ин ҳам бошад мувофиқи ақидаи олимони ватанӣ ҷолибият

ва муҳити хуби иҷтимоӣ мебошад. Унсурҳои таркибии ҷолибиятро тавсифи воқеӣ дар мамлакат, имконияти вақтгузаронии орому “хушдилона”, дастрасӣ ба махсусиятҳои истироҳат, одобу муошират дар мамлакати қабулкунандаи сайёҳон, донишҷӯи маданият, урфият ва забони сайёҳ ва ғайра ташкил мекунад. Эҳтимол аст, ки тичорати сайёҳӣ аввалан аз хатсайрҳои мавҷудаи сайёҳӣ бартарӣ пайдо мекунад ва танҳо ба самтҳои "меҳмондӯстӣ" рӯй меоварад, ки ин ба мардуми кишвари мо хос аст. Айнан ҳамин омил яке аз афзалияти муҳими рушди сайёҳии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамояд.

Аз ин мебарояд, ки гарчанде арзиши нақлиёт қисми зиёди хароҷоти умумии сафари сайёҳро ба кишварҳои нисбатан дур ташкил медиҳад, хароҷот дар макони таъинот низ ба талабот таъсири муҳим мерасонад. Дар ҳолати арзиши нақлиёт ба ду самт амалан якхела буданаш, бартари рақобатро ҳамоне ба даст оварда метавонад, ки дар он ҷо хароҷоти дигари сайёҳ камтар аст. Гарчанде ки бисёр чиз аз сатҳи умумии нарх вобаста аст, сайёҳонро бештар арзиши меҳмонхонаҳо, хӯрду хӯрок ва маҳсулнокии баланди саёҳат ҳавасманд мегардонад. Барои ҳамин дар рушди соҳаи сайёҳии миллии маркетинги сайёҳӣ бо дарбаргирии унсурҳои дар боло кайдгардида муҳим мебошад.

Ҳамин тавр, аҳамияти иқтисодии бахши сайёҳӣ дар ҳар кишвари ҷаҳон дар ҷои аввал гузошта мешавад, зеро талаботи ҷаҳон ба саёҳат назар ба содироти мол хеле зудтар меафзояд. Даромади байналхалқии сайёҳӣ дар солҳои 2010-2020 ба ҳисоби миёна ҳар сол 11,2%, танҳо дар соли 2023 бошад ба 4% афзоиш ёфта, маҷмӯи даромади ҷаҳонӣ аз ин соҳа 1,4 трлн. доллари ИМА-ро ташкил намудааст. Дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз он ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дурномаи талабот ба сайёҳии байналмилалӣ нисбат ба содироти анъанавии молҳо хеле равшантар гаштааст, зеро савдои

байналмилалӣ сайёҳӣ тавассути афзоиши даромади асъори хоричӣ ба иқтисодиёти миллии афзалияти баланд дорад.

Ғайр аз он, сайёҳӣ аз рӯи хусусияти худ нисбатан соҳаи меҳнатталаб буда, ба дигар фаъолиятҳои иқтисодӣ ҳамчун тавлидкунандаи шуғл бартарӣ дорад. Илова ба ин, манфиатҳои рушди сайёҳӣ дар иқтисодиёт ба таври васеъ паҳн гашта, ба тамоми қисматҳои бахши хизматрасонӣ ва соҳтмон таъсир мерасонанд ва ин фаъолнокии иқтисодӣ ва талаботро ба маҳсулоти маҳаллӣ ба вучуд овардад. Тавсеаи бахши сайёҳӣ метавонад ба раванди рушд нисбатан зудтар мусоидат намояд, зеро пас аз қабули қарори тадбиқи аксари лоиҳаҳои сармоягузори сайёҳӣ аллакай ноил шудани натиҷаҳо, бозгашти захираҳои сарфашуда таъмин мегардад. Соҳаи сайёҳӣ аксар вақт метавонад рушди иқтисодиро дар кишварҳо ё минтақаҳо ба вучуд меоварад, новобаста аз он, ки онҳо захираҳои хеле кам доранд. Ҳамчунин, ин соҳаи иқтисодиёти миллии метавонад барои коҳиш додани нобаробарии минтақавӣ кӯмак расонад.

Гарчанде, ки рушди соҳаи сайёҳӣ як қатор фоидаҳои иқтисодиро таъмин менамояд, аммо ин худ далели муносиб барои ҷудо кардани захираҳои камёб ба соҳа намебошанд. Ҳангоми муайян кардани афзалияти соҳавӣ бояд ба савол ҷавоб дода шавад, ки оё муносибати байни тамоми хароҷоти иқтисодии рушди соҳаи сайёҳӣ ва тамоми манфиатҳои иқтисодии бадастомада ба мисли дигар фаъолиятҳои, ки барои сайёҳӣ баробар иҷрошаванда мусоид аст ё не? Барои ҳамин дар рушди соҳаи сайёҳӣ сараввал тадбиқи стратегияи рушди соҳаҳои ҳамроҳанг зарурат пайдо намуда, афзалияти сармоягузори бештар ба ин соҳаҳо дода мешавад, то ки оянда мустақиман ба рушди сайёҳӣ мусоидат намоянд. Ин масъалаҳо аз ҷониби олимони ватанӣ низ асоснок карда шудаанд.

Мушкилоти асосӣ ин, муайян сохтани ҳаҷми зарурии хароҷоти сармоягузорӣ барои рушди ин соҳа ва дарёфти сарчашмаҳои он мебошад. Барои қабули сайёҳон молу хизматрасониҳои зарур аст, ки талаботи онҳоро қонеъ гардонида тавонад ва иқтисодиёт дар сурати мавҷуд набудани сайёҳон набояд аз ин талафот бинад. Барои пешниҳоди чунин молу хизматҳо сармоягузорӣ зарур мебошад. Ин сармоягузориҳо ба сохтмони меҳмонхонаҳо ва дигар мавзёҳо, тарабхонаҳо, аттракционҳо ва корхонаҳои алоқаманд, инчунин инфрасохтор, роҳҳо, яъне фурудгоҳҳо, роҳи оҳан, нерӯи барқ,

обтаъминкунӣ, канализатсия ва ғайраҳо дар бар мегирад. Дар ҳамаи ин мавридҳо, ҳатто бидуни соҳаи сайёҳӣ сармоягузорӣ лозим хоҳад буд ва вазифа аз рушди иҷтимоию иқтисодӣ иборат мебошад. Пас аз он ки ин масъалаҳои душвор ҳаллу фасл мегарданд, қадами оянда таъсис ва татбиқи барномаи миллии сайёҳӣ маҳсуб меёбад, ки ин мавзӯи дигари объекти таҳқиқи дигар мебошад. Имрӯзо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 лоиҳаи бузурги сармоягузорӣ ба маблағи 44 млн. доллари ИМА барои рушди инфраструктураи сайёҳӣ амалӣ шуда истодааст, ки ин оянда барои рушди соҳаи мазкур мусоидати калон хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Абдулғазис, В. С. Императивы развития международного рынка туризма / В. С. Абдулғазис // Учетно-аналитическое обеспечение стратегии устойчивого развития предприятия : Сборник научных трудов. К 85-летию со дня рождения Абдуллаева Райта Алядиновича. – Симферополь : Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2022. – С. 3-8. – EDN JYLUXY.
2. Багирян В. А. Современное состояние мирового рынка туристических услуг // Вестник Академии знаний. 2013. №4 (7). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennoe-sostoyanie-mirovogo-rynka-turisticheskikh-uslug> (санаи мурочиат: 23.11.2024).
3. Давлатзода, Д. А. Современное состояние и развитие туризма в Республике Таджикистан / Д. А. Давлатзода, Е. Н. Сахибов // Таджикистан и современный мир. – 2021. – № 2(74). – С. 181-191. – EDN KFJJVN.
4. Кадырова М.И. Развитие туризма в Таджикистане: потенциал шёлкового пути в современных условиях // SAI. 2024. №Special Issue 46. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-turizma-v-tadzhikistane-potentsial-shyolkovogo-puti-v-sovremennyh-usloviyah> (санаи мурочиат: 16.11.2024).
5. Шодиев, Д. Р. Развитие туризма в Таджикистане: проблемы и пути их решения / Д. Р. Шодиев // Экономика Таджикистана. – 2019. – № 2. – С. 55-64. – EDN ZBCPAB.;
6. Каримзода Ш.А., Носиров С.Н. Ускоренное развитие туризма в Таджикистане: создание благоприятных условий // ELS. 2024. №сентябрь 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uskorennoe-razvitie-turizma-v-tadzhikistane-sozdanie-blagopriyatnyh-usloviy> (санаи мурочиат: 23.11.2024).
7. Лавров В.В., Скорчеллетти Д.С. Развитие туризма как важнейшее направление экономической деятельности страны // Петербургский экономический журнал. 2014. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-turizma-kak-vazhneyshee-napravlenie-ekonomicheskoy-deyatelnosti-strany> (санаи мурочиат: 20.11.2024).

8. Сафронова Т.Н., Яброва О.А., Шитова Д.Д., Ханеева М.А. Рынок туризма в мире и в России: современное состояние и перспективы развития // НК. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rynok-turizma-v-mire-i-v-rossii-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya> (санаи мурочиат: 16.11.2024).
9. <https://finance.mail.ru/2024-03-31/mirovoy-rynok-turizma-polnostyu-vostranovilsya-posle-pandemii-covid-19-60457743/> (санаи мурочиат 12.11.2024)
10. Маълумотҳои департаменти СММ доир ба масъалаҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ; worldBank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2022 (санаи мурочиат 17.11.2024);
11. <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/23019.html> (санаи мурочиат 20.11.2024).
12. <https://iworld.com/ru/blog/travel-countries> (санаи мурочиат 12.11.2024)
13. https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/NDC_TAJIKISTAN_RUSS.pdf (санаи мурочиат 20.11.2024)
14. Туризм (мировой рынок) / <https://www.tadviser.ru/index.php> (санаи мурочиат 21.11.2024)
15. <https://sugdnews.com/2023/09/05/kakie-voprosy-nuzhno-reshit-tadzhikistanu-chtoby-stat-centrom-pritjazhenija-turistov/> (санаи мурочиат: 21.11.2024)

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исвализода С.Ҷ. – н.и.и., омӯзгори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Нахимов, 64/14.

Сведения об авторе:

Исвализода С.Дж. – к.э.н., преподаватель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. Нахимова, 64/14.

Information about the author:

Isvalizoda S.J. – c.e.s., lecturer at the Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14.

УДК:338.436.3

ИННОВАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТРАНЫ

Мирзоева Е.Ш.

В статье рассматриваются основные элементы инновационной инфраструктуры, такие как научные парки, технопарки, инновационные центры, бизнес-инкубаторы и другие. Особое внимание уделяется анализу успешных примеров эффективной работы таких структур. Автор исследует различные подходы и стратегии, применяемые разными странами для стимулирования инноваций и развития высокотехнологичных отраслей. В статье автор анализирует преимущества и недостатки различных моделей формирования инновационной инфраструктуры, а также предлагает рекомендации по их адаптации к условиям Республики Таджикистан.

Ключевые слова: инновации, инновационная инфраструктура, технологические парки, инновационные технологии, бизнес-инкубатор.

Для цитирования: Мирзоева Е.Ш. Инновационная инфраструктура как фактор экономического развития и конкурентоспособности страны/ Е.Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 151-160.

ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНӢ ҶАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ВА РАҚОБАТПАЗИРИИ КИШВАР

Мирзоева Е.Ш.

Дар мақола унсурҳои асосии инфрасохтори инноватсионӣ, ба монанди паркҳои илмӣ, технопаркҳо, марказҳои инноватсионӣ, инкубаторҳои тиҷоратӣ ва ғайра баррасӣ карда шудаанд. Ба таҳлили мисолҳои бомуваффақияти фаъолияти самаранокӣ чунин сохторҳо диққати махсус дода шуд. Муаллиф равишҳои ва стратегияҳои мухталифиро, ки кишварҳои гуногун барои пешбурди навоарӣ ва рушди соҳаҳои баландтехнологӣ истифода мебаранд, меомӯзад. Дар мақола муаллиф афзалиятҳои ва нуқсонҳои моделҳои гуногуни ташиаққули инфрасохтори инноватсиониро таҳлил намуда, инчунин оид ба мутобиқсозии онҳо ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳо пешниҳод менамояд.

Калимаҳои асосӣ: инноватсия, инфрасохтори инноватсионӣ, паркҳои технологӣ, технологияҳои инноватсионӣ, бизнес инкубатор.

INNOVATIVE INFRASTRUCTURE AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY

Mirzoeva E.Sh.

The article examines the main elements of innovation infrastructure, such as science parks, technology parks, innovation centers, business incubators and others. Special attention is

paid to the analysis of successful examples of effective work of such structures. The author explores the different approaches and strategies used by different countries to stimulate innovation and the development of high-tech industries. In the article, the author analyzes the advantages and disadvantages of various models of innovation infrastructure formation, and also offers recommendations for their adaptation to the conditions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: innovation, innovative infrastructure, technology parks, innovative technologies, business incubator.

Постановка проблемы: В условиях глобализации и стремительного технологического прогресса инновационная инфраструктура становится важнейшим элементом экономического развития и конкурентоспособности стран. На сегодняшний день успешные примеры формирования инновационных экосистем можно наблюдать по всему миру, от Кремниевой долины в США до технологических хабов в Китае и Израиле. Поэтому в Республике Таджикистан необходимо создавать эффективную инновационную инфраструктуру, требующую комплексного подхода, включающего в себя взаимодействие частного и государственного секторов, развитие научных исследований, образовательных программ, а также создание необходимых условий для стартапов и малых инновационных предприятий.

Анализ последних исследований и публикаций в области формирования инновационной инфраструктуры промышленных предприятий подчеркивает важность этой темы и ее актуальность для современной экономики. Этот анализ позволяет обобщить современные тенденции и лучшие практики в области формирования инновационной инфраструктуры и определить направления для будущих исследований и действий. В области формирования инновационной инфраструктуры промышленных предприятий проводили исследования и анализ этой проблемы различные зарубежные и отечественные ученые, такие как: Комилов

С.Дж., Кодиров Ф.А., Низамова Т.Д., Чистякова Н.О. и другие.

Цель статьи. Создание благоприятных условий для сотрудничества, обмена знаниями и финансирования может привести к значительному ускорению технологического прогресса и решению сложных мировых проблем. Целью статьи, является изучение механизмов формирования инновационной экосистемы, требующей согласованных усилий всех заинтересованных сторон - государства, бизнеса, научных и образовательных учреждений.

Изложение основного материала. Для Республики Таджикистан потребность в инновационной экономике усиливается, с одной стороны, в связи с конкуренцией с компаниями развитых стран с их высоким техническим уровнем и качеством продукции, а с другой стороны – ценовой конкуренцией стран с переходной экономикой и других развивающихся стран. Поэтому проблема создания экономического механизма, позволяющего генерировать, воспроизводить и использовать инновации для повышения темпов экономического развития и качества жизни в стране, приобретает чрезвычайно актуальное значение [3, с.37].

В современных условиях развития отечественной экономики ключевую роль в организации инновационного предпринимательства занимает инновационная инфраструктура. Во многих странах локомотивом экономического развития является именно инновационная

инфраструктура, которая создает условия для инвесторов, снижает их риски, предоставляет консалтинговые услуги и содействует притоку инвестиций. Чем быстрее будет налажена инновационная инфраструктура в стране, тем лучше будут внедряться инновации в ее экономику. [6, с.37]

Инновационная инфраструктура охватывает широкий спектр элементов, которые способствуют развитию и

внедрению новых технологий. Ключевые компоненты инновационной инфраструктуры - это набор структур, институтов и механизмов, которые обеспечивают создание, распространение и внедрение новых знаний и технологий в экономику и общество. Эти компоненты включают в себя различные элементы, которые работают совместно для формирования условий для инноваций (табл.1.).

Таблица 1. Ключевые компоненты инновационной инфраструктуры.

Компоненты инновационной инфраструктуры	Элементы, необходимые для формирования инновационной инфраструктуры
Научно-образовательные учреждения	-университеты, -научно-исследовательские институты, -лаборатории
Инвестиционные структуры	-венчурные капитальные фирмы, -бизнес-ангелы -акселераторы; - краудфандинг -государственные субсидии и гранты
Технологические парки и кластеры	-пространства, где сосредоточены высокотехнологичные компании, научные центры и производственные мощности
Законодательная и нормативная база	законодательство, стимулирующее инновации, упрощающее получение патентов и лицензий, а также поддерживающее интеллектуальную собственность.
Инфраструктура коммуникаций и цифровизация	-интернет; -искусственный интеллект; -блокчейн, -Бигдата
Сообщество профессионалов и менторство	-сообщество профессионалов, которое поддерживает стартапы и предпринимателей на разных этапах их развития
Глобальное сотрудничество и международные сети	-сотрудничество между странами и научными центрами.

Источник: составлено автором.

Рассмотрим ключевые компоненты инновационной инфраструктуры подробнее:

1. Научно-образовательные учреждения. Научно-образовательные учреждения, такие как университеты, исследовательские институты и лаборатории, играют ключевую роль в процессе создания новых знаний и технологий. Они являются источником инноваций, а также обеспечивают подготовку кадров, которые смогут

внедрить эти инновации в различные сферы экономики. Важные аспекты:

- **Исследования и разработки (R&D):** университеты и научные центры проводят фундаментальные и прикладные исследования, которые лежат в основе новых технологий.
- **Образовательные программы:** подготовка специалистов в области науки, технологий, инженерии и математики (STEM) обеспечивает рост квалифицированных кадров, готовых работать в инновационной сфере.
- **Трансфер технологий:** научно-образовательные учреждения помогают в коммерциализации результатов исследований, что является связующим звеном между наукой и бизнесом.

2. Инвестиционные структуры.

Венчурные капитальные фирмы, государственные и частные инвесторы играют важную роль в поддержке стартапов и инновационных компаний. Без финансирования новые технологии не могут быть внедрены в производство или на рынок. Важные аспекты:

- **Венчурный капитал:** предоставляет финансирование для стартапов и малых предприятий, работающих над новыми высокотехнологичными продуктами и услугами.
- **Государственные субсидии и гранты:** многие государства поддерживают инновационные проекты с помощью субсидий и налоговых льгот, а также через специально созданные программы, такие как национальные инновационные фонды.
- **Бизнес-ангелы и краудфандинг:** наряду с венчурными капиталистами, индивидуальные инвесторы и платформы для краудфандинга становятся важным источником начального капитала.

3. Технологические парки и инкубаторы. Технологические парки, бизнес-инкубаторы и акселераторы являются физическими и виртуальными пространствами, где стартапы и малые инновационные компании могут развивать свои идеи. Они предоставляют ресурсы, инфраструктуру и экспертную поддержку для начинающих предпринимателей. Важные аспекты:

- **Технологические парки и кластеры:** это специализированные районы, в которых концентрируются компании, работающие в высокотехнологичных отраслях. В таких парках созданы условия для обмена знаниями, сотрудничества между компаниями, научными центрами и инвесторами.
- **Бизнес-инкубаторы:** предоставляют стартапам офисные помещения, финансовую и консультативную поддержку, а также помогают находить инвесторов и партнёров.
- **Акселераторы:** организуют программы для быстрого роста стартапов, помогая с развитием бизнес-моделей, маркетинговыми стратегиями и поиском финансирования.

4. Законодательная и нормативная база. Создание эффективной инновационной инфраструктуры невозможно без соответствующего законодательного и нормативного обеспечения. Законы и нормативные акты должны стимулировать научную деятельность, защищать интеллектуальную собственность, облегчать регистрацию патентов и лицензий, а также поддерживать стартапы. Важные аспекты:

- **Защита интеллектуальной собственности:** система патентов и авторских прав обеспечивает охрану результатов интеллектуальной деятельности и позволяет создателям

технологий получать доходы от их коммерциализации.

- **Регулирование венчурного капитала и стартапов:** законодательство должно обеспечивать создание благоприятных условий для венчурных инвестиций и развития стартапов, таких как налоговые льготы, упрощённые процедуры регистрации и лицензирования.
- **Программы поддержки инноваций:** различные государственные программы могут включать гранты, субсидии, налоговые льготы и другие формы государственной поддержки для инновационных компаний.

5. Инфраструктура коммуникаций и цифровизация. Современные инновации часто связаны с высокими технологиями, такими как интернет вещей, искусственный интеллект и блокчейн, для которых требуется развитая цифровая инфраструктура. Ключевые аспекты:

- **Высокоскоростной интернет:** доступ к быстрому и стабильному интернет-услугам является необходимым условием для работы с большими данными, искусственным интеллектом и другими передовыми технологиями.
- **Цифровая трансформация бизнеса:** внедрение цифровых технологий в бизнес-процессы и производственные процессы позволяет ускорить развитие инновационных продуктов и услуг.
- **Современные лаборатории и вычислительные мощности:** для разработки новых технологий требуется доступ к мощным вычислительным ресурсам, что становится важной частью инновационной инфраструктуры.

6. Сообщество профессионалов и менторство. Развитие инновационной инфраструктуры невозможно без наличия сообщества профессионалов, которое

способно поддерживать стартапы и предпринимателей на разных этапах их развития. Важные аспекты:

- **Менторские программы:** опытные предприниматели и специалисты, которые помогают новым компаниям избегать ошибок и разрабатывать успешные стратегии.
- **Кооперация с крупными компаниями и корпорациями:** крупные предприятия могут быть не только инвесторами, но и партнерами для совместных исследований и внедрения новых технологий.
- **Конференции и отраслевые события:** проведение мероприятий для обмена опытом и налаживания контактов между предпринимателями, исследователями и инвесторами способствует развитию инновационной экосистемы.

7. Глобальное сотрудничество и международные сети. Инновации часто развиваются в международном контексте, поэтому наличие механизмов для сотрудничества между странами и научными центрами становится важной частью инфраструктуры. Важные аспекты:

- **Международные научные программы:** участие в международных научных проектах и программах обмена способствует развитию новых технологий и повышению конкурентоспособности.
- **Глобальные стартап-сообщества:** участие в международных стартап-акселераторах, конкурсах и форумах помогает компаниям выйти на международный рынок и привлечь зарубежных инвесторов.

Таким образом, эффективная инновационная инфраструктура состоит из множества взаимосвязанных компонентов, которые обеспечивают взаимодействие науки, бизнеса, государственных органов и

инвесторов. Развитие каждого из этих компонентов способствует созданию условий для инновационного роста и ускоряет внедрение новых технологий в различные сферы экономики.

Инновационная составляющая является важнейшим аспектом экономической политики государства, поэтому усиливается необходимость ведения работы по активизации инновационных и инвестиционных процессов на предприятиях и в организациях, развитию взаимодействия промышленных предприятий, научных учреждений и вузов, повышению престижа работников, занятых научно-технической и инновационной деятельностью [5, с.315]. Данные процессы ускорят переход на инновационный путь развития национальной экономики, а также формирование инновационных предприятий, способных производить конкурентоспособную продукцию на мировом рынке, а также способствуют развитию наукоёмких отраслей. Таким образом, необходимо в ускоренном темпе создавать инновационные экосистемы в нашей стране.

Формирование инновационных экосистем, это процесс создания среды, в которой стимулируется разработка и внедрение новых идей, продуктов и технологий. Прежде чем начать формирование инновационной экосистемы, необходимо создать инфраструктуру, которая будет поддерживать инновационную деятельность. Это может включать в себя создание технопарков, бизнес-инкубаторов, коворкингов, лабораторий и других пространств, где могут собираться инноваторы и предприниматели. Важно привлечь к инновационной экосистеме участников, которые будут заинтересованы в её развитии. Это могут быть студенты, учёные,

предприниматели, инвесторы и другие заинтересованные лица. Сформировать партнёрские отношения с организациями, университетами, исследовательскими институтами и другими участниками инновационной деятельности может помочь в обмене опытом, ресурсами и идеями. Государство должно привлекать инвестиции в развитие человеческого капитала, то есть в образование, повышение квалификации и профессиональное развитие участников инновационной экосистемы, а также на регулярной основе осуществлять поддержку исследований и разработок, которые могут привести к созданию новых продуктов и технологий.

Наша страна должна продолжать наращивать сотрудничество с другими странами и международными организациями может помочь в обмене опытом, технологиями и ресурсами. Формирование инновационных экосистем, сложный и долгосрочный процесс, который требует усилий и ресурсов. Однако результаты могут быть значительными, включая создание новых рабочих мест, развитие новых отраслей экономики и повышение конкурентоспособности страны.

Использование инновационных цифровых технологий для производства высокотехнологичной продукции имеет ключевое значение для создания конкурентных преимуществ и технологического развития национальной промышленности [2, с.166].

Рассмотрим международный опыт в формировании инновационных экосистем (табл.1.):

1.США: Кремниевая долина как пример успешной инновационной экосистемы. Кремниевая долина является ярким примером успешной инновационной инфраструктуры. Этот регион не только собирает крупные технологические компании, такие как Google, Apple, и Tesla,

но и является центром для многочисленных стартапов, которые могут получить доступ к венчурному капиталу, талантам и уникальным возможностям для сотрудничества с научно-исследовательскими центрами.

Основные особенности:

-Сильные связи между университетами и индустрией: такие университеты, как Стэнфорд и Беркли,

играют ключевую роль в создании новых технологий и стартапов.

-Венчурный капитал и бизнес-ангелы: Кремниевая долина представляет собой крупнейший центр венчурного инвестирования в мире, что значительно способствует развитию инноваций.

-Инновационная культура: культура рисков и готовности к неудачам, которая позволяет компаниям быстро адаптироваться и развиваться.

Таблица 1. Передовые практики для формирования эффективной инновационной инфраструктуры.

		Основные особенности
США	Кремниевая долина	-Сильные связи между университетами и индустрией; -Венчурный капитал и бизнес-ангелы; Инновационная культура.
Швеция	Инновационная модель на базе устойчивого развития	-Устойчивые технологии; -Государственная поддержка и сотрудничество с частным сектором; -Качество образования.
Китай	Стратегический подход к инновациям	-Государственные инвестиции; -Партнерства между государством и бизнесом; -Развитие инновационных зон.

Источник: составлено автором.

2.Швеция: инновационная модель на базе устойчивого развития.

Швеция - это пример страны, которая активно использует инновации для решения экологических и социальных проблем.

Основные аспекты шведской инновационной инфраструктуры:

-Устойчивые технологии: Швеция активно развивает «зеленые» технологии и устойчивое производство.

-Государственная поддержка и сотрудничество с частным сектором: шведское государство инвестирует в научные исследования и разработки, поддерживая инновации в разных отраслях.

-Качество образования: высококачественная образовательная система, которая направлена на развитие

творческого и аналитического мышления у студентов.

3.Китай: стратегический подход к инновациям.

Китай за последние десятилетия смог значительно продвинуться в области инноваций и технологий благодаря государственной поддержке и стратегическому подходу к развитию отраслей будущего, таких как искусственный интеллект, биотехнологии и квантовые технологии.

-Государственные инвестиции: Китай активно вкладывает в научно-исследовательские центры, создавая инфраструктуру для развития новых технологий.

-Партнерства между государством и бизнесом: китайские технологические гиганты, такие как Huawei и Alibaba, активно сотрудничают с правительством для реализации национальных инновационных программ.

-Развитие инновационных зон: китайские технологические парки и индустриальные зоны становятся центрами для новых компаний и разработок.

На основе международного опыта можно выделить несколько ключевых практик, которые способствуют успешному развитию инновационных экосистем:

-Создание кластеров и научно-технологических парков: такие пространства, как в Кремниевой долине или в Израиле, становятся местами концентрации научных знаний, бизнеса и инвестиций.

-Государственные гранты и налоговые льготы для стартапов: активная государственная поддержка и налоговые льготы позволяют молодым компаниям развиваться и привлекать инвесторов.

-Развитие образовательных и научных учреждений: тесная связь между университетами, научными центрами и промышленностью способствует созданию инновационных решений.

-Международное сотрудничество и обмен опытом: участие в международных научных проектах и форумах помогает развивать инновации и обмениваться передовыми технологиями.

Развитию инновационной деятельности в Республике Таджикистан необходима целенаправленная государственная поддержка участников инновационного предпринимательства. Применительно к нашей стране, где наблюдается недостаток крупных финансовых ресурсов и существует острая необходимость в закупке зарубежных технологий, финансовые механизмы

целесообразно построить на базе специализированных инновационных фондов, развитии отечественного страхового рынка и различных государственных программ инновационной деятельности. [7,с.409]

В настоящее время существуют ряд проблем и вызовов в формировании инновационной инфраструктуры:

- **Нехватка финансирования** - особенно для ранних стадий развития стартапов.
- **Отсутствие преемственности в политике** - изменения в законодательной и налоговой политике могут тормозить развитие экосистемы.
- **Риски недостаточной интеграции** - важна плотная координация между университетами, стартапами, индустриями и государственными структурами.
- **Неравенство доступа к ресурсам** - важный вопрос, связанный с равномерным распределением ресурсов и возможностей для всех участников экосистемы.

Инновационное развитие промышленности развитых стран основывается на функционировании различных кластеров, технологических инкубаторов и университетских научно-технологических парков. Кластеры и техно-инкубаторы в нашей экономике еще не созданы, поэтому вся надежда на университетские технопарки и инновационные центры, которые созданы при Национальной академии наук Таджикистана и отраслевых академий. Уместно упомянуть, что пока в нашей республике не будут созданы полноценные кластеры, технологические инкубаторы и технопарки невозможно решить вопросы повышения конкурентоспособности бизнеса, сокращения диспропорции в

региональном развитии, сглаживания пространственных перекосов, а также поощрения развития инновационных видов деятельности и сфер за счет активного использования инноваций в пространственные развития национальной экономики. [1, с.53].

Только путем развития вузовской науки, повышения уровня инновационного потенциала высших учебных заведений, можно решать проблемы инфраструктурного обеспечения инновационного развития регионов страны. [3, с.182].

Заключение. Формирование инновационной инфраструктуры требует

комплексного подхода и взаимодействия различных секторов экономики и общества. Международный опыт показывает, что успешные инновационные экосистемы формируются на базе сильной образовательной базы, поддерживающей законодательной и финансовой инфраструктуры, а также эффективного взаимодействия между государством, бизнесом и наукой. Применение этих передовых практик может стать ключом к созданию успешных инновационных хабов и поддержке предпринимательства в любой стране.

Литература

1. Кодиров Ф.А. Конкурентоспособность промышленных предприятий в контексте перехода к цифровой экономике / Ф.А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-2(34). – С. 218-228.
2. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф.А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 49-58.
3. Комилов С.Дж. Технопарки как основа развития инновационной системы региона (на примере Республики Таджикистан) / С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафаров, Х.С. Холов // Проблемы современной экономики. – 2021. – № 3(79). – С. 145-148.
4. Комилов С.Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан/С.Дж. Комилов// Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал.-2009.-№1.- С.313-316.
5. Мирзоева Е.Ш. Проблемы формирования инновационной инфраструктуры для инновационного предпринимательства в современных условиях Республики Таджикистан / Е. Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 3(32). – С. 102-109.
6. Мирзоева Е.Ш. Роль инновационной инфраструктуры в развитии инновационного предпринимательства / Е.Ш. Мирзоева // Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства: Сборник научных трудов / Под общей редакцией З.О. Адамановой. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2023. – С. 407-410.
7. Низамова Т.Д., Каджкулоев А.Ф. Отраслевые и региональные аспекты развития инновационно-промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан/Т.Д. Низамова, А.Ф. Каджкулоев//Вестник ТГУПБП. - Худжанд, 2017. - №2(71). - С.35-45.
8. Чистякова Н. О. Анализ мирового опыта функционирования и развития объектов инновационной инфраструктуры // Известия ТПУ. 2007. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-mirovogo-opyta-funktsionirovaniya-i-razvitiya-obektov-innovatsionnoy-infrastruktury> (дата обращения: 10.09.2024).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоева Евгения Шучоатбековна - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел: 781-71-33-77, E-mail: Evgeniya-2385@mail.ru

Сведения об авторе:

Мирзоева Евгения Шуджоатбековна - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: 781-71-33-77, E-mail: Evgeniya-2385@mail.ru

Information about the author:

Mirzoeva Evgeniya Shudzhoatbekovna - Candidate of Economical Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Tel: 781-71-33-77, E-mail: Evgeniya-2385@mail.ru

УДК: 330: 061.2/3

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ МОНЕТИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Холов Р.Ш.

***Аннотация.** Монетизация экономики — это сложное экономическое явление, которое характеризуется процессом производства и обращения денежных средств, для осуществления расчетов, формирования соотношений финансирования и потребления, развития финансового сектора, финансового рынка, а также монетарной политики государства в целом. Данная статья посвящена анализу влияния денежных агрегатов (M0, M2, M4) на уровень и динамику финансовых показателей, формирующих монетизацию национальной экономики. Статистическое исследование показало, что каждый денежный агрегат имеет собственное значение по отношению к ВВП.*

Следует отметить, что денежные агрегаты являются основными факторами, влияющими на уровень и динамику монетизации, уровень инфляции, а также на развитие банковской системы и экономики в целом. В то же время, оценивая уровень обеспечения денег в экономике, использование определенных денежных агрегатов в качестве перспективы приводит к устойчивости экономического развития и эффективному управлению в банковской системы страны.

***Ключевые слова:** монетизация, монетаризация, национальная валюта, иностранная валюта, денежные агрегаты, количество денег, наличные деньги, ВВП.*

***Для цитирования:** Холов, Р.Ш. Статистическая оценка уровня монетизации Республики Таджикистан /Р. Ш. Холов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 161-170.*

STATISTICAL ASSESSMENT OF THE LEVEL OF MONETIZATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Kholov R.Sh.

***Annotation.** Monetization of the economy is a complicated economic events, which is characterized by the process of production and circulation of money, for transactions, for financing and consumption ratio, developing of the financial sector, financial market, and the financial system of the state as a whole. This article is devoted to the analysis of the influence of monetary aggregates (such as M0, M2, M4) on the level and dynamics of finansional indicators that form the monetization of the national economy. The study showed that each monetary aggregate has its own value meaning of the GDP. It should be noted that monetary aggregates are the main factors influencing the level and dynamics of monetization, the rate of inflation, as well as the development of the economy and the banking system. At the same time, when assessing the level of money supply in the economy,*

the use of certain monetary aggregates as a prospect leads to the sustainability of economic development and effective management in the banking system.

Key words: *factor, monetization, monetarization, national currency, foreign currency, monetary aggregates, amount of money, cash, GDP.*

БАҲОДИҲИИ ОМОРИИ САТҲИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Холов Р.Ш.

Аннотатсия. *Монетизатсияи иқтисодиёт падидаи мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки бо раванди истеҳсол ва муомилоти маблағҳо барои амалӣ намудани ҳисоббаробаркунӣ, ташаккули таносуби маблағгузорӣ ва истеъмол, рушди баҳши молиявӣ, бозори молиявӣ, инчунин сиёсати пулию қарзии давлат ба он хос аст. Мақолаи мазкур ба таҳлили таъсири агрегатҳои пулӣ (M0, M2, M4) ба сатҳ ва динамикаи нишондиҳандаҳои молиявие, ки монетизатсияи иқтисоди миллиро ташкил медиҳанд, баҳшида шудааст. Тадқиқоти оморӣ нишон дод, ки ҳар як агрегати пулӣ нисбат ба ММД арзиши худро дорад.*

Бояд гуфт, ки агрегатҳои пулӣ омилҳои асосие мебошанд, ки ба сатҳ ва динамикаи монетизатсия, сатҳи таваррум, инчунин ба рушди низоми бонкӣ ва умуман иқтисодиёт таъсир мерасонанд. Дар баробари ин арзёбии сатҳи муомилоти пул дар иқтисодиёт, истифодаи маҷмӯи пулии алоҳида ҳамчун дурнамо боиси устувории рушди иқтисодиёт ва идоракунии самараноки низоми бонкии кишвар мегардад.

Калидвожаҳо: *монетизатсия, монетаризатсия, пули милли, асъори хориҷӣ, агрегатҳои пулӣ, миқдори пул, пули нақд, ММД.*

Следует отметить, что одним из механизмов регулирования влияния объема денег в обращении, а также на формирование спроса и предложения на денежном рынке является процесс монетизации экономики. По мнению учёных экономистов в общем, монетизация является важнейшим объективным признаком экономической системы, что означает предоставление активов и возможность выполнять такие функции, как оборотный капитал, ликвидность, надёжность и качество товаров. В связи с этим монетизация экономики представляет собой сложную экономическую ситуацию, которая характеризуется процессом производства и обращения набора денежных инструментов для расчетов, формированием коэффициентов в рамках инвестиций и потребления, развитием финансового сектора, денежный рынок и

финансовая система в целом. Основным фактором, определяющим динамику процесса монетизации экономики, является изменение спроса и предложения на деньги, взаимосвязь с динамикой ВВП, развитие финансового сектора, характер и интенсивность денежного обращения, а также экономическая уверенность. В последние годы этот вопрос решается Правительством Республики Таджикистан путем финансирования и других мероприятий в соответствии с поручениями Основателя мира и согласия, Лидера нации, Президента страны уважаемого Эмомали Рахмона. В соответствии с исследованием которые проводили в области экономики, выявлены особенности и актуальность данной проблемы. В экономической литературе под монетизацией понимается достаточность выпуска денег для обращения

товаров [1, с.52], процесс обеспечения денег в экономике, для платежей и расчетов, [2, с. 128] уровень обеспеченности хозяйствующих субъектов с денежными средствами, [4, с.56-58] также называют макроэкономическими показателями, характеризующими уровень денежной массы экономики [3, 2]. В целом, существуют разные мнения по этому поводу, но в то же время возникает вопрос, как оценить уровень монетизации в национальной экономике, то есть, с какой денежной массой.

Исходя из этого, есть два ключевых показателя для оценки уровня монетизации экономики; денежная масса и ВВП. В этом случае, если использовать денежный агрегат M_2 , мы получим уровень обеспеченности экономики национальной валютой. При этом широкий показатель денежный агрегат M_4 , мы используем для непосредственного определения уровня денежной массы экономики в полном объёме в национальной и иностранной валюте. Поэтому основу статистико-экономической модели монетизации составляет предложенный Фишером обменный баланс, который зависит от многих факторов, влияющих на легитимность процессов. Рекомендации классической теории оценки обеспеченности роста денежной массы должны производиться в соответствии с требованиями, чтобы уровень цен оставался неизменным, а ВВП увеличивался, инфляция также соответствовала норме, и имелось следующее равенство: [5. п. 50]

$$M V = P Q; (1)$$

Согласно концепции монетаризма (основанной известным экономистом М.

Фридманом) несбалансированность левой и правой частей равенства обмена ($MV=PQ$) приводит к неустойчивости росту цен и инфляции. Уравнения предложенное И. Фишером утверждает, что его левая часть (MV) включает денежный поток, а его правая часть (PQ) охватывает ВВП на макроэкономическом уровне. Поэтому необходимо проанализировать процесс монетизации экономики, имеющий большое практическое значение в развитии национальной экономики, и с учетом набора статистических и банковских показателей мы считаем целесообразным его анализ. Это позволяет, с одной стороны, оценить уровень обеспеченности экономики в национальной валюте (сомони), а с другой - определить изменение общего уровня монетизации экономики (национальная валюта и иностранная валюта) из-за других связанных факторов.

Уровень монетизации национальной экономики складывается из двух основных факторов, доля наличных денег M_0 в ВВП, или доля денежного агрегата M_2 в ВВП.

Если описать по форме статистико-экономической модели, то она примет следующий вид: [7, 190-193.]

$$K_m = \frac{M_2}{\text{ВВП}} = \frac{M_2}{M_0} \times \frac{M_0}{\text{ВВП}};$$

Мы оцениваем уровень обеспеченности национальной экономики оценивается в сомони по данной модели в 2017 и 2023 годах:

Таблица 1. - Динамика показателей модели скорости монетизации.

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Изменения в 2023 году по сравнению

Валовой внутренний продукт (ВВП) в текущих ценах по годам (млн сомон)	61093 .6	68844 .0	77354 .0	82543.0	98910. 7	115739 .4	130791, 5	2,1
Денежная масса M ₂ (млн. сомони)	13982	15382	18937	22504,4 9	23282, 1	36224, 0	34681,4 1	2,48
Денежная масса M ₀ (млн. сомон)	10950	12190	15332	18058,1	19502, 1	29632	26977,5 7	2,46
Уровень монетизации (%) (M ₂ /ВВП)	22,8	22,3	24,4	27,2	23,5	31,3	26,5	3,7
M ₀ /ВВП(%)	17,9	17,7	19,8	21,8	19,7	25,6	20,6	2,7
M ₂ /M ₀ (%)	1,27	1,26	1,23	1,24	1,19	1,22	1,28	0,01
Прирост уровня монетизации (M ₂)	-	-0,5	1,9	2,8	-3,7	7,8	-4,3	-3,8

Источник: Таблица рассчитана на основе «Статистического банковского бюллетень» за декабрь 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2023, г. (336), декабрь (341) и «Статистического ежегодника Республики Таджикистан». 2023г. [стр . 8, 9, 10, 11. 18, 19, 15, 14.].

Согласно таблице 1, ВВП с одной стороны, как ключевой показатель постепенно увеличивается, а в 2023 году темпы его роста 2,1 раз больше чем в 2017 году, а его абсолютный рост достигает 69697,9 млн. сомони. С другой стороны, следует отметить, что рост этого показателя стабильный и соответствует теоретическим воззрениям классической экономики. Денежный агрегат M₂ также увеличился, а в 2023 году его темпы

роста увеличились в 2,48-раза больше по сравнению с 2017 годом, который в абсолютном выражении составляет 16023,57 млн. сомони. Основная причина, по которой наблюдается рост спроса на наличные деньги, заключается в расширении экономической активности населения.

Представляем анализируемую таблицу в виде диаграммы, которая имеет следующий вид (диаграмма 1).

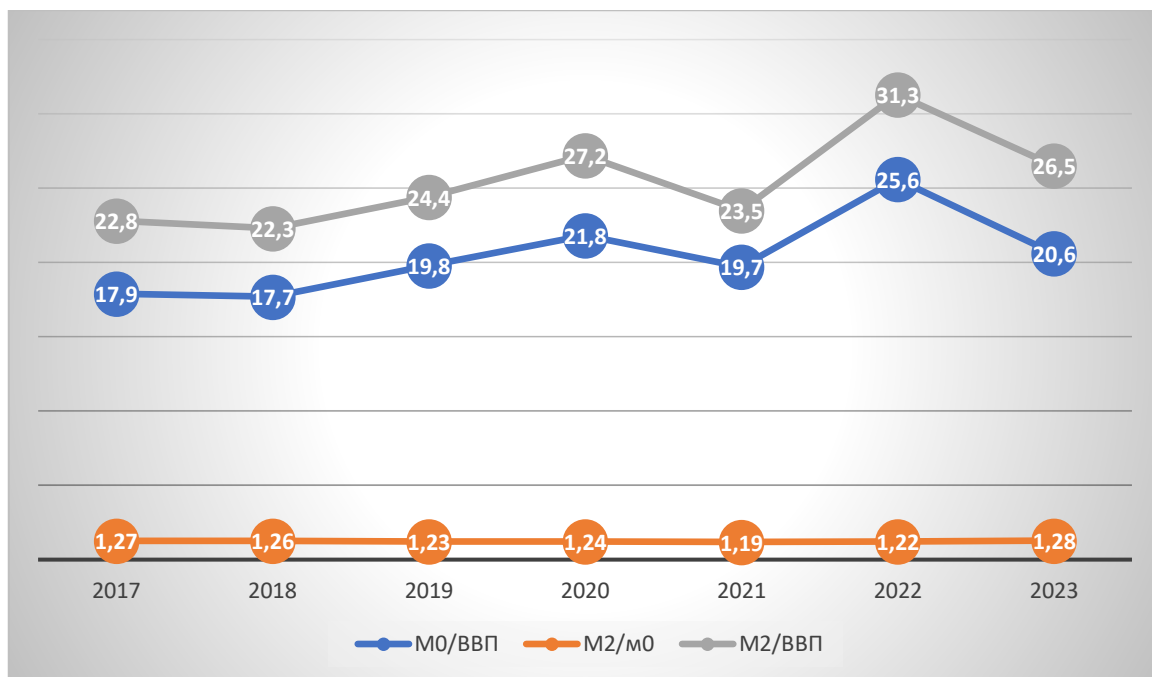

Диаграмма 1. - Динамика показателей статистико-экономической модели уровня монетизации в 2017-2023 гг. (Ист.: составлено на основе данных таблицы 1)

Из диаграмма 1 видно, что сопоставимость денежного агрегата М2 выше, чем у денежного агрегата Мо и составит 20,6% в 2023 году. По проанализированным цифрам следует отметить, что потребности клиентов не полностью удовлетворяются банками, а доля наличных денег в ВВП увеличилась почти в 2 раза больше по сравнению с 2017 году. Однако уровень обеспеченности экономики национальной валютой (сомони) в 2023 году по сравнению с 2022 годом уменьшилось на -4,8%. На наш взгляд, под влиянием других внешних и внутренних факторов увеличился спрос на наличные деньги в 2023 году. Теперь рассмотрим статистическую оценку денежного агрегата М4 по отношению к ВВП, которая включает в себя возможность оценки уровня обеспечения денег в национальной экономике, с одной стороны, и изменение общего уровня монетизации национальной

экономики через формирование трех ключевых факторов.

Три ключевыми факторами, которые привели к формированию процесса монетизации национальной экономики, являются:

- коэффициент эффективного уровня использования денег для кредитования экономики;
- балансовая норма резервной базы банка;
- коэффициент уровня склонности хозяйствующих субъектов к сбережению (депозит). Для измерения влияния этих факторов экономико-статистическая модель уровня монетизации национальной экономики представлена следующим образом: [7. стр. 190-193.]

$$\frac{M_4}{ВВП_n} = \frac{M_4}{K} \times \frac{K}{D} \times \frac{D}{ВВП_n} \times 100; \text{ или } K_m = K_3 \times K_p \times K_D:$$

Таблица 2. - Динамика формирования показателей и влияния факторов уровня монетизации.

Показателей	2019	2020	2021	2022	2023	Изменение 2023 г. по сравнению с 2019г. (+ -)
ВВП млрд. сомон	77354.0	82543.0	98910.7	115739.4	130791,5	1,69
Широкий показатель денежная масса М ₄ млн. сомон	22155	26139,90	28400,12	39883,84	39548,60	1,78
Остаток кредита, млн. сомон	7664690	8903692	1174758,1	1055262,3	1610818,3	0,21
Объем привлеченных депозитов, млрд. сомон	2902	63683,02	4360,69	5621,88	7611,97	2,62
Уровень монетизации В%	28,6	31,6	28,7	34,4	30,2	1,6
М ₄ /К	0,00289	0,00293	0,002417	0,03779	0,0245	0,02
К/D	148,1	139,8	20,84	12,22	149,2	1,1
D/ВВП	0,6688	0,7715	0,5698	0,74589	0,08252	-0,058
Прирост уровень монетизации всего %.	-	3	-2,9	5,7	-4,2	-1,2

Источник: таблица рассчитана автором на основе «Статистического банковского бюллетена» апрель 2023 г. (336), декабрь (341) [8, 9, 10, 11 стр. 18, 19, 15, 14]

Из таблицы 2 можно сделать вывод, что кризисная ситуация, особенно безответственность в банковском секторе привела к увеличению количества неоплачиваемых банковских кредитов. Прежде чем мы приступим к оценке влияния каждого фактора на уровень монетизации национальной экономики, необходимо представить методику расчета каждого из этих показателей в отдельности. Как уже упоминалось выше, первым фактором,

влияющим на уровень монетизации национальной экономики, является скорость эффективного использования денежных средств для кредитования экономики, которая осуществляется банками и кредитными организациями. Этот коэффициент рассчитывается как отношение широкого показателя денежной массы (М₄) к остатку кредитов, выданных банками и кредитными организациями (К), то есть М₄ / К, который представлен на диаграмме 2.

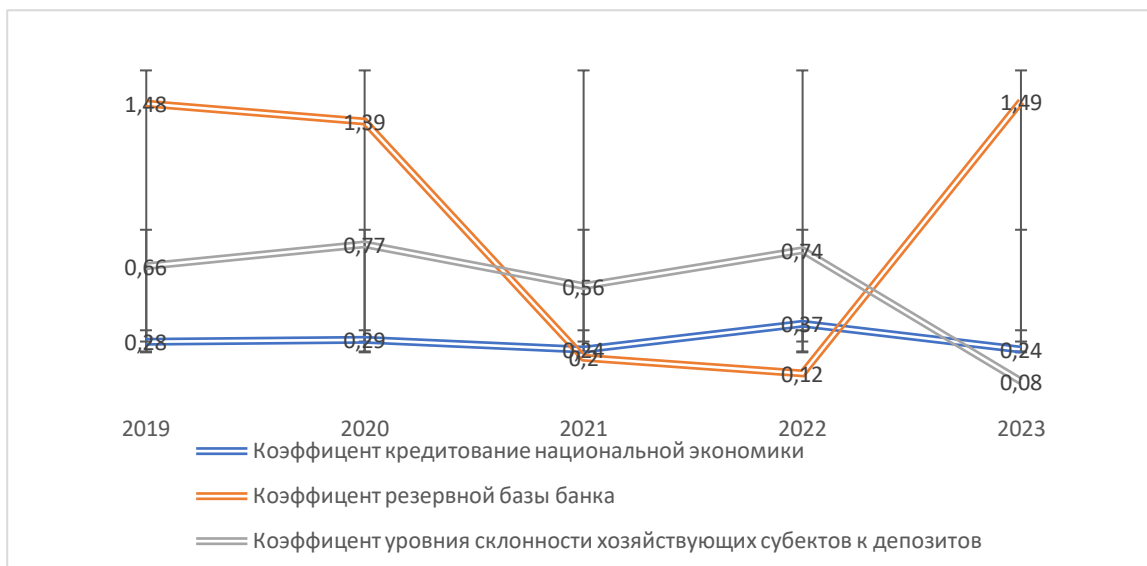

Диаграмма 2. - Динамика коэффициента уровня эффективного использования денег для кредитования национальной экономики, уровня резервной базы банков и кредитных организаций, уровня склонности хозяйствующих субъектов к сбережению в 2019-2023 г. г. (Ист.: составлено автором на основе данных таблицы 2)

Согласно диаграммы 2, в 2019-2023 годах показатель эффективного использования денег для кредитования секторов экономики имеет тенденцию к увеличению, а темп его роста за этот период составил 2,45 процентов. Следует отметить, что увеличение данного показателя по кредитованию экономики произошло за счет изменения, следующих двух составляющих показателя: широкого показателя денежной массы (M4) и объем кредитов, выданных кредитными организациями. В течение 2019-2023 годов темпы роста широкой денежной массы по отношению к ВВП в среднем составляли 30,7 процентов год.

Таким образом, в течение 2019-2023 гг., с одной стороны, неуклонное увеличение объема денег, а с другой — снижение кредитования кредитных организаций привело к повышению эффективности кредитования национальной экономики. Исходя из этого, необходимо проанализировать взаимосвязь между ссудным балансом (K) и депозитами (D) в соотношении первого фактора (M4/K). Это соотношение называется вторым фактором - коэффициентом сбалансированности

ресурсной базы банка, которое указывает на степень их обеспеченности внутренними ресурсами. Согласно рисунку 2, за период 2019-2023 годы соотношение остатка кредитов и депозитов увеличилась, а среднегодовой темп повешения этого коэффициента составил 6%. Увеличения этого коэффициента было связано, с одной стороны, с уменьшением широкого показателя денежной массы M4 (2023-39548,60; 2022-39883,84), а с другой - с увеличением общей суммы депозитов. В этом отношении, как уже отмечалось, общая сумма вкладов (депозитов) имеет тенденцию к увеличению.

Наконец, третий фактор, влияющий на уровень монетизации национальной экономики,

- это отношение объема привлечённых депозитов к объему валового внутреннего продукта. Этот коэффициент называется коэффициентом склонности хозяйствующих субъектов к депозитам и отражает количественный уровень собственных ресурсов и банковской активности на внутреннем денежном рынке. Это соотношение также характеризует

уровень расширения возможностей базовых ресурсов для развития национальной экономики и уровень доверия к банковской системе страны. В течение 2019-2023 годов динамика отношения общей суммы депозитов к валовому внутреннему продукту имеет тенденцию к увеличению и составляет в среднем 0,6 процента. Как отмечалось в Послании Президента Республики Таджикистан, Лидер нации, Эмомали Рахмона: «в 2023 году реальный темп роста ВВП составил 8,3%, в том числе, за счет увеличения объёма производства промышленных товаров 15%, сельскохозяйственных продукций 9%, товарооборота на 11,8% и платных услуг на 1,6%» [6, с. 3]. В результате исследования выяснилось, что показатели факторов, влияющих на изменение уровня монетизации национальной экономики, несколько нестабильны.

Таким образом, описание нестабильности факторных показателей создало ряд трудностей при проведении факторного анализа и сопоставлении результатов воздействия на уровень монетизации национальной экономики. Тем не менее, следует отметить, что в 2023 году по сравнению с 2022 годом уровень монетизации национальной экономики снизилось до -3,2%.

Такая нестабильность темпов монетизации национальной экономики обусловлена влиянием другого фактора: уменьшением широкого показателя (M_4), который обеспечивает коэффициент эффективного использования объёма денежных средств для предоставления кредитов банками и кредитными организациями. Напротив, второй фактор: коэффициент уровня резервной базы банков и кредитных организаций отрицательно влияет на уровень монетизации национальной экономики. То есть под влиянием этого фактора коэффициент монетизации

национальной экономики увеличился на 5,3% в 2021 году и на -3,2% в 2023 году снизился по сравнению с 2022 годом. Влияние третьего фактора: уровня склонности хозяйствующих субъектов к сбережению и размещение вкладов в банки и кредитные организации также оказал негативное воздействие на изменение коэффициента монетизации национальной экономики. В 2022 году уровень монетизации национальной экономики составил 34,4%, что на 1,2 пункта выше, чем в 2021 году. Такое повышение уровня монетизации обусловлено влиянием первого фактора, как коэффициента эффективного использования объём денежных средств по кредитованию кредитных организаций в размере 0,21% и второго фактора, коэффициента уровня базового финансового резерва кредитной организации обеспечено на 1,1%, но третий фактор, коэффициент уровня склонности хозяйствующих субъектов негативно повлиял на процесс монетизации национальной экономики, размер количественное сокращение его снизился до -0,05%.

Таким образом, полученные результаты процесса исследований и анализа факторов, влияющих на уровень монетизации национальной экономики, с помощью статистико-экономических модели представлены следующим образом:

1. В период 2019-2023 гг. коэффициент монетизации (M_4) и (M_2) национальной экономики имеет тенденцию к росту. Расчет этого коэффициента показал, что в течение исследуемых лет среднегодовым темпам роста индекса широкой денежной массы (M_4) и (M_2) предшествуют среднегодовые темпы роста валового внутреннего продукта. Результат такого шага может стимулировать инфляцию в стране.

2. Среднегодовые темпы роста и широкая денежная масса (M_4) также сыграла важную роль для формирования первого

фактора: коэффициента эффективного использования денег для кредитования экономики, что положительно повлияло на коэффициент уровня монетизации национальной экономики.

3. Влияние второго фактора: коэффициент уровня базы банковских резервов на показатель уровня монетизации национальной экономики нестабилен. Снижение этого коэффициента по сравнению с предыдущим периодом отрицательно сказывается на темпах роста монетизации национальной экономики и наоборот, тогда как увеличение равновесного коэффициента базы банковских резервов по сравнению с предыдущим периодом положительно влияет на рост монетизации экономики.

Несмотря на успехи, достигнутые в развитии банковско-финансового сектора Республики Таджикистан в 2019-2023 годах, уровень монетизации национальной экономики ниже, чем средне статистическое значение. На наш взгляд, для оценки уровня монетизации экономики необходимо обратить внимание на регулирование влияющих факторов. Следует отметить, что достижение высокого уровня монетизации экономики - это создание условий для развития финансовых институтов, создание среды для инвестиций и устойчивого экономического роста, и уровня жизни населения.

Литература

1. Алёшина, И. В. Теоретические основы исследования монетизации трансформационной экономики / И. В. Алёшина // *Экономжа та держава*. — 2008. — № 3. -С . 52-56.
2. Гавриленков, Е. Экономический рост и монетизация экономики // *Экономика России XXI. век*, 2004. - №15. - С. 128
3. Греков, И.Е. Об определении монетизации экономики и ее оптимальном уровне. Отдельный оттиск. Работа выполнена в рамках гранта Президента РФ для государственной поддержки молодых российских ученых МК-8101.2006.6. URL: <http://www.pand-ia.ru/tcxt/77/203/76226.php> (дата обращения: 20. 12.2019 г.).
4. Илларионов, А.Н., Реальный валютный курс и экономический рост. // «Вопросы экономики», 2002. — №2
5. Кембелл, Р. *Экономикс*.//Кембелл Р., Маконелл, Сетенли Л. Брю. ИНФРА М., 2003. С.50.
6. Послание Президента Республики Таджикистан к Верховному собранию 28.12.2023г.
7. Статистика. Под редакцией И. И. Елисевой. Учебник. Москва 2006 г.
8. Статистический банковский бюллетень, 12 (270) 2017 г.
9. Статистический банковский бюллетень, 7 (276) 2018 г.
10. Статистический банковский бюллетень, 12 (293) 2019 г.
11. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г.
12. Статистический банковский бюллетень, 12 (316) 2021 г.
13. Статистический банковский бюллетень, 12 (341) 2023 г.
14. Холов, Р. Ш. Таҳлили омилиҳои сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ / Р. Ш. Холов, С. С. Мирзоев // *Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон*. – 2021. – No. 1(35). – P. 219-227.
15. Мирзоев, С. С. Таҳлили омилиҳои таваррум мувофиқи модели монетарӣ / С. С. Мирзоев, Р. Ш. Холов // *Паёми молия ва иқтисод*. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 56-62.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Холов Рустам Шермадович – номзади илмҳои иқтисодӣ, муалими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: 98-524-96-95, E-mail: 1977-rustam-77@mail.ru

Информация об авторе:

Холов Рустам Шермадович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 98-524-96-95, E-mail: 1977-rustam-77@mail.ru

Information about the author:

Kholov Rustam Shermadovich - candidate of economic sciences, senior teacher of the department of economic analysis and statistics of the Tajik State University of Financial Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734067. Phone: 98-524-96-95, E-mail: 1977-rustam-77@mail.ru

УДК:332;311.313

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мамадризоева Н.М.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о ведении учета основных средств в промышленных предприятиях Республики Таджикистан.

Учитывая проводимую за последние годы политику государства, а именно внедрение инноваций и технологий в стране количество промышленных предприятий возрастает и вместе с тем необходим учет как основных средств, так и другого имущества каждого предприятия. В этой связи в приведенном исследовании затронуты вопросы роста промышленных предприятий по стране в целом. С учетом того, что основные средства на предприятии оборотные и необоротные, в статье приведен практический материал по необоротным основным средствам.

Ключевые слова: учет, промышленность, предприятие, основные средства, развитие, продукция, количество.

Для цитирования: Мамадризоева, Н. М. Формирование системы учета основных средств промышленных предприятий в Республике Таджикистан / Н. М. Мамадризоева // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 171-178.

FORMATION OF THE ACCOUNTING SYSTEM OF FIXED ASSETS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mamadrizoeva N.M.

Annotation. This article examines the issue of accounting for fixed assets in industrial enterprises of the Republic of Tajikistan.

Taking into account the state policy pursued in recent years, namely the introduction of innovations and technologies in the country, the number of industrial enterprises is increasing and at the same time, accounting for both fixed assets and other property of each enterprise is necessary. In this regard, the given study touches upon the issues of industrial enterprises growth in the country as a whole. Taking into account that the fixed assets at the enterprise are current and non-current, the article provides practical material on non-current fixed assets.

Key words: accounting, industry, enterprise, fixed assets, development, products, quantity.

ТАШКИЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ФОНДҶОИ АСОСИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мамадризоева Н.М.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаи баҳисобгирии фондҳои асосӣ дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Бо дарназардошти сиёсати давлат, ки солҳои охир пеш гирифта шудааст, яъне дар кишвар ҷорӣ намудани

навоарӣ ва технология шумораи корхонаҳои саноатӣ зиёд шуда, дар баробари ин зарур аст, ки баҳисобгирӣ ҳам фондҳои асосӣ ва ҳам дигар моликияти ҳар як корхона ба назар гирифта шавад. Дар таҳқиқот ба афзоиши корхонаҳои саноатӣ умуман дар кишвар диққати махсус дода шудааст. Бо дарназардошти он, ки фондҳои асосии корхона гардон ва ғайригардон мебошанд, дар мақола маводи амалӣ оид ба фондҳои асосии ғайригардон оварда шудааст.

Вожакалимаҳо: баҳисобгирӣ, саноат, корхона, фондҳои асосӣ, рушд, маҳсулот, миқдор.

Постановка проблемы. За последние годы в столице Республики Таджикистан открылись несколько новых заводов. В первом столичном парке инновационных технологий пока два предприятия. Здесь на современном оборудовании выпускают полипропиленовые мешки – экологически чистые и удобные в использовании.

Мощность предприятия - 50 миллионов мешков в год, 80% из них – для цемента. В республике только на трех заводах в год производят два с половиной миллиона тонн цемента. Еще часть мешков пойдет на отечественные фабрики и на экспорт.

Кроме этого функционирует еще одно предприятие - таджикско-корейское. Оно изготавливает уличные, офисные и бытовые светодиодные лампы. Понятно, что многие предприятия хотели бы поставлять свою продукцию на мировой рынок, основной задачей для них в данной ситуации будет сделать свои товары высококачественными, конкурентоспособными и соответствующими международным стандартам. Но, к сожалению, проблемы с которыми таджикские предприятия могут столкнуться и помешать им осуществить мечту неизбежны, главной из этих проблем является дефицит денежных средств. Для экспорта своей продукции, например, основные средства, такие как машины и оборудование, нужно будет полностью заменить или частично обновить, а для этого нужны средства. Также существует ряд проблем, связанных с отображением основных средств в регистрах бухгалтерского учета. Поэтому данная

тематика достаточно актуальна, какую следует решать и вносить определенные предложения и коррективы в системе бухгалтерского учета.

Анализ последних исследований и публикаций. О проблеме существующей системы бухгалтерского учета основных средств исследовали следующие ученые: Степаненко Д.М., Кирсанова Т.А., Панасенко А.П., Власюк Г.В., Зимина О.И., Замлинский В.А., Мурина Т.С., Петрова И.В., Казакбаев Т.К., Назаров А., Исматов А.Х., Ураков Д.У., Гулов Т.Г., Шерназаров А.Ш., Шобеков М.Ш., Мухамметов А.Б., Курбонов З.К., Ахмаджонов А.А. и др. Но, по нашему мнению, именно формированию системы учета основных средств промышленных предприятий в условиях инновационному развитию уделено не так много внимания, как к движущей силы инновационного процесса на предприятиях

Цель статьи. Определение проблем и путей их решение о формировании системы учета основных средств промышленных предприятий в условиях инновационного развития.

Изложение основного материала. Известно, что без необходимых средств труда для изготовления продукции функционирование промышленного предприятия невозможно. В бухгалтерском учете такие средства труда называются «основными средствами». Основным средства в процессе использования подвергаются износу или амортизации, так как постепенно теряя свои свойства,

морально изнашиваются. Предприятия должны уделять этому большое внимание, внедряя инновации в свой бизнес.

Согласно статистическим данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, в процентном соотношении производство продукции предприятиями по формам собственности в 2022 году в государственном секторе составляет 6,0, а негосударственном 94%. [7,255] Этот показатель говорит о реализации инвестиционных проектов на местах, занятости населения регионов и об обеспечении внутреннего и внешнего рынков продовольствием. Если говорить о внедрении новых видов техники, основных средств, то их количество колеблется и нет четкой динамики к увеличению или изменению внедренных наименований. Причинами такого явления могут быть: недостаточность количества средств и поддержки государства; несовершенная законодательная база, в данном случае в разрезе основных средств; низкий уровень доверия инвесторов и т.д.

Инновационная деятельность требует совершенствования и для этого необходимы источники, которыми могут быть собственные средства предприятия, средства государственного бюджета, средства иностранных инвесторов и другие источники.

Промышленные предприятия Республики Таджикистан ведут свою деятельность в рамках стратегий и отраслевых программ и постепенно наращивают объемы производства промышленной продукции. В Послании Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 23 декабря 2022 года отмечается, что «Меры принятые в направлении развития промышленности и увеличения объемов производства продукции промышленности позволили увеличить за последние пять лет

перечень промышленной продукции отечественного производства более чем на 40 процентов». [6]

Согласно Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, на новом этапе развития перед республикой стоят три основные задачи, одна из которых – обеспечение устойчивого развития за счет диверсификации и повышения конкурентоспособности национальной экономики и одной из основных мер по решению этой задачи является обеспечение относительно высоких темпов промышленного развития по сравнению с другими отраслями экономики и увеличение доли он включен в ВВП страны. [2]

Текстильная промышленность занимает одно из важнейших мест в структуре обрабатывающих отраслей промышленности Республики Таджикистан. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в 2021 году количество текстильных и швейных предприятий в республике составляет 414 или 17,3% от общего числа промышленных предприятий страны, а доля продукции произведено этими предприятиями - 4,096 млн. сомони или 10,5% от общего объема промышленной продукции республики.

Кроме того, в нынешнем году в столице Таджикистана открылось сразу семь новых промышленных предприятий.

На этих предприятиях могут быть трудоустроены более 4000 человек.

Данные объекты введены в эксплуатацию в рамках Годов индустриального развития (2022-2026 годы) и в честь 35-летия государственной независимости, сообщает пресс-служба главы государства.

Новые предприятия построены по мировой системе, а их оборудование завезено из России, Китая и Турции.

Так, после ремонта в АО «Гулистони Душанбе» были введены в эксплуатацию 3 новые современные технологические линии, где начато производство мужских и женских брюк и костюмов с использованием современных технологий мировых брендов.

Предприятие может производить до 2 миллионов специальной зимней и летней рабочей одежды, костюмов и брюк, школьной одежды, спортивной одежды, рубашек и простыней, всего 250 наименований продукции в год.

Это позволяет ускорить производство импортозамещающей продукции, способствовать занятости населения, развитию экономики и социальной сферы.

Также в столице открылись текстильная фабрика ООО «Арвис» и кондитерская фабрика ООО «Амири».

Согласно плану исполнительной власти города Душанбе, в городе будут построены и отремонтированы предприятия и цеха, тем самым увеличится производство промышленной продукции и количество рабочих мест.

Основной проблемой инновационного развития является низкий уровень поддержки государством развития частных предприятий и низкий уровень доверия иностранных инвесторов.

По перечисленным проблемам целесообразно рассмотреть поиск путей решения в системе учета основных средств.

Всегда следует обращать внимание на те страны, уровень которых является достаточно высоким по сравнению с Республикой Таджикистан. Там, например, клад широко применяется ускоренная амортизация оборудования как стимул для обновления производственных фондов. Так, Белов В.Н. утверждает «В США срок амортизации для оборудования и приборов, используемых для НИОКР был обновлен в 5 лет, со сроком службы больше 4-х и менее 10 лет. По сроку списания оборудования в 5 лет

в первые 2 года амортизировать разрешается до 64% от его стоимости». [1,16]

Метод ускоренной амортизации в Японии применяют те компании у которых есть энергосберегающее оборудование. Оно способствует эффективному использования ресурсов предприятия. Применяются разные нормы ускоренной амортизации - от 10 до 50 %. Наиболее распространенная ставка составляет в среднем 15-18% [1,19].

В проведенном исследовании Степаненко Д.М. пришел к выводу, что Франция начала применять метод ускоренной амортизации еще в середине 50-х годов XX века. [8,14[]]

Раньше он использовался только в отдельных отраслях, но сегодня его могут использовать повсюду.

Необходимо отметить, что метод амортизации является движущей силой способствующей техническому обновлению предприятия, так как, его использование на первых порах, амортизационные отчисления будут увеличиваться, поэтому из-за этого увеличится стоимость товаров, что приведет к уменьшению прибыли и налога на прибыль, но, как результат, предприятие располагает иметь больше средств для обновления своих основных средств и приобретение новых.

В Республике Таджикистан выбор метода амортизации не регламентирован и потому предприятия могут сами выбрать любой из методов самостоятельно, поскольку нет четких методических рекомендаций по использованию других методов кроме прямолинейного. Поэтому, мы считаем, что следует утвердить на законодательной основе четкие методические рекомендации по использованию прямолинейного метода на практике.

Следующая инновация в системе бухгалтерского учета основных средств, которую можно предложить, связано с незавершенным строительством.

Пусть, стоимость незавершенного строительства составляет 10 000 сомони. Предприятию необходимо пригласить представителей специализированной и лицензированной оценочной фирмы, которые смогут вычислить самостоятельно реальную, на сегодняшний день рыночную стоимость этого здания будут определять не по фактическим расходам, которые были понесены на ее производство, а в соответствии со стадией ее готовности и соответствия нынешним рыночным ценам.

Понятно, что стоимость данного здания и суммарная цена активов вырастет в несколько раз. Составление бухгалтерских

проводок по данной операции: на счете 11090 «Незавершенное строительство» открывается субсчет Дт 11092 "Капитальное строительство". Применение метода, согласно которому растет стоимость здания, можно также создать отдельный субсчет на синтетическом счете 11000 «Основные средства» – 11011 «Капитальное строительство в эквиваленте». Рассмотрим пример предложения бухгалтерских проводок по росту стоимости здания в незавершенном строительстве, основанный на принципах бухгалтерских проводок при переоценке основных средств в таблице 1.

Таблица 1. - Предлагаемые бухгалтерские проводки

Содержание операции	Дт	Кт
1. Списана стоимость незавершенного строительства на счет основных средств в связи с приведением ее к рыночной стоимости недвижимости согласно степени ее готовности.	11000	11011
2. Разница между новой рыночной стоимостью здания и суммой незавершенного строительства списана на доходы предприятия.	11000	66060
3. Списан на финансовый результат доход предприятия от данной операции.	66060	10730

Примечание: Дт-дебет, Кт-кредит

Совершение незавершенного строительства может быть совершенно разным, например, здание предприятия А не имеет окон, а предприятие Б имеет лишь фундамент для сооружения. Поэтому на предприятии А применения данного метода является более выгодным, так как если незавершенное строительство оценить по степени готовности и рыночной стоимости можно утверждать, что это готовый продукт или готовое основное средство.

Предприятие не может его использовать в собственных целях, по причине того, что оно не готово на 100%, но возможен вариант его продажи по более высокой цене, а также получение кредита в банке под залог здания. Чем выше стоимость здания (соответственно

выше степень готовности), тем большую сумму кредита сможет получить предприятие. [9,3]

Предприятие может направить кредит на свое инновационное развитие, закупив, к примеру, те же основные средства или приобрести совершенно новые инновационные технологии производства. После внедрения таких инноваций данному предприятию по силам конкуренция на международном рынке, а значит и заработать гораздо более высокую прибыль чем во времена без инноваций и, как результат, с легкостью погасить свое обязательство перед банком.

А вот, к примеру, Панасенко А.П. утверждает [4]: «Одним по проблемным

вопросам остается порядок вы-значение средств через сложность оценки активов в ликвидационной стоимости основных будущем.

Таблица 2. - Предлагаемые бухгалтерские проводки

1.Списана стоимость незавершенного строительства на счет основных средств в связи с приведением ее к рыночной стоимости недвижимости согласно степени ее готовности.	Дт 10730	Кт 11000
2.Разница между новой рыночной стоимостью здания и суммой незавершенного строительства списана на доходы компании.	10730	44000
3.Списан на финансовый результат доход предприятия от данной операции.	44020	44000

Предлагаемые бухгалтерские проводки - это сложность оценки активов в будущем. Известно, что техники необходимо сделать прогноз на 5-10 лет, в будущем - 40-50 лет. При невозможности учета влияния многих факторов на конечную стоимость, результат будет достаточно приблизительным».

По этой причине ликвидационную стоимость, как результат предприятия не определяют либо приравнивают к нулю, что достаточно некорректно в данном случае, так как амортизационные расходы будут равны первоначальной стоимости основных средств.

Некоторые ученые предложили ввести соответствующий процент ликвидационной стоимости. Предполагается ввести такой процент, который рассчитывается для каждой группы активов и утверждается на государственном уровне.

Благодаря централизованным нормам у средних процентов ликвидационной стоимости основных средств по группам для всех предприятий значение амортизируемой стоимости будет нести больше объективный характер, исчезнут разногласия на сумму ликвидационной стоимости одних и тех же активов, упростится порядок ее определения, что приведет к повышению качества учетной информации[4,6].

Но такой вариант, на наше мнение сомнителен из-за существования

инфляционных процессов, поэтому его следует усовершенствовать с учетом данного фактора.

Следующей проблемой, которую признают большинство ученых это существующие различия между бухгалтерским и налоговым учетом. Бухгалтеру нужно вести сразу два учета: как бухгалтерский, так и налоговый. К сожалению, для предприятия не существует выбора по ведению или не ведению налогового учета, так как он обязателен и трудоемок.

Если говорить об основных средствах, то их амортизация в бухгалтерском и налоговом учетах – это две большие разногласия. Это усложняет процесс ведения бухгалтерского учета. Ведение налогового учета требует высококвалифицированных специалистов, знающих налоговое законодательство в совершенстве. Кроме того, данные специалисты должны постоянно обновлять свои знания, так как законодательство очень часто меняется и нужно уметь успевать за всеми новшествами.

Поэтому существует еще одна проблема, которую можно решить путем объединения бухгалтерского и налогового учета, ведь, когда одна и та же операция отражается совсем по-разному в двух учетах, то очень трудно сопоставить разные данные для понимания реального положения на

определенный момент времени. Этот вопрос не только связан амортизацией основных средств. В бухгалтерском учете амортизацию основных средств начинают начислять после ввода их в эксплуатацию, а в налоговом учете – после осуществления расходов на приобретение объектов, независимо от того, введены они в эксплуатацию или нет.

Кроме того, в бухгалтерском учете амортизация начисляется ежемесячно, а в налоговом – раз в квартал [8,11].

Следовательно, в настоящее время существует ряд проблем, связанных с системой бухгалтерского учета основных средств и имеющих определенные пути решения.

Основная цель – это утвердить на законодательном уровне методические рекомендации по учету основных средств и их амортизации, которые будут действительно реальной помощью для

бухгалтеров и смогут снизить трудоемкость работников. Также следует объединить бухгалтерский и налоговый учет для создания комфортных условий для ведения бизнеса.

Вывод. Бухгалтерский учет должен всегда корректироваться и меняться, так как время идет вперед и мир не стоит на месте, появляются новые задачи и спрос. Бухгалтерский учет основных средств не исключением из правил. Изменения в учете этой статьи нужно по начинать внедрять сначала на законодательном уровне. Также целесообразно заимствование опыта у зарубежных высокоразвитых стран по этому вопросу.

Сотрудничество с научными институтами тоже может принести хорошие идеи и инновации для улучшения системы бухгалтерского учета не только основных средств, но и учета в целом.

Литературы

1. Белов В. Н. К вопросу о российской инновационной политике. Зарубежный опыт / В. Н. Белов // Инновационная Политика и инновационный бизнес в России вестник. – № 5 (146). - М., 2001. - С. 16-27.
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016г.
3. Ураков Д.У. «Теория бухгалтерского учета» Душанбе, 2012г. 230 стр.
4. Панасенко А.П. Проблемы основных средств в бухгалтерском учету / А.П. Панасенко // правительство и регионы. - 2008. - №3. - С.407-410.
5. Положение (стандарт) бухгалтерского учета 7 «Основные средства», утвержденное приказом МФУ от 27.04.2000 № 92.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>
6. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе, 2023г.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе 2023г. -246с.
8. Степаненко Д. М. Методы реализации государственной инновационной политики в зарубежной практике /Д.М. Степаненко // Вестник ДГТУ. – 2005. – Т. 5. – №2(24).- С. 238-245.
9. Кирсанова Т.А. Организация и предложения по совершенствованию учета амортизации основных средств / Т.А. Кирсанова, Т.И. Дмитренко // Вестник СумДа, серия «Экономика». - 2010.- №1. - С.64-68.
10. Шодиев, К. К. Налоговое стимулирование развития малого и среднего предпринимательства в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан / К.

К. Шодиев, Т. Т. Файзуллоев // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2018. – № 2(44). – С. 154-157.

Сведения об авторе:

Мамадризова Нигина Мамадвафоевна - к.э.н., и.о. доцента кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.: 987094988. E-mail: mamadrizoeva69@mail.ru

Information about the author:

Mamadrizoeva Nigina Mamadvafoevna - Ph.D., Acting Associate Professor, Department of Accounting Tajik State Financial and Economic University. Phone: 987094988. E-mail: mamadrizoeva69@mail.ru

Маълумот оиди муаллиф:

Мамадризова Нигина Мамадвафоевна - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Тел.: 987094988. E-mail: mamadrizoeva69@mail.ru

УДК: 658:677:005.591.6

ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН ПОЯИ РУШДИ СОХТОРИ КОРПОРАТИВИИ НИЗОМИ САНОАТИ МИНТАҚАВӢ

Шамсиев Ф.К.

Туразода Ҷ.А.

Дар мақола қайд гардидааст, ки барои мукамалгардонии ташаккулёбии низоми саноати минтақавӣ дар шароити муносибатҳои корпоративӣ зарурияти тадбиқи васеи усулҳои инноватсионӣ дар низоми идоракунии (истифодаи донишҳои нав, усулҳои нави идоракунии, муносибатҳои нави баҳамтаъсиррасонии давлат ва баҳши хусусӣ, воситаҳои нави ба ҳамтаъсиррасонӣ дар идоракунии низоми саноати минтақавӣ), ки барои НСМ шароити мусоиди рушди босуботро фароҳам меоварад, ба миён омадааст.

Дар асоси таҳлили синтези кӯшиши гардидааст, ки мафҳуми шарикии давлат ва баҳши хусусиро фарох гардонид. Метавон шарикии давлат ва баҳши хусусиро ҳамчун як шакли баҳамтаъсиррасонии давлат ва баҳши хусусӣ номид, ки низоми идоракунии дар асоси молиягузорию муштарак асос ёфта, тақсими даромаду хавфҳо байни шишироқдорон дар назар дошта шудааст. Чунин баҳамтаъсиррасонӣ дар намуди муттаҳидии сифатҳои касбӣ, метавонад омил асосии ба даст овардани натиҷаҳои назарраси иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ бошад.

Дар интиҳо муайян гардидааст, ки шарикӣ – ин гузоштани ҳиссаи муайяни тарафҳо, ки баҳши хусусӣ таъминоти ҳиссаи муайяни таъминоти молиявӣ, қабули қарори фаврӣ ва фасеҳ, рафтори навоарона ва эҷодкоронаро ба зимма гирифта, давлат бошад қарзҳои субсидиявӣ, имтиёзҳои андозиву гумрукӣ ва дигар кафолатҳоро ба ӯҳда мегирад. Аз ин рӯ давлат ҳамчун танзимкунандаи асосии манфиатҳои ҷамъиятӣ баромад мекунад.

Ҳамин тариқ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар низоми саноати минтақавӣ ҳамчун шакли ояндадори шарикӣ дар соҳаи навоарӣ ва сармоягузорӣ барои рушди он мебошад.

Калидвожаҳо: шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, минтақа, муносибатҳои корпоративӣ, саноат, низом, механизмҳои бозор, идоракунии корпоративӣ.

Барои иқтибос: Шамсиев, Ф. К. Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ҳамчун пояи рушди сохтори корпоративии низоми саноати минтақавӣ / Ф. К. Шамсиев, Ҷ. А. Туразода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 179-188.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНЫХ СТРУКТУР ПРОМЫШЛЕННОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОН СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Шамсиев Ф.К.

Туразода Дж.А.

Аннотация В статье отмечено, что для совершенствования формирования РПС в условиях корпоративных отношений необходимо более широкое и интенсивное внедрение инновационных подходов в системе управления (использование новых знаний, новых методов управления, новых подходов взаимодействия государства и частного

бизнеса, новых инструментов воздействия на процессы управления РПС), которое создает последним благоприятные условия для интенсивного роста.

Сделана попытка на основе синтезированного анализа немного расширить понимание ГЧП. Следует рассматривать государственно-частного партнерства еще как форму государственно-частного взаимодействия, которая основана на совместное финансирование, встроена в системы управления и подразумевает распределение доходов и рисков. Такое взаимодействие означает также объединение профессиональных качеств, которые служат получению конкретных социально-экономических и политических позитивных итогов.

В итоге определено, что партнерство означает вносимый определенный вклад сторонами, где частный сектор берет на себя обеспечение некоторой доли финансовых средств, оперативное и гибкое принятие решений, профессионализм, инновационный и креативный подход, а государство - субсидирование займов, налоговые и таможенные льготы, различные гарантии и т.д. При этом, государство контролирует соблюдение интересов общества.

В целом, государственно-частное партнерство является перспективной формой партнерства в сфере инновации и инвестиций для РПС.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, регион, корпоративных отношений, промышленность, система, рыночных механизмов, корпоративное управление.

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF CORPORATE STRUCTURES OF THE INDUSTRIAL SYSTEM REGION OF SUGHD REGION

Shamsiev F.K.

Turazoda J.A.

Annotation. *The article notes improving policy-making of DIS in the corporate relations, needs greater intensive, introduction of innovative approaches in the management system (the use of new knowledge new management methods, new approaches to the interaction of the state and private business, new instruments of influence on the DIS management process) which creates enabling environment for intensive growth.*

An attempt based on synthesizing analysis to slightly expand of PPP. It should be considered as a form of Public-private interaction, which is based on co-financing built into the management system and implies the distribution of income and risks. Such interaction also means the unification of professional qualities, which serve to obtain specific social economic and political positive results.

As a result, partnership means making a certain contribution, by the parties, where the private sector assumes the provision of a certain share of financial resources, prompt and flexible decision-making, professionalism, an intensive and creative approach, and state subsidies for loans, tax and customs benefits, various guarantees and, etc...

Also the state controls the observance of the interests of society. Generally, Public-private partnerships are promising form of innovation and investment partnership for DIS.

Keywords: *public - private partnership, region, corporate relations, industry, system, market*

mechanisms, corporate governance.

Гузориши масъала. Дар шароити муосир яке аз муҳимтарин масъалаҳои сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ, ҷалби сармояҳои хусусӣ ба инфрасохтори ҷамъиятӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо аҳамияти хоса дорад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба низоми саноати минтақавӣ имкон медиҳад, ки иқтидор ва манбаъҳои иштирокдорони муносибатҳои корпоративӣ барои рушди инфрасохтор ва пешниҳоди хизматрасониҳои ҷамъиятӣ муттаҳид карда шуда, истифодаи самараноки захираҳо ва шаффофияти дастрасии иттилоот ба шахсони манфиатдор барои нигоҳ доштани мувозинати баробари тавозуни манфиатҳои иштирокдорони муносибатҳои корпоративӣ мусоидат мекунад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои назаривии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар низоми саноати минтақавӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ аз қабилӣ Саидмурадов Л.Х., Бобоев Ш.К., Шарофов У., Хуррамова М.Ф., Комилов С.Ҷ., Муқаддасзода Ф.М., Вертакова В.В., Карачаровский, В., Кофанов А.А. мавриди омӯзиш қарор додааст.

Мақсади мақола. Дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назаривӣ ва амалӣ муайян намудани моҳияти иҷтимоӣ иқтисодии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар рушди сохтори корпоративии низоми саноати минтақавӣ, роҳҳо ва воситаҳои тадбиқ ва инкишофи он дар шароити кунунии низоми саноати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мӯҳтавои асосии мақола. Бинобар самти ашёӣ доштани модели содиротии мамлакат, суръати рушди иқтисодиёт вақтҳои охир суст гардида, гуфта мешавад, ки ин ҳолат боиси ба амал омадани бӯҳрони системавӣ дар хоҷагии халқ мегардад. Аз ин рӯ барои бартараф намудани норасоиҳо дар низоми мақсадноки танзими давлатии иқтисоди миллӣ қатъиян талаб карда мешавад, яъне гузариши кишварро ба марҳилаи пас аз индустриалии рушд, ки бидуни фаъолияти пурраи шарикии давлат ва бахши хусусӣ имконнопазир аст. Аз ин рӯ шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун шакли муносибтарини баҳамтаъсиррасонӣ дар шароити муосири рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, ҳамчун пояи рушди сохтори корпоративии низоми саноати минтақавӣ вилояти Суғд мақоми хоса дорад.

Таҳлили вазъи низоми саноатии вилояти Суғд нишон медиҳад, ки рушди низоми саноатии минтақавиро қабл аз ҳама маҷмӯи омилҳо, ба монанди заминаи захиравии низоми саноатӣ, иқтидори истеҳсолӣ, вазъи субъектҳои хоҷагидорӣ, иқтидори кадрӣ ва фазои сармоягузорӣ муайян менамоянд. Яъне омилҳои дар боло овардашуда далели рушди низоми саноатии минтақа мебошанд, аммо пеш аз он ки омилҳои номбурда заминаи асосии суръати афзоиши низоми саноатӣ гарданд, ду шартҳои муҳимро бояд баррасӣ намуд: аввалан, ба роҳ мондани идоракунии касбӣ дар асоси принципҳои соҳибдорӣ ва баъдан мукамалгардонии низоми идоракунии, ки тамоми соҳаҳои низоми саноати минтақавиро дар бар мегирад.

Чадвали 1. - Динамикаи сохтори соҳавии саноати минтақавии вилояти Суғд, %

Соҳаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/20218, б/ф.
Саноат, ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	-
аз ҷумла:							
- саноати истихроҷ, ҳамагӣ	34,5	28,5	18,4	30,9	29,5	28,5	-6
аз он: - истихроҷи маводҳои энергетикӣ	2,1	2,5	2,2	1,8	1,8	1,6	-1,1
- истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	32,4	26,0	16,2	29,1	27,7	26,9	-5,5
- саноати коркард, ҳамагӣ	58,1	63,6	74,4	63,1	64,2	64,1	+6
аз он: - маҳсулоти хӯроқа, нӯшоқа ва табак	23,4	22,6	31,5	24,9	30,8	30,8	+7,4
- бофандагӣ ва дӯзандагӣ	8,0	7,2	6,4	6,7	5,8	5,6	-2,4
- чарм, маҳсулотҳои чармӣ ва пойафзол	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	+0,1
- Коркарди чӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чӯб	0,6	0,6	0,4	0,3	0,3	0,4	-0,2
- Истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаёлияти табъу нашр	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,5	+0,4
- маҳсулоти нафтӣ	0,5	0,6	0,2	0,2	0,1	0,1	-0,4
- маҳсулоти кимёвӣ	0,8	0,4	0,3	0,3	0,6	0,6	-0,2
- Истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	0,7	1,0	1,0	0,9	1,1	0,9	+0,2
- дигар маводҳои минералӣ	6,3	6,9	5,6	4,3	3,6	3,7	-2,6
- металлургӣ	17,4	23,3	28,1	24,6	20,8	20,7	+3,3
- мошинсозӣ	0,3	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	-0,2
- Истеҳсоли тақсимооти неруи барқ, газ ва об	7,4	7,9	7,2	6,0	6,3	7,4	+0
- дигар соҳаҳо, ҳамагӣ	0,1	23,3	28,1	24,6	20,8	20,7	

Ҳисоб карда шудааст: Маҷмӯи омили вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маҷмӯи оморӣ. - Хучанд, АОНПҚТ, 2024. - С.182.

Чуноне, ки аз чадвали дар боло овардашуда бармеояд, новобаста ба он, ки нисбати соли 2018 баъзе аз соҳаҳои саноат (маҳсулоти хӯроқа, нӯшоқа ва табак – 7,4% ва металлургия - 3,3%) самти мусбиро касб карда бошанд, ҳам, вале дар маҷмӯъ сохтори соҳавии низоми саноати минтақавии вилояти Суғд манфӣ арзёбӣ мегардад.

Чунончӣ саноати истихроҷ дар маҷмӯъ - 6% коҳиш ёфтааст. Дар сохтори саноати коркард бошад, бофандагӣ ва дӯзандагӣ - 2,4%, коркарди чӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чӯб – 0,2%, маҳсулоти кимёвӣ – 0,2% ва мошинсозӣ – 0,2% нисбати соли 2018 коҳиш ёфтани истеҳсоли молҳои саноатӣ ба назар мерасад.

Вазъи кунунии низоми саноатии вилояти Суғд нишон медиҳад, ки барои такмил додани ташаккули низоми саноати минтақавӣ (НСМ) дар заминаи муносибатҳои корпоративӣ зарурияти нисбатан васеътар ва шадидтари чорӣ намудани усулҳои навоарона дар низоми идоракунии (истифодаи донишҳои нав, усулҳои нави идоракунии, равишҳои нави шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, воситаҳои нави таъсиррасонӣ дар раванди идоракунии НСМ), ки барои рушди интенсивии он шароити мусоид фароҳам меорад, амри зарур аст.

Таҳлили шакл ва усулҳои рушди идоракунии НСМ нишон медиҳад, ки дар сатҳи макрои кишвар барои дигаргун сохтан ва инкишофи низоми саноати минтақавӣ доираи салоҳияти давлат ва мақомотҳои давлатӣ дар минтақаҳо таҷрибаи бойи коркард ва амалигардонии механизмҳои барномавии мақсаднок истифода гардидааст.

Зина ба зина амалисозии барномаҳои стратегӣ (Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030; Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030; Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037; Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025) ва концепсияҳо ([Концепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2003](#); Концепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор – 2007; Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030; Концепсияи рушди соҳаи ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040), барномаҳои самти минтақавӣ дошта барои рушди НСМ нақши назаррас гузошта бошад, ҳам вале дигаргунҳои ҷаҳони муосир, рақобати шадиди корпоратсияҳои трансмиллӣ, ба маротиб боло рафтани нархи захираҳои ёрирасон барои низоми саноати минтақавӣ муаммоҳои навро эҷод менамояд,

ки воситаҳои муҳими идоракунии, мақсадгузорӣ, муайян намудани вазифаҳо ва тадбиқи имкониятҳои мавҷударо тақозо менамояд.

Дар ин асос идоракунии низоми саноати минтақавӣ, нисбат ба дигар намудҳои идоракунии, раванди ҳамоҳангсозӣ ва муттаҳидгардонии манфиатҳои шахсони алоҳидаро дар нақшаҳои иқтисодию ва иҷтимоӣ фаҳмида мешавад.

Муаммоҳои асосие, ки дар назди корхонаи саноатии вилояти Суғд вучуд доранд, ин мавҷудияти хавфи дохилӣ аз қабилӣ мавҷудияти дифференциатсияи саноатӣ, вобастагии зиёди захираҳои молӣ-ашёвӣ, ҳаҷми хурди бозори истеъмолии дохилӣ мебошад, ки низоми мазкур барои самаранок идора намудани захираҳои худӣ ниёз дорад, зеро ин низоми мураккаб, кушода ва динамикӣ мебошад. Идоракунии низоми саноати минтақавӣ дорои якчанд усулҳо ва воситаҳо буда мақсади ниҳоии тадбиқи ин усулҳо ба даст овардани натиҷаҳои назаррас мебошад. Ба ин ишорат Профессор Саидмуродов Л.Х., таъкид менамоянд ки гуногунии маҷмӯаи усулҳо ва воситаҳои тадбиқшаванда ин ба мураккабии объекти идоракунии вобаста аст. [8]

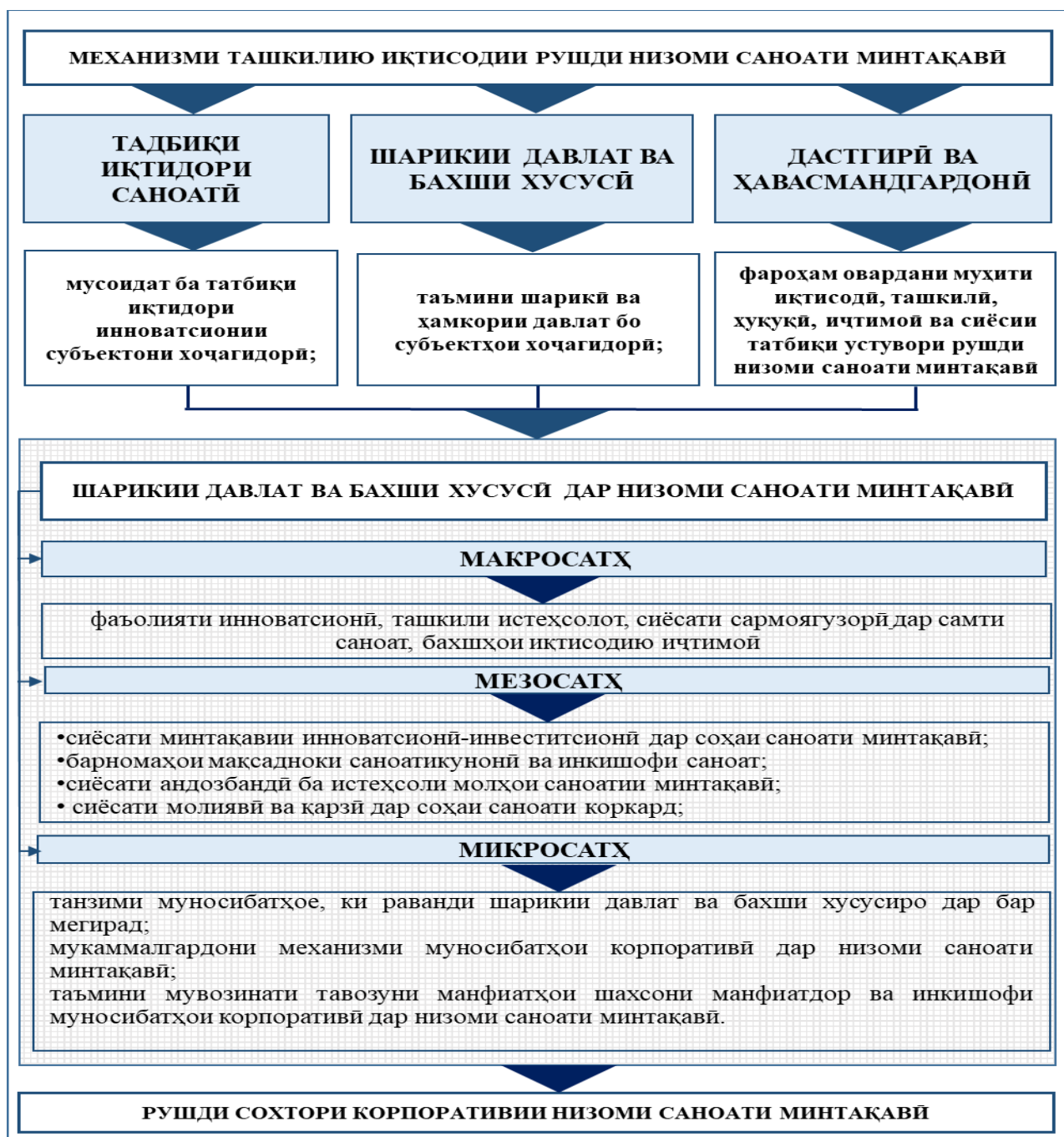
Усулҳои идоракунии НСМ одатан ба усули иқтисодӣ ва маъмурий тақсим карда мешаванд [11]. Олимони ватанӣ, дар зери мафҳуми механизмҳо ва усулҳои анъанавии идоракунии низоми андоз, барномаҳои мақсаднок, қарорҳои Ҳукумат ва амру фармонҳои Президенти кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ки ба ин ё он самти танзими низоми саноати минтақавӣ нигаронида шудааст, маънидод менамоянд (ниг. ба расми 1).

Кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар якҷоягӣ бо механизмҳои дар боло зикршуда, усулҳои субсидия ва дотатсияро низ барои корхонаву ташкилотҳо васеъ истифода

намуда, қарзҳои имтиёзнок ва грантҳои барои рушди инфрасохтори саноати ва ташкили худи коронаҳои саноати пешкаш менамоянд. Ҳамчунин барои сохтмони иншооти нав аз ҷониби агрегатсияҳо маҳдудиятҳо қарор дода шудааст, муҳҷирони меҳнатиро маблағгузори менамоянд, хароҷоти нақлиётӣ ҷаброн қарор мешавад, дар самти низомии гумрукӣ ва равондид бо мақсади ҷалби сармоягузoron

имтиёзҳо қарор дода шуда, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ва молиягузрии институти шарикӣ иҷтимоӣ ташкил қарор мешавад. [7, 28]

Агар маҷмӯи механизмҳо ва воситаҳои идорақуниро бо ҳам муқоиса намоем, пас метавон эътироф намуд, ки бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибқарорӣ муқаммал гардонидани механизмҳо омилӣ зарурӣ хоҳад буд.

Расми 1. Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ низомии саноати минтақаӣ

Илова бар ин инкишофи инфрасохтори бозорӣ, шабакаҳои нақлиётӣ, муттаҳид намудани идоракунии низоми саноатии минтақа бо бизнес-сохторҳо низ зарур аст.

Концепсияи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар тадқиқоти олим ва иқтисодчии ватанӣ Л.Х. Саидмуродов ҳамчун механизми таъмини манфиатҳои иқтисодӣ муайян карда шудааст, ки ин ба ақидаи мо: аввалан, ҳамчун шакли таъмини эҳтиёҷоти сармоягузори дар иқтисоди миллӣ сатҳ ва динамикаи қонеъ гардидани талаботҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро инъикос намояд, дуввум, ҳамчун як ниҳод фаъолияти субъектони иқтисодиро оид ба қонеъ кардани талаботҳои ба танзим меоварад. [9]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати байни давлат ва бахши хусусӣ дар асоси санадҳо ва меъёрҳои ҳуқуқии зерин, аз қабили: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ" таҳти №907 аз 28.12. 2012, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 22.07.2005 танзим карда мешавад.

Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатии ҷумҳурӣ бо Бонки Осиеи Рушд (БОР) меморандум (Ёддошт)-и тафохум ба имзо расонидааст. БОР ҳамчун бонки минтақавӣ ба рушди иқтисодиёти кишварҳои Осие ҳавасманд буда, тавассути коркард ва пешниҳоди қарзҳои мустақиму ғайримустақим таъсири техникӣ дорад,

Гуфтаҳои боло моро водор менамоянд, ки бобати амалӣ сохтани тағйиротҳои ҷиддӣ тариқи ташкили фазои мусоиди сармоягузори ва ҷалби сармоягузориҳои нав барои ташкили низоми муосири истеҳсолот дар иқтисодиёти корхонаҳои саноатӣ ибрази андеша намоем. Қадами нахуст дар ин ҷанба фароҳам овардани шароити мусоид ба сармоягузорон, баргараф намудани бюрократия ва дигар монеаҳо дар расмиёти иҷозатномадиҳӣ ба ҳисоб меравад.

Тадбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад шакли мухталиф дошта бошад, вале ин аз нақши давлат ва бахши хусусӣ дар амалигардонии лоиҳаҳо вобастагӣ дорад. Шакли ҳамкориҳо вобаста аз тақсимои ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва хавфҳо байни тарафайн муайян карда мешавад.

Дар кишвари мо шакли маъмултари шарикии давлат ва бахши хусусӣ - ин шарикии шартномавӣ мебошад. Бо ибораи дигар давлат дар асоси шартнома ба ташкилотҳо иҷозат медиҳад, ки молҳо ва хизматҳоро барои руйпуш намудани эҳтиёҷоти давлатӣ таҳвил намоянд. Аз ин рӯ бештар низоми шартномаи кӯтоҳмуддат истифода мегардад. Дигар шакли шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доман афрохтааст, ин шартномаи лизингӣ байни давлат ва бахши хусусӣ мебошад, яъне ташкилотҳои хусусӣ моликияти давлатиро ба иҷора мегиранд.

Имрӯзҳо дар кишвар ҳудуди 10 ташкилоти амалкунанда ба хизматрасонии лизингӣ машғул мебошанд. Дар байни субъектони хоҷагидоре, ки доираи ин соҳа фаъолият менамоянд ба монанди «Нахустлизинг» (32,6 %), «Ориёнлизинг» (24,2 %) и «Тоҷикагролизинг» (23,3 %) аз рӯи ҳиссашон дар бозори иҷорадиҳӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Бозори лизингӣ ҳамчун механизми рушди иқтисодиёти миллӣ барои иваз намудани маънаван ва ҷисман куҳнагардидаи воситаҳои асосӣ дар иқтисодиёти мамлакат нақши калидиро дошта, илова бар ин лизинг муҳаррики асосии ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад. Таҳлилгарон чунин мешуморанд, ки лизинг имкон дорад:

- маҳдудиятҳои гумрукиро барои кашонидани молҳои лизингӣ суғардонад;
- механизми ҳавасмандгардонии бонкҳоро барои пешниҳоди қарзҳо дар шартномаҳои лизингӣ ташкил намояд, яъне онҳо бо мақсади молиягузории фаъолияти

лизингӣ ба ташкилотҳои лизингӣ қарзҳои имтиёзноро пешниҳод менамоянд.

Амалия нишон медиҳад, ки дар низоми саноати минтақавӣ шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар заминаи ташаккулёбии қарор дошта, аз ҷониби иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ ва дигар шахсони манфиатдор коркард ва истифодаи механизмҳои муносибери, ки барои устувории инкишофи саноати минтақавӣ ва рушди босуботи иқтисодию иҷтимоии минтақа боис мегардад, талаб менамояд.

Имрӯзо мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон консессия (имтиёзҳо)-ро ҳамчун шакли самарабахши шарикии давлат ва бахши хусусӣ истифода мекунанд, ки ин шакли шарикӣ то ҳол дар мо нест. Чунки, айни замон дар низоми идоракунии саноати минтақавӣ салоҳияти хело пасти хоҷагидорӣ-ҳуқуқӣ ба назар расида, ғаълонокии институтҳои иҷтимоӣ умуман вучуд надорад, ки ин боиси бархурди манфиатҳо байни иштирокдорон мегардад.

Вобаста ба ин, олими хориҷӣ, ки А. Кофанов ба он ишора кардааст, консессия ҳамчун модели асосии шарикии давлат ва бахши хусусӣ ёдовар шудааст. [4, 60-64] Аксар қоршиносон [2, 57-61] бар он ақидаанд, ки дар шароити муосир шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун иттиҳоди ташкилӣ-институтсионалии давлат бо бахши хусусӣ, барои татбиқи лоиҳаҳои дорои аҳамияти ҷамъиятӣ дошта, ки усусияти маҳаллӣ, миллӣ ва байналхалқӣ доранд, маънидод шудааст. Ин ҷо доираи васеи ғаълоиятҳо, ибтидо аз қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ташкилӣ-конструкторӣ (КИТТК) ва дигар соҳаҳои саноатӣ то иҷроиши хизматҳо дар бар мегардад. Давомнокии иттифокҳо (альянс)-и дар боло зикршуда аз мӯҳлати иҷрои ҳадафҳо ва вазифаҳо, ки дар лоиҳа муайян карда шудааст, вобастгӣ қавӣ дорад.

Дар маънии тош, ШДБХ ин усули пешниҳоди хизмати давлатӣ, муттаҳидкунандаи муносибатҳои давлат бо

бахши хусусӣ дар асоси шартнома бо нишон додани ўҳадорихои тарафайн мебошад. Дигар олимони бар он ақидаанд, ки ШДБХ ин як қарордоди мутақобилан судманди байни давлат ва бахши хусусӣ мебошад. [3, 59-68]

Аз ин ҷо бармеояд, ки шарикӣ – ин гузоштани ҳиссаи муайяни тарафҳо, ки бахши хусусӣ таъминоти ҳиссаи муайяни таъминоти молиявӣ, қабули қарори фаврӣ ва фасеҳ, рафтори навоарона ва эҷодкоронаро ба зимма гирифта, давлат бошад қарзҳои субсидиявӣ, имтиёзҳои андозиву гумрукӣ ва дигар кафолатҳоро ба ўҳда мегирад. Аз ин рӯ давлат ҳамчун танзимкунандаи асосии манфиатҳои ҷамъиятӣ баромад мекунад.

Чуноне, ки Президенти кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар баромади хеш таъкид менамоянд: “... агар моли ватанро истехсол намоему ниҳодҳо ва қоидаҳои амалкунанда онро дар дохилу хориҷи кишвар самаранок ба фурӯш ва содирот бароварда натавонанд, он гоҳ моли истехсолкардамон дар анборҳои мемонаду манфиат намеорад. Бинобар ин, самаранокии ғаълоияти институтҳои давлативу ғаълоидавлатӣ ва қоидаҳои амалкунандаро бамаротиб баланд бардошта, иқтидори институтсионалии кишварро тақвият медиҳем”. [5]

Бояд гуфт, ки айни замон дар низоми саноати минтақавӣ нақши ШДБХ баланд бардоштан мувофиқи мақсад хоҳад буд, зеро шарикии давлат ва бахши хусусиро метавон ҳамчун шакли баҳамтаъсиррасонии давлат ва бахши хусусӣ номид, ки низоми идоракунии дар асоси молиягузорию муштарак асос ёфта, тақсими даромаду хавфҳо байни иштирокдорон дар назар дошта шудааст. Чунин баҳамтаъсиррасонӣ дар намуди муттаҳидии сифатҳои касбӣ, метавонад омилҳои асосии ба даст овардани натиҷаҳои назарраси иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ бошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити кунунии иқтисодӣ бозорӣ захираҳо асосан аз ҷониби бахши хусусӣ

мавриди истифода қарор дода мешавад, ки ин раванд моҳияти гузариш аз механизми бозории танзимнамоӣ ба механизми шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусиро афзун менамояд.

Хулоса. Ҳамин тариқ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар низоми саноати минтақавӣ ҳамчун шакли ояндадори шарикӣ дар соҳаи навоарӣ ва сармоягузорӣ барои рушди он мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар раванди амалигардонии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи минтақа ва ё умуман ҳудуди кишвар, омилҳои ҳастанд ки монеа эҷод менамоянд:

- мавҷуд набудани банақшагирии соҳавӣ ва банақшагирии сармоягузори капиталӣ, ки боиси мураккаб гардидани интихоби лоиҳаи ШДБХ мегардад;

- бинобар дар сатҳи паст қарор доштани банақшагирии соҳавӣ интихоб ва омоданамудани намудани лоиҳаҳои пилотӣ то ҳоло мураккаб боқӣ мондааст;

- новобаста ба он ки яқчанд лоиҳаҳои пилотӣ омода гардида дар зинаи қорқард бошанд ҳам. Вале барои тадқиқи ин лоиҳаҳо захираҳои кофӣ вучуд надоранд. [7, 17]

Барои рафъи муаммоҳои мавҷуда, моро зарур аст, ки барои такмил додани шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҷӣ дар саросари кишвар ва ҷӣ дар низоми саноатӣ ба таври алоҳида, бояд ба таври системавӣ амал намоем. Чунин раванд имкон медиҳад, ки тадқиқи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар низоми саноати минтақавӣ, ҳамачониба ҳал карда шавад.

Адабиёт

1. Бобоев Ш.К., Шарофов У., Хуррамова М.Ф. Лизинг - важный фактор инвестиционного развития сельского хозяйства Таджикистана//Известия вузов Кыргызстана. - Биш-кек, 2017. - № 6. - С.92-94.
2. Вертакова В.В. Диагностика инновационной системы региона//Экономика и управление. - М, 2010. - №11. - С.57-61.
3. Карачаровский, В. Долгосрочные тенденции развития инновационного сектора//Экономист. - М, 2010. - № 11. - С.59-68.
4. Кофанов А.А. Зарубежный опыт межрегиональной экономической интеграции как фактора социально-экономического развития региона//Региональная экономика. - М, 2010. - №31. - С.60-64.
5. Оид ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунӣ Чумҳурии тоҷикистон //Паёми Президенти Чумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016. [маводи электронӣ] тартиби дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат 08.08.2020).
6. Ролф Даускард. Республика Таджикистан: Поддержка наращивания потенциала для развития государственно-частного партнёрства в Таджикистане// Rebel Group International - Душанбе, 2016. - С.28.
7. Ролф Даускард. Республика Таджикистан: Поддержка наращивания потенциала для развития государственно-частного партнёрства в Таджикистане// Rebel Group International - Душанбе, 2016. - С. 17.
8. Саидмуродов, Л. Х. Стратегия устойчивого развития Таджикистана: возможности и перспективы / Л. Х. Саидмуродов // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития : Пленарные доклады / Материалы Девятого Международного форума, Москва, 29–30 октября 2020 года. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт проблем рынка Российской академии наук, 2020. – С. 181-187. – EDN RLQZCT.
9. Саидмуродов, Л. Х. Приватизация - действенный методуправления государственным имуществом / Л. Х. Саидмуродов, М. А. Нажмиддинов // Вестник университета (Российско-

Таджикский (Славянский) университет). – 2019. – № 2(66). – С. 42-54. – EDN NWEYAD.

10. Комилов С.Дж. Особенности государственно-частного партнерства в инновационной сфере Таджикистан и современный мир / С.Дж. Комилов // Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе, 2017. -№3. -С.145.

11. Регионы Республики Таджикистан: диагностика и методы оценки социально-экономического развития / Л. Х. Саидмуродов, Ф. М. Муминова, Х. К. Юнусзода, Б. Г. Сафаров. – Душанбе : финансово экономический университет таджикистана, 2021. – 144 с. – ISBN 978-99947-1-686-9. – EDN CXHGPV.

12. Шодиев, К. Қ. Самтҳои фаъолгардони фаъолияти инноватсионии соҳибқори хурд ва миёна дар хочагии қишлоқ / К. Қ. Шодиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 1(40). – P. 35-41.

Маълумот оид ба муаллифон:

Шамсиев Фуркатҷон Каримович - н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хучанд. e-mail: kromoscom@mail.ru. телефон: (+992)93-800-08-02

Туразода Ҷамшед Аскар - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хучанд.

Сведения об авторах:

Шамсиев Фуркатҷон Каримович - к.э.н., доцент кафедры менеджмента, Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Республики Таджикистан, Согдийской области, г. Худжанд. E-mail: kromoscom@mail.ru. Телефон: (+992)93-800-08-02

Туразода Ҷамшед Аскар - к.э.н., доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд.

Information about the authors:

Shamsiev Furkatjon Karimovich – с.е.с., Associate Professor of the Department of Management, Tajik State University of Law, Business and Politics, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand. E-mail: kromoscom@mail.ru. Phone: (+992)93-800-08-02

Turazoda Jamshed Askar – с.е.с., Associate Professor, Department of World Economy, Tajik State University of Law, Business and Politics, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city.

УДК: 338.26

СОДЕРЖАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Бурхонов И.Б.

Аннотация. В статье отмечается, что для совершенствования формирования системы государственного управления в условиях рыночной экономики необходимо шире внедрять современный механизм инновационной системы в систему государственного управления. Поэтому в теории современной науки и практике государственного управления это позволило обобщить объективные процессы развития мирового хозяйства, рассмотреть проблемы государственного управления, а также его значение для социально-экономического развития страны.

В результате проведенного исследования изучено и исследовано содержание понятия «государственное управление» развитием социально-экономической системы в условиях рыночной экономики.

В итоге определено, что информация как основной стратегический ресурс в системе государственного управления может регулироваться так же, как и механизм социально-экономического управления. В связи с этим стремительное развитие различных отраслей народного хозяйства и обновление его составляющих элементов входят в число основных направлений деятельности хозяйствующих субъектов и всегда находятся в центре внимания государства и гражданского общества.

Таким образом, современная концепция системы государственного управления позволяет реализовать эффективность системы управления и определить процессы развития.

Ключевые слова: государственное управление, инновационная система, информационная система государственной власти, электронное правительство, рыночный механизм, государственное партнерство и частный сектор.

Для цитирования: Бурхонов, И. Б. Содержание государственного управления в условиях рыночной экономики / И. Б. Бурхонов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 189-198.

МАЗМУНИЯТИ ИДОРАИ ДАВЛАТЇ ДАР ШАРОИТ ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОР

Бурхонов И.Б.

Аннотатсия. Дар мақола кайд карда мешавад, ки бо максуди такмил додани ташаққули системаи идоракунии давлатӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ба системаи идоракунии давлатӣ механизми муосири системаи инноватсиониро васеътар чорӣ кардан зарур аст. Аз ин ру, ин дар назарияи илми муосир ва амалияи идоракунии давлат имконият дод, ки процессҳои объективии таракқиёти иқтисодиёти ҷаҳонӣ умум карда, проблемаҳои идоракунии давлатӣ, инчунин аҳамияти он барои таракқиёти социалию иқтисодӣ дида баромада шаванд. кишварҳо.

Дар натиҷаи таҳқиқ мазмуни мафҳуми «идоракунии давлатӣ»-и рушди системаи иқтисодиёти дар шароити иқтисоди бозорӣ таҳқиқ ва таҳқиқ карда шуд.

Дар натиҷа муайян карда шуд, ки иттилоот ҳамчун манбаи асосии стратегӣ дар системаи идоракунии давлатӣ метавонад ҳамчун механизми идоракунии иҷтимоию иқтисодӣ танзим карда шавад. Аз ин лиҳоз, рушди босуръати соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва навсозии унсурҳои таркибии он аз самтҳои асосии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ буда, ҳамеша дар маркази таваҷҷӯҳи давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ қарор дорад. Ҳамин тариқ, консепсияи муосири системаи идоракунии давлатӣ имкон медиҳад, ки самаранокии системаи идоракунӣ амалӣ карда, равандҳои рушд муайян карда шаванд.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, низоми инноватсионӣ, иттилооти низоми ҳокимияти давлатӣ, ҳукумати электронӣ, механизми бозорӣ, шарикии давлатӣ ва баҳиши хусусӣ

CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF MARKET ECONOMY

Burkhonov I.B.

Abstract. The article notes that in order to improve the formation of the public administration system in the conditions of a market economy, it is necessary to more widely introduce the modern mechanism of the innovation system into the public administration system. Therefore, in the theory of modern science and practice of public administration, this made it possible to generalize the objective processes of development of the world economy, consider the problems of public administration, as well as its importance for the socio-economic development of the country.

As a result of the study, the content of the concept of "public administration" of the development of the socio-economic system in the conditions of a market economy was studied and investigated. As a result, it was determined that information as the main strategic resource in the public administration system can be regulated in the same way as the mechanism of socio-economic management. In this regard, the rapid development of various sectors of the national economy and the renewal of its constituent elements are among the main areas of activity of economic entities and are always in the center of attention of the state and civil society.

Thus, the modern concept of the public administration system allows you to realize the effectiveness of the management system and determine the development processes.

Key words: public administration, innovation system, information system of state power, electronic government, market mechanism, public partnership and private sector.

С переходом к рыночной экономике государственного управления и происходило постепенное переосмысление регулирования. Поэтому многие роли государства в социально-отечественные ученые-экономисты и экономической жизни общества. В политики выдвигали вопрос о минимизации В переходный период, особенно до 2000-2005 деятельности государства и гг., в высказываниях многих политиков государственного управления путем относительно государственной и ускоренной приватизации. Однако, экономической реформы, часто встречался последующая практика организации социально-экономической жизни в республике (в условиях формирующейся и развивающейся рыночной модели необходимо ограничивать диапазон экономикой) выдвинула необходимость

пересмотра отношения к государству и системе государственного управления, а также выбора эффективной модели сектора государственных услуг и системы государственного управления. В настоящее время роль государства в управлении экономическими процессами претерпевает существенные изменения. Мировой опыт показал, что концепция «тотального» рынка не оправдала себя и не принесла ожидаемых результатов в большинстве стран. С другой стороны, создание «тотального государства», которое бы подавляло рыночные механизмы, также не является целесообразным. Такой подход ведет к увеличению потерь для общества и снижению эффективности экономики. В новом тысячелетии возникает потребность в создании более гибкого и эффективного государства, которое основывается на принципах взвешенного и обоснованного подхода, избегая крайностей.

Изучение научных работ по теории и практике государственного управления позволило нам систематизировать объективные процессы, происходящие в мировом экономическом развитии, переосмыслить проблемы государственного управления, а также его значения для социально-экономического развития страны.

Во-первых, современное социально-экономическое развитие общества многих стран мира доказало несостоятельность парадигмы Вашингтонского консенсуса о сведении к минимуму роли государства в социально-экономической системе и выведения из поля государственных воздействий, таких фундаментальных процессов (выступающих в качестве основных факторов экономического развития), как отношения собственности, образования цены, внешнеэкономической деятельности и др. Предложения МВФ и их использование в ходе реализации

экономических реформ в развивающихся странах, как свидетельствует мировой опыт, привели к неблагоприятным последствиям, так как в них взамен того, чтобы привлечь необходимые финансовые средства для осуществления модернизации своей экономики, государства вынуждены сталкиваться с определёнными вызовами. В условиях внешнего давления они оказываются перед необходимостью реализовать режим экономии, что связано с рядом экономических и политических факторов. Одной из главных причин такого подхода является необходимость выполнения финансовых обязательств перед западными кредиторами. В таких условиях страна должна принимать меры по сокращению государственных расходов, оптимизации бюджетных расходов, а также осуществлению структурных реформ, направленных на улучшение финансового состояния. Этот процесс зачастую включает принятие жестких экономических мер, что может привести к социальной нестабильности, но является необходимым для стабилизации экономики и выполнения долговых обязательств [5,147].

Во-вторых, модель развития Юго-Восточной Азии и их экономическое чудо в области социально-экономического прогресса не соответствуют неоклассическому экономическому подходу и традиционной модели экономического успеха. Особенности взаимодействия государства и экономики в этом регионе, имеющие сложную структуру, свидетельствуют о новых тенденциях в роли государства.

В - третьих, глобальный финансово-экономический кризис последнего времени в первую очередь выявил кризис системы государственного регулирования экономики. Причина кризиса заключалась в недостаточном регулировании финансового рынка в США, а также в банкротстве ряда

организаций, которые функционировали с прямой поддержкой правительства (например, ипотечные компании, ставшие причиной кризиса). Американский экономист Дж. Стиглиц, анализируя текущую ситуацию в США и мире, отметил, что современная политическая система не способна эффективно исправлять сбои на рынке, и как экономическая, так и политическая системы теряют способность обеспечить равные возможности для всех.

В-четвёртых, уроки, извлеченные из мирового финансового кризиса, потребовали от множества стран пересмотра институциональной структуры и экономической политики. Это привело к активизации регулирующей роли государства, пересмотру внутренней экономической политики и расширению государственного воздействия на регулирование международных экономических отношений. Если в 1980-е годы решение кризисных ситуаций сводилось к сокращению роли государства, то теперь рекомендации стали противоположными.

В-пятых, в XXI веке инновации и технологические прорывы стали основными двигателями экономического роста и конкурентоспособности национальных экономик. Это непосредственно связано с разработкой и внедрением государственной инновационной стратегии. Э. Райнерт утверждал, что изобретения и инновации не могут быть эффективно реализованы на

свободных рынках без вмешательства государства.

В данном контексте Дж. Стиглиц проводил сравнение неудачной экономической политики США с успехами Китая, особенно в сфере поддержки инновационного развития экономических субъектов, что связано с высоким уровнем риска. Именно поддержка решений, имеющих высокий риск, выступает как поддержка инноваций. Рациональная экономическая политика в сфере инноваций может многократно компенсировать те потери экономики, которые возникают в результате реализации отдельных неудачных нововведений. В самом деле, история экономического развития стран свидетельствует, что в создании успешной крупной экономики всегда существует активное участие государства. Свидетельством этого являются страны, экономика которых характеризуется особенно быстрыми темпами роста, такие как Китай, а также страны с самым высоким уровнем благосостояния, прежде всего — скандинавские государства [9, 13-17].

Государство как метаинститут является сложной системой организационного и регулирующего типа. Поэтому в зависимости от целей и задач научного исследования его можно рассматривать с различных сторон (форма правления, политический режим, структура государства и т.д). В научной литературе существуют различные определения государственного управления (табл.1.).

Таблица 1. - Сущность государственного управления

Авторы	Государственное управление:
В.Г.Атаманчук[1,210]	Это представляет собой реальное, регулирующее и направляющее воздействие государства (через свои органы) на общественную и частную жизнь граждан с целью её организации, сохранения или изменения, при этом опираясь на свою власть.

Г.Л. Купряшин[5,64]	Это представляет собой деятельность, направленную на выполнение законодательных, исполнительных, судебных и других властных полномочий государства с целью осуществления его организационно-регулирующих и служебных функций как в целом в обществе, так и в отдельных его сферах.
В.М.Манохин [13, 13]	Это связано с организующей и исполнительной деятельностью государственных органов, которая осуществляется на основе и в соответствии с законами.
И.А.Василенко [2, 73]	Это система принятия политических и административных решений, которые реализуются через административно-государственный аппарат.
Д.П.Зеркин, В.Г.Игнатов [8, 49]	Это целенаправленная деятельность государственных институтов, направленная на управление и регулирование общественной жизни, включая удовлетворение потребностей и интересов различных социальных групп, а также достижение общезначимых целей, выражающих волю общества.
Д.П.Зеркин [7,445]	Это процесс выбора и применения конкретных методов и инструментов, а также разработка эффективных процедур и стратегий действий государственных органов для достижения конкретных целей, таких как изменение существующей системы, урегулирование социальных конфликтов, разрешение споров или решение других важных задач в интересах общества.
Н.И.Глазунова [5, 64]	Это процесс непосредственного осуществления государственной власти, который включает в себя принятие политических и государственных решений, направленных на управление обществом, их реализацию через различные государственные институты и органы. Также это включает контроль за соблюдением законности, обеспечение правопорядка, мониторинг соблюдения прав и свобод граждан, а также надзор за деятельностью государственных и частных структур с целью предотвращения нарушений законодательства и обеспечения справедливости и правосудия.

Главное содержание государственного разработки и реализацию стратегий и управления заключается в целенаправленном механизмов, направленных на поддержание влияния государства на социально-необходимого уровня функционирования экономическую жизнь общества, что этих систем и их последующее улучшение. включает регулирование общественных. Важно, что это управление направлено на отношений и процессов, протекающих в гарантирование устойчивости и динамичного различных сферах. Это воздействие развития общественных институтов, ориентировано на упорядочение и повышение качества жизни граждан и систематизацию экономических, социальных адаптацию общества к меняющимся и политических структур, с целью условиям. Данный первостепенной важности обеспечения их стабильного признак должен лежать в основе высказанных функционирования. Оно также включает определений всех авторов. В реализации

внешних и внутренних функций государства, которые реализуются через его организационные структуры, отражается сущность государственного управления.

Государственное управление в более широком и развернутом значении представляет собой комплексную регулируемую деятельность государства, охватывающую деятельность всех органов государственной власти. Это включает в себя работу представительных и исполнительных органов государственной власти, прокуратуры, судебных органов и других государственных структур. Главная цель такой деятельности заключается в организующем воздействии институтов государственной власти на различные общественные отношения, обеспечивая их упорядочение, регулирование и эффективное функционирование. Государственное управление направлено на поддержание стабильности и порядка в обществе, защиту прав и свобод граждан, а также на реализацию государственной политики и стратегических задач в различных сферах жизни. Оно охватывает процессы разработки и принятия решений, их внедрение и контроль за выполнением, а также решение возникающих конфликтов и проблем в соответствии с законодательством и интересами общества. На наш взгляд, предложенная Рэйни Хэлом Дж. [11, 29-30] оценка качества системы государственного управления, которая реализует ряд функций, расширяет содержание понятия «государственное управление». К основным функциям государственного регулирования он относит:

➤ институциональную — создание различных институтов социально-экономического, политического и гражданского характера, которые определяют рамки полномочий ветвей государственной власти;

➤ регулятивную — принятие законодательных актов, норм и правил, устанавливающих общие правила, регулирующие поведение участников экономической деятельности.

➤ целеполагающую -выбор и разработка приоритетных направлений развития социально-экономической жизни общества и реализации проектов развития, поддерживаемых большинством населения;

➤ функциональную - разработка и реализация мер по поддержке развития определенных видов деятельности, отраслей и секторов экономики;

➤ идеологическую - формирование национальной идеи, которая консолидирует общество в реализации конституционных основ государства.

Другой автор, О.М. Рой [10, 13-17], анализируя систему государственного управления, выделяет ряд принципов её формирования, таких как: разделение властей, комплементарность, субсидиарность, суверенность, демократизм и гомогенность.

Следует отметить, что основные функции государственного управления выполняются различными государственными органами. К ним относятся такие задачи, как подбор, расстановка и аттестация кадров, учет и контроль, применение мер принуждения и поощрения, дисциплинарное воздействие, а также прогнозирование, планирование и финансирование.

Государственное управление в узком смысле представляет собой исполнительную деятельность исполнительных органов государственной власти на национальном уровне и её представителей в регионах. В основном, государственное управление осуществляется исполнительной властью. С организационной точки зрения, можно сказать, что государственное управление представляет собой властное регулирующее воздействие

субъекта управления — государства, его органов и государственных служащих — на объекты управления, такие как общество, отрасли экономики, социальную сферу и другие.

Управленческое воздействие государства базируется на силу власти и ресурсов государства. Всеобщность и системность являются свойствами всех типов государственного управления в любом обществе.

Следует отметить, что государство в рыночной экономике обеспечивает благополучие нации в целом, охрану ее интересов, стабильность и укрепление экономического строя внутри страны и за рубежом. В системе государственного управления центральное место занимает государственное управление экономикой, которое представляет собой комплекс законодательных, исполнительные и контролируемые меры, осуществляемые уполномоченными государственными учреждениями и общественными организациями, с целью обеспечения стабильности социально-экономической системы и её адаптации к изменяющимся условиям. Государство как метаинститут общества на основе совершенствования механизмов и инструментов управления, реализует функции координирования всей деятельности в обществе с меньшими затратами. Комплекс этих функций устраняет «провалы» рынка. К этим функциям относятся:

- спецификация и защита прав собственности;
- создание доступной сети обмена информацией;
- создание стандартов по всем типам деятельности и продукта труда;
- построение инфраструктуры различного типа (транспортно-коммуникационных, торговых площадок и т.д.), которая обеспечивает благоприятные

условий для развития общественной сферы обмена воспроизводства;

- защита законных прав участников социально-экономических отношений и выступление в роли «третьей» стороны в разрешении споров и различных конфликтных ситуациях;
- организация производства и предоставления социально-значимых благ и обеспечения социальной защиты членов общества и т.д.

Изучение и анализ существующих теоретических подходов в научной литературе к содержанию современного государственного управления позволили выделить несколько ключевых положений, которые имеют большое значение для оценки эффективности системы государственного управления в контексте социально-экономического развития страны в целом, а также её отдельных регионов.

Первое. Государство как субъект управления занимает уникальное положение в системе социально-экономических институтов общества. Оно является важным агентом управления и создает условия, способствующие развитию всех элементов социально-экономической системы.

Оно в целом определяет «правила игр» в рамках которого происходит функционирование, взаимодействие и координация деятельности всех субъектов социально-экономических отношений, и осуществляет контроль над их соблюдением. Государство своими инструментами и механизмами воздействует, сглаживает противоречия между эффективностью рыночного хозяйства и социальным развитием общества, противоречие цели максимизации прибыли и производства общественных благ.

Второе. Государство является единственным субъектом, обладающим исключительным правом на применение принуждения, что выражается через систему

законодательных актов. Институт принуждения применяется в различных формах, например в виде санкций и других мер, в случаях когда происходит нарушение действующего законодательства. Качество государственной политики зависит от качества функционирования институтов - правил и регламента принятия управленческих решений на макроуровне, а также от степени доверия и репутации институтов государственной власти.

Следовательно, для обеспечения эффективности государственного управления необходимо наличие политической свободы и политической поддержки правительства.

Третье. Эффективная реализация политики возможна при условии, что институты власти обладают необходимой способностью, а также в наличии развитых контрактных отношений, которые способствуют рациональному использованию природных и экономических ресурсов, с учетом политической поддержки. Важно при этом учитывать как формальные, так и неформальные институты и ограничения. С другой стороны, государство, имея общественно-организующие и координирующие функции, превращается также в равноправный субъект экономической жизни страны. Государство, как и предприятия частного сектора (активный агент экономических отношений) посредством государственных предприятий участвует в производстве товаров и услуг (в том числе рыночных). Поэтому оно выступая в роли хозяйствующего субъекта должно осуществить наиболее эффективное размещение и использование имеющихся ресурсов. Именно, с этой точки зрения можно провести позитивный анализ основных направлений деятельности органов госуправлений и оценку их эффективности, сопоставить результаты функционирования органов государственного управления с

расходом ресурсов для их получения. В этом проявляется уровень воздействия государственных услуг и государственного управления. Этот критерий, на наш взгляд, имеет преимущество с точки зрения оценки результатов государственного управления и прогнозирования будущей деятельности органов государственной власти, а также планирования деятельности государства и определения направлений экономической политики.

Вместе с тем, следует отметить, что данный подход к оценке и анализу государственного управления имеет узкий смысл. Поскольку осуществляется анализ и оценка с экономической точки зрения, определяется эффективность и рациональность работы институтов государственной власти, а также уровень реализации функций исполнительной власти. Такой подход позволяет выявить потребность и необходимость совершенствования механизма государственного управления, приобрести информацию для проведения мониторинга и разработки конкретных мер по реформированию институтов государственного управления. Управленческие решения органов государственной власти считаются приемлемыми и эффективными, когда результат достигается при самых низких издержках выбора. Использование экономического подхода оценки эффективности государственного управления имеет ряд преимуществ:

- он предполагает экспертную оценку, которая имеет детерминированный характер во времени;
- находится вне политического режима, уровень эффективности государственного управления оценивается посредством принципа экономического рационализма.

Исходя из экономического подхода

эффективность государственного управления выражается в обеспеченности населения общественными благами, оценивается на основе сопоставления общественных целей к аллокации ресурсов. В данном случае речь идет о бюрократической эффективности, которую можно определить как соотношение управленческих расходов с объемом и качеством предоставляемых государственных услуг. Оценку уровня эффективности институтов государственной власти необходимо провести в динамике, которая отражает изменения (увеличение или уменьшение) объема государственных услуг или общественных благ на единицу расходов на содержание и обеспечение функционирования институтов государственной власти. Но, возникает методическая проблема в аспекте статистически достоверного установления расходов на государственное управление и денежное выражение предоставляемых государственных услуг. Следует подчеркнуть, что уровень эффективности нельзя свести к одному-единственному индикатору. Необходимо использовать ряд частных показателей, а потом объединить в единый интегрированный показатель. Частными показателями могут выступить количественные показатели развития социальной инфраструктуры, объем образовательных, медицинских, культурных и других услуг, предоставляемых населению, финансируемые из государственного бюджета, которые необходимо сопоставить с затратами на содержание органов государственной власти.

Выбор метода управления и качества осуществления государственного управления зависит от степени осознания его цели и задач. Методы управления выбираются в зависимости от природы решаемой задачи и типа объекта управления. Потом вырабатывается управляющее воздействие государства как субъекта управления на объект. Но это первый шаг, который еще недостаточен для достижения положительного результата управления. Необходимо найти способы и средства практического осуществления принятых управленческих решений, а также выбрать подходящее воздействие, которое станет инструментом для эффективного управления. Для воплощения идеи в реальную практику необходимо довести управляющий сигнал до объекта управления, обеспечить процесс исполнения управленческого замысла.

Эффективность применения методов государственного управления и инструментов воздействия государства на объекты управления напрямую зависит от уровня социально-экономического развития страны и её регионов. Эта эффективность тесно связана с качеством и доступностью информационного обеспечения управленческой деятельности. В этом контексте информация становится ключевым стратегическим ресурсом, который играет решающую роль в системе государственного управления, позволяя принимать обоснованные решения, оперативно реагировать на изменения и эффективно управлять процессами на всех уровнях власти.

Литература

1. Атаманчук В.Г. Теория государственного управления.-М.: Омега.-Л.,2010-525с.
2. Василенко И.А. Государственное и муниципальное управления: Учебник. – М.: Гарда-рики, 2005. - С. 73.

3. Глазунова Н.И. Система государственного управления: Учебник для вузов. – М.: ЮНИ-ТИ - ДАНА, 2002. – С.13-15.
4. Государственное управление: основы теории и организации. Учебник / Под. ред. В.А. Козбаненко – М.: Статут, 2000. – С. 64.
5. Государственное управление: основы теории и организации. Учебник / Под. ред. В.А. Козбаненко – М.: Статут, 2000. – С. 64.
6. Дж.Стиглиц,Цена неравенства
<http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mcat&mcat=147&type=news&newsid=213>
7. Зеркин Д.П. Основы теории государственного управления. –М.: Тесса-2000.-445с.
8. Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. Основы теории государственного управления: Курс лекций. – Ростов н/Д, 2000. - С.49.
9. ными. –М.: Изд. дом Государственного университета. Высшая школа экономики. 2011. -С.119.
10. Рой О.М. Система государственного и муниципального управления: Учеб. пособие. -СПб.: Питер, 2003. -С.13-17.
11. Рэйни Хэл Дж. Анализ и управление в государственных организациях.- М., 2004.-С.29-32.
12. Советское административное право / Под ред. В.М. Манохина. - М.,1977. - С.13
13. Стиглиц Дж . Цена неравенства"
<http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=147&type=news&newsid=213>
14. Стиглиц Дж Цена неравенства"
<http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mcat&mcat=147&type=news&newsid=213>

Сведения об авторе:

Бурхонов Идибек Бахромбекович - к.э.н., доцент кафедры менеджмента, Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Республики Таджикистан, Согдийской области, г. Худжанд. E-mail: burkhonov@mail.ru. Телефон: (+992)93-370-70-79

Маълумот оид ба муаллиф:

Бурхонов Идибек Бахромбекович - н.и.т., дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, Хучанд. Почтаи электронӣ: burkhonov@mail.ru. Телефон: (+992)93-370-70-79

Information about the author:

Burkhonov Idibek Bakhrombekovich – c.e.s., Associate Professor of the Department of Management, Tajik State University of Law, Business and Politics, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand. E-mail: burkhonov@mail.ru. Phone: (+992)93-370-70-79

УДК: 338.1

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ «САБЗ»**Темиров К.О.**

Аннотатсия. Дар замони муосир ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» яке аз масъалаҳои муҳим дар назди давлатҳо ба ҳисоб меравад. Зеро, солҳои охир дар натиҷаи шиддат гирифтани рақобат байни истеҳсолкунандагон дар сатҳи иқтисодии милли ва байналмилалӣ, пайомадҳои манфии экологии онҳо бештар эҳсос шуда истодаанд. Дар чунин вазъият зарурати таъмини рушди иқтисоди «сабз» ҳамчун омил рушди устувори иқтисодӣ аҳамияти бештар касб менамояд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло дар мақола омилҳои ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Муайян карда шудааст, ки ба рушди иқтисоди «сабз» омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Барои асоснок намудани таъсири омилҳо ба рушди иқтисодии «сабз» дар доираи таҳқиқот онҳо аз рӯйи ду равиш низомбандӣ карда шудаанд. Мувофиқи равиши аввал омилҳо дар доираи ҳамкориҳои субъекти асосии иқтисодӣ: давлат, ҷамъият ва сохторҳои тиҷоратӣ баррасӣ шудаанд. Мувофиқи равиши дуюм омилҳои умумии рушди иқтисоди «сабз», ки ба онҳо дохил мешаванд: табиӣ-экологӣ, иқтисодӣ-молиявӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, технологӣ-инноватсионӣ, сиёсӣ-институтсионалӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот тавсияҳо барои таъмини рушди иқтисоди «сабз» пешниҳод карда шуданд.

Калидвожаҳо: иқтисоди «сабз», рушди устувор, омилҳои рушд, манбаҳои молиявӣ, сармоягузорӣ, фаъолнокии инвеститсионӣ, стратегияи рушд, сохторҳои тиҷоратӣ, экосистема, муҳити зист, дастгирии молиявӣ.

Барои иқтибос: Темиров, К. О. Омилҳои ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» / К. О. Темиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 199-209.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ**Темиров К.О.**

Аннотация. В современных условиях формирования и развития «зелёной» экономики является ключевым вопросом для большинства государств. Так, как в последние годы в результате усиления конкуренции между производителями в национальной и мировой экономике все более ощущается их отрицательное влияние на экологию. В этих обстоятельствах обеспечение развития «зелёной» экономики как фактор устойчивого экономического развития приобретает особую необходимость.

Исходя из вышесказанных, в статье исследованы факторы формирования и развития «зелёной» экономики. Выявлено, что на развитие «зелёной» экономики влияют различные факторы. В рамках исследования, в целях обоснования уровня влияния факторов на развитие «зелёной» экономики они систематизированы двум подходом. Согласно первому подходу, факторы развития «зелёной» экономики рассмотрены на

основе сотрудничества государства, общества и бизнес структур. В рамках второго подхода, исследованы общие факторы развития «зелёной» экономики к которым относятся: природно-экологические, финансово-экономические, социально-демографические, инновационно-технологические и институциональные. По результатам анализа, выявлены основные направления и пути развития «зелёной» экономики в национальном хозяйстве.

Ключевые слова: «зелёная» экономика, факторы развития, финансовые источники, инвестиция, инвестиционная активность, стратегия развития, бизнес структуры, экосистема, окружающая среда, финансовая поддержка.

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE "GREEN" ECONOMY

Temirov K.O.

Annotation. In modern conditions, the formation and development of a "green" economy is a key issue for most countries. Since in recent years, as a result of increased competition between producers in the national and global economies, their negative impact on the environment is increasingly felt. In these circumstances, ensuring the development of a "green" economy as a factor in sustainable economic development is becoming especially necessary.

Based on the above, the article examines the factors of formation and development of the "green" economy. It is revealed that various factors influence the development of the "green" economy. Within the framework of the study, in order to substantiate the level of influence of factors on the development of the "green" economy, they are systematized by two approaches. According to the first approach, the factors of development of the "green" economy are considered on the basis of cooperation between the state, society and business structures. Within the framework of the second approach, general factors of development of the "green" economy are examined, which include: natural and environmental, financial and economic, socio-demographic, innovative and technological and institutional. Based on the results of the analysis, the main directions and ways of development of the "green" economy in the national economy are identified.

Key words: "green" economy, development factors, financial sources, investment, investment activity, development strategy, business structures, ecosystem, environment, financial support.

Гузориши масъала. Аз қадимулайём кулли неъматҳо ва захираҳои дар сайёраи замин мавҷудбуда баҳри қонеъ намудани талаботи бемаҳдуд ва бисёрсамтаи аҳоли вобаста ба имкониятҳои истеҳсоли ҷома мавриди истифода қарор дода мешаванд. Дар марҳилаҳои ибтидоӣ инсоният ин захираҳоро асосан дар шакли натуралӣ (бе коркарди мукамал) истеъмол мекард. Вале, бинобар мунтазам рушди ёфтани тақсимоти

ҷамъиятии меҳнат, инчунин дар натиҷаи ташаккул ва рушди усулҳои технологияи коркард ва истеҳсоли захираҳо, инчунин истеҳсоли неъматҳои истеъмолӣ аз усули анъанавӣ ба усули технологӣ гузашт. Дар марҳилаҳои ибтидоӣ рушди худ усули технологӣ истеҳсолот бинобар зиёд набудани шумораи корхонаҳо ва бо иқтисоди начандон зиёд кор кардан, таъсири манфии фаъолияти онҳо ба экосистема эҳсос намешуд. Аммо,

дар натиҷаи шиддат гирифтани рақобат байни истеҳсолкунандагон баҳри пайдо намудани мавқеи хос дар бозори мухталифи молу маҳсулот ва ба даст овардани фоидаи зиёд, фаъолияти онҳо тавассути сармоягузорӣ ба рушди технологӣ мунтазам васеъ гардид. Васеъ гаштани доираи фаъолияти сохторҳои соҳибкорӣ аз як тараф барои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат муосидат намояд, аз тарафи дигар онҳо бо иқтидори азим дар роҳи роҳи расидан ба ҳадафҳои олиии худ тақдирӣ имрӯза ва ояндаи сайёраи зери хатарҳои иқлимӣ экологӣ гузошта истодаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар самти мазкур махсусан таҳқиқоти олимони ватанӣ Ҳ.А. Одинаев, Ҳ.У. Умаров, Л.Ҳ. Саидмуродзода [11], Д.Д.Бобочониён, Ф.С.Обидов, А.А.Бойматов, А.Қ.Чумаев ва таҳқиқоти олимони хориҷӣ, ба монанди: Н.И. Иванова, Л.В. Левченко, П.А. Кирюшин, Д.Б. Алаев, Е.Ш. Анимитса, Х.Р. Гизатуллин, А. Ш. Гранберг, Н.Н. Колосовский, В. Н. Лажентсев, М. Лемешев, Д.А. Леонтев, В.Н. Лексиу, П.А.Минакир, П.Ш. Олдак, Н.Н. Некрасов, Н.В. Павлов, Н.М. Ратнер, О.А. Романов, А.И. Татаркин, ҷолиби диққат мебошанд.

Мақсади мақола. Омӯзиши омилҳои ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Бо дарки хатарҳои таҳдидкунанда иқлимӣ экологӣ дар сатҳи ҷаҳон ва мамлакатҳои алоҳида ташаккули ва рушди «иқтисодиёти сабз» аз солҳои 50-уми асри гузашта мубрамии хос пайдо намудааст. Инак соли 1955 аввалин конференсия байналмилалӣ оид ба муаммоҳои ифлосшавии ҳаво баргузор гардидааст. Соли 1962 бошад қарордоди Ассамблеаи Созмони миллалӣ муттаҳид оид ба «Рушди иқтисодӣ ва ҳифзи табиат» қабул карда шудааст. Дар санади мазкур махсусан қайд карда мешавад, ки рушди босуръати иқтисодиёт ба флора фауна хатари ҷиддӣ

зоҳир менамояд, бинобар ин рушди иқтисодӣ бо андешидани чораҳои барқароркунӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ҳамбастагӣ пайдо намояд [10].

Қадами навбатӣ ҷиҳати таъмини ҳифзи муҳити зист соли 1972 дар конференсияи СММ, ки дар шаҳри Стокгольми давлати Шветсия баргузор гардидааст, гузошта шуд. Дар конференсияи мазкур эломияи Стокгольм дар самти ҳифзи муҳити зист қабул карда шуд. Инчунин, дар доираи қарордоди конференсия Барномаи СММ оид ба муҳити зист (UNEP – United Nations Environment Programme) бо мақсади таъмини беҳатарии муҳити зист, рушди устувор ва иқтисоди «сабз» таҳия ва қабул карда шуд.

Бо мақсади тақвият додани корҳои ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои барномаю қарордодҳо дар самти ташаккул ва рушди устувор соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро конференсияи навбатии ҷаҳонӣ оид ба муҳити зист ва рушд баргузорид. Дар он Комиссияи СММ оид ба рушди устувор ташкил карда шуд [7]. Мақсад асосии комиссия, муосидат ба ҳамкорӣ байнидавлатӣ дар таъмини ҳадафҳои рушди устувор ба ҳисоб меравад.

Барномаю қарорҳои СММ ва дигар ташкилотҳои ҷаҳонӣ тақозо менамоянд, ки ташкили истеҳсолот дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ бо назардошти ҳадафҳои рушди устувор ва иқдомҳои «сабз» ба роҳ монда шаванд.

Имрӯзҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» яке аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва таъмини иқтисоди «сабз» дар мамлакат дар заминаи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор ба назаррас ба сомон расонида шуда истодааст. Аз ҷумла бо мақсади амалӣ намудани банди 12 Нақшаи

чорабиниҳо оид ба иҷрои вазифаҳои Паёми Пешвои миллат аз 21 декабри соли 2021 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва сарҳати 4 банди 2 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 январи соли 2022, №2 «Дар бораи натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022», Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2022, №482 қабул гардидааст.

Ҳамзамон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии мамлакат аз 28.12.2023 Пешвои муаззамии миллат супориш доданд, ки бо назардошти хатарҳои тағйирёбии иқлим ва бо мақсади беҳтар вазъи экологии кишвар, инчунин, муҳайё намудани шароити ҳарчи беҳтар ва мусоиди зист барои аҳоли Ҳукумати мамлакат, Кумитаи ҳифзи муҳити зист ва тамоми сохтору мақомоти давлатӣ барномаи мушаххаси давлатӣ оид ба кабудизоркунии кишварро барои давраи то соли 2040 қабул ва амалӣ намоянд. Инчунин қайд карда шуд, ки андешидани чораҳои зарурӣ барои ташаккул ва рушди «иқтисодиёти сабз» мусоидат намуда, Тоҷикистонро ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил медиҳад [6].

Бояд қайд намуд, ки саривақт ва пурра иҷро намудани дастуру супоришҳое, ки Асосгузори сулҳу ва ҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи Паёмҳо, суҳанрониҳо ва маҷлисҳои Ҳукумати мамлакат оид ба ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» медиҳанд, самарани заруриро хоҳад таъмин намуд.

Дар замони муосир масъалаи ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» ҳамчун омилҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар

доираҳои илмӣ бештар мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, натиҷаи онҳо дар барномаҳои стратегияҳои давлатии «рушди устувор», «иқтисодиёти сабз», «ҳифзи муҳити зист», «амнияти экологӣ» акси худро ёфта истодаанд.

Барои баррасии омилҳои ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз», сараввал моро зарар аст, ки моҳияти илмии онро мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Мафҳуми иқтисоди «сабз» дар сарчашмаҳои илмии муосир ба таври гуногун тавзеҳ дода мешавад. Аз нигоҳи олимони рус Н.И. Иванова ва Л.В. Левченко иқтисоди «сабз» - низомии намудҳои фаъолияти иқтисодии бо истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молу хизматрасониҳо алоқаманд, ки барои баланд бардоштани неқўаҳволии аҳоли дар дурнамои дарозмӯҳлат мусоидат намуда, бо ин васила тақдирӣ насли оянда зери хатарҳои экологӣ гузошта намешавад [2, с. 20]. Муаллифон дуруст қайд менамоянд, ки раванди тақрористеҳсолот дар заминаи иқтисоди «сабз» бояд бо шартҳои ба роҳ монда шавад, ки аз як тараф барои баланд бардоштани сатҳи неқўаҳволи аҳоли мусоидат намуда, аз тарафи дигар тақдирӣ насли оянда зери хатарҳои табиӣ экологӣ гузошта нашаванд.

Дар Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 қайд карда мешавад, ки ташаккул ва рушди «иқтисодиёти сабз» идомаи мантиқии рушди устувор ба ҳисоб рафта, ҳамбастагии унсурҳои рушди иқтисодӣ ва устувории экологиро тақозо менамояд [8]. Яъне ташаккул ва рушди иқтисоди сабз ҳам барои ҳалли муаммоҳои иқтисодию иҷтимоӣ мусоидат мекунад ва ҳам устувории экологиро дар мамлакат таъмин менамояд.

Умуман, аз рӯи натиҷаи таҳлили назариявии мафҳуми иқтисоди «сабз» қайд кардан ҷоиз аст, ки иқтисодиёти «сабз» ин низомии муносибатҳо байни субъектҳои иқтисодӣ дар раванди тақрористеҳсол, ки на

танҳо барои коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист мусоидат менамояд, инчунин барои ташуқули низоми муносибатҳое, хизмат мекунад, ки рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ва таҳким додани асосҳои экологиро барои наслҳои оянда таъмин хоҳад кард.

Бояд тазаққур дод, ки зарурати ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» дар муҳити илмӣ мусир вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакат асоснок карда мешавад. Дар мамлакатҳои рушкардаи ҷаҳон ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» ҳамчун омилҳои баланд бардоштани рақобатбарӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ шинохта мешавад. Дар давлатҳои рӯй ба инкишоф ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» - таъминкунандаи рушди устувор, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли, таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳифзи муҳити зист ва адолати иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Дар доираи баъзе созмонҳои умумиҷаҳонӣ бошад (масалан BRICS) – ҳамчун омилҳои баланд бардоштани самаранок истифодабарии захираҳои эътироф карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» ҳамчун омилҳои таъмини рушди устувори соҳаҳои муҳталифи иқтисодӣ миллӣ, суботи иҷтимоӣ, амният ва мувозинати экологӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли эътироф карда мешавад.

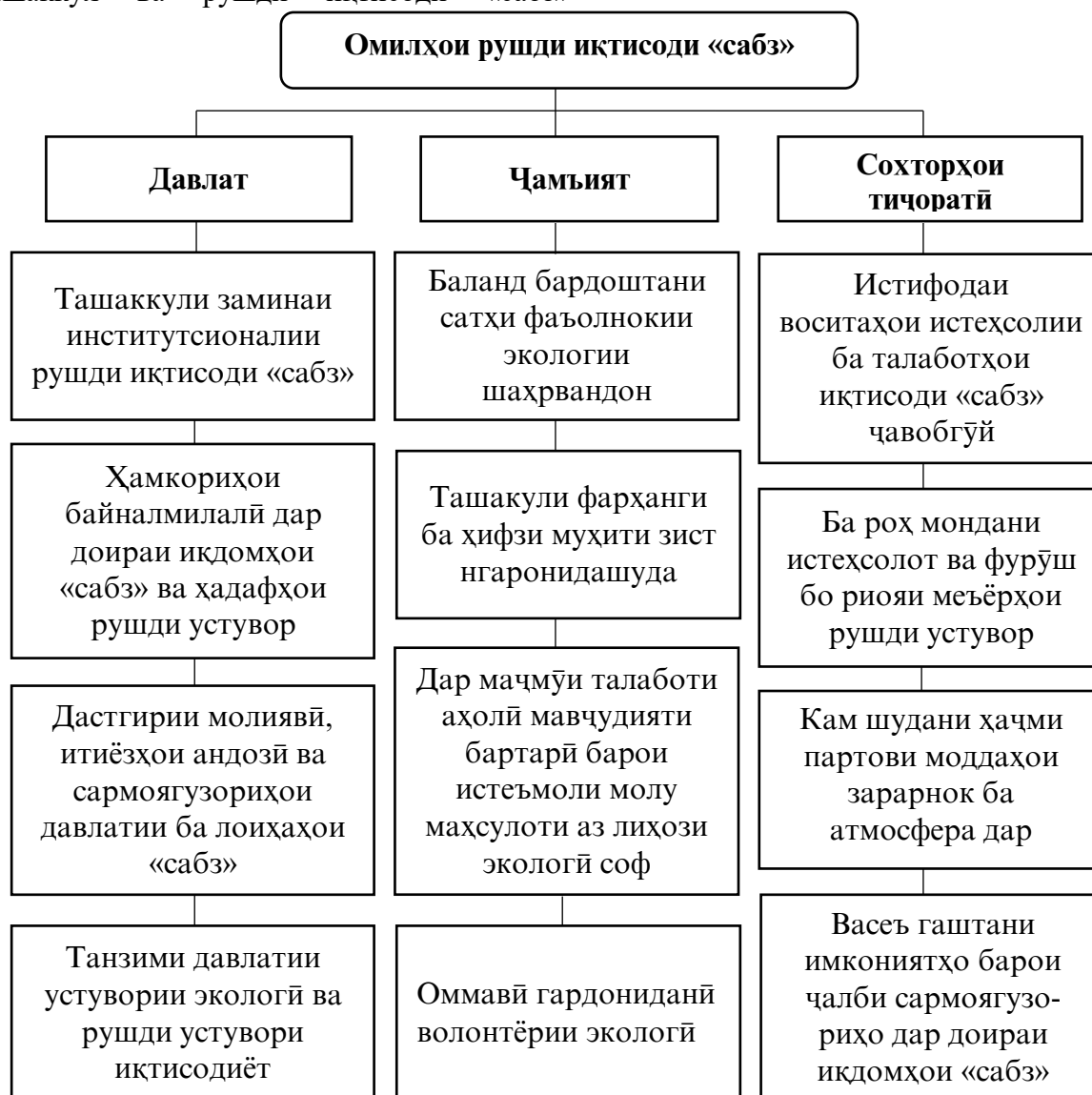
Ба ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» як қатор омилҳои таъсир мерасонанд. П.А. Кирюшин бо мақсади муайян науднаи

омилҳои ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» онҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи фаъолияти якҷояи давлат, аҳоли ва субъектони соҳибкорӣ баррасӣ намудааст [3]. Чунин равиши дар муайян намудани омилҳои ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» аҳамияти махсус дорад. Зеро, таъмини ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар субъектони асосии иқтисодӣ миллӣ давлат – аҳоли – сохторҳои тичоратӣ дар ин самт ба мувофиқа расанд. Якҷоя амал намудани давлат, аҳоли ва сохторҳои соҳибкориро дар ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» чунин тавзеҳ додан мумкин аст: давлат чун субъекти асосии танзимкунандаи равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ самтҳои ҷаҳонӣ ва қоидаҳои ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз»-ро муайян менамояд. Ҷамъият бо назардошти афзалиятҳои маҳдудиятҳои амсилаи рушди иқтисоди «сабз» омода будан ба набудани худро ба ин раванд иброз менамояд. Ин пеш аз ҳама дар маҳдудияти талаботи ҷамъият ба маҳсулот аз лиҳози экологӣ тоза зоҳир мегардад. Субъектони соҳибкорӣ бо назардошти талаботи ҷамъият маҳсулот ба меъёрҳои экологӣ ҷавобгӯро дар доираи имкониятҳои худ, истеҳсол ва пешниҳод менамояд. Ҷамъият дар ин раванд субъектони соҳибкорӣ омода будани худро барои гузариш ба стандартҳои экологии истеҳсолот баён намуда бо давлат якҷоя фаъолият менамоянд. Ҷамғироии давлат, ҷамъият ва субъектони соҳибкориро дар раванди ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» дар расми 1 мушоҳида намудан мумкин аст.

Расми 1. – Фаъолияти якҷои субъектони иқтисодӣ дар ташаккул ва рушди иқтисодиёти «сабз»

Дар доираи ҳамкориҳои давлат – ҷамбият таъсиррасонро ҷудо намудан мумкин аст – сохторҳои тижоратӣ якҷанд омилҳои ба (ниг. расми 2) ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз»

Расми 2. – Низоми омилҳои ташаккули иқтисодии «сабз» дар доираи ҳамаҷониби давлат, ҷамъият ва сохторҳои соҳибкорӣ

Тавре дар расми 2 мушоҳида мешавад субъектони иқтисодӣ давлат, ҷамъият ва сохторҳои тижоратӣ дар ҳамбастагӣ ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз»-ро таъмин менамоянд. Давлат барои танзими муносибатҳо дар таъмини иқтисоди «сабз» заминаи институтсионалиро фароҳам оварда, риоя шудани онро талаб менамояд. Инчунин, барои таъмини рушди иқтисоди «сабз», ҳамчун омилҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ бо давлатҳои хориҷӣ ва ниҳодҳои байналмилалӣ дар доираи ҳадафҳои ҷаҳонии рушди устувор ва иқдомҳои «сабз» ҳамкорӣ барпо менамояд.

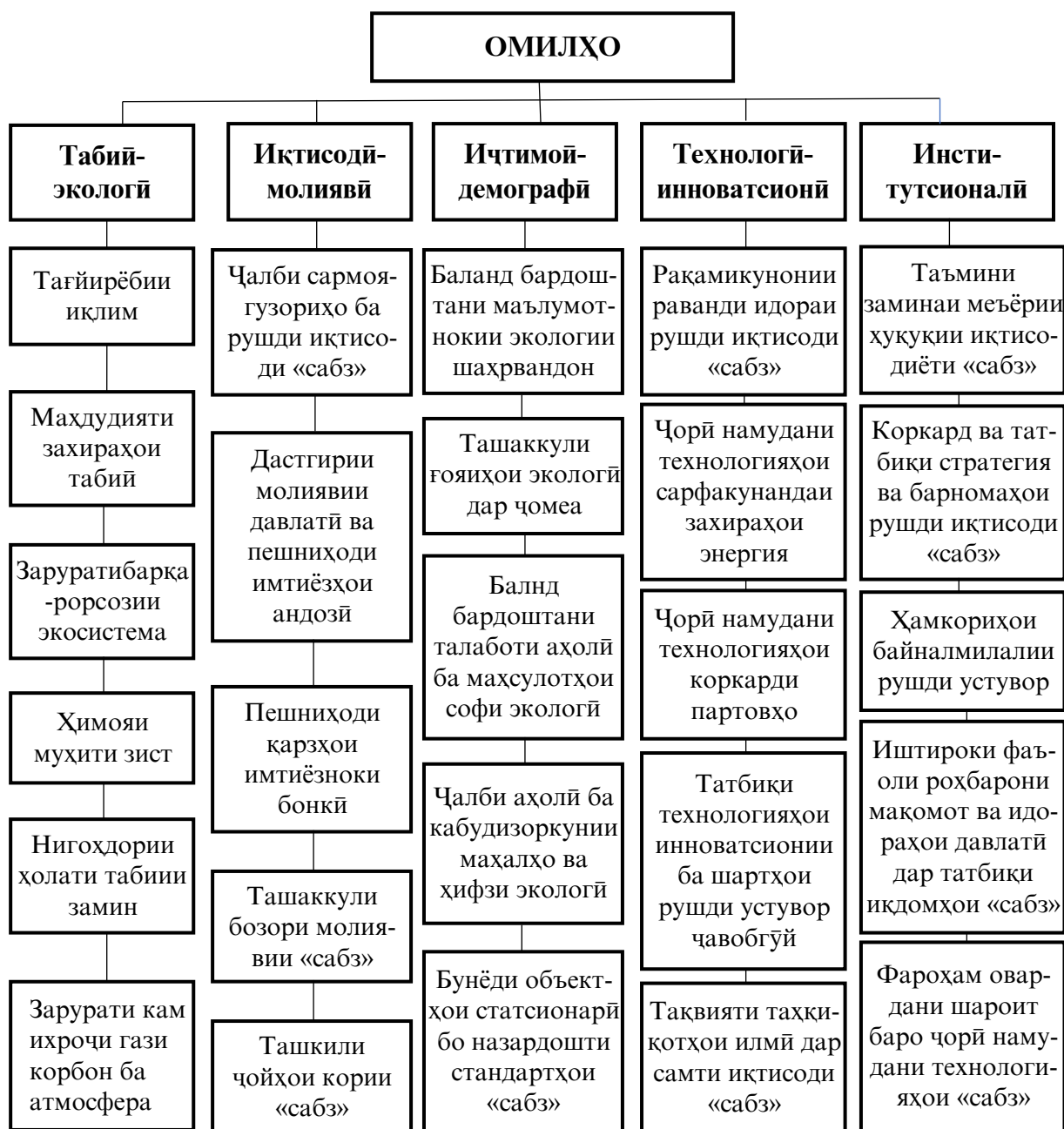
Яке аз чораҳои зарурии давлатӣ дар ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» ин дастгирии давлатии субъектони иқтисодӣ дар доираи иқдомҳои сабз ва ҳадафҳои рушди устувор ба ҳисоб меравад. Давлат метавонад тавассути пешниҳоди кӯмаки молиявӣ барои ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ, қарзҳои имтиёзнок бари татбиқи лоиҳаҳои «сабз», пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои, ки технологияҳои энергиясарфақунанда ва камкарбонро ҷорӣ менамоянд, дастгирӣ намояд. Инчунин давлат метавонад тавассути ҷалби саромагузориҳо ба манбаҳои барқароршавандаи энергия, рушди инфрасохтори иқтисоди «сабз», пешниҳоди барномаҳои маърифати экологӣ ва иттилоотрасонӣ ва рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар самти иқтисоди «сабз» ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз»-ро дастгирӣ ва ҳавасманд намояд.

Ҷамъият дар ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» нақши муҳим мебозад, зеро таъмини рушди устувор бидуни иштироки фаъоли ҷамъият дар ин раванд ғайриимкон

мебошад. Ҷамъияти тавассути анъанаҳои истеъмолӣ, фаъолнокии шаҳрвандӣ, дастгирии иқдомҳои сабзи давлат ва сохторҳои соҳибкорӣ ва ташаббусҳои ҳифзи муҳити зист ба раванди гузариш ба амсилаи устувори экологӣ таъсир мерасонад.

Сохторҳои тижоратӣ ҳамчун субъектони ташкилкунандаи раванди такрористехсолоти «сабз» дар таъмини рушди иқтисоди «сабз» нақши калидӣ доранд. Айнан онҳо дар ин самт қарорҳои инноватсионӣ ва инвеститсиониро қабул намуда технологияҳои ҷавобгӯ ба ҳадафҳои рушди устувор ва иқдомҳои «сабз»-ро ворид менамоянд ва барои ташаккули бозори маҳсулоти софи экологӣ мусоидат менамоянд. Ҳангоми ба роҳ мондани истехсоли молу маҳсулот ва хати фурӯши онҳо бо риояи ҳадафҳои рушди устувор ва иқдомҳои «сабз» ҳаҷми ихроҷи моддаҳои зарарнок (гази карбон, CO₂) кам шуда, таъсири манфии онҳо ба атмосфера коҳиш меёбад.

Тавре дар боло қайд карда шуд, ба ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Ба назари мо, ба ғайр аз омилҳои рушди иқтисоди «сабз» дар заминаи ҳамкории давлат, ҷамъият ва сохторҳои тижоратӣ, муайян намудани омилҳои умумии ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» ба мақсад мувофиқ аст. Дар асоси таҳқиқи масъалаи мазкур муайян карда шуд, ки ба ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» чунин омилҳо, ба монандӣ: табиӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ ва сиёсӣ таъсир мерасонанд, ки ҳар яке онҳо дар таркиби худ унсурҳои ба худ хос доранд (ниг. расми 3).

**Расми 3. – Омилҳои рушди иқтисоди «сабз» дар мамлакат
Коркарди муаллиф**

Омилҳои дар расми 3 низомбандишуда метавнанд ба рушди иқтисодӣ «сабз» таъсири назаррас расонанд. Бинобар ин дар раванди идораи рушди иқтисоди «сабз» онҳо бояд ба назар гирифта шаванд.

Бояд тазакурр дод, ки рушди иқтисоди «сабз» пеш аз ҳама бо вазъи табиӣ-экологӣ алоқаманд мебошад. Зеро, ҳуди ақидаи рушди иқтисоди «сабз» бо мақсади таъмини тавозун байни нигоҳдории экосистема ва таъмини рушди иқтисодӣ пешниҳод

шудааст. Мувофиқи таҳлилҳои ССМ дар доираи Барномаи оид ба муҳити зист ҳаҷми партови газҳои гулхонагӣ дар ҷаҳон дар соли 2023 ба 57,4 гигатонн расидааст, ки ин аз нишондиҳандаи соли 2010 11,2% зиёд аст [1]. Бо чунин вазъ зиёд шудани ҳаҷми партови газҳои гулхонагӣ ба ҳавои атмосфера хеле нигаронкунанда мебошад, зеро дар натиҷаи он хатарҳои табиӣ экологӣ, ба монанди, тағйирёбии иқлим, гармшавии ҳаво, обшавии пирахҳо дар ҷаҳон зиёд шуда истодаанд.

Вазъи партовҳои моддаҳои зарарнок ба ҳавои атмосфера дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хеле нигаронкунанда мебошад. татҳлилҳои нишонДар соли 2024 ҳаҷми партовҳои зарарнок ба ҳавои атмосфера дар мамлакат ба 66,4 млн. тонн расидааст, нисбати нишондиҳандаи соли 2000-ум 2,2 маротиба зиёд аст [4, с. 116].

Дар рушди иқтисодиёти «сабз» таъмини молиявии ин раванд аҳамияти муҳим дорад. Сарчашмаҳои таъмини молиявии рушди иқтисоди «сабз» ҷалби сармоягузориҳо, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, дастгирии давлатии молиявӣ лоиҳаҳои «сабз», пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳое, ки дар доираи иқдомҳои «сабз» фаъолият мекунанд ва ташаккули бозори қоғазҳои қиматноки «сабз» ба ҳисоб мераванд.

Бояд тазаққур дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи молиякунонии рушди иқтисодиёти «сабз» нигаронкунанда мебошад. Ин нукта дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии мамлакат акси худро ёфтааст. Пешвои миллат барои беҳтар намудани вазъи ҷалби сармоягузорию дохилию хориҷиро ба ташаккул ва рушди иқтисодиёти «сабз» андешидани як қатор чораҳои зарур шуморида, ҳамзамон қайд намуданд, ки «...бо мақсади ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ чихати рушди бозори қоғазҳои қиматнок, бахусус, қоғазҳои қиматноки «сабз» ва бозори тақрибӣ тадбирҳои зарурӣ андешанд. Бо мақсади истеҳсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузорию давлатӣ ва рақамикунории хифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд» [6].

Дар Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 дар қатори дигар чораҳои манбаъҳои маблағгузорию рушди иқтисоди «сабз» муайян карда шудаанд. Мувофиқи

санади мазкур манбаъҳои молиявии рушди иқтисоди «сабз» дар мамлакат ин маблағҳои бучети ҷумҳуриявӣ, бучети маҳаллӣ, созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, шарикони рушд, бахши хусусӣ ва дигар манбаъҳои маблағгузори махсус меёбанд [8]. Ҳамзамон дар Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 талаботи ба манбаъҳои молиявӣ муайян карда шудааст. Мувофиқи он ҳаҷми умумии маблағи зарурӣ дар марҳилаи аввали 21 586,3 млн. сомониро ташкил медиҳад, ки 37,1 млн. сомонӣ аз бучети давлатӣ, 12 818,4 млн. сомонӣ аз маблағҳои ҷудонамудаи шарикони рушд ва 8 730,8 млн. сомонӣ аз ҳисоби сармоягузорию бахши хусусӣ ҷалб карда мешавад. Ҷалби кифоии маблағҳои зарурӣ пиёда намудани ҳадафҳои давлатро дар самти ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» имконпазир мегардонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо барои таъмини рушди иқтисоди «сабз» дар доираи дастури супоришҳои роҳбарияти олии мамлакат ва барномаю стратегияҳои давлатӣ корҳои назаррас ба сомон расонида шуда истодаанд, ки онҳо дар ояндаи наздик самараро худро хоҳанд дод. Ба назари мо, дар раванди идораи рушди иқтисоди «сабз» мадди назар гирифтани омилҳои он, чараҳои таъмини рушди иқтисоди «сабз»-ро суръат мебахшад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеан ба мамлакати «сабз» табдил меёбад.

Ба назари мо чихати таъмини рушди иқтисоди «сабз» муайян намудани омилҳои ташаккул ва рушди он мувофиқи мақсад мебошад. Бинобар ин ҳадафи таҳқиқот дар мақолаи мазкур таҳқиқ ва муайян намудани омилҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти «сабз» дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Умуман, барои ташаккул ва рушди иқтисодиёти «сабз» чунин чораҳо муассир бояд андешида шаванд:

- коркарди механизми мутобиқи молиякунонии раванди ташаккул ва рушди «сабз»;

- ташаккули қтисодиёти гардишкунанда (циркулярный), ки ин барои истифодаи партовҳои истеҳсолии як соҳа ҳамчун ашёи хоми дигар соҳаҳо мусоидат менамояд;

- паст намудани сатҳи партовҳои моддаҳои зарарнок ба ҳавои атмосфера тавассути гузариш ба энергияи барқароршаванда, ҷорӣ намудани технологияи сарфакунандаи энергия;

- истифодаи экосистемаи табиӣ бо мақсади бартараф намудани муаммоҳои иҷтимоию экологӣ;

- рақамикунонии раванди мониторинг ва идораи рушди иқтисоди «сабз»;

- тақмили танзим ва дастгирии давлатии рушди иқтисодиёти «сабз»;

- баланд бардоштани маърифати экологии шаҳрвандон тавассути ҷорӣ намудани барномаҳои таълимии рушди иқтисоди «сабз» ва оммавӣ гардонидани тарзи ҳаёти экологӣ.

Адабиёт

1. Доклад о разрыве в уровне выбросов за 2023 год [Маводи электронӣ] URL: [https://www.unep.org/interactives/emissions-gap-report/2023/ru/#:~:text=1.,\(%D0%93%D1%82CO2%D1%8D\)%20\(%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%20ES](https://www.unep.org/interactives/emissions-gap-report/2023/ru/#:~:text=1.,(%D0%93%D1%82CO2%D1%8D)%20(%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%20ES) (Санаи мурочиат: 08.10.2024).
2. Иванова Н.И. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы / Н.И. Иванова, Л.В. Левченко // Вестник Омского университета. – 2017. – №2 (58). – С.19-26.
3. Кирюшин П.А. Факторы экологически устойчивого развития и "зеленой" экономики в России / П.А. Кирюшин // Вестник Московского университета. Серия 1. Экономика и бизнес. [Маводи электронӣ] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-ekologicheskii-ustoychivogo-razvitiya-i-zelenoy-ekonomiki-v-rossii> (санаи истифодабарӣ 22.10.2024).
4. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи оморӣ. – Душанбе; Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С. 116.
5. Одинаев Ҳ.А. Одинаев Х.А. Устойчивое развитие сельского хозяйства (Проблемы теории и практики) / Ҳ.А. Одинаев // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2000. - № 1. – С. 88-96
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе: 28.12.2023. [Маводи электронӣ] URL: <http://www.president.tj/node/32191> (Санаи мурочиат: 25.10.2024)URL:
7. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию: принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию 3-14 июня 1992 г. [Маводи электронӣ] URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl (Санаи мурочиат: 21.07.2017)
8. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037
9. Ҷумаев А.Қ. Концепсияи рушди устувор: мафҳум ва мундариҷаи он / А.Қ. Ҷумаев // Ученые записки Худжандского государственного университета им.

академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2021. – Vol. 56, No. 1. – P. 69-73. – EDN UOWXLS.

10. Экономическое развитие и охрана природы: резолюция Совета Безопасности ООН от 18 дек. 1962 г. № 1831 (XVII). [Маводи электронӣ] URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/193/39/IMG/NR019339.pdf?OpenElement> (дата обращения: 21.07.2017).

11. Регионы Республики Таджикистан: диагностика и методы оценки социально-экономического развития / Л. Х. Саидмуродов, Ф. М. Муминова, Х. К. Юнусзода, Б. Г. Сафаров. – Душанбе : финансово экономический университет таджикистана, 2021. – 144 с. – ISBN 978-99947-1-686-9. – EDN CXHGPNV.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Темиров Комронбек Очилдиевич – МД “Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд”-и ДБССТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия, бонк ва ҷабҳияти гумрук. Суроға 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, мкр. 32, дом 2, кв. 39. E-mail: komron_0590@mail.ru Тел.: (+992) 92-883-22-44

Сведения об авторе:

Темиров Комронбек Очилдиевич – ГУ «Худжандский международный институт» МУТПТ, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы, банк и таможенное дело. Адрес: 735700, Республики Таджикистан, г.Худжанд, мкр. 32, дом 2, кв. 39. E-mail: komron_0590@mail.ru Тел.: (+992) 92-883-22-44.

Information about the author:

Temirov Komronbek Ochildievich – GI "Khujand International Institute", International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic sciences, associate professor of the department of finance, banking and customs. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, md. 32, Building 2, Apt. 39. E-mail: komron_0590@mail.ru. Phone: (+992) 92-883-22-44.

УДК: 336

АСОСҲОИ ТАШКИЛИИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ВА УНСУРҲОИ СОХТОРИИ ОН ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назаров М.С.

Баротов А.А.

Аннотатсия. Дар мақола оид ба ташикли худидоракунии маҳаллӣ ва унсурҳои сохтори он, сатҳи зиндагӣ, таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат дар сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои мамлакат сухан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар стратегия дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти гизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ бо роҳи худтаъминкунӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳоли ба гизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳоро дарбар мегиранд.

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки дар шароити кунуни истифодаи самараноки обу замин ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бе ворид намудани технологияи нав ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши зироатҳо ғайриимкон мебошад. Инчунин роҳҳои ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат пешниҳод гардидаанд.

Хулоса карда шудааст, ки барои ҳалли масоили бехатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо худидоракунии маҳаллӣ дар сатҳи деҳот лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлатӣ-хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти институтсионалии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва пеш аз ҳама дар натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои қорам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: худидоракунии маҳаллӣ, рушди деҳот, сатҳи зиндагии аҳоли, бехатарии озуқаворӣ, дастрасии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ, соҳаи кишоварзӣ, таъминнокии аҳоли ба маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ).

Барои иқтибос: Назаров, М. С. Асосҳои ташиклии худидоракунии маҳаллӣ ва унсурҳои сохтори он дар рушди соҳаи кишоварзии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Назаров, А. А. Баротов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №4.1(43). – С. 210-219

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ЕГО СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Назаров М.С.

Баротов А.А.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы организации местного самоуправления и его структурных элементов, уровня жизни населения, разработки и реализации стратегии продовольственной безопасности Республики Таджикистан на долгосрочную перспективу уровня жизни населения Республики Таджикистан. Вопросы, которые должны быть включены в стратегию, включают физическую и экономическую доступность продуктов питания, охрану окружающей среды и эффективное управление, соблюдение агротехнических стандартов за счет самообеспеченности и в целом правильное использование земельных ресурсов страны и предложены приоритеты в производстве органической сельскохозяйственной продукции. Достижение национальных целей и обеспечение доступа населения к продовольствию, снижение уровня бедности и развитие аграрного сектора являются центральными вопросами.

В статье обосновано, что в современных условиях эффективное использование земли и воды и увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции невозможны без внедрения новых технологий и соблюдения современных агротехнических правил выращивания сельскохозяйственных культур. Также предложены пути решения вопроса обеспечения продовольственной безопасности в стране.

Сделан вывод, что для решения вопросов продовольственной безопасности необходимо реализовать комплекс мер местного самоуправления на уровне села. Для достижения этой цели необходимо усилить государственно-частное сотрудничество, а также провести институциональные реформы, связанные с развитием человеческого потенциала страны, и в первую очередь это зависит от эффективного использования пахотных земель и использования современных технологий в сфере агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: местное самоуправление, развитие сельской местности, уровень жизни населения, продовольственная безопасность, доступ населения к продуктам питания, аграрный сектор, обеспеченность населения сельскохозяйственной продукцией, обеспечение промышленных предприятий сырьем, развитие фермерских хозяйств.

FUNDAMENTALS OF ORGANIZING LOCAL SELF-GOVERNMENT AND ITS STRUCTURAL ELEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nazarov M.S.

Barotov A.A.

Annotation. The article discusses the organization of local self-government and its structural elements, the standard of living of the population, the development and implementation of the food security strategy of the Republic of Tajikistan for the long-term perspective of the standard of living of the population of the Republic of Tajikistan. Issues to be included in the strategy include physical and economic accessibility of food, environmental protection and good management, adherence to agronomic standards through self-sufficiency and overall proper use of the country's land resources and proposed priorities in the production of organic

agricultural products. Achieving national goals and ensuring the population's access to food, reducing poverty and developing the agricultural sector are central issues.

The article substantiates that in modern conditions, the efficient use of land and water and an increase in agricultural production are impossible without the introduction of new technologies and compliance with modern agrotechnical rules for growing crops. Ways to solve the issue of ensuring food security in the country are also proposed.

It is concluded that in order to solve food security issues it is necessary to implement a set of measures of local self-government at the village level. To achieve this goal, it is necessary to strengthen public-private cooperation, as well as carry out institutional reforms related to the development of the country's human potential, and first of all, this depends on the effective use of arable land and the use of modern technologies in the agricultural sector.

Key words: *local government, rural development, standard of living of the population, food security, population's access to food, agricultural sector, provision of the population with agricultural products, provision of industrial enterprises with raw materials, development of farms.*

Гузориши масъала. Худидоракунии маҳаллӣ звенои асосии демократия буда, барои наздик намудани ҳокимият ба мардум шароити заруриро муҳайё месозад, сохтори чандирии идоракуниро ташаккул медиҳад, ки ба шароит ва хусусиятҳои маҳал хуб мувофиқат намуда, ба инкишофи ташаббус ва фаъолияти шаҳрвандон мусоидат менамояд. Идоракунии иҷтимоӣ сараввал дар шакли худидоракунии маҳаллӣ ва баъдан бо пайдоиши давлат он ҳамчун идоракунии давлатӣ рушд ёфтааст. Дар низоми идоракунии давлатӣ бошад, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ боқи мондааст, ки вобаста ба макон ва замон дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ бо сифатҳои мутобиқ ба талаботи ин ё он давр мавҷуд ҳаст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Асосҳои назариявии ташкили худидоракунии маҳаллӣ ва унсурҳои сохтори он дар рушди соҳаи кишоварзии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷие чун Лаптев Г.Д., Шамсов Дж.И., Фасехзода И.С., Шарофов, С.В., Борисов, Е.И. Роговский ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиши ҷанбаҳои муҳими ташкили худидоракунии маҳаллӣ ва унсурҳои сохтори он, сатҳи зиндагӣ, таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат дар сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои мамлакат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Байни идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба ҷуз сатҳ ва ҳудуди идоракунии дигар фарқи қуллӣ ба назар нарасидааст, чунки ҷузъан нишонаҳои он бо ҳамдигар монанд ва қисман такроршаванда буда, сароғоз истифода бурдани нишонаҳои худидоракунии маҳаллӣ дар идоракунии давлатӣ зоҳир гашта, баъдан ҳамдигарро пурра месозанд. Ҳоло низ ҳар як давлат бо така ба таҷрибаи гузашта шаклу соҳти гуногуни ташкили мақомоти худидоракунии маҳаллиро фароҳам меоварад.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вобаста ба назарияҳои мавҷудаи худидоракунии маҳаллӣ ва моделҳои гуногуни таҷрибаи давлатҳои муосир ба таври омехта ташкил ёфтааст, ки дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ ба Конститутсияи худидоракунии маҳаллӣ дар шакли мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва

мақомоти худидорақунии шаҳрак ва деҳот хусусан дар самти таъмини маҳсулоти озуқаворӣ мустаҳкам карда шудааст.

Баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми корӣ дар раванди иқтисодӣ ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардида, сиёсати давлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт дере нагузашта самар овард, ки дар ин чода заҳмату талошҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беандоза бузург мебошад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар даҳсолаҳои охир (2013-2023) чун бахши муҳими иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва чораҷӯӣҳои зарур дар пешбурди зиндагии мардум қарор гирифта, он дар баробари истиқлолияти энергетикӣ, раҳои аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари тразитӣ дабдил ёфтани Тоҷикистон, саноатикунони босуръати кишвар ба самтҳои асосии стратегияи давлатӣ дар чодаи рушди кишвар ворид карда шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудаанд, ки «Бахши кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегияи Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворӣ мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад» [6., с.5].

Воқеан, дар кишвари соҳибистиклоли мо вобаста ба низоми иқтисоди миллӣ барномаҳои зиёдеро дар таъмини бехатарии озуқаворӣ давлат метавон роҳандозӣ намуд, ки даҳсолаҳо самарабахш хоҳанд буд. Имконоти иқтисодии Тоҷикистон даст медиҳад, ки дар асоси ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Ташкилоти Озуқа ва кишоварзии СММ, Барномаи озуқаворӣ ҷаҳонии СММ, Стратегияи таъмини бехатарии озуқаворӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон ин соҳаи ҳаётан муҳимро ривочу равнақ диҳем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи худидорақунии маҳаллӣ дар таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳими рӯз ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар доираи иҷрои сиёсати давлатии иқтисодӣ ин масъала самти афзалиятнок мебошад.

Агар озуқаворӣ мувофиқ (аз рӯи миқдор ва сифат, бехатарӣ ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳам маданӣ муносиб) мавҷуд ва дастрас бошад, ҳамчунин аҳоли барои тарзи ҳаёти солим доимо бо қаноатмандӣ чунин озуқавориро истифода барад, бехатарии озуқаворӣ ҳифзшуда ба ҳисоб меравад.

Бехатарии озуқаворӣ қисми бехатарии иқтисодӣ буда, ҳадафи он истифодаи самарабахши захираҳо дар роҳи дастрасии тавозуни бозор, яъне талабот ба озуқаворӣ ва пешниҳоди он, таъмини саноати коркардкунанда бо ашёи хом ва барои истеҳсоли маҳсулоти ҳадди охир мебошад.

Бехатарии иқтисодӣ дар мамлакат ба дараҷаи истеҳсолоти ватании намудҳои асосии озуқаворӣ вобаста мебошад. Аммо маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда талаботи мардумро пурра қонеъ намекунад, ки ин боиси пайдо шудани зарурат ба воридот дар ҳаҷми қалон мегардад. Ин масъала ҳамчунин бо вазъи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ бозорҳои озуқаворӣ низ алоқаманд мебошад. Дар ҳама гуна ҳолат барои инсон аз байни ҳама намуди бехатарӣ пеш аз ҳама бехатарии озуқаворӣ бештар аҳамият дорад. Рафтори инсоният дар давраҳои бӯҳронҳои сиёсӣ иқтисодӣ гувоҳи ин гуфтаҳоаст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳалли масъалаи бехатарии озуқаворӣ барои ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон дар доираи самарабахшии истифодаи захираҳои мавҷуда дар ҳамбастагӣ бо таркибҳои илмӣ рушди инсон аҳамияте дорад, ки истеъмолкунӣ молҳои озуқаворӣ шаклҳои гуногунро диҳад ва зерин сохтори истеъмолкунӣ аҳоли аз рӯи назари

бехатарии иқтисодӣ на танҳо дорои шаклҳои гуногун будани он фаҳмида мешавад, балки коҳиши ҳаҷми истеъмолкунӣ ва ба меъёр даровардани он аз рӯи калория низ дар назар дошта мешавад.

«Мафҳуми дастрас будани озуқаворӣ маънии онро дорад, ки ҳамаи аъзои хонавода барои дарёфти маҳсулоте, ки талаботашонро ба истеъмоли озуқаворӣ хушсифат барои зиндагии солиму фаъолона мекарда бошад, манбаи кофӣ дар ихтиёр доранд. Аъзои хонавода маҳсулотро метавонанд ба воситаи истеҳсол барои истеъмоли худ ба даст оранд, аз бозор харидорӣ кунанд, ё ҳамчун маҳсулоти хайрия дастрас намоянд» [1., с.17-18].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2022 динамикаи рушди иқтисодиёт ва баландшавии сатҳи таъминоти аҳоли бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба назар мерасад. Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ, дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии дохилӣ ба 98910,7 млн. сомонӣ расидааст, ки нисбат ба соли 2016 –ум 81,6 фоиз зиёд шудааст, яъне раванди болоравии яқсолаи миёнаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 16,3 фоизро ташкил додааст [4., с.13].

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии арзёбии дастрасии аҳоли - сатҳи даромади хонаводаҳои аҳоли ба ҳисоб меравад. Омори расмӣ аз 1 январи соли 2009 сар карда, «даромади пулии аҳолиро тавассути таҳқиқоти бучети хонаводаҳо дар заминаи 3000 хонавода мегузаронад. Дар ин ҳисобот иттилооти демографӣ оид ба ҳайати оила, манзил ва зерсохтор, ҳаҷми истеъмолот дар оила, аз он ҷумла истеҳсолоти мустақилона, фаъолияти иқтисодӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ» оварда мешавад [1., с.24].

Суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли нисбат ба суръати афзоиши нуфузи аҳоли зиёд мебошад. Натиҷаи ин пешравӣ буд, ки дар ҳафт соли

охир ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ 1,6 баробар афзоиш ёфта, танҳо дар асоси татбиқи имтиёз дар соҳаи парандапарварӣ шумораи корхонаҳои мазкур 3,3 баробар зиёд гардидааст ва суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,5 фоизро ташкил дода, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 1,5 баробар афзоиш ёфтааст [7, с.9].

Инчунин солҳои охир бо имтиёзҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳодгардида ва робитаҳои байниминтақавии озуқаворӣ сатҳи рушди муосирро нишон дода, тақсмоти воқеии меҳнатро дар комплекси агросаноатӣ муайян намудааст. Алоқамандии комплексҳои минтақавии озуқаворӣ, ки ҳамчун муносибатҳои иқтисодии истеҳсолот зухур ёфтааст, амалигардонӣ ва мубодилаи намудҳои яқхелаи озуқаро миёни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони он баррасӣ менамояд.

Бо назардошти мушкилотҳои ҷойдошта дар самти бехатарии озуқаворӣ мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Ҳукумати кишвар дастур доданд, ки доир ба дастгирии соҳаи кишоварзӣ, бахшҳои коркарди маҳсулоти он ва ҳавасманд намудани кишоварзон баҳри истифодаи самараноки захираҳои обу замин тадбирҳои иловагӣ андешанд, инчунин тавассути ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҷиҳати азхудкунӣ ва обёрии заминҳои нав ҷорачӯӣ карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегии Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворӣ мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад.

Дар аксарияти кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ низ мушкилоти таъмини озуқаворӣ дида мешавад. Дар баробари ин, мо бояд дурнаморо ба инобат гирифта, маҳсулоти озуқавориро аз хориҷи кишвар ворид

накарда, балки истехсолоти ватаниро ба монанди давлатҳои тараққикарда, хусусан ИМА ва Франция – бештар аз 100%, Олмон – 93%, Италия – 78%, Япония 50%, Руссия – 49,3% ба роҳ монем [10, с. 215].

Бехатарии озуқаворӣ ин чунин ҳолате мебошад, ки дар он давлат қобилияти қонеъ намудани талабот ба озуқаро дар сатҳи мӯътадили ҳаётгузаронии аҳоли қафолат медиҳад. Мафхуми «Сатҳи мӯътадили ҳаётгузаронии аҳоли» дар доираи илм аз нуқтаи назари рушди инсонӣ шарҳ дода мешавад, ки барои саломатии инсон ва дарозумрии он аҳамият дорад. Яъне дар ин ҳолат бехатарии озуқаворӣ дар захира намудани озуқа ё таъмини истехсоли ватани он баҳри ҳимояи манфиатҳои истехсолкунанда инъикоси ҳақиқии худро наёфта, балки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дар дигаргун сохтани таркиби истеъмолоти аҳоли бо бештар гардонидани сифати озуқа баҳри нигоҳ доштани саломатии инсон бештар бояд шарҳ дода шавад. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам таъмини бехатарии озуқаворӣ асоси рушди инсонӣ ва нерӯи он баромад мекунад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, аз ҷумла истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ, чамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, фуруш, инчунин ҳалли мушкилоти дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ хусусияти системавӣ дорад. Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли ба воситаи тарози (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тарози озуқаворӣ ҳар қадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии ҳуди маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода

(имконияти истехсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад [1, с. 21].

Дар шароити ҷаҳонишавии хоҷагии ҷаҳонӣ истиқлолияти иқтисодии ҳар як мамлакат хосияти нисбиро доро мебошад, аммо дар муқаррароти зерин истиқлолияти иқтисодӣ ҳамчун имконияти назорати самарабахши захираҳои худӣ ва соҳибшудани чунин дараҷаи рақобатпазирии иқтисодие мебошад, ки ҳалли ҳамаи мушкилиҳои ҷаҳонӣ ва давлатро таъмин менамояд.

Умуман, бехатарии озуқаворӣ ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқаворӣ мувофиқ (аз ҷиҳати миқдор, сифат, беҳавфӣ ва аз нуқтаи назари иҷтимоӣ фарҳангӣ маъқул) мавҷуд ва дастрас буда, ҳамаи мардум доимо барои таъмини ҳаёти солим чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Бехатарии озуқаворӣ қисми таркибии бехатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо дар роҳи қомеъбшавӣ ба тавозуни бозорӣ, яъне ба таносубҳои байни талабот ва тақлифоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаҳои коркардабарорӣ ва истехсоли маҳсулоти ниҳой мебошад ва ин на танҳо бо истехсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва имконияти харидорӣ онҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ, инчунин бо қобилияти таъминнокии аҳолии кишвар ба маҳсулоти зарурии озуқаворӣ вобаста мебошад. Бо ин мақсад меъёрҳои тиббии истеъмолӣ ва санитарӣ барои назорати озуқаворӣ бояд дар сатҳи давлатӣ баррасӣ карда шаванд.

Масъалаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар нанамуда, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли меъёрҳои тавсиявӣ муқаррар карда шудааст, ки мо онро дар ҷадвали 1 муфассал шарҳ додаем.

Ҷадвали 1. - Меъёрҳои таъсири физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи маҳсулот	Меъёрҳо		
	Дар як шабонарӯз, г	Дар як моҳ, кг.	Дар як сол, кг.
Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лӯбиёгиро	404,7	12,1	147,7
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
Равған (растанӣ, чарбу)	46,2	1,38	16,6
Қанд	54,8	1,6	20,0
Сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
Картошка	252,0	7,6	92,0
Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

Дар баробари ин, ҳангоми муайян намудани вазъи бехатарии озуқаворӣ масъалаҳои зерин низ бояд ба назар гирифта шаванд: ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, ашёи хоми ватанӣ, талаботи аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ муқарраршуда, сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои илман исботшуда бо дарназардошти шароити табиӣ ва иқтисодии макони зист муайян карда мешаванд.

Давлат вазифадор аст, ки барои аксарияти аҳоли дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии намудҳои асосии озуқавориро тибқи меъёрҳои ба таври илмӣ асосёфтаи истеъмоли инсон фароҳам орад. Аз ин рӯ, муносибати методологии таҳқиқи бозори озуқаворӣ аз мамлакатҳои Ғарб, ки низоми ташаққули маҳсулоти бозорӣ доранд, набояд нусхабардорӣ карда шавад. Низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар шароитҳои хоҷагидорӣ нимбозорӣ ва нимнатуралӣ муносибати замонавӣ навро талаб мекунад.

Ин муносибат бояд бо менеҷменти самарабахш, захираҳои иттилоотӣ ва ҳуди низоми ташкили муносибатҳо дар маҷмӯи озуқаворӣ асос ёфта бошад. Низоми идоравӣ бояд хусусиятҳои зеринро ба ҳисоб гирад:

-хувияти мавҷудаи аҳоли оид ба ташаққули захираҳо, ки ба натурализатсияи фаъолияти хоҷагӣ меорад;

-фаъолияти ғайрирасмӣ миёнаравӣ, ки иттилоотро таҳриф намекунад, вале ба баланд шудани нархҳои маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад;

-таваҷҷути фурӯшандаҳои фардӣ дар бозор фурӯштани маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба ҳаҷми он баҳо додан номумкин аст;

-робитаи суғур дар байни бахшҳои истеҳсолӣ ва истеъмолии иқтисодӣ.

Роҳҳои ноил шудан ба таъминоти озуқавориро нишон дода, қайд менамоем, ки ҳар як давлат ва Тоҷикистон низ истисно нест, асоси «бехатарии озуқаворӣ»-ро тибқи хусусиятҳои он, ҳамчунин тибқи нақши анъана, тарзи зиндагӣ ва психологияи аҳоли ташкил медиҳад.

Дар навбати худ, зарур аст, ки аз ҳисоби ба вучуд овардани муносибатҳо ва муттаҳид намудани онҳо, тадбир оид ба тақмили низоми идораи тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва кор карда баровардани низоми чорабиниҳо доир ба баланд кардани устувории робитаи дучонибаи воҳидҳои низоми агробизнеси мамлакат ва минтақаҳо андешида шаванд. Бо озукаторӣ таъмин будани аҳоли яке аз роҳҳои асосии муайян кардани вазъи бехатарии озукаторӣ мебошад. Дар умум, вазъи бехатарии озукатории мамлакатро ду нишондиҳанда муайян мекунанд:

-ҳаҷми умумии захираҳои ғалладонагӣ (миқдори зарурии захираи солони то ҳосили оянда);

-истеҳсоли молҳои дигари озукаторӣ ба ҳисоби миёна ба сари аҳоли.

Ҳамин тавр, вазъи дастрасии аҳолиро ба ғизо, чун шартҳои таъмини амнияти озукаторӣ таҳқиқ намуда, чунин хулоса намудан мумкин аст:

- мафҳуми дастрас будани озукаторӣ маънии манбаи кофӣ барои харидани маҳсулоти озукаториро дорад, ки нишондиҳандаҳои асосии арзёбии дастрасии аҳоли ин сатҳи даромади хонаводаҳои аҳоли ба шумор меравад;

- таҳлил собит намуд, ки вобаста ба сарчашмаҳои даромад, байни даромади хонаводаҳои аҳоли дар шаҳрҳои ва деҳот тафовути зиёд дида мешавад. Хусусан, даромадҳои меҳнатии аҳолии шаҳрҳои бештар буда, дар соли 2022 нисбат ба даромади меҳнатии аҳолии деҳот 130,32 сомонӣ ва ё 54,9 фоиз зиёд аст;

- таҳқиқот собит намуд, ки фарқи даромади аҳолии доро нисбат ба аҳолии камбизоат тамоюли афзоиш дорад. Даромади аҳолии бештар таъмин нисбат ба

даромади аҳолии 10 ғоизаи камтаъмин дар соли 2022 - 25,1 баробар зиёд аст.

Агар ба таърихи ташкилҳои ҷамоатҳои назар кунем, мебинем, ки ин мақомот аз аввал масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ доштанд дар сатҳи маҳал ва дар доираи ваколатҳои худ ҳаллу фасл мекунанд. Инчунин, бояд қайд кард, ки миёнарави асосии байни мақомоти давлатӣ ва аҳоли маҳз ҷамоат мебошад. Яке аз ин принципҳои асосии фаъолияти ҷамоат ин мутобикати манфиатҳои маҳаллӣ ва умумидавлатӣ мебошанд. Барои амалишавии он ҳамаи масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ доштанд дар доираи салоҳият ва таҳти масъулияти худ қарор дода, аҳолии маҳалро ба корҳои муҳими давлатию ҷамъиятӣ ба хотири баланд бардоштани сатҳи зиндагии сокинони худ ҷалб менамояд. Ҷамоат ба ҷуз аз корҳои ободонию созандагии маҳал боз роҳнамою шунавандаи мурочиати сокинони худ мебошад ва дар ин самт ба натиҷаҳои дилхоҳ расида ба боварии аҳолии маҳал даромад. Ин боис он гардид, ки манфиатҳои аҳолии маҳал зерин тавачҷӯҳи ҳамаҷузӣ ҷамоат қарор дошта, бо ин роҳ як ҳамоҳангӣ байни ҷамоат ва аҳолиро ба миён овардааст ва ин асоси идоракунӣ, таъсиррасонии мақсаднокро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, метавон қайд кард, ки барои ҳалли масоили бехатарии озукаторӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо аз ҷумла, худидоракунии маҳаллӣ дар сатҳи деҳот лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти ниҳодии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва ин пеш аз ҳама ба натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои қорам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №4. 2022. – 77 саҳ.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.
3. Лаптев Г.Д., Продакт-менеджмент: управление созданием продуктов в эпоху цифровой трансформации. Управленческие науки. 2018;8(4):67–76.
4. Ҳисоботҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №4. 2022. –С.9-10. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти бучети хонавода, 2023. –С.13.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21.12.2021.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25.04.2008.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28.12.2023.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. – С. 31-35
9. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2022
10. Фасеҳзода И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулоти он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷаъмиаӣ 2020, №7, саҳ 214-218.
11. Фасеҳзода И.С. Рушди истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С.Фасеҳзода, А.Назарзода // Маҷаллаи илмию сиёсии «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №3 (52), Душанбе-2021с., С.58-64
12. Фасеҳзода И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасеҳзода / Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ). Душанбе-2019, №2 (18), саҳ. 52-59
13. Шамсов Дж.И. Формирование регионального рынка молока в Республики Таджикистан // Дж.И.Шамсов, И.Шерхон / Журнал «Наука и образование сегодня» Российская Федерация, Москва, №11 (58), 2020 г., С.17-22, ISSN 2414-5718.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Назаров Муродали Солиҳович – н.и.и., маллими калон, мудири кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға:735360. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кулоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16, Тел.: (+992) 986.07.97.97, Email: murodali90@list.ru

Баротов Азизулло Абдуғаниевич – ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омери Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 988 84 04 24.

Информация об авторах:

Назаров Мурадали Солихович - к.э.н., старший преподаватель, заведующий кафедрой экономики предприятия и предпринимательства Кулябский государственный университет имени Абоабдуллы Рудаки. Адрес: 735360. Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова, 16, Тел.: (+992) 986.07.97.97, Email: murodali90@list.ru.

Баротов Азизулло Абдуганиевич – ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 988 84 04 24.

Information about the authors:

Nazarov Muradali Solihovich Candidate of Economic Sciences, head of the department of business economics and entrepreneurship. Kulob State University named after Aboabdullah Rudaki. Address: 735360. Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street 16, Tel.: (+992) 986.07.97.97, Email: murodali90@list.ru

Barotov Azizullo Abduganievich – assistant of the department of economic analysis and statistics of the State University of Finance and Economics of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: (+992) 988 84 04 24.

УДК 338.2+512.2 (575.3)

АРЗЁБӢ ВА ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ САМАРАНОКИИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИ САБЗ АЗ РӮИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МАҚСАДНОК

Солиев Н.Н.

Солиев Б.Н.

Манонова Т.Х.

Аннотатсия. Дар мақола самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” ҳамчун имконияти васеъ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ, инчунин истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист, расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум баррасӣ гардидааст.

Барои гузаронидани таҳлил, арзёбӣ ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсаднок барои нолишавӣ ба ҳадафгирии стратегии рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, истифода карда мешавад. Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз”, бо усули мақсаднок ҳисоб карда шуда, дар он панҷ намуди арзёбӣ: баланд, хуб, қаноатбахш, паст ва гайрисамаранок инъикос гардидааст.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, иқтисоди сабз, бузургӣҳои нисбӣ, нишондиҳандаҳои мақсаднок, усули мақсаднок, меъёри арзёбӣ, талабот, таносуби иқтисодӣ, индикатори ниҳойӣ ва захираҳои табиӣ.

Барои иқтибос: Солиев, Н. Н. Арзёбӣ ва таҳлили омории самаранокии сиёсати иқтисоди сабз аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок/ Н. Н. Солиев, Б. Н. Солиев, Т. Х. Манонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №4.1 (43). – С. 220-227

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИКИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Солиев Н.Н.

Солиев Б.Н.

Манонова Т.Х.

Аннотация. В статье рассматривается эффективность политики «зеленой экономики» как широкая возможность обеспечить устойчивое экономическое развитие, социальную стабильность, экологическое равновесие, а также эффективное использование природных ресурсов и охрану окружающей среды, для достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана – повышение уровня жизни населения на основе обеспечения устойчивого экономического развития.

Для проведения анализа, оценки и мониторинга эффективности политики «зеленой» экономики используется целевой метод, основанный на уровне достижения стратегической направленности развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан. Эффективность политики «зеленой» экономики рассчитывалась

целевым методом, в данной шкале отражены пять вариантов оценки: высокая, хорошая, удовлетворительная, низкая и неэффективная.

Ключевые слова: эффективность, зеленая экономика, относительные величины, целевые индикаторы, шкала оценки, спрос, экономическое соотношение, заключительные индикаторы и природные ресурсы.

STATISTICAL EVALUATION AND ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF GREEN ECONOMY POLICY

Soliev N.N.

Soliev B.N.

Manonova T.Kh.

Annotation. In the article, the effectiveness of the "green economy" policy as a great opportunity to ensure sustainable economic development, social stability, ecological balance, as well as the effective use of natural resources and environmental protection, to achieve the highest goal of long-term development of Tajikistan - to raise the standard of living of the people based on ensuring sustainable economic development is considered.

In order to analyze, evaluate and monitor the effectiveness of the "green" economy policy, a targeted method is used based on the level of achievement of the strategic targeting of the development of the "green" economy in the Republic of Tajikistan. The efficiency of the "green" economy policy was calculated using the targeted method, and five evaluation options were reflected in this scale: high, good, satisfactory, low and ineffective.

Keywords: efficiency, green economy, relative values, target method, rating scale, demand, economic ratio, final indicator and natural resources.

Гузориши масъала. Масъалаи самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок самти муҳими илмиву таҳқиқотӣ ба шумор меравад. Хусусан илман асоснок намудани самаранокӣ ва мутаносибии рушди иқтисоди “сабз” тақозо менамояд, ки то кадом андоза ҳалли вазифаҳое, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок гузошта шудааст, таъмин мегарданд. Ноилшавӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи индикаторҳо ба таври даврагӣ мушоҳида гардида, барои қабули қарорҳо оид ба тасҳеҳи он ба назар гирифта мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشري онҳо. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёрта самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок арзёбӣ ва муайян карда мешавад.

Бинобар сабаби он ки ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ нав аст ва барои гузаронидани таҳлил ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсадноки омӯрӣ истифода гардидааст, бо шкалаи махсус аз рӯи намудҳои мувофиқ арзёбӣ карда мешаванд.

Мақсади мақола – таҳлили самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи усули мақсаднок ва арзёбӣ намудани сатҳи ноилшавӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар айни замон самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” имкониятҳои васеъро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ, инчунин истифодаи

самараноки захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист таъмин намуда, барои расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ ва илмӣ самаранокии ҳамагуна низоми иҷтимоӣ – иқтисодӣ бо ёрии моделҳои харочот, муносибати натиҷа ба талабот, мақсаднокӣ ва мавқеи иқтисодӣ муайян карда мешавад[2]. Дар робита ба ин, се шакли самаранокӣҷудо карда мешавад, ки инҳоянд:

➤ талабот, ки таносуби мақсад ба талабот ё дараҷаи талаботро ба мақсад муайян менамояд;

➤ мақсаднокӣ, ки таносуби натиҷаҳои ноилшударо ба мақсади комёбшаванда пайгири мекунад;

➤ иқтисодӣ, ки таносуби натиҷаҳои бадастовардари ба харочот ифода карда, дараҷаи татбиқи воқеии имкониятҳои ноилгардии ҳади аксари натиҷаҳои манфиатнокро ба харочоти ҳади ақал ё супориши инъикос менамояд.

Бояд қайд кард, ки масъалаи самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок самти муҳими илмиву таҳқиқотӣ ба шумор меравад. Бахусус илман асоснок намудани самаранокӣ ва мутаносибии рушди иқтисоди “сабз” тақозо менамояд, ки то кадом андоза ҳалли вазифаҳои, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои

мақсаднок гузошта шудааст, таъмин мегарданд.

Нишондиҳандаи мақсаднок - индикатори миқдории махсусест, ки барои ноил шудан ба қиматҳои муқарраргардидаи он роҳандозӣ гардида, барои даврони кутоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат муайян карда мешавад. Ноилшавӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи индикаторҳо ба таври даврагӣ мушоҳида гардида, зимни қабули қарорҳо оид ба тасҳеҳи он ба назар гирифта мешавад.

Барои арзёбӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои мақсаднокӣ дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарчгардида, чунин нишондиҳандаҳои нисбӣ таҳия карда мешаванд:

1) Нишондиҳандаи нисбии мақсаднокӣ давраи дурнамоӣ (НМД_(D/Y0)) дар муқоиса ба давраи заминавӣ, ки чанд фоиз ё маротиба камшавӣ ё зиёдшавии бузургии нишондиҳандаи дурнамоиро дар муқоиса бо сатҳи он дар давраи пешина, ки ҳамчун нишондиҳандаи заминавӣ қабул шудааст, нишон дода, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$НМ_{(D/Y0)} = Y_D : Y_0 \times 100,$$

дар ин ҷо:

Y_D – нишондиҳандаи мақсаднокӣ давраи дурнамоӣ. Дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 маълумот оид ба нишондиҳандаҳои мақсаднок барои солҳои 2025 ва 2030 дарч гардидааст;

Y_0 – нишондиҳандаҳои давраи заминавӣ (2017);

Ҷадвали 1. - Тибқи маълумоти Стратегияи мазкур нишондиҳандаҳои мақсаднок – шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда барои солҳои 2017, 2020 ва 2025 дода шудааст.

Нишондиҳанда	2017 (заминавӣ)	2020 (ҳақиқӣ)	2025 (дурнамо)
--------------	-----------------	---------------	----------------

Шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ҳазор нафар	сайёҳони ташрифова-ранда,	430,9	1000,0	1 600,0
---	---------------------------	-------	--------	---------

$$HM_{(D/Y_0)} = Y_D : Y_0 = 1600,0 : 430,9 \times 100 = 371,3\% \text{ ё } 3,71 \text{ маротиба.}$$

Ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамоӣ (НМД) нишон медиҳад, ки шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ташрифоваранда барои давраи то соли 2025 нисбат ба давраи заминавӣ то 371,3 фоизё 3,71 маротибарасонида шавад.

2) Нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи динамикӣ (НМХ), ки чанд фоиз ё маротиба камшавӣ ё зиёдшавии бузургии нишондиҳандаи ҳақиқиро дар муқоиса бо сатҳи он дар давраи пешина, ки ҳамчун давраи заминавӣ қабул шудааст, нишон дода, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$HM_{(Y_1/Y_0)} = Y_1 : Y_0 \times 100,$$

Дар ин ҷо:

Y_1 – нишондиҳандаи мақсадноки давраи ҳақиқӣ.

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 1 нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи ҳақиқиро (НМХ) ҳисоб менамоем.

$$HM_{(Y_1/Y_0)} = Y_1 : Y_0 = 1000,0 : 430,9 \times 100 = 232,0\%.$$

Ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки ҳақиқӣ (НМД) нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ташрифоваранда дар давраи ҳақиқӣ, ки соли 2020 мебошад, нисбат ба давраи заминавӣ (2017) то 232,0 фоизро ташкил медиҳад.

3) Нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи дурнамоӣ (НМД) дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ, ки чанд фоиз ё маротиба камшавӣ ё зиёдшавии бузургии нишондиҳандаи дурнамоӣ дар муқоиса бо сатҳи он дар давраи ҳақиқиро нишон медиҳад,

бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$HM_{(D/Y_1)} = Y_D : Y_1 \times 100.$$

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 1 нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи дурнаморо дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ ҳисоб менамоем.

$$HM_{(D/Y_1)} = Y_D : Y_0 = 1600,0 : 1000,0 \times 100 = 160,0\%.$$

Ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамоӣ дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ташрифоваранда дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ то 160,0 фоиз расонида шудааст.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои мақсадноки дар боло дарҷшуда ба таври зерин арзёбӣ карда мешаванд: шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ташрифоваранда барои давраи то соли 2025 нисбат ба давраи заминавӣ то 371,3 фоизё 3,71 маротиба пешбинӣ карда мешавад. Зимнан, ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ташрифоваранда дар давраи ҳақиқӣ (2020) дар муқоиса ба давраи заминавӣ (2017) ҳамагӣ ба 232,0 фоиз расонида шудааст. Бо вучуди ин, ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки дурнамо дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ (2020) нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба чумхурӣ ташрифоваранда дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ то 160,0 фоиз расонида шудааст.

Нишондиҳандаҳои асосии Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 аз рӯи индикаторҳои иқтисоди сабз дар соҳаҳои байнисоҳавӣ ва муқоисаҳои байналмилалӣ ва шохиси “инкишофи иқтисоди сабз” дар ҷаҳди, ҳамчун иттилооти расмӣ оид ба ифодаи миқдории ҳадафгирии сиёсати иқтисоди сабз ба шумор мераванд.

Мувофиқан мутобиқи банди 210 –уми Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 вазорату идораҳои масъул, аз ҷумла Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мунтазам ҷамъовари саривақтӣ, коркард ва пешниҳоди маълумотро оид ба иҷрои ҳақиқӣ аз рӯи индикаторҳои иқтисоди сабз таъмин намуда, ба мақомоти Ҳамоҳангсози давлатӣ оид ба мониторинг ва арзёбии Стратегия пешниҳод менамоянд.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, муайян ва истифода кардани усулҳои таҳлил ҷанбаи муҳими таҳқиқоти мазкур ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, барои гузаронидани таҳлил ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсаднок, ки барои ноил шудан ба ҳадафи стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, истифода гардида, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$E = 100 - \frac{|I_f - I_z|}{I_z} \times 100,$$

E – самаранокии сиёсати шуғли сабз, %;

I_f – индикаторҳои ҳақиқӣ;

I_z – индикаторҳои мақсаднок, %.

Татбиқи формулаи мазкур, барои арзёбӣ ва таҳлили самаранокии сиёсати иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок имконпазир мебошад. Зеро иттилооти расмӣ оид ба индикаторҳои ҳадафگیرӣ, инчунин маълумоти ҳақиқии иқтисоди сабз аз рӯи индикаторҳои иқтисоди сабз дар соҳаҳои байнисоҳавӣ ва муқоисаҳои байналмилалӣ ва шохиси “инкишофи иқтисоди сабз” дар миқёси мамлакат мавҷуд аст. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки ҳисоби усули мазкур сода буда, барои истифодабарӣ қулай мебошад.

Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз”, ки бо усули мақсаднок ҳисоб карда шудааст, мувофиқи шкалаи махсус арзёбӣ мегардад.

Ҷадвали 2. - Шкалаи арзёбии самаранокии сиёсати шуғли сабз [1 с.370]

Сатҳи самаранокии сиёсати иқтисоди сабз	Критерияи сиёсати иқтисоди сабз, %
Баланд	$75 < E \leq 100$
Хуб	$50 < E \leq 75$
Қаноатбахш	$25 < E \leq 50$
Паст	$0 < E \leq 25$
Ғайрисамаранок	$E < 0$

***Сарчашма:** Денежная система и механизмы денежного обращения и денежно – кредитного регулирования: учебник / коллектив авторов; под ред. М. А. Абрамовой и Л. С. Александровой. – Москва: КНОРУС, 2022. С. 370.

Дар шкалаи мазкур паствағайрисамаранокинъикосгардидааст. панҷварианти арзёбӣ: баланд, хуб, Татбиқи усули мазкур дар мисоли зерин қаноатбахш, баррасӣ карда мешавад.

Ҳадаф ва тадбирҳо	Индикаторҳои натиҷаҳои ниҳоӣ (outcome)	Бузургии мақсадноки индикатор, % (target)	Бузургии ҳақиқии индикатор, %	Арзёбии миқдории самаранокиӣ, %	Критерияи самаранокӣ
-------------------	--	---	-------------------------------	---------------------------------	----------------------

Ҳадафи тавсеаи шуғли пурмахсул, аз ҷумла шуғли сабз дар кишвар бо таъмини маҳсулнокии меҳнат, сатҳи муносиби маош ва бехатарии кор (ҲРУ 8)	Афзоиши солонаи шуғли сабз, бо %	10	11 ¹¹	90	баланд
--	----------------------------------	----	------------------	----	--------

Татбиқи усули мақсаднок дар мисоли овардашуда ба таври дақиқ исбот менамояд, ки дар соли 2023 самаранокии сиёсати иқтисоди сабз аз рӯи индикатори мақсадноки рушди шуғли “сабз” дар сатҳи баланд қарор дорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот оид ба Самаранокии сиёсати иқтисоди сабз: арзёбӣ ва таҳлили омори аз рӯи нишондиҳандаҳои мақсаднок ба итмом расида, натиҷаҳои бадастомада ба таври мушаххас пешниҳод карда мешаванд.

1. Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” имкониятҳои васеъро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ, инчунин истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист таъмин намуда, барои расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд;

2. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ ва илмӣ самаранокии ҳамагуна низоми иҷтимоӣ – иқтисодӣ бо ёрии моделҳои натиҷа ва харочот, муносибати натиҷа ба талабот, мақсаднокӣ ва мавқеи иқтисодӣ муайян карда мешавад.

3. Нишондиҳандаи мақсаднок - индикатори миқдории махсусест, ки ҷиҳати ноилгардӣ ба қиматҳои муқарраргардидаи он роҳандозӣ гардида, барои давраҳои

кутоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат муайян карда мешавад. Дар Стратегияи нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 аз рӯи индикаторҳо муайян карда шудааст.

Барои арзёбӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои мақсадноки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷгардида, чунин нишондиҳандаҳои нисбӣ таҳия карда мешаванд:

4. Барои арзёбӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои мақсадноки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷгардида, нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи пешбинишаванда, нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи динамикӣ ва нишондиҳандаи нисбии мақсадноки давраи пешбинишаванда таҳия гардидааст. Натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои мақсадноки дар боло дарҷшуда нишон медиҳанд, ки шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда барои давраи то соли 2025 нисбат ба давраи заминавӣ то 371,3 фоиз ё 3,71 маротиба пешбинӣ карда мешаванд. Зимнан ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоварда дар давраи ҳақиқӣ (2020) дар муқоиса ба давраи заминавӣ (2017) ҳамагӣ ба 232,0 фоиз расонида шудааст. Бо вучуди ин, ҳисоби нишондиҳандаи нисбии мақсадноки

¹¹Бо сабаби мавҷуднабудани маълумоти дабузургии ҳақиқии индикатори рушди шуғли сабз рақами 11% шартӣ мебошад.

дурнамо дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ (2020) нишон медиҳад, ки ба таври воқеӣ шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифовар дар муқоиса ба давраи ҳақиқӣ то 160,0 фоиз расонида шудааст.

5. Барои гузаронидани таҳлил, арзёбӣ, ва мониторинги самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз” усули мақсаднок, ки дар

асоси сатҳи ноилшавӣ ба ҳадафгирии стратегии рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, истифода карда мешавад. Самаранокии сиёсати иқтисоди “сабз”, бо усули мақсаднок ҳисоб карда шуда, дар шкалаи мазкур панҷ варианти арзёбӣ: баланд, хуб, қаноатбахш, паст ва ғайрисамаранок инъикос гардидааст.

Адабиёт

1. Денежная система и механизмы денежного обращения и денежно – кредитного регулирования: учебник / коллектив авторов; под ред. М. А. Абрамовой и Л. С. Александровой. – Москва: КНОРУС, 2022. С. 528.

2. Методика оценки эффективности денежно-кредитной политики центрального банка [электронный ресурс] (18.06.2024) <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-effektivnosti-denezhno-kreditnoy-politiki-tsentralnogo-banka>

3. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 - 2037. Душанбе, 2022, с. 62 -64.

4. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2018, с. 27.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Солиев Назар Норович – номзоди илмҳои иқтисод, мудири шуъбаи рушди хизматрасониҳои байналмилалӣ дохилии муассисаи давлатии Пажӯишгоҳи илмию-таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: navruz-1992@mail.ru. Тел: +992 20110109.

Солиев Бехрузҷон Назарович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад , 48/5, Тел: 501050561. E-mail: B.Soliev@mail.ru

Манонова Точинисо Хурсанкуловна- унвонҷуи кафедраи таҳлил ва оморӣ Донишгоҳи Давлатии молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон E-mail: Manonovat@mail.ru Тел: 935860437.

Информация об авторах:

Солиев Назар Норович – кандидат экономических наук, начальник отдела развития международных и внутренних услуг государственного учреждения экономического научно-исследовательского института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан. E-mail: navruz-1992@mail.ru. Тел: +992 20110109.

Солиев Бехрузҷон Назарович - кандидат экономических наук, старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад , 48/5, Тел: 501050561. E-mail: B.Soliev@mail.ru

Манонова Тоджинисо Хурсандкуловна – соискатель кафедры анализа и статистики Таджикского государственного финансового университета E-mail: Manonovat@mail.ru Тел: 935860437.

Information about the authors:

Soliev Nazar Norovich - candidate of economic sciences, head of the department of development of international and domestic services of the state institution of the economic scientific and research institute of the Ministry of economic development and trade of the Republic of Tajikistan. E-mail: E-mail: navruz-1992@mail.ru. Тел: +992 20110109.

Soliev Behruzhon Nazarovich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Dushanbe, hiyoboni Borbad, 48/5, Tel: 501050561. E-mail: V.Soliev@mail.ru

Manonova Tojiniso Khursandkulovna—Student of the Department of Analysis and Statistics of theTajik State Financial and Economic University. E-mail: Manonovat@mail.ru. Phone: 935860437.

УДК: 331.108

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАШКИЛИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳмонзода М.Н.

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф асосҳои назариявӣ ва ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф маҷмӯи тадбирҳоро барои баланд бардоштани огоҳии субъектҳои асосии ин самт дар ҳукуматҳои маҳаллӣ пешниҳод кардааст; фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани самаранокии кори таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олий барои тайёр кардани кадрҳои баландихтисос, руиди босуръати истифодаи оммавии хизматрасониҳои интернетӣ ва истеҳсоли чунин хизматрасониҳо; ноил шудан ба сатҳи баланди иқтисодии илмӣ дар соҳаи ТИК дар кишвар; фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳавасмандгардонии руиди истеҳсоли маҳсулоти ТИК аз ҷониби истеҳсолкунандагони маҳаллӣ, ки имкон медиҳад аҳоли ба сатҳи дастрастари истифодаи ТИК гузарад, ки ин ба афзоиши иҷтимоӣ аҳоли низ мусоидат мекунад; таъсиси системаи ҳавасмандгардонӣ барои афзоиши омодагии электронӣ, ки дар навбати худ боиси руиди маҷмӯи хизматҳои электронӣ, аз қабيلي тиҷорати электронӣ, ҳукумати электронӣ, соҳибкории электронӣ, тибби электронӣ, таҳсилоти электронӣ мегардад ва ғайра.

Калидвожа: давлатҳо, система, ҳукумати электронӣ, истеҳсолот, ташаққул, рушд, иттилоот, татбиқ, бозор, маркетинг.

Барои иқтибос: Раҳмонзода, М. Н. Асосҳои назариявӣ ва ташкили ҳукумати электронӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон / М. Н. Раҳмонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1 (43). – С.228-234

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Раҳмонзода М.Н.

Аннотация. В статье автором рассматриваются теоретические основы и формирования электронного правительства в Республике Таджикистан. Автором были предложены проведение комплекса мероприятий по повышению осведомленности главных действующих лиц этого направления в местных хукуматах; создание условий для повышения эффективности учебной работы средних и высших учебных заведений по подготовке кадров высокой квалификации, для ускоренного развития массового использования услуг Интернета и производства таких услуг; достижение высокого уровня научного потенциала в области ИКТ в стране; создание благоприятных условий для стимулирования развития производства товаров ИКТ местными производителями, что позволит перейти на более доступный уровень применения ИКТ населением, которое также будет способствовать росту занятости населения; создание системы стимулов для роста э-подготовленности, что в свою очередь,

вызовет развитие комплекса э-услуг, таких как э-бизнес, э-правительство, э-коммерция, э-медицина, э-образование и т.д.

Ключевые слова: Государства, система, электронное правительства, производства, формирования, развития, информация, реализация, рынок, маркетинг.

THEORETICAL FOUNDATIONS AND FORMATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Rahmonzoda M.N.

Annotation. In the article, the author examines the theoretical foundations and formation of e-government in the Republic of Tajikistan. The author proposed a set of measures to raise awareness of the main actors in this direction in local khukumats; creating conditions for increasing the efficiency of educational work of secondary and higher educational institutions for the training of highly qualified personnel, for the accelerated development of the mass use of Internet services and the production of such services; achieving a high level of scientific potential in the field of ICT in the country; creating favorable conditions to stimulate the development of production of ICT goods by local manufacturers, which will allow the population to move to a more accessible level of ICT use, which will also contribute to employment growth; creating a system of incentives for the growth of e-readiness, which in turn will lead to the development of a set of e-services, such as e-business, e-government, e-commerce, e-medicine, e-education, etc.

Key words: States, system, e-government, production, formation, development, information, implementation, market, marketing.

Гузориши масъала. Воқеияти муосири рушди иктисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки гузариш ба истифодаи технологияҳои вучуд дорад, ки коркарди босуръати иттилоот, суръатбахшии татбиқи қарорҳои идоракунии, ноил шудан ба дастрасии васеъ ва иштироки аҳоли дар раванди идоракунии давлатиро таъмин мекунад. Яке аз омилҳои муайянкунандаи ин самт ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба мавзӯи мазкур таҳқиқот аз ҷониби Ашуров М.Н., Джурабаев Г.Д. амалӣ гардидааст. Ҳамзамон, муаллиф барои таҳияи мақола аз Консепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 ва Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 № 1174 истифода намудааст.

Мақсади мақола аз омӯзиши асосҳои назариявӣ ва ташкил намудани ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳукумати электронӣ муҳимтарин ниҳоди ҷомеаи иттилоотӣ мебошад, яъне ҷамъияте, ки дар он аксарияти меҳнаткашон ба истехсол, нигоҳ доштан ва коркарди ахбор машғуланд. Ҳоло тамоми кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки дар марҳалаҳои гуногуни ин роҳ қарор доранд, ба ҷомеаи иттилоотӣ гузашта истодаанд. Пешсафони ин раванд ИМА, Сингапур, Ҷопон, Британияи Кабир ва инчунин бисёр кишварҳои дигари ҷаҳон мебошанд, ки дар ин самт муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда шудаанд. Аммо давлатҳои султараққикарда тадриҷан ба ин раванд ҷалб мешаванд, зеро бунёди ҷомеаи иттилоотӣ талаби таъхиринопазири ҳаёти муосир аст, ки бидуни он рушди рақобатпазири давлатро

таъмин кардан имконнопазир аст. Соли 2006 бо қарори Маҷмаи Умумии СММ 17 май ҳамчун Рӯзи байналмилалии ҷомеаи иттилоотӣ эътироф карда шуд.

Ҳукумати электронӣ (e-government) як усули сифатан нави идоракунии давлатӣ дар асоси ТИК-и муосир мебошад, ки аз як тараф автоматикунони равандҳои идоракуниро дар бар мегирад ва аз ҷониби дигар хоҳиши харочоти муоширати иҷтимоиро таъмин менамояд. Роҳи махсуси ҳамкориҳои давлат ва субъектҳои бозор дар асоси инкишоф додани принципҳои демократикунонӣ ва ҷалби фаъолонии шаҳрвандон дар равандҳои қабули қарорҳо мебошад.

Дар айни замон концепсияи умумии байналмилалии ташаккули ҳукумати электронӣ вучуд надорад. Вобаста ба хусусиятҳои нави амрикоӣ, аврупоӣ-континенталӣ, осийӣ ва русии концепсияи ЭС мавҷуданд, ки ба шароити мушаххаси миллии мутобиқ карда шудаанд.[2]

Самти муҳими рушди ҳукумати электронӣ пешниҳоди хидматҳои электронӣ (e-services) мебошад, ки дар шакли электронӣ пешниҳоди хидматҳо, истифодаи маъмурияти электронӣ ва имкони дастрасӣ ба хидматҳои гуногун бо истифода аз технологияи “равзанаи ягона” мебошад. Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ бо қарори ҳукумати кишвар соли 2011 тасдиқ шуда буд. (№643 от 30.12.2011) [3]. Дар баробари ин, таҷрибаи нисбатан хурди ҷаҳонӣ дар татбиқи лоиҳаи баррасишаванда (≈25-30 сол), миқёси калон ва сармояталабии он, инчунин таъсири бисёрҷанбаи он ба тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аҳамияти омӯзиши лоиҳаро муайян мекунад. Мушкилоти ташаккули ҳукумати электронӣ ҳамчун яке аз усулҳои муосири идоракунии ва пешниҳоди хидматҳои электронӣ, инчунин эҷоди воситаҳои иқтисодии таҳлили самаранокии иҷтимоӣ ва иқтисодии он мебошад.

Таъсиси ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабули барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардид. Барномаи мазкур барои татбиқи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» [5] пешбинӣ шуда аст.

Мақсади асосии ин Барномаи давлатӣ ҳамроҳсозии амалиёти муштараки мақомоти давлатии ҳамаи сатҳҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар самти рушди босуръати паҳн намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар иқтисодиёти кишвар мебошад. Самтҳои дигари татбиқи Барномаи давлатии мазкур тақмили сохторҳои идоракунии давлатӣ, беҳбудии ҳамкориҳои ҳаёти ҷомеа ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҳамкориҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва соҳибкорӣ бо сохторҳои давлатӣ, баланд бардоштани сифат ва саривақтии хизматрасонии электронии давлатӣ буданд[4]. Дар асоси иҷрои барномаҳои идоравӣ Барномаи мазкур рушди босуръати инфрасохтори мавҷудаи телекоммуникатсионӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ҳамҷонибаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва омода намудани кадрҳои ҷавобгӯ ба талаботи замон дар асоси қонунгузориҳои муосир, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошад, пешбинӣ шудааст.

Ҳуҷҷатҳои мазкур ҳадаф, принципҳои ва самтҳои сиёсати ҷорӣ дар соҳаи истифода ва рушди ТИК, илму маориф ва фарҳангро барои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар ва ҳаракат дар самти бунёди ҷомеаи иттилоотиро дар бар мегирад.

Ҳукумати электронии ба вучуд омада дар ҳалли ин мушкилот нақши муҳим мебошад. Шартҳои асосии ташаккули ХЭ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин паҳн намудани ТИК дар соҳаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва мақомоти давлатӣ, бо роҳи таъмини

дастрасии васеи аҳолии ҷумҳурӣ ба технологияҳои компютерӣ, дар асоси ноил шудан ба сатҳи зарурии саводнокии рақамӣ мебошад.

Қобили зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолият инфрасохтори коммуникатсионии сусти инкишофёфта дошт, ки дар чараёни муқовимати шаҳрвандии солҳои 1992–1997 низ хароб шуда буд. Дар ин давра талабот ба хизмати алоқа хеле кам

шуда, миқдори хатҳои телефон сол аз сол кам мешуд. Ин натиҷаи он буд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёд ва татбиқи ҳукумати электронӣ аз ҳама пасттарин нуқтаи ибтидоӣ дошт. Ин асосан мавқеи хеле пасти кишварро дар рейтинги ҷаҳонӣ оид ба шохиси омодагии ҳукумати электронӣ шарҳ медиҳад.

Барои бартараф намудани қафомонӣ ба омилҳои зерин диққат додан лозим аст, ки дар расми 1 нишон дода шудаанд.

Натиҷаҳои, ки дар соҳаи татбиқ ва истифодаи ТИК дар сохторҳои давлатӣ ба даст оварда шудаанд, асосан хусусияти идоравӣ доштанд, ки ин имкон намедиҳад, ки корҳо оид ба беҳтар намудани ҳамкориҳои байни шӯъбаҳо ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои электронии давлатӣ ба аҳоли пеш бурда шаванд.

Бисёре аз мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ то ҳол барномаҳои мукаммали ҷори кардани ТИК ва такмили фаъолият дар асоси онҳо надоранд, ки ин боиси хароҷоти иловагӣ мегардад.

Ташаккули инфрасохторе, ки бояд ҳамкориҳои мутақобиларо дар чунин соҳаҳо, аз қабili ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ бо ҳамдигар, инчунин ҳамкориҳои ташкилотҳо ва аҳоли дар расонидани хизмати давлатӣ таъмин намояд, ҳанӯз дар сатҳи зарурии рушд накардааст.

Сатҳи омодагии мавҷудаи касбии кормандони сохторҳои давлатӣ, ки ТИК-и муосирро истифода мебаранд, ба талабот ҷавобгӯ нест. Ин дар айни замон омилҳои асосии сусти шудани кор ба фаъолияти амалии сохторҳои давлатӣ ҷори намудани қарорҳои мураккабу масъулиятнок шуда истодааст.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки аз лиҳози дастрасии компютерҳои фардӣ дар миёни аҳоли ва шароити мавҷудаи дастрасӣ ба интернет Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврае қарор дорад, ки фарқият аз кишварҳои

пешрафта дар соҳаи иттилоотсозӣ аз байн меравад. Саводнокии компютериҳои аҳолии кишвар бо суръати хеле баланд меафзояд. Инчунин бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ дар соҳаи соҳибкориҳои электронӣ ва тижорати

электронӣ бо суръати тез инкишоф меёбад. Доираи истифодаи ТИК дар ҳаёти ҳаррӯза ва дар чунин соҳаҳои муҳим, аз қабилӣ тандурустӣ, маориф, фарҳанг, илм ва ғайра васеъ мешавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки мучаҳҳаз сохтани сохторҳои давлатӣ бо техникаи муосири компютерӣ ва бунёди инфрасохтори иттилоотӣ-технологӣ ва коммуникатсионӣ, ки ба иҷрои вазифаҳои ба даст овардани иттилоотикунони кишвар мувофиқат мекунад, ба охир мерасад. Айни замон сохторҳои давлатӣ аз шабакаҳои идоравӣ ва сайтҳои интернетӣ истифода бурда, дар онҳо маълумоти умумии заруриро дар бораи фаъолияти функционалии худ, ки дар доираи татбиқи ислоҳоти маъмурӣ гузаронида шудаанд, ҷойгир мекунанд. Аз ҷумла, тавсифи вазифаҳо ва вазифаҳои мавҷудаи идоракунии давлатӣ, татбиқи лоиҳаҳои инфиродӣ оид ба ислоҳот ва фаъолияти оптималии мақомоти маъмурӣ дар шӯъбаҳо ва сохторҳои алоҳида чоп карда шуд.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар шароити кунунӣ шароите фароҳам оварда нашудааст, ки барои гузаштан ба сатҳи баландтари сифат дар идоракунии давлатӣ ва пешниҳоди хидматҳои электронӣ ба ташкилотҳо ва аҳоли бо истифода аз ТИК имкон диҳад. Ин, дар навбати худ, самаранокии харчи маблағҳои бучетиро, ки барои ташкил ва рушди сохтори системаҳои иттилоотии давлатӣ пешбинӣ шудаанд, паст мекунад. Ҳамзамон, ташаккули имзои электронӣ иҷрои корхоро ҷиҳати ҳамоҳангсозии фаъолияти ташкилию технологӣ, ноил шудан ба сатҳи зарурии чорабиниҳо оид ба ҳамоҳангсозии сохторҳои давлатӣ дар доираи сиёсати умумии давлатӣ тақозо менамояд.

Биёед ба чунин ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ, ба монанди иқтисоди иттилоотӣ, муфассалтар назар андозем. Чунин амволе, ки бартариҳои рақобатӣ ва малакаҳои техникиро

муайян мекунад, омили муҳими ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ буда, боиси таъсиси ҷойҳои корӣ мегардад.

Бояд қайд кард, ки ҳалли мушкилоти пайдошавандаи шуғли мутахассисони дорои маълумоти олии техникӣ яке аз самтҳои муҳими бозори меҳнат мегардад. Бояд гуфт, ки онҳо бо имкониятҳои, ки берун аз ҷумҳури мавҷуданд, муқоиса карда наметавонем. Дар солҳои задухурдҳои шаҳрвандӣ ва бухронҳои иқтисодии ба амалода шумораи зиёди мутахассисони баландхтисос, инчунин бисёр омӯзгорони мутахассисони фанҳои техникӣ аз ҷумҳури рафтанд.

Бо вучуди ин, дар айни замон, дар натиҷаи рушди босуръати бозори технологияҳои телекоммуникатсионӣ ва ташаккули созмонҳо, ширкатҳои нав дар соҳаи алоқаи мобилӣ ва провайдерҳои интернет, ҷойҳои кори иловагӣ пайдо шуданд, ки барои кормандони баландхтисос пешбинӣ шуда буданд. Ҳамзамон, кор дар ин ширкатҳо донишу малакаи мувофиқро дар соҳаи таҷҳизоти муосири ТИК ва телекоммуникатсионӣ талаб мекунад. Гуфтан мумкин аст, ки сарфи назар аз зиёд шудани дараҷаи ҳатми ихтисосҳои техникӣ, танҳо як қисми ками мутахассисони техникӣ, ки хатмкунандагони МТОК техникаи ҷумҳури мебошанд, дар бобати кор кардан бо таҷҳизот дар дараҷаи зарурӣ дониш ва малакаи зарурӣ доранд. Ин дар ҳолест, ки дар донишгоҳҳои кишвар фанҳои техникӣ асосан аз рӯи нақшаҳои кӯҳна таълим дода мешаванд. Ин зарурати ширкатҳои алоқаро тақозо мекунад, ки дар хориҷи кишвар таълими мутахассисони дахлдорро тавассути таълим дар курсҳои махсус ташкил кунанд. Инчунин, як соҳаи дигари омӯзиш дар ин ихтисосҳо омӯзиши хусусӣ ё худомӯзӣ мебошад.

Омӯзиши фаъолияти корхонаҳои хурду миёна нишон медиҳад, ки онҳо ба далели хароҷоти зиёд дар стратегияи рушди худ ТИК-и муосирро ба назар намегиранд ва аз ин рӯ таҷҳизоти замонавӣ намехаранд ва аз

мутахассисони баландхитосос, ки метавонанд ба баланд бардоштани самаранокӣ мусоидат кунанд, истифода намебаранд.

Айни замон, тавре ки тадқиқот нишон медиҳад, дар кишвар истифодаи усулҳои тичорати электронӣ дар ҳоли ҳозир суст инкишоф ёфтааст. Илова бар ин, бояд гуфт, ки он бо қонунгузориҳои дахлдор танзим карда нашудааст. Ҳамин тариқ, аввалин мағозаи виртуалӣ дар кишвар дар соли 2002 ба кор шурӯъ кард. Феълан дар кишвар се мағозаи интернетӣ фаъолият доранд, ки яке аз онҳо корхонаи муштарак бо иштироки ҷониби Тоҷикистон ва Австралия мебошад. Хидматҳои интернетии пешниҳодшуда маъмул шуда, муштариёни навро бахусус дар байни созмонҳои байналмилалӣ, ширкатҳои хусусӣ ва сафоратхонаҳои Тоҷикистон ҷалб мекунанд.

Рушди тичорати интернетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ширкатҳои муҳобиротӣ ба мисли ҚДММ «Вавилон-Т» ва «АТК Телеком Технолоджи» амалӣ карда мешавад. Ин ширкатҳои телекоммуникатсионӣ витринаҳои веб-тарҳрезӣ кардаанд ва мағозаҳои онлайнӣ эҷод кардаанд, ки чунин шаклҳои муомилотро ба мисли фармоишҳо, фактураҳо ва пардохтҳоро пешниҳод мекунанд. Амалиёти савдои пешниҳодшаванда бевосита, шифоҳӣ ва/ё дар шакли ҳуччатӣ анҷом дода мешаванд. Фаъолиятҳои ба монанди мукотиба ва муошират, ки ба тичорат алоқаманданд, асосан тавассути телефон, факс ва почтаи

электронӣ сурат мегиранд. Барои интиқоли маблағ имзо лозим аст.

Хулоса. Суръати пасти рушди тичорати электронӣ дар кишвар ба мавҷуд набудани қонунгузориҳои мувофиқ, бахусус қонун дар бораи имзои электронии рақамӣ, тичорати электронӣ ва ғайра вобаста аст. Корхонаву фирмаҳои ватанӣ аз интернет ҳамчун як василаи интиқоли маблағ пурра истифода намебаранд. Ин аз он сабаб аст, ки огоҳӣ дар бораи имкониятҳои маркетинг, ки Интернет дорад. Ин низ боиси паст будани сатҳи рушди технологияҳои пардохтӣ мегардад, ки бо сабаби паст будани эътимоди аҳоли ба низоми бонкии истифодашаванда ва пардохтҳои электронӣ сурат мегирад. Ин, дар навбати худ, боиси рушди сусти бозори хидматрасонии интернет мегардад. Ҳамин тариқ, дараҷаи фарогирии аҳоли бо ҳадамоти интернетӣ дар маҷмӯъ аз 3%-и бахши хизматрасонӣ зиёд нест ва қисми зиёди истеъмолкунандагон дар шаҳри Душанбе ҷойгир шудаанд.

Пешбурди тичорати электронӣ дар кишвар, ба мисли тичорати электронӣ, ҳоло дар марҳилаи ибтидоии ташаккул ва рушд қарор дорад. Чун қоида, сохторҳои тичоратӣ аз Интернет барои анҷом додани муомилоти электронӣ, табиғӣ ва фуруши молу хидматҳои истеҳсолшуда истифода намебаранд. Вебсайтҳои таҳияшудаи фирмаҳои тичоратии мавҷуда чандон иттилоотӣ надоранд, маълумот дар бораи фаъолияти корхонаю фирмаҳо нокифоя ва саривақтӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М.Н. Роль информационных технологий в развитии маркетинга// Журнал Кишоварз №1 (81) 2019, стр. 207-210.
2. Джурабаев Г.Д., Рахмонов М.Н. Модель совершенствования управленческих структур в контексте концепции электронного правительства// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/7 (178). С. 94-102.
3. Концепсияи ташкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643.

4. Раҳмонов М.Н. Предоставление государственных услуг на основе электронного правительства//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/7 (213). С. 57-62.

5. Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 № 1174.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳмонзода Маҳмадалӣ Наим - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, E-mail: mrahmonzoda@list.ru. Телефон: (+992) 900-15-44-25.

Информация об авторе:

Раҳмонзода Маҳмадали Наим – к.э.н., и.о., доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5, E-mail: mrahmonzoda@list.ru. Телефон: (+992) 900-15-44-25.

Information about the author:

Rahmonzoda Mahmatali Naim - candidate of economic sciences, acting associate professor of the department of information technology and digital economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue 48/5, E-mail: mrahmonzoda@list.ru. Phone: (+992) 900-15-44-25.

УДК: 338.2 (575.3)

ИДОРАКУНИИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Орипов А.С.

Анотатсия. Муаллиф дар мақола ҳолат ва тарзи идоракунии рушди таҳсилоти томактаби дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, мавқеъ ва нақши онро муайян кардааст. Дар мақола идоракунии таҳсилоти томактабӣ ва самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф маҳсуб дарҷ карда шудааст, ки, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам дастгирӣ меёбад. Дар натиҷа як қатор қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбути соҳа аз он шаҳодат медиҳанд, ки назорат ва расонидани ёри методӣ ба субъектҳои раванди таълиму тарбияи томактабӣ беҳтар гардида ва ин сатҳ рушд ёфта аст.

Возаҳои калидӣ: таҳсилоти томактабӣ, тарбия, таълиму тарбия, идоракунӣ, афзалиятнокӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, назорат, дастгирӣ, соҳа, расонидани ёри, барнома, муассиса.

Барои иқтибос: Орипов, А. С. Идоракунии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. С. Орипов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.1(43). – С. 235-241.

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Орипов А.С.

Аннотация. В статье автор проанализировал состояние и управление развитием дошкольного образования в Республике Таджикистан, определил его положение и роль. В статье описано управление дошкольным образованием и приоритетные направления сферы образования, которое регулярно поддерживается Правительством Республики Таджикистан. В результате принятие ряда нормативно-правовых документов в данной сфере свидетельствует о том, что контроль и оказание методической помощи субъектам процесса дошкольного образования улучшились и этот уровень развивается. **Ключевые слова:** дошкольное образование, воспитание, воспитание и обучение, управление, приоритет, правовые нормы, контроль, поддержка, сфера, помощь, программа, учреждение.

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Oripov A.S.

Annotation. In the article, the author analyzed the state and management of the development of preschool education in the Republic of Tajikistan, determined its position and role. The

article describes the management of preschool education and priority areas of education, which is regularly supported by the Government of the Republic of Tajikistan. As a result, the adoption of a number of regulatory documents in this area indicates that control and provision of methodological assistance to subjects of the preschool education process have improved and this level is developing.

Key words: *preschool education, upbringing, education and training, management, priority, legal norms, control, support, sphere, assistance, program, institution.*

Гузориши масъала. Рушди нави муносибатҳои иқтисодӣ дар назди низоми таҳсилоти томактабӣ вазифаҳои нав ба навро мегузорад. Идоракунии рушди таҳсилоти томактабӣ, ки танҳо барои интиқоли дониш, маҳорат ва малакаҳо ба кӯдакон пешбинӣ шуда буд, дар шароити иқтисоди бозорӣ ғайри қобили қабул буда, талаботҳои ҷомеа, давлат ва волидонро қонеъ наменамояд. Аз ҳамин ҷиҳат, ташаккули идоракунии муносири ҷавобгӯ ба талаботҳои ҷомеа шартӣ зарурии рушди соҳаи маориф ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ ташаккул ва рушди идоракунии муносири таҳсилоти томактабӣ тақозо менамояд, ки механизмҳои муносири ташкилию иқтисодии таъминкунандаи ин гуна рушд ба вуҷуд оварда шаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои идоракунии рушди таҳсилоти томактаби дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асарҳои иқтисодчиёни маъруфи хоричӣ, аз қабилӣ Хекман Ҷ., Чувакин П.П., Матеркина А.Е., Стеркина Р.Б., Майер, А. Крулехт М., Захарчук Л.А., Коломийченко Л.В., Трубайчук Л.В. ва Худякова Л.Н. мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Аксари олимони соҳаи иқтисодиёт дар асарҳои худ масъалаҳои дастрасӣ ба таҳсилоти томактабӣ, идоракунии таҳсилоти томактабӣ, сифати таҳсилот, таъминоти захиравӣ ва маблағгузориҳои соҳаи таҳсилоти томактабиро таҳлил намуда, дар аксари мавридҳо ба таҳсилоти томактабӣ ҳамчун як шакли хизматҳои маърифатӣ баҳо додаанд.

Мақсади мақола. Дар шароити муносири сатҳи фарогирии кӯдакон ба

муассисаҳои томактабӣ дар минтақаҳои деҳоти ҷумҳурӣ паст аст. Ҷиҳати ба мактаб омода намудани кӯдаконе, ки ба муассисаҳои таълимии томактабӣ фаро гирифта нашудаанд ва ин боиси камшавии кудакон дар муассисаҳои томактаби оварда мерасонад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ байни субъектҳои истеҳсолкунандаи молу хизматҳо муносибатҳои нави иқтисодӣ ва механизмҳои нави таъсиррасонӣ ба онҳо ба вуҷуд меоянд.

Муҳтавои асосии мавод. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифодаи унсурҳои гуногуни идоракунии механизми ташкилӣ-иқтисодии рушди таҳсилоти томактабӣ ба мушоҳида мерасад. Кишварҳои олам вобаста ба вазъи иқтисодию сиёсӣ аз механизмҳои идоракунии гуногуни ташкилию иқтисодии рушди низоми таҳсилоти томактабӣ истифода менамоянд. Кишварҳо пешрафта дар ин механизм навгониҳои зиёд қорӣ намудаанд ва ин механизмро хело содаю самаранок ба роҳ мондаанд.

Идоракунии рушди таҳсилоти томактабӣ яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф маҳсуб ёфта, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам дастгирӣ меёбад. Қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбути соҳа аз он шаҳодат медиҳанд, ки назорат ва расонидани ёрии методӣ ба субъектҳои раванди таълиму тарбияи томактабӣ беҳтар гардидааст.

Танҳо вобаста ба амалишавии бандҳои «Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ дар соли 2022 6,2 млн сомонӣ

равона шуда, барои соли 2023 6,7 млн сомонӣ пешбинӣ гардидааст ва ба ҳолати 11 майи соли қорӣ 736,9 ҳазор сомонӣ хароҷот шудааст.

Дар муҳокимаи парлумони изҳори нигаронӣ карда шуд, ки мутаассифона амалишавии «Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат ба суръати умум чандон қаноатбахш нест. Соли 2021 аз 100 муассисаи ба нақшагирифташуда 22 муассиса, дар соли 2022 низ 22 муассиса ва дар панҷмоҳи аввали соли 2023 танҳо дар шаҳри Душанбе 1 адад ва вилояти Суғд (шаҳрҳои Гулистон ва Истиқлол) муассисаи томактабӣ таъсис дода шуд. [1, с.12]

Дар давраи амалишавии «Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» аз 68 шаҳру ноҳия дар 28 шаҳру ноҳия муассисаи томактабӣ сохта шудааст.

Тавре аз маълумоти оморӣ бармеояд, айни замон теъдоди муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар ҷумҳурӣ ба 707 адад расидааст, ки дар онҳо 102525 кӯдак таълиму тарбия мегиранд. Ҳамчунин дар ҷумҳурӣ 2111 маркази инкишофи кӯдак бо фарогирии 68891 кӯдак фаъолият мекунад. [1, с.19]

Муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ бо кадрҳои педагогӣ таъмин бошанд ҳам, сатҳи тайёрии касбии мутахассисон ба талабот ҷавобгӯ набуда, аз 636 роҳбарони муассисаҳои томактабӣ 352 нафар бо таҳсилоти олии омӯзгорӣ, 192 нафар ботаҳсилоти олий (ғайрипедагогӣ), 31 нафар бо таҳсилоти олии нопурра, 32 нафар бо таҳсилоти миёнаи касбии омӯзгорӣ, 29 нафар бо таҳсилоти миёнаи касбии ғайри педагогӣ ба муассисаи таълимии томактабиро роҳбарӣ менамоянд. Инчунин, аз 10186 корманди муассисаҳои томактабӣ (мушовирон, омӯзгорон, мураббӣён, ёрдамчиёни муррабӣён) 1897 нафар бо таҳсилоти олии омӯзгорӣ, 1346 нафар ботаҳсилоти олии

ғайрипедагогӣ, 771 нафар дорои таҳсилоти олии нопурра, 1908 нафар дорои таҳсилоти миёнаи касбии омӯзгорӣ, 1472 нафар дорои таҳсилоти миёнаи касбии ғайрипедагогӣ ва 2792 нафар бо таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолият менамоянд.

Сатҳи фарогирии кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ дар минтақаҳои деҳоти ҷумҳурӣ паст аст. Қиҳати ба мактаб омода намудани кӯдаконе, ки ба муассисаҳои таълимии томактабӣ фаро гирифта нашудаанд, бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 2015, «Дар бораи фарогирии кӯдакони синни 7-сола ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар моҳи август» Вазорати маориф ва илм Барномаи омода намудани кӯдакони 6-7-соларо ба таҳсил дар синфи 1 бо давраи таълимии якмоҳа таҳия намуд. Дар моҳи августи соли 2018 барои иҷрои талаботи «Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ 219 530 кӯдак ба ин давраҳои таълимӣ фаро гирифташуда, барои таҳсил дар мактаб омода гардидаанд. [1, с.23]

Дар сохтори муносибатҳои иқтисодӣ муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ мақоми хоса доранд ва ин шакли муносибатҳо ташкилу идоракунии самараноки муносибатҳои байни одамонро оид ба истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молу хизматҳо ифода менамояд. Дар маҷмуъ муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ масъалаҳои зеринро дар бар мегиранд:

- интиҳоби бозор, молу хизматҳо ва харидорону шарикон;
- роҳҳои кам кардани хароҷот;
- роҳҳои зиёд намудани фоида ва самаранокӣ;
- интиҳоби усулҳои хоҷагидорӣ ва ғайра.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ баъзе аз муаллифон мафҳумҳои “муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодӣ” ва “механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ-ро бо ҳамдигар омехта менамоянд. Ин ду мафҳум ба ҳамдигар монанд нестанд. Агар муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ин муносибати байни субъектҳои иқтисодиро ифода намояд, механизми ташкилӣ-иқтисодӣ маҷмуи воситаҳоеро ифода менамояд, ки тавассути онҳо ин муносибатҳо дар амал татбиқ карда мешаванд.

Мафҳуми “механизми ташкилию иқтисодӣ”-и рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ як низоми хело мураккаб буда дар илмҳои иқтисодӣ дар солҳои 60-70 асри гузашта пайдо шудааст ва айни ҳол ягон таърифи умумӣ ва ниҳоӣшудаи ин мафҳум вучуд надорад. Ба назари мо барои кӯшода додани мазмуни ин мафҳуми мураккаб бояд аз мафҳумҳои содатаре мисли “механизм” оғоз намудан лозим аст. Мафҳуми “механизм” дар истилоҳҳо ва илмҳои техникӣ бештар истифода шуда, асосан маҷмуи дастгоҳҳои дохилии ба ҳамдигар алоқамандеро ифода менамояд, ки ҳаракат ва интиқоли энергияро таъмин месозанд. Дар илмҳои иқтисодӣ ҳамчунин мафҳуми “механизми хоҷагидорӣ” низ истифода мешавад, ки онро бо мафҳуми “ташкилию иқтисодӣ” омехта намудан дуруст нест.

Мафҳуми “механизми хоҷагидорӣ” аз нигоҳи олимони иқтисодшинос маҷмуи сохторҳо, муассисаҳо, шаклҳо ва усулҳои хоҷагидориеро ифода менамояд, ки тавассути онҳо робитаю ҳамоҳангсозии манфиатҳои чамъиятӣ, гурӯҳӣ ва хусусӣ таъмин карда шуда рушди иқтисодӣ таъмин карда мешавад. Аз нигоҳи олими рус Андрюшенко Э.С. механизми хоҷагидорӣ ин маҷмуи системаҳои зеринро менамояд: системаи шаклу усулҳои ташкил ва фаъолияти истеҳсолот, системаи мақомотҳои идоракунӣ ва системаи муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ

техникӣ танзим карда мешаванд. Агар чунин мавқеи муаллифи дар боло номбаршударо асос шуморем, пас метавон, гуфт, ки механизми ташкилию иқтисодӣ як қисми таркибии механизми хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ таърифҳои гуногуни механизми ташкилию иқтисодиро вохӯрдан мумкин аст. Олими рус Жуков И.В. механизми ташкилию иқтисодиро ҳамчун маҷмуи усулҳои иқтисодӣ, маъмурӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии таъсир расонидан ба объекти идоракунӣ, шарҳ додааст. [4, с.6]

Аз нигоҳи олими рус - Краснопоёс Ю.Н. мафҳуми механизми ташкилӣ аз унсурҳои зерин иборат мешавад: сохтори мақомоти дахлдори идоракунӣ; характери тақсимоли вазифаҳо дар байни онҳо; усул ва тартиби иҷрои вазифаҳои асосӣ. Чунин шарҳи механизми ташкилӣ-иқтисодӣ усулҳои таъсиррасониро ба объекти идорашаванда инъикос намекунад ва баъзе аз ҷанбаҳои муҳими ин мафҳумро ифода карда наметавонад.

Олими тоҷик Исмоилов Ш. М. дар рисолаи номзадӣ худ қайд намудааст, ки механизми ташкилию иқтисодӣ рушди инноватсионии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба бартарияти таҳия ва татбиқи системаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, ки ба рушди пуршиддати ҷузъҳои гуногуни ҷараёни таълим нигаронида шудааст, тавсиф карда мешавад. Яъне аз нигоҳи ӯ системаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ воситаҳои асосии механизми ташкилию иқтисодӣ рушди инноватсионии соҳаи маориф ба ҳисоб мераванд. Чунин бархурд ва таъриф мафҳуми механизми ташкилию иқтисодӣ ва нақши онро дар ташаккули рушди муносибатҳои иқтисодӣ камранг нишон дода, онро воситаи таъсиррасонӣ танҳо ба ҷузъҳои гуногуни ҷараёни таълим муаррифӣ менамояд. Дар асл бошад ин мафҳум усулу воситаҳои фаррохтари таъсир расониданро ба рушди соҳаи маориф инъикос менамояд. Ба ақидаи

Атохоҷаева М.А. механизми ташкилию иқтисодӣ раванди бисёрчанба буда, тамоми маҷмуи муносибатҳоро дар раванди татбиқи шаклу усулҳои гуногуни танзими давлатӣ дар бар мегирад, ки ба баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли нигаронида шудаанд ва бозор аз ӯҳдаи ҳалли онҳо мустақилона баромада наметавонад. Ба назари мо, вобаста донишҷӯи муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ танҳо ба танзими давлатӣ, ҳама паҳлуҳо, нақши асосӣ ва сохтори муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодиро инъикос карда наметавонад. Дар чунин шакли маҳдуд тавсиф намудани механизми ташкилию иқтисодӣ ва онро танҳо ба сифати воситаи танзими давлатии баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли вобаста донишҷӯи аз нигоҳи мантиқи иқтисодӣ ва назарияи муносибатҳои истеҳсоли нодуруст мебошад. [6, с.31]

Дар луғатҳои муносири иқтисодӣ мафҳуми “механизми ташкилию иқтисодӣ” ҳамчун маҷмуи сохторҳои ташкилӣ, шаклу усулҳои мушаххаси хоҷагидорӣ, инчунин шаклҳои ҳуқуқие шарҳ додаанд, ки бо ёрии онҳо қонунҳои иқтисодии дар шароити мушаххас амалкунанда татбиқ карда мешаванд, шарҳ дода шудааст.

Ба назари мо яке аз мушкилоте ки таърифҳои дар боло овардашуда ҷой дорад, ин аст, ки аксари муаллиффон дар зерин мафҳуми механизми ташкилию иқтисодӣ танҳо сохтор ва усулҳои таъсиррасониро хангоми идоракунии ба объекти идорашаванда мефаҳманду ҳалос. Дар ин масъала наметавонем ба фикри олими рус Удалсова Н.Л. рози нашавем, ки чунин қайд намудааст: “Механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳа инчунин муассисаҳои давлатӣ, воҳиди илмӣ ва дигар ташкилотҳоеро дар бар мегирад, ки ба рушди соҳибқорию инноватсия дар як бахши муайяни иқтисодиёти миллий мусоидат мекунанд”. Воқеан ҳама гуна омилҳои ташкилию иқтисодиеро, ки ба рушди як соҳаи иқтисоди

миллӣ таъсир мерасонанд наметавонем ба сифати унсур ё сохтори таркибии механизми ташкилию иқтисодӣ қабул намоем. Алоқамандие, ки байни ин унсур ва сохторҳо вучуд доранд маҷмуи муносибатҳои иқтисодиеро ифода менамоянд, ки дар ҷараёни рушди соҳа ҷой доранд. Муҳимтарин унсур ё сохтори таркибии механизми ташкилию иқтисодӣ воситаҳои танзими давлатии соҳа ва умуман иштироки давлат дар рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди милли мебошад. Давлат дар сохтори таркибии механизми ташкилию иқтисодӣ меҳвари асосӣ буда, муносибатҳои байни дигар сохтору унсурҳоро танзим менамояд ва ҳудуд ҳамчун субъекти асосӣ дар рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди милли нақши калидӣ мебозад. [3, с.9]

Идоракунии механизми ташкилию иқтисодӣ аз ду қисмати “механизмҳо”- ташкилӣ ва иқтисодӣ таркиб ёфтааст. Аксари олимони ба қисмати ташкилии ин механизм қонунҳо, фаъолияти қонунбарорӣ, идоракунии муассисаҳо ва танзими давлатии соҳаҳои алоҳидаро дохил менамоянд. Аз ҳамин лиҳоз, таҳияи стандарту барномаҳои гуногун (таълимӣ ва рушди соҳа), ҷорӣ намудани меъёру қоидаҳои алоҳида, таъмини ахбороти ҷараёни идоракунии муассисаҳои таълимӣ, назорати давлатии ташкил ва сифати таълиму тарбия, ҳамчунин ташкили муассисаҳои томактабии давлатӣ унсурҳои асосии қисмати ташкилии механизми дар боло зикршуда ба ҳисоб мераванд. [9, с.16]

Механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии рушди таҳсилоти томактабӣ ҷузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Дар сохтори муносибатҳои иқтисодӣ муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ маҷмуи хоса доранд ва ин шакли муносибатҳо ташкилу идоракунии самараноки муносибатҳои байни одамонро оид ба истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молу хизматҳо ифода менамояд. Дар маҷмуъ

муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ масъалаҳои зеринро дар бар мегиранд: интихоби бозор, молу хизматҳо ва харидорону шарикон, роҳҳои кам кардани хароҷот, роҳҳои зиёд намудани фоида ва самаранокӣ, интихоби усулҳои хочагидорӣ, маблағгузорӣ ва ғайра. [11, с.2]

Муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ин муносибати байни субъектҳои иқтисодиро ифода менамояд. Механизми ташкилӣ-иқтисодӣ бошад ин маҷмуи воситаҳои ифода менамояд, ки тавассути онҳо ин муносибатҳо дар амал татбиқ карда мешаванд.

Таҳияи стандарту барномаҳои гуногун (таълимӣ ва рушди соҳа), ҷорӣ намудани меъёру қоидаҳои алоҳида, таъмини ахбороти ҷараёни идоракунии муассисаҳои таълимӣ, назорати давлатии ташкил ва сифати таълиму тарбия, ҳамчунин ташкили муассисаҳои томактабии давлатӣ унсурҳои асосии қисмати ташкилии механизми ташкилию иқтисодии идоракунии низоми таҳсилоти томактабӣ мебошанд. [11, с.6]

Дастгирии молиявӣ ва маблағгузорию давлатӣ, сиёсати фискалӣ (қарздиҳӣ,

андозбандӣ, суғурта ва ғайра), танзими пардохтҳои волидон ва дигар даромадҳои иловагии муассисаҳои таълимӣ, танзими нархи хизматрасониҳо, идоракунии ҳайати кадрӣ, таҳлили иқтисодии бозори хизматрасониҳо ва рушди иқтисодии таҳсилоти томактабӣ инчунин механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ қисматҳои иқтисодии идоракунии муассисаҳои томактабӣ буда бо унсурҳои ташкилӣ алоқамандии бевосита доранд.

Таҳлилои таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ислоҳоти механизми ташкилию иқтисодии рушди низоми таҳсилоти томактабӣ на танҳо ба фарогирии бештари кӯдакон ба таҳсилоти томактабӣ равона карда шудааст, балки он ба интихоби мақсади ташкили чунин шакли таҳсилот ва ширкати давлат дар танзими низ вобаста мебошад. Агар мақсади ташкили таҳсилоти томактабӣ нигоҳдории кӯдакон ба хоҳири таъмини шуғли волидон бошад, пас ин гуна модели ташкили таҳсилоти томактабӣ сарфи бештари маблағҳоро тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Барномаи рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. – Душанбе, 2019. - С.6-7.
2. Государственная программа развития сферы дошкольного образования на 2012-2016 годы в Республике Таджикистан. - Душанбе: Изд-во «Офсет», 2016. - С. 192.
3. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе. - 2017. - 102 с.
4. Микляева, Н.В. Дошкольная педагогика [Текст] / Н.В. Микляева. - М.: Юрайт, 2020. - 412 с.
5. Мирзоев, Ш. Натиҷаҳои таҳлили якҷояи соҳаи маориф [Текст] / Ш. Мирзоев. – Душанбе, 2018. - С.54
6. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики [Текст] / Р.К.Раджабов.- Душанбе: Ирфон, 2013.- 196 с.
7. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь [Текст] / Б.А.Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 512 с.

8. Аврамова, Е.М. Рынок труда и система образования: трудности перевода сигналов [Текст] / Е.М. Аврамова // *Общественные науки и современность*. - 2011. - № 3. - С.51-61.
9. Аминов, И. Инновационной управление Высшем учебным заведением [Текст] / И. Аминов, И.И. Салимов, П.Ф. Абдулхаев // *Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук*. - 2016. - №2/9 (218). - С.
10. Андриященко, Е.С. Основы формирования хозяйственного механизма топливно-энергетического комплекса региона теоретический аспект [Текст] / Е.С. Андриященко // *Экономика и управление*. – 2013. – № 2. – С. 122-126.
11. Қодиров, Ш. Менечменти молиявӣ: дастур барои шунавандагони курси такмили ихтисос – мудирони муассисаҳои таълимии томақтабии давлатӣ [Текст] / Ш. Қодиров, Ш. Аскарров. – Душанбе, 2016. - С.92.
12. Майер, А.А. Организация взаимодействия субъектов образова-тельного процесса в ДООУ [Текст]: учеб.-метод. пособие / А.А. Майер, Л.Г. Богославец. - Барнаул: БГПУ, 2007. – 173 с.

Маълумот дар бораи муллиф:

Орипов Амиабх Султонович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. Тел: 985262680, amit-1988@mail.ru

Сведения об авторах:

Орипов Амиабх Султонович - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 985262680, amit-1988@mail.ru

Information about the authors:

Oripov Amitabh Sultonovich – с.е.с., Associate Professor, Head of the Department of Customs Activities at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: 985262680, amit-1988@mail.ru

УДК: 332.2

АРЗЁБИИ САРЧАШМАҶО ВА ФИШАНГҶОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИИ МИНТАҚАҶОИ СУСТТАРАҚҚИКАРДА

Ҳазратзода Т.Ҳ.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба масоили амалии ташаккулёбӣ ва татбиқи муносибатҳои байнибуҷетӣ ва самтҳои асосии тақмили онҳо дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст.

Маълум аст, ки кумакҳои молиявӣ барои таъмин намудани буҷетҳо дода мешаванд. Аз ин рӯ, дар мақола паҳлуҳои назариявии ташаккулёбии муносибатҳои байнибуҷетӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳлили нишондиҳандаҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ, яъне ҳиссаҷудокуниҳо ва субвенсияҳо таҳлил карда шуданд. Инчунин, тавсияҳо барои мукамалгардонӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешкаш гардидаанд.

Калидвожаҳо: буҷети маҳаллӣ, ҳиссаҷудокуниҳои андозӣ, ААИ, муносибатҳои байнибуҷетӣ, субвенсия, субсидия, дотатсия.

Барои иқтибос: Ҳазратзода, Т. Ҳ. Арзёбии сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузорию буҷети маҳаллии минтақаҳои сусттараққикарда / Т. Ҳ. Ҳазратзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 242-253.

ОЦЕНКА ИСТОЧНИКОВ И РЫЧАГОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ МЕСТНОГО БЮДЖЕТА СЛАБОРАЗВИТЫХ РЕГИОНОВ

Ҳазратзода Т.Ҳ.

Аннотация. Статья посвящена практическим вопросам формирования и реализации межбюджетных отношений и основным направлениям их совершенствования в современных условиях Республики Таджикистан.

Известно, что финансовая поддержка предоставляется с целью обеспечения бюджетов. Поэтому в статье рассмотрены теоретические аспекты формирования межбюджетных отношений, проанализированы показатели межбюджетных отношений, то есть отчисления и субвенции. Также в этой статье даны рекомендации по совершенствованию и перспективам развития межбюджетных отношений в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: местный бюджет, налоговые отчисления, НДС, межбюджетные отношения, субсидия, субсидия, субсидия.

ASSESSMENT OF SOURCES AND LEVERS OF LOCAL BUDGET FINANCING IN UNDERDEVELOPED REGIONS

Hazratzoda T.H.

Annotation. The article is devoted to the practical issues of the formation and implementation of interbudgetary relations and the main directions of their improvement in the current conditions of the Republic of Tajikistan.

It is known that financial support is provided to ensure budgets. Therefore, the article discusses the theoretical aspects of the formation of interbudgetary relations, analyzes the indicators of interbudgetary relations, that is, deductions and subventions. Also in this article recommendations are given on the improvement and prospects for the development of interbudgetary relations in the Republic of Tajikistan.

Key words: local budget, tax deductions, VAT, interbudget relations, subsidy, grant.

Гузориши масъала. Дар паёмҳои худ барои солҳои 2015 - 2017 Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброн намуданд, ки «Дар 25 соли охир иқтисодии Тоҷикистон дигаргунӣҳои амикеро паси сар кардааст, ки бо тағйироти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва механизми фаъолияти иқтисодии минтақа алоқаманд мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба кори мазкур пажуҳишгарон аз қабиле Иброҳимов И.Р., Комилов С.Ҷ., Низомова Т.Ҷ., Солеҳзода А.А., Қурбонов О.К., Лексин В.Н. ва дигарон корҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола арзёбии сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузори бучети маҳаллии минтақаҳои суствараққикарда маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар минтақаҳо низоми таъминномаи молиявии минтақа ва сохтори маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ бояд тағйир ёфта, моликияти хусусӣ бартарӣ дошта бошад, зеро он низоми равобити субъектҳои хоҷагидорӣ минтақаро ба кулӣ тағйир медиҳад. Истиқлолияти нисбӣ дар қабули қарорҳо дар сатҳи минтақа нақши мақомоти маъмуриро дар истифодаи самараноки манбаи захираҳои минтақа ба таври қобили мулоҳиза афзоиш дод¹².

Оиди вазъи иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 ҷадвали 1. инъикос мекунад.

Ҷадвали 1. - Индексҳои маҷмӯи вазъи иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016

Индекси маҷмӯи мазмунҳои он	ва	Шумораи ноҳияҳо, адад.	Шакли ҳолати арзёбишуда	Номгӯи ноҳияҳо
Камтар параметрҳои миёнаи ҷумҳуриявӣ 50 фоиз	аз то	24	Хеле хатарнок - бӯхронӣ	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ - Ваҳдат, Лахш, Нуробод, Шаҳринав Ноҳияҳои вилояти Суғд – Кӯҳистони Мастҷох, Ҷ. Расулов Ноҳияҳои вилояти Хатлон - Бохтар, Ваҳш, Ҷомӣ, Дӯстӣ, Қубодиён,

¹² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.01.2015, 22.12.2017 -

[захираҳои электронӣ]: URL: www.president.tj. <http://president.tj/node/>.

			Кумсангир, Панҷ, Ҳамадонӣ, Н.Хусрав, Хуросон, Ёвон Ноҳияҳои ВМКБ - Ванҷ, Дарвоз, Ишкошим, Мурғоб, Роштқалъа, Рӯшон, Шугнон
аз 51 то 100%	26	Хавфнок наздик ба бухронӣ	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ - Ҳисор, Рашт, Рӯдакӣ, Сангвор, Тоҷикобод, Файзобод Ноҳияҳои вилояти Суғд - Ашт, Б. Ғафуров, Деваштич, Зафаробод, Истаравшан, Исфара, Конибодом, Мастчоҳ, Ҷ.Расулов, Спитамен, Панҷакент, Шаҳристон Ноҳияҳои вилояти Хатлон - Балҷувон, Восеъ, Кӯлоб, Муминобод, Ҷ.Балхӣ, Темурмалик, Ховалинг, Н.Хусрав, Шаҳрғуз, Ш.Шоҳин
аз 101 то 150%	0	Нисбатан хавфнок	-
Зиёда аз 150%	7	Нисбатан хуб	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ – Варзоб, Турсунзода, Роғун Ноҳияҳои вилояти Суғд - Айнӣ Ноҳияҳои вилояти Хатлон – Данғара, Норақ, Сарбанд
Ҳамагӣ	58	-	-

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва методологияи баҳодихӣ. Монография. Таҳти таҳрири умумии Саидмуродов Л.Ҳ. Душанбе, Ирфон. 2012, сах. 125.

Таҳлили ҷадвали 1., ки дар он индексҳои маҷмӯии вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 акс ёфтааст оиди ҷой доштани тафовутҳо ва нобаробарӣҳо дар байни минтақаҳои ҳам суствараққикардаи Вилояти Хатлон ва ВМКБ, балки дар байни минтақаҳои рушдёфтаи Вилояти Суғд ва ШНТМ низ инъикос мекунад. Ин боиси ба миён омадани як қатор мушкилоте гардид, ки вазъи некуаҳволии мардумро мушкил менамояд ва номутаносибии байниминтақавӣ ва худудиро тезутунд мекунад. Масъалан, дар ШНТҶ чунин ноҳияҳо ба монанди Ваҳдат, Лахш, Нуробод ва Шаҳринав, инчунин дар Вилояти Суғд – Кӯхистони Мастчоҳ, Ҷ. Расулов, дар Вилояти Хатлон- Бохтар, Вахш,

Ҷомӣ, Дӯстӣ, Кубодиён, Кумсангир, Панҷ, Ҳамадонӣ, Н.Хусрав, Хуросон, Ёвон ва ВМКБ - Ванҷ, Дарвоз, Ишкошим, Мурғоб, Роштқалъа, Рӯшон, Шугнон дар қатори 24 ноҳияҳое, ки дорои ҳолати хеле хатарнок ва бўҳронӣ арзёбӣ шудаанд, дараҷаи нишондиҳандаҳои онҳо аз андозаи миёнаи ҷумҳуриявӣ то 50 % паस्तтар буд, шомил буданд.

Инчунин, дар ШНТҶ – ноҳияҳои Ҳисор, Рашт, Рӯдакӣ, Сангвор, Тоҷикобод, Файзобод; Вилояти Суғд – ноҳияҳои Ашт, Б. Ғафуров, Деваштич, Зафаробод, Истаравшан, Исфара, Конибодом, Мастчоҳ, Ҷ.Расулов, Спитамен, Панҷакент, Шаҳристон; дар Вилояти Хатлон – ноҳияҳои Балҷувон, Восеъ, Кӯлоб, Муминобод, Ҷ.Балхӣ, Темурмалик,

Ховалинг, Н.Хусрав, Шахритус, Ш.Шоҳин дар қатори 26 ноҳияҳое, ки дорои вазъи хатарнок ва наздик ба бўҳронӣ арзёбӣ гардида, дараҷаи нишондиҳандаҳои онҳо аз андозаи миёнаи ҷумҳуриявӣ аз 51 то 100% паस्तтар буд, шомил буданд.

Танҳо 7 адад ноҳияҳо аз шумораи умумии онҳо (58 адад) ҳамчун дорои нисбатан хуби вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин дар ШНТҚ - ноҳияҳои Варзоб, Турсунзода, Роғун, дар Вилояти Суғд - Айнӣ

ва Вилояти Хатлон – Данғара, Норак, Сарбанд шомил буданд.

Оиди боқӣ мондани тафовутҳо дар байни сатҳи рушди минтақаҳои Тоҷикистон гуногунии нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) ва ҳиссаи онҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), ки ба ҳар як сари аҳоли бо назардошти зичии аҳоли рост меояд, инъикос мекунад (ҷадвали 3.)

Ҷадвали 2. -Динамикаи ММД/МММ ба ҳар сари аҳоли дар минтақаҳои Тоҷикистон, солҳои 2016 - 2022, бо сомонӣ

Минтақаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирот 2022/2016, бо %
ш.Душанбе	3657,4	4158,7	4502,6	4623,5	4630,4	5560,0	5936,1	162,3
Вилояти Суғд	5106,2	6101,3	6391,6	7155,8	7533,8	9569,8	11128,6	217,9
Вилоят Хатлон	4049,9	4433,2	4738,9	5447,1	6116,5	7470,3	9371,8	231,4
ВАКБ	8927,2	9681,1	11318,0	12409,2	12762,7	15496,6	18459,6	206,8
ШНТМ	4165,3	4542,0	5174,5	5741,9	6323,6	8090,7	8959,7	215,1
Андозаи миёнаи МММ дар кишвар	5181,2	5783,3	6425,1	7075,5	7473,4	9237,5	10771,2	207,9

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 ва 2022, сомонии Вазорати молияи ҚТ.

Таҳлили ҷадвали 2. нишон медиҳад, ки МММ ба ҳар сари аҳоли дар минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2016- 2022 чунин аст:

- дар Вилояти Хатлон истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли баробари 9371,8 сомонӣ аст, ки аз нишондиҳандаи миёнаи дар ҷумҳурӣ (10771,2 сомонӣ) 87,0% - ро ташкил медиҳад;

- дар минтақаҳои ШНТМ истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли баробари 8959,7 сомонӣ аст, ки аз нишондиҳандаи миёнаи дар ҷумҳурӣ (

10771,2 сомонӣ) 83% - ро ташкил медиҳад.

Чунин ҳолат, дар шароите ҷой дорад, ки истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли дар давраи 2016 - 2022 дар Вилояти Хатлон ба 2,3 маротиба ва минтақаҳои ШНТМ 2,2 маротиба афзоиш ёфт.

Иловатан, оиди боқӣ мондани тафовутҳо дар байни сатҳи рушди минтақаҳо низ нишондиҳандаҳои динамикаи ММД/МММ ва ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон, инъикос мекунад (ҷадвали 3)

Ҷадвали 3. - Динамикаи ММД/ МММ ва ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон, солҳои 2016- 2022 , бо %

Чумхурӣ ва минтақаҳои он	соли 2016, ҳисса нисбат ба умум			соли 2022, ҳисса нисбат ба умум		
	ММД/МММ	Дар маҳсулоти саноатӣ	Дар маҳсулоти кишоварзӣ	ММД/МММ	Дар маҳсулоти саноатӣ	Дар маҳсулоти кишоварзӣ
ш.Душанбе	21,1	8,4	-	20,7	8,2	0,4
Вилояти Суғд	31,2	50,2	28,9	29,3	56,5	22,6
Вилояти Хатлон	28,5	33,7	51,8	31,1	25,1	63,5
ВМКБ	1,7	0,9	2,7	1,3	0,4	0,4
ШНТМ	17,3	6,8	16,6	17,6	9,7	13,1
Ҳамагӣ дар чумхурӣ	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи маълумотҳои Вазорати молияи Чумхурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 ва 2022, сомонаи Вазорати молияи ҚТ.

Таҳлили чадвали 3 нишон медиҳад, ки дар давраи 2016- 2022 дар Тоҷикистон:

- ҳиссаи Вилояти Хатлон дар истеҳсоли МММ аз 28,5 % дар соли 2016 то 31,1% дар соли 2022 нисбат афзоиш ёфта (ба 5,6 б.ф.) бошад ҳам, лекин ҳиссаи он дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 33,7% то 25,1% (ё ки ба 8,6 б.ф.) коҳиш ёфта, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 51,8% то 63,5% (11,7 б.ф.) афзоиш ёфт. Яъне, сифати рушди иқтисодии минтақаҳои Вилояти Хатлон манфӣ арзёбӣ гардида, боиси нисбатан паст будани сатҳи зиндагии мардум, норасоии чойҳои нави кори пурмахсул, маҳдуд будани иқтидори андозии он сабаб шудааст.

- дар рушди минтақаҳои ВМКБ ҳолат хеле ташвишовар мебошад, бо назардошти коҳиши

ҳиссаи вилояти мазкур дар истеҳсоли МММ аз 1,7 % дар соли 2016 то 1,3 % дар соли 2022 (ба 0,4 б.ф.), истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 0,9 то 0,4 % (ё ки ба 0,5 б.ф.) ва ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 2,7% то 0,4 % (3,1 б.ф.).

Тараққиёти нобаробар ва тақсими соҳаи саноат дар минтақаҳои чумхурӣ натавонанд ба оқилона истифода кардани захираҳои мавҷудаи табиӣ имконият намедиҳад, балки қувваҳои асосии истеҳсолкунандаи ҷамъият - неруи инсониро, ки беистисно дар ҳамаи ноҳияҳои Тоҷикистон ба миқдори кифоя мавҷуд мебошанд, ба соҳаи саноат ҷалб карда нашудаанд.

Чунин ҳолат боиси он гардид, ки барои дастгирии молиявии рушди минтақаҳои сустрараққикарда аз бучети чумхуриявӣ кўмаки молиявӣ дар намуди субвенсия ҷудо карда шуда, динамикаи он рӯ ба афзоиш дорад. (Чадвали 4.)

Чадвали 4. - Динамикаи ҳаҷми субвенсияҳои ҷудогардида ба бучетҳои маҳаллӣ аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2016 - 2022, млн. сомонӣ

Чумхурӣ ва минтақаҳои он	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ш.Душанбе	-	-	-	-	-	-	-

Вилояти Суғд	-	-	-	-	-	-	-
Вилоят Хатлон	529,1	525,88	461,01	540,33	485,33	613,32	603,315
ВМКБ	168,1	175,08	174,05	191,35	194,58	216,77	213,86
ШНТМ	178,9	184,66	185,73	215,52	220,65	328,86	325,265
Ҳамагӣ дар ҷумхурӣ	876,1	885,62	820,79	947,21	900,56	1158,95	1142,44

Сарчашма: Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои дарҷгардида

Таҳлили чадвали 4 нишон медиҳад, ки ҳаҷми субвенсияҳои ҷудогардида ба бучетҳои маҳаллӣ аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2016-2022 чунин аст:

- Умуман, ҳаҷми субвенсияҳои ҷудогардида барои дастгирии минтақаҳои кишвар аз 876,1 млн.сомонӣ то 1142,44 млн.сомонӣ зиёд гардид, ё ки ба 130,4%;

- Ба Вилояти Суғд ва ш.Душанбе, ҳамчун минтақаҳои худмаблағгузор кўмакҳои молиявӣ аз бучети ҷумхуриявӣ ҷудо наметарсанд; Маблағҳои субвенсионӣ ба минтақаҳои сустрарақикарда, инчунин дар соли 2022 ба Вилоят Хатлон, ВМКБ ва ШНТМ мутаносибан дар ҳиссаҳои зерин - 52,8%, 18,7% ва 28,5% ҷудо гардид;

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар солҳои 2016-2022 ҳиссаи субвенсияҳои ҷудошуда ба минтақаҳои дар боло қайдгардида чунин тамоюл дорад, инчунин, дар Вилояти Хатлон - ба 7,6 б.ф. (аз 60,4%) ва дар ВМКБ – 0,5 б.ф. (аз 19,2%) кам шуда, дар минтақаҳои ШНТҚ – 8,1 б.ф. зиёд шуд (нисбат ба 20,4%).

Ҳамин тариқ, тафовутҳои байни сатҳи рушди шаҳри Душанбе, вилоятҳо ва

ноҳияҳои бештари аҳолиро фаро гирифта, дар шароити Тоҷикистон, ки иқтидор ва имкониятҳои назарраси рушд доранд, зери таъсири омилҳои гуногун, инчунин, паст будани самаранокии идоракунии давлатӣ дар сатҳи минтақа ба чунин ҳолат овард.

Бо назардошти он, ки объекти таҳқиқоти мазкур вилояти Хатлон ва ВМКБ, ки дорои масоҳати зиёди заминҳои канданиҳои бои зеризаминӣ ва захираҳои обӣ - энергетикӣ мебошанд, таҳлил дар доираи арзёбии истифодаи усулу воситаҳо ва фишангҳое, ки дар доираи муносибатҳои байнибучетӣ истифода мегарданд, инчунин таъсири онҳо барои мусоидат дар рушди устувори иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳо роҳандозӣ мегардад.

Ҷиҳати пешгиринамоии фарқиятҳо ва таъминсозии мувозинат дар тавсеаи манотиқи кишвар, гузаронидани ислоҳот дар самти идоранамоии давлатӣ, молия ва ҳамчунон дар густаришу тақвиятдиҳии равобитӣ байнибучетӣ мувофиқи мақсад буда, ҳолати кунунӣ хеле бҳтар арзёбӣ мегардад. Дар ин раванд, афзудани даромадҳои бучети минтақаҳо дар солҳои 2017-2022 хеле мусбӣ арзёбӣ мегардад. (Ҷадвали 5 ва 6)

Ҷадвали 5. - Сарчашмаҳо ва фишанҳои маблағгузори бучети маҳаллӣ дар Тоҷикистон, дар соли 2017, бо сомонӣ

Номгӯй	ВМКБ	Вилояти Хатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе
Даромадҳои умумӣ	175 080 362	1 414 460365	1454670000	1 412 265 300

Хисса ба бучети ҷумхуриявӣ			436 401 000	423 679 590
Ғоизи хисса ба бучети ҷумхуриявӣ			30	30
Ҳамагӣ хароҷотҳо	242 173 731	1421568206	1 454 670 000	1 412 265 300
Фонди музди меҳнат	181 845 488	1176826650	1019140155	366962561
Даромадҳои дохилӣ	6374091	141519220	452 300 000	206965111
андоз аз арзиши иловашуда	5004000	276660937	228000000	571497076
Меъёр бо ғоиз	100	100	100	50
Меъёр бо маблағ	5004000	276660937	228000000	285748538
низоми махсуси андозбандӣ	8300100	122464878	210000000	198004179
Меъёр бо ғоиз	100	100	100	100
Меъёр бо маблағ	8300100	122464878	210000000	198004179
Аксизҳо	18000	807199	20000000	6673913
Меъёр бо ғоиз	100	100	100	100
Меъёр бо маблағ	18000	807199	20000000	6673913
андоз аз ғоида	7317325	107455477	318000000	622301415
Меъёр бо ғоиз	100	100	100	79
Меъёр бо маблағ	7317325	107455477	318000000	491618118
андоз аз даромад	38868984	239672289	388000000	748333806
Меъёр бо ғоиз	100	100	58	30
Меъёр бо маблағ	38868984	239672289	226370000	223255441
Даромадҳои худӣ	65 882 500	888 580 000	1454670000	1412265300
Даромад ва қўмакҳои молиявӣ	175 080 362	141 4460 365	-	-
Мусоидати молиявӣ (субвенсия)	175 080362	525880365	-	-
Қўмаки молиявӣ беподош (дотатсия)	-	-	-	-
Қаср аз рӯи хароҷот (0,5%)	0,5	0,5	-	-
субвенсия дар ҳаҷми даромади умумӣ	72,7	37,2	-	-

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016, сомонии Вазорати молияи ҚТ.

Ҷадвали 6. - Сарчашмаҳо ва фишангҳои маблағгузори бучети маҳаллӣ дар Тоҷикистон, дар соли 2022, бо сомонӣ

Номгӯй	ВМКБ	Вилояти Хатлон	Вилояти Суғд	Шаҳри Душанбе
Даромадҳои умумӣ	339 360 826	1 651 000 000	3 528 000 000	3 481 000 000

Ҳисса ба бучети ҷумҳуриявӣ	-	-	1 058 400 000	1 044 300 000
Ҷоизи ҳисса ба бучети ҷумҳуриявӣ	-	-	30,0	30,0
Ҳамагӣ хароҷотҳо	341 066 157	2 265 643 345	2 469 600 000	2 436 700 000
Фонди музди меҳнат	257 575 713	1 767 304 052	1 324 459 062	776 136 259
Даромадҳои дохилӣ	23 119 000	239 976 000	967 343 000	338 467 000
андоз аз арзиши иловашуда	14 898 000	394 788 000	560 000 000	982 845 000
Меъёр бо ҷоиз	100	100	50	50
Меъёр бо маблағ	14 898 000	394 788 000	280 000 000	491 422 500
низоми махсуси андозбандӣ	10 910 000	200 972 000	281 326 000	272 550 000
Меъёр бо ҷоиз	100	100	100	100
Меъёр бо маблағ	10 910 000	200 972 000	281 326 000	272 550 000
Аксизҳо	52 000	752 000	86 797 000	37 736 000
Меъёр бо ҷоиз	100	100	100	100
Меъёр бо маблағ	52 000	752 000	86 797 000	37 736 000
андоз аз ҷоида	20 062 000	244 144 000	812 534 000	829 380 000
Меъёр бо ҷоиз	100	100	50	100
Меъёр бо маблағ	20 062 000	244 144 000	406 267 000	829 380 000
андоз аз даромад	56 459 000	570 368 000	820 000 000	1 020 022 000
Меъёр бо ҷоиз	100	100	55	46
Меъёр бо маблағ	56 459 000	570 368 000	447 867 000	467 144 500
Даромадҳои ҳудӣ	125 500 000	1 651 000 000	2 469 600 000	2 436 700 000
Даромад ва қўмакҳои молиявӣ	339 360 826	2 254 315 128	2 469 600 000	2 436 700 000
Мусоидати молиявӣ (субвенсия)	213 860 826	603 315 128	-	-
Қўмаки молиявӣ беподош (дотатсия)	-	-	-	-
Қаср аз рӯи хароҷот (0,5%)	1 705 331	11 328 217		
субвенсия дар ҳаҷми даромади умумӣ	63,0	26,8	-	-
субвенсия дар ҳаҷми хароҷоти умумӣ	62,7	26,6	0,0	0,0

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи Бучети шаҳрвандӣ дар солҳои 2017 ва 2022, сомонаи Вазорати молияи ҚТ.

Таҳлили чадвалҳои 5 ва 6 нишон даромадҳои умумӣ бучети маҳаллии ҳамаи медиҳанд, ки дар солҳои 2017-2022 минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам

рушдѣфта ва кафомонда тамоюли афзоиш дорад, инчунин:

- аз вилоятҳои рушдѣфтаи даромадҳои умумии буҷети маҳаллии вилояти Суғд аз 1454,6 млн. сомони то 3 528,0 млн. сомони, ё ки ба 2,4 маротиба ва шаҳри Душанбе аз 1 412, 3 млн. сомони то 3 481,0 млн. сомони, ё ки 2,5 маротиба афзоиш ѣфтанд;

- аз минтақаҳои султараққикарда дар ВМКБ он аз 175,1 млн. сомони дар соли 2017 то 339, 4 млн. сомони дар соли 2022, ё ки 1,9 маротиба ва Вилояти Хатлон - аз 1 414, 4 млн. сомони дар соли 2017 то 1 651, 0 млн. сомони дар соли 2022, ё ки 116,7 % даромадҳои умумии буҷети маҳалли афзуданд.

Дар баробари ин, барои афзудани иқтисодии молиявии вилоятҳои султараққикарда ва даромадҳои дохилии онҳо аз тарафи ҳукумати ҷумҳурии дар доираи андозҳои танзимшаванда, инчунин андоз аз арзиши иловашуда, низоми махсуси андозбандӣ, аксизҳо, андоз аз фоида, андоз аз даромад ба меъри 100%, ба ихтиёри онҳо боқӣ монда шаванд, дар ҳолате, ки дар минтақаҳои рушдѣфта (ш. Душанбе ва Вилояти Суғд) меъёрҳои ҳиссаҷудокунӣ ба буҷети онҳо нисбатан пасттар мебошанд, инчунин аз ААИ - 50%, андоз аз даромад 50% ва 46% ва ғайра. Ин имконият дод, ки даромадҳои дохилии аз сарчашмаҳои худӣ афзоиш ѣбанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки даромадҳои худии ВМКБ дар соли 2022 то 125, 5 млн. сомони нисбати 65, 9 млн. сомони дар соли 2017, ё ки 1,9 маротиба афзуд. Дар Вилояти Хатлон ин нишондиҳандаҳо мутаносибан аз 888,6 млн. сомони то 1 651, 0 млн. сомони, ё ки 185,8% афзуд.

Ин имконият дод, ки ҳиссаи манбаҳои дохилии дар даромади умумии минтақаи

Вилояти Хатлон аз 62,8 % то 73,2 %, ё ки ба андозаи 10,4 б.ф. зиёд шаванд. Ҳоло он, ки дар ВМКБ он аз 37,6 % дар соли 2017 то 36,9 % дар соли 2020, ё ки ба 0,7 банди фоизӣ кам гардид. Чунин ҳолат далели он аст, ки асоси молиявии худидоранамой ва худмаблағгузориҳо ҷиҳати таъминсозии вазифаҳои ба ӯҳдаи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гузошта то ҳоло нокифоя буда, онҳо ба кӯмаки молиявӣ аз марказ ниёздоранд.

Дар давраи таҳлилӣ дар раванди тақвияти муносибатҳои байнибуҷетӣ маълум гардид, ки он дар ҷараёни ҳиссаҷудокунӣ аз ҳисоби минтақаҳои рушдѣфта (Вилояти Суғд ва ш. Душанбе) ба буҷети ҷумҳуриявӣ низ зиёд гардидаанд, инчунин аз маблағи умумӣ ба андозаи 860 млн. сомони дар соли 2017 то 2 215, 4 млн. сомони дар соли 2022, ё ки ба 2,6 маротиба.

Ин имконият дод, ки барои мусоидат ба рушди минтақаҳои султараққикарда дар соли 2022 субвенсия дар ҳаҷми 817,2 млн. сомони ҷудо гардид, ки нисбат ба соли 2017, ки ҳаҷми он баробари 700,9 млн. сомониро ташкил дода, 116,6% афзуд. Дар ин асно, ҳаҷми субвенсия ба ВМКБ аз 175, 1 млн. сомони дар соли 2017 то 213, 8 млн. сомони дар соли 2022, ё ки ба 122,1 % афзуда бошад, дар Вилояти Хатлон ин нишондиҳандаҳо мутаносибан аз 525,9 млн. сомони то 603, 3 млн. сомони, ё ки ба 114,7% афзуд.

Зиёд шудани иқтисодии молиявии минтақаҳои кишвар, яъне афзудани пойгоҳи даромадии буҷетҳои маҳалли аз ҳисоби манбаи андозӣ ва ғайриандозӣ ва ҳамчунон расонидани кӯмакҳои молиявӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ, боиси афзоиши хароҷотҳои буҷетӣ ҷиҳати дастгирии рушди бахшҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо гардид, ки самтҳои он аз рӯи гуруҳбандии вазифавӣ дар соли 2022 чунин мебошанд: (Ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. - Самтҳои хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ дар Тоҷикистон, соли 2022, млн. сомонӣ (аз рӯи гурӯҳбандии вазифавӣ)

Номгӯи хароҷотҳо	Нақша	Иҷро	Иҷроиш, бо %
Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ	365,4	353,8	96,8
Маориф	4 465,6	4 392,7	98,4
Ниғадорӣ ва тандурустӣ	1 917,4	1 876,1	97,8
Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	69,1	65,5	94,9
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва ҳоҷагии ҷангал	1 219,6	1 127,1	92,4
Фарҳанг ва варзиш	565,5	545,5	96,5
Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	45,6	44,5	97,6
Саноат ва сохтмон	57,2	57,0	99,6
Нақлиёт ва коммуникатсия	245,4	234,6	95,6
Хароҷоте, ки ба категорияҳои дигар дохил карда нашудаанд	213,3	200,6	94,1
Ҷамъи хароҷотҳо	9 354,7	9 075,9	97,0
Бо роҳи ҳисоббаробаркуниҳо ба буҷети ҷумҳуриявӣ	-	9,4	-
Баргардонидани қарзҳои буҷетӣ (ссуда) ба буҷети ҷумҳуриявӣ	-	28,5	-
Маблағҳо барои Фонди стабилизатсионӣ	-	106,4	-
Маблағҳо барои Фонди захиравӣ	-	12,7	-
Ҷамаи хароҷотҳо	9 354,7	9 232,9	98,7

Сарчашма: ҳисоботи муаллиф бо истифодаи маълумоти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022, сомонӣ Вазорати молияи ҚТ.

- ҳиссаи афзалиятнокро (67,9%) дар хароҷотҳои буҷаҳои маҳаллӣ маблағгузориҳои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ дорад, инчунин, дар соли 2022 ба соҳаи маориф маблағҳои буҷетӣ дар ҳаҷми 4 392,7 млн. сомонӣ, ё ки 47,6% ва соҳаи тандурустӣ 1 876,1 млн. сомонӣ ё ки 20,3% аз хароҷотҳои

умумии буҷети маҳаллӣ рағна гардид;

- маблағгузориҳои соҳаҳои саноат ва сохтмон, нақлиёт ва коммуникатсия 3,2% - ро дар хароҷотҳои умумии буҷети маҳаллӣ ташкил медиҳад, ки оиди маҳдудияти ҷолиб арзёбӣ гардида, барои ҷалби сарчашмаҳои иловагӣ, инчунин истифодаи маблағҳои

бозори молиявиरो дар раванди чалби қарзҳои бонкӣ ва қоғазҳои қимматнок ва дигар сарчашмаҳои тақозо мекунад.

Яъне, тавре аз натиҷаи таҳлил маълум мегардад, масъалаи мукамалсозии механизми дастгирии молиявии тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии Хатлон ва ВМКБ то ҳол ҷой дошта, бояд дар доираи Стратегияи миллии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ва дигар барномаҳои миллии ва сатҳи соҳаи молия роҳандозӣ шавад.

Ҳадафи аслии танзими рабобити байнибучетӣ - ин ин расидан ба истиқлолияти пурраи бучети маҳалҳо арзёбӣ гардида, он танҳо дар асоси таъмин будани сохторҳои мақомоти ҳукумати бо маблағҳои зарурӣ, яъне дар асоси худмаблағгузори амалӣ карда мешавад. Дар чунин шароит, манбаи молиявии кофӣ бояд озодона истифода шаванд, ҷавобгарӣ дар самти мутобиқи қонун сарафакорона ва самаранок истифодабарии воситаҳои бучетиро тақозо ва масъулиятнок мекунад.

Адабиёт

1. Иброҳимов, И.Р. Денежно – кредитный механизм макроэкономического регулирования открытой экономики Таджикистана / И.Р.Иброҳимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе «Сино», 2010. – №8 (64). –С.97-102.
2. Комилов, С. Дж. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона /С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – № 2/1(127). – С.10- 17.
3. Курбонов А.К. Регулирование инвестиционных механизмов в условиях рыночных отношений//Таджикистан и современный мир/Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, ТНУ, 2015. - № 4 (47). - С.82-95.
4. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М.: «Эдиториал», 2012. – С.70.
5. Мамадризова, Н.М. Теория и практика межбюджетных отношений в Таджикистане / Н.М.Мамадризова //Вестник Таджикского национального университета. Серия: экономических наук. –Д., 2014. – №2/6 (144). –С.108 - 110.
6. Низомова, Т.Д. Совершенствование механизма финансирования промышленных предприятий: отраслевой и региональный аспекты /Т.Д. Низомова// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – №2/1 (127). –С.77 – 82.
7. Солеҳзода, А. А. Таҳлили идоракунии муносибатҳои байни бучетӣ ва тақмили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А. Солеҳзода, Д. А. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-2(54). – Р. 66-74.
8. Хасанов, А. Р. Оценка доходов государственного бюджета Республики Таджикистан и межбюджетные трансферты / А. Р. Хасанов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1(28). – С. 111-117.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ахбори маҷлиси олии ҷумҳурии тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189,

№ 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367) (қонуни ҷт аз 19.03.2013 № 746, аз 12.11.2013 № 1027, аз 14.05.2016 № 1316, аз 17.05.2018 № 1535).

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.01.2015, 22.12.2017 - [захираҳои электронӣ]: URL: www.president.tj.
<http://president.tj/node/>.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳазратзода Темурҷон Ҳазрат – муаллими калони кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи далалии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: estimur@yandex.ru, тел: (+992) 904-58-67-00; 919-83-59-79

Информация об авторе:

Хазратзода Темурджон Хазрат – старший преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова, 64/14, E-mail: estimur@yandex.ru, тел: (+992) 904-58-67-00; 919-83-59-79

Information about the author:

Hazratzoda Temurjhon Hazrat – senior teacher of department of the international finance and credit relations the Tajik State University finance and economic. Address: Dushanbe, Nahimova str, 64/14. E-mail: estimur@yandex.ru, phone: (+992) 904-58-67-00; 919-83-59-79

УДК: 339.5 (575.3)

ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ТАЪМИНКУНАНДАИ РУШДИ БОСУБОТИ КОРХОНАҲОИ КОРКАРДИ САНОАТИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Намозализода Ш.Н.

Аннотатсия. Дар мақола масоили дастгирии молиявӣ ва имтиёзҳои андозию гумрукӣ аз ҷониби давлат ҷиҳати рушди ояндаи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифта, тавачҷуҳи асосӣ ба соҳаи кишоварзӣю саноат равона гардидааст. Аз ҷумла бо мақсади муайян намудани истифодаи самаранокии онҳо фаъолияти ҶСП "Ҷунтай-Дангара Син Силу Текстил"-и ноҳияи Дангара, ки аз ҷумлаи корхонаҳои дар ин самт муваффақ маҳсуб меёбад, мавриди таҳлил ва омӯзиши қарор дода шуда, вобаста ба мушкилот ва самтҳои рушд тавсияҳои мушаххас баён гардидааст.

Калидвожаҳо: имтиёзҳои андозӣ, соҳаи кишоварзӣ, имтиёзҳои гумруки, саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, бехатарии озуқаворӣ.

Барои иқтибос: Намозализода, Ш.Н. Имтиёзҳои андозӣ таъминкунандаи рушди босуботи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ / Ш. Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод.-2024. № 4.1. -С. 254-261.

НАЛОГОВЫЕ ЛЬГОТЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПРОМЫШЛЕННОЙ ПЕРЕРАБОТКЕ СЕЛЬХОЗПРОДУКЦИИ

Намозализода Ш.Н.

Аннотация. В статье оцениваются вопросы финансовой поддержки и налоговых и таможенных льгот со стороны государства для дальнейшего развития предприятий агропромышленного комплекса, причем основное внимание направлено на сферу сельского хозяйства и промышленности. В частности, с целью определения их эффективного использования была проанализирована и изучена деятельность АО «Джунтай-Дангара Син Силу Текстиль» Дангаринского района, которое считается одним из наиболее успешных предприятий в этой сфере, и даны рекомендации. конкретно оговариваются проблемы и направления развития.

Ключевые слова: налоговые льготы, аграрный сектор, таможенные льготы, переработка сельхозпродукции, агропромышленный комплекс, продовольственная безопасность.

TAX INCENTIVES THAT ENSURE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE INDUSTRIAL PROCESSING OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Namozalizoda Sh.N.

Annotation. In the article, the issues of financial support and tax and customs benefits from the state for the future development of enterprises of the agro-industrial complex are evaluated,

and the main attention is directed to the field of agriculture and industry. In particular, in order to determine their effective use, the activity of JSP "Juntai-Dangara Sin Silu Textile" of Dangara district, which is considered to be one of the most successful enterprises in this area, was analyzed and studied, and recommendations were made based on the problems and areas of development. is specifically stated.

Keywords: tax benefits, agricultural sector, customs benefits, agricultural products processing industry, agro-industrial complex, food safety.

Гузориши масъала. Дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ таҳкими механизми ҳавасмандгардонии соҳаҳои мухталиф, тақвият додани саҳми баҳши хусусӣ ва истифодаи таҷрибаи муосири байналмилалӣ нақши муассир дорад. Имтиёзҳо ва сабукиҳои пешбинишудаи андозӣ ба беҳтаргардонии фазои соҳибқорию сармоягузорӣ ва кам кардани монеаҳои маъмурӣ нигаронида шуда бошад, аз ҷониби дигар хароҷоти андозӣ эътироф гардида, дар сурати ғайрмақсаднок истифода шудан, бинобар маҳдудияти сарчашмаҳои андозбандӣ ва дар ин радиф бавучудоии мушкилоти молиявӣ дар тавозуни бучети давлатӣ сарбории иловагиро эҷод менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳлилҳо нишон доданд, ҷорӣ намудани мониторинги имтиёзҳои андозӣ тариқи пешбурди феҳристи дахлдор, муайян намудани тартиби пешниҳод ва методологияи арзёбии самаранокии имтиёзҳо, роҳандозии механизми чамъоварӣ ва коркарди маълумот оид ба имтиёзҳои соҳавӣ, таъмини шаффофият ва назорати минбаъдаи самаранокии имтиёзҳои андозиву гумрукии пешниҳодшуда ва (ё) пешниҳодшаванда барои рушди низоми андоз ва ғанигардонии бучети давлатӣ мусоидат менамояд.

Мақсади мақола – таъмини ҳавасмандгардонии молиявӣю иқтисодии андозсупорандагон чихати рушд додан ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани фонди музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон, фароҳам овардани

шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот ва ҷалби сармоя, инчунин дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоидошта маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити имрӯза таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ таҳкими механизми ҳавасмандгардонии соҳаҳои мухталиф, тақвият додани саҳми баҳши хусусӣ ва истифодаи таҷрибаи муосири байналмилалӣ нақши муассир дорад. Чунин иқдомот бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қонунгузории амалкунандаи кишвар тайи солҳои охир тавассути пешбинӣ намудани имтиёзҳои андозию гумрукӣ ва дигар сабукиҳо роҳандозӣ гардида истодааст. Мақсади асосии пешниҳоди имтиёзҳо таъмини ҳавасмандгардонии молиявӣю иқтисодии андозсупорандагон чихати рушд додан ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани фонди музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон, фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот ва ҷалби сармоя, инчунин дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоидошта маҳсуб меёбад.

Дар баробари қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, вабаста ба дастгирии давлатии корхонаҳои КАС, инчунин расонидани кумаки молиявӣ ва додани имтиёзҳо ба соҳаҳои истеҳсолии кишвар нақши қалиди дошта, пайваста зерӣ тавачҷӯхи ҳукумати мамлакат қарор дорад.

Тайи солҳои охир Ҳукумати кишвар барои соҳибкорооне, ки ба коркарди маҳсулот ва ашёи хом машғуланд, як қатор имтиёзҳои қарорӣ намуд. Муҳимтарини онҳо қарори Ҳукумати мамлакат дар бораи пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани техникаю таҷҳизоти табиноти кишоварзидошта, таҷҳизоти истеҳсоливу технологӣ ва маснуоти такмили онҳо, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешаванд, инчунин дар бораи тартиби аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани ашёи хоми барои коркарди саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда ба ҳисоб меравад.

Дар замони истиқлолият аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ тавачҷӯҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3-5 рӯз кам карда, ба таври роғон ба роҳ монда шуд, [1].

Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав, ки амали он аз якуми январи соли 2022 оғоз гардид, бо мақсади саноатикунони босуръати кишвар, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ аввалин маротиба дар даврони соҳибистиқлоли на танҳо имтиёзу сабукиҳои зикргардида нигоҳ дошта шуданд, балки бо вучуди таъсири манфии онҳо ба қисми даромади бучети давлатӣ боз иловатан сабукиҳои зиёд пешниҳод гардидаанд, ки шумораи андозҳо аз 10 то 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои якчанд намуди онҳо паст карда шуданд.

Аз таҳлил ва омӯзиши масъалаи мазкур ба солҳои гузашта тавачҷуҳ намоем хулоса кардан мумкин аст, ки бо вучуди

пешравиҳои дар як қатор самтҳо бадастомада ҳанӯз саҳми саноати коркард дар тавлиди арзиши иловашуда, афзоиши ҳаҷми содироти кишвар ва диверсификатсияи он, инчунин, таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти ниҳой ҳанӯз қонеъкунанда нест.

Аз 307 корхонаву коргоҳҳои саноатӣ, ки соли 2018 фаъолият накардаанд, 205 корхона ё 67 фоизи онҳо корхонаҳои саноати коркард, аз ҷумла 70 корхонаи саноати хӯрокворӣ ва 93 корхонаи саноати сабук мебошанд. Аз 127 корхонаи дар соли 2018 пурра аз фаъолият бозмонда 66 фоизи онҳо низ ба саноати коркард рост меояд. Ҳамин ҳолат дар 8 моҳи соли 2019 низ ба назар мерасад, ки боиси нигаронист, [2].

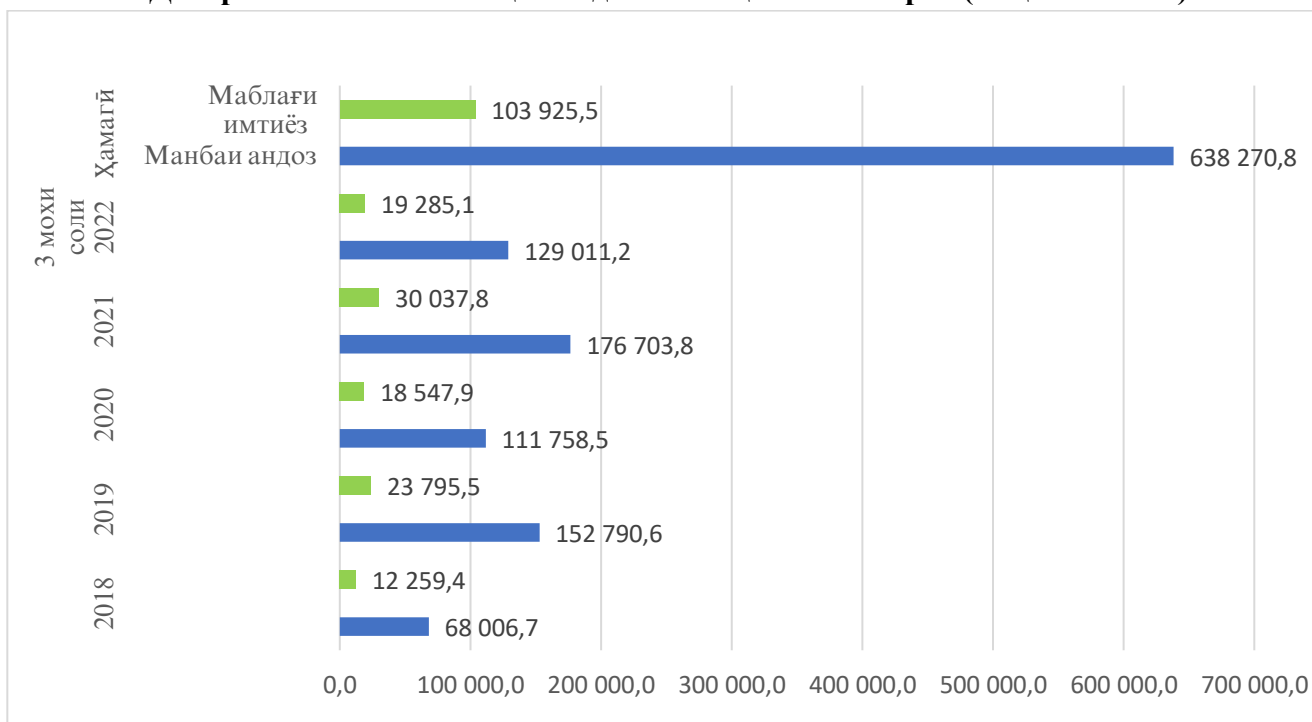
Ин дар ҳолат, ки ҳар сол дар кишвар даҳҳо корхонаву коргоҳҳои гуногуни истеҳсоли бунёд ва ба истифода супорида мешаванд.

Ин, аз як тараф, аз камтаҷрибагии соҳибкорон ва роҳбарони корхонаву коргоҳҳо, фарсудашавии технология ва норасоии воситаҳои молиявии арзон вобаста бошад, аз тарафи дигар, натиҷаи рақобати шадид ва номукамал будани механизми махсусгардони минтақаҳо мебошад.

Бинобар ин, зарур аст, ки минбаъд корҳо дар самти муайян намудани махсусгардони истеҳсолии минтақаҳо, ташкили маҷмааҳои саноатӣ ва махсусан, агросаноатӣ барои ба роҳ мондани коркарди пурраи нахи пахта, пӯст, пашм, пилла, меваю сабзавот ва дигар ашёи хоми ватанӣ бомаром идома дода шавад.

Дар баробари дастгирию имтиёзҳои дар боло зикргардида имтиёзҳои андозие, ки тайи солҳои охир ба соҳаи кишоварзӣ ва корхонаҳои соҳаи саноати кишвар дода шудаанд, ки мо онро дар шакли диаграмма нишон додаем (ниг. ба диаграммаи 1).

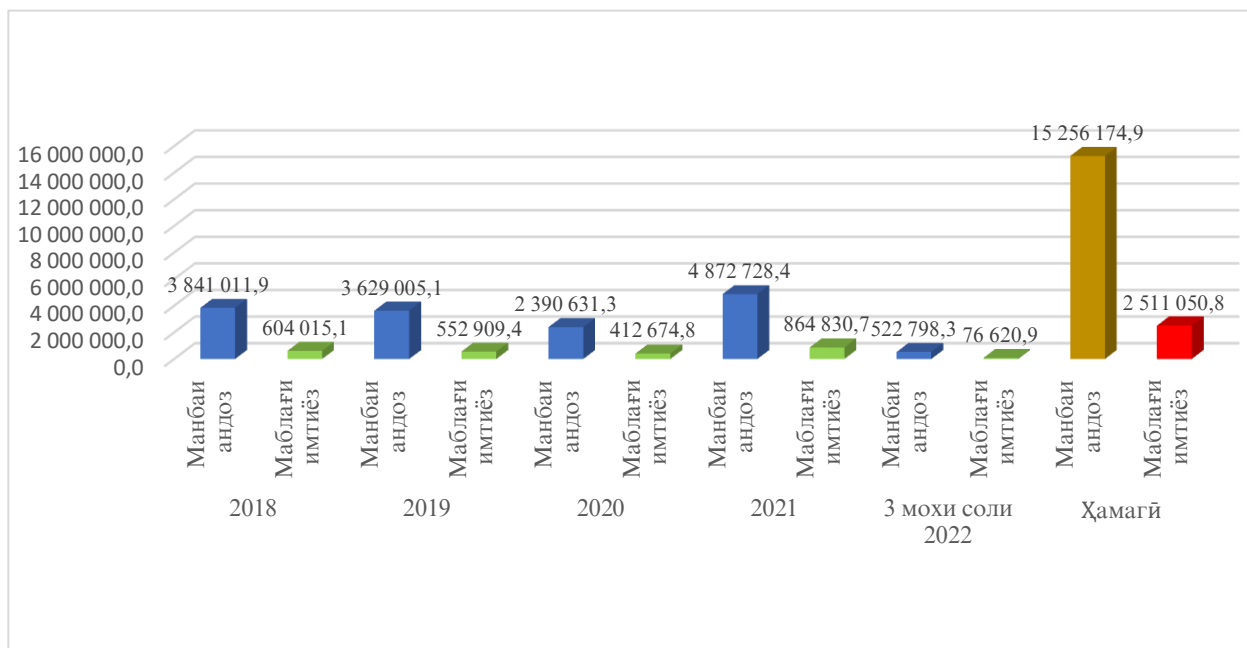
Диаграммаи 1. - Имтиёзҳои андозӣ ба соҳаи кишоварзӣ (бо ҳаз. сомонӣ)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Асос: Моддаи 15-Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ. Кодекси андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлили ҳолати дар диаграмма таъмини рушди соҳа имтиёзи андозӣ, пешбини иникосёфта муайян менамояд, ки тайи солҳои намуда истехсолкунандагони маҳсулоти таҳқиқшаванда ба истисони соли 2021 манбаи кишоварзиро аз андози ягонаи замин озод андоз ва имтиёзҳои андозӣ ба соҳаи кишоварзӣ намуд. Дар маҷмӯъ аз соли 2018 то соли 2022 афзоиш ёфтаанд. Сабаби коҳишёбии онҳо дар манбаи андозии соҳаи кишоварзӣ ба 638 270,8 соли 2020 таъсири бемории КОВИД – 19 ҳазор сомонӣ баробар мебошад, имтиёзи мебошад, ки дар натиҷа баъзе сарчашмаҳои андозии соҳа бошад 103 925,5 ҳазор сомониро андозӣ аз байн рафтанд, ва имконияти ташкил медиҳад, ки он ба 16,2 фоизи манбаи давлатҳам оид ба додани имтиёзи андозӣ андозӣ баробар мебошад. Ғайр аз соҳаи маҳдуд гардидааст. Соли 2021 бошад, соҳаҳои кишоварзӣ имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои аз даст рафта барқарор гардиданд ва давлат бо соҳаи саноат ҳам дода шудааст, ки онро мақсади ҳавасмад гардонидани диаграммаи 2 муайян менамояд (ниг. ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. - Имтиёзи андозӣ ба корхонаҳои саноатӣ (бо ҳаз. сомонӣ)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Асос: Моддаи 15-Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ. Кодекси андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз вазъи соҳа мушоҳида карда мешавад, корхонаҳои соҳаи саноат додашуда 16,4 фоизи ки манбаи андоз ва имтиёзҳои андозии ба манбаи андозиро ташкил медиҳад. корхонаҳои соҳаи саноат додашуда давоми солҳои 2018-2022 ғайр аз соли 2020, ки дар он қоҳишбӣ ба назар мерасад, афзоиш ёфтаанд, ки сабаби онро дар таҳлили диаграммаи 1 муайян кардабурдем. Дар маҷмуъ давоми солҳои таҳқиқшаванда ҳаҷми умумии манбаи андозӣ ба 15 256 174,9 ҳазор сомонӣ ва маблағи имтиёз бошад ба 2 511 050,8 ҳазор сомонӣ баробар мебошад, ки имтиёзи андозии ба

ҚСП "Ҷунтай-Данғара Син Силу Текстил"- и ноҳияи Данғара аз ҷумлаи чунин корхонаҳо маҳсуб меёбад, ки имрӯз дар шароити иқтисодии кишвар бо технологияи инноватсионӣ кор мекунад ва аз ҷониби давлат имтиёз ва дастгири меёбад, ки солҳои охир фаъолияти самаранок дорад, (ниг. ба ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Андозҳои дохилии ба буҷети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо дар ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстил»

Номгуи андозҳои озодкардашуда	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 /2016 бо %
Андоз аз Ҷоида (низомии содакардашуда) (млн сомонӣ)	0,19	5,15	6,80	3,23	6,54	72,30	68,60	36,1 мар.ба
Андоз аз арзиши иловашуда (млн сомонӣ)	9,55	33,99	54,20	7,96	59,19	98,8	71,3	7,4 Мар.ба

Андоз аз молу мулки ғайриманкул (млн сомонӣ)	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,16	0,18	9,0 мар.ба
Ҳамагӣ	9,76	39,16	61,02	61,21	65,75	171,26	40,08	4,1 мар.ба

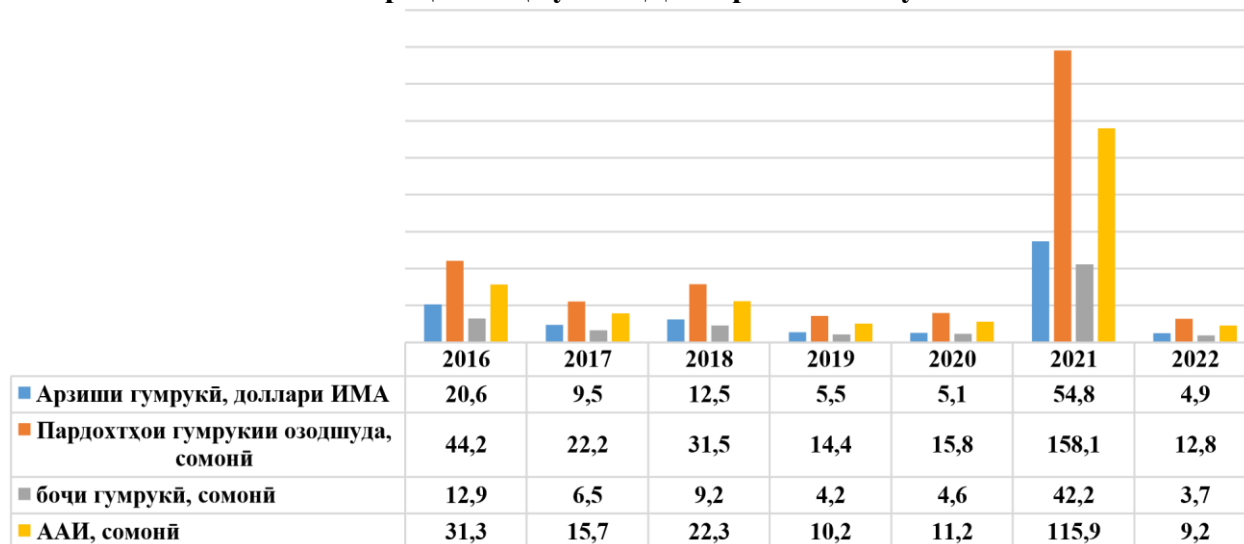
Манбаъ: Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисобкунҳои муаллиф.

Дар соли маблағи андозҳои дохилии ба бучети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо ба ҚДММ ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстайл» дар маҷмӯъ 9,8 млн сомониро ташкил дода, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2017 ба 39,1 млн сомонӣ, дар соли 2018 ба 61,0 млн сомонӣ, дар соли 2019 ба 61,2 млн сомонӣ, дар соли 2020 ба 65,7 млн сомонӣ, дар соли 2021 ба 171,3 млн сомонӣ ва дар соли 2022 ба 140,0 млн сомонӣ баробар гардидааст.

Мувофиқи маълумотҳо дар соли 2016 маблағи пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи

имтиёзҳо ба ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстайл» 44,2 млн сомониро ташкил дода, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2017 ба 22,2 млн сомонӣ, дар соли 2018 ба 31,5 млн сомонӣ, дар соли 2019 ба 14,4 млн сомонӣ, дар соли 2020 ба 15,8 млн сомонӣ, дар соли 2021 ба 158,1 млн сомонӣ ва дар соли 2022 ба 12,8 млн сомонӣ баробар гардидааст. Пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо дар ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстайл» дар буриши пардохтҳо бо млн. сомони дар диаграммаи 3. иникос гардидааст.

Диаграммаи 3. - Пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо дар ҚСП «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстайл»

Манбаъ: Сомонаи расмии вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки истифодаи самараноки имтиёзҳои андозию гумрукии метавонад дар рушди минбаъдаи корхона бахусус ҳавасмандгардонии соҳибкорон нақши арзанда дошта ғайрияти пайдарпай ва самараноки онҳоро таъмин намояд, ки

таҷрибаи корхонаи таҳлилгардида аз он гувоҳӣ медиҳад, ҳамчунин дигар субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ метавонанд таҷрибаи онро дар фаъолияти худ амалӣ намоянд. Ин ҳама дастгирӣ ва имтиёзҳои андозию гумрукии аз ҷониби Ҳукумати мамлакат

додашуда метавонад, дар оянда рушди соҳаи кишоварзию саноат махсусаан, рушди корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро таъмин намояд.

Аз рӯи таҳлили нишондиҳанда ва натиҷаҳои таҳқиқот оид ба дастгирии давлатии ташаккул ва равнақи корхонаҳои КАС муъайян кардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакати рӯ ба тарақӣ ва узви ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли масоили иқтисодию иҷтимоӣ, рушди соҳаи саноату кишоварзӣ, таъмини шуғли пурмаҳсул ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ тамоми иқтидору имкониятҳоро истифода бурда, барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ сафарбар менамояд. Саноати коркард ҳамчун қисми таркибии ва муҳими соҳаи саноати кишвар баромад намуда, таҳти тавачҷуҳи Ҳукумати мамлакат қарор дорад ва ҳамеша дастгириҳои давлатӣ ба ин самт равона карда мешаванд, ки дастоваардҳои зиёде дар сатҳи миллий ва минтақавӣ ба даст омадааст. Ин ҳама дастовардҳо натиҷаи қорбурди низоми иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии давлат мебошад. Дар рафти пайгириҳои илмӣ ва омӯзиши дастгириҳои давлатии рушди корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ чунин натиҷагирӣ карда шуд:

1) Ҷанбаҳои

ҳукукии дастгирии давлатии корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷониби муаллиф мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд, ки он метавонад, ҳамчун механизми дастгирии давлатӣ дар рушди минбаъдаи соҳа мусоидат намояд;

2) Муайян карда

шуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрию ҳукукии ҷиҳати ба танзим

даровардани фаъолияти соҳибкорҳои истеҳсолӣ дар самти коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ мутобиқи меъёрҳои байналмилалӣ қабул карда шудааст, аммо қувваҳои пешбарандаи он заиф ба назар мерасанд, ки пешниҳодҳои амиқ ҷиҳати ҷоннок намудани қорхо тавсия гардида самаранок истифода намояд;

3) Дар рафти омӯзиш муайян гардид, ки дастгириҳои давлатӣ ва имтиёзҳои додашуда ба соҳа хеле зиёд мебошанд, аммо истифодаи самараноки онҳо аз ҷониби имтиёзгирандагон нигаронқунанда ба назар мерасад. Ҷиҳати истифодаи самараноки онҳо тавсия дода мешавад, ки аз таҷрибаи мамлакатҳои дар ин самт пешрафта истифода бурдан муфид мебошад;

4) Муайян гардид, ки дар самти дастгириҳои молиявӣ қарзӣ аз ҷониби ҳукумати мамлакат тадбирҳои зарурӣ андешида шудааст, аммо барои бартараф кардани мушкилоти соҳа танҳо таъя ба ниҳодҳои давлатӣ молиявӣ кардан масъала ҳалли ҳудро намеёбад, аз ин рӯ зарур мегардад, ки аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои хурди қарзӣ, қарзҳои имтиёзнок пешниҳод карда шавад.

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. - Душанбе, 21.12.2021.- С.6
2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар. -Душанбе, 14.10.2019с. [манбаи электронӣ] URL: <https://investcom.tj/tj/sokhibkori/743> (санаи мурочиат: 07.06.2022 с.)
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Матбааи ҚСП «Нашриёти муосир». Душанбе 2022, 407 саҳ.
4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон // Душанбе 2018, 320 саҳ.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 феввали соли 2018, №1511.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» аз 31 декабри соли 2020, №670.
7. Намозализода Ш.Н. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ оид ба ташаккули равнақи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар манотиқи деҳот. Ш.Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 1.- С. 79-85.
8. Оймаҳмадов Г.Н. Асосҳои таҳияи ояндабинӣ нисбат ба рушди минтақаҳо ва саҳми корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар он./ Г.Н. Оймаҳмадов Ш.Н. Намозализода//Иқтисодиёти Тоҷикистон.-2020. № 3. С. 227- 232.
9. Тағоев Ҷ.Ҷ., Намозализода Ш.Н. Коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти хатлон: вазъият, мушкилот, самтҳои рушд ва сармоягузориҳо. / Ҷ.Ҷ. Тағоев, Ш.Н. Намозализода // Маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон” Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2022.- №4.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Намозализода Шафқат Намозалӣ – ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кўчаи. Нахимов 64/14. тел: 918855757. Email: Shafqat.n.tj@mail.ru

Информация об авторе:

Намозализода Шафқат Намозали – ассистент, кафедраи финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. тел: 918855757. Email: Shafqat.n.tj@mail.ru

Information the author:

Namozalizoda Shafqat Namozali - assistant of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street, 64/14. tel: 918855757. Email: Shafqat.n.tj@mail.ru

УДК 33.658

МЕХАНИЗМҲОИ ИНВЕСТИЦИОНИИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Алиева З.С.

Аннотатсия. Мақола ба таҳқиқи механизмҳои сармоягузорӣ, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ равона шудаанд, бахшида шудааст. Дар мақола намудҳои гуногуни сармоягузорӣ таҳлил карда мешаванд, ки ба татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва такмил додани равандҳои истеҳсолӣ мусоидат мекунанд. Омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба самаранокии сармоягузориҳои инноватсионӣ, аз ҷумла барномаҳои дастгирии давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва механизмҳои маблағгузорӣ тавассути ширкатҳои венчурӣ ва кластерҳои инноватсионӣ баррасӣ карда шудаанд. Ба таҳлили хавфҳои марбут ба сармоягузорӣ ба инноватсия ва таҳияи тавсияҳо барои баланд бардоштани ҷолибияти ҷунин сармоягузорӣ барои корхонаҳо диққати махсус дода мешавад. Дар мақола инчунин намунаҳои татбиқи бомуваффақияти механизмҳои сармоягузорӣ дар саноат баррасӣ карда мешаванд, ки имкон медиҳанд таҷрибаҳои беҳтарин муайян карда шаванд ва роҳҳои мутобиқ кардани онҳо дар иқтисоди муосир пешниҳод карда шаванд. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки дастгирии самараноки сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳавасмандгардонии рушди устувори онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: раванди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, корхонаи саноатӣ, фаъолияти инноватсионӣ-инвестсионӣ, системаи миллии инноватсионӣ, имтиёзҳои андозӣ, қарзи андозӣ.

Барои иқтибос: Алиева, З. С. Механизмҳои инвестиционии ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / З. С. Алиева // Паёми молия ва иқтисод.-2024. № 4.1. -С. 262-269.

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Алиева З.С.

Аннотатсия. Статья посвящена исследованию инвестиционных механизмов, направленных на стимулирование инновационной деятельности промышленных предприятий. В статье анализируются различные виды инвестиций, которые способствуют внедрению инновационных технологий и улучшению производственных процессов. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на эффективность инновационных инвестиций, включая государственные программы поддержки, частные инвестиции, а также механизмы финансирования через венчурные компании и инновационные кластеры. Особое внимание уделяется анализу рисков, связанных с инвестициями в инновации, и разработке рекомендаций для повышения

привлекательности таких инвестиций для предприятий. В статье также рассматриваются примеры успешного применения инвестиционных механизмов в промышленности, что позволяет выявить лучшие практики и предложить способы их адаптации в условиях современной экономики. Автор приходит к выводу, что эффективная инвестиционная поддержка инновационной деятельности является одним из ключевых факторов обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан и стимулирования их устойчивого роста.

Ключевые слова: инновационный процесс, инновационная деятельность, промышленные предприятия, инновационно-инвестиционная деятельность, национальная инновационная система, налоговые льготы, налоговый кредит.

INVESTMENT MECHANISMS FOR STIMULATING INNOVATION ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Alieva Z.S.

Annotation. The article is devoted to the study of investment mechanisms aimed at stimulating the innovative activity of industrial enterprises. The article analyzes various types of investments that contribute to the introduction of innovative technologies and improvement of production processes. The key factors influencing the effectiveness of innovative investments, including government support programs, private investments, as well as financing mechanisms through venture capital companies and innovation clusters, are considered. Special attention is paid to the analysis of risks associated with investments in innovations and the development of recommendations to increase the attractiveness of such investments for enterprises. The article also examines examples of successful application of investment mechanisms in industry, which allows us to identify best practices and suggest ways to adapt them to the modern economy. The author concludes that effective investment support for innovation is one of the key factors in ensuring the competitiveness of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan and stimulating their sustainable growth.

Keyword: innovation process, innovation activity, industrial enterprises, innovation and investment activity, national innovation system, tax incentives, tax credit.

Гузориши масъала. Дар самти хавасмандгардонии рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор масъалаҳо ва мушкилоте вучуд доранд, ки тавачҷуҳ ва таҳлилро тақозо мекунанд. Ба ин масъалаҳо оид ба самаранокии сармоягузорӣ ба инфрасохтори инноватсионӣ, механизмҳои сармоягузории фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳо, инчунин масъалаҳои марбут ба имтиёзҳои андоз ва қарзҳои андоз дохил мешаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқоти сармоягузорӣ дар фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ доираи васеи мавзӯяхоро дар бар мегирад, аз ҷумла арзебии хавфҳо ва имкониятҳо, таъсири сармоягузории давлатӣ ва хусусӣ ба рушди технология ва стратегияҳо, ки барои маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ истифода мешаванд аз ин рӯй масъалаҳои баррасишаванда аз тарафи олимони ватанӣ ба монанди: Комилов С.Ҷ., Қодиров Ф.А., Низомова Т.Д., Солеҳзода А.А., Файзуллоев М.Қ. ва дигарон

таҳқиқот карда шуд. Аммо, барои беҳтар фаҳмидани раванди сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ ва таъсири он ба иқтисодиёт ва пешрафти технологӣ, механизмҳои гуногуни сармоягузорӣ бояд таҳқиқ карда шаванд.

Мақсади мақола. Дар кишварҳои саноатии ҷаҳон низоми андозбандӣ ҳамчун механизми дастгирии рушди соҳаҳо васеъ истифода мешавад. Дар робита ба ин, омӯзиши таҷрибаи ин кишварҳо дар соҳаи танзими андоз зарур дониста мешавад. Аз ин рӯ таҳлили ҳамаҷонибаи механизмҳои инвеститсионии ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсади мақола мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити ҷаҳоншавии иқтисодиёт ва рушди босуръати технология, ҷорӣ намудани навоариҳои, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории корхонаҳо дар бозор мусоидат мекунанд, вазифаи муҳимтарин мегардад. Сармоягузорӣ унсури асосии ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ буда, дастгирии зарурии молиявиро барои таҳқиқоти илмӣ, таҳияи маҳсулоти нав ва татбиқи технологияҳои пешрафта таъмин менамояд. Дар мақола механизмҳои асосии сармоягузорӣ, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ равона шудаанд, баррасӣ карда мешаванд.

Дар доираи сиёсати андозӣ ва қарзӣ низоми имтиёзҳо ва дигар механизмҳои иқтисодӣ барои ҳавасмандгардонии маблағгузорӣ ба истехсолот ва таҳқиқоти илмӣю техникӣ, махсусан дар низоми додани имтиёзҳо ҳангоми ситонидани андоз аз корхонаҳо анъана шудааст. Дар ин маврид воситаҳои зерини ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, аз ҷумла кам кардани меъёри андоз, низоми тарҳи махсуси истехлоқӣ, кредити мақсадноки андозӣ, кредити мақсадноки сармоягузорӣ, инчунин руҳсатии

андоз, яъне озодкунии пурра аз пардохт истифода мешаванд.[6, с. 25].

Яке аз манбаъҳои асосии маблағгузори фаъолияти инноватсионӣ барномаҳо ва фондҳои давлатӣ мебошанд. Дар кишварҳои гуногун механизмҳои таҳия ва ҷорӣ карда мешаванд, ки ба рушди фаъолияти инноватсионӣ дар саноат мусоидат мекунанд, ки дар байни онҳо инҳоянд:

- Субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ: пешниҳоди субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки хавфҳои марбут ба хароҷоти зиёди таҳқиқот ва рушдро коҳиш диҳанд. Ин воситаҳо метавонанд барои эҷоди технологияҳои нав, гузаронидани озмоишҳо ва ҷорӣ кардани қарорҳои инноватсионӣ дар истехсолот истифода шаванд.

- Имтиёзҳо ва ҳавасмандгардонии андоз: як қатор кишварҳо барои ширкатҳои, ки ба лоиҳаҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ мекунанд, имтиёзҳои андозӣ пешниҳод мекунанд. Масалан, тарҳҳои андозӣ барои қарорҳои илмӣ, таътили андозӣ барои стартапҳо ва корхонаҳои нав, ки дар соҳаи инноватсия кор мекунанд.

- Инкубаторҳо ва акселераторҳои давлатӣ: инҳо барномаҳои махсус мебошанд, ки ба дастгирии корхонаҳои инноватсионӣ нигаронида шудаанд. Онҳо на танҳо маблағгузорӣ, балки кӯмакро дар шакли хидматҳои машваратӣ, барномаҳои таълимӣ ва ташкили шабакаи тамос барои стартапҳо пешниҳод мекунанд.

Ғайр аз бахши давлатӣ, сармоягузори хусусӣ дар ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ нақши муҳим мебозад.

Сармояи хусусӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ тавассути каналҳои зерин фаъолона сармоягузорӣ карда мешавад:

- Сармоягузори

мустақим: ин сармоягузорӣ ба дороиҳои асосии корхонаҳои инноватсионӣ мебошад. Дар чунин ҳолатҳо, сармоягузори хусусӣ хавфҳои назаррасро ба дӯш мегиранд, аммо дар сурати бомуваффақият амалӣ шудани лоиҳаи инноватсионӣ метавонанд ғоидаи баланд ба даст оранд.

- Сармояи венчурӣ:

ширкатҳои венчурӣ ба стартапҳо ва ширкатҳо дар марҳилаҳои аввали рушд ба сармоягузорӣ мекунад. Онҳо ба рушди технологияҳои инноватсионӣ ва ворид шудан ба бозорҳои нав мусоидат мекунад. Чалби сармоягузори венчурӣ ба суръат бахшидани навоарӣ дар саноат мусоидат мекунад.

- Краудфандинг:

дар солҳои охир дар ҷаҳон маъруфияти платформаҳои краудфандинг афзоиш ёфтааст, ки дар он шумораи зиёда одамон ба лоиҳаҳои инноватсионӣ маблағҳои хурд сармоягузорӣ мекунад. Ин механизм ҳатто ба ширкатҳои хурд имкон медиҳад, ки барои таҳияи технология ва маҳсулоти нав маблағ ҷалб кунанд.

Ширкатҳои калон аксар вақт механизмҳои дохилии ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсиониро дар асоси сармоягузорӣ ва шарикӣ таҳия мекунад. Дар байни чунин механизмҳо метавон:

- Сармоягузорӣ ба

стартапҳои корпоративӣ: ширкатҳои бузурги саноатӣ аксар вақт воҳидҳои венчурии корпоративиро таъсис медиҳанд, ки ба стартапҳо, ки қарорҳои инноватсионӣ таҳия мекунад, сармоягузорӣ мекунад.

Чунин стартапҳо метавонанд дар соҳаҳои марбута, аз қабili технологияҳои "интеллектуалӣ", зехни сунъӣ, автоматизатсия ва ғайра қор кунанд.

- Шарикӣ стратегӣ бо

донишгоҳҳо ва муассисаҳои илмӣ: ширкатҳо бо донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ ва лабораторияҳои таҳқиқотӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Дар доираи чунин шарикӣ, лоиҳаҳои муштаракӣ таҳқиқотӣ метавонанд барои эҷоди технологияҳои нав оғоз карда шаванд, ки баъдан метавонанд ба истеҳсолоти саноатӣ ворид карда шаванд.

- Барномаи "инноватсияи

кушода" : ин механизм ба ҷалби таҳаввулот ва ғояҳои беруна барои ҳалли мушкилоти истеҳсолӣ асос ёфтааст. Ширкатҳо метавонанд озмунҳои кушод ва ҳаққонҳоро барои дарёфти ҳалли инноватсионӣ гузаронанд ва сипас онҳоро ба фаъолияти худ ворид кунанд.

Сиёсати дастгирии сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ дар Иттиҳоди Аврупо ба воситаҳои молиявӣ ва андоз, аз қабili дастгирии мустақими молиявӣ, субсидияҳо, грантҳо, кредитҳои андоз, андозбандии имтиёзнок, озодкунӣ аз намуди муайяни андоз барои корхонаҳо, қисман ё пурра аз андоз аз арзиши иловашуда таъя мекунад, озод қардан аз андозҳои маҳаллӣ, додани хизмат ё биноҳои бепул, кам қардани андоз ҳангоми иштирок дар сармояи корхонаҳои нав, кам қардани меъёри қарз, додани қарз барои таъсиси корхона, аз андоз нигоҳ доштани ғоизи қарзи корхонаҳо. Бо вучуди ин, дар доираи имтиёзҳои андоз, сармоягузорӣ дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ дар ИА тавассути қарзҳои андоз ва имтиёзҳои андоз ҳавасманд қарда мешавад [4, с.5].

Ба ақидаи коршиносон, дар Британия Кабир қарзҳои андозӣ метавонад хароҷоти таҳқиқотро барои корхонаҳои хурду миёна то 15,75% ва барои ширкатҳои бузург 8,4% кам кунад, ширкатҳои бидуни ғоида метавонанд барои ҳар 100 фунт стерлинг барои таҳқиқот 24,50 фунт стерлинг гиранд. Қарзҳои андозӣ инчунин ба хароҷоти таҳқиқоти мустақил, ки аз ҷониби ширкатҳои бузург маблағгузори мешаванд ва аз ҷониби донишгоҳҳо ё ташкилотҳои илмӣ амалӣ карда мешаванд, татбиқ мешаванд.

Дастгирии андозӣ ба корхонаҳои инноватсионӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди инноватсионӣ мебошад. Ин механизм барои танзими равандҳои инноватсионӣ дар бисёр кишварҳои саноатӣ истифода мешавад. Як қатор кишварҳо (Фаронса, Британия Кабир, ИМА, Япония, Австралия) барои таҳқиқот ва лоиҳакашӣ қарзҳои андозро татбиқ мекунанд, ки ин тарҳ аз манбаи андоз мебошанд. Онҳо тавассути коҳиш додани арзиши аслии онҳо ба афзоиши сармоягузори ба таҳқиқот ва рушд мусоидат мекунанд. Илова бар ин, онҳо хавфи талафоти молиявиро дар сурате коҳиш медиҳанд, ки хароҷоти мустақими эҷоди маҳсулоти нав аз сабаби кам будани ҳаҷми фурӯш ҷуброн карда нашавад.

Ҳавасмандгардони маблағгузори аз ҳисоби маблағҳои худ корхонаҳои саноатӣ дар асоси андозбандии дифференсиалии моликияти онҳо низ имконпазир аст. Мақсади ин муносибат ҳавасмандгардони такмили сохтори технологияи фондҳои асосӣ мебошад. Мақсад дар он аст, ки дар ҷумҳурии мо нисбат ба мамлакатҳои саноатӣ ҳиссаи қисми пасивии фондҳои асосӣ (биноҳо, иншоот ва ғайра), ки ба чараёни истеҳсолот хизмат мерасонанд, аз ҳад зиёд аст. Мувофиқи он ҳиссаи қисми ғаёли фондҳои асосӣ (машинаҳо, таҷҳизот ва ғайра) бевосита дар истеҳсолот кам аст.

Бинобар ин, моҳияти дифференсиатсияи андозбандии молу мулки

корхонаҳои саноатӣ ба нуктаҳои зерин меояд. Рухсатии андоз барои пардохти ин андоз ҳангоми қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани рақобатпазирии дастгоҳи истеҳсоли пешбинӣ шудааст. Ин равиш бояд танҳо ба қисми ғаёли фондҳои асосӣ татбиқ карда шавад.

Меъёрҳои камшудаи андоз нисбат ба қисми ғаёли фондҳои асосии истифодашаванда татбиқ карда мешаванд. Меъёрҳои афзоюндаи андоз барои воситаҳои асосии аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ фарсуда дар баланс истифода мешаванд, ки ин боиси аз ҳисоб баровардани онҳо мегардад. Меъёрҳои зиёдшудаи андоз ба қисми ғайриистеҳсолии молу мулки корхонаҳо низ дахлдоранд, то ки аз маблағгузориҳои истеҳсоли дур шудани захираҳои молиявӣ мубориза баранд.

Самти муҳими ҳавасмандгардони ғаёлияти сармоягузори корхонаҳои саноатӣ васеъ намудани доираи татбиқи қарзҳои андозии сармоягузори мебошад. Мутобиқи Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳо чунин тағйироти давраи пардохти андозро ифода мекунанд, ки дар он ба ташкилот имконият дода мешавад, ки дар муҳлати муайян ва дар доираи муайян пардохтҳои андозро бо пардохти марҳилаи минбаъдаи андоз кам кунад маблағи қарз ва ғоизҳои ҳисобшуда.

Бояд гуфт, ки меъёри пасти андоз ва имтиёзҳо барои сармоягузори мустақими хориҷӣ яке аз омилҳои ҷалби сармоя ба инноватсия маҳсуб мешавад. Ба ақидаи Солеҳзода А.А. «Аз ҳама имтиёзҳои андоз барои сармоягузори хориҷӣ амортизатсияи босуръат ва қарзи андозӣ афзалиятноктар аст» [1, с. 163].

Дар шароити ҳозира сиёсати сармоягузори корхонаю ташкилотҳои алоҳидаи тичоратӣ аҳамияти торафт калон пайдо мекунанд. Сиёсати сармоягузори корхона ва ташкилоти тичоратиро бояд як

катор тадбирҳои комплекси, ки сармоягузориҳои фойданоки маблағҳои худ, қарз гирифташуда ва дигар маблағгузориҳо бо мақсади таъмини устувориҳои молиявии корхона дар вақтҳои наздик ва оянда таъмин менамоянд, фаҳмидан лозим аст. Сиёсати сармоягузориҳои корхона ба ҳадафҳои стратегияи нақшаи бизнеси он асос меёбад.

Давлат таъсири худро ба сармоягузориҳои амалӣ намуда, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо» таъямунад, ки дар шакли сармояи асосӣ амалӣ карда мешавад. Агар дар бораи ҳаҷм, сохтор ва динамикаи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ сухан ронем, пас дар бораи динамикаи

равшани мусбат ва мутаносибан самаранокии тадбирҳои давлат дар ин самт сухан рондан мумкин аст.

Бо маълумоти Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ дар солҳои 2007-2021 11012,4 миллион доллари амрикоиро ташкил додааст, ки 4 миллиарду 850 миллион доллари онро сармоягузориҳои мустақим – 5 миллиард доллари ИМА ташкил додааст, 659 млн. дигар намуди сармоягузориҳои (қарзҳои имтиёзнок ва дигар воситаҳои молиявӣ) ва 502,1 млн. доллари ИМА - сармоягузориҳои портфелӣ мебошанд (ба ҳадафҳои 1 нигаред.)

Ҳадафҳои 1. - Таҳлили ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007 – 2021с.)

Солҳо	Ҷалби сармоягузориҳо			Ҳамагӣ (долл.ИМА)
	Сармоягузориҳои мустақим	Дигар намуди сармоягузориҳо	Сармоягузориҳои портфели	
2007	388,4	472,2	-	860,6
2008	425,7	563,6	-	989,3
2009	89,4	293,8	-	383,2
2010	238,9	228,2	-	467,1
2011	161,4	164,0	0,1	325,5
2012	391,3	355,0	0,1	746,4
2013	341,1	670,6	0,2	1011,9
2014	377,4	530,4	1,4	909,2
2015	470,9	506,9	-	977,8
2016	434,2	408,4	0,1	842,7
2017	354,5	245,9	500	1100,4
2018	326,8	317,7	-	644,5
2019	345,9	261,1	0,1	607,1
2020	162,5	265,9	-	428,4
2021	342,2	376,0	01	718,3
Ҳамагӣ	4850,6	5659,7	502,1	11012,4

Сарчашма: <https://investcom.tj/uploads/docfiles/620b3ba05fa62.pdf> Захираи электронӣ: Санаи мурочиат 15.03.2024

Воридоти сармоягузориҳои мустақими доллар, сохтмон – 396,6 миллион доллар, хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2021. доллари ИМА асосан дар баҳши: энергетика – 598,3 миллион доллар, алоқа - 527,9 миллион доллар, савдо – 55,3 миллион доллар, ҳадамоти молиявӣ – 476,8 миллион доллар, иқтишофи геологӣ ва истихроҷи маъдан – 1657,2 миллион доллар, саноат – 747,8 миллион доллар, савдо – 55,3 миллион

доллар, саноати хӯрокворӣ – 12,4 миллион доллар амалӣ карда шуд, сохтмони роҳ – 14,3 миллион доллар, соҳаи тандурустӣ – 5,1 миллион доллар, кишоварзӣ – 106,1 миллион доллар, сайёҳӣ – 39,4 миллион доллар, маориф – 47,3 миллион доллар, нақлиёт – 7,6 миллион доллар, саноати сохтмон – 16,2 миллион долларро ташкил додааст. миллион доллари ИМА ва дигар соҳаҳо 132,2 млн.

Омили асосии афзоиши ҳаҷми сармоягузори мустақими хориҷӣ дар ин солҳо беҳбуди фазои сармоягузорӣ, аз ҷумла қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодексҳои андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи додани имтиёзҳои иловагӣ дар соҳаи энергетика, сохтмони НБО, саноат ва ғайраҳо мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои саноат ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии онҳо тавассути ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), ки дар онҳо шакли содакардашудаи бақайдгирии давлатӣ, андозбандии имтиёзнок ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ амалӣ карда мешавад режимҳо ва ғайра ба амал бароварда мешаванд.

Ба ақидаи Комилов С.Ҷ. «Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти инноватсиониро ба таври зерин ба даст овардан мумкин аст. Яқум, тавассути таъсиси институтҳои рушди инноватсионӣ, ки ташаккули афзалиятҳои миллии рушди инноватсионӣ ва инфрасохтори

инноватсионӣ, баҳодихии муносиби захираҳои илмию технологияи заруриро барои ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишуда таъмин мекунанд. Дуюм, таҳкими иқтидори илмию техникий кишвар тавассути баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии корхонаю ташкилотҳо. Сеюм, ташаккули асосҳои институтсионалии ташаккули бозори миллии инноватсионӣ. Ин равиш бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи ба намуди инноватсионии рушд гузаронидани иқтисодиёти миллии гардад. Имтиёзҳои мақсадноки андозро таъмин кардан лозим аст, то ба корхонаҳо имкон диҳанд, ки манбаи андоз аз даромадро аз ҷиҳати хароҷот барои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ кам кунанд» [7, с. 166].

Ҳамин тариқ, мо чунин мешуморем, ки ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузори корхонаҳои саноатӣ марҳилаи муҳими таҳия ва татбиқи стратегияи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ба назари мо, омӯзиши ин таҷриба барои рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷалби сармояи хориҷӣ аҳамияти бузург дорад. Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ба мақсад мувофиқ будани имтиёзҳои андозиро барои инноватсия дар соҳаҳои гуногун нишон медиҳад (қарзҳои андозӣ барои таҳқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ, имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузориҳои венчурӣ, имтиёзҳои андозӣ барои инноватсияҳои экологӣ ва гузариш ба технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғайра) ва дар ҳама сатҳҳои идоракунии давлатӣ.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ”. ш. Душанбе, аз 12 майи соли 2007, №260.
2. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан. Душанбе: «Ирфон», 2006.-176с.
3. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. М.: Финансы и статистика, 1999. 432с.

4. Комилов С.Дж., Азизов Ш.С., Исмонов Ф.Б. Налоговое регулирование в промышленности.- Душанбе, «Деваштич».-2006.-126 С.
5. Комилов С.Дж. Инновационное развитие как фактор активизации интеграционных процессов России и стран Центральной Азии /Политические, экономические и гуманитарные аспекты евразийской интеграции//Матер. межд. науч.-практ. конференции (г. Душанбе, РТСУ, 2014 г.) - Душанбе, 2014. - С.166-170.
6. Мирзоева Е.Ш. Практика налогового стимулирования инновационной деятельности промышленных предприятий в зарубежных странах.// Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 2(26). – С. 88-94. – ISSN: 2663-0389
7. Налоговое стимулирование инновационных процессов / под ред. Н.И.Ивановой.- М.: ИМЭМО РАН. – 2009.- 160 с.
8. Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, № 392. Захираи электронӣ: <http://www.adlia.tj/> санаи мурочиат 16.12.2023.
9. Сайти расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Чумхурии Тоҷикистон
<https://investcom.tj/uploads/docfiles/620b3ba05fa62.pdf>

Маълумот оид ба муаллиф:

Алиева Зарагул Саидалиевна– ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: (+992)900-26-15-01

Сведения об авторе:

Алиева Зарагул Саидалиевна – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова, 64/14. Тел: (+992)900-26-15-01

Information about the author:

Aliyeva Zaragul Saidaliyevna- assistant at the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Tel: (+992)900-26-15-01

УДК: 339.9

НАЗАРИЯ ВА НАҚШИ АМАЛИЯИ САРМОЯИ ХОРИЧӢ ДАР РУШДИ СОҶАИ САНОАТ

Изатуллоев М.Н.

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили нақши сармояи хориҷӣ дар рушди соҳаи саноат бахшида шудааст. Муаллиф имкониятҳои ҷалби сармояи хориҷӣ, истифодаи самараноки он ва таъсири мусбаташиро ба рушди иқтисодӣ шарҳ медиҳад. Дар матн дастрасӣ ба технологияҳои нав, таъсиси ҷойҳои корӣ, афзоиши содирот ва ҳамзамон масъалаҳои вобаста ба норасоии сармоягузорӣ ва нобаробарии иқтисодӣ муҳокима мешаванд. Муаллиф барои тақмили қонунгузорӣ, таҳияи стратегияи дарозмуддат ва татбиқи барномаҳои мушаххас барои ҷалби сармояи хориҷӣ пешниҳодҳо менамояд.

Калидвожаҳо: Сармояи хориҷӣ, рушди саноат, иқтисодиёт, технологияи нав, ҷойҳои корӣ, содирот, қонунгузорӣ, стратегия, нобаробарии иқтисодӣ, сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Изатуллоев, М. Н. Назария ва нақши амалияи сармояи хориҷӣ дар рушди соҳаи саноат / М. Н. Изатуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 270-277.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА РОЛИ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА

Изатуллоев М.Н.

Аннотация. Статья посвящена анализу роли иностранных инвестиций в развитии промышленного сектора. Автор раскрывает возможности привлечения иностранных капиталовложений, их эффективного использования и положительное влияние на экономический рост. В тексте обсуждаются такие аспекты, как доступ к новым технологиям, создание рабочих мест, увеличение экспорта, а также проблемы, связанные с недостатком инвестиций и экономическим неравенством. Автор предлагает меры по совершенствованию законодательства, разработке долгосрочных стратегий и реализации конкретных программ для привлечения иностранных инвестиций.

Ключевые слова: Иностранные инвестиции, развитие промышленности, экономика, новые технологии, рабочие места, экспорт, законодательство, стратегия, экономическое неравенство, капиталовложения.

THEORY AND PRACTICE OF THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENT IN INDUSTRIAL DEVELOPMENT

Izatulloev M.N.

Annotation. The article analyzes the role of foreign investment in industrial development. The author elaborates on the opportunities for attracting foreign capital, its efficient utilization,

and its positive impact on economic growth. The text discusses aspects such as access to new technologies, job creation, export growth, and challenges related to investment shortages and economic inequality. The author suggests measures to improve legislation, develop long-term strategies, and implement specific programs to attract foreign investment..

Key words: Foreign investment, industrial development, economy, new technologies, job creation, export, legislation, strategy, economic inequality, investment.

Гузориши масъала. Сармояи хориҷӣ, ки ҷиҳати рушди иқтисодиёти кишварҳо ва махсусан соҳаи саноат истифода мешавад, боиси ба вуҷуд омадани як қатор имкониятҳои нави иқтисодӣ мегардад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодӣ, ки кишварҳо ба таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва тичоратӣ равона мешаванд, сармояи хориҷӣ нақши калидиро дар равандҳои рушди саноат ва дигар соҳаҳои иқтисодии кишварҳо мебозад. Яъне сармояи хориҷӣ метавонад ҳамчун маҷмӯи захираҳои молиявӣ ва технологӣ, ки тавассути сармоягузори хориҷӣ ба кишвар ворид мешавад, дурустанд. Воридоти сармояи хориҷӣ барои кишварҳои рӯ ба рушд як манбаи муҳим барои пешбурди инноватсия, бунёди инфрасохтор, афзоиши иқтисодии истеҳсоли ва эҷоди ҷойҳои кории нав мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар доираи мавзӯи мазкур як қатор оилмони хориҷӣ ва дохилӣ таҳқиқот анҷом додаанд. Аз қабилӣ, Бобков В., Ветошкин Г., Марголин А. М., Соскиев А.Б., Тагоев Д.Х., Хибовская Е., Шарипов У.А., Ҷалолов А., Қурбонов Ҳ. Ва дигарон.

Мақсади мақола – ин омӯзиши назария ва нақши амалияи сармояи хориҷӣ дар рушди соҳаи саноат ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар ҷараёни таҳлили нақши сармояи хориҷӣ, муҳим аст, ки таъсири он дар соҳаҳои гуногуни иқтисод, аз ҷумла саноат, арзёбӣ карда шавад. Аз як тараф, сармояи хориҷӣ ба ворид кардани технологияҳои нав ва беҳтар кардани сифати истеҳсолот кӯмак мекунад, аз тарафи дигар, метавонад барои эҷоди шароити беҳтари ҳамкориҳои байналмилалӣ, инчунин афзоиши рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ мусоидат кунад. Он метавонад тавассути

шаклҳои гуногун, аз ҷумла сармоягузориҳои мустақим, қарзҳо, грантҳо ва шарикӣ амалӣ гардад. Дар саноат, сармояи хориҷӣ асосан барои сохтмони корхонаҳо, ворид намудани технологияҳои пешрафта ва омӯзиши мутахассисон истифода мешавад. Соҳаи саноат яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисодӣ дар ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Барои рушди босуръати он, ҷалби сармояи хориҷӣ нақши муҳим мебозад. Дар шароити глобализатсия, кишварҳои рӯ ба рушд метавонанд бо истифодаи дуруст ва самараноки сармояи хориҷӣ технологияҳои нав, таҷрибаи пешрафта ва бозорҳои байналмилалиро ба соҳаи саноат ҷалб намоянд.

Нақши сармояи хориҷӣ дар рушди саноат метавонад бо таъсири мусбӣ расонад:

1. Сармоягузориҳои хориҷӣ имконият медиҳанд, ки кишварҳо ба технологияҳои пешрафта дастрасӣ пайдо кунанд. Ин дар истеҳсоли маҳсулоти босифат ва рақобатпазир мусоидат мекунад.

2. Бо ворид намудани сармоя, корхонаҳои нав таъсис меёбанд, ки боиси таъсиси ҷойҳои нави корӣ мешаванд.

3. Корхонаҳои нави саноатӣ метавонанд маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол намуда, онро ба бозорҳои байналмилалӣ содирот кунанд.

4. Тавассути ҳамкорӣ бо сармоягузориҳои хориҷӣ, мутахассисони маҳаллӣ малакаҳои навро аз худ мекунанд.

Роҳҳои ҷалб ва самаранок истифода бурдани сармояи хориҷӣ метавонад аз ҷунин омилҳо вобаста бошад:

1. Давлат бояд стратегияи равшан барои ҷалби сармоягузориҳои дошта бошад.

2. Додани иҷозатномаҳо ва ҳамкории бояд шаффоф бошад, то сармоягузори ба кишвар эътимод кунанд.

3. Беҳтар намудани шабакаҳои нақлиётӣ, энергетикӣ ва технологӣ барои фаъолияти сармоягузори хориҷӣ муҳим аст.

4. Ҳавасманд намудани шарикӣ байни сармоягузори хориҷӣ ва корхонаҳои маҳаллӣ барои тақмили малакаҳо ва рушди ҳамкорӣ.

5. Муҳофизати манфиатҳои миллӣ: Қонунгузорӣ бояд ҳуқуқи манфиатҳои кишварро дар шартномаҳо бо сармоягузори хифз намояд.

Вобаста ба ин сармояи хориҷӣ воситаи муҳими пешбурди соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Самаранок истифода бурдани он на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки сатҳи зиндагии аҳолиро низ беҳтар менамояд. Бо таҳияи стратегияи дуруст, шаффофият ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ, кишвар метавонад аз ин манбаъ ба таври самаранок баҳра барад.

Муносибатҳои бозаргонӣ таҳти таъсири механизмҳои худтанзимшавандаи иқтисодӣ ташаккул меёбанд. Таносуби онҳо барои соҳаи саноатӣ бояд ҷунун бошад, ки анғезаҳоро барои афзоиши самаранокии истеҳсолот, густариши ассортимент ва беҳгардонии сифати маҳсулот ба вучуд орад. Тавачҷуҳ ба тақозо ва рақобат бояд ҳамеша пешрафти илмӣ-техникӣ, сарфачӯии захира, мувофиқати экологии истеҳсолотро ҳавасманд кунад.

Нишондиҳандаҳои самаранокии соҳаи саноатӣ тибқи ҳадафҳои фаъолияти он муайян карда мешаванд. Онҳо, пеш аз ҳама дар таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти саноатӣ ва озуқаворӣ таҷассум меёбанд, ки ин ҷавобгӯи талаботи ҳаётан муҳими ҳар узви ҷомеа ва тамоми давлат мебошад, хусусан вақте ки сухан дар бораи расидан ба амнияти иқтисодии кишвар меравад.

Яке аз талаботи асосии методологӣ ҳангоми коркарди механизми ташкилию иқтисодии муносибатҳои бозаргонӣ усули низомавии таҳқиқи он мебошад. Дар механизми иқтисодӣ масъалаҳои нархгузорӣ ва мувоҳинати нархҳоро дар якҷоягӣ бо механизми қарзӣ,

андозбандӣ, низомии субсидия ва суғурта баррасӣ кардан лозим аст.

Ҳолати бӯхронӣ бештар аз ҳама дар густариши нобаробарии нархи байни хоҷагии кишлоқ ва саноат, бадшавии вазъияти молиявӣ зоҳир мегардад, ки ин бевосита бо монополизми корхонаҳои соҳаи таъмини захира ва соҳаҳои коркард, миёнаравони тичоратӣ алоқаманд аст. Ҳамзамон коҳиши тақозои қобили пардохт, камшавии сармоягузориҳо, сушт шудани пойгоҳи моддӣ-техникӣ ба ҳолати корхонаҳои саноатӣ ва дигар корхонаҳои ин соҳа манфӣ расонданд.

Самаранокии истеҳсолоти ки истеҳсоли истилоҳи бисёрро мебошад, аз ин лиҳоз усули асосӣ таҳқиқ аз рӯи омилҳо мебошад. Мувофиқи навъҳои самаранокӣ чор гурӯҳи омилҳои муайянкунандаи он аниқ маълум мешаванд: технологӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ.

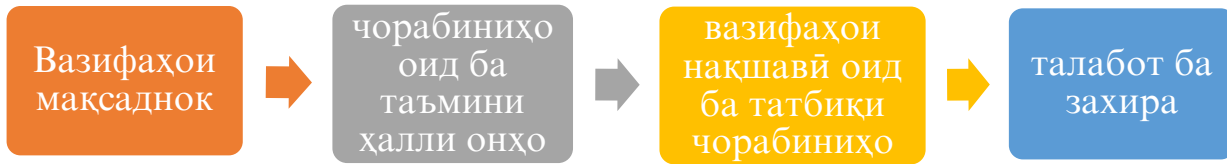
Дар осори бисёре аз олимони ватанию хориҷӣ ба ояндабинии рушди хоҷагии кишлоқ, саноати коркард, муносибатҳои бозаргонӣ диққати зиёд дода мешавад. Истифодабарии усулҳои ояндабиниро як қатор иқтисодшиносон дар робита бо ташкили фондҳои минтақавии истеҳсоли пешниҳод мекунад.

Дар ин ҷо сухан дар бораи соҳаи саноатӣ аз муайян кардани роҳҳои имконпазири рушди самтҳои он дар давраи муайян иборат аст. Он дар якҷанд вариант вобаста ба самтҳои қабулшудаи рушд ва захираҳо анҷом дода мешавад. Мақсад аз он баланд бардоштани сифати қарорҳои тактикӣ ва стратегӣ мебошад, то иштибоҳҳо ҳангоми коркарду татбиқи тарҳҳои кӯтоҳ, миёна ва даозмуҳлат пешгирӣ карда шаванд.

Омили дигаре, ки талабот ба ояндабинӣ ва тарҳрезиро ба вучуд меорад, талаботи доимамалкунандаи раванди рушди иқтисодӣ - баландбардории самаранокии истеҳсол мебошад, ки дар афзоиши ҳосилнокии меҳнат, сарфачӯии захира (ба воҳиди маҳсулот ё кор) ифода мегардад. Ин масъалаи комплексӣ, ҷун қоида байнисоҳавӣ мебошад ва аз ин рӯ онро бе ҳисоби дақиқ (ояндабинӣ)-и натиҷаҳо, истифодаи дигар ҷузъҳои барномасозӣ ҳал кардан ғайри мумкин.

Концепсияи рушд аз нуқтаи назари методологӣ тавассути равандҳои зерин ташкил ва таъмин карда мешавад: таҳлили ҳамаҷониба – пешгӯии рушди устувор – таҳияи концепсияи стратегӣ – таъйини ҳадафҳои калидии рушд –

тартиби барномаҳои мушаххас – муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Дар тарҳрезии барномавӣ мақсаднок чунин занҷири технологӣ мушоҳида карда мешавад: (расми 1.)

Расми 1. - Занҷири технологӣ дар тарҳрезии барномавӣ мақсаднок

Ҳангоми тартиб додани сохтор ва мақсадҳои барои барномаи мушаххас, зарур аст, ки намунаҳои системавӣ, ки барои лоиҳа таҳия мешавад, пайдо ва баррасӣ карда шаванд. Масалан, дар баррасии масъалаи рушди соҳаи саноат, бояд донишу тачрибаҳои дар бораи фаъолияти соҳа, мушкилот ва ҳатоҳе, ки дар марҳилаҳои мухталифи рушд рух додаанд, ба назар гирифта шуда, истифода шаванд. Ҳангоми таҳияи шажараи мақсадҳо ва табилии он ба дигар унсурҳо, тачриба ва усулҳои танзими фаъолият ва сохтори чунин объектҳо бояд ба кор бурда шаванд.

Дар ин раванд низоми «идеалӣ» сохта мешава, ки дар он камбудиву ҳатоҳе истисно карда мешаванд, зимнан хосияти «идеалии» чунин низом бо сатҳи дониши андӯхта ва истифодашаванда маҳдуд мегардад. Барои ҳамин барномаҳои комплекси мақсаднокӣ чалби сармоязузорӣ ба соҳаи саноатӣ барномаҳои дарозмуҳлат мебошанд. Ин дар навбати худ доираи нишондиҳандаҳо, дараҷаи коркарди қисмҳои алоҳидаи онро муайян мекунад.

Таҳияи барномаҳои мукаммали мақсаднок барои мушаххас кардани ҳадафҳои сармоязузории хоричӣ, интихоби усулҳои самарабахши расидан ба онҳо бо истифода аз таҳлили имкониятҳои гуногун ва интихоби усулҳои амалисозӣ, шароити мувофиқ ва муассирро барои амалӣ кардани ҳадафҳои рушд фароҳам меорад. Ин барномаҳо инчунин

имконият медиҳанд, ки манфиатҳои иқтисодӣ ва рушди соҳаҳо, комплекси хоҷагии халқ ва минтақаҳо якҷоя ба назар гирифта шаванд, ва таҳлили масъалаҳои хоҷагии халқ ба таври ҳамоханг анҷом ёбад. Барномаҳо унсурҳои асосии тартиб додани тағйироти сохторӣ ва динамикаи умумии рушди системаи чалби сармоияи хоричиро муайян мекунад.

Рушди усули барномавӣ мақсаднок набояд ҳилофи принципҳои соҳавӣ ва минтақавӣ идоракунии бошад. Пешрафти илмӣ-техникӣ маҳсусгардонии амиқи истехсолро талаб мекунад, ки ин танҳо дар сурати идоракунии соҳавӣ имкон дорад. Рушди мавзунӣ минтақаҳо бо истифода аз присниспҳои минтақавӣ идоракунии таъмин карда мешавад. Дар ин сурат усули барномавӣ мақсаднок заминаи минтақавӣ-соҳавиро такмил дода, тамоми низоми идоракунии иқтисодиётро ба мувофиқа меорад.

Дар заминаи усулҳои баррасигардида мо кӯшиш кардем, ки мазмуни раванди мурағабсозии барномаҳои умумии дурнамо ва ҳам хусусиро шарҳ диҳем. Дар ин ҳангом қарорҳои умумӣ амалӣ мешаванд, вақте ки фарз кунем, ки фарорасии ҳолати дилхоҳ душвор аст, агар чораҳои маҳсус андешида нашаванд, яъне ин равандро танзим кардан зарур аст, он гоҳ эҳтимолияти иҷрои барномаҳои таҳияшуда меафзояд.

Асоси объективии ояндабинии соҳаи саноатӣ дар марҳилаҳои пешини ҷомеаи мо, пеш

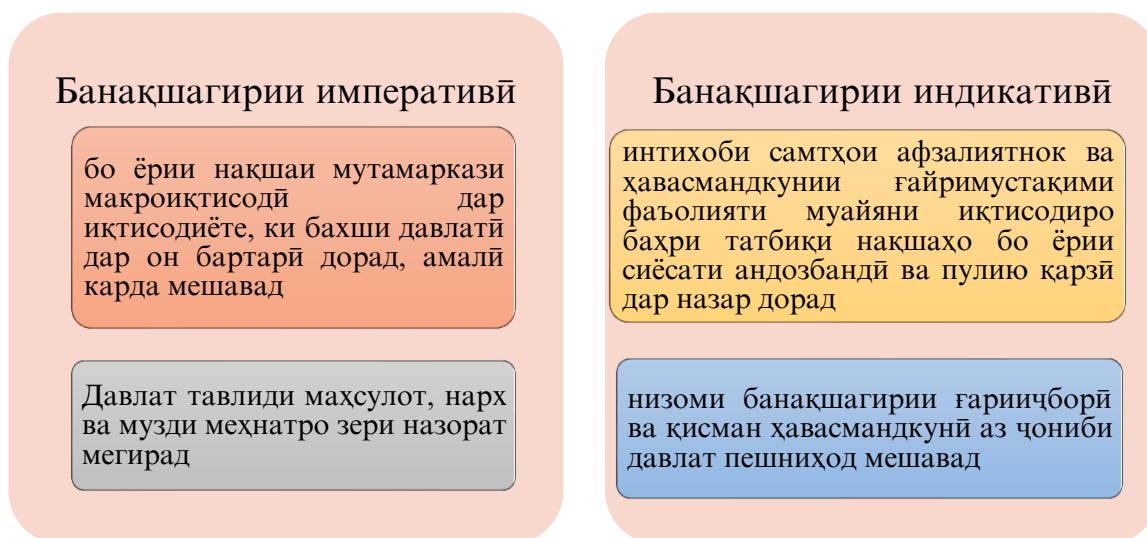
аз ҳама, омилҳои молиявӣ ва моддию техникаӣ буданд ва ҳангоми баҳодихии тамоюлотии рушд барои ягон давраи оянда суръати тағйирёбии истеҳсолро муайян мекарданд. Чунин усул асоси воқеӣ дошт, зеро дар шароити низоми нақшавию тақсимоӣ муаммоҳои фурӯши маҳсулоти саноатӣ, таъмини корхонаҳои истеҳсоли боварандаҳои моддӣ-техникаӣ ва масоили дигарро давлат ба таври мутамарказ ҳал мекард. Пас аз гузаштан ба муносибатҳои бозаргонӣ вазъият дигаргун гашт. Муаммоҳои зиёди ташкилӣ-иқтисодӣ ба миён омаданд, ки онҳоро аз як тараф бояд ҳуди молистеҳсолкунандагон ҳал намоянд, аз тарафи дигар, барои ҳалли онҳо, ҳангоми ҷалби сармояи хориҷӣ бо ташкилоти соҳаҳои коркард, хизматрасонии саноатӣ, савдо, инчунин ба мақомоти давлатии идора ҳамкорӣ бояд кард.

Дар маҷмӯъ омилҳои асосие, ки ба сатҳи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар давраи ояндабинӣ таъсир мерасонанд, ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Яке аз онҳо фарогири

омилҳоест, ки бевосита ба соҳаи саноат дахлдоранд. Дар ин ҷо омилҳои муайянкунанда таъмини захиравии самтҳои гуногуни соҳаи саноатӣ мебошад. Омилҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, хусусан бозсозии сохтори соҳаҳо бо дарназардошти талаботи бозор, ба афзоиши истеҳсоли маҳсулот таъсири зиёд мерасонанд.

Гурӯҳи дигар омилҳоеро дар бар мегирад, ки бо вазъи шароити берунии иқтисодӣ барои молистеҳсолкунандагони деҳот иртиботдоранд. Аз байни онҳо арза ва тақозои қобили пардохт танзимгари муҳимтарини бозорӣ мебошанд. Бино ба ақидаи мо, тақозои қобили пардохти аҳоли соли 2005 на он қадар афзоиш ёфт, аз ин сабаб тағйироти истеъмоли маҳсулоти истеҳсоли саноатӣ ҳам он қадар ҷиддӣ нахоҳад буд.

Ҳангоми банақшагири ҳаҷми сохтори маҳсулоти саноатиро тавассути тақсими бошууронаи омилҳои истеҳсол ба самтҳои афзалиятнок муайян кардан зарур аст. (расми 2.).

Расми 2. - Омилҳои истеҳсолот ба самти афзалиятноки соҳаи саноат

Банақшагирии индикативӣ ифодагари идеологияи муайян аст, ки тибқи он субъектҳои бозор молистеҳсолкунандагони мустақил, соҳибони маҳсулоти тавлидшуда ва даромад мебошанд. Ин муносибати хоси онҳоро бо давлат ва мақомоти идораи он муайян мекунад. Ҳамзамон субъектҳои бозор дар чорҷӯби меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки конунгузории амалкунанда муқаррар

намудааст, амал мекунад. Дар соҳаи иқтисоди бозаргонӣ қарорҳои нақшавии хосияти ҳатмидошта ҳам истифода бурда мешаванд, масалан, буҷети дар сатҳи ҷумҳурӣ ё маҳал тасдиқгардида, нишондиҳандаҳои гуногунҳои экологӣ, нақшаҳои технологӣ.

Аломатҳои муҳими банақшагирии индикативӣ инҳо мебошанд: хусусияти тавсиявӣ

доштан; ихтиёрӣ будани интихоби яке аз вариантҳои қарори пешниҳодшаванда; имконияти барасмиятдарории минбаъдан нишондиҳандаҳои индикативӣ бо созишнома, шартнома, қарордодҳои иловагӣ, дигар шаклҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ. [6. С. 71-79].

Ҳангоми гузаштан ба банақшагирии индикативӣ таъйиноти меъёрҳои коркарди қарорҳои нақшавӣ тағйир меёбад. Қаблан, дар шароити банақшагирии фармонравой, меъёрҳо бештар ҳамчун василаҳои ҳатмии механизми иқтисодӣ истифода мешуданд. Ин ба меъёрҳои тақсими ғоида, арзиши аслии маҳсулот, ҳосилнокии меҳнат, меҳнатталабии истеҳсолот дахл дошт. Чунин меъёрҳо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии истеҳсолотро муайян мекарданд. Азбаски онҳо бештар аз боло муайян мешуданд, албатта, шароити мушаххаси ғайбӣ корхонаҳои саноатиро инъикос намекарданд ва истиқлоли онҳоро маҳдуд менамуданд.

Солҳои охир таъиноти меъёрҳо каме тағйир ёфт. Онҳо бештар барои асоснок кардани захираҳои зарурии моддӣ-техникӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ, ки барои таъмини ҳаҷми банақшагирифтаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ лозиманд, истифода бурда мешаванд. Илова ба ин, бо сабаби нобаробар будани вазиғаҳои ба зиммаи соҳаи саноат гузошташуда ва захираҳои ҷудошаванда, чунин меъёрҳо мавриди амал қарор нагирифтанд, лекин ҳамчун асос дар коркарди нақшаҳо дар ҳама сатҳҳои идораи соҳаи саноатӣ хизмат карданд.

Дар шароити бозор меъёрҳои иқтисодиро барои мақсадҳои зерин истифода бурдан мумкин аст: таҳлили ҳолати воқеии истеҳсолоти саноатӣ дар ҳама сатҳҳо, ба шарте, ки меъёрҳо таносуби ҳақиқии омилу натиҷаҳои ғайбӣ молистеҳсолкунандагонро инъикос кунанд; барои таҳияи ояндабинӣ, зеро имконияти иҷроиши онҳоро дар заминаи комилан асосноки меъёрӣ ва бо истифода аз вариантҳои гуногун таъмин мекунад. Зимнан ба меъёрҳои ояндабинӣ бояд технологияҳои ояндадор ва нишондиҳандаҳои дигар; водоркунии

тавлидгарони мол ба интихоби вариантҳои босамартари қарорҳои истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ ворид карда шаванд.

Фармоиши давлатӣ дар соҳаи саноат ба ташкили базаи моддиву техникаи давлатӣ ва маҳаллию минтақавӣ дахл дорад. Базаи моддиву техникаи саҳми нисбатан хурдро дар ҳаҷми истеҳсолоти минтақавӣ дорад ва дар маҷмӯъ ҳолати бозори маҳсулоти саноатиро инъикос намекунад. Вазни ҳоси харидории молҳои саноатӣ барои базаи моддиву техникаи минтақавии молҳои саноатӣ ба маротиб бештар аст.

Аммо бастанӣ қарордодҳо барои таҳвили мол ба базаи моддиву техникаи ва минтақавии саноатӣ барои истеҳсолкунандагонӣ молҳои саноатӣ ҳатмӣ нест. Бинобар ин онҳоро ба нишондиҳандаҳои дорои хусусияти индикативӣ мансуб донистан мумкин аст. Гузашта аз ин, низомӣ озмунии бастанӣ қарордоди таҳвили мол ба ин база маъмул шуда истодааст, ки ин шароитро барои рақобати молистеҳсолкунандагонӣ минтақавӣ фароҳам оварда, барои ташкилотҳои харидор имконияти интихоби вариантӣ нисбатан судмандӣ ташкили базаи моддиву техникаро муҳайё менамояд.

Дар низомӣ банақшагирии индикативӣ корхонаҳои давлатии саноатие амал мекунад, ки 0,5-1,5% масоҳати қаламравит минтақаҳои Тоҷикистонро ишғол кардаанд. Нисбат ба онҳо дар асл ҳамон механизми иқтисодии ҳоси шаклҳои дигари истеҳсолӣ, ба истиснои фармоиш барои истеҳсоли маводи коркарди молҳои кишоварзӣ амал мекунад.

Вобаста би ин гуфтан мумкин аст, ки ба тӯфайли ҳосияти индикативӣ доштани ин низомӣ банақшагирий тадричан ба сатҳи сифатан нав мегузарад. Он бояд боқӣ монад ва чун шартӣ зарурии ташкили истеҳсолот, истифодаи самараноктари захираҳо, мутобиқати корхонаҳо ба вазъи бозор инкишоф ёбад ва ҳамзамон ҳосияти худро ба самти таъмини озодии зарурии амали субъектони иқтисодӣ, бо дарназардшти принципҳои иқтисодӣ бозаргонӣ тағйир диҳад. Ин ҳам ба расмиёти таҳия ва татбиқи санадҳои

нақшавӣ ва пеш аз нақша ва ҳам ба мазмуни ин санадҳо дахл дорад.

Рушди соҳаи саноат ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, баробарии мубодила, ҷудокунии воситаҳо барои истеҳсолот вобаста мебошад. Ин, пеш аз ҳама, аз вазъи умумии иқтисодӣ ва сиёсати саноатии давлат вобаста аст. Ба ин васила заминаҳои асосии рушди истеҳсоли саноатӣ берун аз он ташкил меёбанд ва ба зиммаи он (яъне соҳаи саноат) вазифаи мутобик шудан ба шароити нави иқтисодӣ гузошта мешавад. Назария ва таҳлилҳои иқтисодӣ дар соҳаи соҳибкории саноатӣ барои фаҳмидани раванди рушд ва самаранокии фаъолият дар ин соҳа аҳамияти бузург доранд. Ин таҳлилҳо кӯмак мекунанд, ки таъсири омилҳои иқтисодӣ ба фаъолияти саноатӣ муайян шавад, ва роҳҳои муоссир барои рушд ва беҳтар кардани фаъолияти корхонаҳо дар тамоми соҳаҳо шинасоии карда шаванд. Таъсири навоариҳо, сармоягузорӣ ва стратегияҳои идоракунии дуруст барои

беҳтар намудани рақобатпазирӣ ва устувории иқтисодӣ муҳим аст. Барномаҳои, ки дар асоси назария таҳия шудаанд, метавонанд дар амал ба рушди соҳибкории саноатӣ ва рушди иқтисоди миллӣ мусоидат кунанд. Таҳлили амиқ ва стратегияи дурусти идоракунии дар соҳаи соҳибкории саноатӣ метавонад кишварҳоро ба рушди устувор ва рақобатпазир дар миқёси ҷаҳонӣ хидоят кунад.

Барои афзоиши нақши сармояи хориҷӣ дар рушди саноати Тоҷикистон тавсия дода мешавад:

1. Такмили заминаи ҳуқуқӣ ва соддагардони расмиёти маъмурий.
 2. Ҷорӣ намудани минтақаҳои махсуси рушди иқтисодӣ.
 3. Баланд бардоштани сатҳи инфрасохтор барои ҷалби сармоягузориҳо.
- Бо ин роҳ, сармояи хориҷӣ метавонад ба рушди устувори соҳаи саноат дар кишвар мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Бобков В. Региональные программы социальной защиты населения. // Человек и труд. 1996-№5. С.138-141
2. Ветошкин Г. Государственное регулирование агропромышленного комплекса в России. // Экономика сельского хозяйства России. 1997. №9. С.3-4.
3. Марголин А. М. Финансовое обеспечение и оценка эффективности инвестиционных проектов М.: Мелиорация и водное хозяйство, 1997. с. 5.
4. Соскиев А.Б. Воспроизводство и использование трудовых ресурсов сельского хозяйства. - М: Колос, 1978. —268 с.
5. Тагоев Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий РТ). Душанбе.: «Ирфон», 2009. с. 30.
6. Хибовская Е. Вторичная занятость как способ адаптации к экономическим реформам. // Вопросы экономики. -1995. - №5. С.71-79.
7. Шарипов У.А. Использование инвестиционного потенциала регионов Республики Таджикистан как основной фактор развития энергетического сектора// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2022. -№2. -С.56-63.
8. Изатуллоев М.Н. Арзёбии иқтисодии сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе - 2021. № 2 С. 143-149
9. Чалолов А. Иқтисодиёти саноатии Тоҷикистон ва нақши сармоягузорӣ дар он. Душанбе: Маркази таҳқиқоти иқтисодӣ, 2020.

10. Курбонов Х. Потенсиали рушди саноати коркард дар минтақаҳои Тоҷикистон. Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2019.

11. Изатуллоев М.Н. Тамоюли истифодабарии барномаҳои мақсаднок дар рушди соҳаи саноат. // Идоракунии давлатӣ №4/2 (70) 2024 АИДНПҚТ

Маълумот дар бораи муаллиф:

Изатуллоев Муҳаммадсаид Насимҷонович – асистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 905-66-47-47.

Сведения об авторе:

Изатуллоев Муҳаммадсаид Насимҷонович – ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 905-66-47-47.

About the author:

Izatulloev Muhammadsaid Nasimjonovich – assistant of the Department of Economic Analysis and Statistics at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: 905-66-47-47.

УДК: 33

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ МЕХАНИЗМИ СИЁСАТИ СОХТОРИИ МИНТАҚАВӢ

Шерматова М.А.

Анотатсия. Дар мақола ҷалб ва танзими хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар в.Сугд оварда шудааст. Доир ба зарурати тавачҷуҳ ба ҷанбаҳои муҳими фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақаҳо, ташиқулот ва тадриҷан тақвину додани механизмҳои ҷалби сармоягузорӣ таъсис ва рушди устувори фондҳои сармоягузорӣ бо мақсади баланд бардоштани фаъолияти сармоягузори маҳаллӣ пешниҳоди тавсияҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок таҳия гардидаанд. Инчунин ҳангоми таҳияи сармоягузорӣ як қатор ҳадафҳо гузошта шудааст, ки дар мақола оварда шудааст.

Калидвожаҳо: тақвину сохторӣ, сиёсати сармоягузорӣ, маҳсулот нимтайёр, таҷҳизотҳо ва технологияҳои пешқадам, муносибатҳои иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Шерматова, М. А. Самтҳои афзалиятноки механизмҳои сиёсати сохтори минтақавӣ / М. А. Шерматова, // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 278-285.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МЕХАНИЗМА РЕГИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРНОЙ ПОЛИТИКИ

Шерматова М.А.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы привлечения и регулирования инвестиционной деятельности в Согдийской области. В отношении необходимости уделять внимание важным аспектам инвестиционной деятельности в регионах, формированию и постепенному совершенствованию механизмов привлечения инвестиций, созданию и устойчивому развитию инвестиционных фондов в целях повышения местной инвестиционной активности высказаны научно обоснованные предложения и рекомендации. Также существует ряд целей, которые ставятся при разработке инвестиций, которые представлены в статье.

Ключевые слова: структурный сдвиг, инвестиционная политика, полуфабрикаты, современное оборудование и технологий, экономические отношения.

PRIORITY AREAS OF THE REGIONAL STRUCTURAL POLICY MECHANISM

Shermatova M.A.

Annotation. The article discusses the issues of attracting and regulating investment activities in the Sughd region. Scientifically sound proposals and recommendations are made regarding the need to pay attention to important aspects of investment activities in the regions, the formation and gradual improvement of mechanisms for attracting investments, the creation and sustainable development of investment funds in order to increase local investment

activity. There are also a number of goals that are set when developing investments, which are presented in the article.

Keywords: structural shift, investment policy, semi-finished products, modern equipment and technology, economic relations.

Гузориши масъала. Дар солҳои соҳибистиклолӣ, инчунин амалӣ намудани чоришавии муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти миллӣ истифодаи оқилонаи иқтидорӣ захираҳои истеҳсолии ҳар як шахру ноҳия, минтақаҳои алоҳидаро дар чорчӯбаи имкониятҳои худ баҳри баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли ва рақобатпазирӣ масъалаҳои мубрами соҳаи иқтисодиёт дар бештар ҳолатҳо аз тағиротҳои сохтории муносиб алоқамандӣ дорад.

Татбиқи тадбирҳои пешбинишуда сифати нави рушди иқтисодиро дар в.Суғд таъмин намуда, ба сохтори оқилонаи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва пеш аз ҳама саноати он ноил гашта, ҳамгириояшро ба хоҷагии ҷаҳонӣ ба таври назаррас амиқтар месозад ва дар самти воқеӣ қадами ҷиддӣ мегузорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ як маҷмааи мураккаб мебошад ва аз бисёр унсурҳо ва сохторҳои макро ва микроиқтисодӣ иборат аст, ки дар миқёси ҳар як кишвари алоҳида бо ҳам зич алоқаманданд. Таносуби ин унсурҳо ва пайвандҳо мундариҷаи сохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва тақони сохтори муайян мекунад, ки метавонад кафолати таъмини суръати устувори рушди иқтисодӣ бошад.

Мақсади мақола. Таҳкими иқтидори иқтисодии кишвар ва ҳамзамон тавсеаи содироти маҳсулоти тайёр имкон медиханд, ки ба ноил шудан ба суръати устувори рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина, метавон қайд кард, ки тавассути тавсеаи сармоягузорӣ ба афзоиши соҳаҳои гуногуни иқтисоди минтақа ноил шудан мумкин аст. Аз ҷумла, сармоягузорӣ ба саноати сабук шабакаи васеи истеҳсоли ресандагиҳо ба

вучуд меорад ва ҳамин тавр метавонад ба афзоиши дукарата афзоиш ёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон дар даҳсолаи охир нишон медиҳад, ки суръати устувори рушди иқтисодӣ бештар аз хусусият, самт ва сатҳи дигаргуниҳои сохторӣ вобаста аст, ки ба талаботи муносибатҳои бозорӣ ҷавобгӯ мебошанд. Ба ибораи дигар, тағйироти мусбӣ сохторӣ, ки ба навсозии тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудаанд дар асоси истифодаи тамоюлҳои рушди инноватсионӣ ва сармоягузорӣ муваффақияти ислоҳоти иқтисодиро дар ҳар як иқтисоди минтақавӣ муайян мекунад.

Дар марҳилаи кунунии рушди вилояти Суғд, дар самти тақвияти сохтори иқтисодиёт баъзе мушкилот мавҷуданд. Асосӣ дар байни онҳо, ба назари мо, инҳоянд:

- набудани рақобатпазирии молҳои ватанӣ на танҳо дар бозори хориҷӣ, балки дар дохилӣ;
- имкониятҳои маҳдуди молиявии субъектҳои соҳибкорӣ;
- норасоии захираҳои сармоягузорӣ;
- ҳосилнокии пасти меҳнат дар саросари кишвар ва ғайра.

Ҳамаи ин дар якҷоягӣ ҷанбаҳои манфии тағйироти сохториро дар Тоҷикистон даҳлат медиҳад, ки дар деиндустриализатсия содироти ашъеи хому маҳсулоти нимтайёр вобастагии воридотӣ дар иқтисодиёт зоҳир мешаванд. Аз ин мавқеъ, омӯхтани тамоми воситаҳои тақони сохторӣ баҳри таъмини тағйироти мусбӣ дар сохтори иқтисодиёти минтақавии кишвар зарурат дорад.

Тақони сохтории вилояти Суғд барои ояндаи наздик ба ҳалли вазифаҳои асосии зерин нигаронида шудааст:

- суръатбахшии индустрикунонии иқтисодиёт ва таҳкими самти иҷтимоии он;

- диверсификатсияи иқтидори содиротӣ;

- баланд бардоштани суръат ва сифати рушди иқтисодӣ;

- ноил шудан ба амнияти экологии иқтисодиёт;

- таъмин намудани шуғли минтақавӣ ва ҷойгиркунии оптималии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти ҳар як минтақаи алоҳида;

Барои танзими чараёнҳои стратегияи сармоягузорӣ мутобиқи қонуни ҚТ "Дар бораи сармоягузорӣ", ки 12 майи соли 2007 № 260 қабул шудааст, барномаи сармоягузорӣ барои давраи то соли 2021-2025 аз ҷумла номгӯй ва хусусиятҳои техника-иқтисодии лоиҳаҳои муҳимтарини сармоягузорӣ, ки хусусан тавсеаи имкониятҳои содиротии кишварро таъмин мекунад. Муайян карда шудаст.

Ҳангоми таҳияи он як қатор ҳадафҳои мусбӣ гузошта шудааст. Алаҳусус:

◆ мӯътадил гардонидани бозори истеъмоли ва пешгирии коҳишёбии сатҳи зиндагии аҳоли, дастгирии иҷтимоии табақаҳои осебпазири он, инчунин таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа имконият медиҳад;

◆ боздоштани коҳиши истеҳсолот дар бахшҳои воқеии иқтисодиёти минтақа тақвонӣ рушд дар соҳаҳои иҷтимоӣ, ки сатҳи шуғл, суботи иҷтимоӣ, тавсеаи иқтидори содиротиро муайян мекунад ва дар азнавсозии сохтори комплекси агросаноатӣ, саноат ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқро саҳм мегузорад.

◆ тақвонӣ сохтори ба равандҳои ҳамгирӣ ва ворид шудани иқтисоди минтақавӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ имконият фароҳам оварда бо ин равобити бозаргониро рушд медиҳад. Татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои

барномаи сармоягузорӣ аз ҷониби давлат танзим карда шуда, он афзалиятҳои сиёсати сармоягузорию муайян мекунад, экспертизаи лоиҳаҳои калони сармоягузорию анҷом медиҳад ва ҳамзамон дар татбиқи лоиҳа кӯмак ва дастгирӣ менамояд. Лоиҳаҳои муҳимтарин, бо муттаҳид сохтани кӯшишҳои оид ба ташаккул ва ҷалби маблағҳои бучетӣ манбаҳои хориҷӣ ва аз ҷумла сармояи хориҷӣ амали хоҳад гардид. Механизми татбиқи барномаи инвеститсионӣ инчунин ба ҷалби васеи имкониятҳои бахши ғайридавлатии иқтисодиёт, ки вақтҳои охир рушди назаррас ба даст овардааст, асос ёфтааст.

Барои зуд даромад татбиқ намудани вазифаҳои дар боло зикршуда, ба андешаи мо, бояд имтиёзҳои гумрукиву андозӣ барои воридоти таҷҳизот ва технологияҳои пешқадаме, ки дар рушди соҳаҳои хоҷагии халқ истифода мегардад, фаолнокии сармоягузориҳое, ки дигаргуниҳои сохтори пешбинишударо таъмин мекунад муқаррар кардан лозим аст.

Умуман татбиқи таҷдиди сохтори иқтисоди минтақавии вилояти Суғд бо пурзӯр намудани фаъолияти сармоягузорӣ дар кулли соҳаҳои хоҷагии халқ робитаи ҷудонашаванда дорад.

Вобаста ба ин, бояд ба ҷалби захираҳои инвеститсионӣ барои татбиқи лоиҳаҳои махсус мутобиқи афзалиятҳои муҳимтарини дигаргуниҳои сохторӣ дар вилояти Суғд диққати махсус дода шавад. Ба назари мо, инҳо дар марҳилаи нави ислоҳот иборатанд аз:

• ҳалли муаммоҳо дар истеҳсолии маҳсулотҳои озукавории ватанӣ;

• таҳкими иқтидори содиротӣ ва ташкили ҷойивазкунии воридот;

• нигоҳдории соҳаҳои асосии саноат (истихроҷ ва коркарди нафту газ, саноати электроэнергетика, металлургияи сиёҳ ва ранга, мошинсозӣ, саноати химия) ва рушди

соҳаҳои технологияи баланди саноатӣ.

Интихоби лоиҳаҳои инвестисионӣ бояд дар асоси зарурати дар ояндаи наздик дар иқтисодиёти миллии даромадҳои воқеӣ медиҳад аз ҷониби давлат ва амалӣ карда шаванд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, дар соҳаҳои хоҷагии халқи вилояти Суғд соҳаҳои лоиҳаҳои инвестисионӣ амали гардид бояд зеринҳо бошад:

Дар комплекси агросаноатӣ: чараёнҳои мелиоративӣ, корхонаҳои саноати оид ба коркард, амиқи ашёи хоми кишоварзӣ, истеҳсолати саноатии молҳои истеъмолӣ.

1. Маҷмаи саноатии кӯҳӣ-энергетикӣ: истеҳсол ва коркарди нафт, газ, сохтмони нерӯгоҳҳо ва иншоотҳои нав.

2. Дар маҷмаи химиявию металлургӣ: коркарди маъданҳои фойданок.

3. Истеҳсолати мошинсозии баландихтисоси дорои илмталаб: рушди электроника, мошинсозии кишоварзӣ, истеҳсоли асбобҳо, истеҳсоли асбобҳои мураккаби рӯзгор.

4. Рушди туризм, аз ҷумла сайёҳии байналмилалӣ, телекоммуникатсия ва коммуникатсия.

5. Экология.

Дар асоси гуфтаҳои боло, афзалияти муҳимтарини такони сохторӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаи зерини саноат бояд амали гардад, алаҳусус: рушди минбаъдаи соҳаҳои марбут ба истихроҷи маъдан ва коркарди он, металлургия, кимиё ва энергетика, дастгирии соҳаҳои илмталаби соҳаҳои технологӣ, мошинсозӣ, саноати истихроҷи тилло, коркарди металлҳои ранга ва ғайра. Рушди ин соҳаҳо дар афзоиши иқтидори содиротӣ, воридотивазкунӣ ва фаъолияти мӯътадили тамоми низоми иқтисодии минтақаи Суғд мусоид фароҳам меорад.

Дар саноат афзалият бояд ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир равона карда шавад, ки ҳам ба бозори дохилӣ ва ҳам ба бозори

хориҷӣ мавқеи заруриро ишғол намудан имконият диҳад, истеҳсолҳои ва пешниҳоди маҳсулотҳои нимтайёри асосии ашёи хоми кишоварзӣ ва саноатӣ ба пешниҳодкунандаи молу-маҳсулотҳои тайёр мубаддал гардад.

Тавре ки таҷрибаи кишварҳо бо иқтисоди бозорӣ нишон медиҳад, механизми ҷалби маблағ барои татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд баргузор намудани "ярмаркаҳои инвестисионӣ ва тичоратӣ, пешниҳоди маълумотро дар бораи барнома (лоиҳа) ба ҷомеаи иқтисодии ҷаҳонӣ, аз ҷумла тавассути Фонди Байналмилалӣ Асёр, Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд, Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди саноат ва ғайра васеъ тарғибот ва дар асоси он амалӣ гардад." [1, с. 446]

Ҳамзамон, кафолатҳо ва механизми баргардонидани сармоягузориҳои хориҷӣ метавонанд чунин бошанд:

- ◆ ташаккули фонди минтақавии суғурта барои ҳифзи сармоягузориҳои хориҷӣ;
- ◆ бастании созишномаҳои байнидавлатӣ дар бораи ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ;
- ◆ бастании созишномаҳо дар бораи канорагирӣ аз андозбандии дукарата.

Амалишавии ҳадафҳои мазкур барои ҷалб ва химояи сармояи хориҷӣ дар асоси сиёсати сохтори дар иқтисодиёти минтақа имконияти фароҳам эҳё менамояд.

Тибқи маводҳои расмӣ бар меояд, ки ҳоло рӯйхати объектҳои ибтидоие, ки ба барномаи сармоягузориҳои вилояти Суғд дохил карда шудаанд, воқеан зиёда аз 250 лоиҳаро ташкил медиҳанд. [2,с.72] Инҳо аз ҷиҳати рушди иқтисодиёти миллии лоиҳаҳои муҳимтарин мебошанд, ки дастгирии мустақим ва ғайримустақими давлатиро талаб мекунанд.

Ба андешаи мо, маблағгузориҳои лоиҳаҳо бо ҷалби сармояи хориҷӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати вилояти Суғд кафолат дода шудааст, бояд ба дараҷаи кофӣ самаранок ва даромаднок бошад. Риоя накардани ин

шартҳо метавонад боиси афзоиши қарзи хориҷӣ ва коҳиши эътибори ҷумҳурӣ дар созмонҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва молиявӣ мегардад.

Умуман, дар марҳилаи кунунии рушд, самтҳои асосии таккони сохторӣ ва сармоягузорӣ бояд таҳияи консепсияи ягонаи ҷалб ва ҷойгиркунии сармояро фаро гиранд. Ба андешаи мо, онҳо бояд ба афзалияти бечунучарои лоиҳаҳо, ки ба баланд бардоштани иқтидори содиротӣ ё ивазкунии воридот равона шудаанд, асос ёбанд, инчунин:

- ◆ додани имконият барои ҷамъоварию даромадҳои андозӣ;
- ◆ ташкили ҷойҳои нави корӣ, махсусан дар шаҳру ноҳияҳои дурдасти вилоят;

◆ доштани ҳошияи ҳассосият ба танзими нархҳо ва ғоизҳо дар доираи имконияти мавҷуда;

◆ танзими ифлосшавии муҳити зист ва ҳифзи экологӣ;

◆ танзими хавфи тичоратӣ дар амалиётҳои содиротӣ ва воридотӣ; Мувофиқи маълумоти коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ, ниёз ба сармоягузорӣ дар маҷмааи кӯҳӣ-энергетикӣ ҷумҳурӣ дар ояндаи наздик тақрибан 12285,4 ҳазор сомониро ташкил медиҳад. [3, с.48]

Баъзе далелҳои сармоягузорӣ ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди кишвар дар ҷадвали 17 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.-Ҷалби сармояи ватанӣ ба соҳаҳои асосии иқтисоди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2022 (бо воҳидҳои ченак)

№.	Нишондиҳандаҳо		2015 *	2016	2017	2018	2022
1.	истихроҷи маводи энергетикӣ	сомонӣ	5830.8	6554.6	7036.8	7669.2	8908.4
		бо%	95.6	122.9	107.3	109.0	116.5
2.	металлургияи ранга	сомонӣ	5072.0	5259.6	6671.8	6706.4	6986.5
		бо%	86.3	103,7	126.8	100.5	104.2
3.	мошинсозӣ	сомонӣ	1424.4	1568.1	1582.7	1765.6	1734.3
		бо%	100.3	110.1	100.9	111.6	98.2
4.	саноати масолеҳи бинокорӣ	сомонӣ	4011.0	4635.3	5374.5	6773.2	7661.6
		бо%	106.7	115.6	115.9	118.6	113.1
5.	саноати сабук	сомонӣ	2578.6	2617.3	2728.5	2894.2	2982.5
		бо%	105.1	101.5	104.2	106.1	103.1
6.	саноати хӯрокворӣ	сомонӣ	2303.8	2922.0	3161.6	3876.1	4896.5
		бо%	99.7	126.8	108.2	122.6	126.3
7.	дору	сомонӣ	2390.2	4011.0	4635.3	5374.5	6773.2
		бо%	94.1	167.8.4	115.6	115.9	126.0
8.	хизмати маишӣ	сомонӣ	1403.9	1796.8	2105.2	2587.2	3310.6
		бо%	114.2	128.0	117.2	122.9	127.9

Ҷадвалро муаллиф дар асоси маҷмӯаи тартиб додааст: Тоҷикистон бо рақамҳо.

Бо таъя ба таҷрибаи кишварҳои маъданҳо, баровардани маҳсулоти тайёр, мутараққӣ пешрафта, барои гузаштан ба соҳаҳои илму технологиро пайваста таъмин сифати муосири рушди иқтисодӣ, бояд намуд.[4, с.44]

Вазифаҳои концептуалии ҷалби

сармоия хориҷӣ ба иқтисоди ватанӣ дар ояндаи наздик инҳоянд:

Дар аввал, сармоягузорӣ бояд ба корхонаҳои техники ва технологияҳои пешқадамро дар асоси навоариҳо, мутассил қорӣ менамояд, давраҳои пурраи истеҳсолот баровардани маҳсулот бо дараҷаи омодагии баланд ва дар бозори ҷаҳонӣ талабот дошта равона карда шавад.

Сониян, рушди босуръати металлургияи ранга дар якҷоягӣ бо афзоиши истеҳсоли масолеҳи сохторӣ дар саноати химия, васеъ кардани заминаи моддию ашёи худӣ барои афзоиши иқтидори мошинсозии ҷумҳурӣ.

Саввум, мувофиқи эҳтиёҷоти тағирёфтаи кишоварзӣ аз нав кардани тавонмандии техникаи кишоварзӣ, афзоиши иқтидорҳои (дар асоси илмталабӣ) мошинсозӣ барои истеҳсоли васеи маҳсулоти ниҳии асбобҳои рӯзгор мувофиқи мақсад аст.

Чорум, барои маҷмаи мошинсозӣ коркарди иқтидорҳои истеҳсоли муҳаррикҳои барқӣ ва нақлиёти автомобилӣ, таҷҳизоти барои саноати маъдан, таҷҳизот барои саноати хӯрокворӣ, саноати сабук, таҷҳизоти тиббӣ, механизмҳои хурд барои хоҷагии инфиродӣ, инчунин истеҳсоли асбобҳои рӯзгор ва дигар намудҳои маҳсулоти ниёзи мардум ...

Панҷум, барои зиёд кардани иқтидори содиротии масолеҳи бинокорӣ дар саноат мавҷудбуда захираҳои назаррасро истифода бурдан лозим аст.

Дар шашум, коркарди маҷмӯи иқтидорҳои марбут вобаста ба таҳкими саломатии миллат; дорусозӣ дар заминаи гиёҳҳои шифобахши дар Тоҷикистон парваришшаванда; дар якҷоягӣ бо ширкатҳои хориҷӣ таъсиси истеҳсолот барои истеҳсоли васоили шунавоӣ, аробаҳои маъҷубӣ, сӯзандораҳои якдафъаина.

Ҳафтум, бояд ба рушди сайёҳи (дар заминаи сифатан нави технологӣ), ба вучуд

овардани заминаи нақлиётӣ ва низоми алоқа диққати ҷиддӣ дода шавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси ҳамаи гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки дар марҳилаи кунунии вилояти Суғд татбиқи сиёсати сармоягузорӣ ва сохторӣ бояд ба таҷдиди техникаӣ ва навсозии иқтидорҳои мавҷудаи истеҳсолӣ, ташкили соҳаҳои нави пешрафта, ки ҳиссаи баланди арзиши иловашударо таъмин мекунанд. Таҷдиди корхонаҳои мавҷуда ва таъсиси соҳаҳои нав метавонад доираи маҳсулотро ба таври назаррас афзоиш диҳад, ки ислоҳоти сохториро барои афзоиши иқтидори содиротии ҷумҳурӣ тақмил диҳад ва мувофиқан даромади асборро афзоиш диҳад. Инчунин мушкilotҳо оид ба ивазкунии воридот ва пур кардани бозори дохилӣ бо молҳои рақобатпазир дар дохили кишвар таъмин хоҳад гардид.

Дар навбати худ, ҷанбаҳои дар боло овардашуда ба таҳкими иқтидори иқтисодии кишвар ва ҳамзамон тавсеаи содироти маҳсулоти тайёр имкон медиҳанд, ки ба ноил шудан ба суръати устувори рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Дар ин замина, метавон қайд кард, ки тавассути тавсеаи сармоягузорӣ ба афзоиши соҳаҳои гуногуни иқтисоди минтақа ноил шудан мумкин аст. Аз ҷумла, сармоягузорӣ ба саноати сабук шабакаи васеи истеҳсоли ресандагиро ба вучуд меорад ва ҳамин тавр метавонад ба афзоиши дукарата афзоиш ёбад. Соли 2022 ҳиссаи нахи пахтаи дар ҷумҳурӣ коркардшуда ҳоло ҳамагӣ 15-17% ташкил медиҳад. Дар ниҳояти кор бо воситаи васеъ намудани ҳиссаи коркарди нахи пахта, трикотаж, бофандагӣ ва дӯзандагӣ ба миқёси васеъ рушд дода шавад, инчунин намудҳои маҳсулоти тайёри васеъ ва сохтори иқтидори содиротии кишвар беҳтар карда мешавад. Дар асоси он тавлиди бисёр молҳои навро афзоиш медиҳад ва ҳаракат мекунад аз воридоти онҳо ба самти содирот. [5, с.47]

Масалан, ширкати тоҷикӣ-италиёвӣ

"САТН", ки дар маҷмӯаҳои нассочӣ бо сикли пурраи истеҳсоли кор мекунад, дар кишвар, аз ҷумла дар вилояти Суғд як қатор лоиҳаҳои нассочиро анҷом медиҳад. Корхонаи муштараки САТН дар вилояти Суғд ҳамасола аз нахи пахта 17,5 миллион адад либоси трикотажи занона, мардона, бачагона, шим ва пиджакҳои джинӣ ва либосҳои варзишӣ истеҳсол мекунад. Арзиши истеҳсоли тақрибан 400 миллион доллари ИМА, ҳиссаи содирот 361 миллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Агар мо аз пешниҳодҳои дар боло овардашуда хулосаи оддӣ барорем, пас бо ҳаҷми тақрибии сармоягузори ба маблағи тақрибан 1 миллиард доллари ИМА, даромади солони асри беш аз 3 миллиард доллари ИМА-ро ташкил хоҳад дод.

Татбиқи тадбирҳои пешбинишуда сифати нави рушди иқтисодиро дар в.Суғд таъмин намуда, ба сохтори оқилонаи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва пеш аз ҳама саноати он ноил гашта, ҳамгириояшро ба хоҷагии ҷаҳонӣ ба таври назаррас амиқтар месозад ва дар самти воқеӣ қадами ҷиддӣ мегузорад. Аз ин лиҳоз барномаи дарозмуддати сармоягузори ба иқтисодиёти вилояти Суғд бояд пеш аз ҳама ба таҷдиди сохтори он равона карда

шавад, инчунин татбиқи барномаҳоро дар тӯли солҳо таҳия намуда, барои татбиқи самараноки он чораҳо андешидан зарур аст.

Ҳамин тариқ, дар асоси ҳамаи гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки дар марҳилаи кунунии вилояти Суғд татбиқи такони сохторӣ бояд ба таҷдиди техникӣ ва модернизатсияи соҳаҳои мавҷуда, ташкили соҳаҳои нави пешрафта равона карда шавад, ки ҳиссаи баланди арзиши иловашударо таъмин кунанд. Ҳамаи ин дар ниҳоят имкон медиҳад, ки корхонаҳои нави калони саноатӣ, ки дар ташаккули сохтори таҷдидшуда ва самарабахши иқтисодии минтақавии вилояти Суғд аҳамияти стратегӣ доранд, ба истифода дода шаванд. Инҳо корхонаҳои саноати мошинсозӣ, истихроҷи нафт, кимиё, сабук ва хӯрокворӣ мебошанд.

Аз ҳисоби таҷдиди корхонаҳои мавҷуда ва ташкили соҳаҳои нав доираи маҳсулот хеле васеъ карда мешавад, ки ин ислоҳоти сохториро барои афзоиши иқтисодии содироти вилоятӣ тақдир медиҳад ва мувофиқан, даромади асрро зиёд мекунад, инчунин мушкилоти ивазкунии воридот ва пур кардани бозори дохилӣ бо молҳои рақобатпазир имконият пайдо мегардад.

Адабиёт

1. Бюллетень. МВФ, Кавказ и Центральная Азия Перспективы развития региональной экономики. 2019, с. 48
2. Нимизов А.С. Соҳибкорӣ ҳамчун муҳарриқи рушди иқтисодӣ. // Ҷаҳони Иқтисод ва Қонун. - М.: 2007. № 6. С.44.
3. Иқтисоди кишварҳои хориҷӣ. Эд. проф. Лахова Л.Н. - М.: Инфра-М, 2006. - S. 14-16.
4. Саноати Тоҷикистон. // Омори соҳаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. - 47 с.
5. Ҳисоботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023. – Душанбе, 2019. – С. 72.
6. Дар ҳамон ҷо. - С. 52.
7. Экономика развитых стран/под ред. проф. Лахова Л.Н. - М.: Инфра-М, 2015 - 446 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шерматова Мунзифахон Абдучабборовна – муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ 163. Тел: +992926063939, e-mail: sh.munzifa@mail.ru

Сведения об авторе:

Шерматова Мунзифахон Абдуджабборовна – старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмаила Сомони 163. Тел: +992926063939, e-mail: sh.munzifa@mail.ru

Information about the author:

Shermatova Munzifakhon Abdujabborovna – Senior Lecturer, Department of Economics and Entrepreneurship, Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce, Address: Republic of Tajikistan, Khujand city, Ismoil Somoni avenue 163. Tel: +992926063939, e-mail: sh.munzifa@mail.ru

УДК:330.113

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҶАҲОНИШАВӢ

Саидмахмадова С.М.

Аннотатсия. Дар ин мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ҷаҳонишавӣ, ки ҳамчун як раванди гуногунҷанба ва объективӣ ба назар расида, тамоми соҳаҳои ҳаёти инсониятро фаро мегирад, баррасӣ карда мешавад. Муаллиф таъкид мекунад, ки ҷаҳонишавӣ боиси ташиаққули ҷомеаи ягонаи ҷаҳонӣ мегардад, яъне интегратсияи фарҳангҳои маҳаллӣ ба амал омада, тамаддуни ҷудонашавандаи сайёра, ба ҳам пайвастании ҳама чиз, паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти мардуми қитъаҳои гуногун, дар кишварҳои гуногун ва дар байни халқҳои гуногун ба ҳам вобастагӣ пайдо мекунад, ягонагии меъёру стандартҳо, дар ҳама соҳаҳо, аз иқтисод то фарҳанг, наздикишавӣ ба принципҳои умумиҷаҳонӣ, озодӣ ва ошкорбаёнӣ ба амал меояд, Қайд карда мешавад, ки нақши асосиро дар равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳуди инсон мебозад. Ба фаъолияти меҳнатӣ, ки ба системаи серсоҳаи иқтисодӣ табдил меёбад, диққати махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, иқтисод, системаи ҷаҳонӣ, аҳоли, олами атроф, табиати инсонӣ, фаъолияти меҳнатӣ.

Барои иқтибос: Саидмахмадова, С. М. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии ҷаҳонишавӣ / С. М. Саидмахмадова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 286-292.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Саидмахмадова С.М.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты глобализации, которая предстает как многогранный, объективный процесс, охватывающий все сферы жизни человечества. Автор подчеркивает, что глобализация ведет к образованию единого мирового сообщества т.е. происходит интеграция локальных культур, формируя целостную общепланетарную цивилизацию, взаимосвязанности всего сущего, различные аспекты жизни людей на разных континентах, в разных странах и у разных народов становятся взаимозависимыми, унификации норм и стандартов, во всех сферах, от экономики до культуры, происходит сближение к общемировым принципам, свободе и открытости. Отмечается, что главную роль в процессах глобализации играет сам человек. Особое внимание уделяется трудовой деятельности, которая трансформируется в многогранную экономическую систему.

Ключевые слова: глобализация, экономика, глобальная система, население, окружающий мир, человеческая природа, трудовая деятельность.

THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF GLOBALIZATION

Saidmakhmadova S.M.

Annotation. *This article examines the theoretical and practical aspects of globalization, which appears as a multifaceted, objective process covering all spheres of human life. The author emphasizes that globalization leads to the formation of a single world community, i.e. There is an integration of local cultures, forming an integral planetary civilization, the interconnectedness of everything that exists, various aspects of people's lives on different continents, in different countries and among different peoples become interdependent, the unification of norms and standards, in all spheres, from economics to culture, there is a rapprochement to global principles, freedom and openness, It is noted that the main role in the processes of globalization is played by man himself. Particular attention is paid to labor activity, which is transformed into a multifaceted economic system.*

Key words: *globalization, economy, global system, population, surrounding world, human nature, labor activity.*

Гузориши масъала. Чаҳонишавӣ мавриди тавачҷуҳи ҷиддии ҷомеаи илмӣ қарор гирифт, боиси тафсирҳои зиёд, баъзан ба ҳам зид гардид. Гуногунӣ ва норавшанин ин падида, ки тамоми паҳлӯҳои ҳаёти инсонро фаро гирифтааст, омӯзиши ҳамаҷонибаи онро бо ҷалби фанҳои гуногуни илмӣ тақозо мекунад. Гуногунии мавҷудаи таърифҳои "глобализатсия" мураккабии ин падидаро инъикос мекунад, ки аз доираи як соҳаи илмӣ берун мебарояд. Омӯзиши зухуроти чаҳонишавӣ дар ҳар як соҳаи фаъолияти ҳаёти инсон муносибати байнифанӣ, муттаҳид кардани кӯшишҳои мутахассисони соҳаҳои гуногуни донишро талаб мекунад. Ҳамин тариқ, чаҳонишавӣ ҳамчун падидаи маҷмӯие ба назар мерасад, ки таҳлили амиқ ва ҳамаҷонибаро бо истифода аз усулҳо ва равишҳои фанҳои гуногуни илмӣ тақозо мекунад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии чаҳонишавӣ дар таълифоти илмии олимони ба монанди: А. Печей, Э. Пестел, М. Месарович, М. Кастелса, Ж.П. Леманн, Ю. Данилевский, М. Делягин, А. Уткин, А. Холопов мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола таҳлили масъалаҳои вобаста ба ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии чаҳонишавӣ мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Гарчанде ки истилоҳи «глобализатсия» кайҳо боз маъмул гаштааст, пайдоиши он метавонад баъзеҳоро ба ҳайрат орад. Бисёрҳо иштибоҳан боварӣ доранд, ки ин истилоҳ хеле пеш аз асри 20 пайдо шудааст. Аммо, дар асл, он бори аввал дар соли 1983 дар мақолаи Тед Левит «Глобализатсияи бозорҳо», ки дар «Harvard Business Review» нашр шудааст, ворид карда шуд.

Дар ин мақола, Левит таъсири технологияҳои навро ба наздикшавии бозорҳо дар саросари ҷаҳон тасвир кардааст. Вай пешгӯӣ кард, ки ин технологияҳо ба пайдоиши «бозорҳои ҷаҳонӣ» бо молҳои стандартикардашуда ва миқёси қаблан бесобиқа оварда мерасонанд.

Пешгӯии Левит дуруст баромад. Аз он вақт инҷониб, чаҳонишавӣ яке аз қувваҳои тавонотарин дар иқтисоди ҷаҳонӣ гашта, ҳама чизро аз тарзи пешбурди тиҷорат то одатҳои ҳаррӯзаи мо тағйир дод. Бояд қайд кард, ки тафсирҳои гуногуни истилоҳи «чаҳонишавӣ» вучуд доранд, на ҳама бо он розӣ ҳастанд, ки чаҳонишавӣ – ин як падидаи мусбат аст[1].

Олимони амрикоӣ мавзӯи чаҳонишавиро инкишоф дода, як қатор муқаррароти муҳими назариявиро, ки ба ба афзоиши вобастагии мутақобилаи кишварҳо ва халқҳо дар ҷаҳони муосир, сушт шудани нақши сохторҳои миллӣ-давлатӣ дар шароити

чаҳонишавӣ, зарурати таъсиси системаҳои боломиллии идоракунии барои ҳалли проблемаҳои глобалӣ дахл доранд, таҳия намуданд.

Ин идеяҳо дар ҷанбаҳои зерин инъикос ёфтаанд:

- Таҳлили муносибатҳои иқтисодӣ – Тадқиқотчиён нишон медиҳанд, ки ҷӣ гунна савдо, сармоягузори ва ҳаракати сармоя кишварҳоро ба як шабакаи ягонаи ҷаҳонӣ мепайвандад.

- Омӯзиши проблемаҳои фаромарзӣ – Олимони таъкид мекунанд, ки ҷунин проблемаҳо ба монанди тағирёбии иқлим, терроризм ва паҳншавии бемориҳои сироятӣ дар дохили як давлат ҳал карда шуда наметавонанд.

- Баҳодиҳии нақши созмонҳои байналмилалӣ - Фаъолияти ҷунин созмонҳо, ба монанди СММ, Бонки умумиҷаҳонӣ ва Созмони умумиҷаҳонии савдо дар идоракунии равандҳои ҷаҳонишавӣ таҳлил карда мешавад.

Таърифи пешниҳодшудаи ҷаҳонишавӣ ҳамчун «раванди бисёрҷониба, объективии ташаккули ҷомеаи глобалии одамон» ба андозаи пурра хусусияти васеъ, бисёрҷатҳа ва бисёрсамти ин падидаи инъикос мекунад.

Лаҳзаҳои калидии таърифи мазкур инҳоянд:

- Ҷаҳонишавӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро фаро мегирад: аз иқтисоду сиёсат то фарҳанг ва экология.

- Вай дар ҳамаи миқёсҳо ба амал меояд: аз маҳаллӣ то ҷаҳонӣ.

- Вай самтҳои гуногун дорад: ҳамгироии иқтисодӣ, мубодилаи фарҳангӣ, паҳнкунии иттилоот ва ғайра.

- Вай раванди объективӣ аст: аз иродаи одамони алоҳида ва кишварҳо вобаста нест.

- Вай ба ташаккули ҷаҳони ягона оварда мерасонад: сарҳади байни кишварҳо ва халқҳоро пок мекунад.

- Вай ба принсипҳои озодии шахс, ошкорбаёнӣ ва рафъи монеаҳо асос ёфтааст.

Барои таъмини равиши амиқ ба омӯзиши ҷаҳонишавӣ ба маврид ба назар мерасад, ки масъалаҳои табиати инсон дар маркази тадқиқи ин падида гузошта шаванд. Мантиқан, нуқтаи ибтидоии ин метавонад ҷой ва нақши кушиши ногузири муоширати мутақобила бошад, ки ба табиати инсон хос буда, ҳамчун катализатори бисёр падидаҳо ва равандҳои бо инсон рухдода, дар шуури ӯ, забон, хат пайдошуда ва ҳама шаклҳои дигар, муоширати байнишахсӣ, аз ҷумла воситаҳои бузурги нақлиёт, алоқа, иттилоот, инчунин интернет ва дигар воситаҳои муоширати мутақобила, ташаккули шаклҳои бисёрҷатҳаи ҳаёти иҷтимоии одамон–жанрҳои гуногуни санъат, адабиёт, намудҳои гуногуни таърихӣ ҷомеаҳои инсонӣ хизмат мекунад.

Пешниҳод шудааст, ки дар маркази омӯзиши ҷаҳонишавӣ проблемаи табиати инсонӣ, яъне кушиши ногузири инсон ба муоширати мутақобила гузошта шавад.

Ин кушишро метавон ҳамчун катализатори бисёр падидаҳо ва ҷараёнҳои, ки бо одам ба амал меоянд, баррасӣ кард:

-Тавлиди шуур, забон, хат ва ҳама шаклҳои муоширати байнишахсӣ.

- Рушди воситаҳои бузурги нақлиёт, алоқа, иттилоот, интернет ва дигар тарзҳои муоширати мутақобила.

- Ташаккули шаклҳои серзинаи ҳаёти иҷтимоии одамон, жанрҳои гуногуни санъат, адабиёт, навъҳои таърихӣ ҷамъиятҳои инсонӣ.

Омӯзиши ҷаҳонишавӣ аз нигоҳи табиати инсонӣ имкон медиҳад, ки сабабҳои аслии ин падида дарк карда шавад, робитаи ҷанбаҳои гуногуни ҷаҳонишавӣ дида шавад, инчунин дар бораи рушди минбаъдаи равандҳои ҷаҳонишавӣ пешгӯиҳо таҳия карда шавад. Ҷунин равиши омӯзиши ҷаҳонишавӣ нисбат ба равишҳои анъанавӣ, ки ба омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ё иҷтимоӣ асос шудаанд, фарогиртар ва амиқтар аст[4, с.130].

Барои тадқиқи маҷмуии равандҳои ҷаҳонишавӣ тақлиф карда мешавад, ки

тамоми соҳаҳо ва самтҳои баҳамалоқаманди ин падида ба як низоми ягона ҷудо карда шавад. Асос барои ҷунин банизомдарорӣ метавонад сохтори табиати инсонӣ хизмат намояд.

Тибқи ин равиш, ба ҳар як параметри табиати инсонӣ соҳа ва самти муайяни ҷаҳонишавӣ мувофиқат мекунад.

Ҷунин равиши бонизом ба омӯзиши равандҳои ҷаҳонишавӣ имкон медиҳад, ки манзараи томи ин падидаҳо дид, робитаи байни ҷанбаҳои гуногуни ҷаҳонишавиро дарк кард ва самтҳои афзалиятноки тадқиқотро муайян кард.

Муҳимаш қайд кард, ки банизомдарории пешниҳодшуда шартӣ мебошад ва метавонад пурра ё тағир дода шавад.

Асосиаш – ин истифода бурдани сохтори табиати инсонӣ ҳамчун принсипи бунёди дарк ва омӯзиши равандҳои ҷаҳонишавӣ мебошад.

Қайд кардан муҳим аст, ки соҳаҳо ва самтҳои ҷаҳонишавӣ дар алоҳидагӣ азҳамдигар вучуд надоранд. Онҳо бо ҳам зич алоқаманданд ва якҷоя амал карда, раванди ягонро ташкил медиҳанд. Гарчанде ки ин соҳаҳо гуногунанд, онҳо ба таври органикӣ байни худ алоқаманданд ва якҷоя ҳаёти инсониятро ҳамчун умумияти ҷаҳонишавӣ дар ягонагӣ бо муҳити табиӣ сайёраи Замин муайян мекунанд. Ҳар яке аз омилҳо, соҳаҳо ва самтҳои ҷаҳонишавиро аз ҷиҳати назариявӣ метавон дар алоҳидагӣ баррасӣ кард.

Аммо дар амалия онҳо ҳамдигарро пурра мекунанд ва якҷоя ба равандҳои ҷаҳонишавӣ таъсир мерасонанд.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ба ҷаҳонишавии маориф, илм ва коммуникатсия оварда мерасонад. Ҷаҳонишавии иқтисод ба паҳншавии арзишҳои фарҳангӣ ва муколамаи байнифарҳангӣ мусоидат мекунад. Ҳалли проблемаҳои глобалӣ, аз қабилӣ тағирёбии иқлим ва терроризм ҳамкориҳои

байналмилалиро дар арсаи сиёсӣ тақозомекунад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши ҷаҳонишавӣ муносибати бонизомро талаб мекунад, ки имкон медиҳад робитаи байни ҷанбаҳои гуногуни ин падидаҳо дид.

Маълум аст, ки фаъолияти ҳаётии инсон таъсири мутақобилаи ҷанбаҳои гуногуни онро ифода менамояд:

- Ҷаҳонбинӣ.
- Қонеъ гардондани талаботи моддӣ ва дигар.
- Қобилияти меҳнатӣ ва фаъолияти меҳнатӣ.
- Муошират бо дигарон тавассути забон.
- Муошират ба фарҳанг ва санъат.
- Риояи расму оинҳои динӣ ва ғайра.

Ба ҳамин монанд, рушди инсоният дар маҷмӯъ тавассути ҳамкориҳои соҳаҳо ва самтҳои гуногуни ҷаҳонишавӣ сурат мегирад.

Дар ҳар кадоме аз ин соҳаҳо равандҳои мушаххаси ҷаҳонишавии худ ба амал меояд, ки бо ҳамдигар алоқаманданд.

Қайд кардан муҳим аст, ки:

- Ин соҳаҳо ва самтҳо баробарарзиш нестанд ва гуногунанд.
- Онҳо дар як иерархия ва тобеияти муайян нисбат ба ҳамдигар қарор доранд.

Ҳамин тавр, инсоният дар ягонагӣ бо муҳити атроф дар сайёра ҳамчун як умумияти том ва низоми глобалӣ баромад мекунад.

Равандҳои ҷаҳонишавӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон таъсир расонида, ба тағйирот дар ҷаҳонбинӣ, низоми арзишҳо, тарзи ҳаёт ва ғайра оварда мерасонад.

Фаҳмидани робитаи соҳаҳо ва самтҳои гуногуни ҷаҳонишавӣ барои дидани манзараи томи ин падида ва фаҳмидани таъсири он ба ояндаи башарият зарур аст.

Дар сохтори самтҳо ва соҳаҳои ҷаҳонишавӣ ҷаҳонбинии инсон, дониши ӯ дар бораи олами атроф ва дар бораи худ дар он тасодуфан дар ҷои аввал гузошта нашудааст.

Ин бо сабабҳои зерин боис шуддаст:

- Робитаи сабабӣ-оқибатии моддӣ ва идеалӣ дар ҳаёти инсон он қадар равшан нест, ки дар назари аввал ба назармерасад.

- Ҳа, моддӣ дар марҳилаҳои аввали инкишофи инсон афзалияти муайян дорад.

- Аммо маҳз идеалӣ, алаҳхусус ҷаҳонбинӣ ва дониш, одамро ба одам табдил дода, ўро аз дигар ҳайвонот фарқ мекунад.

Дар равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки ба инсоният ҳамчун ҷомеаи «одамон» хос аст, маҳз шуур, ҷаҳонбинӣ, тафаккури инсонӣ нақши ҳалкунандаро мебозанд.

Маҳз онҳо векторҳои рушди ҷаҳонишавӣ, мазмун ва шаклҳои зуҳури онро муайян мекунанд.

Ҳамин тариқ, муайян кардани ҷаҳонбинии инсон ҳамчун яке аз омилҳои асосии ҷаҳонишавӣ қомилан дуруст аст.

Ин имкон медиҳад, ки сабабҳои аслии ин падидаҳо дид ва таъсири онро ба ояндаи инсоният фаҳмид.

Аз ин рӯ, мантикист, ки баррасии сохтори соҳаҳо ва самтҳои ҷаҳонишавиро аз ҷаҳонбинии инсон, дониши ў дар бораи олами атроф ва ҷойгоҳи ў дар он оғоз кард. Қишри умумияти баррасишавандаро талаботҳои гуногуни инсон ташкил медиҳанд, ки ҳамчун қувваи пешбарандаи тамоми ҳаёти ҳар як инсон ва тамоми одамон дар якҷоягӣ баромад мекунанд ва ба ин васила тамоми равандҳои аз ҷониби инсоният амалишаванда, аз ҷумла ҷаҳонишавиро дар бар мегирад. Талабот ба воситаи фаъолияти меҳнатӣ, истифодаи оломи меҳнат, восита ва тарзҳои истеҳсоли неъматҳои моддӣ қонеъ гардонда мешаванд.

Фаъолияти меҳнатӣ дар соҳаи бисёрҷанбаи иқтисодӣ бо истеъмол, истеҳсолот, савдо, муомилоти пулӣ, муносибатҳои молиявӣ қарзӣ ва ғайра инкишоф меёбад, ки дар он илм, коммуникатсия, иттилоот, нақлиёт, коммуникатсия ва дигар унсурҳои инфрасохторӣ вазифаҳои иҷтимоӣ ва ҷаҳонишавии худро амалӣ менамоянд.

Иқтисодиёт, истеҳсоли неъматҳои моддӣ, мавҷудияти инсон базис, асоси муқаррар намудани шаклҳои забонӣ, хаттӣ ва дигар шаклҳои муоширати байни одамон, инкишофи ҷаҳонбинии онҳо, ақидаҳои динӣ, ғанӣ гардондани маданият ва ғайраҳо ташкил медиҳанд. Ин соҳаҳо, дар навбати худ, «матӯъ»-и ташаккули тарзи дахлдори ҳаёти одамон, арзишҳои ҳаётии онҳо, меъёрҳои фаъолияткунии ҷомеа, институтҳои он, ташаккули давлатдорӣ, муносибатҳои сиёсӣ ва ғайра ташкил медиҳанд. Ин соҳаҳо ва самтҳо, дар навбати худ, «баромадан»-ро ба равандҳои мушаххас медиҳанд: афзоиши аҳоли, аз ҷониби инсон азхудкунии хоҷагии ҳудуди тамоми кураи замин, ҳалли проблемаҳои тезтунди экологӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва ғайра.

Робитаҳои ин симоҳои табиати инсонӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ бо проблемаҳои гузариш ба рушди устувор бо он муайян карда мешаванд, ки тадбирҳо оид ба чунин гузаришро ҳолати ноустувор ё устувори параметрҳои дахлдори табиати инсон ва вазифаҳои рафъи ноустуворӣ ва таъмини устувории зарурӣ дар соҳа ва самти дахлдори ҷаҳонишавӣ талқин менамоянд[2, с.15]. Дар назари аввал муқаррароти консепсияи рушди устувор дар ҳолати имрӯзаи башарият ҳаёли ва дастнорас ба назар мерасанд. Аммо вай ҳамчун консепсияи ўҳдадорӣ, ҳаёти бихиштӣ дар рӯи Замин пешгӯӣ намекунад ва ваъда намедиҳад. Консепсияи мазкур одамро танҳо барои он равона мекунад, ки онҳо дар сайёра барои худ ҳаёти дӯзахиро эҷод нақунанд. Мисли курси мубориза бар зидди тамоқукашӣ, майзадагӣ ва нашъамандӣ, вай ҳамагӣ танҳо одамро аз оқибатҳои фалокатовари тарзи ҳаёти ҳозираи онҳо дар сайёра огоҳ мекунад, онҳоро ба даст кашидан аз чунин ҳаёт даъват мекунад, дастурҳои рушдро медиҳад, нақши як навъ «қоидаҳои ҳаракат» ва «низомии аломатҳои роҳ»-ро барои инсоният иҷро мекунад. Яке аз

аломатҳо гардишро аз болои «варта» - фалокати антропогенӣ, ки тамаддуно ба худнобудкунӣ мебарад, нишон медиҳад. Эътироф кардан ё накардани ин қоидаҳо, воқуниш нишон додан ё надодан ба аломати зикршуда, пеш рафтани бо роҳи муқаррарии таърих ё ба вартаи дӯзах афтодан – проблемаи ҳуди инсоният аст, на натиҷаи хусусияти ҳаёлии идеяи рушди устувор, ғайриқобили ҳаётӣ ё бесамар будани он.

Мунаққидони концепсияи рушди устувор мазмуни воқеии онро таҳриф карда, онро ба назар намегиранд, ки ҳеч кас дар ҳаҷон дигар алтернатива ва сценарияи рушди тамаддуни имрӯза ва таъмини бақои инсоният надорад. Муҳимтар аз ҳама, – мунаққидон он муқарраротро танқид намеkunанд, ки имрӯз дар ҳаҷон ҳатто талаботи ҳадди ақали ин концепсия иҷро карда намешаванд.

Робитаи байни параметрҳои табиати инсонӣ, концепсияи рушди устувор ва ҳаҷонишавӣ бо он муайян карда мешаванд, ки охири бисёрчанба ва гуногунчанба буда, ин сифатҳои онро метавон ба ду гурӯҳ - созанда ва харобиовар тақсим кард. Ин ду сифати ҳаҷонишавӣ мустақиман ё тавассути миёнаравӣ ба одамон ба таври гуногун (созанда ё харобиовар) таъсир мерасонанд. Аз тарафи дигар, ҳуди ин сифатҳои ҳаҷонишавиро ҳосиятҳои гуногуни табиати инсонӣ муайян мекунанд, ки онҳоро низ аз як тараф мусбат ва аз тарафи дигар – манфӣ гуруҳбандӣ кардан мумкин аст. Мутаносибан, стратегияи рушди устувор барои тадричан аз байн бурдани принципҳои харобиовари ҳаҷонишавӣ ва ҳосиятҳои манфии табиати инсонӣ ҳаномӣ дар як вақт таҳкими тарафҳои созандаи ҳаҷонишавӣ ва ҳосиятҳои мусбати инсон равона карда шудааст.

Тафсири васеъ ва бонизомии ҳаҷонишавӣ имкон медиҳад, ки бесарусомонӣ, номутобиқатӣ ва парокандагии равишҳоро нисбати ин падидаи

мураккаб бартараф намуда, фарогирии бо ҳам алоқаманд ва ҳамаҷонибаи тамоми проблемаҳои назариявӣ ва амалии ба миёновардаи он таъмин карда шавад. Маълум аст, ки дар байни проблемаҳои чи дар муносибатҳои байналмилалӣ ва чи дар ҳаёти дохилии давлатҳо аксарияти кулдро масъалаҳои истеҳсолӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, молиявӣ, демографӣ ва дигар (афзалиятан утилитарӣ-амалӣ) ишғол мекунанд. Вазифаҳои ҳаҷонбинӣ, инсондустӣ, ахлоқӣ-этиқӣ, зеҳнӣ ва маънавий дар қанори диққати аҳли ҷамъият мемонанд. Оқибати ин, эҳтимол бӯҳрони ахлоқӣ ва таназзул мебошанд, ки дар қисматҳои гуногуни олам ва дар байни гурӯҳҳои гуногуни аҳоли мушоҳида мешавад. Сухбатҳои аҳён намоён дар бораи «муқоламаи маданиятҳо» натиҷа намедиҳанд. Дар байни сабабу омилҳои гуногуни ин падида, бешубҳа, он чи низ ҷой дорад, ки дар қадом шакл равандҳои ҳаҷонишавӣ муаррифӣ мешаванд, зеро онҳо ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёти одамон таъсир мерасонанд. Ҳарчанд имрӯз дар бораи ҳаҷонишавӣ бисёр ҳарф мезананд, аммо ҳам дар тадқиқотҳои илмӣ ва ҳам дар суҳанронҳои амалӣ оид ба ин масъала ҷанбаҳои ҳаҷонбинӣ, ахлоқӣ ва зеҳнӣ вучуд надоранд ва ё ҷойгоҳи ночизро ишғол мекунанд. Чунин вазъият сабаби ҳал нашудани бисёр проблемаҳои тараққиёти ҷамъият баромад мекунанд.

Дар хотима, бартараф намудани ҳолатҳои зикршуда, гузаштан ба тадқиқи бонизом-васеи равандҳои ҳаҷонишавӣ метавонад ба дарёфти асосҳои назариявии ҳалли бисёр масъалаҳои мураккаби бартараф ва пешгирии зуҳуроти бӯҳроние, ки ҳоло дар назди ҷомеаи ҳаҷонӣ, ҳар як давлат, халқ ва инсон истодаанд, мусоидат намояд. Масъалаи асосие, ки дар назди муҳаққиқи мавқеи инсон ва башарият дар заминаи концепсияҳои ҳаҷонишавӣ ва рушди устувор рӯбарӯ аст, ин аст: инсоният то қай дар ҷараёни таҳаввулоти умумибашарӣ боқӣ мемонад? Чи қадар ба вай

ичозат дода шудааст, ки дар ин ҷараён бо рафти табиӣ тараққиёти ҷаҳони универсалӣ бошад? Ё он ба хокистар табдил ёфтааст ва аз ин ҷараён бо роҳи худнобудкунӣ нопадид шудааст, ҳамон гуна, ки нашъаманд ё майзада дар натиҷаи рафъ кардани натавонистани худ заъфҳои худ пеш аз вақт худро ба хокистар табдил медиҳанд? Тадқиқоти мавҷудаи проблемаи мазкур барои ҷавоби яхела ва бешубҳа ба ин савол кифоя аст: бо тамоюли давом додани тарзи ҳаёти ҳозира дар вақтҳои

наздик дар ҷараёни таҳаввулоту умумӣ барои инсоният ҷой намоёнад. Аз ин рӯ, ягона роҳи пешгирӣ аз ҷунин дурнамо тағйир додани тарзи ҳаёти имрӯза мебошад. Муқобили тағйир додани тарзи ҳаёт онҳое норозигӣ баён менамоянд, ки ба ояндаи инсоният парвоя надоранд. Норозигӣ бо зарурати тағйир додани тарзи ҳаёти инсоният проблемаи ҷиддие мебошад, ки метавонад оқибатҳои манфӣ дошта бошад.

Адабиёт

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. 7-е изд. /Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук.-СПб: Питер, 2007.- 496с.
2. Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экономика Природы и Человека. – М.: Экономика, 2006. – 336с.
3. Барлыбаев Х. А. Общая теория глобализации и устойчивого развития. М., 2003. – 336с.
4. Барлыбаев Х.А. Человек. Глобализация. Устойчивое развитие. изд-во РАГС. М., 2007. – 315с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидмахмадова Садбарг Муродалиевна - муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 918 58 84 13

Информация об авторе:

Саидмахмадова Садбарг Муродалиевна - старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 918 58 84 13.

Information about the author:

Saidmakhmadova Sadbarg Murodalievna - senior lecturer at the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Tel.: (+992) 918 58 84 13

УДК: 336.71+657.422.14

РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФОСИЛАВӢ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Одинаев С.П.

Ғаюров Ғ.Ҳ.

Аннотатсия. Дар мақола масоили таҳкими хизматрасониҳои фосилавӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон рушди хизматрасониҳои бокиро бо ташаккули иқтисодиёти рақамӣ алоқаманд медонанд ва асоснок гардидааст, ки густариши муносибатҳои молиявӣ, рушди технологияи инноватсионӣ метавонад, ки бозори хизматрасониҳои фосилавиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият бахшад. Вобаста ба ин, дар мақола омилҳои ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ таъсиррасон баррасӣ гардида, рушди минбаъдаи ин хизматрасониҳо тавсия дода шудааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, Бонки миллии Тоҷикистон, хизматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ.

Барои иқтибос: Одинаев С.П. Рушди хизматрасониҳои фосилавӣ дар низоми бонкии ҷумҳурии тоҷикистон / С.П. Одинаев, Ғ.Ҳ. Ғаюров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №.4.1(43).-С.293-301.

РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННЫХ УСЛУГ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Одинаев С.П.

Ғаюров Ғ.Ҳ.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития дистанционного обслуживания в банковской системе Республики Таджикистан. Авторы связывают развитие дистанционных услуг со становлением цифровой экономики и утверждают, что расширение финансовых отношений и развитие инновационных технологий могут развивать рынок дистанционных банковских услуг в Республике Таджикистан. В связи с этим в статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие банковских услуг, и даются рекомендации по дальнейшему развитию этих услуг.

Ключевые слова: банковская система, кредитные организации, Национальный банк Таджикистана, банковские услуги, банковские продукты, дистанционное обслуживание, рынок банковских услуг.

DEVELOPMENT OF REMOTE SERVICES IN THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Odinaev S.P.

Gayurov G.H.

Abstract. *The article discusses the development of remote services in the banking system of the Republic of Tajikistan. The authors associate the development of remote services with the formation of the digital economy and argue that the expansion of financial relations and the development of innovative technologies can develop the market of remote banking services in the Republic of Tajikistan. In this regard, the article considers the factors influencing the development of banking services and provides recommendations for the further development of these services.*

Keywords: *banking system, credit institutions, National Bank of Tajikistan, banking services, banking products, remote services, banking services market.*

Гузориши масъала. Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ боиси ба вучуд овардани иқтисодиёти рақамӣ гардид. Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар бахшҳои асосии иқтисодӣ, дигаргуниҳои куллиро ба миён овард. Таъсис ва рушди интернет боиси пайдоиши иттиҳоди бузурги шабакаҳо дар муассисаҳои молиявӣ ва хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ (ХФБ) гардид, ки имконияти дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳама ҷо ва дар вақти мувофиқро фароҳам овард. Аз ҳамин хотир, бонкҳои тичоратӣ кӯшиш менамоянд, ки бо дарназардошти тамоми имконоти мавҷуда ба мизочони худ хизматрасониҳои наву замонавиро пешниҳод намоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккулёбии хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ таҳқиқотҳои зиёде дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷ аз он анҷом ёфтаанд, ки зимни омӯзиши масъалаи мазкур мавриди истифода қарор гирифтаанд. Махсусан, таҳлили ҳолати муосири рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар ҷараёни таҳқиқоти мазкур заминаи муносибро фароҳам оварда аст.

Мақсади мақола. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур аз баррасии ҷанбаҳои

назариявӣ-амалии рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва коркарди тавсияҳои илман асоснок ҷиҳати тақвияти хизматрасониҳои фосилавӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити муосир яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои қарзи рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ доништа мешавад, ки ин аз мубрамияти мавзӯи таҳқиқшаванда шаҳодат медиҳад.

Лозим ба ёдоварист, ки оиди моҳияти хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ аз ҷониби олимони соҳаи иқтисодӣ дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ ақидаҳои мухталиф пешниҳод гардидааст. Масалан Маҳмадов О.С. қайд менамояд, ки «хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ – ин низоми технологияҳои мебошад, ки имконияти пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳоро ба мизочон дар шакли фосилавӣ медиҳад» [1, С.3]. Тибқи ақидаи Бурмистрова П.Д. моҳияти хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар худхизматрасонии муштариён эҳсос мегардад. Худхизматрасонӣ як намуди ҳамкориҳои технологияи байни бонк ва мизочон мебошад, ки имконияти истифодаи хизматрасониҳоро новобаста аз кормандони бонк медиҳад [2, С.4].

Моҳият ва аҳамияти хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар таҳқиқотҳои Зяблицкая Н.В. дида мешавад. Ў моҳияти ХФБ чунин шаҳр медиҳад: «ХФБ – ин анҷомдиҳии хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси фармоишҳое, ки мизоч бидуни ташриф ба филиалҳои бонк ё бо истифода аз дастгоҳҳои худхизматрасонии бонк ирсол кардааст мебошад» [3, С.5].

Яке аз иқтисодшиноси дигар Э.А. Уткин қайд менамояд, ки хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ин «таъмини маҳсулоти бонкӣ (хизматрасонии бонкӣ) берун аз ҳудуди ҷойгиршавии бонк, бе тамоси бевоситаи муштарӣ бо кормандони бонк мебошад» [4, С.17]. Тибқи ақидаи Уткин Э.А. «хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ба воситаи расонидани хизмат ба муштарӣ дар масофаи дур аз бонк, бе ташрифи мизоч ба идораи бонк, бе тамоси мустақим бо кормандони бонк – аз хона, ҷойи кор, мошин ва гайра амалӣ карда мешавад».

Вобаста ба гуфтаҳои боло метавон қайд намуд, ки дар шароити муосир аксарияти хизматрасониҳое, ки аз ҷониби бонкҳо пешниҳод мегарданд хислати иттилоотӣ доранд. Дар ин радиф, хизматрасониҳои фосилавӣ амалан тамоми ҷанбаҳои асоси фаъолияти бонкро дар бар мегирад. Хизматрасониҳои фосилавӣ ҳамчун як шабакаи ғайрианъанавии пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ амал карда, ҷиҳати мутобиқ шудан ба дархост ва талаботи муштарӣ мунтазам бо вазифаҳои нави хизматрасонӣ пурра карда мешавад.

Дар таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ аксар вақт истилоҳи «home banking» истифода бурда мешавад, ки барои пеш бурдани амалиёти бонкӣ дар хона ҳамчун шакли мустақили хизматрасонии бонкӣ ба аҳоли маънидод карда мешавад. Раванди истифодаи хизматрасонии мазкур бо технологияҳои электронӣ асос ёфтааст. Дар шароити рушди баланди технологияҳои

иттилоотӣ, пуррагардии бозор ва талаботҳои баланди истеъмолгарон аз ҷониби бонк пешниҳоди чунин хизматрасониҳо шартӣ зарурии нигоҳ доштани рақобатпазирии бонк ба шумор меравад.

Технологияи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, оғози солҳои 80-уми асри ХХ дар ИМА пайдо шудааст. Яке аз сабабҳои пайдоиши он, ин мавҷудияти маҳдудиятҳо барои кушодани филиал дар дигар штатҳо аз ҷониби бонкҳо буд [5, С.7]. Дар аввал системаи пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо телефон ва модем ба вуҷуд омад, айнаи замон бошад, рушди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет сурат мегирад. Солҳои охир имконият ва зарурати пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифодаи шабакаи Интернет ба вуҷуд омад. Ҳамин тавр, моҳи октябри соли 1995 Security First Network таъсис ёфт ва ин якумин бонке ба шумор мерафт, ки хизматрасониро тавассути интернет пешниҳод намуд. Баъдан бонки Австриягии Bank fur Arbeit and Wirtschaft ва бонки Бритонии Royal Bank of Scotland чунин хизматрасониро пешниҳод намуд [6, С.4].

Хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истилоҳи «бонки электронӣ» (e- bank) ва «бонки виртуалӣ» зич алоқаманд аст [11, С.3]. Бонки электронӣ ё ин ки виртуалӣ гуфта, одатан бонкero меноманд, ки офиси расмӣ надошта, муштарӣро тавассути телефон, интернет ва дар мавриди зарурат тариқи почта хизматрасонӣ мекунад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон қайд кард, ки анҷомдиҳии амалиёт ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ аз масофаи дур ба амал бароварда мешавад, чунки маҳсулот, воситаҳои гузаронидани амалиёт ва воситаҳои истифодаи хизматрасониҳои бонкӣ фосилавӣ хоҳанд буд.

Бояд қайд кард, ки баъзе иқтисоддонҳо хизматрасонии фосилавии бонкиро ҳамчун низоми мукамал меҳисобанд. Масалан, Г.А.Титаренко қайд мекунад, ки низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ «маҷмӯи усулҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо

истифода аз воситаҳои телекоммуникатсионӣ, ки дар он ҳузури ҳуди муштарӣ ба бонк лозим нест» [7, С.27]. Табиист, ки ҳар як низом дорои унсурҳои ба худ хос мебошад. Низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ низ дорои унсурҳои таркибии худ мебошад (ниг. ба расми 1).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои дар гардиши илмӣ қарор дошта
Расми №1 Таснифи унсурҳои низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ

Маълумотҳои расми 1 нишон медиҳанд, ки хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифода аз банкоматҳо, бонкиги агентӣ, интернет-бонкинг, маркази тамос, бонкинги мобилӣ ва ҳамёни электронӣ амалӣ гардонида мешавад, яъне инҳо роҳҳои асосии пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ ба ҳисоб мераванд. Банкомат – яке аз дастгоҳҳои асосӣ ва аз ҳама маъмулӣ мебошад, ки барои нақд кардани маблағ, дар баъзе мавридҳо барои пардохти хизматрасонии гуногун низ муқаррар гардидааст. Ба воситаи бонкинги агентӣ (POS-терминалҳо) бонкҳо дар мағозаҳо ва марказҳои савдои муайян ба мизочонашон хизматрасонӣ мекунанд. Марказҳои тамос – яке аз роҳҳои дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ буда, аини замон дар аксари ҳолатҳо номгӯи хизматрасониҳо хеле маҳдуд карда шудааст, аммо дар ҳолатҳои пайдоиши мушкилот бо кортҳо (гум кардан, дуздидан, рад кардани корт ва

ғайраҳо) хеле муфид аст. Интернет-бонкинг бошад ин низоми технологияҳои муосирест, ки ба идора намудани суратҳисобҳои бонкӣ ба таври онлайн тавассути шабакаи интернет имкон медиҳад.

Даршароити кунунӣ, ки истифодаи телефонҳои мобилӣ оммавӣ гардидааст, бонкинги мобилӣ яке аз роҳҳои осони дастрасӣ ба хизматрасонии фосилавии бонкӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи бонкинги мобилӣ ба мизочон имкони пайдо кардани маълумотро вобаста ба ҳолати суратҳисобҳо, кортҳо, қарзҳо ва пасандозҳо медиҳад, инчунин барои анҷом додани пардохтҳо, интиқоли маблағҳо ва дигар амалиётҳо бо истифода аз телефони мобилӣ созгор аст. Бонкинги мобилӣ барои истифодабарӣ мусоид мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки амалиётҳои молиявӣ дар ҳар вақт ва дар ҳар ҷо гузаронида шавад.

Истифодаи ҳамёни электронӣ ба муштарӣ имкон медиҳад, ки маблағи

хизматрасонии коммуналӣ, хизматрасонии алоқаро пардохт намояд, харидҳои гуногунро дар интернет-мағозаҳо анҷом диҳад, маблағҳои пулиро аз қорғҳои пластикӣ ба ҳамён ва баръакс интиқол диҳад, маблағи қарзро пардохт намояд ва дигар амалиёти бонкиро тариқи фосилавӣ гузаронанд.

Дар шароити кунунӣ технологияи пешниҳод ва истифодаи хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо суръати баланд пеш рафта истодааст, зеро, татбиқи васеи ХФБ ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам барои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ афзалиятҳои зиёдро доро мебошад (нигаред ба чадвали 1).

Чадвали №1 Афзалиятҳои истифодаи технологияи хизматрасонии фосилавии бонкӣ дар шароити муосир

БАРОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОНИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ	
Қулайноки	Имконияти истифодабарии хизматрасонӣ аз ҳар гӯшаи ҷаҳон
Фаврият	Пардохти хизматрасонӣ ба воситаи роҳҳои фосилавии хизматрасонӣ фавран амалӣ мегардад
Дастрасӣ	Арзиши истифодабарии хизматрасонии фосилавӣ кам буда, аксаран ройгон пешниҳод карда мешавад.
Бароҳати	Барои анҷоми амалиёт аз рӯи суратҳисоб ва истифода хизматрасонӣ лозим нест, ки мизоч ҳар мудом ба бонк биёяд, метавонад амалиётро аз кучое, ки хоҳад иҷро намояд ва дар ҳар лаҳза иттилооти воқеӣ доир ба ҳолати суратҳисоби худ дастрас намояд.
БАРОИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ-МОЛИЯВӢ	
Рақобатпазирии назарраси бонк.	Яъне нисбати дигар бонкҳое, ки то ҳол низоми хизматрасонии фосилавию дар худ татбиқ накардаанд, мақоми хосса доштан. Инчунин хизматрасонии бонкҳое, ки бе истифодаи технологияи фосилавӣ пешниҳод мегарданд, дар ҳудуди муайян маҳдуд мегарданд. Истифодаи ХФБ ба бонк имкон медиҳад, ки доираи васеи муштариёро берун аз ҳудуди ҷойгиршавии воҳидҳои сохторияш ва хориҷиёро низ хизматрасонӣ намояд.
Коҳишҳои хароҷотҳои бонк	Татбиқи хизматрасонии фосилавӣ дар фаъолияти бонк боиси коҳишҳои хароҷотҳо барои ташкили воҳидҳои сохтори нав ва хароҷотҳои амалиётӣ мегардад.
Сарфаи вақт	Сарфаи вақт барои кормандони бонк ва кам кардани сарбории онҳо.
Афзоиши даромади умумии бонк	Зиёд шудани даромад аз ҳисоби зиёд шудани базаи мизочон ва ба даст овардани даромади иловагии комиссиявӣ аз рӯи бақияи суратҳисобҳо.

Болоравии мақоми банк	Дар баробари хизматрасониҳои анъанавии банкӣ, инчунин хизматрасониҳои наву босифати мувофик ба талаботи мизочон пешниҳод мегардад, ки ин боиси мақоми хосса пайдо кардани банк дар миёни рақобон мегардад.
------------------------------	--

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси нишондодҳои чадвали 1 метавон гуфт, ки истифодаи технологияи хизматрасонии фосилавии банкӣ дар низоми банкӣ, ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ ва ҳам барои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои банкӣ бартариятҳои зиёдро дорост.

Низоми хизматрасониҳои фосилавии банкӣ, ки дар низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз даҳ сол мешавад қорӣ гардидааст, аини замон низоми мазкур марҳилаи дигаргунсозии сифатиро аз сар мегузаронад. Дар ин самт ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун субъекти асосӣ бояд заминаи заруриро фарҳам оранд, то ки на танҳо хизматрасониҳои фосилавӣ рушд ёбад, балки сифати он таҳким ёфта, дастрасии аҳоли ба мамоният роҳандозӣ карда шавад. Бояд қайд кард, ки солҳои охир истифодаи ҳамёни электронӣ ба таври назаррас афзудааст – ин хизматрасонист, ки ба шумо барои нигоҳ доштани маблағи электронӣ ва анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳои виртуалӣ бе кушодани суратҳисоби банкӣ имкон медиҳад. Тавассути ҳамёни электронӣ истифодабаранда

Шаффофияти фаъолияти иқтисодии банкро метавон бо роҳи такмил додани технологияи хизматрасониҳо ва механизмҳои назорати дохилӣ амалӣ намуд.

Рушди технологияи назорати иттилооти банкӣ яке аз омилҳои инкишофи бозори хизматрасониҳои банкӣ буда, дар шаффофтар гардидани фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ нақши муҳим мебозад. Назорати самаранок дар ташкилотҳои қарзӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии фосилавии банкӣ ба қошишҳои хавфҳои амалиётӣ ва пурзургардии амнияти иттилоотӣ боис мегардад.

Бо ин мақсад банкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ бояд [8, С.2]:

– санадҳои дохилии худро, ки тартиб ва шартҳои пешниҳоди хизматрасонии фосилавии банкиро муқаррар менамоянд, таҳия ва тасдиқ намоянд;

– ба сиёсати амнияти иттилоотии худ бо сабаби пешниҳод намудани хизматрасонии фосилавии банкӣ тағйири иловаҳои дахлдор ворид намоянд.

Барои таъмини мушаххаскунии муштариёни худ, ки хизматрасонии фосилавии банкиро истифода мебаранд, ташкилотҳои қарзӣ бо назардошти хавфҳои имконпазир бояд чораҳои заруриро татбиқ намоянд. Татбиқи усулҳои дахлдори мушаххаскунӣ дар раванди баҳодихии хавфҳо бояд муқаррар гарданд (ниг. ба расми2).

Расми 2. Тартиби мушаххаскунии муштарӣ-истифодабарандаи хизматрасонии фосилавии бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон № 201 “Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ”

Ташкилотҳои қарзӣ бояд аз технологияҳои нави мушаххаскунии муштарӣ огоҳ буда, онҳоро баҳо диҳанд ва татбиқ намоянд, инчунин вобаста аз намуди амалиёт ва сатҳи дастрасӣ бо назардошти хавфҳои мавҷудбуда дохил намудани тағйиротҳои дахлдорро ба низоми мушаххаскунии муштарӣ ба роҳ монанд [8, С.3]. Агар баҳодихии хавфҳо сатҳи пасти бехатариро ҳангоми истифодаи тадбирҳои мушаххаскуниё, ки аз омилҳои сода асос ёфтаанд (масалан, гузарвожа/рамз), муайян намояд, он гоҳ ташкилоҳои қарзӣ бояд тадбирҳои бисёрмилиаи мушаххаскунӣ, масалан гузарвожа/рамз/рамзи яққарата, рақами қорт ва рақами мушаххаскунандаи шахси истифода намоянд. Бо мақсади кам кардани хавфҳои имконпазир ташкилотҳои қарзӣ метавонанд низоми бехатарии бисёрсатҳаро (масалан, хизматрасонӣ бо компютери муайян, фосолаи муайяни вақт

барои хизматрасонӣ ва ғайра) истифода намоянд [8, С.4].

Бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии фосолавии бонкӣ ва савдои электронӣ кушодани суратҳисобҳои нави бонкиро мутобики қоидаҳои маъмули “муштарии худро бидон”, ки ҳузури бевоситаи муштариро ҳангоми кушодани суратҳисоб талаб менамояд, бояд амалӣ намояд. Бонки тиҷоратӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии фосолавии бонкӣ бояд дорои низоми мониторинг бошанд, ки он вазифаи аудитро иҷро карда, барои ошкор намудани амалиётҳои беиҷозат дар низомҳои иттилоотӣ қодир бошад.

Ҳамин тавр, хизматрасониҳои бонкии фосолави аз самтҳои маҳсуб меёбанд, ки дар оянда барои рушди муносибатҳои иқтисодӣ, таҳкимёбии суръати гардиши пул, рушди низоми бонкӣ ва афзоишёбии доираи маҳсулотҳои нави

бонкӣ заминаи муносиб фароҳам оварда,
самаранокии фаъолияти ташкилотҳои
қарзиро таҳким бахшанд.

АДАБИЁТ

1. Гаюров Г.Х., Махмадов О.С. Дистанционное банковское обслуживание и его роль в развитии банковского сектора Республики Таджикистан. Вестник ТГУПБП №3-серия экономические наук. 2017 - С. 95-106.
2. Бурмистрова П.Д., Шаталова Е.П. Дистанционное банковское обслуживание как средство модернизации банковских услуг // финансы и банковского дело. Вестник ГУУ №11, 2018- С.159-163.
3. Зяблицкая Н., Барыло Е.В., Шакирова К.В. Развитие дистанционного банковского обслуживания. сравнительная характеристика интернет-банкинга и мобильного банкинга /Региональные проблемы преобразования экономики// (DOI:10.26726/1812-7096-2020-06-101-109), №6 - 2020 С. 102-109.
4. Резник И.А. Электронный банкинг: Монография / И.А. Резник. – М.: Метаинформ, 2009. – 252 с.
5. Никонец О.Е., Попова К.А. Дистанционное банковское обслуживание как элемент экосистемы современного банка // Вестник ВУиТ. 2020. №1 (45). [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/distsionsionnoe-bankovskoe-obslyuzhivanie-kak-element-ekosistemy-sovremennogo-banka/viewer>, (санаи мурочиат 13.10.2024).
6. Бурулина Т.А., Юденков Ю.Н. Дистанционное банковское обслуживание // Символ науки. 2019. № 8. С. 24.
7. Титаренко Г.А. Компьютеризация банковских операций: учебно-практическое пособие / Г.А. Титаренко. – М.: Вузовский учебник, 2005. – 140 с. / В.М. Усоскин. – М.: Изд. «Все для вас». 2009. – 340 с.
8. Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон № 201 “Дар бораи хизматрасониҳои фисилавии бонкӣ”, аз 26 сентябри с. 2013, №235.
9. Одинаев С.П. Бонкҳои тичоратӣ: нақш, мақом ва аҳамияти онҳо дар муносибатҳои иқтисодии муосир. [Матн] / Одинаев С.П. // Ахбори АИ ҚТ (ISSN 2076-2569) – Душанбе 2019, №4 (257). – С.143-148.
10. Одинаев С.П. Таҳлили рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ-сохтории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (ISSN-2308-054X) №4/2(50) – Душанбе 2023. – С. 298-309.
11. Козлов, С.В. Некоторые аспекты правового регулирования дистанционного банковского обслуживания / С.В. Козлов // Банковское право, 2014. – № 3. – С. 57–65. – ISSN отсутствует. Ситник, А.А. Финансовые технологии: понятие и виды / А.А. Ситник // Актуальные проблемы российского права. – 2019. – № 6 (103). – С. 27–31. – ISSN 1994-1471.
12. Жданович, В.В. Стратегии и модели банковской деятельности в условиях развития цифровых технологий / В.В. Жданович // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 2 (115). – С. 838–841. – ISSN 1999-2300.
13. Одинаев С.П. Таҳқиқи фаъолияти бонкҳо ва самтҳои асосии рушди онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П., Курбонов А.К. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). – Душанбе 2020, №9. – С.91-98.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи қори бонкӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Телефон: (+992) 918-76-76-61.

Ғаюров Ғайрат Ҳакимович - н.и.и., дотсенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Телефон: (+992) 904-46-68-68.

Сведения об авторах:

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковского дела. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Телефон: (+992) 918-76-76-61.

Ғаюров Ғайрат Ҳакимович - к.э.н., доцент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru Тел: (+992) 904-46-68-68.

Information about the authors:

Odinaev Safarali Pulodkhonovich - Tajik National University, Assistant of the Department of Banking. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Phone: (+992) 918-76-76-61.

Gayurov Gayrat Khakimovich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Banking, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru, Phone: (+992) 904-46-68-68.

УДК:338.2(575.3)

ОИД БА МАСЪАЛАИ ФАЪОЛИЯТКУНИИ СОХТОРҶОИ СОҶИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ**Қаюмова С.Р.**

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои фаъолияткунии сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф қайд мекунад, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва таъмини руиҳи устувор имрӯз фаъолона истифода бурдани намуди нави захираҳо – коркардҳои зеҳнӣ зарур аст. Аломатҳои фарқкунандаи сохторҳои соҳибкорӣ, ки технологияҳои рақамиро истифода мебаранд, ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашуда барои муътадилгардонии бизнес-равандҳо, даст кашидан аз гардиши ҳуҷҷатҳои коғазӣ ба фоидаи низомҳои электронӣ, истифодаи қарорҳои махсусгардонидашудаи барномавӣ барои пешбурди муҳосибот ва идоракунии, нигоҳдориҳои электронии маълумот, истифодаи онлайн-платформаҳо барои ҳамкориҳои кормандон мебошанд. Дар мақола ҳамчунин равишҳои муосири пешбурди тиҷорат баррасӣ шуда, таърифи сохторҳои соҳибкорӣ дода мешавад ва хусусиятҳои фаъолияткунии онҳо дар шароити кунунии иқтисодӣ таҳлил карда шудаанд. Муаллиф зарурати ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро дар фаъолияти ширкатҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии онҳо асоснок кардааст.

Калидвожаҳо: сохторҳои соҳибкорӣ, иқтисоди рақамӣ, ҷаҳонишавӣ, соҳибкорӣ, технологияҳои рақамӣ, технологияҳои компютерӣ, амалиётҳои тиҷоратӣ.

Барои иқтибос: Қаюмова, С. Р. Оид ба масъалаи фаъолкунии сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ / С. Р. Қаюмова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 302-309.

К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**Қаюмова С.Р.**

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы функционирования предпринимательских структур в условиях цифровой экономики. Автор подчеркивает, что для повышения конкурентоспособности и обеспечения устойчивого развития сегодня необходимо активно использовать новый вид ресурсов - интеллектуальные разработки. Отличительными признаками предпринимательских структур, использующих цифровые технологии являются внедрение автоматизированных систем для оптимизации бизнес-процессов, отказ от бумажного документооборота в пользу электронных систем, использование специализированных программных решений для ведения бухгалтерии и управления, электронные хранилища данных, использование онлайн-платформ для взаимодействия сотрудников. В статье также рассматриваются современные подходы к ведению бизнеса, дается определение предпринимательских структур и анализируются особенности их функционирования в текущих экономических условиях. Автор обосновывает необходимость внедрения

цифровых технологий в деятельность компаний для повышения их эффективности и конкурентоспособности.

Ключевые слова: *предпринимательские структуры, цифровая экономика, глобализация, предпринимательство, цифровые технологии, компьютерные технологии, коммерческие операции.*

ON THE ISSUE OF THE FUNCTIONING OF BUSINESS STRUCTURES IN A DIGITAL ECONOMY

Kayumova S.R.

Annotation. The article discusses the functioning of business structures in the digital economy. The author emphasizes that in order to increase competitiveness and ensure sustainable development today it is necessary to actively use a new type of resource - intellectual developments. Distinctive features of business structures using digital technologies are the introduction of automated systems to optimize business processes, the abandonment of paper document flow in favor of electronic systems, the use of specialized software solutions for accounting and management, electronic data warehouses, and the use of online platforms for employee interaction. The article also examines modern approaches to doing business, defines business structures and analyzes the features of their functioning in the current economic conditions. The author substantiates the need to introduce digital technologies into the activities of companies to increase their efficiency and competitiveness.

Key words: business structures, digital economy, globalization, entrepreneurship, digital technologies, computer technologies, commercial operations.

Гузориши масъала. Иқтисоди рақамӣ як модели нави фаъолияти хоҷагиро ифода мекунад, ки ба ҷорикунӣ васеи технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ асос ёфтааст. Вай тамоми соҳаҳои ҳаётро фаро гирифта, равандҳои истеҳсолӣ, идоракунии давлатӣ ва дигар равандҳоро тағйир дода, онҳоро самарабахштар ва дастрастар мегардонад. Хусусиятҳои асосии иқтисодиёти рақамӣ гузариш ба дороиҳо ва хизматрасониҳои рақамӣ мебошанд, ҳамкориҳои агентҳои иқтисодӣ тавассути платформаҳои рақамӣ, ворид шудан ба бозорҳои наву пешниҳоди молҳо ва хизматҳое, ки ба эҳтиёҷоти инфиродӣ мувофиқат мекунанд, сурат мегирад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт боиси ҳамкориҳои мустақими байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, кам кардани хароҷот ва суръатбахшии

муомилот, автоматикунӣ вазифаҳои муқаррарӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, фароҳам овардани имкониятҳои наву мегардад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба фаъолияткунӣ сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ дар таълифоти илмӣ олимони ба монанди: Азизкулов Д.М., Шодиев К.Қ., Бабкин А.В., Вертакова Ю.В., Иноземцев В. Л., Карпов В.В. мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола таҳлили масъалаҳои вобаста ба фаъолияткунӣ сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар ҷаҳони имрӯза иқтисодиёти рақамӣ нақши калидӣ мебозад, ки ҳамчун катализатори тавоноии инноватсия, баланд бардоштани

рақобатпазирӣ ва суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ барои бизнес-сохторҳо дар саросари ҷаҳон баромад мекунад.

Ба андешаи Д.М. Азизкулов «Иқтисоди рақамӣ – ин шабакаи ҷаҳонии фаъолияти иқтисодӣ, амалияи корӣ ва ҳамкориҳои касбӣ мебошад, ки бо технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дастгирӣ карда мешавад»[1]

Навовариҳои муосири технологӣ дар соҳаи рақамӣ на танҳо ҷаҳонро тағйир медиҳанд, балки барои рушди тичорат имкониятҳои беҳудуд мекушоянд. Иқтидори бузурги технологияҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки маҳсулот, хидматҳо ва бизнес-моделҳои инноватсиониро ташкил диҳанд, ки ба қарорҳои рақамӣ асос шудаанд, равандҳои истеҳсолиро такмил диҳанд, ба бозорҳои нав ворид шаванд, хароҷотро коҳиш диҳанд, суръати корро тезонанд, сифати маҳсулот ва хизматрасониро беҳтар кунанд.

Соҳибкорӣ – ин фаъолияти мустақилест, ки бо хатар ва таваккали худ аз ҷониби шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки бо тартиби муқарраршуда ба қайд гирифта шудаанд, анҷом дода мешавад.

Таърифи мазкури соҳибкор моҳияти фаъолияти соҳибкориро дақиқ инъикос мекунад.

Мақсади соҳибкорӣ ба даст овардани фоида аз истифодаи амвол, истеҳсол, фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ мебошад.

Хусусиятҳои асосии соҳибкорӣ озодии интихоб, мустақилият, таваккал, тамоюли фоида мебошанд.

Соҳибкорӣ дар иқтисодиёт асосан аз ҳисоби таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молу хизматрасонӣ, ҷорӣ намудани инноватсия, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, таъсиси ширкатҳо ва истеҳсолоти нав, ки доираи молу хизматрасониро дар бозор васеъ менамояд, нақши муҳим мебошад.

Дар ҷаҳони муосир вазифаи соҳибкорӣ на танҳо тавассути корпоратсияҳои калон, балки тавассути тичорати хурду миёна низ амалӣ карда мешавад.

Байни вазъи соҳибкории хурду миёна ва суръати рушди иқтисоди кишвар робитаи бебаҳс вучуд дорад. Маҳдуд будани захираҳои тичорати хурду миёнаро нисбат ба ширкатҳои бузург ба тағйирёбии иқтисодӣ осебпазиртар мекунад ва барои таъмини рушди худ ба дастгирии дахлдори давлатӣ эҳтиёҷ доранд. Дар бисёре аз кишварҳои, ки аз рӯи афзоиши ММД пешсафанд, тичорати хурду миёна дар тавлиди даромад нақши калидӣ доранд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки Тоҷикистон ба рушди тичорати хурду миёна хеле эҳтиёҷ дорад. Тичорати хурду миёна ба истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ машғул буда, вазифаи воридотивазкунии молҳои хориҷиро аз ҳисоби нархҳои паст иҷро намуда, инчунин иқтидори содиротии давлатро афзун менамояд. Ба ғайр аз истеҳсоли молу хизматрасонӣ, воридотивазкунӣ ва баланд бардоштани иқтидори содиротӣ, тичорати хурду миёна дар рушди инноватсия нақши калидӣ мебошад. Ба гуфтаи М. Карпов, зиёда аз нисфи кашфиёти муҳими илмӣ асри XX аз тарафи субъектҳои тичорати хурду миёна ба даст оварда шудаанд[5]. Яке аз хусусиятҳои асосии тичорати хурду миёна дастрасии он аст. Тичорати хурду миёна сармоягузориҳои калони ибтидоиро талаб намекунад, ки ин тичорати хурд ва миёнаро барои соҳибкорои навқор ҷолиб мегардонад.

Ба шарофати ин, тичорати хурду миёна қобилияти беназири зуд воқуниширо ба тағйирот дар шароити бозор, пур кардани ҷойҳои аз ҷониби ширкатҳои бузург азхуднашуда, пешниҳоди маҳсулот ва хидматҳои инноватсионӣ ба истеъмолкунандагон, истифодаи самараноки захираҳои маҳдуд доранд.

Дар робита ба ин, ташкили тичорати хурду миёна ва калонро, ки аз рӯи

принсипҳои соҳибкорӣ фаъолият мекунад, ҳамчун бизнес-сохтор баррасӣ менамояд.

Пайдо шудан ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ бо чунин омилҳои калидӣ, ба монанди қонунҳои ташкили ғоида, диверсификасияи талабот ва рақобати шадид зич алоқаманд аст.

Аксар вақт, пайдоиши техникаву технологияи нав ва маҳсулоти баланди технологӣ боиси пайдоиши талабот ба онҳо намегардад, зеро бозор ҳанӯз имкониятҳои ин маҳсулоти навро дарк накардааст.

Дар чунин ҳолатҳо пайдоиши аввалини эҳтиёҷоти нав, яъне талабот бояд аз ҳисоби аз ҷиҳати технологӣ ба бозор баровардани маҳсулоти нав ҳавасманд карда шавад.

Рақобатпазирии сохторҳои соҳибкорӣ имрӯз бо равандҳое, ки дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба амал меоянд, зич алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки иқтисоди ҷаҳонӣ дар даҳсолаҳои охир дар робита ба рушди ҷаҳонишавӣ ва гузаштани он ба навъи захиранигоҳдорандаи рушд, аз ҳисоби якбора боло рафтани нархи маҳсулоти энергетикӣ ва ашёи хом хусусиятҳои сифатан нав пайдо кард.

Самти стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории рушди сохторҳои соҳибкорӣ имрӯз истифодаи васеи навъии нави захираҳо – коркардҳои зеҳнӣ мебошад мебошад. Тасодуфӣ нест, ки дар солҳои охир ба ҷумлаи пешсафони ҷаҳонӣ ширкатҳое пеш бароманд, ки дар тавозуни худ қисми бартаридоштаи дороиҳои ғайримоддиро доранд, ҳаҷми фурӯши маҳсулоти илмталаб дар бозори ҷаҳонӣ бошад аз триллионҳо доллар гузашт.

Дар шароити муосир ду тамоюли асосиро метавон ҷудо кард: пурзӯршавии равандҳои ҷаҳонишавӣ ва афзалияти навъи инноватсионии рушди иқтисодиёт.

Дар шароити ҷаҳонишавии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ машғул шудан ба фаъолияти самараноки соҳибкорӣ ниҳоят мушкил мегардад.

Аз соҳибкор на танҳо малакаҳои амалӣ ва донишҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқ, балки инчунин соҳиббудани усулҳои махсусе, ки ба таври муназзам наздик шудан ба таҳлили вазъияти проблемавино имкон медиҳанд, пешгӯӣ карда тавонистани оқибатҳои амалҳои муайян, пайдо кардани ҳалли инноватсионии соҳибкорӣ талаб карда мешаванд.

Соҳибкор на тасодуфӣ, балки дар асоси таҳлили қонуниятҳои рушди соҳаи мушаххаси предметӣ, на танҳо масъулияти молиявӣ, маънавӣ ва ахлоқиро барои истихроҷи ақидаҳои дахлдор дар бозор бар дӯш дорад. Ҳамин тариқ, фаъолияти соҳибкорӣ имрӯз мазмуни нави зеҳнӣ ва инноватсионӣ мегирад. Технологияҳои ҷустуҷӯи мақсадноки ҳалли инноватсионӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ воситаи асосии соҳибкори муосир, ки дар шароити равандҳои ҷаҳонишавӣ амал мекунад, мегардад.

Онҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо ғояҳои нави соҳибкорӣ аз ҷиҳати концептуалӣ асоснок карда шаванд, балки инчунин ба таври назаррас ҳаҷми таваққали соҳибкорӣ коҳиш дода шавад, тамоюлҳои манфие, ки метавонанд ҳангоми татбиқи навгониҳо ба миён оянд, роҳ дода нашаванд ё сари вақт огоҳ карда шавад. Таъсис ва азхудкунии босуръати тижоратии маҳсулот ва технологияҳои нав имрӯз шартӣ калидии бартарии рақобат, рушди устувори иқтисодии сохторҳои соҳибкорӣ баромад мекунад.

Афзоиши якбораи миқёси ҳамкорихои байналмилалӣ илмӣ-техникӣ ба он оварда расонд, ки дар асри XXI эҷод ва истифодаи донишҳо, маҳсулот, хизматрасонӣ ва технологияҳои нав хусусияти глобалиро пайдо кард.

Ҳамкориҳои зичи кишварҳои гуногун, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ ба вуҷуд омадааст, дар муҳити рақобати ҷаҳонӣ ба амал меояд.

Ҷаҳонишавӣ рақобати байни иштирокчиёни иқтисоди ҷаҳонро аз байн

намебарад, балки онро ба дараҷаи баландтар мебардорад. Дар охири асри XX - ибтидои асри XXI дар табиати рақобат чи дар бозорҳои миллӣ ва чи дар бозорҳои ҷаҳонӣ тағйироти муҳим ба амал омаданд.

Комебиҳо дар техникаи компютерӣ, информатика ва воситаҳои алоқа шароитро барои гузаштан ба навъи инноватсионии рушди иқтисодӣ фароҳам овард, ки барои бисёр мамлакатҳои ҷаҳон дар замони мо хос аст.

Мундариҷаи он бо паҳншавии маҳсулот ва технологияҳои илмталаб муайян карда мешавад, ки ба истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ, технологияи компютерӣ, низоми пешрафтаи алоқа ва интиқоли маълумот, усулҳои пешрафтаи идоракунии равандҳои истеҳсолӣ ва амалиёти тижоратӣ, таъмини сарфаи захираҳо ва риояи меъёрҳои экологӣ асос ёфтааст.

Ба андешаи В.Л. Иноземтсев [4], давраи ашӯи хом ба охир расид, оянда ба ҷомеаи пасоиндустириалӣ тааллуқ дорад, ки иқтидори рушди он бо дараҷаи ҳаматарафа зиёдшаванда бо миқёси иттилоот ва донишхое, ки он дорад, муайян карда мешавад.

Иқтисодиёти муосир пасоиндустириалӣ мебошад, зимнан онро аксар вақт нав, инноватсионӣ, иқтисодиёти дониш, салоҳиятҳо, ҳамкориҳои шабакавӣ меноманд.

Ба андешаи А.В. Бабкина ва диг. [2], ибтидои асри XXI ба рушди технологияҳои рақамӣ дар асоси инқилоби иттилоотӣ ва равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт оварда расонд.

Иттилоот дар ҷомеа ва дар раванди хоҷагидорӣ захираи асосӣ гашт. Дар дасти инсон он ба дониш мубаддал мешавад, муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бошад торафт бештар ба фазои шабакавӣ мегузарад. Омили калидии табдилёбии рақамӣ дар фаъолияти субъектҳои бозор рушди фарҳанги рақамӣ мебошад.

Аз рӯи таърифи Бонки ҷаҳонӣ, “иқтисоди рақамӣ – ин парадигмаи нави рушди босуръати иқтисодӣ мебошад.”

Дар шакли умумӣ иқтисоди рақамиро метавон ҳамчун қисми муносибатҳои иқтисодӣ, ки тавассути Интернет, алоқаи кандуӣ, ТИК миёнаравӣ мекунад, муайян кард.

А. Энговатова [6] ҳисоб мекунад, ки иқтисоди рақамӣ – ин иқтисодиётест, ки ба усулҳои нави тавлид, коркард, нигоҳдорӣ, интиқоли маълумот, инчунин технологияҳои рақамии компютерӣ асос ёфтааст. Ба андешаи ӯ, дар ҷаҳорҷӯби ин модели иқтисодӣ моделҳои мавҷудаи тижорати бозорӣ дигаргунии кулӣ мегирад, модели ташаккули арзиши изофӣ ба таври назаррас тағйир ёфта, аҳамияти миёнаравҳо дар ҳама сатҳҳо дар иқтисодиёт якбора коҳиш меёбад.

М. Холматов муайян мекунад, ки «Иқтисоди рақамӣ ин фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар натиҷа ва дар асоси васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотии рақамӣ дар равандҳои истеҳсолӣ, идоракунии давлатӣ ва дигар равандҳо бо мақсади таъмини манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, беҳтар намудани сифати зиндагии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин фароҳам овардани шароити зарурӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти кишвар дар бозори хориҷӣ ташаккул ёфтааст».

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти рақамӣ - ин фаъолиятест, ки бевосита ба рушди технологияҳои компютери рақамӣ алоқаманд аст, ки ба он ҳам хидматрасонии пешниҳоди хидматҳои онлайн, ҳам пардохтҳои электронӣ, ҳам тижорати онлайнӣ дохил мешавад, ки аз ҷониби корхонаҳо барои истеҳсоли маҳсулот ва хидматҳо, пайдоиши каналҳои нави рақамии коммуникатсионӣ ва аз нав дарк кардани равиши истифодаи иттилоот фаъолона истифода мешаванд. Рушди иқтисоди рақамӣ бо рушди иқтисоди дониш алоқамандии

ногусастанӣ дорад. Асоси иқтисоди донишро истеҳсолоти ғайримоддӣ ташкил медиҳад, афзоишро бошад одамоне таъмин мекунад, ки ин донишхоро доро мебошанд.

Ба шарофати рушд ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар ҳаёти мо имрӯз мо метавонем дар бисёр ҳолатҳо бе миёнарав кор кунем. Вай имконият медиҳад, ки арзиши пардохтҳо кам карда шавад ва манбаъҳои нави даромадро мекушояд. Дар on-line, арзиши хизматрасониҳо нисбат ба иқтисодиёти анъанавӣ аз ҳисоби кам кардани хароҷоти таблиғот хеле пасттар аст.

Зимнан, худи хизматрасониҳо, ҳам давлатӣ ва ҳам тижоратӣ, дастрастар мегардад. Илова бар ин, молу хизматрасониҳо дар фазои рақамӣ метавонанд зуд ба бозори ҷаҳонӣ ворид шуда, барои истеъмолкунандагон дар ҳар гӯшаи ҷаҳон дастрас шаванд.

Маҳсулоти пешниҳодшуда метавонад зуд ба интизориҳо ё ниёзҳои истеъмолкунандагон мутобиқ карда шавад. Илова бар ин, иқтисоди рақамӣ контенти бештари иттилоотӣ, таълимӣ, илмӣ, фароғатиро пешкаш мекунад.

Дар ширкати рақамӣ тағйироти равандҳои тижоратӣ дар вақти воқеӣ бо истифода аз системаи иттилоотии корхона ба амал меоянд. Асоси ташкилот, дороии рақамии он контент, имконияти кор бо он ва истифода бурдан дар ҳама равандҳои тижоратӣ мебошад.

Иқтисоди рақамӣ моделҳои нави тижоратро ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, ба сохторҳои соҳибкорӣ лозим аст, ки истифодаи ин моделҳои тижоратро омӯзанд ва аз технологияҳои рақамӣ баҳра баранд.

Зимнан, технологияҳои нав одатан тағйироти куллиро дар ширкатҳо талаб мекунад. Иқтисоди рақамӣ аз нуқтаи назари ҳосилнокии меҳнат ва хароҷоти имконпазир ба як воҳиди маҳсулот нисбат ба анъанавӣ самараноктар аст.

Дар солҳои наздик, равандҳои бештар ба интернет ва ба облака мегузарад ва тамоми соҳаҳо метавонанд дар шакли рақамӣ фаъолият кунанд. Иқтисоди рақамӣ интиқоли аксари равандҳои тижоратро ба on-line дар бар мегирад. Ин идоракунии, назорат ва таҳлили тамоми равандҳои асосии тижоратии ширкат, аз ҷумла on-line –мувофиқакунии шартномаҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ, равандҳои логистикӣ, бақайдгирии аҳдҳо, харид, омӯзиши ҳаёти кормандон, мониторинги муносибатҳо бо шарикон ва мизочон, дастгирии техникӣ ва ғайра мебошад.

Бинобар ин, ба ғайр аз системаҳои иттилоотӣ, дар ширкат маданияти ташкилии дахлдорро ҷорӣ кардан лозим аст.

Дар маҷмӯъ ин самарабахшӣ, маҳсулнокии ва иқтидори рушди тижоратро ба бартарии рақобатпазире, ки корхонаҳо ба он ниёз доранд, таъмин менамояд.

Аммо, таҷдиди фарҳанги корпоративӣ ва равандҳои тижоратии ташкилот душвортарин тағйирот барои ширкатҳои Тоҷикистон мебошанд.

Иқтисоди рақамӣ мубодилаи маълумотро дар байни иштирокчиёни равандҳо дар режими on-line дар назар дорад. Афзалиятҳои он дар муқоиса ба анъанавӣ: вай ҳамкориҳои тарафҳоро содда ва метезонад, идоракунии равандҳои иқтисодиро соддатар ва шаффофтар мегардонад; ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба микросе байналмилалӣ афзоиш диҳанд [3].

Пеш аз гузаштан ба технологияҳои рақамӣ, ширкатро зарур аст, ки равандҳои тижоратии худро таҳлил кунад. Фаҳмидан лозим аст, ки кадом равандҳо ба гузаштан ба формати электронӣ эҳтиёҷ доранд, хароҷоти ин тағйиротҳо муайян карда шаванд ва афзалиятҳоеро, ки рақамикунонӣ медиҳад, тасвир кард.

Нишондиҳандаҳои калидии сатҳи ҳуби рақамикунонӣ қабули қарорҳо дар асоси маълумоти объективии таҳлили тижорат ва

истифодаи воситаҳои технологии баланд бардоштани ҳосилонокӣ мебошанд.

Аломатҳои фарқкунандаи сохторҳои соҳибкорӣ, ки технологияҳои рақамиро истифода мебаранд, инҳоянд: сатҳи баланди автоматикунӣ; гардиши ҳуҷҷатҳои дохилии электронӣ; низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунӣ; маҳзани маълумотҳои электронӣ; мавҷудияти шабакаҳои иҷтимоии корпоративӣ.

Иқтисоди рақамӣ автоматикунонии максималии равандҳои тиҷорати дохили корхона ва муносибатҳоро бо контрагентҳо ва мақомоти давлатӣ аз ҳисоби истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар назар дорад.

Технологияҳои рақамӣ вақти коммуникатсияро кам мекунанд ва ҳамаи равандҳои тиҷоратиро суръат мебахшанд, аз ин рӯ диққати махсусро рушди нерӯи инсонӣ тақозо мекунанд. Барои мутахассис доро будани салоҳият дар соҳаи технологияҳои нав, эксперт (коршинос) будан дар соҳаи худ, зуд омӯختан ва ҷорӣ намудани қарорҳои нав зарур аст.

Малакаи кор дар масофаи дур низ муҳим аст. Шумораи афзояндаи ширкатҳо бо дастаҳои дурдаст бомуваффақият кор мекунанд ва ин тамоюл танҳо афзоиш меёбад.

Ширкатҳои рақамӣ технологияи муосири иттилоотиро ба сифати бартари рақобат истифода мебаранд ва ба рушди дарозмуддат тамарқуз мекунанд.

Ширкати анъанавӣ, ки роҳи табдили тиҷорати рақамиро тай карда, ба бозор аллакай маҳсулоти нави рақамиро пешниҳод мекунанд.

Дар хотима, тавре ки таҷриба нишон медиҳад, осонтарин соҳаҳо барои табдили рақамӣ соҳаҳои мебошанд, ки дар онҳо технология дер боз асоси тиҷорат гардидааст - инҳо бахши молиявӣ, бахши хизматрасонӣ ва савдо мебошанд. Имрӯз сатҳи рақобатпазирии ташкилот ба дараҷаи хеле баланд на танҳо бо сифати маҳсулот, балки инчунин қобилияти корхона барои ба истеъмолкунандагон пешниҳод кардани молу хизматрасониҳои нав бо хосиятҳои беназир, аз ҷумла тавассути истифодаи технологияҳои нав муайян карда мешавад.

Адабиёт

1. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на российском рынке// Вектор экономики. 2018. № 3 (21). – С. 62-72
2. Бабкин А.В. Цифровая трансформация экономики и промышленности: проблемы и перспективы: монография / А.С. Алетдинова, А.В. Бабкин и др. / Под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина.- СПб: Изд-во Политехн. Ун-та, 2017. – 807 с.
3. Вертакова Ю.В. Трансформация управленческих систем под воздействием цифровизации экономики: монография / Ю.В. Вертакова, Т.О. Толстых, Е.В. Шкарупета, Е.В. Дмитриева. Курск: ФГБОУ ВО «Юго-западный государственный университет», 2017. – 147 с.
4. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия и перспективы. М.: Логос, 2000. – 304с.
5. Карпов В.В. Методические основы моделирования механизма господдержки МСП Вестник Томского государственного университета. Экономика. 2014. №4 (28) – С.63-73
6. Цифровая экономика: как специалисты понимают этот термин. Rambler.ru. [Электронный ресурс]. URL: news.rambler.ru/economics/tsifrovaya-ekonomika-kak-spetsialisty-ponimayut-etot-termin/ (дата обращения: 05.01.2024)
7. Нурализода, А. Н. Асосҳои назариявии рушди иқтисоди рақамӣ дар минтақаҳо: назарияҳо, таҳлилҳо ва пешниҳодҳо / А. Н. Нурализода, Д. Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 1(35). – Р. 153-165.

8. Шодиев, К. К. Роль и место малого и среднего предпринимательства в современных условиях / К. К. Шодиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/10(219). – С. 249-252

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қаюмова Ситора Равшановна — муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Нахимова 64/14.Тел.: (+992) 918-58-84-13

Информация об авторе:

Қаюмова Ситора Равшановна – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 918-58-84-13

Information about the author:

Kayumova Sitora Ravshanovna – senior lecturer at the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14.Tel.: (+992) 918-58-84-13

УДК: 336 (575.3)

ТАҲҚИҚИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ БОЗОРИ МОЛИЯ

Иномова Д.И.

Аннотатсия. Дар мақолаи илмӣ таҳлили рушди шаклҳои бозори молия имконият фароҳам меорад, ки вижагиҳои ҳар як модел дар алоҳидагӣ баррасӣ гардад, хусусиятҳои он таҳқиқ карда шавад ва унсурҳои асосии онҳо муайян гардида, модели муътадил барои кишварҳои рӯ ба инкишоф интихоб карда шавад. Дар робита ба ин, чиҳати интихоби модели муайян барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти баррасӣ ва таҳлили ҳолати рушди бозори молиявӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ва давлатҳои рушдёфта пеш меояд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи давлатҳое, ки дар онҳо бозори молиявӣ ва унсурҳои асосии он тақвият ёфтаанд, таҳия намудани низоми вижа, бахусус бозори молиявӣ метавонад, ки рушди муносибатҳои молиявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин сохта, ба дигар соҳаҳои иқтисоди милли таъсири мусбӣ расонад. Ба вижа, рушди бозори қоғазҳои қиматнок, бозори асъор, бозори қарз аз самтҳои махсус меёбанд, ки бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд ёбанд ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти милли бештар гардад.

Калидвожаҳо: бозори молия, қоғазҳои қиматнок, бонкҳои тичоратӣ, таваррум, бухронҳои бонкӣ, захираҳои молиявӣ

Барои иқтибос: Иномова, Д. И. Таҳқиқи таҷрибаи хориҷии рушди бозори молия / Д. И. Иномова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 310-321.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА

Иномова Д.И.

Аннотация. В научной статье анализ развития форм финансового рынка дает возможность рассмотреть особенности каждой модели в отдельности, исследовать ее особенности, определить их основные элементы и выбрать подходящую модель для развивающихся стран. В связи с этим, чтобы выбрать определенную модель экономики Республики Таджикистан, необходимо рассмотреть и проанализировать состояние развития финансового рынка в развивающихся и развитых странах. Основываясь на опыте стран, где финансовый рынок и его основные элементы укрепились, развитие специальной системы, особенно финансового рынка, может обеспечить развитие финансовых отношений в Республике Таджикистан и оказать положительное влияние на другие сферы национальной экономики. В частности, развитие рынка ценных бумаг, валютного рынка и кредитного рынка входит в число направлений, которые следует развивать в Республике Таджикистан и их влияние на национальную экономику должно возрастать.

Ключевые слова: финансовый рынок, ценные бумаги, коммерческие банки, инфляция, банковские кризисы, финансовые ресурсы

STUDY OF FOREIGN EXPERIENCE IN FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT

Inomova D.I.

Abstract. In a scientific article, the analysis of the development of financial market forms makes it possible to consider the features of each model separately, to study its features, to determine their main elements and to choose a suitable model for developing countries. In this regard, in order to choose a specific model of the economy of the Republic of Tajikistan, it is necessary to consider and analyze the state of development of the financial market in developing and developed countries. Based on the experience of countries where the financial market and its main elements have strengthened, the development of a special system, especially the financial market, can ensure the development of financial relations in the Republic of Tajikistan and have a positive impact on other areas of the national economy. In particular, the development of the securities market, the currency market and the credit market are among the areas that should be developed in the Republic of Tajikistan and their impact on the national economy should increase.

Key words: financial market, securities, commercial banks, inflation, banking crises, financial resources

Гузориши масъала. Таҳқиқотҳо, омӯзиши адабиёти соҳавӣ ва таҳлили ҳолати рушди бозорҳои молия нишон медиҳанд, ки раванди тараққиёбии ин бозорҳо муддати тӯлониро ташкил медиҳад. Рушди бозори молия дар ҷаҳон бо мушаилоти зиёд алоқаманд буда, нахустин муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ дар ҷаҳонро метавонем ҳамчун заминаи асосии ташаккули бозори мазкур арзёбӣ намоем.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Азизов С.А., Бахтараева К.Б., Грачев Г.В., Миркин Я.М., Кудинова М.М., Левченко А.В., Жукова Т.В., Моисеев С.Р., Саввина О.В., Шарипов Б.М. дар доираи мавзуи мазкур корҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола. Тақвияти муносибатҳои молиявӣ дар кишварҳои ҷаҳон ва давра ба давра ташаккул ёфтани заминаи муҳими молиявӣ, аз ҷумлаи асбобҳои молиявӣ пешрафти бозор молия ва ташаккули бозорҳои дигар молиявӣ ба монанди бозори қарз, бозори асъор, бозори сармоя ва бозори қоғазҳои қиматнокро ба роҳ мондааст. Дар ин робита ба ин, истифодаи мақсадноки таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон оид ба рушди инкишоф ва давраҳои ташаккули бозори молиявӣ метавонад, ки зимни ташкили модели

вижаи бозори молия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити муносибро ташкил намояд.

Муҳтавои асосии мавод. Дар ташаккули бозори молия ташкили хариду фуруши қоғазҳои қиматнок, пайдоиши аввалин бонкҳо, пайдоиши биржаҳо, таҳаввули муносибатҳои қарзӣ, рушди амонатгузорӣ, ивази асъорҳо ва ғайра нақши калидиро иҷро намудаанд. Илова ба ин, таҳкимёбии бозорҳои молия дар ҷаҳон бо мушкilotи зиёде ба монанди: бухронҳои молиявӣ, муфлисшавии ташкилотҳои молиявӣ, аз байн рафтани бонкҳои тичоратӣ, таваррум, бухронҳои бонкӣ ва ғайраҳои алоқаманд мебошад, ки дар маҷмӯъ тақвияти бозорҳои молиявиро дар ҷаҳон таъмин намудаанд. Яъне, дар асоси пайдоиши мушкilotи зиёд бозорҳои молиявӣ таҳким ёфта, давра ба давра рушд ёфтаанд. Аз ин лиҳоз омӯзиш ва таҳқиқи ташаккули бозорҳои молиявӣ дар ҷаҳон метавонад, ки раванди рушди бозори молияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суръат бахшида, унсурҳои таркибии онро тақвият мебахшад. Зеро истифодаи таҷрибаи рушди бозори молия дар ҷаҳон барои иқтисоди кишварҳои

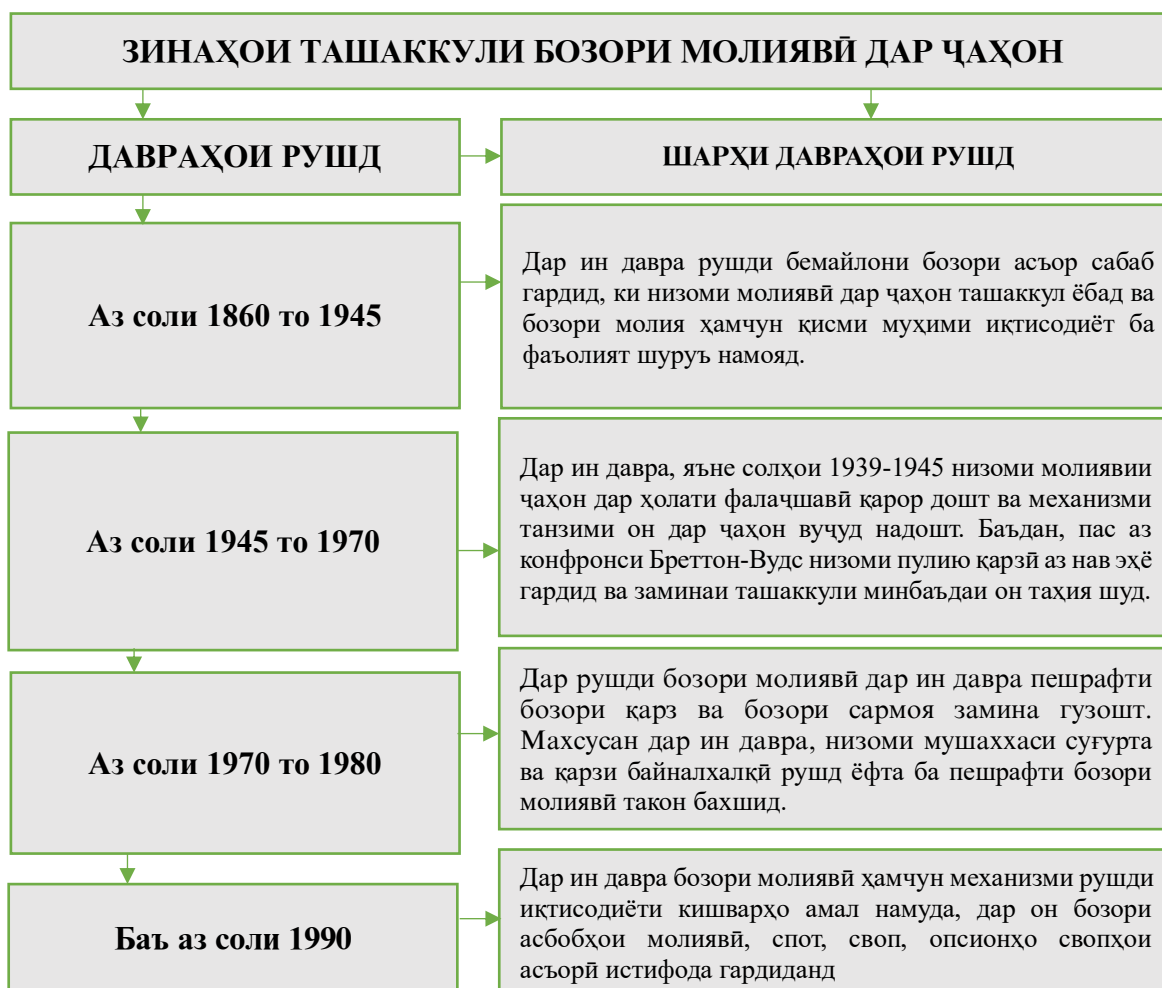
рӯ ба таракқӣ ва дар ҳолати гузариш қарордошта аз аҳамият холӣ нест.

Зимни ташкили низоми молиявӣ ва ташаккули унсурҳои зертобей он омӯзиш ба истифодаи таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф зарур арзёбӣ карда мешавад. Махсусан дар шароити муносири иқтисодӣ, ки муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ ба тадриҷ рушд ёфта истодаанд, ташкили низоми мушаххаси молиявӣ барои ҳар як давлати алоҳида зарур мебошад. Аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки узви фаъолияти иқтисодӣ ва ҳаҷонӣ аст, ташкили низом ва ё модели махсуси молиявӣ, ки имкониятҳо ва вижагиҳои иқтисоди миллиро фарогир бошад, зарур аст. Дар ин раванд омӯзиш, таҳқиқ ва баррасии рушди бозори молия дар таҷрибаи ҳаҷонӣ ва кишварҳои рушдёфта зарур арзёбӣ карда мешавад. Зеро истифодаи таҷрибаи рушди бозори молия дар ҳаҷон аз нигоҳи иқтисодӣ муфид буда, метавонад дар ташаккули модели миллии бозори молиявӣ заминаи мусоидро фароҳам оварад. Илов ба ин, ташкили модели вижаи бозори молия ва таъмини рушди минбаъдаи он дар муттамарказгардонии захираҳои молиявӣ, пешгирии аз бӯҳронҳои молиявӣ ва сармоягузори доимии иқтисодӣ таъсири

амиқ расонида, суръати муносибатҳои молиявӣ иқтисодиро афзоиш медиҳад.

Ба андешаи Шарипов Б.М. “омӯзиши таҷрибаи ҳаҷонии рушди бозори молия дар аксари кишварҳои ҳаҷон шаҳодат медиҳад, ки новобаста аз он, ки бозори молия хусусияти умумӣ дорад, аммо дар якқатор кишварҳои ҳаҷон ба таври махсус инкишоф ёфтааст”[7,с.85]. Яъне, инкишофи бозори молия метавонад, ки дар ҳар як давлати алоҳида ба тарзу услуби хос рушд намояд, новобаста аз он, ки вазифаҳои яқрангро иҷро менамоанд. Аз ин ҷост, ки ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии бозори молия дар кишварҳои ҳаҷон аз ҳамдигар фарқ менамоанд ва дар баъзе кишварҳо дар асоси стратегияҳои иқтисодии ба онҳо хос рушди бозори мазкур роҳандозӣ гардидааст.

Дар асоси ташаккул ва рушди бозори молия дар ҳаҷон, зарур аст, ки омилҳо, сабабҳо ва зинаҳои рушди он таҳқиқи амиқ гардад. Зеро бидуни мушаххас намудани давраҳои ташаккули бозори молия дар ҳаҷон мо наметавонем, ки аҳамияти иқтисодӣ ва вижагиҳои ин бозорро ба таври дақиқи мушаххас намоем. Вобаста ба ин, дар расми 1. давраҳои ташаккули бозори молиявӣ дар ҳаҷон гурӯҳбандӣ карда шудааст.

Расми 1. Давраҳои ташаккули бозори молиявӣ дар ҷаҳон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [6]

Дар робита ба расми 1 қайд намудан имконпазир аст, ки таҳаввулоти бозори молия то шароити муосири иқтисодӣ давраҳои гуногунро аз сар гузаронидааст. Дар ҷараёни ташаккули бозори молиявӣ ташкили нахустин муносибатҳои пулию қарзӣ, асъорӣ ва молиявӣ нақши калидиро бозида, давра ба давра рушди онро таъмин сохтаанд. Илова ба ин, бо таҳқиқи давраҳои ташаккул ва рушди бозори молиявӣ дар ҷаҳон муайян намудан мумкин аст, ки рушди бозори молиявӣ дар ҷаҳон бо пешрафти низоми молиявии ҷаҳонӣ алоқамандии бевосита дорад. Дар баробари ин, таҳкими пулҳои ҷаҳонӣ, аз байн бурдани маҳдудиятҳо вобаста ба муносибатҳои иқтисодӣ миёни субъектони савдои ҷаҳонӣ аз омилҳои ба шумор мераванд, ки дар

ташаккули бозори молиявӣ нақши муҳимро иҷро намудаанд. Бо таҳқиқи давраҳои ташаккули бозори молиявӣ метавон қайд кард, ки пояи асосии рушди бозори мазкурро: -ташаккули тақсмоти ҷамъиятии меҳнат, - байналмилалӣ гардидани истеҳсолоти ҷамъиятӣ, -муттамарказ гардидани сармоя дар ҷаҳон, таҳкими муносибатҳои қарзӣ, гузоштаанд.

Ҳамин тавр, ҷараёни рушди бозори молия бо омилҳои ва сабабҳои гуногун алоқаманд буда, нишондиҳандаи пешрафти муомилоти пулӣ, рушди муносибатҳои қарзӣ ва сармоягузорӣ дар кулли кишварҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад. Ҷараёни рушди бозори молиявӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки ҳар як таҳаввулот дар фаъолияти иқтисодӣ,

молиявӣ, асзорӣ, қарзӣ ва ғайра метавонад ба такмилёбии рушди бозори мазкур таъсири мусбӣ расонида, суръати ташаккули онро афзояд ва дар робита ба ин омил модели вижаи бозори молия дар ҳар як кишвари алоҳида ташаккул ёфтааст. Ба андешаи Моисеев С.Р. мавҷудияти шаклҳои гуногуни моделҳои бозори молиявӣ аз маҷмуи шароитҳои муайян, аз ҷумла рушди низоми бонкӣ, институтҳои молиявӣ, низоми молиявӣ, қарзҳои бонкӣ, бозори қоғазҳои қиматнок вобаста мебошад [5,с.152]. Яъне, ба фикри Моисеев С.Р. сатҳи рушди унсурҳои асосии бозори молия, механизми идоракунии он, иҷроиши вазифаҳо, ҷаъоли сармоягузориҳо, ҳадафҳои рушди иқтисоди миллӣ, модели рушди иқтисодӣ метавонанд, ки нишондиҳандаи дараҷаи рушди бозори молиявӣ бошанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон қайд намуд, ки модели иқтисодии ҳар як кишвар вобаста аз шароити иқтисодӣ, имкониятҳои молиявӣ, техникӣ ва сармоявӣ метавонад ба рушди бозори молия ва ташкили модели мушаххаси он таъсир расонида, аҳамияти иқтисодии онро таҳким бахшад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки айни замон дар ҷаҳон моделҳои гуногуни иқтисодӣ ташаккул ёфтаанд, ки ҳар як кишвари алоҳида метавонад ҳадафҳои рушди иқтисодии худро вобаста ба ин моделҳо роҳандозӣ намояд. Рушди бозори молиявӣ ва модели иқтисодӣ робитаи мустақим дошта, ҷаъолияти онҳо ба ҳамдигар таъсири мутақобила дорад. Кулли моделҳои иқтисодие, ки дар кишварҳои ҷаҳон амал менамоянд ва дар асоси онҳо моделҳои бозори молия таъсис меёбанд, тибқи принципҳои иқтисоди бозорӣ амал менамоянд, вале вобаста ба имкониятҳо ва рушди технологиву иқтисодӣ бо баъзе

хусусиятҳо аз ҳамдигар метавонанд, ки фарқ намоянд.

Шарипов Б.М. дар рисолаи илмии худ оид ба ташаккули бозори молия чунин қайд менамояд, ки “дар рушди иқтисоди миллӣ пешрафти бозори молиявӣ таъсири зиёд дошта, соҳаҳои мухталифи низоми хоҷагидориро тараққӣ медиҳад”[7,с.86]. Дар баробари ин, аҳамияти иқтисодии бозори молиявӣ на танҳо ба рушди иқтисодиёти миллӣ, балки дар инкишофи ҳаёти иқтисодии аҳоли ва соҳаи иҷтимоиёти давлатҳо таъсири мусбӣ дошта, метавонад, ҳамчун таҳриқдиҳандаи иқтисодиёт нақши муҳим дошта бошад. Дар ин самт, нақши давлат низ аҳамияти муҳим дошта, танзими давлатӣ ва усулҳои истифодаи он дар бозори молиявӣ аз нишондиҳандаҳои асосӣ маҳсуб меёбанд. Ҳамчунин, дар ташаккули бозори молиявӣ метавонад, ки рушди ҳаёти иҷтимоӣ, сатҳи кафолати иҷтимоии аҳоли аз ҷониби давлат, сиёсати иқтисодии пешгирифти ва шаклҳои моликият нақши муҳим дорад.

Дар робита ба гуфтаҳо боло, қайд намудан зарур аст, ки кулли моделҳои бозори молиявӣ дар кишварҳои ҷаҳон мувофиқи принципҳои иқтисоди бозорӣ амал намуда, ҷаъолияти худро дар доираи сиёсати иқтисодии давлат ба роҳ мондаанд.

Бозори молиявӣ вобаста ба рушди пайваста ва таъсири омилҳои макроиқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар шаклҳо ва моделҳои гуногун дар саросари кишварҳои олам ташаккул ёфтааст. Ҷараёни ташаккули моделҳои бозори молиявӣ тавачҷуҳи аксари коршиносон ва муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст, ки аз ҷумлаи онҳо Грачев Г.В. маҳсуб меёбад [3,с.42]. Грачев Г.В. раванди ташаккули моделҳои бозори молиявиро таҳқиқ намуда, шаклҳои онро гурӯҳбандӣ намудааст, ки дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Гуруҳбандии моделҳои бозори молия

Сарчашма: таъияи муаллиф дар асоси [4]

Оид ба расми 2 қайд намудан мумкин аст, ки новобаста аз шакли фаъолият ҳар як модели дар таҷриба амалкунанда ҷараёни рушди муносибатҳои молиявиро ба роҳ монда, тараққиёбии иқтисодӣро замина мегузорад.

Рушди шаклҳои гуногуни бозори молия дар кишварҳои ҷаҳон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки давра ба давра фаъолияти ин бозор фароҳ гардида истодааст ва асосҳои ташкилӣ-иқтисодии он тақвият меёбад. Инчунин, ҳар як давлати алоҳида вобаста ба вижагиҳои иқтисодӣ, хусусиятҳои фаъолияти субъектони иқтисодӣ ва сиёсати иқтисодии давлат модели мушаххасеро интихоб менамоянд. Азизов С.А. рушди бозори молиявиро бо пешрафти технологияи муосири молиявӣ медонад ва қайд мекунанд, ки “рушди технологияи муосири молиявӣ ба тараққиёбии амадиёт дар бозори молия замина гузошта, доираи фаъолияти ин

бозорро дар саросари ҷаҳон тақвият бахшид” [1, с.45]. Бо назардошти андешаи Азизов С.А. бояд қайд намуд, ки технологияи муосир сатҳи иҷроиши амалиётҳо дар бозори молия суръат бахшида, дастрасии асбобҳои молиявиро барои субъектони иқтисодӣ сода мегардонад [1, с.78]. Новобаста аз таъсири омилҳои инноватсионӣ, технологӣ ва ғайра моделҳои гуногуни бозори молия дар кишварҳо фаъол мебошанд, ки гирдгардшии сармояро таъмин сохта, ҷараёни такрористехсолро вусъат бахшида истодаанд.

Шарипов Б.М. оид ба рушди моделҳои бозори молиявӣ қайд менамояд, ки айни замон дар низоми муосири иқтисодӣ шаклҳои зиёди моделҳои иқтисодӣ вучуд доранд, аммо новобаста аз ин дар таҷриба шаклҳои ба шумори моделҳои бозори молия амал менамояд [7, с.89]. Яъне, новобаста аз рушди моделҳои иқтисодӣ дар кишварҳои ҷаҳон, моделҳои амалкунандаи бозори молиявӣ

бетағйир боқӣ мондаанд ва танҳо доираи амалиёт дар ин бозорҳо тақвият ёфтааст.

Таҳлили рушди шаклҳои бозори молия имконият фароҳам меорад, ки вижагиҳои ҳар як модел дар алоҳидагӣ баррасӣ гардад, хусусиятҳои он таҳқиқ карда шавад ва унсурҳои асосии онҳо муайян гардида, модели муътадил барои кишварҳои рӯ ба инкишоф интихоб карда шавад. Дар робита ба ин, чиҳати интихоби модели муайян барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти баррасӣ ва таҳлили ҳолати рушди бозори молиявӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ва давлатҳои рушдёфта пеш меояд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи давлатҳое, ки дар онҳо бозори молиявӣ ва унсурҳои асосии он тақвият ёфтаанд, таҳия намудани низоми вижа, баҳусус бозори молиявӣ метавонад, ки рушди муносибатҳои молиявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин сохта, ба дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ расонад. Ба вижа, рушди бозори қоғазҳои қиматнок, бозори асъор, бозори қарз аз самтҳое маҳсуб меёбанд, ки бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд ёбанд ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти миллӣ бештар гардад.

Чи тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, давлатҳое, ки нав дар ҳолати рушди саноатӣ қарор доранд, тавонистанд, ки бо истифода аз сармоия саноатӣ ва истифодаи мақсадноки он бозори молиявиро таҳрик бахшанд ва ба пешрафти дигар соҳаҳо замина гузоранд. Аз ҷумлаи чунин кишварҳо метавонем Кореяи Ҷанубиро мисол орем, ки дар муддати кӯтоҳ бо истифодаи сармоия дигар соҳаҳо ба рушди бозори молиявӣ ва унсурҳои он такони чиддӣ бахшад.

Бозори молиявӣ дар Кореяи Ҷанубӣ дар давоми 20 соли охир ба таври назаррас ва суръатнок рушд ёфта, ҳамчун унсури асосии иқтисоди миллӣ ташаккул ёфтааст. Дар ин давра рушди савдо дар ин кишвар вусъат ёфта, ба ташаккулёбии бозори молиявӣ сабаб гардидааст. Илова ба ин, таваччуҳи бевоситаи ҳукумати ин кишвар ва ташкили зерсохтори

самаранок чиҳати рушди бозори молиявӣ таъсири мусбӣ расонидааст [10]. Алалхусус, ташкили низоми самараноки ҷалби сармоияи хориҷӣ ва ҷалби сармоияи мустақими хориҷӣ чараёни ташаккулёбии бозори молиявиро суръат бахшида ба гирдгардиши маблағҳо дар иқтисодиёт таъсир расонид, ки дар натиҷа муносибатҳои молиявӣ дар ин кишвар тақвият ёфтанд. Бозори маблағгузориҳои мустақим аз унсурҳои муҳими бозори молиявӣ ба шумор рафта, дар Кореяи Ҷанубӣ дар ин давра рушд ёфт. Аз ҷумла, тақвияти фаъолияти бозори сармоя, бозори асъор ва биржаи фондӣ, ки дар онҳо асбобҳои молиявӣ ба таври васеъ истифода мегардиданд, боиси тақмилёбии фаъолияти бозори молиявӣ дар ин кишвар гардиданд.

Бо таҳқиқи адабиётҳои соҳавӣ ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ қайд намудан мумкин аст, ки якҷанд омилҳои асосӣ ба раванди ташаккул, инкишоф ва рушди бозори молиявӣ таъсири мусбӣ расонида, таҳкимёбии бозори мазкурро заминаи мусоид гузоштаанд, инҳо ба шумор мераванд: ташаккул ёфтани талаботи корхонаҳои бузург ба идоракунии фондҳо, харидории қоғазҳои қиматнок аз ҷониби ширкатҳои ватанӣ ва хориҷӣ, таҳкимёбии иқтисодии содиротии кишвар, суръат ёфтани гардиши асбобҳои молиявӣ, рушди бемайлоии иқтисодӣ, талабот ба асъори хориҷӣ ва ғайра;

➤ тақвиятёбии сиёсати давлатӣ дар самти идоракунии бозори молия, таҳкимбахшии сиёсати иқтисодии давлат вобаста ба рушди бозори молиявӣ, пурзур намудани зерсохтори молиявӣ, ба роҳ мондани усулҳои нави савдои байналхалқӣ, таҳким бахшидани усулҳои худидоракунии дар бозори молиявӣ, инчунин вусъат бахшидани фаъолияти бозори вомбаргҳои хазинадорӣ ва бозори фьючерсҳои хазинадорӣ давлатӣ;

➤ чалби сармоя мустақими хориҷӣ ба воситаи биржаҳои фондӣ, чалби сармоя хориҷии портфелӣ, васеъ намудани имкониятҳои ташкилӣ-иқтисодии бозор, рушди сармоягузори дохилӣ ба биржаҳо аз ҷониби фондҳои давлатӣ, аз ҷумла фонди нафақа ва фондҳои суғуртавӣ ки дар навбати худ ба тақвиятёбии талабот ба вомбаргҳои дохилӣ ва свопҳои асъорӣ заминаи муносибро фароҳам оварданд [3,с.211].

Ҳамин тавр, маврид ба қайд аст, ки рушди бозори молиявӣ дар Кореяи Ҷанубӣ ҳамчун омил суръатбахшандаи иқтисодӣ баромад намуда, дар таҳкими иқтисодӣ содиротӣ, рушди соҳаҳои мухталиф ва умуман иқтисодиёти кишвари мазкур нақши калид бозидааст.

Истифодаи таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ оид ба рушди бозори молиявӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи институтсионалӣ ва иқтисодӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад. Зеро чи тавре, ки таҷрибаи ин кишвар нишон медиҳад, дар раванди рушди бозори молиявӣ таҳкими заминаҳои инфрасохторӣ, ташкили низоми муассири идоракунии, коркарди амалиётҳои муосир дар бозор, тақвияти дастгирии давлатӣ, рушди хариду-фуруши қоғазҳои қиматноки давлатӣ ва хусусӣ, таҳлили ҳамаҷонибаи бозор ва баланд бардоштани самаранокии унсурҳои дохили бозори молиявӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Илова ба ин, чиҳати таъмини суботи доимии бозори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва истифодаи оқилонаи таҷрибаи кишвар Кореяи Ҷанубӣ зарур аст, ки ба таври доимӣ устувории бозори сармоя ва алоқамандии он бо бозори асъор ба таври самаранок роҳандозӣ карда шавад, барои ин зарурияти васеъ намудани доираи фаъолияти бозори молиявӣ дар асоси коркарди

маҳсулотҳои нави молиявӣ ва афзоиш додани талабот ба бозор пеш меояд.

Дар баробари таҷрибаи кишвари Кореяи Ҷанубӣ, ки дар давоми 20-25 соли охир ба яке аз кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ рушдёрта табдил ёбад ва бозори молиявиро дар сатҳи зарурӣ ҳамчун механиз дар ин чараён истифода намуд, метавонем таҷрибаи кишвари Сингапурро низ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳем. Зеро кишвари Сингапур аз нигоҳи рушди бозори молиявӣ, ташаккули инфрасохтори молиявӣ, тақвияти муносибатҳои молиявӣ ва рушди савдои байналхалқӣ дар ҷаҳон аз кишварҳои пешрафта маҳсуб меёбад [2,с.11]. Ва дар робита ба ин, пешрафти иқтисодии Сингапур метавонад барои рушди босуботи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун таҷриба мавриди истифода қарор гирад. Масъалаи рушди иқтисодии Сингапур яке аз масоили тавачҷухбарангез миёни иқтисодчиён ва дигар коришиносон маҳсуб меёбад. Зеро дар муддати кӯтоҳ Сингапур ба давлати бузурге дар минтақа табдил ёфт, ки иқтисодёташ ба таври назаррас рушд кард ва ҳамчун кишвари дорои иқтисодӣ баланди содиротӣ муаррифӣ шуд.

Мутахассисон омилҳои рушди иқтисодии Сингапурро асосан ба ду ҷанба пайваست медонанд. Масалан Золотова Е.А. ва Росликова Е.П. заминаҳои рушди иқтисодии Сингапурро бо пешрафти низоми молиявӣ ва таҳкимёбии низоми логистикӣ алоқаманд медонанд. Ба андешаи Золотова Е.А. Сингапур дар мадди аввал рушди инфрасохтори логистикиро таҳким бахшид [4,с.156]. Дар 20 соли охир ин кишвар ҳамчун маркази логистикӣ бузург дар минтақа ташаккул ёфт, ки қисми зиёди молу маҳсулоти савдои байналхалқӣ ба воситаи роҳҳои обии ин кишвар ба дигар давлатҳои интиқол мефтанд. Рушди логистика барои иқтисодиёти Сингапур ҳамчун давлате, ки захираҳои бузурги иқтисодӣ надорад, омилҳои тақсонбахшандаи иқтисодиёти воқеӣ гардид.

Ташкили ҷойҳои нави корӣ, роҳ ёфтани ба бозорҳои савдои байналхалқӣ, рушди савдои дохилӣ, тақвияти муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ аз нишондиҳандаҳои маҳсуб меёбанд, ки дар натиҷаи таҳриқҳои инфрасохтори логистикӣ дар Сингапур ба вучуд омаданд ва дар минбаъда тараққиёти маҷмӯии ин кишварро замина гузоштанд. Омили дуҷуми рушди иқтисодии Сингапурро Бахтараева К.Б. дар тараққиёти низоми молиявии ин давлат медонад ва қайд мекунад, ки “рушди бемайлони низоми молиявӣ дар таҳкими пояҳои иқтисодиёти Сингапур нақши муҳим гузошта, ба пешрафти дигар соҳаҳои иқтисоди воқеӣ таъсири мусбӣ гузоштааст” [2, с.12]. Дар ин робита, қайд намудан имконпазир аст, ки низоми молиявии Сингапур барои ташкилотҳои молиявӣ, ташкилотҳои қарзӣ ва дигар субъектони иқтисодӣ имтиёзҳои муфиди андозӣ ва фазои мусоиди фаъолиятро фароҳам овард. Махсусан барои банкҳои хориҷӣ, сармоягузори хориҷӣ ва банкҳои офшорӣ бозори молиявии Сингапур ҳамчун маркази мусоиди фаъолият баҳогузорӣ карда мешавад. Зеро имтиёзҳои андозӣ, молиявӣ ва соҳибкорӣ ба таври густурда пешбинӣ гардидаанд, ки ин омил барои ҷалби бештари онҳо шароити созгорро фароҳам овардааст.

Бозори молиявӣ ҳамчун муҳаррики асосии иқтисодиёти Сингапур баромад намуда, унсурҳои муҳими он ба монанди бозори сармоя, бозори қарз, бозори асъор, бозори қоғазҳои қиматнок ва бозори суғурта фаъолияти самранокро доро мебошанд. Рушди бозори суғурта ва истифодаи маблағҳои фондҳои суғурутавӣ ба манфиати иқтисодиёт, яке аз вижаҳои махсуси бозори молиявии Сингапур маҳсуб меёбад.

Заминаи мусоиди рушди иқтисодии Сингапурро таҷдиди низоми молиявӣ фароҳам овард. Яъне, бо гузаронидани ислохотҳои ҷиддӣ дар самти фаъолияти бозори молиявӣ, низоми молиявӣ, Сингапур ба натиҷаҳои назарраси иқтисодӣ ноил

гардид. Дар робита ба ин гуфтаҳо, Миркин Я.М. ва дигарон дар мақолаи худ дарч менамоянд, ки “ташкили низоми муассири молиявӣ таҷдиди муносибатҳои молиявӣ, азнавсозии иқтисодӣ, қабули барномаҳои рушди самаранок ба афзоиши сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисодии Сингапур таъсири мусбӣ гузоштанд [4, с.145]. Воқеан, айни замон бозори молиявӣ дар Сингапур аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақвиятбахшандаи низоми иқтисодӣ арзёбӣ гардида, густариши бахшҳои мухталифро таъмин намуда истодааст. Аз рӯи натиҷаи назарсанҷии ташкилоти Doing Business иқтисодиёти Сингапур соли 2022 аз нигоҳи рақобатнокӣ дар ҷаҳон мақоми аввалро ишғол менамояд, ки ин нишондиҳанда бозгӯкунандаи вазъи иқтисодии ин кишвар мебошад [9].

Бозори молиявии Сингапур на танҳо ҳамчун ташкилкунандаи рушди бозори молия ва унсурҳои он мебошад, балки тақвиятбахшандаи соҳаи саноат ва тақондиҳандаи низоми иқтисодӣ доништа мешавад. Мукамалгардонии доимӣ, танзим ва таҷдиди пайвастаи бозори молиявӣ шароити заруриро барои пешрафти минбаъдаи бозори молиявӣ фароҳам оварда, аҳамияти иқтисодии онро боло бурд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бозори молиявии Сингапур ҳиссаи банкҳо аз ҳама бузург буда, дороиҳои ин ташкилотҳо (дохиливу хориҷӣ) дар соли 2022-юм нисбат ба ММД 600 фоизро ташкил намуданд, ки дар ҷаҳон нишондиҳандаи аз ҳама баланд аст. Илова ба ин, ҳиссаи бозори қоғазҳои қиматнок 150 фоизи ММД-ро ташкил медиҳад ва бозори асъори Сингапур дар ҷаҳон аз нигоҳи гардиши сармоя дар мақоми чорум қарор дорад [8]. Омили асосии тақвияти фаъолияти банкҳои хориҷӣ дар Сингапур ба андешаи аксари коршиносон ин ташкили фазои мусоид барои сармоягузори хориҷӣ, махсусан ташкили низоми содагардида, сиёсати муътадили пулию қарзӣ ва имтиёзҳои андозӣ ба шумор меравад.

Дар робита ба рушди бозори молиявии Сингапур ҳукумати ин кишвар чораҳои мушаххасро, ки аз нигоҳи иқтисодӣ манфиати баланд доранд андешидааст ва дар баробари ин инфрасохтори пешрафтаро таҳия намудааст. Чораандешиҳои зерин ба назари мо ҳамчун заминаи мусоиди рушди бозори молиявӣ дар Сингапур нақши калидиро иҷро намудаанд:

- таъмини рушди устувори иқтисода дар давраи дарозмуддат;
- дар сатҳи баланд нигоҳ доштаи қурби харидории асъори милли аз ҷониби бонки марказӣ;
- коркарди низоми мукамали ҷалб ва нигоҳдории сармоягузори хориҷӣ;
- ба роҳ мондани низоми самаранок ва беҳатари идоракунии;
- тақвияти зерсохтори инноватсионӣ, аз ҷумла ба роҳ мондани алоқаи телекоммуникатсионии доимӣ бо Аврупо ва ИМА;
- ҷалби бонкҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва таъсиси филиалҳои ин бонкҳо дар кишвар;
- дастрасии аҳоли ва муштариён ба ҳисоботҳои молиявӣ ва маълумотҳои оморӣ ташкилотҳои молиявӣ.

Дар асоси таҳлилҳои дар боло овардашуда, қайд намудан мумкин аст, ки таҷрибаи рушди бозори молиявии Сингапур барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз назари иқтисодӣ муҳим буда, метавонад дар таҳкими инфрасохтори молиявӣ, рушди инноватсияи соҳаи молия, идоракунии самараноки бозори молиявӣ нақши калид дошта метавонад. Барои ин зарур аст, ки дастгириҳои давлатӣ дар ин бахш тақвият ёбанд, низоми тақмилифтаи ҷалби сармояи хориҷӣ, ҷалби бонкҳои хориҷӣ, идоракунии инноватсионӣ

ва имтиёзҳои фискаливу монетарӣ роҳандозӣ карда шаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити муносири иқтисодӣ фаъолияти бозори молиявӣ дар ҳар як кишвари алоҳида метавонад аз рӯйи сохтор, тартиби фаъолият, пешбурд муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва дигар омилҳо тағйир ёбад ва самаранокии фаъолияти он мусб ва ё манфӣ анҷом пазирада. Инчунин, дар ҳошияи ҷаҳонишавӣ, рушди инноватсия, коркарди маҳсулотҳои нави молиявӣ, тақвияти доираи фаъолияти субъектони бозори молия, истифодаи технологияҳои муосир, таҳкимёбии асбобҳои молиявӣ, шартномаҳо ва ҳоказо тартиби фаъолияти бозори молиявӣ шаклан дигаргун гардад. Бинобар ин, фаъолияти бозори молиявӣ дар ҳамон ҳолат самаранок мегардад, агар кулли омилҳои дарҷшуда пурра ба инобат гирифта шаванд.

Ҳамин тариқ бо назардошти таҳқиқотҳои гузаронидашуда, баррасии таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, омӯзиши ташаккул ва рушди бозори молиявӣ дар ҷаҳон, таҳлили моделҳои бозорҳои молиявӣ, ки дар ҷаҳон амал менамоянд, қайд намудан зарур аст, ки барои рушди бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақмилифтаи якҷан самтҳо ба андешаи мо зарур мебошад. Якум, дар шароити муносири иқтисодӣ ба инобат гирифтани тағйиротҳо дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ ҷиҳати рушди муносибатҳои молиявӣ ва таҳкими фаъолияти бозори молиявӣ зарур мебошад. Дуюм, бозори молиявӣ бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фарогири кулли унсурҳои таркибии он бошад. Таҳлили моделҳои бозори молиявӣ нишон дод, ки дар баъзе аз моделҳои баррасишуда фаъолияти бозори молиявӣ ба як ва ё ду институти асосӣ тақя менамояд (институти бонкҳо, биржа, бозори асъор), ки чунин шакли бозори молиявӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили қабул нест. Зеро дар асоси фаъолсозии кулли унсурҳои бозори молияв дастрасии

субъектони иқтисодӣ ва аҳоли ба маҳсулотҳои молиявӣ сода гардида, гирдгардиши сармоя ва такрористехсол тақвият меёбад. Сеюм, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили низоми такмилёфтаи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, маҳсусан ҷалби бонкҳои тичоратӣ ба маблағгузориҳои лоиҳаҳои афзалиятноки давлатӣ дар самти иқтисодиёти воқеӣ ва коркарди усулҳои пешгирӣ аз хавфҳои низоми молиявӣ заминаи рушди бозори молиявиро ба роҳ мемонад. Чорум, суръатбахшии сармоягузориҳои ташкилотҳои соҳаи иқтисоди воқеӣ ҳам аз ҳисоби бозори молиявӣ ва ҳам аз ҳисоби захираҳои ҷалбгардидаи сармоягузорони хориҷӣ таққими иқтисоди воқеиро тақвият мебахшад. Панҷум, тақвияти фаъолияти бозори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самаранокии он аз ҳамгиройӣ бо бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ вобастагии мустақим дорад.

Хулоса. Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва рушди бозори молиявӣ дар ҷаҳон мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст.

Давраҳои ташаккул ва рушди бозори молия дар ҷаҳон баррасӣ гардида, ҷараён ва омилҳои пешрафти он баҳогузорӣ шудааст. Дар ин асос, муаллиф ташаккулёбии бозори молиявиро бо муносибатҳои молиявӣ алоқаманд медонад ва асоснок менамояд, ки омили муҳими тақвиятбахшандаи бозори молиявӣ дар аксари кишварҳои олам бо тараққиёбии низоми хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад.

Раванди тақвиятёбии моделҳои бозори молиявӣ таҳқиқ шуда, шаклҳо ва унсурҳои такмилёбии бозори молиявӣ дар таҳлил гардидааст. Илова ба ин, тартиби фаъолияти моделҳои дар ҷаҳон амалкунанда баррасӣ шудааст ва имкониятҳои истифодаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Вобаста ба рушди бозори молия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ тавсияҳо пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд дар тақвияти минбаъдаи бозори молиявӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Азизов, С.А. Эффективные методы регулирования финансового рынка (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ...канд. экон. наук: 08.00.07 / Азизов С.А. – Душанбе, 2023. – 167с.
2. Бахтараева К.Б. Сингапур: роль финансовой системы в «экономическом чуде». –Финансы и кредит. -2015. - №39(663). –С.2-13.
3. Грачев, Г.В. Инструменты денежно-кредитной политики банка России в условиях экономической нестабильности [Текст]: дис....канд. экон.наук: 08.00.10 / Грачев Г.В. – СПб., 2016. – 175с.
4. Миркин Я.М., Кудинова М.М., Левченко А.В., Жукова Т.В. Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика: монография / под ред. Я.М. Миркина. М.: Магистр, 2014. -496с.
5. Моисеев, С.Р. Международные финансовые рынки и международные финансовые институты [Текст] / С.Р. Моисеев; Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. – М., 2003. – 361с.
6. Саввина, О.В. Регулирование финансовых рынков: Учебное пособие / О. В. Саввина. — 2е изд. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», – 2019. — 204 с.

7. Шарипов, Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Шарипов Бахром Махмудович. – Душанбе, 2019. –С.86.
8. Tan C.H. Singapore Financial and Business Sourcebook. Singapore: Singapore University Press, 2022. 706 p.
9. Garling R. Fiscal and Monetary Policies // Singapore: a Case Study in Rapid Development / Ed. By K. Bercuson. Washington: International Monetary Fund, 2022. 64 p.
10. Сомонаи расмии Бонки Корея (Bank of Korea): <http://www.bok.or.kr> (санаи муроҷиат: 14.11.2023).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Иномова Дилноза Илҳомовна - муаллимаи кафедраи қори бонкии факултети иқтисодии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров”. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбекова, 1. Телефон: 92-635-09-49. E-mail: inomovadilnoza@mail.ru

Сведение об авторе:

Иномова Дилноза Илҳомовна - преподаватель кафедры банковского дела экономического факультета Государственное образовательное учреждение “Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова”. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, ш. г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. Телефон: 92-635-09-49. E-mail: inomovadilnoza@mail.ru

Information about the author:

Inomova Dilnoza Ilhomovna - teacher of the Department of Banking, Faculty of Economics, State Educational Institution “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”. Address: 735700, Republic of Tajikistan, sh. Khujand, Mavlonbekov avenue, 1. Phone: 92-635-09-49. E-mail: inomovadilnoza@mail.ru

УДК: 332.1

ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИЁСАТИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҲО

Нурмахмадова Р.М.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф такмили низоми идоракунии сиёсати иқтимой-иқтисодии минтақа таҳқиқ менамоянд. Инчунин, муаллиф раванди идоракунии низоми иқтисодӣ- иқтимоии усулҳои прогрессивии идоракунии тараққиёти рушди минтақа пешниҳод кардааст. Омилҳои рушди устувори иқтимой-иқтисодии минтақа дар шароити муосир тараққиёти азнавсозии технологияи истеҳсоли маҳсулоти баландтехнологӣ стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгу асос ёфта, коргард ва пешниҳод шудааст. Хамин тариқ, ташаккул ва рушди самаранокии сиёсати иқтимой-иқтисодии минтақаҳо зарурияти методологии банақшагирии барномавии мақсадноки рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: минтақа, иқтисодиёти минтақавӣ, сиёсати иқтимой- иқтисодӣ, низоми минтақавӣ, рушди иқтимой-иқтисодӣ, раванди такрор-истехсолот, нерӯи минтақавӣ.

Барои иқтибос: Нурмахмадова, Р. М. Такмили низоми идоракунии сиёсати иқтимой-иқтисодии минтақаҳо / Р. М. Нурмахмадова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4.1(43). – С. 322-331.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНОВ

Нурмахмадова Р.М.

Аннотация. В данной статье автором рассматривается совершенствование системы управления развития социально-экономического политики региона. Также предложена система управления экономико-социальными методами поступательного управления развитием региона. Факторы устойчивого социально-экономического развития региона в современных условиях, современное развитие научных технологий, производство наукоемкой продукции, высокотехнологичные стандарты основаны на глобальном реагировании, охраняются и рекомендуются. Таким образом, необходимость формирования и развития социально-экономической политики региона стала программой методического планирования целенаправленного развития региона.

Ключевые слова: регион, региональная экономика, социально-экономическая политика, региональная система, социально-экономическое развитие, воспроизводственный процесс, региональный потенциал.

IMPROVING THE MANAGEMENT SYSTEM SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE REGIONS

Nurmakhmadova R.M.

Annotation. In this article, the author considers the improvement of the system of management of the policy of socio-economic development of the region. Also, a system of management of economic and social methods of progressive management of the development of the region is proposed. Factors of sustainable socio-economic development of the region in modern conditions, modern development of scientific technologies, production of science-intensive products, high-tech standards are based on global response, are protected and recommended. Thus, the need to form and develop the socio-economic policy of the region has become a program of methodical planning of targeted development of the region.

Key words: region, regional economy, socio-economic policy, regional system, socio-economic development, reproduction process, neuroregional.

Гузориши масъала. Муҳимтарин омили рушди устувори иқтисодии кишвар дар шароити муосир рақобатпазирии системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии таркибии он дар минтақа мебошад. Аз ин сабаб, рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ба навсозии технология, истеҳсоли маҳсулоти баландтехнологӣ, ки ба стандартҳои ҷаҳонӣ, ки дар он ҳамкорӣ ва муносибатҳо хусусияти ёри ҳамдигарии ҷузъҳоро барои ба даст овардани натиҷаи муфид мегиранд. Раванди идоракунии системаҳои иқтисодиро метавон ҳамчун сармоягузориҳои хориҷӣ низ ба ҳисоб мераванд мусоидат менамоянд, таъмин намоянд.

Таҳлили таҳқоқотҳои охири ва наشريёт. Масъалаҳои марбут ба олимону муҳаққиқон, аз ҷумла Р.И. Шнипер., Солеҳзода А.А., чунин қайд намудан, ки ҷузъи таркибии системаи ягонаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсоли мебошад, он дорои истеҳсолоти мустақим ва баръакс, иқтисодӣ, захиравӣ, молиявӣ, кредитӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо муносибатҳои соҳаи кишоварзӣ мебошад, мавриди омӯзиш қарор доранд [9. с. 53, 5. с. 15-23].

Мақсади мақола. Ин омузиши ва пешниҳоди чорабиниҳо оид ба масъалаҳои рушди сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити диверсификатсияи иқтисодӣ милли мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳангоми сохтани раванди идоракунии, ба ҳар як сатҳи ҳадаф таъин карда мешавад, ки меъёрҳо таҳия карда, захираҳо тақсим карда ва соҳаи кишоварзӣ муайян карда мешаванд. Масъалаҳои иртиботӣ ба таври мушаххас баррасӣ мешаванд, кадом иттилоот ба воҳиди сохторӣ шакли иттилоот ба боло ва поён муошират кунад. Мутобиқ кардани проблемаҳои маҳаллӣ бо вазифаи умумичахонии системаи иқтисодӣ буда душвортарин проблемаҳои рушди сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаро-баргараф менамояд.

Ба ақидаи Солеҳзода А.А., назардошти фарқиятҳои, иқтисодӣ, демографӣ, иҷтимоӣ ва дигар фарқиятҳо зарурати ташкили меъёр ва нишондиҳандаҳо дар сатҳи ташкилотҳои минтақавӣ ба вумеояд [5, с. – 43]. Ба устувории дараҷаи талаботи аҳоли ба вучуд озуқаворӣ ва истеъмоли он ҳамчунин таъсир мерасонанд:

- шароитҳои иқлимӣ ва экологӣ.
- шароитҳои харочотӣ (сармояи инсонӣ ва истеҳсолот);
- шароитҳои иқтисодӣ (бо қор таъмин будан ва даромад);
- шароитҳои иҷтимоӣ –сиёсӣ (бехатарӣ, боигарӣ);
- шартҳои институционалӣ (сарчашмаҳои эътимодии маблағҳо самарабахшии истифодаи захираҳо, маърифати аҳолиро баланд бардоштан ва гайра).

Ба ақидаи Қодирзода Д.Б., бояд қайд шуд, ки миқёс, сохтори иҷтимои- иқтисодӣ ва шумораи минтақаҳо дар ҳар як давлат дар ниҳоят бо ду омил, шароити гуногуни табиӣ ва ҷуғрофӣ ва модели қабулшудаи воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ (вилоят, ноҳия) дар ҳудуди қаламрав бо шароити ягонаи табиӣ ва ҷуғрофӣ [7. с. 3].

Ба ақидаи олими тоҷик профессор Рустам Раҳматзода қайд намудан, ки пеш аз тасмиргирӣ оид ба гузоштани сармоя, сармоягузор вазъи фазои сармоягузорию дар минтақа муайян таҳлил мекунад. Фазои сармоягузорӣ маҷмӯи шароити берунӣ, ба

сармоягузор вобаста набудани ҷабҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ, макроиқтисодӣ ва шароити дигар аст, ки дар ҳудуди муайян амал мекунанд ва ба сармоягузор то дараҷаи муайяни боваринокӣ қафолати ноилшавӣ ба натиҷаи матлубро дар оянда медаханд [8. с. 26].

Роҳҳои ноил шудан ба таъминоти озуқавориро нишон дода, профессор., Қудратов Р.Р., қайд мекунанд, ки асоси «бехатарии озуқаворӣ»-ро тибқи хусусиятҳои он, ҳамчун анъана, тарзи зиндагӣ ва психологияи аҳоли ташкил медиҳад [2, с. 25].

Чадвали 1. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии иҷтимои-иқтисодӣ дар вилояти Суғд.

солҳо Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	2018	2019	2020	2021	2022	2022 (%) ба 2018
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (бо нархҳои асосӣ)	сомонӣ	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	168,5
Маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ (бе маблағҳои бучетӣ) ба ҳар сари аҳоли	сомонӣ	683,2	855,8	785,3	668,5	1087,8	159,2
Сатҳи бекорӣ	%	2,1	1,9	1,7	1,8	1,7	-0,4
Таносуби хароҷот ба даромади бучети субъекти вилоят	%	98,5	97,8	97,9	98,2	96,9	-1,6
Даромади бучети вилояти Суғд ба ҳар сари аҳоли	сомонӣ	459,0	472,3	513,8	550,0	630,5	137,4
Ҳиссаи аҳолии бо кор таъминшуда дар шумораи миёнаи солонаи аҳолии вилоят	%	14,0	14,0	14,1	13,7	13,8	-0,2

***Манбаъ:** тартиб дода шуд дар асоси маълумоти Маҷмӯаи солонаи омили вилояти Суғд//Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Д.:2022.10-11с.

Маълумоти чадвали 1 нишон медиҳад, ки дар солҳои охир тамоюли устувори болоравӣ мушоҳида гардида, дар солҳои 2018-2022 ММД-и вилоят 68,5 фоиз (сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ 59,2 фоиз

зиёд шуд) афзоиш ёфтааст. Тадкикотҳои нишон доданд, ки тадбирҳои андешидашуда барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, шумораи расмии бекорон дар солҳои охир 0,4% коҳиш ёфтааст. Инчунин, динамикаи даромади

бучети вилояти Суғд ба ҳар сари аҳоли дар давоми панҷ сол тамоюли хуб дорад, ки ин нишондод 37,4 фоиз афзуд.

Муҳимтарин омили рушди устувори иқтисодии кишвар дар шароити муосир рақобатпазирии системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии таркибии он дар минтақа мебошад. Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ба навсозии технология, истеҳсоли маҳсулоти

баландтехнологӣ, ки ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ аст, рушди нуқраҳои бозор, навоариҳои ташкилӣ асос ёфтааст (нигаред ба Ҷадвали 1).

Дар соли 2022 даромади пулии миёнаи номиналӣ ба ҳар сари аҳоли нисбат ба соли 2021 - 10,4% афзуда, дар як моҳ 754,99 сомони ро ташкил дод ва даромади пулии воқеӣ 3,5% афзуд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои даромаднокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳанда	2022	2023	2023 (%) 2022
Даромад ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ / моҳ)	684, 17	754, 99	103,5
Афзоиши даромади воқеӣ (%)	124,2	103,5	-83
Музди миёнаи меҳнати номиналӣ	1540,81	1760,29	114,2
Афзоиши музи меҳнати воқеӣ	101,4	107,2	105,7
Хароҷот ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ / моҳ)	781,80	855,63	109,4
Афзоиши хароҷоти воқеӣ (%)	113,2	102,7	-90,7

***Сарчашма:** ҳисобҳои муаллифӣ дар асоси маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ. Душанбе -2023 сол. С-15.

Дар муддати 29 соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии шаҳри Душанбе – 1,4 баробар, Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ – 1,7 баробар, вилояти Суғд – 1,6 баробар, вилояти Мухтори Кӯҳистони

Бадахшон – 1,3 баробар ва вилояти Хатлон ба андозаи 1,8 баробар зиёд шудааст. Аз рӯи ин ҳисобҳо муълум мегардад, ки аҳолии минтақаи Суғд нисбат ба ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ зиёдтар инкишоф ёфтааст.

Ҷадвали 3. - Динамикаи рушди аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ, ҳазор. нафар

Сол	Ҳамагӣ	аз ҷумла:				минтақаҳо:				
		Шаҳрӣ		Дехотӣ		ш. Душанбе	НТҶ	Вилоя ти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
			%		%					
1991	5505,6	1698,0	30	3807,	69,2	584,5	1196,0	1633,7	1816,8	168,6
2000	6250,0	1659,9	26,5	4590,	73,5	579,3	1377,6	1842,1	2100,7	203,9
2010	7616,4	2020,5	26,5	5600,	73,5	731,1	1737,4	2251,7	2693,9	206,2
2014	8161,1	2170,9	26,6	5990,	73,4	775,8	1874,0	2400,6	2898,6	2012,1
2015	8352,0	2215,5	26,5	6136,	73,5	788,6	1922,0	2455,5	2971,5	214,3
2016	8551,2	2260,3	26,4	6290,	73,6	802,7	1972,3	2511,0	3047,8	217,4
2017	8742,2	2316,7	26,5	6425,	73,5	816,2	2021,2	2560,8	3124,4	220,2
2018	8931,2	2354,2	26,3	6577,	73,6	831,4	2069,2	2608,5	3198,5	223,6
2019	9126,6	2396,8	26,3	6729,	73,7	846,4	2120,0	2658,4	3274,9	226,9
2020	9313,3	2438,9	26,2	6874,	73,8	863,4	2165,9	2707,3	3348,3	228,9
2021	9716,8	2796,2	26,9	6920,	73,8	880,8	2215,5	2753,1	3425,5	231,4
2022	9886,8	5016,8	26,1	4870,	73,9	1201,0	2101,0	2823,9	3530,0	230,2

2022 /1991	1,8 мар.	2,9 мар.	*	128%	*	2,1 мар.	1,7 мар.	1,7 мар.	1,9 мар.	136%
------------	----------	----------	---	------	---	----------	----------	----------	----------	------

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон //Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2023.20-28с.

Ҳангоми таҳия ва татбиқи самтҳои тақмили низоми идоракунии инноватсия ба интиҳоби самтҳои афзалиятноки рушди инноватсионии дарозмуддат дар шароити густариши рақобати бозорӣ ва ҷаҳонишавӣ муносибати оқилона лозим аст (ҷадвали 3).

Истифодаи чор меъёри дар боло зикршуда дар ягонагӣ раванди идоракунии системаҳои иқтисодиро ҳангоми рушди фаъолияти инноватсионӣ асоснок, самарабахш аз хатогиҳои гуногун бехатар нигоҳ медорад [1, с. 25].

Самтҳои афзалиятноки тақмили раванди идоракунии низомҳои иқтисодӣ

рушди фаъолияти инноватсионӣ дар вилояти Суғд инҳоянд [3, с. 65]:

➤ рушди муҳити рақобат тавассути ҷорӣ намудани заминаи муосири конунгузорӣ ва меъёрӣ амалияи татбиқи ҳуқуқ дар соҳаи танзими фаъолияти инноватсионии мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ;

➤ ҷалби пешвоёни тичорати ҷаҳонӣ дар заминаи тақмили фаъолияти сармоягузорӣ ба раванди сармоягузорӣ.

Ҷадвали 4. – Истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо млн. сомонӣ

Номгӯй	Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот дар январи соли 2023 (бо %)	Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот дар январи соли 2023 (бо нархҳои)	Вазни қиёсӣ бо ғоиз			
			Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот дар январи соли 2023,	Ҳоҷагиҳо и ҷамъиятӣ	Ҳоҷагиҳо и деҳқонӣ	Ҳоҷагиҳои аҳоли
Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот - ҳамалӣ	972,6	874,4	105,7	18,8	6,4	74,8
ВМКБ	13,5	13,4	103,0	-	1,9	98,1
Вилояти Суғд	379,8	326,6	105,1	25,0	6,1	68,9
Вилояти Хатлон	391,6	374,9	104,3	7,2	8,4	84,4
НТҚ	187,7	159,5	110,6	34,8	3,0	62,2
растанипарварӣ	6,8	5,2	95,3	64,4	18,5	17,1
ВМКБ	-	-	-	-	-	-
Вилояти Суғд	1,6	1,5	124,3	56,3	26,5	17,2
Вилояти Хатлон	5,0	3,5	102,0	68,1	15,2	16,7
НТҚ	0,2	0,2	22,9	63,1	14,5	22,4
чорводорӣ	965,8	869,2	105,7	18,5	6,4	75,1
ВМКБ	13,5	13,4	103,0	-	1,9	98,1
Вилояти Суғд	378,2	325,1	105,0	24,8	6,0	69,2
Вилояти Хатлон	386,6	371,4	104,3	6,6	8,3	85,1
НТҚ	187,5	159,3	111,2	34,7	3,0	62,3

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ. Душанбе -2023. Саҳ.162.

Дар ҷадвали 4. оварда шудааст, ки дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли 74,8%-ро ташкил медиҳад, ки он дар хоҷагиҳои ВМКБ – 98,1%, дар вилояти Хатлон – 84,4%, дар вилояти Суғд – 68,9% ва дар хоҷагиҳои шаҳри Душанбе ва НТҚ — 62,2% ташкил медиҳад.

Моҳияти усули барномавии мақсаднок, пеш аз ҳама, муайян кардани маҷмуи проблемаҳо ва системаи мақсадҳои

таракқиёти объект ё соҳаи муайяни иқтисодиёт ва ҳаёти минтақа иборат аст. Ҳамин тариқ дар таҳия ва татбиқи тамоми маҷмуи тадбирҳои, ки барои ноил шудан ба ин мақсадҳо заруранд, яъне барномаҳои комплекси мақсаднок сеюм, дар якҷоякунӣ ва координацияи захираю имкониятҳо корхонаҳо, органҳои территориявӣ ва марказӣ барои ҳалли проблемаҳои минтақавӣ.

Ҷадвали 5.- Динамикаи фондҳои асосӣ дар моҳҳои январӣ солҳои 2022-2023 вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақаҳо	Солҳо	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, млн. сомонӣ		Ҳиссаи минтақаҳо дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ бо % нисбат ба ҷамбасти моҳи январ	
		2022	2023	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон		224,8	179,0	100,0	100,0
ВМКБ		-	-	-	-
Вилояти Хатлон		106,5	52,5	47,4	29,3
Вилояти Суғд		70,2	29,9	31,2	16,7
ш. Душанбе		21,7	85,5	9,7	74,7
НТҚ		26,4	11,1	11,7	6,3

*** Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ. Душанбе-2023. С.-175.

Дар моҳи январӣ соли 2023 маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ 761,4 миллион сомонӣ ё нисбат ба моҳи январӣ соли 2022 144,3%-ро ташкил дод (бо нархҳои муқоисасазанда дар ҷадвали 5).

Дар моҳи январӣ соли 2023 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ аз фондҳои

асосӣ ба маблағи 179,0 миллион сомонӣ ба кор андохта шуд, ки аз он дар вилояти Хатлон 52,5 миллион сомонӣ (29,3%), дар вилояти Суғд 29,9 миллион сомонӣ (16,7%), Душанбе 85,5 миллион сомонӣ (47,7%), НТҚ 11,1 миллион сомонӣ аз ҳаҷми умумии фондҳои асосии ба истифода додашудаи ҷумҳуриро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 6. - Воридоти сармоягузорӣ дар моҳҳои январӣ соли 2022-2023 аз рӯи минтақаҳо

Минтақаҳо	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, млн. сомонӣ		Вазни қиёсӣ (ҳисса)-и минтақаҳо дар ҳаҷми умумии сармоя бо % ба ҳолати моҳи январ	
	2022	2023	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон	530,8	761,4	100,0	100,0
ВМКБ	14,9	0,8	2,8	0,1

Вилояти Хатлон	106,5	100,6	20,1	13,2
Вилояти Суғд	80,8	88,6	15,2	11,6
ш.Душанбе	215,9	215,4	40,7	28,3
НТҚ	112,7	356,0	21,2	46,8

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ. Д-2023. С-172.

Ҳамин тариқ дар чадвали 6. воридгардии сармоягузори дар моҳи январи соли 2023 аз рӯи минтақаҳо ташкил медиҳад: ВМКБ – 2,8 млн. сомонӣ ё 0,1%, вилояти Хатлон – 100,6 млн. сомонӣ (13,2%), вилояти

Суғд – 88,6 млн. сомонӣ (11,6%), Душанбе – 215,4 млн. сомонӣ (28,3%), НТҚ – 356,0 млн. сомонӣ ё худ 46,8%-и ҳаҷми умумии маблағгузориҳо дар ҷумҳурӣ мебошад.

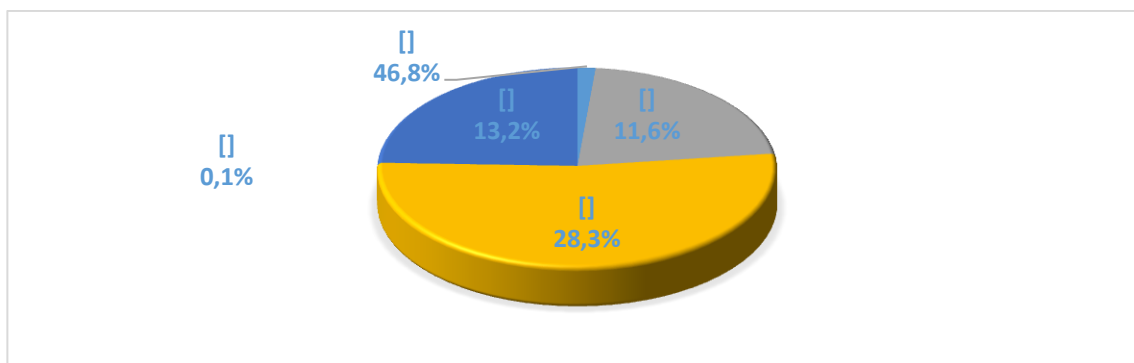
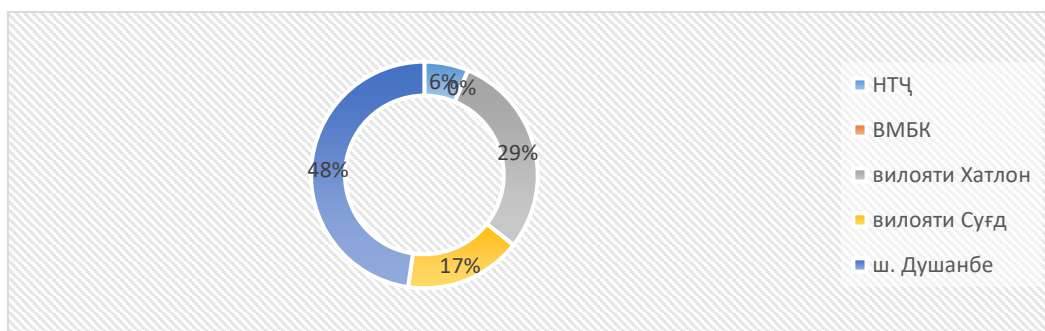

Диаграмма 1. - Воридоти сармоягузориҳо аз рӯи минтақаҳо

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф дар асоси маҷмаи оморӣ. Кишоварзӣ. Душанбе – 2023. С-172.

Дар моҳи январи соли 2023 маблағгузори ба фондҳои асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузори ба маблағи

761,4 миллион сомонӣ ё ин ки дар муқоиса ба ҳолати моҳи январи соли 2022 144,3 фоизро ташкил дод (бо нархҳои муқоисасаванда).

Расми 1. – Воридоти сармоягузориҳои фондҳои асосӣ дар моҳҳои январи солҳои 2022-2023 вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар соҳаҳои нақлиёт ва алоқа маблағгузори ба фондҳои асосӣ нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 15,8 миллион

сомонӣ ё худ 21,5-ро (бо нархҳои муқоисавӣ) ташкил дод.

Чадвали 7. – Сохтори маблағгузори давлатӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Маблағгузорӣ аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ	%	
		Дар кишоварзӣ	Нисбат ба ҳаҷми умумии маблағгузорӣ
2014	7492,7	15,5	0,20
2015	9749,9	73,0	0,75
2016	11179,7	73,5	0,65
2017	11371,6	98,7	0,87
2018	13361,0	23,1	0,17
2019	12517,8	33,2	0,26
2020	11755,6	12,7	0,11
2021	15124,9	15,3	0,10
2022	16655,2	104,5	0,63
Аз 2022 то 2014	222,2	-18,0	-0,08

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти маҷмаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Молия. Д-2023, С. 488-489.

Ҳамин тариқ, маблағгузорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ 16655,2 миллион сомонӣ ва дар соҳаи кишоварзӣ 104,5 миллион сомониро ташкил дод. Барои соҳаҳои нисбатан ҷолибтари КАС муқаррар намудани сатҳи нисбатан баланди дастгирии давлатӣ мақсаднок буда, барои соҳае, ки дар онҳо эҳтимолияти он афзоиши сармояи хусусӣ чандон зиёд нест, бояд хеле зиёд бошад (чадвали 7).

Чадвали 8- Сохтори хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ

Номгӯӣ	Бо % аз шумораи умумӣ	
	2022	2023
Хароҷоти умумӣ	100,0	100,0
Соҳаи идоракунии давлатӣ	3,8	3,9
Маориф	45,9	48,4
Тандурустӣ	20,0	20,7
Сугуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	0,7	0,7
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи табиат ва ҳоҷагии ҷангал	13,4	12,4
Фарҳанг ва варзиш	8,5	6,0
Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	0,4	0,5
Саноат ва сохтмон	0,6	0,5
Нақлиёт ва алоқа	2,1	0,6
Хароҷотҳои дигар	2,4	2,6

* **Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ. Д-2023. С. 57-88-89.

Таҳлили ҷадвали 8 сохтори хароҷоти бучетҳои маҳаллӣ нишон медиҳад, ки қисми назаррасро хароҷотҳои соҳаи маориф ташкил медиҳад — 45,9%, соҳаи тандурустӣ 20,0% ва хароҷотҳои марбут ба хоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи табиат ва хоҷагидорӣ маҳаллӣ 13,4% -ро

Барои татбиқи самараноки идоракунии иқтисодии минтақаи қабулкунанда таҳияи аниқи тамоми сиёсатҳои функционалӣ ва барнома-ҳои мақсаднок, ки онҳоро дастгирӣ мекунад, зарур аст. Қор барои натиҷаҳо тавозуни дақиқи қисмҳои гуногуни стратегияҳо, сабабҳо ва оқибатҳои татбиқи онҳо ва масъулияти ҳар як субъекти идоракунии барои таҳия ва татбиқи барномаҳои стратегӣ талаб мекунад.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман воситаҳои дастгирии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мавҷуданд, гарчанде ки на ҳамаи онҳо дар ихтиёри Кумитаи рушди вилоят қарор доранд. Дар баробари ин на ҳамаи воситаҳои имконпазир истифода бурда мешаванд.

Ҳамин тариқ, бо ақидаи муаллиф самтҳои тақмили раванди идоракунии низомҳои иқтисодиро ҳангоми рушди нақши давлат дар татбиқи сиёсати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муайян кардан ки кадом тадбирҳои маблағгузорию ва дигар механизмҳои татбиқи сиёсати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ бояд таҳия ва ба таври меъёрӣ мустақкам карда шаванд.

Ба андешаи муаллиф, ҳадафи умумии рушди рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии мардум дар асоси ташаккули заминаи нави табиӣ вайроннашавандаи модели аз ҷиҳати экологӣ беҳатар ва инноватсионии хоҷагидорӣ мебошад. Ҳадафҳои умумӣ аз ҷониби мо дар асоси омилҳои муайян карда мешаванд, ки ба устувории рушд таъсир мерасонанд, талабот ва маҳдудиятҳои ҷамъиятӣ, ҳадафҳои хусусӣ барои мушаххас кардани ҳадафҳои умумӣ ва баромадан ба нишондиҳандаҳои рушди устувори иҷтимоӣ ва экологияи устувор низ зарур аст.

Адабиёт

1. Кандиёрова Д.О.- Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология практика: монография // Д, О Кандиёрова – Душанбе, 2006- 179- с.
2. Кудратов Р.Р.- Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. // Р.Р Кудратов. - Душанбе, из-во «Статус», 2005, 43-138 с.
3. Мадаминов А.А.- Микрофинансирование сельских товаропроизводителей основа устойчивого развития аграрного сектора А.А Мадаминов // Кишоварз, ТАУ, 2004, № 4. 71 - с.
4. Пиризода Дж. С.- Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования Дж. С. Пиризода // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2002.- №5-6. –137- с.
5. Солехзода А.А.- Назарияи таҳлили таъмини беҳатарии озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он: // Солехзода А.А., монография. Душанбе: Из-во «Ирфон», 2019- с.-43 (190)
6. Солехзода А.А.- И.С.Фасихов Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности Журнала «Научные исследования: // Солехзода А.А., И.С.Фасихов.- Ключевые проблемы III тысячелетия», Россия-Москва 8 (9), 2016, с. 15-23, <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1607780>
7. Қодиров Д.Б.- Экономика и управления региона. // Қодиров Д.Б., Учебник.- Душанбе; Из-во «Деваштич», 2002.- С. (278);

8. Рустам Раҳматзода, Ф.Р. Қудратова, - Сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон. Самаранокӣ, самтҳо ва дурнамои он: // Рустам Раҳматзода, Ф.Р. Қудратова., ISBN 978-99947-1-712-5 Монография – 160с. Душанбе «Ирфон», 2021.

9. Шнипер Р.И., Шутьков А.А.- Система управления агропромышленным комплексом: теория, методология, практика: Монография / А.А. Шутьков.- М.: «Дашков» - 305 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Нурмахмадова Рухшона Мирмахмадовна - мутахассиси раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суғурта: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14, тел: 936009779, Email: farzona070489@.ru.

Информация об авторе:

Нурмахмадова Рухшона Мирмахмадовна - специалист по науке и инновации при Таджикском финансово-экономическом университете 734067. Республика Таджикистан г. Душанбе пр. Нахимова 64/14, тел.(+992) 936009779, Email: farzona070489@.ru

Information about the author:

Nurmakhmadova Rukhshona Mirmakhmadovna - applicant for the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel: 936009779, Email: farzona070489@.ru

УДК: 338

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ**Қарахонова Н.М.****Чураев Х.Ғ.**

***Аннотатсия.** Дар мақола нақш ва аҳамияти саноат дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, раванди бунёди корхонаҳои саноатӣ ва истифодаи иқтисодии онҳо дар сатҳи миллий ва маҳаллӣ таҳлил карда шудааст. Бо таъки ба омори расмӣ ҳолати таъсиси корхонаҳои нав дар минтақаҳои кишвар ва нақши онҳо дар таъсиси ҷойҳои корӣ ва тавсеаи иқтисодиёти минтақаҳо нишон дода шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқот масъалаҳои мубрами рушди фаросамтии саноати миллий ошкор ва роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шудааст. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳод шудааст, ки ҳаҷми воситаҳои гардони афзоиши дода шуда, фаъолияти инноватсионии онҳо тақвият бахшида шуда, бо ин роҳ рақобатпазирии корхонаҳо ва сифати нерӯи инсонии онҳо баланд бардошта шавад.*

***Калидвожаҳо:** саноат, иқтисодии саноатӣ, иқтисоди миллий, рушди иқтисодӣ, саноатикунӣ, корхонаҳои саноатӣ, қарзҳои имтиёзнок, стратегия, корхонаҳои истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ.*

***Барои иқтибос:** Қарахонова, Н. М. Асосҳои назариявӣ ва методии ташаккул ва рушди саноат дар шароити иқтисоди бозорӣ / Н. М. Қарахонова, Х. Ғ. Чураев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4.1(43). – С. 332-341.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ**Қарахонова Н.М.****Джураев Х.Ғ.**

***Аннотация.** В статье рассматривается роль и значение промышленности в развитии национальной экономики Республики Таджикистан и анализируется процесс создания промышленных предприятий и использования их потенциала на республиканском и местном уровнях. На основе официальной статистики показана ситуация с созданием новых предприятий в регионах страны и их роль в создании рабочих мест и экономическом развитии регионов. В результате исследования были выявлены наиболее актуальные вопросы рационального развития отечественной промышленности и предложены пути их решения. По результатам исследования предлагается увеличить объем оборотных средств, усилить их инновационную деятельность, тем самым повысить конкурентоспособность предприятий и качество их человеческого потенциала.*

***Ключевые слова:** промышленность, промышленный потенциал, национальная экономика, экономическое развитие, индустриализация, промышленные предприятия,*

льготное кредитование, стратегия, обрабатывающие предприятия, макроэкономические показатели.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN A MARKET ECONOMY

Karakhonova N.M.

Juraev Kh. G.

Annotation. *The article discusses the role and importance of industry in the development of the national economy of the Republic of Tajikistan and analyzes the process of creating industrial enterprises and using their potential at the republican and local levels. On the basis of official statistics, the situation with the creation of new enterprises in the regions of the country and their role in creating jobs and economic development of the regions is shown. As a result of the study, the most pressing issues of the rational development of the domestic industry were identified and ways to solve them were proposed. Based on the results of the study, it is proposed to increase the volume of working capital, strengthen their innovative activity, thereby increasing the competitiveness of enterprises and the quality of their human potential.*

Key words: *industry, industrial potential, national economy, economic development, industrialization, industrial enterprises, soft loans, strategy, manufacturing enterprises, macroeconomic indicators.*

Гузориши масъала. Дар раванди ҷаҳонишавӣ, бисер кишварҳои ҷаҳон, бахусус кишварҳои дорои иқтисоди устувор ва кишварҳои саноатӣ ба сиесати ташаккул ва рушди соҳаи истеҳсолии иқтисодиёти миллӣ таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд. Мувофиқи ин, аз ибтидои асри XVII то имрӯз аксари кишварҳои ҷаҳон ҳадафи худро афзоиши иқтисоди истеҳсолии кишвари худ медонанд. Маҳз ба шарофати соҳаи истеҳсоли ва имкониятҳои истеҳсолии иқтисоди миллӣ, бисёр кишварҳо дар бахши саноатии иқтисоди ҷаҳонӣ бартарӣ доранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзӯи мазкур корҳои илмӣ омон аз қабиле Кодиров Ф.А., Буриева М.Ч., Гафоров Ф., Мирзоева Е.Ш. ва Ҷамроев М.И. назаррасанд.

Мақсади мақола омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методии ташаккул ва рушди саноат дар шароити иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Кишварҳои дорои иқтисодиёти рушди устувор барои таъмини тараққи босамари саноат иқтисодӣ калон дошта, дар марҳилаи ибтидоии модернизатсияи соҳаҳои саноатии иқтисоди миллӣ қарор дорад. Мушкилоти асосии саноатикунонӣ, ки марбути талаботи паст ба маҳсулот, фарсудашавии маънавӣ ва физикии фондҳои асосӣ, қафомондагии технологӣ, вобастагӣ аз бозорҳои беруна (азбаски бештари маҳсулоти тавлидшуда даври технологияи нотамои дорад), захираҳои кадрӣ ва энергетикӣ, инчунин рақобати ҷаҳонӣ ва ҳамгироии иқтисоди миллӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ мебошанд, исботи илмию методии самтҳои рушди босамари саноатро ҷиҳати истифодаи иқтисодӣ мамлакат талаб менамоянд.

Таҳлили таъсири пешрафти илмию техникӣ ба истеҳсолоти нишон медиҳад, ки фондҳои истеҳсолии корхона, ки асоси истеҳсолоти моддӣ мебошанд, рушди

минбаъдаи иқтисодиетро муайян мекунад ва таҷҳизоти техникӣ, аз ин рӯ, бояд роҳати воридшавӣ ба мавқеи ҷаҳонии иқтисодиети пешрафта гардад. Қонуниятҳои рушди техникӣ, ки зарурати гузариш ба наслҳои нави техникаро ифода мекунад, сабаби амиқи навсозии оммавии он мебошад. Дар назарияи иқтисодӣ таҳқиқоти аниқ гузаронида шуд, ки дар он кӯшиши ошкор кардани моҳият, зарурати рушди техникӣ ва таъсири он ба иқтисодиёт аз мактаби классикӣ оғоз ёфт.

Яке аз аввалин олимоне, ки ба масъалаҳои истеҳсолот тавачҷуҳ рнамуд А. Смит буд, ки пешрафти истеҳсолотро бо талаботи илмӣ-техникӣ алоқаманд медонист. Вай боварӣ дошт, ки пешрафти технологӣ як чизи тасодуфӣ аст ва аз он вобаста аст, ки ое шахси мувофиқ дар ҷои лозима дар вақти лозима хоҳад буд. В. Джевонс, А. Маршалл, Л. Вальрас, К. Менгер ба таҳқиқи шароити мувозинати дарозмуддати иқтисодӣ тамаркуз карданд низомҳо, аз ин рӯ, рушди илмӣ-техникиро омилҳои додашуда мешумориданд. К. Маркс дар «Капитал» ҳангоми таҳлили инқилоби саноатии охири асри XIII-аввали АСРИ XIX, рушди қувваҳои истеҳсолиро базис ва пешрафти илмӣ-техникиро болосохтор, яъне оқибат, на сабаби рушди истеҳсолот мешуморид.

Ҳамин тариқ, дар назарияи классикӣ саноат бо рушди илмӣ-техникӣ, инчунин бо инқилобҳои саноатӣ ва дастовардҳои илм ва технология алоқаманд мебошад. Рушд аз нуқтаи назари тағйиребии сифатии раванди истеҳсолот баррасӣ карда шуд. Дар нимаи аввали АСРИ XX рушди техникӣ бе тавачҷӯҳи олимони иқтисоддон, ҳам неоклассикҳо ва ҳам кейнсианҳо боқӣ монд, ки равандҳои иқтисодиро дар давраи кӯтоҳмуддат бо сатҳи муқаррарнамудаи нархҳо баррасӣ менамуданд ва аз ин сабаб ба рушди техникӣ диққати кофӣ дода намешуд.

Бо тақия ба кори М.И. Туган-Барановский «Бухрони саноатӣ дар Англияи муосир, сабабҳо ва таъсири онҳо ба ҳаёти

халқӣ» (1894), Н. Д. Кондратьев фарзияи худро дар бораи даврабандии ҳаёти иқтисодии ҷомеа дар шакли «мавҷҳои дароз» бо дарозии 50-60 сол пешниҳод кард. Пасон ин фарзияро Ю. Шумпетер, ки рушди иқтисодиро ҳамчун як навъ пайдарпайии пульсасияҳои пайдарҳам болоравии навоариҳои бо ҳам зич алоқаманд муаррифӣ мекард. Дар асарҳои худ Ю. Шумпетер рушди иқтисодиро ҳамчун афзоиши истеҳсол ва истеъмоли молҳои анъанавӣ муайян кард.

Ҳамин тариқ, ин равишҳо намоёндагии муайяни саноатро муттаҳид мекунад, ки дар он паҳлуҳои рушди техникӣ аз доираи низом муайян карда мешаванд ва дар ин ҳолат таъсир ба рушди иқтисодӣ ба назар гирифта мешаванд, аммо сабабҳои пайдоиши заминаҳо дар ҷомеа, ки таҳия ва ҷорӣ намудани навоариҳоро ҳамчун асоси рушди иқтисодӣ ва фаъолияти самараноки иқтисодиёт таъмин мекунад, таҳлил карда намешаванд.

Дар ҷараёни татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дар саноат дар заминаи корхонаҳои азнавташкилшуда шаклҳои нави ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ, ки ба воқеиятҳои муосир ҷавобгӯ мебошанд, таъсис дода шуданд тақмили механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти иқтисоди миллӣ. Иқтисоди муосири бозорӣ ҳамчун низоми равандҳо, воситаҳо ва омилҳои истеҳсолот ба механизми муосири рушди устувор ниездоранд, ки ба истифодаи самараноки захираҳо равона карда шудааст иқтисодии кишвар.

В. Векленко ва Е.Золотарева қайд мекунад, ки устуворӣ хусусияти муҳимтарини ҳама гуна низом мебошад. Аз нуқтаи назари назариявӣ, идоракунии низоми иқтисодӣ тавассути донишҷӯи қонуниятҳои рушди он имконпазир аст, яъне. муносибатҳои устувор, тақроршаванда, қонуниятҳои сабабӣ-таъсири тағйиребии ҳолати он. Онҳо аз хосиятҳои шиддат, устувории низоми иқтисодӣ бармеоянд. Аз нуқтаи назари амалия, рушди устувори

иқтисодиёт ва вазъи нисбатан мўътадили бозор ба субъектҳои он барои интихоби самтҳои амали муассир вақт медиҳад ва дар маҷмӯъ ба манфиатҳои ҷомеа мувофиқат мекунад.

Дар ояндаи миёна ва дарозмуҳлат ҳадафҳои рушди устувори саноат бояд ба падидаҳои инноватсионии иқтисоди ҷаҳон, рушди сохторҳои истеҳсолии самаранок устувор нигаронида шаванд, ки метавонанд рушди пайдарпайи неқўаҳволии ҷомеаро дар шароити бозтақсимшавии қувваҳои истеҳсолкунанда дар мамлакат таъмин намоянд.

Сизенко Е.И. мушкилоти устувориро ҳамчун зарурати таҷдиди асосии корхонаҳои соҳаҳои хӯрокворӣ, мучаҳҳаз кардани онҳо бо техникаи муосир, эҷоди технологияҳои принципиалӣ нав, аз ҷиҳати энергетикӣ муфид, ки коркарди амиқи ашеи хоми кишоварзиро таъмин мекунад, баррасӣ мекунад.

Барои бартараф намудани тамоюлоти манфии дарозмуддат равишҳои нави комплекси ба рушди корхонаҳои саноатӣ бар асоси принципу унсурҳои иқтисодӣ дониш таҳия ва воситаҳои ташкилии иқтисодиро ташкил бояд кард, ки имкони ташаккулу истифодаи самараноки иқтисодиро захиравии мавҷудбударо таъмин мекунад.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба ҷустуҷӯи самтҳои дурнамои рушди босамар ва дигаргунсозии соҳаҳои сохтории саноат бо дарназардошти тағйири иқтисодиро захиравӣ барои таъмини вазъи босубот ва гирифтани даромади иловагӣ, инчунин таъсиррасонӣ ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бахшида шудааст.

Таҳлили муаммои рушди босамари корхонаҳои саноатӣ нишон дод, ки таҳқиқ дар ин соҳа зиёд аст, вале тавачҷуҳи муҳаққиқон асосан ба ҷиҳатҳои молиявӣ ва иқтисодии он нигаронда шудааст. Солҳои охир бисёр корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ба муаммоҳои рушди босамари корхонаҳои саноатӣ бахшида шуданд. Аммо як қатор масъалаҳо

то ҳол дар илми ватанӣ ҳалли хурро наёфтаанд, таҷрибаи хориҷӣ ҳам ба омӯшиши амиқ ниёз дорад ва дар бештари ҳолатҳо бо шароити иқтисодӣ гузариш созгор нест.

Таҳлили ҳолати муосир аз вобастагии иқтисодӣ кишвар, аз ҷумла саноати он аз омилҳои беруна, аз қабилҳои нархи алюминий ва пахта, инчунин аз сатҳи пасти истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо арзиши баланди иловашуда гувоҳӣ медиҳад.

Агар умуман истеҳсолот набошад, пас истеҳсоли умумӣ низ вучуд надорад. Истеҳсол ҳамеша ин ё он соҳаи махсуси истеҳсолот мебошад, масалан, кишоварзӣ, чорводорӣ, саноати истеҳсоли ва ғайра, ё ин ки омезиши онҳост. Аммо, иқтисоди сиёсӣ технология нест. Муносибати таърифҳои умумии истеҳсолот дар марҳилаи муайяни иҷтимоӣ рушд бо шаклҳои махсуси истеҳсолот бояд дар ҷои дигар таҳия карда шаванд.

Бинобарин дар кори В.П. Логинов қайд карда мешавад, ки дар ҳар як кишвари пешрафта асоси рушди саноат бояд мошинсозӣ бошад, ки дар он асбобҳои аз ҷиҳати техникӣ мукамалтарини меҳнат истеҳсол карда мешаванд. Ҳоло соҳаи мошинсозии Федератсияи Россия ба маҳсулоти металлалаб, ба монанди кранҳои бурҷӣ, котелҳо, тепловозҳо, плиткаи барқӣ, боркунакҳо, тракторҳои гусеницавӣ ва ғайра бартарӣ медиҳад, дар ҳоле ки мошинҳои доимии барқ, техникаи тиббӣ, генераторҳо ва дигар маҳсулоте, ки ба шабакаи пешрафтаи НИР ниез доранд, ҷои дигар кам истеҳсол карда мешаванд ҷои тамоюли коҳиши истеҳсолро доранд.

Инчунин бояд қайд кард, ки дар рушди саноат сармоягузори мустақим нақши муҳим мебошад, новобаста аз он ки ин сармоягузорӣ ҷои гуна аст, хориҷӣ ё ватанӣ. Ба ҳама маълум аст, ки низоми иқтисоди бозорӣ давра ба давра ба бўҳронҳои иқтисодии ба миён омада дучор мешавад, ки ба тамоми иқтисоди кишвар ва хусусан ба

ҳосилнокии корхонаҳои саноатӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Фаъолшавии иқтисодӣ ҷаҳонӣ пас аз бӯҳрон барои аз нав рушд кардани сармоягузори шароити мусоидро фароҳам меоварад. Дар робита бо ин дар кишвар шароити беҳтарро барои ҷогирнамоии сармоягузориҳо ба вучуд овардан лозим аст. Иқтидори саноатии ҳар як давлат, таҳлили омилҳои рушди иқтисодиро нишон медиҳад, ки сармоягузориҳо бо дарназрдошти беҳгардони истехсолот рушди иловагӣ дода метавонанд. Аз ҷиҳати самари дарозмуддат, ки дар ҷараёни таҳлил ошкор карда шуданд, сармоягузорӣ ба бахшҳои энергетика ва саноат бо мақсади таъмини бозътимоди тақозои дохилӣ ба нерӯи барқ ва маҳсулоти дорои арзиши иловашудаи баланд мебошад.

Зухуроти манфӣ дар низоми саноат, яқоя бо дараҷаи баланди куҳнашавии таҷҳизот, сатҳи пасти рақобатпазирӣ дар қиёс бо ҳамтоҳои воридшаванда дар маҷмӯъ ҷиҳатҳои манфӣ мебошанд. Вазъи кунунӣ дар бораи зарурияти таҳияи концепсияҳои рушди саноат, ки тамоми хусусиятҳои хоси кишварро ба назар мегиранд, суҳан ронд.

Оқибатҳои тағиребии иқлим ва истисмори аз ҳад зиёди сармояи табиӣ хуб маълуманд ва онҳо барои рушди устувор низ баррасӣ карда мешаванд. Дар соли 2011 концепсияи “Industry 4.0» пешниҳод карда шуд, ки имкониятҳои нави рушди иқтисодиетро фароҳам овард ва инчунин саволҳои навро дар бораи он, ки чӣ гуна иқтисодиёт метавонад технологияро барои зудтар гузаштан ба шукуфӣ дар асоси нав ба таври беҳтарин муттаҳид кунад. Асосгузори форуми ҷаҳонии иқтисодӣ Клаус Шваб ин концепсияро “Инқилоби ҷоруми саноатӣ” номид. Инқилоби ҷоруми саноатӣ самтҳои рушди ҷомеаи рақамиро муайян кард. Рақамисозӣ ба одамон сарчашмаҳои нави неқўаҳволий медиҳад, ки ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки дар ҳар ҷое, ки зиндагӣ кунанд, навоарӣ кунанд, тичорати худро таъсис

диҳанд ва рушд диҳанд, дар саросари ҷаҳон бозорҳо ва сармоягузорӣ кушоянд ва ҷойҳои нави корӣ эҷод кунанд. Ин ба андозаи зиёд ба ҷанбаҳои иҷтимоии фаъолияти инсон дахл дорад.

Самтҳои асосии рушди инқилоби ҷоруми саноатӣ инҳо мебошанд:

- Зеҳни сунъӣ ва омӯзиши мошинсозӣ; Ҳаракати автономӣ ва шахрӣ;
- Blockchain ва технологияҳои тақсимшуда;
- Сиесати маълумот;
- Савдои рақамӣ;
- Дронҳо ва ояндаи фазои ҳавой;
- Инқилоби ҷоруми саноатӣ барои Замин;
- Интернетӣ ҷизҳо, робототехника ва шахрҳои интеллектуалӣ;
- Тибби дақиқ.

Концепсияи рушди саноат маҷмӯи ғояҳои мантиқан асосёфта дар бораи рушди саноат дар шароити мушаххаси ҳар як кишвари ҷаҳон, ки барои таҳияи Стратегия ва барномаҳои гуногуни рушди саноат дар давраи миёнамӯҳлат ва дарозмуддат арзиши роҳнамо мебошад. Асосгузори концептуалии рушди саноат, пеш аз ҳама, дар давраи татбиқи тағиротҳои тағирёбанда дар шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инноватсионии истехсолот ва татбиқи стратегияи нави миллии рушди саноат зарур аст.

Вазъи феълӣ аз зарурати таҳияи концепсияҳои рушди инноватсионӣ, ки ҳама хусусиятҳои кишварро ба ҳисоб гирад, дарак медиҳад. Концепсияи рушди саноат дар ҷор навӣ даврандӣ пешниҳод карда шудааст. Барои банақшагирии дарозмуҳлат истифодабарии усулҳои Форсайт пешниҳод карда мешавад.

Илова бар ин, бо истифода аз технологияи банақшагирии пешгирикунанда, ки дар Smart Grid истифода мешавад,

истеҳсоли ноустувори энергия ба шабака аз манбаъҳои энергияи алтернативӣ идора карда мешавад. Масалан, система метавонад ба таври худкор кори дастгоҳҳои сермасрафро дар давраи авҷи қор танзим кунад ё ба чамъовариҳои энергияи зиедатӣ шурӯъ кунад, то онро дар ҳолати зарурӣ нигоҳ доштани сифати зарурии таъминоти барқ сарф кунад.

Ҳамин тавр, чӣ қадаре, ки шароити бӯҳрон вазнин набошад, маҳз он барои рушди инноватсионӣ ва бозтаҷҳизонии истеҳсолро дар заминаи технологияи нав такон мебахшад ва фурсати муносибтарин барои ин давраи коҳишёбии истеҳсол мебошад.

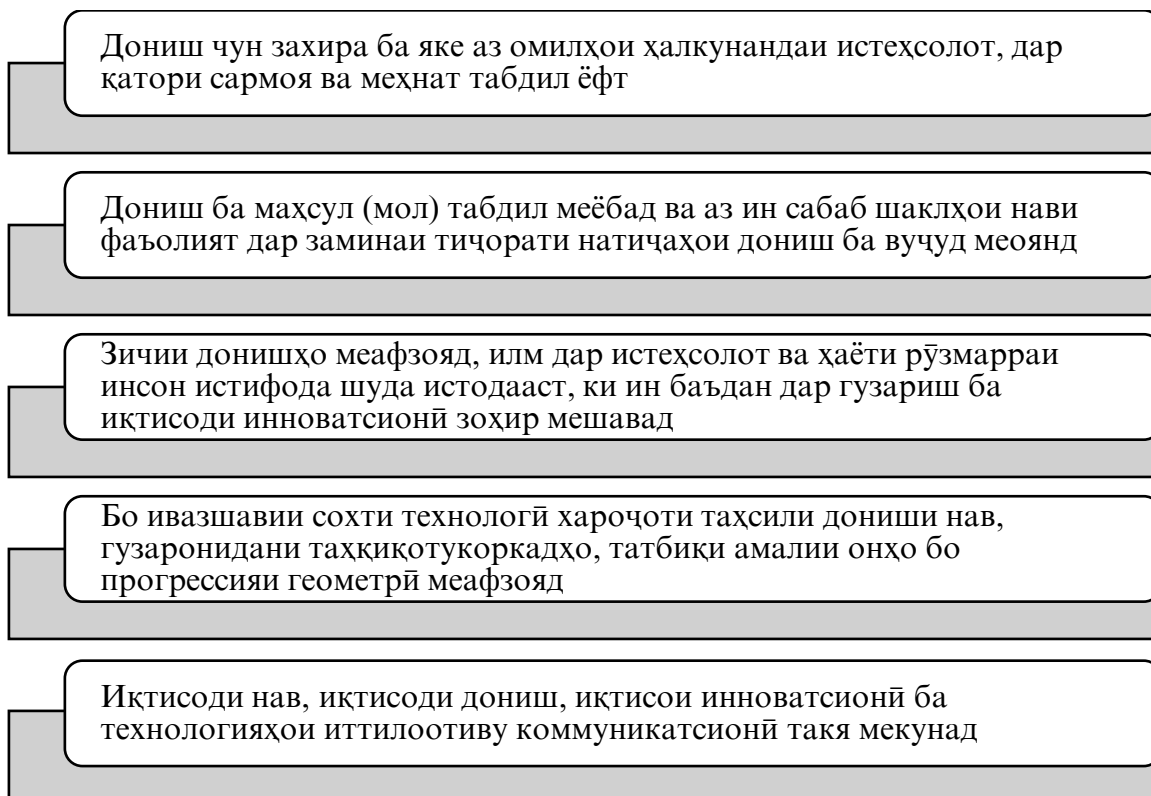
Саноат ҳамчун соҳаи хоҷагии халқ ин низоми мураккаби инноватсионии динамикӣ ва стохастикӣ мебошад, ки дорои хусусиятҳои вуруд ва баромад (параметрҳо) бо алоқаҳои мустақим ва баръакс мебошад.

Ҳамаи ин ба он даҳлат мекунад, ки рушди инноватсионӣ беш аз пеш ба ҷузъи муҳимтарини раванди такрористеҳсол табдил ёфта, рушди иқтисодии устувор, нигоҳдорӣ ва эҷоди бартариҳои нави рақобатӣ, танҳо дар сурати гузариш ба модели инноватсионии рушди иқтисодӣ имконпазир мегардад. Хусусияти марҳилаи кунунӣ ин аст, ки инноватсияҳо ба омили универсалии муайянкунандаи руши босамари саноат

табдил ёфтанд. Роҳи инноватсионии рушди саноат афзоиши сахми саноат дар ММД-ро дар назар дорад, ки ба тӯфайли он нишондиҳандаҳои зерин ба даст меоянд:

- диверсификатсияи иқтисод, нақши боризи соҳаҳои «иқтисоди дониш» ва соҳаҳои технологияи баланд дар сохтори он;
- баландбардории самаранокӣ ва рақобатпазирии иқтисоди Тоҷикистон ба афзоиши захираҳои истеҳсолӣ;
- баланд бардоштани фаъолияти ширкатҳо;
- баланд бардоштани сифати сармои инсонӣ ва самаранокии истифодаи он дар саноат, ва технологияҳои сарфаҷӯии энергия.

Имрӯз дар иқтисоди ҷаҳонӣ тағйироти бесобиқаи геосиёсӣ рӯй дода истодаанд, ки пеш аз ҳама, бо ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байнидавлатӣ иртибот доранд. Аммо эътироф бояд кард, ки ин падидаҳои ҷаҳонӣ танҳо оқибати объективии падидаҳои начандон аён, вале васею муҳиме мебошанд, ки бо ташаккули «иқтисоди навин», ё «иқтисоди дониш» алоқаманд ҳастанд. Арзишмандии истисноии дониш дар фаъолияти хоҷагидорӣ муосир аз як қатор ҳолатҳои зерин бармеояд (Расми 1.).

Расми 1. - Арзишмандии истисноии дониш дар фаъолияти хоҷагидорӣ муосир

Ҳолати мазкур заминаи сарфаҷӯии азими хароҷоти корхонаҳои мушаххасро барои таҳқиқоту коркарди илмӣ дар бар мегирад, ки ин на танҳо аломати муҳими маҳсули иқтисоди инноватсионӣ, балки, бо таваҷҷуҳ ба афзоиши босуръати хароҷот барои таҳқиқоту коркард муҳарриқи тавоноии равандҳои ҳамгирӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ буда, мувофиқати шаклҳои муттаҳиди хоҷагдориро муайян намуда, боиси ҷамъиятӣ гаштани истеҳсолот мешавад.

Ҳамин тариқ, иқтисоди нав ё иқтисоди дониш заминаи муҳимтарини ташаккулёбии иқтисоди инноватсионист, чунки таҷдиду модернизатсияи истеҳсолот, гузариш аз як сохти технологӣ ба дигараш бе гирифтани татбиқ намудани дониши нав усулан ғайримумкин аст. Аммо мазмунӣ назариявии раванди ҷорӣ ба маротиба амиқу васеътар аст - ташаккули иқтисоди инноватсионии донишасос пешбинӣ менамояд, ки татбиқи васеи натиҷаҳои таҳқиқу коркард,

технологияҳои иттилоотӣ ва ғайра дар истеҳсолот на танҳо механизмҳои ҳамкории кишварҳо, минтақаҳо, корхонаҳои алоҳидаро куллан тағйир медиҳад, балки дигаргунӣ амиқӣ тасаввуроти моро оид ба қонуну заминаҳои фаъолияти низомии иқтисодии зинаҳои гуногун талаб менамояд.

Чӣ тавре, ки дар боло гуфтем, хусусияти муҳими иқтисоди инноватсионӣ ин аст, ки он имрӯз ба нерӯи воқеӣ ва асосии истеҳсолкунанда мубаддал шудааст. Айни ҳол омӯзиши муфассалтари ин тақдирӣ мутааҷҷиб нишон медиҳад, ки дар маҷмӯи умумии хароҷоти истеҳсолу фурӯши маҳсулоти нав ва технологияҳои баланд хароҷоти гирифтани дониши нав арзишнок мебошад

Дар шароити низомии рақобатноки бозорӣ воҳидҳои мустақили соҳибкорӣ зимни таҳқиқу коркарди мустақилона маҷбуранд, ки чунин хароҷоти бе ин ҳам қалонро дучанд тақрор намоянд. Ҳамзамон имконияти аслии сарфаҷӯии хароҷоти мазкури таҳқиқу

коркард дар сурати худдории воҳидҳои соҳибкори рақобаткунанда аз принципи бунёдгузори рақобати бозорӣ («чанги ҳама бо ҳама») ба фоидаи ташкили иттиҳояҳои корхонаҳо, ҳамкории онҳо, инчунин шаклҳои дигари ҳамгирии иқтисодӣ то ҳадди ҳамкории байнидавлатӣ ба миён меояд. Ҳамин тариқ, иқтисоди инноватсионӣ падидаи куллан мутафовит аз он моделест, ки дар назарияи иқтисодӣ «иқтисоди рақобати бозорӣ» ном гирифтааст. Ин ҳолат тамоман тағйир ёфтани қоидаи илми иқтисодӣ, дасткашӣ аз қоидаи бозорӣ - рақобатии рушдро ба фоидаи концепсияи рафтори муттаҳидона, ҳамгироии иқтисодӣ ва ташкили бизнес-низоми талаб мекунад.

Албатта, асосҳои назариявӣ ва принципҳои умумии ташаккули сиёсати инноватсионии саноатии ин кишварҳо бояд имконияту зарурати татбиқи самари ҳамгирӣ аз бизнес-низоми гуногунсатҳ, ва ҳамчунин хосиятҳои модели рушди инноватсиониро дар давлатҳое, ки дар давлатҳои пешсафи пешрафти илму техника қабул шудаанд, ба назар гирад. Бинобар ҳамин, муаллиф бар ин назар аст, ки вазифаи таҳқиқоти мазкур оид ба омӯзиш, ҷамъбасти ва таҳлили таҷрибаи хориҷии ташаккули иқтисоди инноватсионӣ баробари масъалаи таъмини шароит баҳри кишварҳои пасошӯравӣ дар асри XXI муҳим мебошад.

Таъмини рушди устувори кишвар интиҳоби принципҳои илман асоснокшудаи заминавии тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеаро дар назар дорад. Равиши муназзами таҳияи СМР-2030 ба се принципи асосии рушди минбаъда : (1) превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (қоҳишдиҳии) осеб-пазирии рушди оянда; (2) индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ; (3) инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навоариҳои фарогири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, асос ёфтааст.

Хулоса. Таъмини рушди устувори кишвар интиҳоби принципҳои асосии аз ҷиҳати илмӣ асосноки рушди ояндаи иқтисодиёт ва ҷомеаро пешбинӣ мекунад. Аз ин бармеояд, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 се принципи асосии рушди ояндаро муайян мекунад, ки дуумаш саноатикунонӣ (баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ) мебошад. Амалҳои калидӣ барои ҳалли ин масъала инҳоянд:

- таъмини суръати нисбатан баланди рушди саноат нисбат ба соҳаҳои дигари иқтисодиёт ва зиёд намудани ҳиссаи он дар ММД-и кишвар;

- баланд бардоштани самаранокии соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши ҳиссаи он дар таъмини амнияти озуқаворӣ, аз ҷумла, ғизои комил;

- таъмини афзоиши босуръати хизматрасониҳои дараҷаи нисбатан мураккаб;

- баланд бардоштани сатҳи диверсификатсияи иқтисодиёти миллӣ (пасти кардани индекси (шоҳиси) тамаркузи содирот аз рӯи се маҳсулоти асосӣ аз 83 % то 58%);

- баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ (ноилшавӣ ба раддабандӣ дар арзёбии рақобатпазирии ҷаҳонӣ дар сатҳи гузариш аз рақобати дар захираҳо асосёфта ба рақобати дар маҳсулноки асосёфта).

Масъалаи рақобатпазирии миллӣ серҷабҳаву серзина мебошад. Он ба иқтисоди ҳама кишварҳои ҷаҳон, ҳама молистеҳсолкунандагон ва тамоми омилҳои тақрористеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ дахл дорад. Дар шароити таъсиррасонии афзалиятноки пешрафти илмию техникӣ ба иқтисодиёти миллии ҳама кишварҳо, рушди пуртуғени ширкатҳои трансмиллӣ рақобатпазирии иқтисоди миллӣ омилҳои асосии рушди устувори хоҷагии миллӣ мегардад. Ҳатто барои кишварҳое, ки моли ба ҳадди баланд рақобатпазирдоранд (дар сатҳи

миллӣ ва ҳам ҷаҳонӣ), масъалаҳои рақобатпазирӣ чун проблемаи калидӣ боқӣ мемонанд.

Адабиёт

1. Буриева М.Ч. Саноатигардони иқтисодиёти Тоҷикистон ва тақозоҳои он / М.Ч. Буриева, Д.Ш. Давлатзода //Материалы научно-практической конференции: Угрозы экономической безопасности Республики Таджикистан 10 мая 2017 г., Душанбе, 2017. - С. 16-23.
2. Ғафоров Ф. Низоми бонкӣ ва саҳми он дар рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Ғафоров //Бонқдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ. – 2020. - №2 (89) апрел-июн. - С.51-55.
3. Карахонова Н. Муаммоҳои нигоҳ доштани иқтисодии саноатӣ дар корхонаҳо/Н.Карахонова//Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – 2019. - №8. - С.112-117.
4. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства/Ф.А.Кодиров//Финансово-экономический вестник. - 2020. - № 4 (24). - С. 49-58.
5. Кодиров Ф.А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности/Ф.А.Кодиров, С.Фаррухзода, С.М.Давлатов//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - №2/8. - С. 15-18.
6. Мирзоева Е.Ш. Модели рушди инноватсионии корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон/Е.Ш.Мирзоева//Паёми молия ва иқтисод. - 2020. -№2(22). - С.84-94.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи омори. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҚДММ «ТоРус», 2019. – 463 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/> (санаи мурочиат: 09.10.2019)
9. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - 105 с.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [манбаи электронӣ]. URL: <https://medt.tj/ru/strategiy-i-programmi/hcp-2030> (санаи мурочиат: 19.12.2019.
11. Стратегияи Миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С.11
12. Ҳамроев, М. И. Лоихаҳои инноватсионӣ ҳамчун омилҳои баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 263-271.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Қарахонова Нигина Маҳманазаровна - ассистенти кафедраи андоз ва суғурта ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 985909046.

Ҷураев Хуррам Ғафорович – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Маркази тақмили ихтисоси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: Khjuraev@mail.ru. Тел.: 907-39-55-77.

Информация об авторах:

Карахонова Нигина Махманазаровна - ассистент кафедры налогов и страхования ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 985909046.

Джураев Хуррам Гафорович - кандидат экономических наук, директор Центра повышения квалификации Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 907-39-55-77. E-mail: Khjuraev@mail.ru

Information about the authors:

Karakhonova Nigina Mahmanazarovna - Assistant of the Department of Taxes and Insurance, Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone 985909046.

Juraev Khurram Gafarovish - Candidate of Economic Sciences, Director of the Center for Advanced Training of Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Dushanbe st. Nakhimova, 64/14. E-mail: Khjuraev@mail.ru Тел.: 907-39-55-77;

УДК: 339

ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГӢ РАВИШИ НАВИНИ РОҶБАРИИ МЕНЕҶМЕНТ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРИ ҶАҶОНӢ

Савзализода С.С.

Аннотатсия. Менеҷменти маркетингӣ ҳамчун ҷамъи фаъолиятҳои идоравӣ барои таъмини самараноки гардиш ва гирдгардиши молӣ, рақобатпазириву васеъшавиши бозори корхона ва ё ширкат равона мегардад.

Дар асоси чунин як талаботи навин мазмуну мундариҷаи илмиву назариявӣ ва тарзу усулҳои омӯзишии идоракунии менеҷменти маркетингӣ тағйирёбанда гардида, пайваста консепсияи навини назариявӣю амалии рушдёбандагиву тағйирёбандагии ҷаҳониро пешниҳоди корхонаҳо мегардонад. Инчунин, дар натиҷаи чунин як ҷараёни тағйирёбандагӣ макотиби зиёди омӯзишии менеҷменти маркетингӣ тазоҳур намуда истодаанд, ки бо роҳу равиш ва тарзу усули таълимиву омӯзишии худ комилан фарқунандаанд. Системаи идоракунии маркетингӣ дар шароити муосир аллақай ҳамчун системаи мустақилу концептуалии роҳбарӣ, унсурҳои гуногуни бозориносиро дар фаъолияти рақибон, молтаъминкунандагон, миёнаравҳо, истеъмолкунандагон, ҳамкорон ва равишҳои инноватсионии бозорӣ пайваста таҳлилу баррасӣ менамояд.

Калидвожаҳо: Менеҷменти маркетингӣ, талаботи бозор, корхона ва ширкатҳо, сиёсати нархгузорӣ, молу хизматрасонӣ, таъминоти талабот, модели роҳбарӣ, истеҳсолот, хароҷот, арзиши иловашуда, стратегия ва ояндабинӣ, банақшагири, барномасозӣ.

Барои иқтибос: Савзализода, С. С. Идоракунии маркетингӣ равиши навини роҳбарии менеҷмент дар шароити бозори ҷаҳонӣ /С. С. Савзализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.1(43). – P. 342-347.

УПРАВЛЕНИЕ МАРКЕТИНГОМ НОВЫЙ ПОДХОД УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО РЫНКА

Савзализода С.С.

Аннотация. Управление маркетингом как комплекс управленческой деятельности направлено на обеспечение эффективного обращения и финансового оборота, конкурентоспособности и расширения рынка предприятия или компании.

На основе такого нового требования меняется содержание научно-теоретического содержания и образовательных методов управления маркетингом, а компании постоянно предлагают новую теоретическую и практическую концепцию развивающегося и меняющегося мира. Кроме того, в результате такого меняющегося процесса появляется множество школ подготовки менеджеров маркетинга, которые совершенно разные по своему подходу и методам преподавания и обучения.

Система управления маркетингом в современных условиях, как самостоятельная и концептуальная система управления, постоянно анализирует и пересматривает

различные элементы маркетинга в деятельности конкурентов, поставщиков, посредников, потребителей, партнеров и инновационные рыночные подходы.

Ключевые слова: Управление маркетингом, рыночный спрос, предприятия и компании, ценовая политика, товары и услуги, спрос-предложение, модель лидерства, производство, затраты, добавленная стоимость, стратегия и форсайт, планирование, программирование.

MARKETING MANAGEMENT A NEW APPROACH TO MANAGEMENT IN THE GLOBAL MARKET

Savzalizoda S.S.

Annotation. Marketing management as a set of administrative activities is aimed at ensuring effective circulation and financial circulation, competitiveness and market expansion of the enterprise or company.

On the basis of such a new requirement, the content of scientific and theoretical content and educational methods of marketing management is changing, and companies are constantly offering a new theoretical and practical concept of developing and changing world. Also, as a result of such a changing process, many marketing management training schools are appearing, which are completely different in their approach and methods of teaching and learning.

The marketing management system in modern conditions, as an independent and conceptual management system, constantly analyzes and reviews various elements of marketing in the activities of competitors, suppliers, intermediaries, consumers, partners and innovative market approaches.

Keywords: Marketing management, market demand, enterprises and companies, pricing policy, goods and services, demand supply, leadership model, production, costs, added value, strategy and foresight, planning, programming.

Гузориши масъала. Ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои ба миён гузоштаи субъекти хоҷагидор бевосита ба сифати қарорҳои қабулшуда, инчунин мувофиқати усулҳои кор ба талаботи муҳити беруна вобаста аст. Маълум аст, ки идоракунии фаъолияти маркетингӣ аз таъсири шароити тағйирёбанда ҷудонопазир аст ва қарорҳое, ки дар доираи банақшагирии стратегияи маркетингии корхона қабул карда мешаванд ва бе назардошти таъсири муҳити динамикии беруна қабул кардан мумкин нест.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур як қатор олимони аз қабилҳои Ф. Котлер., Друкер П., Акер

Д., Алпина М., Ғаниев Т.Б. ва дигарон қорҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола ин омӯзиши идоракунии маркетингӣ, ки ҳамчун равиши навини роҳбарии менеҷмент дар шароити бозори ҷаҳонӣ арзёбӣ мегардад ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. «Менеҷменти маркетингӣ - ин идоракунии дараҷаи арзиши иловагии молу хизматрасониҳо ва хароҷоти арзиши аслии он буда, дар баробари кам шудани ҳаҷми молу хизматҳо, хароҷот низ кам мешавад. Аммо, омили асосӣ ин арзиши иловашуда боқӣ мемонад, ки барои нархи бозорӣ молро муайян кардан хизмат мерасонад».

Менеҷменти маркетингӣ абзорҳои иқтисод ва стратегияи рақобатро барои таҳлили контексти соҳае, ки дар он ширкат фаъолият мекунад, истифода мебарад. Ба инҳо таҳлили панҷ қувваи Портер, таҳлили гурӯҳи стратегияи рақибон, таҳлили занҷири арзиш ва ғайра дохил мешаванд.

Менеҷерони маркетинг сохтори харочоти ҳар як рақиб, манбаъҳои ғоида, захираҳо ва салоҳиятҳо, мавқеи рақобатпазирӣ ва фарқияти маҳсулот, дараҷаи ҳамгирии амудӣ, воқунишҳои таърихӣ ба рушди соҳа ва дигар омилҳоро меомӯзанд. Идоракунии маркетинг аксар вақт тадқиқоти бозор ва тадқиқоти бозорро барои гузаронидани таҳлили маркетинг мегузаронад. Маркетингҳо барои гузаронидани тадқиқоти бозор усулҳои гуногунро истифода мебаранд, аммо баъзе аз маъмултаринашон инҳоянд:

-Тадқиқоти босифати бозор ба монанди гурӯҳҳои фокусӣ ва намудҳои гуногуни мусоҳиба

-Тадқиқоти маркетингии миқдорӣ ба монанди тадқиқоти оморӣ

-Усулҳои таҷрибавӣ ба монанди санҷиши бозорҳо

-Усулҳои мушоҳида, аз қабилҳои мушоҳидаи этнографӣ (маҳаллӣ).

Тағйирёбандагии бозорӣ ва сиёсати корхонаҳо ба сӯйи рушди босуботи иқтисоди инновациониву креативию когнитивӣ аз макотиби менеҷменти маркетингӣ талаб карда мешавад, дар навбати аввал равишҳои тозае илмӣ – назариявӣ концентуалии идоракунии маркетингии пурқувватеро кор карда бароянд ва дараҷаи баланди амалишавии онҳоро дар бозори глобалии ҷаҳонӣ таъмин намоянд[1,].

Аз нигоҳи дигар, ҳуди густариши равишҳои роҳбарии маркетингӣ талаботи навини комплексиву концентуалиеро ба майдон мегузорад, ки мебоист дараҷаи аз ҳама пештару самаранокро дарк созад ва бо назардошти хусусияти бозори навин, рушди

рақобатпазирӣ инновационеро пеша намояд, ки ба талаботи диққатҷалбкунандагии истеъмолкунандаи муосир ҷавобгӯй бошад.

Дар асоси чунин як талаботи навин мазмуну мундариҷаи илмиву назариявӣ ва тарзу усулҳои омӯзишии идоракунии менеҷменти маркетингӣ тағйирёбанда гардида, пайваста консепсияи навини назариявӣ амалии рушдёбандагиву тағйирёбандагии ҷаҳониро пешниҳоди корхонаҳо мегардонад. Инчунин, дар натиҷаи чунин як ҷараёни тағйирёбандагӣ макотиби зиёди омӯзиши менеҷменти маркетингӣ тазоҳур намуда истодаанд, ки бо роҳи равиш ва тарзу усули таълимиву омӯзишии худ комилан фарқкунандаанд.

Бояд қайд кард, ки системаи идоракунии маркетингӣ асосан дар доираи комплекси маркетингии чор унсури асосӣ, яъне молу хизматрасонӣ, нарху наво ва таъминоту талабот амал карда, ин унсурҳо ҳамчун воситаи асосии таҳлиливу идорагӣ дар ҳамаи равишҳои алоҳидаи роҳбарии маркетингӣ истифода бурда мешаванд. Дар пайи ин равишҳои стратегӣ ва ояндабинии корхонаву ширкат таъйин карда мегарданд.

Идоракунии маркетингӣ пайваста кушиш ба харҷ медиҳад, бо роҳи ин чор фишанги бозорӣ мақсадгузорӣ кунад ва амалигардии саривақтии онро назорат кардаву самаранокии фаъолияти касбиву хунарии корхонаву ширкатро таъмин созад. Вобаста ба ин идоракунии маркетингӣ имконоти васеи бозоршиносиву бозорёбии навинро ноил гардида, устувории молиявӣ рақобатнокии баланди корхонаву ширкатро комилан роҳандозӣ менамояд[2,].

Аз нигоҳи дигар, дастандаркорони соҳаи менеҷмент инро ҳамчун ҳолати беҳтарин ва ё мувофиқтарини нигоҳдорӣ мувозинати талаботу тақлифоти бозорӣ эътироф намуда, ҳамчун равиши идоракунии имконоти баланди таъминоту истеҳсолот, фурушӯ гардиши хуби захираҳо ва гирифтани

фоидаи баланду дараҷаи беҳтарину устувории молиявӣ шинохтаанд. Вобаста аз ин, талабот дар зинаҳои давраҳои алоҳидаи илми менеҷменти маркетингӣ бо тарзу усулҳои гуногуни идоракунии маркетингӣ таъмин карда мешуд. Яъне, агар ба давраҳои аввали тазоҳури менеҷменти маркетингӣ назар афканем, он дар шаклу унсурҳои алоҳида таҳлилу ба таври муқоисавӣ баррасӣ мешуд. Баъдан, ҳамчун системаи мувофиқасозии

истеҳсолкунандаву истеъмолкунанда ва дар ниҳоят, ҳамчун системаи марказонидашудаи комплекси идоравӣ шинохта шуд[3,].

Албатта, чунин як тағйирёбандагиву рушдёбандагии идоракунии маркетингӣ бевосита чараёни рушдёбандагии ҳуди иқтисоди бозоргониро ташкил медиҳад. Рақишҳои эволюсионии концептуалии он дар пойгоҳи чунин тавсеаи системавӣ падида омадаанд, тағйирпазируфтаанд ва дигаргуну рушдёбанда гардидаанд.

Ҷадвали 1. - Омилҳои асосии фарқкунандаги роҳбарии маркетингӣ.

№	Роҳбарии анъанавӣ.		Роҳбарии маркетингӣ.
1	Истеъмолкунандагони махсуси пасив.	1	Истеъмолкунандаи бемаҳдуди фаъол.
2	Истеъмолкунандаи хоҳиши нарху моли пастгиранда.	2	Истеъмолкунандаи хоҳиши сифати баланд нархи баланди доимӣ
3	Истеъмолкунандаи талаботи моли якхелаи доимӣ	3	Истеъмолкунандаи хоҳиши молҳои гуногун ва тезтағйирёбандаи навин.
4	Вазъияти бренди ва глобалӣ	4	Ҷустуҷӯи бренди нав ва талаботи фардии истеъмолӣ.
5	Пайвасти будани фаъолнокии интиҳоби моли нав.	5	Дараҷаи баланди хоҳиши моли брендии моли навин.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Агар мо ба хусусияти ҳосил эволюсионии панҷ давраи рушдёбандагии идоракунии маркетингӣ назар афканем, мушоҳида менамоем, ки дар ҳаҷми иқтисод ҳаҷми аз замони пайдоиши истеҳсолоти саноатӣ концепсияи маркетингии менеҷмент шакли истеҳсолиро доштааст. Инчунин истеҳсолоти имконоти амал карда, диққати асосӣ ба арзиши аслии маҳсулот ва ҳосилнокии меҳнат ба самти беҳтар кардани роҳи рақишҳои истеҳсолот фурӯш ва гирифтани фоидаи баланд равона карда шуда буд.

Бо мурури замон, вақте корхонаҳо ба истеҳсолоти молӣ гузаштанд, менеҷменти маркетингӣ ба истеҳсолоти аз нигоҳи бозоргирӣ босифат пардохта, сиёсати молии худро пурра ба беҳтарсозии ҳислатҳои

таъминкунандаи талаботи истеъмолкунанда равона кард. Дар чунин як рақишҳои концептуалӣ менеҷменти маркетингӣ стратегияи таъминкунандаи идоракуниро пурра дигаргун карда, рақандҳои роҳбарии худро ҷиҳати беҳтарсозии чараёни фурӯши молу хизматҳо равона сохтааст. Роҳи рушди интенсификатсияи истеҳсолотро бо мақсади таъмини истеъмолкунанда, дар бозор пеша кардааст[4,].

Рақишҳои эволюсионии концептуалии менеҷменти маркетингӣ ҳамчун стратегияи истеҳсолоти молии барои истеъмолкунанда пурқувватро пеша карда, пайвасти ин рақишро ба хоҳиши истеъмолкунанда мувофиқ мегардонад. Дар баробари ин талаботи истеъмолкунандаро пурра таъмин намуда, бозори мақсадноки

худро меёбад ва менечменти маркетингӣ пайваста дар ҷустуҷӯи омӯзишу кӯшиши бозорёбии навин буда, хоҳиши истеъмолкунандаро меомӯзад ва таъмин месозад.

Чунин бармеояд, ки дар доираи тавсеаи назариявӣ илмиву амалӣ, худи менечменти маркетингӣ рушд ёфта, дар асри XXI ҳамчун равиши бохирадонаву фаёли рушдбандагии касбиву ҳунарии роҳбарӣ баромад менамояд. Он тавонмандии васеи бозоромӯзиву идоракунии бозорӣ ва таъсиррасонии васеи чандинтарафаро дорад. Аз ин хотир, шоистагиву мувофиқати роҳбарон ба талаботи функционаливу вазифовии онҳо дар оянда мебоист аз рӯйи равишҳои зерин баҳо дода шавад:

1. Доштани донишҳову арзишҳои баланди фарҳангиву тамаддунсозии эҷодиву кашфиётии креативӣ когнитивии роҳбарӣ ва тавонмандии волои қабули қарорҳои роҳбарӣ дар ҳолатҳои ногувору номуайянии бозорӣ.

2. Доштани қобилияти роҳбарие, ки имконоти баландбардорӣ самаранокии кормандонро дошта, ширкатро ба зинаи талаботи стандартҳои байналмилалӣ расонида метавонад.

3. Доштани дониши баланди когнитивӣ креативӣ созандагиву ташкилотчигӣ ва ҳунару истеъдоди ҷавкулуддаи ҷалбсозии тамоми кормандон ба самти таъмини рушди инновтасиониву эҷодкорӣ фаёлиятҳои касбиву ҳунарий.

4. Доштани масъулиятнокии баланди фарҳангӣ ва ҷалбсозии тамоми кормандону муттаҳассисон барои дар сатҳи баланди меҳнатӣ ва касбиву ҳунарий фаёлият қардан. Мотиватсияву ҳавасмандӣ ҳар як аъзои корхона ва ё ширкатро таъмин қардан.

5. Доштани имконоти волои арзандагиву шоистагии роҳбарӣ, нишонагирӣ ба обрӯю эътибор ва шарафи корхонаву ширкат дар бозори ҷаҳонӣ ва таъмини созандагии тамаддунии асри XXI.

Маврид ба ёдоварист, ки корхонаву ширкатҳои муосир фаёлияти функционалии бозоршиносиву бозорёбии худро аслан дар асоси ин панҷ равиши навини концептуалии роҳбарии менечменти маркетингии асри XXI ташкил менамоянд[5,]. Равишҳои мазкур аз дигар равишҳои функционалии менечмент бо он фарқ мекунанд, ки ҳамаи онҳо ба мақсади таъмини идоракунии самараноки ҷараёни ташкил ва амалигардонии додугирифтӣ хуби корхонаву ширкатҳои дохиларо беруна нигаронида шудаанд. Ин раванд хеле мушкилу мураккабу зудтағйирёбанда буда, он пеш аз ҳама донишу маҳорати баланди идоракунии маркетингиро тақозо менамояд.

Аз таҳлилу баррасии дастовардҳои менечменти маркетингии замони муосир чунин бармеояд, ки қорбурди равиши таҳлилии иртиботиву иттилоотӣ он бевосита ҳамчун таъминкунандаи талаботи таърихӣ бозоршиносиву равишҳои дигари рақобатпазирии иҷтимоии корхонаву ширкат хизмат қарда омадааст[6,]. Аксари ин ширкатҳо нишонагирӣ иҷтимоии бозори хориҷиро дошта, тақии асосиро ба равиши таваккали баланди бозори байналмилалӣ қарда, новобаста ба ҳолатҳои зудтағйирёбандагии иҷтимоиву иқтисодӣ ва экологиву сиёсӣ таъсиррасонии фаёли бозориро соҳибанд.

Хулоса ҷараёни стратегиро ҳамчун равиши батанзимдароварандаи мақсаднокиву вазифаи ҳар як корхонаву ширкат бояд шинохт, ки мебоист дар худ қисматҳои зерини фаёлияти менечменти маркетингиро таҷассумгар бошад:

1. Вақте мо истеҳсоли молу хизматрасониҳои тозаро пешниҳод месозем, он бояд ба равиши стратегӣ маркетингӣ мувофиқати пурра намояд ва стратегияи хоссаи менечменти маркетингии худро дошта бошад.

2.Роҳбарони менечменти маркетинг ба таври ҳатмӣ бояд коркарди стратегияи маркетингиро барои ҳар як соли нақшавӣ ва ё давраи муайяни барномавӣ дошта бошанд, албатта бо назардошти барномаи молиякунонӣ.

3.Дар давоми сол рафтаву ҳолатҳои ғайриҷашмдошт тазоҳур намоянд, менечменти маркетингиро зарур аст онро пурраву ҳаматарафа омӯхта, агар зарур дониста шавад стратегияи маркетингии корхона ва ё ширкатро навсозӣ кунанд.

4.Давраҳои таъсиррасонии стратегияи молу хизматрасониҳо ҳатман дар доираи ҳар

яке аз намуди молу хизматҳо кор карда баромада шаванд. Зеро вобаста аз тағйирёбандагии талаботу тақлифоти бозор ҳар давра метавонад тағйирёбанда бошад. Барои мисол, имрӯзҳо ба бозори технологӣ ҳамсола то 30 – 35% тағйирёбандагиҳо ворид шуда, тағйирёбандагии пурра дар давоми 2- 3 сол амалӣ мегардад.

5.Ҳадафи асосии стратегияи менечменти маркетингиро бояд тақсимооти самаранок, мувофиқасозии захираҳои бозорӣ ва танзими фаъолиятҳо вобаста аз талаботу тақлифоти бозор ташкил бидиҳад.

Адабиёт

- 1.Друкер П.Задачи менеджмента XXI века. М.Вильямс, 2007.
- 2.Акер Д. Стратегическое рыночное управление. \пер. с англ. \Спб. Питер, 2002.
- 3.Корпоративная стратегия. \пер. с англ. \ М. Альпина бизнес бук.- 2008.
- 4.Маркетинг. уч. Посбие.Под.ред. В.В. Герасимова.М.Проспект, 2016. -512с.
- 5.Котлер Ф. Котлер К. Маркетинг менеджмент.6-ое изд.М.2019. – 448с.
- 6.Ғаниев Т.Б. Менечмент. Китоби дарсӣ, қисмҳои 1- 16. Душанбе. Ирфон:2004 – 2022.
- 7.Ф. Котлер. Маркетинг 5.0. Технология следующего поколения. Пер. с. Англ. -Москва. Эксмо, 2022. – 272с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Савзализода Сухроб Савзали - омӯзгори кафедраи менечмент ва ташкили сайёҳии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: (+992)902-02-03-50.

Информация об авторе:

Савзализода Сухроб Савзали - преподаватель кафедры менеджмента и организации туризма Бахтарского государственного университета имени Насира Хусрава. Тел: (+992)902-02-03-50.

Information about the author:

Savzalizoda Syhrob Savzali - teacher of the Department of Tourism Management and Organization of Bakhtar State University named after Nasir Khusrav. Phone:(+992)902-02-03-50.

УДК: 352.075.7:61 (571.3)

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шерализода Р.М.

Аннотация. В данной статье исследуются основные вопросы внедрения электронного правительства в Республики Таджикистан, сущность которого заключается в формировании и развитии рынка государственных услуг. Автор отмечает, что предоставление государственных услуг посредством информационно-коммуникационных технологий и Интернета, прежде всего, существенно снижает затраты как для государства, так и для общества, расширяет уровень доступа субъектов общества к государственным учреждениям. Относительно роли Интернета отмечается, что появление Интернета считается интересным и неожиданным явлением, которое могло бы охватить весь мир и повлиять на все аспекты жизни человека. В частности, появление «электронного правительства», которое способствовало появлению электронных услуг, создало уникальные возможности для доступа людей к информации. Фактически каждое государство в своей политической деятельности старается оставаться влиятельным субъектом мировой политики, а не извлекать выгоду из недавних значительных технологических изменений, которые являются частью процесса глобализации.

Ключевые слова: электронная правительственная служба, интернет, государство, услуга, экономика, ИКТ, информация, информационная служба, электронная услуга.

Для цитирования: Шерализода, Р. М. Вопросы внедрения электронного правительства в Республике Таджикистан / Р. М. Шерализода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.1(43). – С. 348-355.

МАСЪАЛАҲОИ ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шерализода Р.М.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моҳияти он ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои давлатӣ мебошад, баррасӣ шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва интернет, пеш аз ҳама, ҳароҷоти ҳам давлат ва ҳам ҷомеа ба андозае коҳиш дода, сатҳи дастрасии субъектҳои ҷомеа ба ниҳодҳои давлатӣ васеъ мекунад. Дар мавриди нақши интернет зикр мегардад, ки пайдоиши интернет падидаи ҷолиб ва ғайриинтизор доништа мешавад, ки метавонад тамоми ҷаҳонро фаро гирифта, ба тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсон таъсир расонад. Хусусан, пайдоиши «ҳукумати электронӣ», ки ба пайдоиши хизматрасониҳои электронӣ мусоидат кард, барои дастрасии мардум имкониятҳои беназир фароҳам овард. Дарвоқеъ, ҳар як давлат дар фаъолияти сиёсии худ мекушад, ки як субъекти бонуфузи сиёсати ҷаҳонӣ боқӣ монад,

на ин ки аз тағйироти ҷиддии технологии нав, ки ҷузъи раванди ҷаҳонишавӣ мебошанд, баҳра барад.

Калидвожаҳо: ҳукумати электронӣ, Интернет, давлат, хизматрасонӣ, иқтисодиёт, ТИК, иттилоот, ҷомеаи иттилоотӣ, хизматрасонии электронӣ.

ISSUES OF IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sheralizoda R. M.

Annotation. This article examines the main issues of introducing e-government in the Republic of Tajikistan, the essence of which is the formation and development of the public services market. The author notes that the provision of public services through information and communication technologies and the Internet, first of all, significantly reduces costs for both the state and society, and expands the level of access of public entities to government institutions. Regarding the role of the Internet, it is noted that the emergence of the Internet is considered an interesting and unexpected phenomenon that could cover the whole world and affect all aspects of human life. In particular, the emergence of “electronic government”, which contributed to the emergence of electronic services, created unique opportunities for people to access information. In fact, every state in its political activities tries to remain an influential subject in world politics, rather than benefit from the recent significant technological changes that are part of the process of globalization.

Keywords: electronic government, Internet, states, service, economy, ICT, information, information society, electronic services.

Развитие всех сфер жизни и различных сторон человеческой деятельности при космической скорости прогресса науки и техники заставляет государства приспособлять свою систему деятельности к социальным потребностям населения и мерам современного международного развития. Среди таких потребностей и новых мер развития – государственные услуги гражданскому обществу с помощью относительно простых, эффективных и подходящих средств – Интернета и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ)

Предоставление государственных услуг посредством информационно-коммуникационных технологий и Интернета, прежде всего, существенно снижает затраты как государства, так и общества, расширяет

уровень доступа гражданского общества к государственным учреждениям.

Развитие ИКТ и широкое использование Интернета в системе взаимоотношений населения и государства позволят значительно повысить социальную позицию национальных правительств перед гражданским обществом.

Относительно роли Интернета необходимо отметить, что появление Интернета считается интересным и неожиданным явлением, которое могло бы охватить весь мир и повлиять на все аспекты жизни человека. В частности, появление «электронного правительства», которое способствовало появлению электронных услуг, создало уникальные возможности для доступа людей к информации. Фактически каждое государство в своей политической деятельности старается оставаться

влиятельным субъектом мировой политики, а не извлекать выгоду из недавних значительных технологических изменений, которые являются частью процесса глобализации. То есть информационные технологии считаются важнейшим фактором формирования общества XXI века. Эффективное использование информационно-коммуникационных технологий и, прежде всего, Интернета в этом контексте является важнейшим фактором развития общества.

Процесс формирования информационного общества в современную эпоху считается одним из важнейших вопросов развития общества, оказывает глубокое влияние на все сферы общественной жизни, полностью меняет поведение людей, общественные отношения и их деятельность. В этом процессе политическая жизнь общества находится под влиянием технологических и информационных изменений, меняет свою форму и содержание. Прежде всего, использование информационно-коммуникационных технологий в процессе государственного управления серьезно изменит государственную политику и поставит перед ней новые задачи. Например, формирование электронного правительства, активное использование правительством сети Интернет, предоставление государственных услуг на основе информационных систем и т.д. – это изменения, которые придают новый смысл информационной политике государства.

По мнению Рахмонзода М.Н. «Электронное правительство (э-правительство) – это качественно новый метод государственного управления, основанный на современных информационно-коммуникационных технологиях (ИКТ), включающий в себя рынок, основанный на развитии условий демократизации и активном вовлечении

граждан в процесс принятия решений» [6, с.94-95].

Расулзода Л.Х. в своем исследовании отмечает, что «Опыт развитых стран мира показывает, что они смогли обеспечить развитие «электронного правительства» именно за счет широкого применения ИКТ в процессе государственного управления. ИКТ в этих странах заняли видное место в процессе содействия общественной деятельности и государственному управлению. Информационная политика создала благоприятную основу для создания новых связей с общественностью и электронных коммуникаций. Поэтому в Республике Таджикистан возможно внедрение и развитие «электронного правительства» только на основе широкого использования современных информационных и телекоммуникационных технологий» [5, с.76].

Исходя из этого можно отметить, что важной тенденцией развития мировой экономики в современное время является использование информационно-коммуникационных технологий в стимулировании государственной деятельности. Переход к информационному обществу требует необходимых реформ в направлении государственного управления. В Республике Таджикистан, по сравнению с другими странами мира, наступил этап внедрения ИКТ в процесс предоставления государственных услуг. Несмотря на то, что принятие ряда правовых и административных стандартов в Республике Таджикистан, автоматизация общества и создание электронного правительства в Таджикистане отстают от других стран СНГ по уровню развития электронного правительства.

Таким образом, независимо от принятия тех или иных правовых норм, остается множество вопросов, которые необходимо решить в сфере внедрения ИКТ электронных услуг для граждан. В частности,

инфраструктура электронного правительства не развита на необходимом уровне и требует ее совершенствования с учетом создания ее технической архитектуры, совершенствования внешней структуры, обеспечения его информационных систем и процедур его использования необходимыми документами.

Согласно концепции развития электронного правительства в Республике Таджикистан до 2030 года, концепция электронного правительства означает новую

форму организации деятельности органов исполнительной власти исполнительной власти, основанную на широком использовании ИКТ, посредством которой пользователям предлагаются качественные и удобные государственные услуги [3]. Также на уровне республики принята ряд программ, стратегий и концепций, в которых представлены вопросы использования ИКТ при предоставлении государственных услуг в электронной форме в Республике Таджикистан (таблица 1)

Таблица 1. - Программы, стратегии и концепции правительства по направлению внедрения ИКТ в деятельность государственного управления

Форма	Наименование документа
Законы	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закон Республики Таджикистан «Об информатизации» № 40 от 6 августа 2001 года. 2. Закон Республики Таджикистан «Об электронной документации» № 51 от 10.05.2002 года. 3. Закон Республики Таджикистан «Об информации» №55 от 10.05.2002г. 4. Закон Республики Таджикистан «Об электросвязи» №56 от 05.10.2002г. 5. Закон Республики Таджикистан «О защите информации» №71 от 02.12.2002г. и.п.
Концепции	<ol style="list-style-type: none"> 1. Концепция формирования электронного правительства в Республике Таджикистан до 2030 года. 2. Концепция государственной информационной политики в Республике Таджикистан от 30 апреля 2008 года. 3. Концепция информационной безопасности в Республике Таджикистан. 4. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан от 30.12.2019 г.
Стратегии и программы	<ol style="list-style-type: none"> 1. Государственная стратегия «Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан» от 5 ноября 2003 года. 2. Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан от 3 декабря 2004 года. 3. Стратегия реформирования системы государственного управления в Республике Таджикистан от 15 марта 2016 года. 4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.

В Республике Таджикистан процесс автоматизации государственных услуг можно условно разделить на три группы в зависимости от проводимых реформ:

На первом этапе внедрение ИКТ в деятельность органов государственной власти осуществлялось на основе реализации ряда проектов иностранной организации в сфере развития и компьютеризации школ и государственных учреждений Республики Таджикистан.

На втором этапе была создана система автоматизации государственных закупок, которая позволила закупать необходимое имущество для государственных органов

Третий этап включает в себя принятие концепции создания электронного правительства и отдельных программ в этом направлении, что создало условия для начала нового этапа перехода от традиционных форм оказания государственных услуг к электронным формам.

Следовательно, формирование информационного общества является велением времени, и следующий этап развития страны будет возможен именно в условиях сформированной информационной системы. В условиях информационного общества информационно-коммуникационные технологии широко используются во всех сферах общественной жизни, в сфере политики – электронное правительство, в сфере экономики – электронная коммерция, в сфере социальных дел – электронные услуги и в других сферах создают информационно-коммуникационные отношения. Поэтому переход к информационному обществу, формирование информационной системы страны, широкое использование информационно-коммуникационных технологий в различных сферах жизни страны очень важны, и от них зависит будущее развитие общества.

Будущее развитие страны и обеспечение прогресса различных сфер

общественной жизни страны во многом зависят от развития информационно-коммуникационных технологий и информационной системы. Хотя в стране созданы основы для формирования информационного общества, проблемами, которые возникнут в будущем, являются нехватка специалистов, низкий уровень использования Интернета и, самое главное, отсутствие отраслевых информационных систем, то есть будущее должно быть решено в ближайшее время. В связи с такой необходимостью изучение различных аспектов информационного общества, выявление его особенностей, научное обоснование закономерностей его формирования считаются одним из приоритетных направлений научных исследований.

Комплексный характер информационно-коммуникационных технологий и их быстрое распространение в различных сферах побудили развитые страны мира принять государственные программы и национальные стратегии развития информационного общества. Развитие цивилизованного общества зависит от прогресса информационных и коммуникационных технологий и стало основой прогресса человеческой жизни. Благодаря беспрецедентному развитию технологий за последние несколько десятилетий она охватила все стороны человеческой жизни, и от нее стало зависеть регулярное развитие политической, экономической, социальной и культурной жизни общества. Достижения техники и связи широко используются не только в жизни и деятельности людей, но и в системе государственного управления, что привело к формированию электронного правительства. То есть информационно-коммуникационные технологии стали частью политической и социальной жизни людей и усилили зависимость людей от самих себя.

Опыт развитых стран мира показывает, что они смогли обеспечить развитие «электронного правительства» именно за счет широкого применения ИКТ в процессе государственного управления. ИКТ в этих странах заняли видное место в процессе содействия общественной деятельности и государственному управлению. Информационная политика создала благоприятную основу для создания новых связей с общественностью и электронных коммуникаций. Поэтому в Республике Таджикистан возможно внедрение и развитие «электронного правительства» только на основе широкого использования современных информационных и телекоммуникационных технологий.

Стоит отметить, что ИКТ играют важную роль в становлении и развитии «электронного правительства» в Республике Таджикистан. Анализ состояния формирования «электронного правительства» в условиях Таджикистана показывает, что в этой области имеется ряд достижений. В частности, электронная система оказания услуг внедрена в различных отраслях и постепенно развивается, однако она не охватила все регионы и население страны в целом.

Сегодня для формирования полноценной системы электронного правительства в Республике Таджикистан на основе современных, надежных и безопасных информационных технологий, поэтапного перехода на электронные формы обмена данными, развития сферы информационных услуг, решения вопросов сотрудничества и взаимодействия информационных систем государственных органов, реализации проектов по созданию центров, о очень важном предоставлении государственных услуг по методу «единого окна» во всех регионах страны путем повышения квалификации сотрудников, использование

электронных цифровых подписей и расширение базовых социальных услуг для населения.

В настоящее время Служба связи при Правительстве Республики Таджикистан с технической точки зрения и Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан (с 2011 года) также контролируют процесс перехода к электронному правительству в стране. Переход к современной системе работы, то есть переход к электронному правительству в системе государственной власти, является одним из главных условий создания современного государства.

Электронное правительство – это не короткая и ограниченная программа, а долгосрочный процесс совершенствования государственного управления с целью централизации государственных услуг для граждан. В полном смысле это быстрая, качественная, дешевая и доступная услуга для нуждающихся. Процесс внедрения электронного правительства в Республике Таджикистан тесно связан как с субъективными, так и с объективными факторами. Увеличение численности населения и его дальнейший рост (согласно Посланию Президента Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон от 26 апреля 2013 года, в 2030 году численность населения достигнет почти 13 миллионов) делает государственного служащего нехватка средств в удовлетворении нужд народа, а также возможности граждан посещать различные органы власти ограничит удовлетворение требований и нужд и жалоб. Если традиционный метод оказания государственных услуг сохранится, проблемы удвоятся.

Цель создания электронного правительства - сделать государственные услуги более эффективными для граждан. Чем больше услуг доступно в Интернете и

чем шире их использование, тем значительнее будет эффект электронного правительства. Таким образом, электронное правительство требует большого количества «электронных граждан» и «электронных институтов» (электронного бизнеса) для достижения стабильного воздействия, выходящего за рамки эффективного внутреннего охвата и прозрачности государственного управления.

Точно так же при реализации концепции электронного правительства не только снизится эффективность и уменьшатся административные издержки, но и произойдут качественные изменения во взаимоотношениях общества и власти.

Эффективность электронного правительства не ограничивается только его технологией и сетевой структурой: присутствие специалистов в этой области считается частью его основных требований. Республика Таджикистан может использовать два вида мер по подготовке специалистов в области внедрения электронного правительства: направить и обучить специалистов в государства, добившиеся успеха в этом направлении; привлечение в страну иностранных специалистов для подготовки отечественных кадров. Следует отметить, что с 2001 года Республика Таджикистан установила двусторонние отношения с Эстонской Республикой и Южной Кореей, что считается серьезным шагом в реализации концептуальных и программных целей перехода к электронному правительству.

Факторами, влияющими на уровень и качество развития электронного правительства в стране, являются необходимость отдельных учреждений внедрить его в систему своей административной деятельности, высокая стоимость и низкая скорость Интернета, нехватка квалифицированных специалистов в сфере электронного правительства и т. д.

Такая ситуация вызвана тем, что формальные требования перехода к электронному правительству, то есть создания исполнительными органами государственной власти городов и районов сайтов, не выполнены в полной мере.

По мнению Бобомуродова П.У. «комплексный характер информационно-коммуникационных технологий и их быстрое распространение в различных сферах побудили развитые страны мира принять государственные программы и национальные стратегии развития информационного общества» [2, с.82-83]. Таким образом, опыт развитых стран мира показывает, что они смогли обеспечить развитие «электронного правительства» именно за счет широкого применения ИКТ в процессе государственного управления. ИКТ в этих странах заняли видное место в процессе содействия общественной деятельности и государственному управлению. Информационная политика создала благоприятную основу для создания новых связей с общественностью и электронных коммуникаций. Поэтому в Республике Таджикистан возможно внедрение и развитие «электронного правительства» только на основе широкого использования современных информационных и телекоммуникационных технологий.

Процессу внедрения «электронного правительства» в Республике Таджикистан препятствуют различные факторы, важнейшими из которых являются, во-первых, недостаточная инфраструктура «электронного правительства», во-вторых, отсутствие формирования информационно-электронной культуры граждан на необходимом уровне. Поэтому в процессе продвижения информационной политики очень важным становится вопрос эффективного использования ИКТ с одной стороны и с другой стороны в целях

повышения информативно-коммуникативной культуры общества.

Таким образом, переход к электронному правительству следует оценивать, как одну из основ социального государства и подходящее средство обеспечения легитимности основ

современного государства. Потому что внедрение электронного правительства

качественно и количественно снижает барьеры во взаимоотношениях государства и граждан, повышает уровень прогресса и развития каждого государства.

Литература

1. Бобомуродов П.У., Бобозода О.О. Танзими давлатии рушди соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. Идоракунии давлатӣ. 2023. № 4-3 (65). С. 78-85.
2. Бобомуродов П.У., Шарипов С.М. Ташаккул ва рушди иқтисоди кадрӣ дар мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ. Идоракунии давлатӣ. 2023. № 4-2 (64). С. 82-91.
3. Концепсияи ташаккулёбии ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030.
4. Ниёзов Б.С. Мукамалгардонии системаи автоматикунонидашудаи ягона дар мақомоти гумрук. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. № 4-2 (39). С. 176-181.
5. Расулзод Л.Х. Нақш ва ҷойгоҳи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионии муосир дар ташаккули ҳукумати электронӣ. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2023. № 3 (83). С. 76-84.
6. Раҳмонзода М.Н. Ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2022. № 3 (24). С. 94-101.

Информация об авторе:

Шерализода Румайсо Музафархон - преподаватель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. Нахимова, 64/14.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шерализода Румайсо Музафархон - омӯзгори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Нахимов, 64/14.

About the author:

Sheralizoda Rumayso Muzafarkhon - lecturer at the Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14.

УДК:331(047)

РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷалилзода У.А.

Абдурасулзода С.Б.

Аннотатсия. Дар ин мақола ҷанбаҳои мухталифи механизми дастгирии давлатии инкишофи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор гирифтааст.

Самтҳои назариявии механизми дастгирии давлатии инкишофи корхонаҳои саноатӣ омӯхта шуда, дар ин замина як қатор пешниҳодоти амалӣ матраҳ карда шудааст.

Вазъи воқеии механизми дастгирии давлатии инкишофи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст.

Калидвожаҳо. саноат, корхонаҳои саноатӣ, технология, низоми идоракунии, баҳодихӣ, иқтисодиёт, инноватсия, воридот, содирот.

Барои иқтибос: Ҷалилзода, У. А. Рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. А. Ҷалилзода, С. Б. Абдурасулзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 356-362.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Джалилзода У.А.

Абдурасулзода С.Б.

Аннотация. В данной статье изучены различные аспекты механизма государственной поддержки развития промышленных предприятий Республики Таджикистан.

Изучены теоретические аспекты механизма государственной поддержки развития промышленных предприятий и предложен ряд практических предложений в этом контексте.

Исследовано реальное состояние механизма государственной поддержки развития промышленных предприятий в Республике Таджикистан.

Ключевые слова. промышленность, промышленные предприятия, технология, система управления, оценка, экономика, инновации, импорт, экспорт.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Jalilzoda U. A.

Abdurasulzoda S. B.

Annotation. This article examines various aspects of the mechanism of state support for the development of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan.

The theoretical aspects of the mechanism of state support for the development of industrial enterprises are studied and a number of practical proposals in this context are proposed.

The real state of the mechanism of state support for the development of industrial enterprises in the Republic of Tajikistan is investigated.

Keywords. industry, industrial enterprises, technology, management system, assessment, economics, innovation, import, export.

Гузориши масъала. Дар низоми хоҷагидорӣи бозорӣ рушди саноат яке аз самтҳои асосии ислоҳот мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонеъ кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои корӣ нав, ташаккули табақаи калони соҳибмӯлкдорон ва соҳибкорон мусоидат мекунад, махсусан рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини таҳқиқоти илмӣ дар шароити муосир таҳлили илмии соҳаи саноат мебошад, зеро маҳз рушди саноат метавонад ба пешрафти иқтисодӣ миллӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳоли мусоидат намояд. Бинобар ҳамин баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дошта ба рушди иқтисодии кишвар таъсири мусбӣ мерасонад.

Мақсади мақола. Омӯзиш ва муайянсозии идоракунии давлатии ташкилӣ-иқтисодии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Барои ноил гардидан ба мақсади асосӣ, дар мақолаи мазкур вазифаҳои зерин баррасӣ шудаанд:

– ҷанбаҳои назариявии идоракунии давлатии ташкилӣ-иқтисодии рушди корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда шаванд;

– шароитҳои асосии макроиқтисодии ташаккул ва инкишофи самтҳои афзалиятноки саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта шаванд;

– таҳлили вазъи муосирӣ саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шаванд;

– шароитҳои амалиӣ ва омилҳои асосии таъмини рушди босуботи корхонаҳои саноатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд.

Муҳтавои асосии мавод. Дар кишварҳои тараққикарда рушди соҳибкорӣ саноатӣ самти муҳими сиёсати давлатии саноатӣ маҳсуб мешавад, зеро вазъияти соҳибкорӣ саноатӣ чунин нишондиҳандаи муҳиме доништа шудааст, ки вазъияти умумии иқтисодиро дар кишвар тавсиф медиҳад, дараҷаи пешрафтро инъикос мекунад ва ба ҳаллу фасли мушкилоти бекорӣ дар ҷомеа саҳмгузори мекунад. Аз таҷрибаи мамлакатҳои Аврупо маълум аст, ки тақрибан 60% арзиши иловашуда дар соҳаи саноат истеҳсол мешавад [1].

Ташаккули иқтисодӣ нави рушдкунанда тағйироти ҷиддии андозаҳои фаъолияти саноатиро дар назар дорад. Маҳсулоти соҳибкорӣ саноатӣ метавонад дар он сурат рақобатпазир бошад, ки агар дар заминаи он техника ва технологияи муосирро ҷадид, иқтидорҳои мутобиқи илмӣ-техникӣ ва ташкилӣ, мутахассисони баландихтисос қарор дошта бошанд. Таҳқиқот муқаррар намуд, ки дар ноил шудан ба суръати мутобиқи рушди иқтисодӣ соҳибкорӣ саноатӣ чун заминаи асосии иқтисодӣ миллӣ мавқеи муҳимро мебозад.

Сатҳи рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нишондиҳандаҳои кишварҳои мазкур ба таври ҷиддӣ, тақрибан ба 20% қаноатмандонаст. Дар кишварҳои хориҷӣ иқдомҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати

саноатӣ асосан моҳияти байнисоҳавӣ доранд, аксарияти онҳо барои ҳаллу фасли мушкилоти барои ҳамаи ширкатҳо умумӣ равона карда шудаанд, барои баланд намудани рақобатпазирии ширкатҳои саноатӣ ҳадафгузори шудаанд [2].

Ташаккули стратегияи рушди саноатӣ қисми муҳимтарини марҳилаи муосири сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Дар раванди мазкур давлат идоракуниро ҳам дар соҳаҳо ва корхонаҳои алоҳида, ҳам идоракунии муҳити берунае, ки соҳаҳо ва корхонаҳои мазкур дар он фаъолият мекунанд, амалӣ менамояд ва ҳадафи он баланд намудани самаранокии тичоратӣ ва буҷавии комплекси саноатӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла қисматҳои алоҳидаи онҳо мебошад. Натиҷаи стратегияи рушди саноат бояд ташаккул ва фаъолияти самараноки қисматҳои соҳибқории саноатӣ гардад, ки барои рушди нисбатан устувор зарур мебошад. Онҳо аз муҳити рақобатнок, инфрасохтори ниҳодӣ, инчунин корхонаҳои саноатие иборатанд, ки дар муҳити мазкур мутобиқ карда шудаанд. Дар хусуси соҳибқории саноатӣ сухан дар бораи муҳити ниҳодӣ ва инфрасохтори дастгирии тичорати саноатӣ меравад.

Давлат ва Ҳукумати кишвар таъмин намудани пешрафти соҳаи соҳибқориро яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти худ қарор дода, барои дастгирии соҳибқорон, таъмини

шароити мусоиди ташаккули соҳа тавассути муқаррар кардани имтиёзҳои мухталиф дар соҳаи андозбандӣ, пардохти бочи гумрукӣ, қорӣ намудани мораторий барои санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ тамоми чораҳои заруриро амалӣ менамоянд. Бо мақсади рушди соҳибқории хурду миёна ва дастрасии соҳибқорон ба захираҳои қарзӣ мо аз ҳисоби буҷети давлатӣ Фонди дастгирии соҳибқориро таъсис дода шуд, ки то имрӯз дар 47 шаҳру ноҳия ба субъектҳои зиёди соҳибқории истеҳсолӣ бо ғоизҳои паст дар ҳаҷми 95 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат дода истодааст. Имсол ба фонди мазкур чудо намудани 120 миллион сомонӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба нақша гирифта шудааст.

Масъалаи рушди босуръати соҳаҳои саноати мамлакат пайваста мавриди тавачҷуҳи хоси Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта ва ҳамасола бо дарёфти захираву имкониятҳои мавҷуда тадбирҳои мухталиф баҳри инкишофи соҳаҳои саноат анҷом гардида истодаанд. Дастгирии соҳаҳои мухталифи саноати кишвар аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоту ниҳодҳои давлатӣ маҳсуб меёбад [4]. Натиҷаи чунин тадбирҳост, ки ҳам дар ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва ҳам саноат афзоиш ба назар мерасад.

Ҷадвали 1. - Динамикаи афзоиши ҳаҷми ММД ва саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2015-2023

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ММД, млн. сомонӣ	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4
Саноат, млн. сомонӣ	15090	20029	23894	27613	30890	38829	43025

Сачаишма: Омори солона. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023, С. 214, 252;

Тавре аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, аз соли 2016 афзуншавии бемайлоии ҳаҷми ММД ва ҳамчунин истеҳсолоти саноатӣ ба назар мерасад. Аз ҷумла, ҳаҷми ММД дар

соли 2022 - 108 ғоизро ташкил дода нисбати соли 2016 1,1 маротиба зиёд гардидааст. Инчунин ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар ҳамин давра, яъне дар соли 2022 - 43025 млн.

сомони ро дар бар мегирад, ки нисбат ба соли 2016 – 27935 млн. сомони зиёдтар аст.

Чадвали 2. - Сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо фоиз)

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ саноат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Саноати ихтироҷи маъдан	19,9	22,6	19,6	17,6	13,9	21,6	20,7
Саноати коркард	62,1	58,6	56,6	57,8	61,7	57,5	61,6
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об	18,0	18,8	23,8	24,6	24,4	20,9	17,7

Сачаиша: Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023, С. 253;

Аз таҳлили чадвали 2 маълум гардид, ки саноати ихтироҷи маъдан дар соли 2016 - 19,9 ва дар соли 2022 - 20,7 фоизро ташкил додааст, ки дар соли 2022 ин нишондиҳанда нисбати соли 2016 – 0,8 фоиз зиёд гардидааст. Ва дигар нишондиҳандаҳо низ тамоюли зиёдшавиро нишон медиҳад.

Солҳои охир аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои дастгирии соҳаи саноат, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шудаанд. Дар Паёми наватии Пешвои миллат низ пешниҳод карда шуд, ки бо мақсади дастгирии минбаъдаи соҳибкорон дар мамлакат “300 рӯзи ислоҳот оид ба дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ” амалӣ карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки як қисми субъектҳои хоҷагидори истеҳсолии низомии саноатии мамлакат ҳамчун истифодабарандагони ашёи хом, қувваи корӣ ва таҷҳизотҳо баромад менамоянд. Воридоти таҷҳизоти технологӣ яке аз воситаҳои муҳими ташкили истеҳсолот, хизматрасонӣ ва омили бо ҷойҳои нави корӣ таъмин намудани аҳолии обили кор ба ҳисоб меравад. Воридоти таҷҳизоти технологӣ бо дарназардошти ҳамин хусусиятҳои аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ озод карда шуд.

Чадвали 3. - Таносуби содирот ва воридот дар гардиши савдои хориҷӣ млн. доллар

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2018	2019	2020	2021	2022
Гардиши савдои хориҷӣ аз он ҷумла:	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5
Содирот	1073,3	1174,4	1406,8	2149,6	2142,0
Воридот	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5

Сачаиша: Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023, С. 308 ;

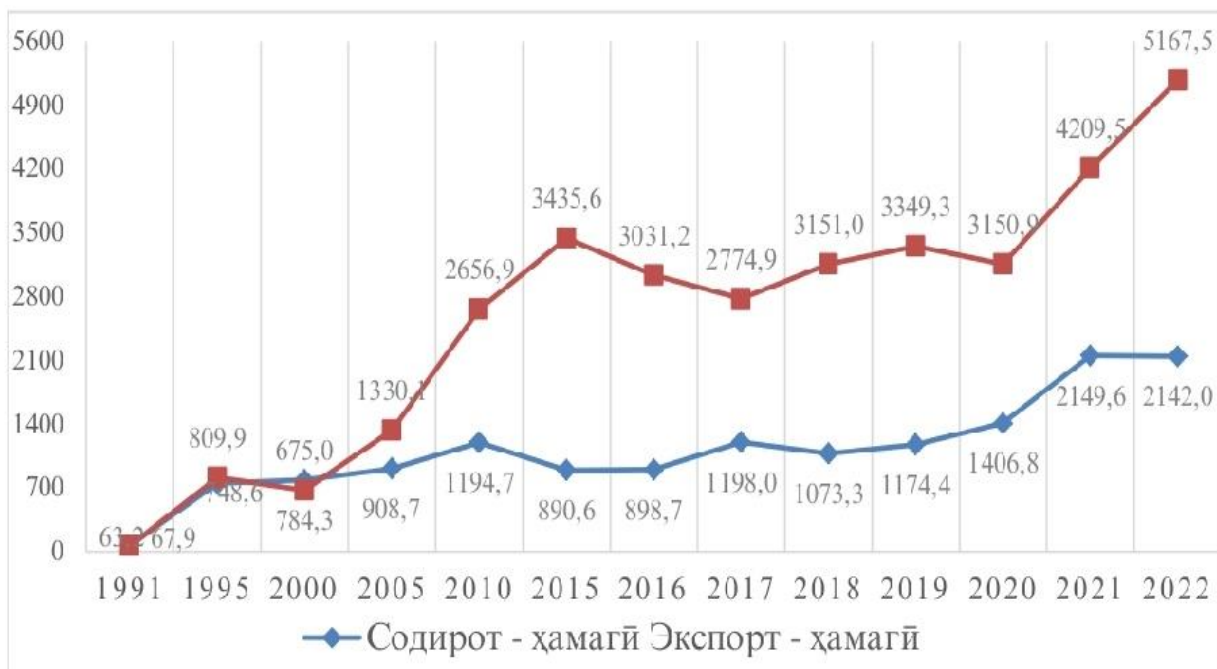
Аз нишондиҳандаҳои чадвали 3 ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки савдои хориҷӣ дар давоми солҳои 2018– 2022 -ум 3085,2 млн. доллар афзоиш ёфтааст.

Аз ҳама муҳимаш, аз маълумотҳои овардашуда мушоҳида мегардад, ки иқтисодии содиротии мамлакат рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Масалан, дар соли 2018 содирот

1073,3 млн. долларро ташкил намуда, ин нишондиҳанда дар соли 2022 2142,0 млн. долларро расидааст, ки афзоиш 1068,7 млн. долларро ташкил менамояд.

Воридот ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2018 пайваста рӯ ба

зиёдшавиро нишон медиҳад. Масалан, агар соли 2018 ин нишондиҳанда 3151,0 млн. долларӣ ИМА-ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2022 ба 5167,5 млн. доллар расидааст.

Расмӣ 1. - Таносуби содирот ва воридот дар гардиши савдои хоричӣ

Вобаста ба стратегияи рушди миллӣ то соли 2030 ва андешидани тамоми чораҳои зарурӣ, самаранок истифода бурдани ҳамаи имкониятҳои мавҷуда иқтисодиёти мамлакатро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил бояд дод. Таъмин намудани устувории соҳаи саноат дар ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум ва пешбурди рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодиёт шароити мусоид фароҳам меорад.

Хулоса. Дар натиҷаи навиштани мақолаи худ дар мавзӯи “Рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” чунин хулосаҳо ва пешниҳодотро манзур менамоем:

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, таваре ба мо маълум аст, доимо ноустуворӣ ва номўътадилӣ дар инкишофи иқтисодӣ зоҳир мегардад. Аз ин лиҳоз, дар самти ошкор намудани омилҳои ба инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат таъсиркунанда, таҳия ва такмили механизмҳои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ саҳми пажӯҳишҳои илмӣ ва истифодаи бозёфтҳои олимону муҳаққиқон хеле муҳим ва назаррас аст.

Ташаккули стратегияи рушди саноатӣ қисми муҳимтарини марҳилаи муосири сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Дар раванди мазкур давлат идоракуниро ҳам дар соҳаҳо ва корхонаҳои алоҳида, ҳам идоракунии муҳити берунае, ки соҳаҳо ва корхонаҳои мазкур дар он фаъолият мекунанд, амалӣ менамояд ва ҳадафи он баланд намудани самаранокии тиҷоратӣ ва буҷавии комплекси саноатӣ дар маҷмӯъ ва аз

чумла қисматҳои алоҳидаи он мебошад. Натиҷаи стратегияи рушди саноат бояд ташаккул ва фаъолияти самараноки қисматҳои соҳибқорӣ саноатӣ гардад, ки барои рушди нисбатан устувор заруранд. Онҳо аз муҳити рақобатнок, инфрасохтори ниҳодӣ, инчунин корхонаҳои саноатие иборатанд, ки дар муҳити мазкур мутобиқ карда шудаанд. Дар хусуси соҳибқорӣ саноатӣ сухан дар бораи муҳити ниҳодӣ ва инфрасохтори дастгирии тичорати саноатӣ меравад.

Ташаккули иқтисодиёти нави рушдкунанда тағйироти ҷиддии андозаҳои фаъолияти саноатиро дар назар дорад. Маҳсулоти соҳибқорӣ саноатӣ метавонад дар он сурат рақобатпазир бошад, ки агар дар заминаи он техника ва технологияи муосиру

чадид, иқтидорҳои мутобиқи илмӣ-техникӣ ва ташкилӣ, мутахассисони баландихтисос қарор дошта бошанд. Тадқиқот муқаррар намуд, ки дар ноил шудан ба суръати мутобиқи рушди иқтисодиёт соҳибқорӣ саноатӣ чун заминаи асосии иқтисодиёти милли мавқеи муҳимро мебозад.

Масъалаи рушди босуръати соҳаҳои саноати мамлакат пайваста мавриди таваҷҷуҳи хоси Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва ҳамасола бо дарёфти захираву имкониятҳои мавҷуда тадбирҳои мухталиф баҳри баҳри инкишофи соҳаҳои саноат анҷом гирифта истодаанд. Дастгирии соҳаҳои мухталифи саноати кишвар аз чумлаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоту ниҳодҳои давлатӣ маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. Исследования Национального института системных исследований проблем предпринимательства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nisse.ru/business/article/?curPos=0>. (дата обращения 21.11.2013 г.)
2. Кондратьев В. Государство и корпорации в стратегии глобальной конкурентоспособности // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. URL: <http://www.intertrends.ru/twelfth/002.htm> (дата обращения 11.08.2014).
3. Омори солона. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023, С. 214, 252, 308.
4. Ҷабборов Ф.А. Самтҳои стратегияи саноатикунонии босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.А. Ҷабборов, М.Т. Каримова // Экономика Таджикистана. – 2019. – № 1. – 0,5 п.л.
5. Гимазова, Ю. В. Государственное и муниципальное управление : учебник для вузов / Ю. В. Гимазова ; под общей редакцией Н. А. Омельченко. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 453 с.
6. Государственная и муниципальная служба : учебник для вузов / Е. В. Охотский [и др.] ; под общей редакцией Е. В. Охотского. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 409 с.
7. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тичорати байналмиллалӣ: Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии иқтисодӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2007.
8. Ҷӯрабоев Ғ.Ҷ. Рафти мониторинги ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Амри илм. 2001. – 178с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Чалилзода Умриҷон Абдураззоқ- ассистенти кафедраи молия ва ҳисобдории коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Суроға: 734042, ш.Душанбе-24, кӯчаи Айнӣ-41, Email: umrijonj@gmail.com, Тел: +992 92-893-17-70.

Абдурасулзода Сухроб Бобоҳон - ассистенти кафедраи молия ва ҳисобдории коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Суроға: 734042, ш.Душанбе-24, кӯчаи Айнӣ-41, Email: abdurasulzodasuhrob11@gmail.com, Тел: +992 918-15-25-27.

Информация об авторах:

Джалилзода Умриҷон Абдураззоқ - ассистент кафедры финансы и учета технического колледжа ТТУ им. акад. М. Осими, адрес: 734042, г. Душанбе-24, пр. Айнӣ-41, Email: umrijonj@gmail.com, Тел: +992 92-893-17-70.

Абдурасулзода Сухроб Бобоҳон - ассистент кафедры финансы и учета технического колледжа ТТУ им. акад. М. Осими, адрес: 734042, г. Душанбе-24, пр. Айнӣ-41, Email: abdurasulzodasuhrob11@gmail.com, Тел: +992 918-15-25-27.

Information about the authors:

Jalilzoda Umrijon Abdurazzok- assistant finance and accounting of the technical college of the Technical Universitet of Tajikistan named after academician M. Osimi, address: 734042, t. Dushanbe-24, Strit Ainy -41, Email: umrijonj@gmail.com, Tel: +992 92-893-17-70.

Abdurasulzoda Suhrob Bobokhon - assistant finance and accounting of the technical college of the Technical Universitet of Tajikistan named after academician M. Osimi, address: 734042, t. Dushanbe-24, Strit Ainy -41, Email: abdurasulzodasuhrob11@gmail.com, Tel: +992 918-15-25-27.

УДК: 379.8

МАВҚЕИ САЙЁҲӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТӢ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонова Ш.Б.

Ҳабибова Г.О.

Аннотатсия. Дар шароити иқтисоди бозорӣ равнақу густариши ҳама бахшҳои иқтисодӣ барои дилхоҳ кишвари олам, омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ доништа мешавад. Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои назариявӣ ва таърихӣ соҳаи туризм, самтҳои асосӣ рушди туризм аз нигоҳи олимони дохили ва хориҷӣ, ҳадафи тадқиқот дар шаклҳои гуногуни туризм ба таври мушаххас оварда шудааст, равобуди мустақим ва ғайримустақими сайёҳӣ ва иқтисоди минтақавӣ аз тарафи мо дар шакли диаграммаи мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд, омилҳои иқтисодии ба бахши сайёҳӣ таъсири мусбӣ дошта муфассал нишон дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки усулҳои ҷиҳати афзоишидихии даромадҳои сайёҳӣ барои тичорат ва аҳоли мавриди баҳрабардори қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, иқтисод, буҷет, сармоягузорӣ, даромад, рушд, инфрасохтор, минтақаҳо, аҳоли, давлат, ҷаҳонишавӣ.

Барои иқтибос: Қурбонова, Ш. Б. Мавқеи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиётӣ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Б. Қурбонова, Г. О. Ҳабибова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 363-369.

МЕСТО ТУРИЗМА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Қурбанова Ш.Б.

Ҳабибова Г.О.

Аннотация. В условиях рыночной экономики развитие и расширение всех отраслей экономики для любой страны мира считается важным фактором экономического развития. В данной статье конкретно представлены теоретические и исторические аспекты сферы туризма, основные направления развития туризма с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, цели исследования различных форм туризма, прямые и косвенные связи туризма и региональной экономики представлены нами в виде представленной диаграммы, подробно показаны экономические факторы, оказывающие положительное влияние на туристическую сферу.

Следует отметить, что методы увеличения доходов от туризма для бизнеса и населения были использованы.

Ключевые слова: туризм, экономика, бюджет, инвестиции, доход, развитие, инфраструктура, регионы, население, правительства, глобализация.

THE ROLE OF TOURISM IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Kurbonova Sh.B.

Habibova G.O.

Abstract. *In a market economy, the development and expansion of all economic sectors for any country in the world is considered an important factor in economic development. This article specifically presents the theoretical and historical aspects of the tourism industry, the main directions of tourism development from the point of view of domestic and foreign scientists, the purpose of research in various forms of tourism, the direct and indirect relationship between tourism and the regional economy is presented by us in the form of a diagram, and the economic factors that have a positive impact on the tourism sector are shown in detail. It should be noted that methods for increasing tourism revenues for business and the population have been used.*

Keywords: *tourism, economy, budget, investment, income, development, infrastructure, regions, population, governments, globalization.*

Гузориши масъала. Дар ҳоли ҳозир, сайёҳӣ барои тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии кишварҳо муҳимтарин ҷанба маҳсуб меёбад. Дар чунин шароит густариши сайёҳӣ барои кишварҳои олам яке аз асоситарин омилҳои калидии рушд ва тарғибкунандаи ҳолати воқеии кишвар маҳсуб меёбад. Аз ин хотир, дар саросари олам масъалаи тавсеаи соҳаи сайёҳӣ мубрамтарин масъала арзёбӣ мегардад, чунки он метавонад дар болоравии нуфуз ва эътибори кишварҳо дар арсаи ҷаҳонӣ сабабгор гардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба масоили назариявӣ ва амалии рушду равнақи соҳаи сайёҳӣ таҳқиқотҳои зиёде аз ҷониби олимони муҳаққиқони хориҷию ватанӣ ба монанди Сулова И. А., Суханова, Н. Е., Бехешти С. С., Аброров Х., Аминов И.А., ба анҷом расонида шудааст.

Мақсади мақола. Ҳадафҳои аслии дар мақола пайгиршуда, асосан ба самти таҳлилу таҳқиқи таъсири соҳаи сайёҳӣ ба вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо бахшида шудаанд. Маълум аст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши муносибатҳо, соҳаи сайёҳӣ низ ҷаҳонӣ

шудаистодааст, бинобар ин равнақу ривоби ин соҳа мақсади асосии мақолаи пешниҳодшуда маҳсуб меёбад. Бо назардошти андешаҳои зикршуда, ҳадафҳои аслии таҳқиқотро метавон дар шакли зерин пешниҳод намуд:

1. Нақши сайёҳӣ дар тарғибу ташвиқи иқтисодиёт;
2. Таъсири сайёҳӣ ба даромади аҳолии минтақаҳо;
3. Мавқеи сайёҳӣ дар баландбардории нуфузу эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ.

Муҳтавои асосии мавод. Ҷаҳони муосир ба таври доимӣ дар ҷустуҷӯи манбаҳои нав даромад мебошанд. Дар чунин шароит, сайёҳӣ ба унвони яке аз нуқтаҳои калидии тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии кишварҳо доништа мешавад. Зеро дар шароити ноустувории вазъи иқтисоди ҷаҳон, дарёфти манбаҳои иловагии даромад ҷиҳати таъмини бучети минтақаҳо торафт душвор ва мушкил шудаистодааст. Бинобар ин, дар мақола маъсалаҳои марбут ба нақши соҳаи сайёҳӣ дар густариш ва рушди минтақаҳо, таъсири сайёҳӣ дар бозсозии инфрасохтори

мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шудааст.

Сайёҳӣ ба унвони омили нисбатан мубрами иқтисодӣ, метавонад дар тавсеаи минтақа ва ҷолибияти он нақши муҳим бозад. Мувофиқ ба омори ҷаҳонӣ, сайёҳӣ имкон дорад дар густариш ва равнақи бахшҳои мухталифи иқтисоди кишварҳо мусоидат намояд. Тавсеаи минтақаҳо дар самти фаълосозии сайёҳӣ бояд бар асоси истифодаи пурраи иқтидори табиӣ, захираҳои инсонии маҳаллӣ ва фаъолияти маркетингӣ амалӣ карда шавад.

Ҳар як минтақа дорои имконот ва вижагиҳои хос мебошад. Албатта, ҳар як минтақа дорои нодироти беҳамто мебошад, ки он дар фарҳанг ва махсусан дар дохили анъанаҳои миллӣ, касбу ҳунарҳои мардумӣ нуҳуфтааст. Тавассути ин вижагиҳои минтақаҳои алоҳида метавонанд маҳсулоти нодиреро, ки танҳо хоси онҳо мебошад ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва махсусан сайёҳон пешниҳод намуда, дар баробари ба даст овардани даромади иқтисодӣ, онҳо ташвиқгари бахшу соҳаҳои дигари кишвар мегарданд.

Сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи фаъолият аз иқтидори табиӣ дар бахшҳои муайян вобастагӣ дорад, аммо дар ҳамбастагӣ бо сатҳу сифати хизматрасониҳо. Ироаи ин иқтидор тавассути ташкили чорабиниҳои оммавӣ-ҷамъиятӣ, ҷашнвораҳои мувофиқ ба анъанаҳои фарҳангии минтақа, ки бо муаррифинамоии касбу ҳунарҳои мардумӣ, амри муҳим барои тавсеаи бахши сайёҳӣ арзёбӣ мегардад.

Маҳсулоти фарҳангии минтақаро метавон дар мавзеоти таърихӣ, осорхонаҳо, ёдгориҳо дидан намуд. Бинобар ин, баҳри ҷалби ҳар чи бештари сайёҳон ва рушди иқтисодӣ дарёфт ва бозсозии иншооти аҳамияти таърихӣ дошта ва ҳамчунон нигоҳдории урфу одатҳои қадимаи миллӣ зарур башумор меравад. Ҳамзамон, баҳри равнақи ин бахш, ташкили гиридиҷамоиҳои фарҳангӣ, баргузори маърақаҳои анъанавӣ

ва иловатан доштани инфрасохтори зарурӣ мубрам махсуб меёбад[2].

Аз тарафи дигар, пешбурди фаъолияти касбӣ дар ин бахш метавонад омили муҳими тавсеаи дилхоҳ минтақа гардад, зеро густариши рафту-омад ва авҷгирии ҷараёни сайёҳон на танҳо дар таъмини ҷойҳои корӣ ва афзоиши даромад, балки дар тавсеаи рақобатнокии минтақа низ боис гардад.

Рушди номувозини минтақаҳо барои аксар кишвари олам муаммои асосӣ арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла, далели коҳиши иқтисодии бархе аз минтақаҳо ро бо омилҳои зерин, аз қабилӣ қафмондагии технологӣ, сатҳи пасти бозсозии истеҳсолот ва инфрасохтори кӯҳнаю фарсудашуда метавон асоснок намуд. Ба ҳар ҳол, коҳиши минтақаҳои алоҳида дар маҷмӯъ ба тавсеаи умумииқтисодии кишвар таасуроти манфӣ дорад, яъне минтақаи заиф аз кӯмакпулиҳои бучети давлатӣ вобаста буда, далели аслии авҷи муҳочират мегардад.

Тавре аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бар меояд, сайёҳӣ то андозае метавонад дар ҳали масоили бавуқӯъ пайваستا мусоидат намояд. Рушди сайёҳӣ дар диверсификатсияи манбаҳои даромади бучети минтақа созгор буда, дар ҳамбастагӣ бо дигар манбаҳои даромад имкон дорад даромади минтақаро афзоиш диҳад, рушди иқтисодӣ-иҷтимоиро таъмин намояд [3. С-245].

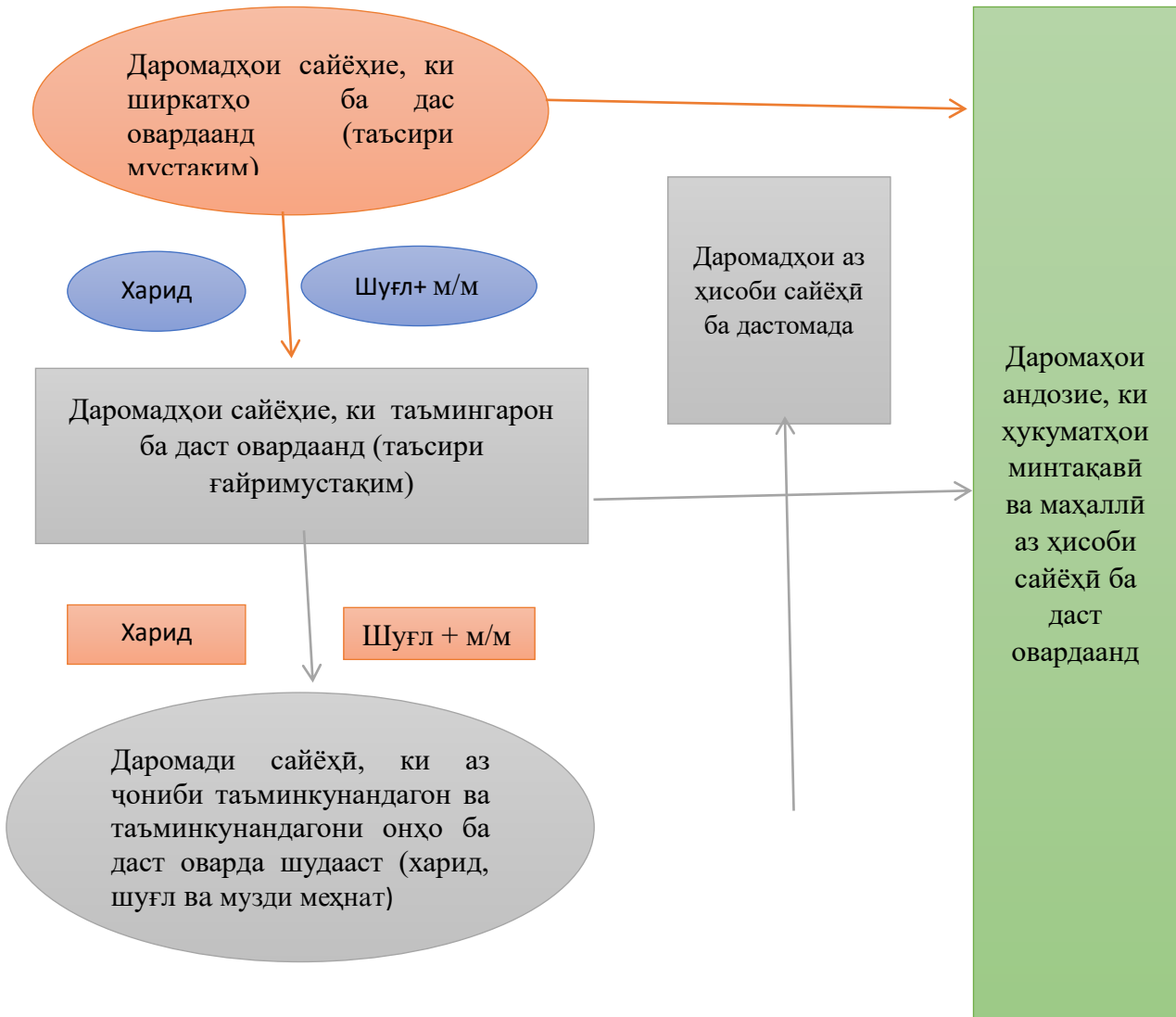
Дар қарни XX, дар даврае, ки инфрасохтор ва иқтисоди ҷаҳон ба сатҳи назарраси тавсеа расиданд, сайёҳӣ ҳамчун омили муносибсозии иқтисоди минтақа аз мадди назар дур андохта шуд. Дар ҳоли ҳозир, рушди сайёҳӣ ба иқтисоди воҳидҳои мухталифи маъмурӣ-хоҷагидорӣ ва минтақаҳо ба таври назаррас таъсиргузор мебошад.

Сатҳи таасуроти сайёҳӣ, чун коида дорои хусусияти мусбӣ мебошад, ки он дар ҷамъии умумии нақшаи мунсибшудаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ инъикос меёбад: афзоиши

сатҳи даромад (дар баъзе минтақа ва ҳатто кишварҳо, сайёҳӣ ба унвони асоситарин манбаи даромади буҷет махсуб меёбад); рушди бахшҳои ҷудоғонаи иқтисод, мустақим ва ё ғайримустақим бо сайёҳӣ бастагӣ доранд, афзоишҳои шуғл, рушди сифати инфрасохтори иҷтимоӣ; нигоҳдори

муқаддасоти моддӣ-маънавӣ ва таърихӣ-фарҳангӣ[1].

Равобити мустақим ва ғайримустақими сайёҳӣ ва иқтисоди минтақавӣ аз тарафи мо дар диаграммаи 1 мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд.

Расми 1. - Модели таасуроти баҳши сайёҳӣ ва иқтисоди минтақа

Сарчашма: коркарди муаллиф

Тавре аз модели пешниҳодшуда бармеояд, таъсири иқтисодии сайёҳӣ ба иқтисоди минтақа ба таври ғайримустақим ва бевосита ба амалӣ мегардад. Чунин ҳолат тааҷубовар нест, зеро баҳши сайёҳӣ ва иқтисоди минтақа бо ҳам зич алоқаманд мебошанд. Бояд гуфт, ки ҳам иқтисод ба

рушди сайёҳӣ ва ҳам сайёҳӣ ба тавсеаи иқтисоди минтақа таъсиргузор мебошад.

Зимни баррасии таъсири иқтисод ба фаъолити сайёҳӣ, бояд ибтидо дошт, ки таасуроти омилҳои умумии иқтисодӣ метавонад барои фаъолияти сайёҳӣ ҳам паёмадҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ дошта бошад.

Омилҳои иқтисодии ба бахши сайёҳӣ таъсири мусбӣ дошта инҳоянд:

✚ афзоиши воқеии даромадҳо;

✚ тақсимооти нисбатан мувозини даромадҳо;

✚ суботи асбӯрӣ;

✚ вазъи муътадил ва мусоиди иқтисодӣ-ичтимоӣ.

Омилҳои иқтисодии ба бахши сайёҳӣ таъсири манфӣ дошта бошанд чунинанд:

✚ бухронҳои иқтисодӣ;

✚ коҳиши истеҳсолот (болоравии сатҳи бекорӣ, пастшавии музди моҳона);

✚ номувозинати курби асбӯр;

✚ вазъи номуътади ва ноустувори иқтисодӣ-ичтимоӣ [4. С-41].

Ҳамзамон, ба назаргирии бузургии даромади воқеӣ ва тақозо ба хизматрасониҳои сайёҳӣ низ мавофиқи мақсад мебошад. дар натиҷаи болоравии даромадҳои воқеӣ, истеъмолкунандагон пули бештарро дар ихтиёри худ қарор хоҳанд дод. Агар миқдори пул барои пешбурди рузгор басанда бошад ва агар онҳо каме аз ин мақдорро пасандоз карда тавонанд, онҳо метавон гуфт, ки талабот ба сайёҳӣ бештар хоҳад шуд.

Тақсимбандии даромадҳо ҳамунон метавонад ба бахши сайёҳӣ таъсир расонад. Тақсимооти нисбатан мувозини даромадҳо байни ҷомеа боиси афзоиши миқдори сайёҳон хоҳад шуд.

Вобаста ба тавзеҳоти байналмилалӣ соҳаи сайёҳиро метавон ҳамчун бастаи молу хизматҳо дар якҷоягӣ дар доираи таносуби муайян баррасӣ намуд. Ин ба он далел аст, ки сайёҳон масалан наметавонанд воситаи

нақлиёти худро ба таври доимӣ барои омоданамоеи маҳсулоти озуқаворӣ, шустушӯи либосҳо, меҳмонхона ва дигар хизматҳо истифода намоянд.

Сайёҳӣ худ аз худ ба унвони як соҳа фаъолият доштан наметавонад, он бо соҳаҳои бо ҳам алоқаманд ҳамгиро буда (меҳмонхонаҳо, ширкатаҳои туроператорҳо ва ширкатаҳои туристӣ ва ҳавопаймоӣ), ба сайёҳон ва дигар мизочон хизматҳои мухталифро пешниҳод менамояд.

Манфиатҳои иқтисодие, ки тавассути сайёҳӣ ба даст оварда мешаванд, аз тарафи ин соҳа дар бастагӣ бо як қатор ҳадафҳо мунтазам мавриди таълиғот қарор дода мешаванд. Ногуфта намонад, ки сайёҳӣ дар мадди назари ҳукуматҳои кишварҳо қарор дорад, чунки рушди сайёҳӣ дар қатори баландбардории эътибори байналмилалӣ давлат, дар таҳриқи тичорати хурду-миёна ва ҷомеа низ боис мегардад. Дастгирии ҷомеа барои рушди соҳаи сайёҳӣ ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад, зеро рафтору кирдори ҷомеа, муносибати онҳо бо сайёҳон барои ин соҳа нақши калидӣ дорад. Соҳаи сайёҳӣ бошад, дар навбати худ метавонад дар беҳтаршавии вазъи молиявии ҷомеа сабабдор шавад, яъне дар натиҷаи воридшавии сайёҳон ба минтақа ва хариднамоеи маҳсулоти бафурушбароварда ва зимни истифода аз дигар инфрасохторҳо дар минтақа мавҷуд буда [5.С-177].

Аз ҷумла, самараи сайёҳии кишоварзӣ ниҳоят зиёд мебошад, махсусан барои ҷумҳурии мо, чунки он қувваи кориро тақозо менамояд, аз ин хотир барои фуруши маҳсулоти аз тарафи аҳоли истеҳсолшуда муфид мебошад, ба унвони мисол, аксари сайёҳоне, ки ба кишвар ворид мешаванд, бештар майл ба сайёҳии кӯҳӣ доранд, дар чунин ҳолат соҳаи кишоварзӣ ва дигар инфрасохтори дар минтақаҳои кӯҳии мавҷуд буда метавонад ба кор бурда шавад ва дар натиҷа барои аҳолии минтақаҳои дурдаст манфиатовар бошад.

Дар ҳоли ҳозир, ду усул ҷиҳати афзоишдиҳии даромадҳои сайёҳӣ барои тичорат ва аҳолии вучуд дорад, яқум афзоишдиҳии микдори сайёҳон, дуҷум болобарии арзиши хизматҳо барои сайёҳон. Ба назари мо, усули аввал барои рушди минтақа афзалтар мебошад, зеро сайёҳоне, ки ба кишвар ворид шуда ба минтақаҳои кӯҳӣ сафар менамоянд, бӯчаи маҳдудшуда доранд.

Мувофиқ ба таҳқиқотҳои дар ин самт амалишуда, метавон гуфт, ки рушди соҳаи сайёҳӣ дар ин ва ё он минтақа бештар ба нуфуз ва эътибори сайёҳии он вобастагӣ дорад. Бинобар ин, густариш ва бозсозии инфрасохтори қадима ва замонавӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Тавре қаблан изҳор доштем, аксар сайёҳоне, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мешаванд, майлашон ба кӯҳистон ва минтақаҳои кӯҳӣ зиёдтар мебошад. Аз ин ҷиҳат, ба андешаи мо сохтани инфрасохтори оддии зарурӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ бахусус барои сайёҳони кӯҳнавард амрест зарурӣ. Илова бар ин, ба тартибдарории минтақаҳои барои кӯҳнавардон ҷолиб, харидории таҷҳизоти касбии зарурӣ барои кӯҳнавардӣ метавонад дар ҷалби ҳар чӣ бештари сайёҳон боис гардад.

Аз тарафи дигар, рафтори аҳолии муносибати онҳо бо сайёҳон, тарзи қабул ва муоширати онҳо метавонад дар болоравии нуфузи сайёҳии кишварамон сабаб гардад. Баҳри густариши ин қор, намоёндагони сохторҳои марбутатаи давлатӣ бояд бо аҳолии дар бобати муносибат бо сайёҳон гуфтугӯзор намоёнд, ба аҳолии минтақа дар бораи нуфуз ва эътибори ҷаҳонӣ пайдо намудани кишвар, риоя ва қабули урфу одатҳои сайёҳон, дастгирии онҳо дар ҳолатҳои мухталифи ба вуқӯъ омада гуфтугӯзор намоёнд. Зеро, маҳз муносибати хуб бо сайёҳон метавонад бе харчи миллионҳо маблағ барои табиғоти минтақаҳои сайёҳии кишвар мусоидатомез гардад.

И.А. Сулова ду раванди асосии тавсеадиҳандаи нуфузи сайёҳиро аз ҳам ҷудо намудааст, иттилоотӣ ва баҳодихӣ [6.С-101]. Раванди аввалӣ аз худ маҷмӯи донишу малакаро дар бораи минтақаи сайёҳӣ тақозо менамояд, яъне шахсони масъул бояд маъулмоти комил, шаффоф, амиқро ба таври содда ва бо як шакли ниҳоят ҷаззоб дар расонаҳои электронӣ муаррифӣ намоёнд. Раванди дуҷум бошад, тибқи андашаҳои қаблан зикршуда аз муносибати аҳолии вобастагии зиёд дорад.

Мувофиқ ба таҳлилҳо ва назароти мутахассисони соҳа, метавон гуфт, ки самараи иқтисодии соҳаи сайёҳӣ аз натоиҷи тақозо ва арза дар ин соҳа вобастагии зиёд дорад, яъне амалқарди мутазама ва мувозини ҳама соҳаҳо метавонад дар равнаку густариши соҳаи сайёҳӣ мусоидат намоёнд. Муҳимтарин омили равнақи соҳаи сайёҳӣ барои кишварҳо ва аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоя барои сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори марбут ба соҳаи сайёҳӣ шуморида мешавад. Тавре қаблан изҳор доштем, аксар сайёҳоне, ки ба кишвари мо ворид мешаванд, сайёҳони кӯҳнавард ва сайёҳоне мебошанд, ки дорои бӯчаи маҳдуд мебошанд. Аз ин хотир, ташкили шароити муосид барои ин гурӯҳ сайёҳон дар минтақаҳои кӯҳии кишвар зарур мебошад. Иловатан, баҳри густариши соҳаи сайёҳӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар ба монанди минтақаҳои кӯҳии ВМКБ ва вилояти Суғд таъсиси фурудгоҳҳои хурд барои ҷарҳболҳо, сохтани на танҳо меҳмонхонаҳои замонавӣ, балки сохтани ҳуҷраҳои хоси мардуми Бадахшону Зарафшон, тавсеаи ҳунароҳои мардумӣ аз қабилҳои дузандагӣ ва бофандагӣ ва дигар ҳунароҳои хос ба мардуми минтақа метавонад, на танҳо дар афзоиши даромади аҳолии ва бӯҷети минтақаҳо, балки дар афзоиши нуфузу эътибори кишвар ҳамчун як макони амн ва барои сайёҳӣ ҷолиб боис гардад.

Адабиёт

1. Laffargue J. P. (2009). The economic and social effects of tourism activities and tourism policies. A survey of computable general equilibrium (CGE) models approach, CEPREMAP, Version September 2009, Docweb no 0905
2. Stynes, D. J. (1997). Economic Impacts of Tourism, A Handbook for Tourism Professionals, Illinois Bureau of Tourism, Illinois Department of Commerce and Community Affairs, Prepared by the Tourism Research Laboratory at the University of Illinois at Urbana-Champaign, Fall, 1997: [Электронный ресурс] Available:
3. Абборов Х., Рекреационно-туристические ресурсы горного Зерафшана и вопросы их эффективного освоения // Вестн. ТГПУ им. С.Айни. - Душанбе, 2013. №3- С.243-249.
4. Аминов, И. А. Природно-экономические зоны республики Таджикистан: состояние и перспективы/ И.А Аминов // Вестник Тадж.гос.ун.та.права, бизнеса и политики.- 2013.- №1.- С.37-46
5. Бехешти С. С. Факторы, определяющие структурную устойчивость туристического рынка на основе ценообразования/ С.С. Бехешти // Молодой ученый. М. -2013 .- № 10 . - С. 276-281
6. Сулова, И. А. Подходы к формированию туристского имиджа региона Сервис в России и за рубежом.- 2012. -№6.-С.101-107

Маълумот дар бораи муаллифон:

Қурбонова Шахноза Бобишоевна – ассистенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14. Телефон: 985-20-82-82.

Ҳабибова Гулрухсор Одинаевна – ассистенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14. Телефон: 000-60-85-88.

Сведения об авторах:

Курбанова Шахноза Бобишоевна – ассистент кафедры налогов и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 985-20-82-82.

Хабибова Гулрухсор Одинаевна – ассистент кафедры налогов и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 000-60-85-88.

Information about the authors:

Kurbonova Shahnoza Bobishoevna – Assistant Professor, Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: 985-20-82-82.

Habibova Gulruhcor Odinaevna – Assistant Professor, Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: 000-60-85-88.

УДК:339.14

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ТАБДИЛДИҶИИ РАҚАМӢ

Қурбонализода Д.Т.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои муҳими рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ имкониятҳои рушди иқтисоди рақамӣ барои ҷама соҳаҳо шартӣ зарурӣ доништа мешавад чунки нобаробарии иқтисоди рақамӣ монеаи ҷиддӣ дар роҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ боқӣ мемонад. Дар ҳоле ки аксари кишварҳои рӯ ба тараққи дорои иқтисодӣ азим барои баҳрабардорӣ аз табдилдиҳии рақамӣ ҳастанд, бисёриҳо то имрӯз манфиатҳои нисбатан калонро ба даст овардаанд. Набудани захираҳои молиявӣ ва инсонӣ аксар вақт ба истифодаи инфрасохтори рақамӣ барои рушди устувор монеа эҷод мекунад.

Калимаҳои асосӣ: иқтисоди рақамӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ҷаҳонишавӣ, монеаҳо, рушди устувор, кишварҳои ҷаҳон, рақамикунонӣ, соҳаҳо, захираҳои молиявӣ.

Барои иқтибос: Қурбонализода, Д. Т. Таҷрибаи хориҷии рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити табдилдиҳии рақамӣ / Д. Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 370-381.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕРВИСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Қурбонализода Д.Т.

Аннотация. В данной статье рассматриваются важные аспекты развития социальных услуг в условиях цифровой экономики в странах мира. В условиях глобализации возможности развития цифровой экономики считаются необходимым условием для всех отраслей, поскольку неравенство цифровой экономики остается серьезным препятствием на пути социально-экономического развития. Хотя большинство развивающихся стран обладают огромным потенциалом для получения выгод от цифровой трансформации, многим из них еще предстоит пожинать плоды. Нехватка финансовых и человеческих ресурсов часто препятствует использованию цифровой инфраструктуры для устойчивого развития.

Ключевые слова: цифровая экономика, социальные услуги, глобализация, барьеры, устойчивое развитие, страны мира, цифровизация, отрасли, финансовые ресурсы.

FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING SOCIAL SERVICES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Qurbonalizoda D.T.

Abstract. This article examines important aspects of developing social services in the context of the digital economy in countries around the world. In the context of globalization, opportunities for developing a digital economy are considered a prerequisite for all industries, since the inequality of the digital economy remains a serious obstacle to socio-economic development. Although most developing countries have great potential to benefit from digital transformation, many of them have yet to reap the benefits. Lack of financial and human resources often hinders the use of digital infrastructure for sustainable development.

Keywords: digital economy, social services, globalization, barriers, sustainable development, countries of the world, digitalization, industries, financial resources.

Гузориши масъала. Рақамикунонӣ дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун раванди ногузир ва объективӣ аст ва боздоштани он ғайриимкон ба ҳисоб меравад. Дар шароити муосир “иқтисоди рақамӣ” ба муҳаррики рушди иҷтимоӣ табдил ёфта истодааст, бинобар ин арзёбии таъсири он ба амнияти иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он ҳамчун омили рақобатпазирӣ ва рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ хеле муҳим аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Тибқи баҳодиҳии Ширкати технологияи HUAWEI дар давоми 15 соли охир суръати рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон бо назардошти Индекси GCI 2,5 маротиба нисбат ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ пешсаф мебошад. Ширкати мазкур пешбинӣ намудааст, ки ҳангоми пурра амалӣ гардидани Индекси GCI дар давлатҳои тараққиқарда иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон то 23 трлн. доллари ИМА дар соли 2025 афзоиш меёбад[2]. Дар самти ташаккул ва рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ бисёр олимони ватанӣ саҳми гузотаанд, масалан ба монанди Фақиров Ҳ., Рачабов К., Нурализода А.Н., Асоев И.З. ва дигар олимони нашрётҳои зиёд ба ҷоп расонидаанд

Мақсади мақола - таҷрибаи хориҷии рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити табдилдиҳии рақамӣ маъсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Иқтисоди рақамӣ бо рушди босуръати худ тавассути технологияҳои инноватсияҳои кавӣ ва таъсири васеъ тавсиф мешавад. Дар ҳоли ҳозир беш аз 170 кишвар стратегияҳои рақамиро амалӣ мекунад ва беш аз 50 кишвари ҷаҳон стратегияҳои зехни сунъиро нашр кардаанд.

Иқтисоди рақамӣ, ки малакаҳои рақамӣ ва сармояи рақамиро истифода мебарад, айни замон тақрибан 22,5% иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва то 10 – солаи оянда 50%- ММД ҷаҳониро ташкил медиҳад ва ҳоло ҳам барои конвергенсияи минбаъда бо иқтисодиёти анъанавӣ ва тавсеа иқтисодии бузург дорад. Интизор меравад, ки тавассути истифодаи малакаҳои рақамӣ ва технологияҳои рақамӣ иқтисодиёти ҷаҳонӣ то соли 2030 аз 2 то 25 триллион доллари амрикоӣ маҳсулоти иловагӣ эҷод кунад[1].

Имрӯз кишварҳои хориҷиро аз рӯи сатҳи рақамикунонии дар соҳаҳои калидии иқтисодиёт ба 4 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаҳои калидии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон

Гурӯҳ	Давлатҳо	Сатҳи рақамикунонии кишварҳо
Гурӯҳи аввал	Британияи Кабир, Ҷопон, Сингапур, Ҳонконг	ин кишварҳо сатҳи баландтарини рушди иқтисоди рақамӣ ва суръати афзоиши

		пешсафро дар ин соҳа нишон дода истодаанд.
Гурӯҳи дуҷум	Австралия, Кореяи Ҷанубӣ, мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, Скандинавия	ин мамлакатҳо афзоиши босуръатро нигоҳ дошта, ҳоло дараҷаи инноватсиониро паст мекунанд.
Гуруҳи сеҷум	Русия, Чин, Ҳиндустон	метавонанд дар ояндаи наздик пешсаф шаванд.
Ба гуруҳи чорум	мамлакатҳои Африқо ва Америкаи Ҷанубӣ	дар инҷо дараҷаи пасти тараққиёти рақамикунонӣ хос аст

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои интернетӣ.

Кишварҳои мутараққӣ вазъияти ояндаро дар соҳаи рақамикунонӣ дида, ба тағйироти ин вазъият, бошуурона ба сӯи рақамикунонии иктисодиёт ҳаракат карда истодаанд. Давлатҳои ИМА ва Чин аввалин пешвоёни ғайрирасмии ҷаҳони соҳаи иктисоди рақамӣ ба ҳисоб мераванд. Пас аз инҳо барномаҳои самти рақамиро Британияи Кабир, Австралия, Шведсия ва дигарон қабул карданд.

Агар таҷрибаи хориҷиро дар рушди иктисодиёти рақамӣ ба назар гирем, дар ҷорӣ

намудани технологияҳои нави рақамӣ кишварҳои зерин ба муваффақиятҳои калон ноил шудаанд, ки инҳонд ба монанди Швейтсария, Британияи Кабир, Сингапур, Норвегия, Шветсия, ИМА, Нидерландия, Чопон ва Люксембург мебошанд, ки як қатор стратегия ва барномаҳои миллии самти рақамикунонӣ таҳия намудаанд, ки барои беҳтарсозии раванди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва иктисодии кишварҳои оянда зарурунд он дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2. - Стратегия ва барномаҳои миллии кишварҳои ҷаҳон дар соҳаи иктисоди рақамӣ

Давлатҳо	Барномаҳои қабулшуда	Самти барномаҳо
ИМА	Барномае, ки дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико амал мекунад, рушди иктисоди рақамиро дар ҷаҳон самт дарбар мегирад. Стратегияи рақамӣ USAID 2020–2024	<ul style="list-style-type: none"> - интернетӣ озод ва кушода; - эътимод ва амният дар шабака; - инноватсия ва технологияҳои нав; - дастрасӣ ва малақаҳои касбӣ.
Британияи Кабир	Барои рушди иктисоди рақамӣ дар Британияи Кабир, масалан, Стратегияи миллии амнияти киберӣ, Стратегияи иктисоди рақамии Британияи Кабир 2024-2030 ва Стратегияи муваққатии илм ва технологияи киберамният таҳия шудааст.	<ul style="list-style-type: none"> - трансформатсияи рақамӣ: катализатори иктисодиёт, ҳукумат ва ҷомеа тавассути технологияҳои рақамӣ - фарогирии рақамӣ: қафолат додани он, ки ҳеҷ кас дар ҷаҳони рақамӣ қафо намонад - масъулияти рақамӣ: фароҳам овардани муҳити беҳатар, беҳатар ва устувори рақамӣ

		- устувории рақамӣ: истифодаи технологияҳои рақамӣ барои дастгирии тағирёбии иқлим ва ҳадафҳои экологии мо
Чопон	Иқтисоди рақамӣ дар Чопон дар доираи стратегияи Society 5.0 инкишоф ёфта истодааст.	<ul style="list-style-type: none"> - Ҳадафи стратегия такмил додани равандҳои тиҷорат, беҳтар кардани таҷрибаи муштарӣ ва эҷоди моделҳои нави тиҷорат бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, аз қабилӣ роёниши абрӣ, зехни сунӣ, додаҳои калон ва Интернетӣ ашё мебошад. - Рақамикунонии бахши тандурустӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани системаҳои дастгирии ташхис ва идоракунии беморон, ки ба зехни сунӣ асос ёфтааст. - Истифодаи ҳисоббарории квантӣ. Чопон дар ин технология пешсаф аст, ки дар соҳаҳо аз амнияти милли то соҳаи тандурустӣ барномаҳо дорад.
Швейтсария	Стратегияи рақамии Швейтсария 2024	<p>Стратегияи рақамии Швейтсария дастурҳоро барои табдилдиҳии рақамии Швейтсария муқаррар мекунад. Он барои Маъмурияти федералӣ ҳатмист ва ҳамчун як дастур барои ҳамаи дигар субъектҳои марбут ба рақамикунонӣ хизмат мекунад. Ҳадаф он аст, ки дар маҷмӯъ аҳоли аз тағироти рақамӣ, ки масъулиятнок ва устувор (аз ҷиҳати экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ) аст, баҳра баранд.</p> <p>Ин якҷо аз ҷониби мақомот дар ҳама сатҳҳои федералӣ, инчунин фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ, тиҷорат, академия ва сиёсат пеш меравад.</p>
Сингапур	Асоси стратегияи рақамии Сингапур ташаббуси Smart Nation мебошад.	Дар асоси ин стратегия бизнес, ҳукумат, ҷомеа ва шаҳрвандонро барои табдилдиҳии рақамии кишвар муттаҳид мекунад.

<p>Норвегия</p>	<p>Стратегияи рақамӣ барои рушди сиёсати Норвегия</p>	<p>Стратегияи рақамии сиёсати рушди Норвегия ба ҳамгирии қарорҳои рақамӣ барои густариши ҳамкориҳои рушд таъкид мекунад. Ҳадафи ин стратегия истифодаи таҷрибаи Норвегия дар соҳаи инноватсияи рақамӣ барои дастгирии кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар бартараф кардани мушкилоти инфрасохторӣ ва рафъи нобаробарии рақамӣ мебошад. Он афзалиятҳои стратегӣ ва ташаббусҳои навро барои таъмини табдилдиҳии самаранок ва фарогири рақамӣ дар талошҳои рушд муайян мекунад.</p>
<p>Шветсия</p>	<p>Стратегияи рушди рақамии Шветсия</p>	<p>Ин стратегия як қисми чудонашавандаи стратегияи миллии рақамикунонӣ мебошад, аҳамияти аввалиндараҷаи малақаҳои рақамиро, бахусус барои кӯдакон, донишҷӯён ва ҷавонон таъкид мекунад. Ҳадафи асосии стратегияи Шветсия фароҳам овардани имкониятҳои васеъ барои рақамисозӣ, таъмини сатҳи баланди малақаҳои рақамӣ, ки ба рушди дониш, имкониятҳои баробар ва дастрасӣ ба технология мусоидат мекунад, мебошад.</p>
<p>Нидерландия</p>	<p>Стратегияи рақамии Нидерландия 2.0</p>	<p>Стратегияи рақамии Нидерландия 2.0 як қатор афзалиятҳоро барои солҳои оянда муайян мекунад: зеҳни сунӣ, маълумоти калон барои масъалаҳои иҷтимоӣ ва рушди иқтисодӣ, фарогирии рақамӣ ва малақаҳо, ҳукумати рақамӣ, пайвасти рақамӣ, устувории рақамӣ.</p> <p>Малақаҳои рақамӣ ҳамчун мавзӯӣ ҳамчун авлавияти баланд ҳам барои бозори меҳнат ва ҳам барои ҷомеаи васеъ муқаррар карда шудаанд. Амалҳо кӯшишҳоро дар соҳаи малақаҳои асосии рақамӣ, фарогирии рақамӣ, шуғли устувор ва омӯзиши якумрӣ, инчунин бозомӯзии зарурӣ барои ҳифзи малақаҳои зарурӣ ва ҷойҳои кори фардо дар бар мегиранд.</p>

<p>Люксембург</p>	<p>Харитаи роҳи стратегии Даҳсолаи миллии рақамӣ Люксембург 2030</p>	<p>Харитаи роҳи стратегии Люксембург барои Даҳсолаи рақамӣ, ки аз ҷониби Вазорати рақамисозии Люксембург таҳия шудааст, ҳадафҳои стратегии то соли 2030 ба даст омада, мониторинги ноил шудан ба онҳо ва роҳҳои мақсаднок ва тадбирҳои асосӣ таҳия карда шудаанд.</p> <p>Харитаи роҳ барои Люксембург аз 4 қисм иборат аст:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Малакаҳои рақамӣ 2. Инфрасохтори рақамӣ 3. Рақамикунонии соҳаи тиҷорат 4. Рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ
--------------------------	--	---

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ

Вазъияти табилдиҳии рақамии соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии дар кишварҳои ҷаҳон бо маром идома дошта ин табадулоти ниҳоиро ҳар як кишвари пешсаф дар миқёси иқтисодӣ худ таҷриба карда аз фановариҳои назарраси он метавонад барои кишварҳои дуюм ҳамчун муҳарики рушди иқтисодии худ истифода барад.

Суръати табилдиҳии рақамӣ дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар баъзе кишварҳои ҷаҳон низ ба назар мерасад. Имрӯз дар давлати Чин ҳамгирии Интернет ва системаи хизматрасонии иҷтимоӣ то андозае амиқтар шудааст ва таваҷҷуҳи густурдаи доираҳои мухталифи иҷтимоиро ба худ ҷалб кардааст. Аз як тараф, трансформатсияи рақамии намудҳои асосии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба шарофати босифат амалӣ намудани як қатор лоиҳаҳои бузург дар ин самт аз ҷониби сохторҳои давлатӣ пайвасти инкишоф меёбад. Масалан, дар доираи иттилоотикунони маориф 85% мактабҳои ибтидоӣ ва миёнаи Чин аллакай ба шабакаи интернет пайвастанд ва ҳузури солонаи иштирок дар портали захираҳои таълимии умумӣ аз 50 миллион нафар мегузарад. Дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, то имрӯз беш аз 900 миллион нафар дар Чин корти нави суғуртаи иҷтимоӣ гирифтанд, ки ба дорандаи он

имкониятҳои бузург фароҳам меорад, аз қабил бақайдгирии маълумоти амнияти иҷтимоӣ, тағир додани маълумоти шахсӣ, пардохти онлайн, хизматрасониҳои тиббӣ ва ғайра аз тарафи дигар, дар минтақаҳои гуногуни мамлакат ба ном ҳукумати электронӣ босуръат ҷорӣ карда мешавад, навоарӣ дар соҳаи хизматрасонии маишӣ суръат мегирад, ки 68 шаҳр ва 200 миллион нафар аҳолиро фаро гирифтааст[3].

Дар даҳсолаи охир кишварҳои Аврупо нишондодҳои худро дар соҳаи рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ беҳтар карда истодаанд. Шохиси иқтисод ва ҷомеаи рақамӣ нишондиҳандаҳои умумии рақамии Аврупоро инъикос мекунад ва динамикаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупоро дар соҳаи рақобатпазирии рақамӣ пайгирӣ мекунад. Шохиси иқтисод ва ҷомеаи рақамӣ ҳамчун шохиси таркибӣ ҳисоб карда мешавад, ки нишондиҳандаҳои гуногуни рушди рақамиро ҷамъбаст мекунад:

1. Интернет – густариши инфрасохтори фарохмаҷӣ ва сифати хизматрасониҳои интернетӣ барои аҳоли.

2. Малакаҳои рақамӣ – маҳоратҳое, ки барои истифода аз

имкониятҳои ҷомеаи рақамӣ заруранд.

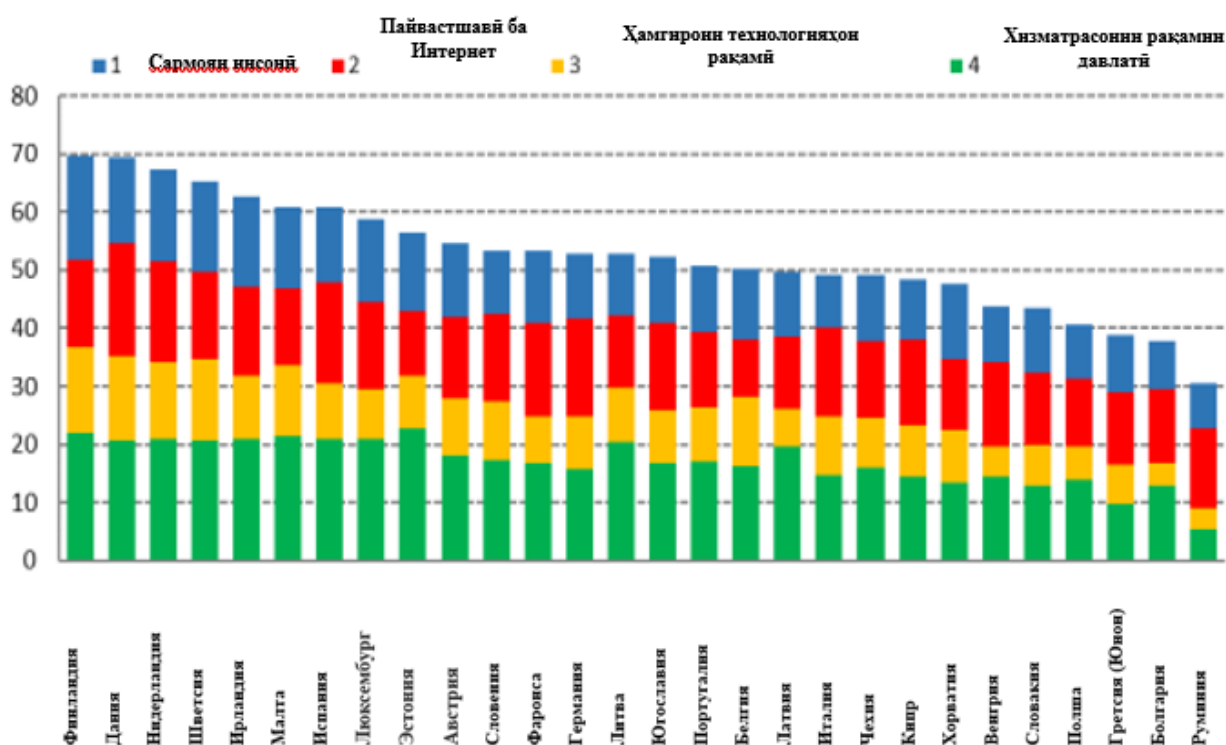
3. Истифодаи шаҳрвандон аз Интернет – намудҳои гуногуни фаъолиятҳои, ки шаҳрвандон дар Интернет амалӣ мекунанд.

4. Интеграцияи технологияҳои тичоратӣ - рақамикунонии тичорат ва рушди канали фуруши онлайнӣ.

5. Хизматрасониҳои

давлатии рақамӣ – рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ бо вектори ба ҳукумат нигаронидашуда[4]

Ҷиҳати амалигардонӣ ва мақсадҳои рақамикунонӣ дар Иттиҳоди Аврупо нишондиҳандаҳои шохиси иқтисод ва ҷомеаи рақамӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Шохиси иқтисод ва ҷомеаи рақамӣ, дар Иттиҳоди Аврупо соли 2022

Дар Россия хизматрасониҳои рақамӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ҳоло барои ҳама минтақаҳо системаи ягонаи дастгирии иҷтимоӣ таъсис дода шудааст. Бо ин система аҳоли ба таври худкор баъзе хизматрасонихоро гирифта метавонад. Системаи хизматрасониҳои бисёрфунксионалӣ, портали gosuslugi.ru ва портали Системаи ягонаи иттилоотии давлатии таъминоти иҷтимоӣ аллакай таъсис ёфта, фаъолият доранд ва инчунин таҳияи Платформаи EGISSO дар Россия дар речаи санҷишӣ қарор дорад, аммо шаҳрвандони Россия метавонанд аз бисёр категорияҳои

хизматрасониҳои онлайнӣ он истифода баранд.

Дар оянда платформа (EGISSO) метавонад вазъи зиндагии шаҳрвандиеро, ки ба кӯмак ниёз дорад, муайян кунад ва ба таври худкор ба онҳо ғоида расонанд. Автоматикунони платформа аз марҳилаҳои зерин иборат хоҳад буд:

1. Вазъияти зиндагии шахс тағйир ёфтааст (аз кор, таваллуди кӯдак, маъҷубӣ, марғи хешовандон ва ғ.) маълумот дар системаи хизматрасониҳои бисёрфунксионалӣ ва портали gosuslugi.ru ба қайд гирифта шудааст.

2. Дар платформаи EGISSO маълумоти нав гирифта мешавад, система мефаҳмад, ки шаҳрванд ҳуқуқи пардохт, имтиёзҳо ва кӯмаки молиявиро гирифтааст.

3. Ба суратҳисоби шахсии шаҳрванд дар бораи гирифтани кӯмакпулӣ огоҳинома фиристода мешавад.

4. Шаҳрванд ҳуччатҳо ва маълумоти заруриро бор мекунад.

5. Система ҳамаи маълумотҳоро коркард ва тафтиш мекунад ва сипас фоида ҳисоб карда мешавад[5].

Вобаста ба сатҳ ва рушди хизматрасониҳои рақамӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ Қазоқистон пеша аз пандемия Ковид 19 яке аз пешвоёни чори сохтани технологияҳои рақамӣ ба ҳисоб мерафт, чунки дар соли 2017 барномаи «Қазоқистони рақами»-ро роҳандози карда буд. Инчунин дар соли 2008 дар минтақа аввалин шуда хизматрасонии ҳукумати электрониро чори сохта буд. Дар шохиси рушди ҳукумати электронии СММ (EGDI), ки ахиран ба нашр расида буд, Қазоқистон дар ҷои 24-ум қарор дорад, ки дар муқоиса бо ҷои 39-ум дар соли 2018 ба таври мутақобила боло рафтааст. Он инчунин аз ҷумлаи кишварҳое мебошад, ки сатҳи хеле баланди иштироки электронӣ ва шохиси ҳукумати кушод дорад, инчунин Қазоқистон дар ин раддабандӣ: аз рӯи шохиси хизматрасониҳои онлайн (OSI) – дар ҷои 10-ум қарор дорад, ки дар ин соҳа аз Чин, Германия ва Австралия пеш гузаштааст.

Соли 2019 Қирғизистон консепсияи барномаи миллии табдилдиҳии рақамии «Қирғизистони рақамӣ 2019-2023»-ро қабул карда, соли 2019-ро «Соли рушди минтақавӣ ва рақамикунонии Қирғизистон» эълон кард. Қабл аз ин, дар соли 2017 ҳукумат барномаи табдилдиҳии рақамии Таза Коопро қабул карда буд, ки он ҳам ба такмил додани инфрасохтори рақамии миллий нигаронида шуда буд. Гарчанде ки кишвар бо сабаби маҳдуд будани фарогирӣ ва гаронии нархҳо

дар таъмини пайвастиҳои оддӣ интернет мушкилот дорад, системаи ҳукумати электронии Қирғизистон, e-kuzmat хадамоти электронии худро ба аҳоли мунтазам тавсеа дода, ба нақша гирифтааст, ки то соли 2023 80% хизматрасониҳои давлатиро дар формати электронӣ пешниҳод намояд. Дар ҳоли ҳозир, дар рейтинги Шохиси рушди ҳукумати электронӣ (e-Government Development Index (EGDI)) Қирғизистон бо EGDI баланд ва шохиси баланди иштироки электронӣ дар ҷои 83-юм қарор дорад, дар ҳоле ки Индекси маълумоти ҳукумати кушод ба ҳисоби миёна арзёбӣ шудааст[6]

Дар Узбекистон бошад барномаи «Узбекистони рақамӣ» барои соли 2030 қабул карда шудааст. Ҳоло ҳамагӣ 30% хизматрасониҳои давлатӣ ба ҳукумати электронӣ пайваст карда шудаанд, бо фармони президент аз моҳи апрели соли 2020 дар ояндаи наздик ҳамгирии аксари хизматрасониҳо ба системаи электронӣ пешбинӣ шудааст. Дар рейтинги EGDI Узбекистон бо мизони хеле баланди иштироки электронӣ ва маълумоти ҳукумати кушод дар ҷои 63-ум қарор дорад.

Туркманистон дар соли 2019 «Консепсияи рушди иқтисоди рақамӣ то соли 2025» - ро эълон кард ва моҳи март соли 2020 қонун дар бораи муомилоти электронии ҳуччат ва хизматрасониҳои рақамиро қабул кард. Ҳукумати Туркманистон дар соли 2021 системаи муомилоти ҳуччатҳои электрониро қорӣ кард ва дар сатҳи ин кишвар роҳандозии низоми ҳукумати электронӣ бароҳ монда шуд. Бо вучуди ин, бинобар сатҳи пасти инфрасохтори ТИК ва мушкилот дар таъмини пайвастишавӣ, воридшавии интернет дар кишвар ба таври назаррас паст боқӣ мондааст. Дар байни 193 кишвари узви СММ, ки ба EGDI шомиланд, Туркманистон бо сатҳи пасти иштироки электронӣ ва маълумоти ҳукумати кушод дар ҷои 145-ум қарор дорад. Илова бар ин, тибқи маълумоти Datareportal,

ҳамагӣ 1,2% аҳоли аз шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд, ки аз сатҳи пасти саводнокии рақамӣ дар байни аҳоли шаҳодат медиҳад[6]

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали иқтисоди рақамӣ қарор дошта, оғози қадамҳои нахустини худро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодӣ тавассути фаъолияти ТИК дар соҳаҳои мухталифи кишвар ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гардидааст дар соли 2011 “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020)”-ро муаррифӣ карда, татбиқи онро ба се марҳила тақсим кард. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 “Консепсияи иқтисоди рақамӣ” барои давраҳои муайян қабул карда шуд, ки дар асоси он Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ барои соли 2021-2025 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бароҳ монда шуд. Инчунин Стратегияи рушди зехни сунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва Барномаи тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029 амал мекунад, ки барои дар оянда чиҳати вусъат додани рақамикунонии соҳаҳои алоҳиди иқтисодӣ иҷтимоии кишвар бехтар хоҳанд гашт.

Мутаносибан, Тоҷикистон бо нишондиҳандаи миёнаи EGDI ва шохиси иштироки электронӣ ва шохиси маълумоти ҳукумати кушод дар EGDI байни 193 давлатҳои ҷаҳон дар ҷои 123-юм қарор дорад.

Раванди рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар минтақаҳо бояд дар асоси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва рушди иқтисодӣ бароҳ мондан лозим, ки маҷмӯи захираҳои меҳнатии зехнии барои бунёди истеҳсолоти баландтехнологӣ истифодашаванда мебошад, ки рушди иқтисодӣ ва мутаносибан афзоиши сатҳи некуаҳволии аҳоли, алалхусус, ҳам минтақаҳо ва сатҳи ҷумҳурӣ дар доираи лоиҳаҳои тадқиқшаванда бахшҳо роҳи бехтари рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад.

Азбаски рейтингҳои рақамикунонии ҳар як минтақа дар баробари иқтисодӣ илмию техникаӣ, заминаи дастгирии татбиқи фаъолияти инноватсионӣ ва сиёсати баландсифати инноватсионӣ ва ғайра ба чунин омилҳо, аз қабилҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ аҳамияти хоса дорад, фарқиҳои байниминтақавӣ дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ минтақаҳо муҳимтарин унсурҳои ташаккули иқтисоди рақамӣ дар рушди инноватсионии минтақавӣ хоҳад буд. Вобаста ба гуфтаҳои боло зарур аст, ки нишондиҳандаҳои асосии рушди инноватсионии минтақаҳо таҳия карда шаванд, то тавонанд самаранокии барнома ва лоиҳаҳои тадқиқшаванда муқоиса ва таҳлил карда шаванд, ки он имкон медиҳад мониторинги фаъолияти минтақаҳо дар самти тадқиқҳои рақамӣ, инчунин рушди тавсияҳои рақамӣ барои аҳоли бароҳ мондан лозим аст.

Механизмҳои пешбурди иқтисоди рақамӣ дар асоси табодули рақамӣ сурат хоҳад гирифт. Раванди татбиқи табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда шуда, ҳамкорӣ бо иштирокчиёни дигари экосистемаи рақамӣ вусъат меёбад. Табодули рақамӣ байни идораҳои гуногун тақсим карда мешавад ва ҷӣ тавр санҷиш, мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ дар сатҳи байниидоравӣ амалӣ карда мешавад, пешбинӣ менамояд. Механизмҳои рақамии пешбурди мониторинги муттасили иҷроӣ вазифаҳои гузашташуда, қабул ва коркарди алоқаи баръакс, механизмҳои санҷиш ва ҳисоботдиҳӣ, инчунин, баҳодихии қаноатмандии истифодабарандагонии рақамӣ ва аҳоли аз сифати хизматрасонӣ алоҳида коркард карда мешаванд, ки марҳилаи аввали ташаккули иқтисоди рақамӣ мувофиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда мешавад[9.75]

Аксари барномаҳои иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон ба соҳаҳои иҷтимоӣ, аз

қабилӣ «Тибби рақамӣ», «Маорифи рақамӣ», «Барномаи рушди ҷомеаи иттилоотӣ» ва «Шаҳрҳои хушманд» тамаркуз хоҳанд кард. Аммо аз сабаби маҳдуд будани захираҳо қарор қабул кардан лозим аст, ки ба қадом самт ҳаракат кунем, ё ба мутобиқсозии иҷтимоии технологияҳо машғул шавем ё захираи технологияи ватаниро бунёд кунем.

Инкишофи минбаъдаи иқтисоди рақамиро барои иқтисодиёт ва ҷомеа метавон ҳамчун гузариш ба идоракунии оқилона тавсиф кард, марҳилаи сифатан нав, ки технологияҳои рақамӣ ҳамчун сарфаи меҳнат, кам кардани хароҷоти тичорат, нақлиёт ва вақт, ташаккули фарҳанги нави тичорат ва экосистемаҳои рақамӣ, ки имкон медиҳанд ба таври худкор фардикунонии харидор ва фардикунонии фармоишҳо, муносибгардонии занҷирҳои истеҳсолот ва таъминот таъмин карда шаванд. Ташаккули ба истилоҳ пирамидаҳои инноватсионӣ вучуд дорад, вақте ки даромади зарурӣ аз фуруши молҳои аллақай сохташуда барои гузаштан ба рушд, коркарди молҳои нав ҳисоб карда мешавад[7, 160-161].

Хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳити рақамикунонии соҳаҳо дар оянда ба пешрафтҳои назаррас ноил хоҳад гашт, ки ҳолати кунунии аҳолии минтақаҳо асосан тавассути шабакаи хизматрасониҳои иҷтимоии режимӣ онлайнӣ, ки бо ҳамдигар барои расонидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба мизочон ҳамкорӣ мекунанд, амалӣ карда мешавад. Иқтисоди рақамӣ тақозои муҳими рушди даврони муосир мебошад. Бинобар ин, яке аз манбаъҳои асосии рушди минбаъдаи институтсионалии кишвар табодули рақамӣ буда, барои ташкили иқтисоди рақамӣ заминаи муосири меъёрию ҳуқуқӣ, низоми нави самараноки идоракунии давлатии захираҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва технологияҳои рақамӣ ва механизми нави ҳамкориҳои шабакавӣ дар ҷомеаи иттилоотиро талаб мекунад[8. 243].

Хулоса аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар рушди хизматрасониҳои рақамӣ чунин бармеояд:

- хангоми рушди хизматрасониҳои рақамӣ, тамоми кишварҳо ба сармои инсонӣ сармоягузори карда бисёртар ба он тавваҷуҳ менамоянд. Ҷиҳати амалгардонии соҳаи иқтисоди рақамӣ ва самтҳои стратегии худ, ҳама кишварҳо рушди малакаҳои рақамиро дар байни аҳоли фаъол мекунанд;

- аз имкониятҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ васеъ истифода бурда, ба ин васила сармоягузори ба рушди ҳукумати электронӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ ҷалб мекунад;

- таҳияи хизматрасониҳои нав, аз ҷумла барномаҳои соҳавии иқтисоди рақамиро ҳамчун лоиҳаҳои стартап дар минтақаҳо ҷори мекунанд;

- Корея як системаи муттаҳидшудаеро эҷод мекунад, ки иттилоот ва хизматҳоро таъмин мекунад, мақомоти давлатӣ, доменҳо ва юрисдиксияҳои ҷуғрофиро ба раванд муттаҳид мекунад;

- муस्ताқилати киберии худро тақвият бахшида омӣҳои кибериро пешгири менамоянд;

- проталҳои алоҳидаи соҳавиро сохта дар асоси он ба аҳоли дастрасии васеи хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд;

- барои татбиқи бомуваффақияти раванди рақамикунонӣ, кадрҳои соҳибтаҳассуси соҳавиро тайёр карда, системаи таҳияшудаи ҳавасмандкунӣ ва заминаи дахлдори меъёри барои соҳаи иқтисоди рақамиро қабул мекунанд.

Ҳамин тарик, малакаҳои тадқиқотии амиқ ва эҷодкорӣ бартарии рақобатӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои таҳлилшударо баррасӣ кардем. Ин кишварҳо дар талошҳои худ барои рушди иқтисоди рақамӣ инфрасохтори рақамиро бунёд мекунанд, малакаҳои рақамиро эҷод мекунанд ва дифоъи кибериро барои хизматрасонии бехатар ба шаҳрвандони худ

тақвият меდიҳанд. Ҳамаи ин барои иқтисоди рақамӣ тавассути имкониятҳои рақамикунонии муваффақонаи худи муосири инноватсионӣ истифода баранд. кишварҳо замина фароҳам меорад. Гузашта аз ин, ҳар яки онҳо фарқиятҳои

Кишварҳои таҳлилшуда ўҳдадор худро доранд, ки аз таърихи рақамикунонӣ шудаанд, ки тамоми имкониятҳои мавҷударо вобастаанд. барои эҷоди тавонмандӣ дар соҳаҳои

Адабиёт

1. Liu Z. (2001) Meiguo Shuzi Jingji Fazhan de Dongyinji Qishi [The Motive and Inspiration of Digital Economy. Development of United States]. Keji Qingbao Kaifayu Jingji. (In Chinese.)
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
3. Жукова Алина Олеговна, Инвестиции в цифровую экономику России//Международный научно-практический интернет-журнал «ПРО-Экономика». *Номер 9, 2018 (сентябрь)*
4. Актуальные проблемы цифровизации социальных услуг, коллективная монография/под ред. О.И. Бородкиной, А.В. Старшиновой — СПб.: Скифия-принт, 2021 — 121-122 с.
5. Романова Н.В. Цифровизация услуг в социальной сфере: проблемы и перспективы // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. 2020. № 1 (31)
6. <https://www.eurasian-research.org/publication/digital-central-asia-state-of-the-art/?lang=ru>
7. Нурализода А.Н., – Асосҳои назариявии рушди иқтисоди рақамӣ дар минтақаҳо: назарияҳо, таҳлилҳо ва пешниҳодҳо/Нурализода А.Н., Қурбонализода Д.Т.//Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 1 (35). С. 153-165с
8. Қурбонализода Д. Т. Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои иҷтимоии минтақаҳо дар шароити рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Д. Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 239-245
9. Нурализода А.Н., Механизмҳои баланд бардоштани хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар доираи табдилдиҳии рақамӣ/Нурализода А.Н., Қурбонализода Д.Т.//Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 4-2 (39). С. 67-77.
10. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2019 № 642.
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Концепсияи ташақули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 30 декабри соли 2011, №643, Душанбе – 2011.
12. <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-of-budgetary-financing-of-socialservices-in-modern-conditions>
13. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030.
14. S.E. Gasumova, (2020), “Challenges and Prospects for Digitizing the Social Service Providers’ Activities” in Culture, Personality, Society in the Conditions of Digitalization: Methodology and Experience of Empirical Research Conference, KnE Social Sciences, pages 29–36. DOI 10.18502/kss.v5i2.8331
15. Романова Н.В. Romanova N.V. Цифровизация услуг в социальной сфере: проблемы и перспективы «Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова»,

г. Москва, Bulletin USPTU. Science, education, economy. Series economy. № 1 (31), 2020.
13

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қурбонализода Давлатали Таварали – докторанти курси сеюми ихтисоси Идоракунии лоиҳаҳои Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734024. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Айнӣ 44. Тел:+992937507735, Email:davlatali.1998@mail.ru

Сведение об авторе:

Қурбонализода Давлатали Таварали – докторант третьего курса специальность «Управление проектами» Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, Адрес: 734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Айнӣ 44.Тел:+992937507735, Email:davlatali.1998@mail.ru

Information about the author:

Qurbonalizoda Davlatali Tavarali - third course doctoral student, specialty "Project Management" of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ainy Street 44. Tel:+992937507735, Email:davlatali.1998@mail.ru

УДК:336

ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Исмоилова Д.М.

Аннотатсия: Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи гузариши иқтисодиёт ба марҳилаи рушди устувор як қатор масъалаҳое ба миён омадаанд, ки тавачҷӯҳ ба таҳқиқоти назариявӣ ва концептуалии проблемаҳои таъминоти молиявии рушди иқтисодии минтақа ва ба масъалаҳои такмили усулҳои идоракунии молиявӣ зиёд гардонид. Ба ин муносибат ба ҷиҳатҳои молиявии рушди минтақа ҳамчун омили асосии солимгардонии молиявии қулли иқтисодиёти миллӣ диққати калон дода мешавад. Вобаста ба ин, масъалаи такмил додани методологияи таҳлил, арзёбӣ ва пешгӯии вазъи молиявии минтақа аҳамияти хоса пайдо кардааст. Дар раванди коркарди низоми самараноки идоракунии фаъолияти молиявӣ дар минтақа муаммои асосӣ, мувофиқкунии манфиатҳои тараққиёти минтақа, мавҷудияти воситаҳои пулии зарурӣ барои ин тараққиёт ва дар сатҳи баланд нигоҳдорӣи вазъи мутавозини молиявии бахшҳои ниҳодии иқтисодиёти минтақа мебошад.

Калидвожаҳо: Минтақа, ҳолати молиявӣ, пардохтпазирӣ, устуворӣ, уҳдадориҳо, бучет.

Барои иқтибос: *Исмоилова Д.М. Таъминоти молиявии рушди устувори иқтисодии минтақа/ Д.М. Исмоилова// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 382-388.*

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Исмоилова Д.М.

Аннотатция. В настоящее время в Республике Таджикистан при переходе экономики на этап устойчивого развития возникли ряд вопросов, которые повысили внимание к теоретическому и концептуальному исследованию проблем финансового обеспечения экономического развития региона и к вопросам совершенствования методов финансового управления. В связи с этим большое внимание уделяется финансовой устойчивости развития региона как главному фактору общего финансового оздоровления национальной экономики. В связи с этим особое значение приобрел вопрос совершенствования методологии анализа, оценки и прогнозирования финансового положения региона.

В процессе разработки эффективной системы управления финансовой деятельностью региона основной проблемой является согласование интересов развития региона, наличие необходимых финансовых ресурсов для этого развития, поддержание сбалансированного финансового положения региона, обеспечение сбалансированного состояния институциональных отраслей экономики региона на высоком уровне.

Ключевые слова: Регион, финансовое положение, платёжеспособность, устойчивость, обязательства, бюджет.

FINANCIAL SUPPORT OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Ismoilova, D.M.

Annotation: Currently, during the transition of the economy of Republic of Tajikistan to the stage of development, a number of issues have arisen that have increased attention to the theoretical and conceptual study of the problems of financial support of economic development of the region and to the issues of improving financial management methods. In this regard, much attention is paid to the financial sustainability of the region's development as the main factor in the overall financial recovery of the national economy and in connection with it, the issue of improving the methodology of analysis, assessment and forecasting of the financial situation of the region has acquired particular importance. In the process of developing an effective financial management system of the region, the main problems are coordination of the interests of the region's development, the availability of the necessary financial resources for this development, maintaining a balanced financial situation in the region, and ensuring a balanced state of the institutional sectors of the region's economy at a high level.

Keywords: Region, financial situation, solvency, sustainability, obligations, budget.

Гузориши масъала. Рушди иқтисодии субъектҳои микро ва макроиқтисодӣ ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифта, дар шароити нооромиву низоъҳо дар минтақаҳои гуногуни олам, шиддат гирифтани таҳримҳои байни давлатҳои абарқудрат, тағйирёбии иқлим ин таваҷҷуҳро боз ҳам зиёд мегардонад. Аз ин рӯ, дар назди илми иқтисодии муосир вазифа гузошта шудааст, ки падидаҳои бӯҳронии иқтисодиётро бартараф намуда, ба самти рушди устувор ворид шудани онро таъмин намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир. Моҳият, намудҳо ва хусусиятҳои тараққиёти иқтисодии минтақаро ба назар гирифта, бояд қайд кард, ки ихтилофҳо ва характери бисёрмилиии чараёни таҳаввули низоми гуногуни иқтисодӣ мавҷуданд. Иқтисодиёт рушди тамоюли худро на бо равияи доимӣ, балки дар асоси марҳилаҳои ивазшавандаи таназзул ва афзоиш, ки дар натиҷаи тағйироти микдорӣ ва сифатӣ дар иқтисодиёт ба вучуд меояд, дорад. Иқтисоддонҳо ин тағйиротро бо мавҷудияти давраҳои иқтисодӣ шарҳ медиҳанд. Дар ин ҷиҳат машҳуртарин

давраҳои тӯлонии Н.Д. Кондратов (5—60 сола), С. Кузнец (18—25 сола), К. Жугляр (10 сол), давраҳои кӯтоҳи Ҷ. Китчин (2—4 сол) ва ғ. маълуманд. Омӯзиш ва даврабандии мавҷҳои тӯлонӣ исбот мекунад, ки рушд ва афзоиши иқтисодӣ аз як сатҳи мувозинати макроиқтисодӣ ба сатҳи дигар дар шакли даврӣ сурат мегирад. Дар баробари ин чараёнҳои гузариши иқтисодиёт аз як ҳолат ба ҳолати дигар на танҳо бо тағйирёбии бозор, балки ба мазмуни ислоҳоти иқтисодие, ки дар кишвар ва минтақаи таҳқиқшаванда гузаронида мешаванд, бевосита вобаста аст.

Мақсади мақолаи мазкур баррасии муаммоҳои таъминоти молиявии рушди устувори иқтисодии минтақа ва пешниҳоди роҳҳои баланд бардоштани вазъи мутавозини молиявии минтақа дар шароити муосир мебошад. Таъмини тараққиёти устувори иқтисодӣ ва рушди устувор бидуни рафъи зухуроти бӯҳронӣ дар низоми муносибатҳои молиявӣ амалан ғайриимкон аст. Вобаста ба гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки пайдарпаии амалҳои амалӣ оид ба ташаккули рушди устувори иқтисодӣ бояд чунин бошанд:

– таъмини вазъи мутавозини молиявии бахшҳои ниҳодии иқтисодиёт;

– муътадилгардонии молиявии фаъолияти субъектҳои хоҷагидор;

- коҳиш додани вобастагии рушди иқтисодии минтақа аз тамоюли тағйирёбии омилҳои ба амал омада дар иқтисодиёт.

Ҳамин тариқ, шарти аввалиндараҷаи таъмини рушди иқтисодӣ муътадилгардонии молиявии муносибатҳои тақрористеҳсол ва тақсимоти муносибатҳои иқтисодии минтақа мебошад. Бо вучуди ин, дар баробари таърифҳои сершумори мафҳуми молия ва хусусияти вазифаҳои он дар иқтисодиёт, бояд қайд кард, ки дар илми иқтисод то ҳол системаи мураттаби мантиқӣ вучуд надорад, ки онро ҳамчун асоси назариявии асосноккунии таъминоти иқтисодӣ ва хусусан молиявӣ метавон эътироф кард. Ба ақидаи В. В. Ковалёв, як нишондиҳандаи таъминоти молиявии минтақа метавонад мувозинатии ҳаҷми маблағҳои пулӣ ва хароҷоти субъектҳои аз онҳо маблағгузоришаванда бошад. Азбаски рушди минтақа ба таври объективӣ зарурати зиёд кардани хароҷот ва аз ин рӯ, фондҳои пулиро ба вучуд меорад, тавозуни ҳар як марҳилаи қорӣ бояд бо тағйирёбии мутаносиби маблағ ва хароҷот дар оянда пурра карда шавад. Бояд қайд кард, ки ин тағйирот метавонад ё мусбат (афзоиш) ё манфӣ (камшавӣ) бошад, барои таъминоти молиявии минтақа танҳо таносубро риоя кардан лозим аст [9]. Дараҷаи таъминоти молиявии минтақа аз тағйироте, ки дар муҳити дохилӣ ва берунӣ ба амал меояд вобастагии калон дорад. Дар таҳти тағйироти муҳити дохилӣ тағйироти вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии минтақа фаҳмида мешавад, дар муҳити берунӣ кишвар бошад- тағйироти умумӣ дар мамлакат аҳамияти хосса дорад. Баррасии таъминоти молиявӣ тавассути «мувозинатии даромад ва хароҷот» масъаларо оид ба нишондиҳандаҳои таъминотӣ осон мегардонад: устувор он низоми иқтисодист, ки тамоми хароҷотро аз

ҳисоби фондҳои пули минтақа рӯйпӯш мекунад. Меъёрҳои таъминоти молиявӣ-баробарии фондҳои пулӣ ва ҳаҷми хароҷоте, ки аз ин фондҳо маблағгузорӣ мешаванд, инчунин тағйирёбии мутаносиби хароҷот ва фондҳои пулӣ мебошад. Таъминоти молиявии рушди минтақа дар аксарият вақт бо устувории молиявии низоми иқтисодии минтақа муайян карда мешавад.

Дар зери устувории молиявӣ Р. Р. Аҳмедов қисми таркибии низоми умумииқтисодиро муайян мекунад, ки қобилияти низоми иқтисодии минтақаро барои тоб овардан ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ки низомро аз мувозинат бароварданӣ мешаванд, инъикос менамояд. Муаллиф чунин мешуморад, ки минтақа “дар доираи як воҳиди маъмури ё якҷанд воҳидҳо як қисми худуди давлат аст. Аз ин рӯ, ба устувории молиявии минтақа бештар аз омилҳои дохилӣ омилҳои беруна таъсир мерасонанд” [2]. А.А. Фаттахов консепсияи устувории молиявии минтақаро ҳамчун рушди иқтисодии минтақа баррасӣ намудааст, ки он афзоиши сифатии тақрористеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва риояи шартҳои тақсими мутаносиби муътадил ва одилонаи байни субъектҳои ниҳодии иқтисодӣ ҳангоми коҳиши ҳаҷми истифодаи маҳдуди захираҳо дар раванди тақрористеҳсол таъмин мекунад мефаҳмад. [7]. Бисёре аз муаллифон ва муҳаққиқон ба таърифи устувории молиявӣ аз нуқтаи назари пардохтпазирӣ, бозоргирӣ ва самаранокии хароҷоти субъектҳои соҳибқорӣ, бидуни ифшо ва асосноккунии низомии усулҳои пешниҳодшуда муносибат мекунанд. Ҳамин тавр, А. В. Грачёв таърифи зерини таъминоти молиявиро медиҳад: «Ин қобилияти пардохтпазирӣ дар давраи муайян бо шарти мувозинати молиявии байни захираҳои молиявии худӣ ва қарзӣ мебошад» [5]. Дар баробари ин ҳуди мувозинати молиявӣ, ба ақидаи ҳуди ҳамон муаллиф, «чунин таносуби маблағҳои худӣ ва қарзии

корхонаро ифода мекунад, ки дар он ҳам қарзҳои пештара ва ҳам қарзҳои нав аз ҳисоби маблағҳои худӣ пурра пардохт карда мешаванд...». Ҳамзамон муаллиф борҳо қайд мекунад, ки ба сифати нишондиҳандаи таъминоти молиявӣ-иқтисодӣ танҳо сармояи молиявӣ, ки он маҷмӯи тамоми дороиҳои молиявии худиро дар шакли пулӣ ва ғайрипулӣ ташкил медиҳад баромад карда метавонад. Ва бо назардошти он, ки тараққиёти устувори молиявӣ рушди иқтисодиро муайян мекунад ва азбаски афзоиши ғайриманфии сармояи худӣ вучуд дорад, ин маъноӣ онро дорад, ки рушди иқтисодӣ вучуд дорад. Дар ҳамин радиф наздикии фаҳмиши рушди иқтисодӣ ва таъминоти молиявӣ инъикос мегардад, қайд мекунад муаллиф. Хулосаҳои бадастомадаро ҷамъбаст намуда, ӯ ба ақидае меояд, ки «рушди иқтисодӣ таъминоти мутавозини молиявиро дар вақти муайян ифода мекунад». Ба ақидаи И. Т. Балабанов, «субъекти хоҷагидорӣ аз ҷиҳати молиявӣ устувор онест, ки бо истифода аз маблағҳои худӣ маблағҳои ба дороиҳо гузошташударо рӯйпӯш мекунад, ба қарздорӣ дебиторӣ ва кредиторӣ беасос роҳ наметанӯшад ва уҳдадорӣ худро сари вақт пардохт мекунад» [3]. Ба фикри А. Настенко ва Т. В. Васина таҳти рушди устувори молиявӣ иқтисодӣ чунин «рушде фаҳмида мешавад, ки такрористеҳсоли ҳамаи омилҳои истеҳсолот ва тамоми низоми иқтисодиро таъмин менамояд».[6]. А. Д. Шеремет устувори вазъияти молиявиро тавсиф намуда, қайд мекунад: «Дар шароити бозор, вақте ки фаъолияти иқтисодии корхона ва тараққиёти он аз ҳисоби худмаблағгузорӣ ва дар сурати нокифоя будани захираҳои молиявии худӣ — аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ ба амал бароварда мешавад, аҳамияти маҳсусро истиқлолияти корхона аз маблағҳои қарзии беруна пайдо мекунад. Захираи манбаъҳои маблағҳои худӣ - ин захираи таъминоти молиявии корхона мебошад, ба

шарте ки маблағҳои худии корхона аз маблағҳои қарзӣ зиёд бошанд. Таъминоти молиявӣ аз рӯи таносуби маблағҳои худӣ ва қарзӣ дар дороиҳо дар таносуб, аз рӯи суръати ҷамъшавии маблағҳои худӣ дар натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ, таносуби уҳдадорӣ дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат, таъмини кофии сармояи гардони моддӣ аз ҳисоби манбаъҳои худӣ арзёбӣ карда мешавад[8].

Хусусияти илми муосири иқтисодӣ дар он аст, ки аксари муаллифон мафҳумҳои устувори молиявӣ, таъминоти молиявӣ ва пардохтпазиро омилҳои асосии таъминоти молиявӣ мешуморанд. Масалан, С. А. Белозеров, Г. М. Бродский, С. Г. Горбушин ва В. В. Ковалёв менависанд: «Дар таҳти вазъии молиявии ҳар як субъект таносуби уҳдадорӣ он аз рӯи мӯҳлати пардохт ва захираҳо, ки барои пардохти чунин уҳдадорӣ истифода мешаванд, фаҳмида мешавад. Агар бартарияти захираҳо нисбати уҳдадорӣ дар фаъолияти субъекти хоҷагидор мушоҳида шавад, ҳолати молиявии он устувор ҳисобида мешавад ва баръакс [9]. Ин таърифи мафҳуми пардохтпазирӣ бо мафҳуми васеътари вазъии молиявии корхона муайян карда мешавад, ки метавонад устувор бошад ё ноустувор. Дар баробари ин пардохтпазирӣ ва устувори молиявиро метавон аз ду нуқтаи назар баррасӣ кард. Яке аз онҳо пардохтпазирӣ ҳамчун қобилияти таъмини амнияти молиявӣ тавассути иҷрои саривақтӣ ва пурраи уҳдадорӣ дарозмудлату кӯтоҳмудлат ва дигар амалиёти дорои хусусияти пулӣ муайян мекунад. Аз нуқтаи назари дуюм, сатҳи пардохтпазирӣ бо қобилияти ташкилот барои пардохти уҳдадорӣ қарзӣ ва иҷрои хароҷоти зарурӣ муайян карда мешавад. Ҳар ду ин нуқтаи назар хилофи ҳамдигар нестанд, танҳо ҳамдигарро пурра мекунанд. Дар асоси ин мафҳумҳо, дар шароити муосир таъминоти молиявии субъектҳои хоҷагидор аз рӯи низоми зарифҳои молиявӣ бо таҳлили

хамачонибаи сохтори тавозуни онҳо, таносуби воситаҳои худӣ ва қарзӣ ва ҳолати умумии доройҳои бозоргириашон баланд баҳо дода мешавад [4].

Бо назардошти шароит ва имкониятҳои бозор дар таъмини ҳаракати озоди сармоя дар самти истифодаи самараноки онҳо, қайд мекунем, ки дар адабиёти муосири иқтисодӣ се намуди сармоя муайян карда шудааст, ки дар ниҳоят кулли сармояро ташкил медиҳанд:

– сармояе, ки инсоният офаридааст ва зиёд кардааст, ки дар сохтори он таҷҳизот, иншоот, фондҳо ва объектҳои инфрасохторӣ ҷойгиранд;

– сармояи инсонӣ дар шакли дараҷаи маърифатнокии аҳоли, малакаҳои техникӣ ва амалии он;

– сармояи табиӣ, сармояест, ки пеш аз ҳама бо иқтидори захиравии худ тавсиф мешавад.

Таҳлили намудҳои дар боло қайдкардашудаи сармоя собит мекунад, ки шартӣ «таъминоти молиявӣ» аз имкони таъмини раванди пайдарпай ва мӯътадили иваз кардани як сармоя бо сармояи дигар иборат аст. Зарурати амиқтар кардани равиши илмӣ оид ба муайян кардани таъминоти молиявии минтақа боиси тафовути ин мафҳум гардид. Ҳамин тавр, А. А. Фаттахов ду намуди таъминоти молиявиро дар минтақа муайян мекунад: қорӣ ва оянда. Таъминоти қорӣ “чунин ҳаракати гардиши пули нақд (ташкили харочот, сохтори даромад ва тамоюли онҳо), ки ба аҳолии минтақа сатҳи зиндагии шоистаро таъмин менамояд, ва ба стандартҳои иҷтимоии миллӣ мувофиқат мекунад, фаҳмида мешавад. “Таъминоти ояндадор ё худ дар дурнамо ҳамчун муҳимтарин хусусияти бучети маҳаллӣ ба рушд нигаронидашуда ва дар ҳолати мувозинат қарор дошта” фаҳмида мешавад. Тибқи таърифи Фаттахов А.А., он низомҳо устуворанд, ки дар онҳо даромад аз харочот зиёд аст ва маҳз ҳамин гуна низомҳо “дараҷаи

зиндагии шоиста”-ро таъмин мекунад. Маълум аст, ки рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа на он қадар зиёд будани даромадро аз харҷ, балки миқдори кофии даромадери тақозо мекунад, ки талаботи минтақаро пурра қонеъ гардонад [7]. Ба андешаи мо, чунин меъёри таъминоти молиявӣ, монанди «дараҷаи зиндагии шоиста, ки ба стандартҳои иҷтимоии миллӣ ҷавобгӯ аст» саҳеҳиятро талаб мекунад. Маълум нест, ки чунин стандартҳоро кӣ бояд муқаррар кунад, онҳо то чӣ андоза фарқ кунанд ва то чӣ андоза онҳо бояд ислоҳ карда шаванд. Р. Р. Аҳмедов ҳамчунин пешниҳод мекунад, ки таъминоти молиявии минтақа дар ду ҷиҳат: кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат баррасӣ шавад. «Амнияти кӯтоҳмуддатро метавон аз ҷиҳати методологӣ бо шабоҳат бо таъминоти молиявии корхона муайян кард. Таъминоти молиявии дарозмуддат устувории стратегӣ ва дарозмуддати корхонаро муайян мекунад». Дар асоси он, ки моҳияти иқтисодии «таъминоти молиявии корхона» аз таъмини он бо воситаҳои гардон ва асосӣ бо манбаъҳои ташаккули онҳо иборат аст, Р. Р. Аҳмедов дар чунин ақида аст, ки моҳияти таъминоти молиявии минтақа бояд дар ҷараёни пайвастаи мӯътадили такрористеҳсол дар минтақа инъикос ёбад [2]. Ҳангоми таҳлили таъминоти молиявии минтақа дар давраи миёнамӯҳлат қобилияти қарздиҳии ниҳодӣ, имкониятҳои сармоягузорӣ муайян карда шуда, фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба дастгирии молиявии минтақа баҳо дода мешавад. Таҳияи дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа баҳодихии таъминоти молиявии минтақаро дар давраи дарозмуддат тақозо мекунад, то таъсири омилҳои манфии ба вазъи бучет таъсиркунанда кам карда шуда, самтҳои баланд бардоштани иҷроиши бучет муайян карда шавад [1]. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти миллӣ дар муайян намудани вазъи таъминоти молиявии минтақа дар асоси арзёбии самаранокии

ҷараёнҳои такрористеҳсол ва тақсимои маҳсулоти ҷамъиятӣ ба роҳ монда мешавад. Аммо дар асоси баррасии амиқи қоидаҳо ва мафҳумҳои олимони баъзе ҷанбаҳои таъминоти молиявии низоми иқтисодии минтақа муайян кардан мумкин аст: 1) қудрати пардохтпазирӣ, яъне қудрати сари вақт иҷро намудани уҳдадорихои пардохтӣ, ки аз амалиёти савдой, қарзӣ ва дигар амалиёти хислати пардохтӣ дошта бармеоянд; 2) қудрати қарзадокунӣ; 3) шакли олии таъминоти молиявии минтақа ин тоб овардан ба таъсири омилҳои дохилӣ берунаи тағирёбанда ба иқтисодиёт. Қуллӣ муаллифону олимони дар ақидаи онанд, ки таъминоти молиявӣ – чунин ҳолати захираҳои молиявии низоми минтақа аст, ки рушди босуботи онро дар дурнамо таъмин мекунад.

Хулоса. Ҳамин тариқ тадқиқоти гузаронидашудаи оид ба моҳият ва мундариҷаи таъминоти молиявии минтақа ба мо имконият дод, ки онро ҳамчун пойгоҳи захиравии минтақа, ки ба зиёд гардонидани мунтазами захираҳои молиявии минтақа, ки барои амалигардонии ниёзҳои сармоягузорӣ, самаранокии истеҳсолот, сатҳи лозимаи зиндагии аҳоли дар шароити номусоиди беруна лозим аст муайян кунем.

Аз ин рӯ, амнияти молиявии рушди минтақаро метавон ба хусусиятҳои асосии зерин вобаста намуд:

– вазъи иқтисодии минтақа, бо мавҷудияти захираҳои молиявӣ ва маблағҳои зарурӣ барои фаъолияти минтақа ва ҳисоббаробаркуниҳо бо дигар субъектҳои тавсиф мешавад;

– қобилияти низоми иқтисодӣ ва объектҳои он барои тобоварӣ ба падидаҳои болоравӣ ва пастравӣ дар иқтисодиёт ва таъсири омилҳои беруна, ки низми иқтисодиро номувозинат мегардонанд, муайян карда мешавад;

– гардиши селҳои пулӣ, ки ба меъёрҳои сатҳи зиндагии иҷтимоии миллӣ мутобиқанд, бояд таъмин гардад;

– захираҳои молиявӣ барои иҷрои пурраи тамоми ҷорабиниҳои пешбинишудаи стратегияи миллии рушд бояд қифоя бошанд;

– дар минтақа нисбати нишондиҳандаҳои пешбинишуда хавфи ноқифоягии захираҳои молиявӣ вучуд дошта метавонад;

– фаъолият оид ба идоракунии буҷет ва дигар ҷараёни молиявии минтақа, таъмини иҷрои дарозмуддати ваколатҳои мақомоти давлатӣ мунтазам ба роҳ монда мешавад;

– эҳтимолияти саривақт ва пурра аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ рӯйпӯш намудани хароҷоти буҷет вазъи молиявии минтақаро солим мегардонад;

– ҳолати буҷети маҳаллӣ, бояд фаъолияти муътадили субъекти ҳокимияти давлатӣ ва татбиқи тамоми ваколатҳои ба он вогузоршударо таъмин намояд.

Меъёрҳои зеринро метавон ҳамчун меъёри таъминоти молиявии рушди минтақа пешниҳод кард:

– пардохти саривақтии уҳдадорихои молиявӣ дар назди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ;

– мавҷудияти қифоягии воситаҳои пулӣ барои маблағгузориҳои минтақа;

– сатҳи муносиби зиндагии аҳоли ва мутобиқати сифати ҳаёт ба стандартҳои миллӣ;

– миқдори кофӣ захираҳои молиявӣ барои таъмини ҷараёни муътадили истеҳсолот;

– таъминот бо воситаҳои пулӣ қуллӣ хароҷоти буҷет;

– баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷет, аз ҷумла рӯйпӯш ва пардохти фоизҳо аз рӯи қарзи дохилӣ ва берунӣ;

– қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти сармоягузориҳои минтақа.

АДАБИЁТ

1. Азизов Ф. Х., Умаров Х. Аграрный сектор экономики: пути перехода к устойчивому развитию. Берлин: Ламберт, 2019.-200с.
2. Ахмедов Р. Р. Проблемы повышения устойчивости региональных финансовых рынков // Финансы и кредит.-2008.-№ 6.
3. Балабанов И. Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. 2-издание. доп.-М: Финансы и статистика, 2002.
4. Бобоев М. У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие.- Душанбе.Изд.-во Ирфон, 2018. 384с.
5. Грачёв А. В.: учеб.-метод пособие . Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия -М.: Фин пресс 2012.
6. Настенко А. Д. Прогнозирование отраслевого и регионального развития М.: Гелиос АРВ, 2002.
7. Фаттахов А. А. Стратегия управления финансовой устойчивостью региональных экономических систем. - Уфа: Восточный университет, 2008.-120 с.
8. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций: практ. пособие /-М.: Инфра –М, 2017-208с.
9. Финансы: учебник /С. А. Белозёров, С. Г. Бродский, С. Г. Горбушина; отв. ред. В. В. Ковалёв.-3-е изд., перераб. доп.- Москва: Проспект, 2013.- 928с

Маълумот оид ба муаллиф:

Исмоилова Д.М. - н.и.и., дотсент Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Сведения об авторе:

Исмоилова Д.М. - к.э.н, доцент Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции.

Information about the author:

Ismoilova, D.M. - Candidate of Economics, Associate Professor, Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce

УДК 336.2

**ҶАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ОМУЌИШИ ВАЗИФАИ ИҶТИМОИИ
АНДОЗҲО****Бобоев Ф.М.**

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои интститутсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо баррасӣ шудааст. Дар доираи таҳқиқот мафҳуми институтҳо ва нақши онҳо дар танзими муносибатҳои андозӣ, мафҳуми вазифаҳои андоз ва бо ҳам вобастагии онҳо, нақши вазифаи иҷтимоии андозҳо ва таъсири он ба низоми ҳифзи иҷтимоӣ муҳокима гардидааст. Дар ин раванд санадҳои меъриву ҳуқуқи низоми ҳифзи иҷтимоӣ ва қонунгузори андоз мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар асоси мушоҳидаҳо муайян карда шуд, ки тарҳи имтиёзҳои андозӣ ва манбаҳои маблағгузори низоми ҳифзи иҷтимоӣ дар шароити муосир қонеъкунанда намебошанд. Дар заминаи натиҷаҳои ба дастовардашудаи таҳқиқот тавсияҳои илмӣ дар самти низоми андозбандӣ ва маблағгузори низоми ҳифзи иҷтимоӣ пешниҳод карда шудаанд, ки метавонанд ба афзоиши иқтисоди андозӣ ва коҳиши додани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат кунанд.

Калидвожаҳо: институтҳо, хароҷотҳои трансаксионӣ, вазифаҳои андоз, вазифаи иҷтимоии андоз, имтиёзҳои андоз, тарҳҳои андозӣ аз даромади умумӣ, меъёрҳои афзояндаи андоз, иқтисоди андоз, низоми ҳифзи иҷтимоӣ

Барои иқтибос: Бобоев, Ф. М. Ҷанбаҳои институтсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо / Ф. М. Бобоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – С. 389-400.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ
ФУНКЦИИ НАЛОГОВ****Бобоев Ф.М.**

Аннотация. В данной статье рассматриваются институциональные аспекты исследования социальной функции налогов. В рамках исследования обсуждается понятие институтов и их роль в регулировании налоговых отношений, понятие функции налогов и их взаимозависимости, роль социальной функции налогов и ее влияние на систему социальной защиты. В этом процессе анализируются нормативно-правовые акты системы социальной защиты и налогового законодательства. На основании наблюдений было установлено, что налоговые вычеты, льготы и источники финансирования системы социальной защиты в современных условиях не являются удовлетворительными. На основе полученных результатов исследований были предложены научные рекомендации по налогообложению и финансированию системы социальной защиты, которые могут способствовать увеличению налогового потенциала и сокращению социального неравенства.

Ключевые слова: институты, транзакционные издержки, функции налогов, социальная функция налогов, налоговые льготы, налоговые вычеты из валового дохода, прогрессивные налоговые ставки, налоговый потенциал, система социальной защиты.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE STUDY OF THE SOCIAL FUNCTION OF TAXES

Boboev F.M.

***Annotation.** This article examines the institutional aspects of the study of the social function of taxes. The study discusses the concept of institutions and their role in regulating tax relations, the concept of the function of taxes and their interdependence, the role of the social function of taxes and its impact on the social protection system. In this process, the normative legal acts of the social protection system and tax legislation are analyzed. Based on observations, it was found that tax deductions, benefits and sources of financing for the social protection system are not satisfactory in modern conditions. Based on the research results, scientific recommendations on taxation and financing of the social protection system have been proposed, which can help increase tax potential and reduce social inequality.*

***Keywords:** institutions, transaction costs, tax functions, social function of taxes, tax benefits, tax deductions from gross income, progressive tax rates, tax potential, social protection system.*

Гузориши масъала. Яке аз ҷанбаҳои муҳими вазифаи иҷтимоии андозҳо ва таъсири он ба саноатикунонӣ, ҷанбаҳои институтсионалии ин масъала мебошад. Дар ин назария категорияҳои мавҷуданд, ки барои баррасии мушкилоти гуногун аҳамияти муҳим доранд. Чунин категорияҳои умумие, ки мавриди назари тадқиқоти феълӣ, ҳуқуқ ба моликият ва хароҷотҳои трансаксионӣ мебошанд.

Барои таҳқиқи методологии ҷанбаҳои институтсионалии вазифаи иҷтимоии андозҳо, мафҳуми “институтҳо”-ро муҳокима мекунем.

“Институтҳо”, ба андешаи Дуглас Норт, - ин “қоидаҳои бозӣ” дар ҷомеа мебошанд, ё ба таври расмӣ, маҳдудиятҳои сохтаи инсон, ки муносибатҳои байни одамонро ташкил мекунанд. Аз ин рӯ, онҳо сохтори ангеҷаҳои ҳамкориҳои инсонро ҳоҳ дар сиёсат, ҳоҳ дар соҳаи иҷтимоӣ ва ҳоҳ дар иқтисод муайян мекунанд. Тағйироти институтсионалӣ муайян мекунад, ки чӣ гуна

ҷомеаҳо бо мурури замон рушд мекунанд ва ба ин васила калиди дарки тағйироти таърихӣ мебошанд” [3,17]. Дар ин таърифи институтҳо хусусиятҳои зерин мавҷуданд: 1. Институтҳо ин “қоидаҳои бозӣ”-и аз ҷониби инсон маҳдуд карда шудаанд, ки муносибатҳои байни одамонро дар ҷомеа ташкил мекунанд. 2. Онҳо сохтори ангеҷаҳо дар ҷомеа эҷод мекунанд. 3. Тағйироти институтсионалӣ муайян мекунад, ки кадом ҷомеаҳо бо мурури замон рушд мекунанд.

Аз рӯи ин меъёрҳо кӯшиш мекунем, ки вазифаи иҷтимоии андозҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ нави институтсионалӣ (НИЭТ) муайян кунем. Вазифаи иҷтимоии андозҳо ин институт дар раванди ташкили хоҷагии бозори иҷтимоӣ буда, дар он “қоидаҳои бозӣ” аз ҷониби давлат муайян карда мешаванд, мушаххас баён намоем сиёсате, ки ба афзоиши неқӯаҳволии мардум ва рушди қобилияти шахрвандони кишвар

дар раванди динамикаи вақти институтсионалӣ равона карда шудааст.

Мувофиқи қонунҳои иқтисодии нави институтсионалӣ: «Таърих аҳамият дорад. Ин на танҳо аз он сабаб муҳим аст, ки мо аз гузашта омӯхта метавонем, балки аз он сабаб, ки ҳозира ва оянда бо гузаштаи муттасили институтҳои чомеа алоқаманданд. Интихобҳое, ки мо имрӯз ё фардо мекунем, аз гузашта ташақкул ёфтаанд. Ва гузаштаре мо танҳо ҳамчун раванди рушди институтсионалӣ фаҳмида метавонем» [3,12]. Ташаққули чунин шакли бесамари моликият ба он асос ёфтааст, ки ташкилқунандагони иқтисоди бозорӣ намоёндагони ҳокимият буданд, ки тафакқури бюрократӣ ва шуури давлати тоталитарӣ доштанд. Институтҳои сиёсӣ ва иқтисодии ин система тамоми меъёрҳои иқтисодиро муайян карда, ҷанбаҳои фаъолияти корхонаҳо ва дигар сатҳҳоро бошуурона ва мақсаднок фаро мегирифтанд. Чунин парастории хурд, ташаббускорӣ ва татбиқи донишҳои парокандаи шаҳрвандонро қонунан бозмедошт. Ин ҳама ба ташкили заминаи илмии андозбандӣ мусоидат кард.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таъсиси системаи илмии андозҳо ва андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар мамлики собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо тавсифи зерин мувофиқ аст: “Аввалан, элитаи ҳоким сохтори мураккаби дохилӣ дошт, ки бюрократияи фасодзадаро дар бар мегирифт ва танҳо расман ба навсозӣ манфиатдор буд. Дуюм, бюрократия бо чомеае ҳамкорӣ мекунад, ки бо сабаби ташаққули муҳити бесамари институтсионалӣ наметавонад як қисми вазифаҳои давлатро ба уҳда гирад ва бо ин роҳ раванди навсозиро суръат бахшад” [7,3]. 2. Рафтори мутамарказ ва иқтисоди пинҳонӣ манбаи ғанисозии ин бюрократия мебошанд. “Аммо ҳатто вақте, ки ҳуқуқҳои муассири моликият муқаррар карда мешаванд, онҳо одатан чунин хислатҳо доранд, ки назорати

риояи онҳоро душвор мегардонанд. Ин хислатҳо бо мавҷудияти ғайриҳавасмандии дарунсохт ё дар ҳолатҳои фавқуллода, бо чунин шартҳои мубодила алоқаманданд, ки одамонро ба вайрон кардани ваъдаҳо, саркашӣ аз масъулият, фиреб ва пинҳонкорӣ водор менамоянд. Дар бисёр ҳолатҳо маҳдудиятҳои ғайрирасмӣ барои сарқӯб кардани чунин зухуроти номатлуб таҳия карда мешаванд” [3,141]. Дар ин ҷихат, мавҷудияти институтҳои дар боло зикршуда қонуният аст. Ин муассисаҳо мероси давраи гузашта, яъне давлати ягона мебошанд.

Дуглас Норт доир ба назарияи институтҳо чунин ибраз намудааст: “Назарияи институтҳои ман аз назарияи рафтори инсон, ки бо назарияи хароҷоти трансаксионӣ пайваст шудааст, ба вучуд омадааст. Яқоя кардани ҳарду назария ба мо имконият медиҳад, то бифаҳмем, ки чаро институтҳо вучуд доранд ва онҳо дар ҳаёти чомеа чӣ нақш доранд” [3,45]. Хароҷоти трансаксионӣ - ин хароҷоти мубодила ва як қисми хароҷоти умумии истеҳсолот мебошад. Агар хароҷоти трансаксионӣ аз даромади ширкат зиёдтар бошад, пас мубодила ё муомила сурат намегирад ва ин маънои онро дорад, ки он қимати манфӣ дорад ва агар даромади ширкат аз хароҷоти трансаксионӣ зиёдтар бошад, пас мубодила сурат мегирад, зеро қимати мусбат мегирад. Ин шартҳо дар мубодилаи шахсӣ имконпазиранд ва дар мубодилаи ғайришахсӣ чунин хароҷот метавонад ба дигар субъектҳои иқтисодӣ коҳиш ёбад. Дар ин ҳолат, хароҷоти трансаксионӣ ба ҳамаи андозсупорандагон рост меояд. Ин даромади онҳоро коҳиш медиҳад, аммо он қимати мусбӣ мегирад. Ин хароҷот дарачаи самаранокии институтҳоро муайян мекунад. Агар ҳангоми фаъолияти институтҳо он коҳиш ёбад, пас ин институтҳо самаранок мебошанд ва дар акси ҳол, онҳо самаранок нестанд. “Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ширкатҳо сиёсати бесамари андоз ва меъёрҳои баланди андозро монеаҳои

асосӣ барои фаъолияти муътадил ва тавсеаи фаъолияти тичоратӣ мешуморанд. Гарчанде ки меъёрҳои расмӣ андоз муътадил ва нисбатан яхелаанд, илова бар пардохтҳои андоз, ширкатҳо бо хароҷоти зиёди марбут ба иҷрои қонунгузории андоз рӯ ба рӯ мешаванд, ки хароҷоти иловагиро дар бар мегирад. Ҳолати мазкур бо расмиёти андоз алоқаманд аст ва аз зарурати ҳамкорӣ бо мақомоти андоз ва бюрократия ба вучуд меояд. Бо дарназардошти маълумоти мо дар бораи вақти сарфкардаи роҳбарони ширкатҳо барои ҳалли баҳсҳо бо мансабдорони давлатӣ ва инчунин андозаи пардохтҳои ғайрирасмӣ, метавон хулоса кард, ки ин хароҷот фаъолияти ширкатҳоро хеле мушкил мекунад. Хароҷоти баланди марбут ба иҷрои талаботи қонунгузории андоз, дар ширкатҳо майли пурра пардохт накардани андозҳо ва нишон додани музди камро бедор мекунад. Тадқиқот нишон дод, ки ба ҳисоби миёна ширкатҳо андозҳоро 33% кам пардохт мекунанд ва маоши воқеиро 34,92% кам нишон медиҳанд” [2,11]. Ин маънои онро дорад, ки хароҷоти трансаксионӣ барои татбиқи қонунгузории андоз хеле баланд аст. Дар амалия шартномаҳои байни андозсупоранда ва мақомоти андоз дар бисёр маврид риоя намегарданд ва сабабгори ба вучуд омадани пардохтҳои ғайрирасмӣ мегарданд. Онҳо бояд аз ҳисоби саркашӣ аз андоз баргардонида шаванд. Барои ин, мисолҳои дар ҳаҷми пурра напардохтани андозҳо ва кам кардани музди воқеӣ оварда шудаанд. Аммо ин вазъро сода кардан лозим нест, чунки андозсупорандагон низ ҳавасмандии зиёд доранд. Андозҳои пардохтнашуда ҳамзамон манбаи ғановати иловагии онҳо ҳисоб меёбанд.

Мақсади мақола ин муайян намудани ҷанбаҳои институтсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Дар оғози солҳои 90-ум ҳамаи мамолики Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

ислоҳоти бозорие, ки ба субъектҳои иқтисодӣ мустақилияти зиёдро таъмин менамояд шуруъ намуданд. Ҳамзамон ислоҳоти пешбинишуда бояд ба рушди бозории иқтисодиёт, маҳдудияти монополияи давлатии иқтисодиёт ва сиёсат мусоидат менамуд. Аммо дар даҳсолаи аввали ислоҳот намояндагони тичорат кӯшиш менамуданд, ки мақомоти давлатиро мутеъ намоянд ва намояндагони давлат бошанд дар навбати худ оид ба маҳдуд намудани фармонфармоии тоҷирон чораандешӣ менамуданд. Аз ин сабаб, дар тадқиқотҳои илмӣ чунин иброз гардидааст: “Дар ин вазъият на намояндагони давлат ва на намояндагони тичорат барои таъмини рушди инноватсионии иқтисодиёт ҳавасманд нестанд, ки танҳо дар асоси тағйир додани қоидаҳои мавҷудаи бозӣ ба даст оварда мешавад. Ҳарду тарафи ҳамкорӣ, сарфи назар аз хусусияти ниҳоят номутаносибии он, ба нигоҳ доштани мақоми кво (кво-вазъияте, ки пеш аз ҷанг буд, баргаштан ба ҳолати аввала) манфиатдоранд”[6,3].

Дар чунин ҳолат, ба назар гирифтани мавқеи андозсупорандагон дар муайян кардани оптималии андозбандӣ метавонад сабаби асосии на танҳо тақият бахшидани раванди такрористеҳсоли васеъ, балки фароҳам овардани заминаҳои воридшавии сармоягузории ватаниву хориҷӣ гардад.

Барои амалӣ намудани барномаҳои иҷтимоӣ давлатро зарур аст, ки иқтидори андозро ҷӣ дар сатҳи умумидавлатӣ ва ҷӣ дар сатҳи минтақа вусъат диҳад. Татбиқи самаранокии иқтидори андоз метавонад боиси иҷрои самараноки барномаю стратегияҳои давлатӣ гардад.

Дар баъзе мавридҳо барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда давлат гаронии андозҳоро баланд менамояд, аммо ин начандон дуруст аст. Зеро андозсупорандагонро маҷбур месозад, ки ба “иқтисодиёти пинҳонӣ”, рӯ ниҳанд, яъне даромади худро аз андозбандӣ пинҳон

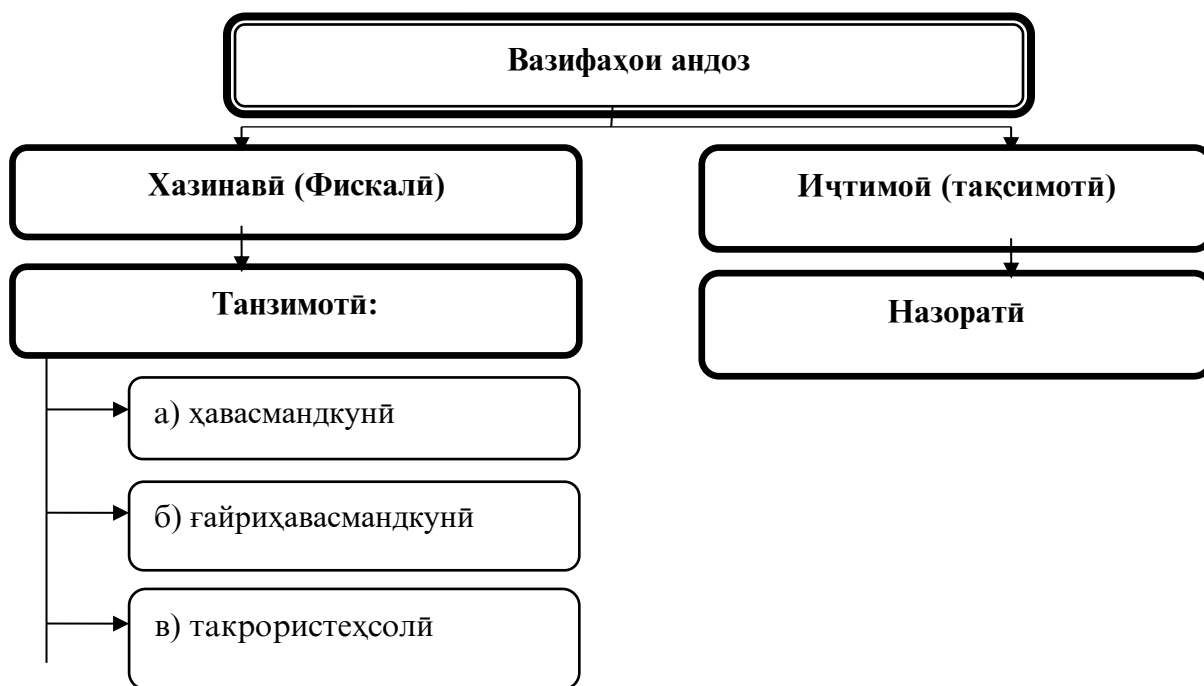
намоянд. Дар натиҷа барномаҳои иҷтимоӣ ва воридоту татбиқи технологияҳои нав ба таъхир меафтад, аз ҷумла вазъи моддии аҳоли низ бад мешавад.

Дар баъзе кишварҳо, хусусан дар марҳилаи ташаккулёбӣ, мақомоти давлатӣ бештар ба вазифаҳои фискалии андоз рӯ меоваранд. Ин амалро дар марҳилаи оғози пойдоршавии давлат дуруст ҳисобидан мумкин аст. Зеро дар ин марҳала мавқеи кишварро ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори ҷаҳонӣ тақвият додан лозим аст. Аммо дар давраи устуворӣ ва неқӯаҳволи чунин сиёсат дар қонунгузорию андоз чандон мувофиқ нест.

Вазифаҳои асосии андозҳо бояд дар ҳамбастагии якдигар татбиқ карда шаванд.

Ҳамдигарро маънидод намоянд ва робитаи мутақобила дошта бошанд. То ҳадди имкон равшан ва оқилона бошанд. Андозҳо аз лиҳози фискалӣ бояд мақсаднокию иқтисодии нақши танзимкунандаи худро муайян кунанд. Агар дар ягон соҳаи хоҷагии халқ руқуд ба амал ояд, пас андозбандии имтиёзнок бояд татбиқ карда шавад. Сармоягузoron фавран ба ин воқуниш нишон медиҳанд. Аммо андозҳое, ки дар натиҷаи чунин сабукиҳо аз як навъи истехсолот ихтисор шудаанд, ба сарбории дигар андозсупорандагон мубаддал мешаванд [4,330].

Дар шароити муосир андозҳо ҷаҳор вазифаро иҷро менамоянд.

Расми 1.- Вазифаҳои асосии андоз

Вазифаи фискалӣ - вазифаи асосии андоз буда, дар ҳама гуна низомҳои андозбандӣ вучуд дорад. Аз ҳисоби андозҳо қисми даромади ҳамаи сатҳҳои низоми бучетӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ ташаккул меёбад.

Вазифаи танзимотию андозбандӣ - ба ҳалли масъалаҳои сиёсати иқтисодии давлат

тавассути механизмҳои андоз равона карда шудааст. Тавассути андоз, як қатор масъалаҳои муҳими давлатӣ, аз ҷумла ҳолати иқтисодӣ ва бучети мамлакат, вазъи иҷтимоию иқтисодии аҳоли ва дигарҳо ҳал карда мешаванд. Дар доираи вазифаи танзимотию андоз се зервазифа фарқ карда

мешавад: ҳавасмандкунӣ, ғайриҳавасмандкунӣ ва такрористеҳсолӣ.

Вазифаи назоратӣ - тавассути андоз давлат вазъияти молиявии ташкилот, сарчашмаи даромади шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро таҳти назорат қарор дода, далелҳои пардохти нопурра ва сари вақт насупоридани андозҳоро ошкор намуда, дар асоси он тавсияҳо оид ба тақомули фаъолияти субъектҳои хоҷагидориро таҳия мекунад.

Вазифаи иҷтимоӣ - тавассути низоми андоз давлат азнавтақсимкунии захираҳои молиявии худро байни гуруҳҳои гуногуни аҳоли амалӣ менамояд. Тавассути андоз сафарбар кардани қисми муайяни воридоти андоз ба манфиати кишрҳои осебпазирӣ аҳоли амалӣ карда мешавад. Тавассути пешниҳоди намудҳои мухталифи имтиёз ва тарҳҳои андозӣ ё баръакс, муқаррар намудани меъёрҳои баланди андоз, давлат кӯшиш менамояд, ки баробарии молумулкии шаҳрвандонро таъмин намояд.

Вазифаи иҷтимоии андоз маҳз дар истифодабарии андозҳо ҳамчун як афзори тақсим ва азнавтақсимкунии арзиши маҳсулоти умумии дохилӣ зоҳир мегардад. Ин равиш бо роҳи муқаррар намудан ва бекор кардани андозҳо, тағйир додани меъёрҳои андозҳо, вусъатдиҳӣ ё маҳдудсозии манбаҳои андозбандӣ, тағйир додани сатҳи баҳисобгирии андоз амалӣ мегардад. Вазифаи иҷтимоии андоз бо истифодабарии усулҳои андозӣ барои дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ ифода меёбад, аз ҷумла амалигардонии барномаҳои иҷтимоӣ, татбиқи тарҳҳо ба фаъолияти эҳсонкорӣ, додани имтиёзҳои андозӣ ба маъҷубону табақаҳои осебпазир ва камбизоате, ки муҳтоҷи давлат мебошанд ва ғайраҳо. Ба ғайр аз ин молиякунонии барномаҳои иҷтимоии давлат, соҳаҳои иҷтимоӣ ҳамаи ин дорои хосияти иҷтимоӣ будани андозҳоро нишон медиҳад[5,97].

Иҷрои вазифаи иҷтимоии андоз шартӣ ҳатмист, ки бидуни он ҷомеаи муосир вучуд

дошта наметавонад ва дар принсипи адолати андозбандӣ зоҳир гашта муносибатҳои иҷтимоӣ одилонаи андозро дар ҷомеа дар бар мегирад, яъне маблағи ситонидашавандаи андоз аз даромади шахси воқеӣ бояд аз андозаи даромади ӯ вобаста бошад. Ҳар як шахс бояд вобаста ба даромад ва имконоти худ ба бучет андозҳоро супорад. Вазифаи иҷтимоӣ, ки ба мушкилоти андозбандии одилона дахл дорад, бо роҳи истифодаи андозбандии афзоянда амалӣ мегардад. Вазифаи иҷтимоии андоз бузургии гаронии андозро бо назардошти андозаи даромади шахси воқеӣ танзим менамояд, аммо ҳини татбиқи андозҳои ғайримустақим, чун ААИ, андози аксиз, боҷҳои гумрукӣ ва андоз аз фурӯши алюминийи аввалия, ки ба нархи маҳсулот ва қору хизматрасонӣ зам мешаванду гаронии онҳо ба души ҳама кишрҳои истеъмолгарон аст ин ғайриимкон мебошад.

Ба андешаи мо дар бобати андозбандии ғайримустақим ба молҳои аввалиндараҷаи ниёзи мардум додани имтиёзу сабукиҳои бештар ба манфиати иҷрои вазифаҳои иҷтимоии давлат мебуд. Дар натиҷа адолати иҷтимоӣ метавонад риоя гардад.

Боиси қайд аст, ки вазифаи иҷтимоии андозҳо бо дигар вазифаҳои андоз робитаи зич ва ногусастанӣ дорад.

Барои татбиқи концепсияи иҷтимоӣкунонии андозҳо, санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳавиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани вазифаи иҷтимоии андозҳо, чунин имтиёзу сабукиҳо ва тарҳҳо барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мавҷуданд:

1. Дар моддаи 191 тарҳ барои шахсони воқеӣ дар ҳаҷми ду нишондиҳанда барои ҳисобҳо (НБҲ) ва барои гуруҳи шахсони имтиёздор ва маъҷубони гуруҳи дуюм дар ҳаҷми даҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо

ичозат дода мешавад. Инчунин ба шахсони воқеӣ ҳангоми амалӣ намудани хароҷот дар шакли ғайринақдӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи 10 дарсади маблағи умумии даромади гирифташуда, вале на зиёда аз 150 НБҲ дар як сол тарҳ намудани чунин хароҷот дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда (расид, (чек) ё ҳуҷҷати дигари бонкӣ) иҷозат дода мешавад[1,199].

Аз имтиёзҳои зикрффта дида мешавад, ки бо назардошти сатҳи неқӯаҳволии табақаҳои гуногуни ҷомеа сабукиҳои андозӣ муқаррар шудаанд, ки дастгирии қишрҳои осебпазирро дар бар мегиранд.

2. Дар моддаи 193 тарҳ барои пардохтҳои эҳсонкорӣ дар ҳаҷми на зиёда аз 10 фоизи даромади андозбандишавандаи андозсупоранда дар давраи ҳисоботӣ иҷозат дода шудааст. Инчунин тарҳкунӣ барои пардохтҳо ё кӯмакҳои дигар барои пешгирии оқибатҳо ё расонидани кумак дар робита бо офатҳои техногенӣ ё табиӣ ё эпидемия иҷозат дода шудааст[1,203].

Аз моддаи матраҳгардида мушоҳида намудан мумкин аст, ки барои дастгирии фаъолияти эҳсонкорӣ, ки бевосита аз ҷониби давлат пуштибонӣ ё маблағгузорӣ мешавад, ба субъектони хоҷагидорӣ миқдори муайяни кӯмакрасонӣ иҷозат дода шудааст. Инчунин расонидани кӯмак барои пешгирии рафъи оқибатҳои офатҳои техногенӣ, табиӣ ва эпидемиявӣ ҳамчун маблағи тарҳшаванда аз даромади андозбандишаванда муқаррар гардидааст, ки ин аз як ҷониб дастгирии давлатии соҳаҳои номбурда буда, аз дигар тараф аён гардидани саҳми субъектҳои хоҷагидорӣ барои маблағгузориҳои онҳо мебошад. Давлат бо ин ташабус маблағгузориҳои ғайримустақимро ба соҳаҳои номбурда татбиқ менамояд.

3. Дар қисми 1 моддаи 189, 26 номгӯи даромадҳое оварда шудаанд, ки аз пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ озод мебошанд[1,193].

Аз муқаррароти қисми якуми моддаи 189 мушоҳида намудан мумкин аст, ки давлат барои дастгирии қишрҳои осебпазирӣ ҷамъият, меросхурон, иштирокчиёни озмуну мусобикаҳо, ҳуқуқҳои молу мулкӣ, даромади истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар заминҳои наздиҳавлигӣ, даромад аз хизматрасониҳои донории шаҳрвандон, даромади кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, даромад аз суди саҳмия, даромади бурдҳо аз қоғазҳои қиматноки давлатӣ, маблағи бонусҳо, кешбек ва дигар даромадҳои номбурда дар моддаи мазкур имтиёзу сабукиҳо пешбинӣ намудааст.

Боиси қайд аст, ки илова ба имтиёзҳои муқарраргардида ба шахсони воқеӣ, ба назар гирифтани тарҳҳо ё имтиёзҳо ба монанди хароҷот барои эҳсонкорӣ, хароҷот барои таҳсил, хароҷоти муолиҷа ва доруворӣ, хароҷоти қарзи ипотекӣ, аз ҷумла хароҷоти оилаҳои серфарзанд ё ҳисоби миёнаи маблағ барои зиндагӣ, аз самаранокии адолати иҷтимоӣ далолат медиҳад.

Ҳамаи даромадҳои номбурда, ки аз пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ озод карда шудаанд, хусусияти иҷтимоикунониҳои андозҳоро инъикос менамоянд. Бо чунин роҳ шахсони воқеии номбурда аз ҷониби давлат дастгириӣ ёфта, интизорӣ меравад, ки сатҳи камбизоатӣ паст мегардад, бозори қоғазҳои қиматнок рушд меёбад, амалиётҳои ғайринақдӣ бештар мешаванд, бозори суғурта рушд ёфта вазъи иҷтимоии шахсони воқеӣ беҳтар мешавад ва зарурати кӯмакҳои иловагӣ аз бучети давлатӣ кам мешавад.

4. Дар қисми 2 моддаи 189 барои шахсони ҳуқуқӣ - муассисаҳо, иттиҳодияҳои динӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратии хайриявӣ, байниҳукуматӣ ва байнидавлатӣ (байналмилалӣ), маблағгузарониҳои ройгон, молу мулки ройгон ва грантҳои, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мегиранд ва барои фаъолияти ғайритиҷоратӣ истифода мебаранд, инчунин аъзоҳаққиҳо ва хайрияи

гирифтаи онҳо, даромадҳои Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ, кумакҳои молиявие (субсидияҳо), ки муассисаҳои давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ барои нигоҳдории ғайрифаъолияти худ мегиранд ва ғайраҳо пешниҳод гардидааст[1,196].

Сабукиву имтиёзҳои дар моддаи матраҳгардида муқарраршуда барои рушди фаъолияти субъектҳои хоҷагидории тижоратӣ ва ғайритижоратӣ мусоидат хоҳад кард. Аз тарафи дигар, имтиёзҳои пешниҳодгардида хусусияти иҷтимоӣ дошта, ба азнавтақсимкунии даромади миллӣ мусоидат менамоянд.

5. Чунин имтиёзу сабукиҳо дар моддаҳои 251 озодкуниҳо аз пардохти ААИ, 347 озодкуниҳо аз пардохти андоз аз объектҳои ғайриманкул, 353 озодкуниҳо аз пардохти андози замин ва 361 озодкуниҳо аз пардохти андоз аз воситаҳои нақлиёт муқаррар гардидаанд[1,261,341,346,353].

Имтиёзҳои дар моддаҳои зикргардида муқарраршуда, метавонанд ҳамчун кӯмаки иҷтимоӣ аз ҷониби давлат баромад кунанд ва ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ва шахрвандонро дар бар гиранд. Имтиёзҳои мазкур метавонанд ҳамчун омилҳои рушди вазифаи иҷтимоии андозҳо ва тақсимоии одилонаи маҷмӯи маҳсулоати дохилӣ хизмат намоянд.

Аммо вобаста ба вазъи иқтисодии ҷаҳони муосир, сатҳи беқурбшавӣ дар мамлакат ва болоравии нархҳо, маблағи имтиёзҳои додашуда ва кӯмакҳои иҷтимоӣ қонеъкунанда намебошанд.

Аз омӯзиши қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳои давлатӣ оид ба дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ”, “Дар бораи кумакҳои унвонии иҷтимоӣ”, “Дар бораи стандартҳои иҷтимоии давлатӣ”, “Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ”, “Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ” айён аст, ки

санадҳои танзимкунанда ва имтиёзҳои мавҷуда алоқамандии дастгирии иҷтимоии ҷомеаро дар бар гирифта, ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли нигаронида шудаанд.

Ҳамзамон қайд намудан бомаврид аст, ки сарчашмаи маблағгузори татбиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқии зикрфта бучети давлатӣ, махсусан даромадҳои андозии бучет маҳсуб меёбанд. Интишори санадҳои меъёриву ҳуқуқии номбурда барои истифодаи самараноки маблағҳои бучетиву ғайрибучетӣ мусоидат менамоянд ва истифодаи ғайрисамараноки онҳо метавонад мақоми вазифаи фискалии андозхоро афзун намояд.

Инчунин дар Барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар самти низоми ҳифзи иҷтимоии самаранок аҳамияти хоса дода шуда, мушкilotи асосӣ, афзалиятҳо ва самтҳои рушди минбаъдаи он таҳия гардидааст.

Ҳарчанд, ки доир ба ғанигардонии бучети давлатӣ, вусъатдиҳии иқтисодии андозӣ дар минтақаҳо ва татбиқи низоми ҳифзи иҷтимоии самаранок санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва барномаҳои миёнамуҳлату стратегӣ қабул гардидаанд, аммо дар ин самт мушкilotҳои зиёди ба ҳам алоқаманд мавҷуданд. Дар самти мавриди назар хуб мешуд, агар барои андозбандии даромади шахсони воқеӣ, меъёрҳои афзоянда татбиқ карда шаванд. Дар натиҷа ҳар як шахс вобаста аз имконот ва даромади худ дар маблағгузори бучет иштирок менамояд ва барои андоз аз объектҳои ғайриманкул ҳамчун манбаи андоз масоҳат не, балки нархи объект ба ҳисоб гирифта шуда, коэффитсиентҳои пардохт муқаррар мешаванд. Дар самти маблағгузори низоми ҳифзи иҷтимоӣ бошад қорҳои назоратӣ пурзӯр карда шуда, принсипи унвоният

(адресность) тақвият дода шавад, зеро ҳолатҳои ғайриқонунӣ аз худ намудани кӯмакҳои молиявӣ аз ҷониби ашхоси ғайриниёзманд низ зиёд шудаанд.

Дар ин маврид таҳлили таркиб ва динамикаи воридоти андозии иҷтимоӣ ба буҷети давлатӣ ва тамоюли тағйирёбии шумораи нафақахӯрону андозаи нафақа зарур мебошад (ниг. ҷадвалҳои 1 ва 2).

Ҷадвали 1. - Динамикаи воридоти андозии иҷтимоӣ ба буҷети давлатӣ (солҳои 2018-2022)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2018	2019	2020	2021	2022
ММД (млн. сомонӣ)	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4
Даромади буҷети давлатӣ (млн. сомонӣ)	23925,5	23469,4	25065,0	30053,8	36056,8
Хароҷоти буҷети давлатӣ (млн. сомонӣ)	24187,4	23806,6	24812,5	29342,7	35338,9
Хароҷоти суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ (млн. сомонӣ)	3156,8	3515,0	3865,9	4193,3	4582,1
Андозии иҷтимоӣ (млн. сомонӣ)	1638,0	1706,2	1686,9	2037,3	2001,0
Ҳиссаи андозии иҷтимоӣ дар қисми даромади буҷет бо %	6,8	7,2	6,7	6,7	5,5
Ҳиссаи андозии иҷтимоӣ дар ММД бо %	2,3	2,1	2,0	2,1	1,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ТоРус, 2023. – С. 363-393. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ТоРус, 2020. – С.457-462.

Аз маълумоти ҷадвали 1 мушоҳида намудан мумкин аст, ки хароҷоти суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аз буҷети давлатӣ дар соли 2022 4582,1 млн. сомониро ташкил медиҳад ва нисбат ба соли 2018, ки 3156,8 млн. сомониро ташкил додааст, 1425,3 млн. сомонӣ ё 45,1 фоиз зиёд мебошад. Андозии иҷтимоӣ бошад дар соли 2022, 2001,0 млн. сомониро ташкил медиҳад ва нисбат ба соли 2018, ки 1638,0 млн. сомониро ташкил намудааст, 363 млн. сомонӣ ё ин ки 22,1 фоиз зиёд мебошад. Нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур шаҳодат медиҳанд, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 афзоиши хароҷоти

суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 45 фоиз ва андозии иҷтимоӣ бошад 22 фоизро ташкил додааст. Ҳиссаи андозии иҷтимоӣ дар ММД ҳамасола бо ҳисоби миёнаи 2 фоиз, дар қисми даромади буҷети давлатӣ 6,5 фоиз ва хароҷоти суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии буҷети давлатӣ 47,2 фоизро ташкил намудааст. Танҳо аз ҳисоби андозии иҷтимоӣ рӯйпӯш намудани хароҷоти суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ ғайриимкон мебошад. Дарёфти манбаҳои навви маблағгузорӣ дар самти мазкур мавофиқи мақсад мебошад.

Чадвали 2. – Тамоюли тағйирёбии шумораи нафақахурон ва андозаи нафақа (солҳои 2018-2022)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ нафақахӯрон (ҳаз. нафар)	687,1	711,2	729,4	749,8	763,3
Андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳаи таъиншудаи нафақахӯрон, (сомонӣ)	309,94	303,21	320,90	321,35	321,73
Музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат (сомонӣ)	1233,82	1335,52	1393,78	1540,84	1760,3
Таносуби андозаи миёнаи нафақа ва музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат, бо%	25,1	22,7	23,0	20,9	18,3

Сарчашма: Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон: Агенсии омили назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ТоРус, 2023. – С. 166-169.

Аз додаҳои чадвали 2 мушоҳида гардид, ки шумораи нафақахӯрон дар соли 2022 763,3 ҳаз. нафарро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 687,1 ҳаз. нафар ё ин ки 11 фоиз зиёд гардидааст. Андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳа бошад дар соли 2022 321,7 сомонӣ буда, нисбат ба соли 2018, ки 309,9 сомониро ташкил додааст, 11,7 сомонӣ ё ин ки 3,8 фоиз афзудааст. Музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат дар соли 2018 1233,8 сомонӣ ва дар соли 2022 бошад 1760,3 сомониро ташкил намудааст, ки афзоиши он 526,5 сомонӣ ё ин ки 42,6 фоизро ташкил медиҳад. Таносуби андозаи миёнаи нафақа ва музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат тамоюли манфӣ дорад, дар соли 2018 25,1 фоиз ва дар соли 2022 бошад 18,3 фоизро ташкил дода, 6,8 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Агар ба афзоиши музди миёнаи меҳнат назар афканем дар давоми 5 сол он ба 526,5 сомонӣ ё 42,6 фоиз афзудааст, аммо андозаи миёнаи нафақа

бошад дар умум 11,7 сомонӣ ё ин ки 3,8 фоиз афзоиш дораду халос.

Хулоса. Аз мушоҳидаҳо аён гардид, ки андози иҷтимоӣ ҳамчун воситаи маблағгузори низоми ҳифзи иҷтимоӣ қонеъкунанда нест, дар ин асно аз таҷрибаи Иттиҳоди Конфедератсияи Шветсария, ки дар банди дуҷуми моддаи 130 Конститутсияи Иттиҳодии он чунин дарҷ гардидааст: “Маблағи андоз аз арзиши иловашуда 5 фоиз ба чораҳои ёрирасон барои коҳиш додани гаронии андози табақаҳои сатҳи даромадашон паст истифода шавад” (Конститутсияи иттиҳодии Конфедератсияи Шветсария, 2021) ё ин ки аз таҷрибаи Чумҳурии Португалия, ки моддаи 81 Конститутсияи он ба низоми фискалӣ бахшида шудааст, чунин омадааст: “низомии фискалӣ бояд ба тақсимои одилонаи даромад ва боигарӣ равона гардад ва андоз аз даромад бояд ба кам кардани нобаробарӣ мусоидат намояд” (Конститутсияи Чумҳурии

Португалия, 2021) баҳрабардорӣ намудан мувофиқи мақсад аст.

Чанбаҳои институтсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо дар маркази таҳқиқоти муосири иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор доранд, зеро андозҳо на танҳо ҳамчун манбаи даромад барои буҷети давлатӣ, балки ҳамчун воситаи муҳими танзими иҷтимоӣ амал мекунанд. Таъсири институтсионалӣ ба сиёсати андозбандӣ асосан тавассути механизмҳои ҳамоҳангсозӣ, ташкили конунгузорӣ ва таъмини иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ муайян карда мешавад.

Ба андешаи мо институтсионализм имконият фароҳам меорад, ки андозбандӣ на танҳо ҳамчун шарҳи иқтисодӣ, балки ҳамчун воситаи коҳиши нобаробарӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ истифода гардад. Аммо ба ин раванд мушкilotҳо, ба монанди шаффофияти нокифоя ва набудани ҳамгирой байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ, таъсири манфӣ мерасонанд.

Барои ҳалли мушкilotи ҷойдошта дар самти чанбаҳои институтсионалии омӯзиши

вазифаи иҷтимоии андозҳо тавсияҳои зеринро зарур мешуморем:

1. Таҳияи низоми афзояндаи андозбандӣ барои коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ.

2. Муқоиса ва татбиқи тамсилаҳои муассири андозбандии кишварҳои пешрафта.

3. Ҳамкории муассир байни бахшҳои давлатӣ, хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ.

4. Рушди стратегияҳои дарозмуддати андозбандӣ, ки ба рушди устувор мусоидат мекунанд.

Барои амалисозии пурраи вазифаи иҷтимоии андоз, зарур аст, ки низоми андозбандӣ шаффоф ва устувор бошад, инчунин институтҳои давлатӣ самаранок фаъолият кунанд. Дар маҷмӯъ, мақола чанбаҳои назариявӣ ва амалии андозбандиро ҳамчун воситаи таъмини устувории иҷтимоӣ таҳлил намуда, тавсияҳои муайян барои беҳтарсозии низоми андозбандиро пешниҳод мекунанд.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҚСП “Нашриёти муосир”, 2022.- С. 193, 196, 199, 203, 261, 341, 346, 353.
2. Теневая экономика в Таджикистане. Национальный отчет о человеческом развитии 2007. Программа развития ООН. – С.11.
3. Дуглас Норт. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997г. – С. 12, 17, 45, 141.
4. Зайнутдинова У.Д. ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ НАЛОГОВ // Экономика и социум. 2019. №4 (59). С. 330-334.
5. Маъмуров А. “Вазифаҳои асосии андоз” // Вестник ТГУПБП. №2, 2009, С. 97-102.
6. Олейник А. Н. Институты взаимодействия экономической и политической власти: транзакционный подход. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – М.: 2011г. – С. 3 -
7. Тесленко И. Б. Институциональный анализ трансформационных процессов в российской экономике. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Владимир: 2009. – С.3.
8. Шодиев, К. К. Налоговое стимулирование развития малого и среднего предпринимательства в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан / К. К. Шодиев, Т. Т. Файзуллоев // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2018. – № 2(44). – С. 154-157.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобоев Фарухзод Маҳкамович - муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд. E-mail: farukhzod1983@amail.ru

Информация об авторе:

Бобоев Фарухзод Маҳкамович - старший преподаватель кафедры финансов и кредита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанд. E-mail: farukhzod1983@amail.ru

Information about the author:

Boboev Farukhzod Makhkamovich - senior lecturer of the department finance and credit under the Institute of economy and trade of Tajik State university of commerce in Khujand. E-mail: farukhzod1983@amail.ru

УДК: 338

РАҚОБАТПАЗИРӢ ВА ФАЪОЛНОКИИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТ 4.0.

Ҳамроев М.И.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба баланд бардоштани рақобатпазирии корхона тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ бахшида шудааст. Роҳҳои асосии ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо дар шароити инқилоби ҷоруми саноатӣ ва ё саноат 4.0 оварда шудааст. Гуфта мешавад, ки дар шароити муосири рушд рақобатпазирӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Ҳамзамон муаммоҳои асосӣ ва дурнамои эҳтимолии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо тавассути ҷорӣ намудани инноватсияҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: инноватсия, саноат 4.0, рақобатпазирӣ, фаъолнокии инноватсионӣ, технология, саноат, корхонаҳои саноатӣ, бартарияти рақобатӣ, иқтисодиёти миллӣ.

Барои иқтибос: Ҳамроев, М. И. Рақобатпазирӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар шароити саноат 4.0. / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – С. 401-407.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ И ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯ ИНДУСТРИИ 4.0.

Ҳамроев М.И.

Аннотация. Данная статья посвящена повышению конкурентоспособности предприятия за счет внедрения инновационных технологий. Представлены основные пути внедрения инновационных технологий для повышения конкурентоспособности предприятий в условиях четвертой промышленной революции, или Индустрии 4.0. Отмечено, что в современных условиях развития конкурентоспособность и инновационная активность промышленных предприятий являются основными факторами устойчивого развития национальной экономики. При этом выделены основные проблемы и потенциальные перспективы повышения конкурентоспособности предприятий за счет внедрения инноваций.

Ключевые слова: инновации, индустрия 4.0, конкурентоспособность, инновационная деятельность, технологии, промышленность, промышленные предприятия, конкурентное преимущество, национальная экономика.

COMPETITIVENESS AND INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INDUSTRY 4.0.

Ҳамроев М.И.

Annotation. This article is devoted to increasing the competitiveness of enterprises through the introduction of innovative technologies. The main ways of introducing innovative technologies to increase the competitiveness of enterprises in the conditions of the fourth industrial revolution or Industry 4.0 are presented. It is said that in modern conditions of development, the competitiveness and innovative activity of industrial enterprises act as the

main factor of sustainable development of the national economy. At the same time, the main problems and possible prospects for increasing the competitiveness of enterprises through the introduction of innovations are indicated.

Keywords: innovation, Industry 4.0, competitiveness, innovative activity, technology, industry, industrial enterprises, competitive advantage, national economy.

Гузориши масъала. Дар шароити иқтисоди бозорӣ баланд бардоштани рақобатпазирии корхона ва умуман иқтисоди миллӣ шартҳои муҳими ҳамгироии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Кор карда баромадани концепсияи равиши комплекси баланд бардоштани рақобатпазирии корхона кори осон нест. Рақобатпазирии корхона қобилияти рақобат кардан бо истеҳсолкунандагон ва таъминкунандагони маҳсулоти шабех дар бозор аз рӯи дараҷае, ки мол ё хидмати он ба талаботи мушаххаси истеъмолкунандагон ва аз ҷиҳати самаранокии истеҳсолот, маркетинги он мувофиқат мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба мавзӯи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Вандина О.Г., Кодиров, Ф. А., Симоненко, Е. С., Тошматов С.Х., Тупниченко ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола - ин омӯзиши рақобатпазирӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар шароити саноат 4.0. маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити татбиқи сиёсати саноатикунони босуръати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъҷиб сенарияи индустриалию инноватсионии рушди иқтисодии миллӣ, рақобатпазирӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ аҳамияти калон дорад. Дар шароити муносири рушд рақобатпазирӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори иқтисоди миллӣ баромад мекунад.

Марҳилаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо афзоиши рақобат ва таъсири афзоюндаи фаъолияти инноватсионӣ ба суръати рушди иқтисодӣ тавсиф карда мешавад. Дар бозори ҷаҳонӣ маҳсулоти меҳнати фикрӣ нисбат ба дигар навъҳои маҳсулот арзиши баландтар дорад. Бозор зарурати фароҳам овардани шароит барои

истифодаи васеи инноватсияҳо, пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ аз ҳисоби ошкорбаёнӣ ва афзоиши рақобатро тақозо мекунад.

Роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо дар асоси рушди фаъолияти инноватсионӣ имконазир мегардад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки дар марҳалаи муносири тараққиёти иқтисодӣ ба баланд бардоштани рақобатнокии корхонаҳо бештар диққат дода мешавад. Бисёр корхонаҳо, ки дар марҳилаи рушд ва ташаккулёбӣ қарор доранд, пайвасти рақобатпазирии худро тақвину мекунанд. Барои фаъолият бурдан, корхонаҳо бояд ба талаботи бозор мутобиқ шаванд: эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро самараноктар ва бо нархи оқилона қонеъ гардонанд. Ин талабот хоҳиши субъектҳои бозорро барои ба худ ҷалб намудани тавачҷуҳои харидорон ва ташвиқ намудани онҳо ба харидани моли худ ифода мекунад.

Таъсис, татбиқ ва паҳн намудани васеи маҳсулот, хизматрасонӣ ва равандҳои технологӣ омилҳои асосии афзоиши истеҳсолот, шугли аҳоли, сармоягузорӣ ва савдои хориҷӣ мегарданд. Маҳз дар ин ҷо захираҳои калонтарин барои беҳтар намудани сифати маҳсулот, сарфа намудани меҳнат ва ашӯҳо, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, баланд бардоштани ташкилу самарани истеҳсолот гузошта мешаванд. Ҳамаи ин дар ниҳоят рақобатпазирии корхонаҳо ва маҳсулоти онҳоро дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ муайян намуда, вазъи иҷтимоию иқтисодии кишварро беҳтар мегардонад.

Рақобатпазирии маҳсулоте, ки дар ҳама гуна корхона истеҳсол мешавад, аз самаранокии фаъолияти ин маҳсулот дар соҳаи инноватсионӣ вобаста аст. Ҷузъҳои асосии рақобатпазирии маҳсулот арзиш ва хусусиятҳои истеъмолии он мебошанд. Дурнамои бозори маҳсулот на танҳо аз арзиши истеҳсолот ва сифат, балки аз фаъолияти

корхонае, ки дар он маҳсулот истеҳсол мешавад ва мавқеи ин корхона дар бозор вобаста аст.

Баъзе олимони қайд мекунамд, ки рақобатпазирии корхонаи саноатӣ як параметри сифатии танзимшаванда мебошад [1, С. 34-38.], ки ба он пеш аз ҳама фаъолияти инноватсионӣ таъсир мерасонад, бинобар ин, параметрҳои мақсадноки стратегияи рушди инноватсионӣ, номгуӣ лоиҳаҳои инноватсионии амалӣ, давомнокии давраи ҳаёти маҳсулоти инноватсионӣ, ҳолати иқтисодии захиравӣ, ки ба фаъолияти инноватсионӣ чалб карда мешаванд ва ғайра.

Дар асоси дар сатҳи олии таъмин намудани нишондиҳандаҳо дар баробари фаъолияти ғайриистеҳсолии (масалан, хизматрасонӣ)-и корхона ҳамчун меъёри асосии рақобатпазирӣ нарх ва сифат гирифта мешавад. Илова бар ин, инноватсия низ дар баланд бардоштани рақобатпазирӣ нақши хеле муҳим мебозад. Ҳамин тариқ, тавассути баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии корхона, рақобатпазирии онро метавон баланд кард. Дар асоси ин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки тавассути баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии корхона тавассути хизматрасонии баланд истеъмолкунандагонро бештар ба даст овардан мумкин аст.

Дарвоқеъ, муборизаи рақобатӣ ба вазъияте оварда мерасонад, ки боиси ҷустуҷӯи афзалиятҳои рақобатӣ ва маҳсулоти рақобатпазир барои корхона мегардад. Рақобат рушди раванди истеҳсолиро аз аввал то ба охир мерасонад. Худи бартариҳои рақобат барои ҷорӣ ва татбиқи инноватсия шароит фароҳам меорад, ба ибораи дигар, соҳибкорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ қувваи асосии пешбарандаи раванди истеҳсолот мебошанд.

Рушди инноватсионӣ дар тараққиёти хоҷагии халқ нақши калон мебозад. Мамлакатҳое, ки дар ҳар соҳа пеш рафтаанд, дар тақмили чараёнҳои иқтисодӣ нақши калон мебозанд.

Рушди инноватсионии иқтисодии кишварро тавассути таҳкими афзалиятҳои рақобатӣ, аниқтараш:

- ташаккули бартариҳои рақобатӣ дар самтҳои афзалиятнок;
- мутобикшавӣ ба таъсири бӯҳрони ҷаҳонӣ;

- ташкили захираҳои технологӣ, ки барои рушди инноватсионии иқтисодӣ имкон медиҳанд;

- сармоягузори ба инфрасохтор ва захираҳои инсонӣ ва ғайра баҳо додан мумкин аст.

Татбиқи тадбирҳои дар боло зикршуда боиси ба даст овардани натиҷаҳои зерин мегардад:

- бунёди заминаи муносири технологӣ;
- самаранокии баланди нерӯи инсонӣ;
- ташкили сохтори оптималии иқтисодӣ ва ғ.

Ҳангоми тараққи додани корхона пеш аз ҳама афзалиятҳои корхонаро аз ҷиҳати рақобатпазирии он ба назар мегиранд, ки бо сари вақт ҷорӣ намудани технологияи нав ва қобилияти истифода бурдани натиҷаҳои навоарӣ алоқаманданд.

Тамоми намуди фаъолият барои нигоҳ доштани рақобатпазирии худ ба навоарӣ ниёз дорад.

Бо пешрафти иқтисодӣ ҷомеа аҳамияти инноватсионӣ зиёд гардида, дар марҳилаи ҳозира инноватсия ба воситаи муҳимтарини рақобат дар ҳамаи зинаҳои - аз воҳидҳои алоҳидаи сохтори корхонаҳо сар карда то кишвару минтақаҳо тақдир меёбад.

Навоарӣ ҳамчун омилҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ натиҷаи ниҳони фаъолияти инноватсионӣ мебошад, ки дар шакли маҳсулоти нав ё тақмилифта дар сатҳи фундаменталӣ амалӣ карда шудааст, ки барои татбиқи минбаъда дар фаъолияти амалӣ истифода мешавад ва инчунин натиҷаи дар бозор ҷорӣ намудани таҳияҳои инноватсионӣ, яъне ихтирооте, ки ба марҳилаи истифодаи тиҷоратӣ оварда шудааст - маҳсулот ё моле, ки дар ҳолати ба даст овардани самараи иқтисодӣ шурӯъ мекунад. [6.]

Дар шароити муносири иқтисодӣ мушкилоти баланд бардоштани рақобатпазирӣ барои корхонаҳои тамоми бахшҳои иқтисодӣ ҷаҳонӣ муҳим аст. Барои таҳияи ин концепсияҳо категорияи иқтисодӣ, хусусиятҳо ва моҳияти рақобатпазирӣ ҳамаҷониба омӯхтан лозим аст. Набудани дониши зарурии назариявӣ амалӣ дар бораи механизми мураккабе, ки рақобатпазирии

мол ва хизматрасони ро таъмин мекунад, аксар вақт дар муайян қардани нарх ба ҳамоғҳои ҷиддӣ оварда мерасонад, ки ин дар баъзе мавридҳо ба талафоти қалон ва баъзан ба муфлисшавии қорхонаҳо оварда мерасонад.

Ба андешаи Қодиров Ф.А. [3, С. 318-321.] яке аз масъалаҳои асосии қаланд бардоштани қобилияти рақобати қорхонаҳои саноатӣ ҳосилнокии меҳнат мебошад. Ба ҳама маълум аст, ки қарои қаланд бардоштан ва нигоҳ доштани дарачаи доимии қобилиятнокӣ афзоиши ҳосилнокии меҳнатро таъмин қардан лозим аст. Маҳз аз ҳамин сабаб яке аз ҳадафҳои стратегии Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намудани сиёсатест, ки ба дастгирии рушд ва қаланд бардоштани рақобатпазирии қорхонаҳои саноатии ҳурду миёна мусоидат мекунад.

Имрӯз самти муҳими қаланд бардоштани рақобатпазирии қорхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷдиди сохтор дар асоси истифодаи технологияҳои пешқадам ва ташкили шаклҳои инноватсионии истеҳсолот мебошад. Инчунин фардиқунонӣ ва диверсификасияи талаботи бозор аҳамияти қалон дорад, ки мувофиқи он системаи бисёрҷонибаи истеҳсолот ба миқдори қам фоидаовар аст. Дастирии сармоязгузори инчунин дар қаланд бардоштани рақобатпазирии қорхонаҳои саноатӣ, баҳусус дар самти маблағгузори фаъолияти инноватсионӣ, баҳусус тадқиқот ва конструкторӣ нақши қалидӣ дорад. Сармоязгузори ба тадқиқот ва қорқарди истеҳсолқунандагон қарои пешгирии рақобат ва истеҳсоли маҳсулоти нав зарур аст. Навоварӣ на танҳо ба истеҳсоли маҳсулоти нав мусоидат мекунад, балки боиси қаланд шудани ҳосилнокии меҳнат ва қам шудани моддаҳои асосии ҳароҷот мегардад.

Дар қорхонаҳо аксар вақт, фаъолияти инноватсиониро ҳамчун эҷод ва истифодаи технологияи навро мефаҳманд, ки он дар истеҳсоли маҳсулоти қорхона қарои қаланд бардоштани сифати маҳсулот истифода мешавад. Бо мақсади қаланд бардоштани фаъолияти қорхонаҳои саноатӣ дар қомеаи муосир фаъолияти инноватсионӣ муҳимтарин воситаи рақобатпазирӣ ва баҳодиҳии субъектҳои қорхонаҳо ба шумор меравад. Фаъолияти инноватсионӣ дар қорхонаҳо шаклҳои нави

истеҳсоли маҳсулотро дар бар мегирад. аз ин лиҳоз, технологияи қаланди пешрафта метавонад сифати истеҳсоли маҳсулотро дар қорхона дигар қунанд. [5, С. 184 – 191.]

Сабаби асосии водор қардани қорхонаҳои муосир ба сармоязгузори ба тадқиқоти илмӣ ва қорқарди дастовардҳои пешрафти илмию техникаӣ ва таҷбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ мебошад, ки бозгуи рақобати шадиди қорхонаҳо маҳсуб меёбад. Ин рақобат зарурати назорати доимии ваъи бозор, рафтори рақибон, пешгуи тағйирот дар муҳити беруна ва қустуҷуи роҳҳои қаланд бардоштани самараноқиро ба вучуд меорад. Зарурати рушди динамиқӣ, қорхонаҳоро водор месозад, ки дастовардҳои нави илмӣ ва технологияро қустуҷу қунанд, ки метавонанд мувозинати бозорро тағйир диҳанд. Бо мақсади нигоҳ доштан ё қаланд бардоштани рақобатпазирии ҳуд, ширкатҳо лоиҳаҳои инноватсионӣ таҳия ва таҷбиқ меқунанд. [8, С. 263-271.]

Рақобат ва навоварӣ бо ҳам алоқаманданд. Истеҳсолқунандагон ва истеҳсолқунандагон ҳангоми истифодаи техника ва технологияи қўҳна зарари гуногун мебинанд, ки дар натиҷа онҳо маҷбур мешаванд, ки ҳароҷоти истеҳсолиро дар асоси навоварӣ қам қунанд. Қорхонаҳое, ки аввалин шуда навоварио азҳуд меқунанд, имқоният пайдо меқунанд, ки ҳароҷоти истеҳсолот ва мутаносибан арзиши аслии маҳсулоти фурухташударо қам қунанд, ки дар натиҷа маҷкеи онҳо дар муборизаи рақобатӣ бо субъектҳои бозоре, ки молҳои яқхела пешниҳод меқунанд, мустаҳқам мегардад.

Дар марқалаи муосири таракқиёт қарои ба вучуд овардани идеяҳои инноватсионӣ дар саноат имқониятҳои зиёд мавҷуданд, зеро қарномаҳои таъминотӣ пайдо шуданд, ки ҳаёт ва қараёнқоросон мегардонанд, ба қаланд шудани самара ва қам шудани нуқсонҳо ёри мерасонанд. Дар ин замина, воситаҳои рақамӣ, ки метавонанд ба тамоми соҳаҳои саноат манфиат расонанд, аҳамияти маҳсус доранд. Дар айни замон, технологияҳои рақамӣ ва рушди зеҳни сунъӣ имқон медиҳанд, ки равишҳо ва воситаҳои навро қарои қаланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳои инноватсионӣ истифода қаранд. [7, С. 185-191.]

Рушди саноати қаҳонӣ дар марқилаи муракқаб қарор дошта, таҳти таъсири омилҳои

гуногунтаркиб ва гуногунмазмун инкишоф меёбад. Таҷрибаи давлатҳо истифодаи механизмҳои гуногунро пешбинӣ мекунад, ки метавонанд дар ҳолатҳои алоҳида самарабахш набоянд. Имрӯзо таҷрибаи як кишвари муваффақ ба ҳеч ваҷҳ наметавонад дар кишвари дигар ба сифати намуна истифода шуда, натиҷаи дилхоҳ ба бор орад. Аз ин рӯ, дар ҷаҳони муосир концепсияҳои алоҳидае вучуд доранд, ки ташкил ва идоракунии саноат бо истифода аз принципҳои он метавонад барои рушди устувори соҳа замина фароҳам созад. Яке аз чунин концепсияҳои бунёдӣ концепсияи Саноат 4.0. ба ҳисоб меравад.

Оғози асри 21 марҳилаи гузариши баъдииндустириалӣ мебошад, ки дар шакли инкилоби ҷоруми саноатӣ (Индустрия 4.0) ё ба ақидаи бисёре аз муҳаққиқон, ин гузариш ба тартиби шашуми технологӣ мебошад. Ин равандҳо дар шакли трансформатсияи рақамӣ (DT) ва табдили IT ба бастаи асосии технологияи иқтисодӣ ва муҳарриқи рушди иҷтимоӣ сурат мегиранд.

Гузариш ба давраи баъдииндустириалӣ чараёни душворест, ки барои иқтисодиёти бисёр давлатҳо ва ширкатҳо дарднок буда метавонад.

Дар шароити рақобати шадиди имрӯза мутобиқати муҳити дохилии корхона ба талаботи бозор муҳимтарин омили фаъолияти муваффақият буда, тақозо мекунад, ки пайваста ба тағйири он бояд буд. Қувваи асосии пешбарандаи рушди иқтисодӣ имрӯз инноватсия мебошад, ки ҳам дар истеҳсолот, ҳам дар истифода ва ҳам дар истеъмол татбиқ карда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки таҳия ва татбиқи инноватсия на танҳо роҳи баланд бардоштани рақобатпазирии корхона, балки як ангезаи ҷиддии рушди иқтисоди кишвар мебошад.

Баъзе олимони қайд мекунанд, ки рақобатпазирии корхонаи саноатӣ як параметри сифатии танзимшаванда мебошад [1, С. 34-38.], ки ба он пеш аз ҳама фаъолияти инноватсионӣ таъсир мерасонад, бинобар ин, параметрҳои мақсадноки стратегияи рушди инноватсионӣ, номгуӣ лоиҳаҳои инноватсионии амалӣ, давомнокии давраи ҳаёти маҳсулоти инноватсионӣ, ҳолати иқтисодии захиравӣ, ки ба фаъолияти инноватсионӣ ҷалб карда мешаванд ва ғайра.

Ҳоло инноватсия ҳамчун манбаи асосии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ баррасӣ мешавад. Дар баробари ин, тамоюлҳои муосири ҷаҳонии рушди инноватсионӣ бо таҷдиди сохтори иқтисодиёт дар асоси воридшавии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ тавсиф мешаванд.

Фаъолияти инноватсионии системаҳои иқтисодӣ ҷузъи фаъолияти идоракунии мебошад, ки ба татбиқи тағйироти инноватсионии вобаста ба эҷоди маҳсулоти нав, истифодаи ашёи хом, истифодаи технологияҳои нав, ташаккули сохторҳои нави ташкилӣ ва рушди бозорҳои нав нигаронида шудааст.

Дар ҷанд соли охир, аз соли 2015 сар карда, истилоҳи инкилоби ҷоруми саноатӣ ё “Саноат 4.0” ба таври васеъ истифода шуда, ба ҳаёти ҳаррӯзаи мо ворид шуд. Ин истилоҳ бори аввал дар Олмон соли 2011 истифода шудааст. Ҳамин тариқ, дар Hannover Messe стратегияи технологӣ барои соли 2020 муаррифӣ шуд ва тоҷирон, муҳандисон ва истеҳсолкунандагони маҳсулоти олмонӣ концепсияи платформаи “Саноат 4.0”-ро муаррифӣ карданд, ки самти навро, ки меҳсондар дар ин соҳа татбиқ кунанд, нишон медиҳад.

Инкилоби ҷоруми саноатӣ (Индустрия 4.0) муносибати нави истеҳсолиро дар назар дорад, ки ба истифодаи оммавии технологияҳои иттилоотӣ дар саноат, автоматикунонии бисёрмиқёси равандҳои бизнес ва паҳншавии зеҳни сунӣ асос ёфтааст.

Ин концепсия рақамикунонии доронҳои саноатӣ бо ҷорӣ намудани системаҳои ба истилоҳ киберфизикӣ дар истеҳсолот ва истеъмол - сохторҳои муҳандисии аз фосилаи дур тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ идорашавандаро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, рушди иқтисодиёти рақамӣ ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ таъсири мустақим расонида, омили таҳаввулоти инноватсионӣ буда, суръат бахшидан ба татбиқи навоариҳои технологӣ ва кам кардани давомнокии раванди инноватсионӣ мебошад.

Саноат 4.0 барои инсоният дар баробари технологияи босуръат оғози давраи нави пешрафт гардид. Дар ҳоле ки ин давраи навоариҳои давлатҳо, корхонаҳо ва шахсон алоҳида имкониятҳои навоариҳои овардааст. Инкилоби саноатӣ ҳануз дар

асри 17 пайдо гардида афзалият танҳо ба қувваи корӣ дода мешуд. Саноат 4.0, ба захираҳои зехнӣ, ки ҳамчун унсур барҷастатарини эҷодӣ арзиши иловашуда ифода меёбад, афзалият медиҳад.

Саноат 4.0 на танҳо сохтори қувваи корӣ, балки омилҳои муҳими ба рақобатпазирӣ, аз қабилӣ институтҳо, низоми молиявӣ, инфрасохтор, малакаҳои инноватсионӣ, тандурустӣ, маориф ва тағйирёбандаҳои макроиктисодиро низ тағйир дод. Тағйироти назаррасро дар робита бо омилҳои рақобатпазирӣ ва ташкили рақобати сифатӣ ва бартариятҳои рақобатпазирӣ дар иқтисоди муосири доимо тағйирёбанда ва рушдёбандаи ҷаҳонӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ дар шароити Индустрия 4.0 маънои қобилияти рақобати бомуваффақият дар бозор, таъмини сифати баланди маҳсулот, самаранокии истеҳсолот, воқуниши ғаври ба тағйирот дар муҳити беруна ва қонён кардани ниёзҳои истеъмолкунандагонро дорад.

Ҷаъолияти инноватсионӣ дар таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳо нақши калидӣ дорад. Ҷорӣ намудани мунтазами технологияҳои нав, таҳияи маҳсулот ва хидматҳои беназир, оптимизатсияи равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунии - ҳамаи ин ба мустақкам кардани мавқеи ширкат дар бозор мусоидат намуда, рушд ва шуқуфоии онро таъмин мекунад.

Индустрия 4.0 дар истеҳсолот нақши бузург дорад, зеро ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар равандҳои истеҳсолӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки самаранокӣ, чандирӣ ва рақобатпазирӣ истеҳсолоти худро баланд бардоранд. Нақши Индустрия 4.0 дар истеҳсолот бузург буда, ҳангоми ҷорӣ намудани имкониятҳои васеъро фароҳам меорад:

1. Автоматика ва роботизатсия: Истифодаи роботҳо ва системаҳои автоматӣ метавонад меҳнати дастиро кам кунад, ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулотро баланд бардорад ва эҳтимолияти хатогиҳоро қоҳиш диҳад.

2. Интернетӣ ашё (IoT): Дастгоҳҳо ва сенсорҳои интеллектуалии пайвастишуда ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки дар вақти воқеӣ дар бораи равандҳои истеҳсолии худ маълумоти бештар ба даст оранд.

3. Зехни сунӣ ва таҳлили додаҳо: Алгоритмҳои омӯзиши мошинсозӣ ва абзорҳои таҳлилӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди маълумотро таҳлил кунанд ва тамоюлҳоро пешгӯӣ кунанд, ки ба онҳо дар қабули қарорҳои муассир ва оптимизатсияи равандҳои истеҳсолӣ кӯмак мекунад.

4. Мутобиқшавӣ: Индустрия 4.0 ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки системаҳои истеҳсолии чандир ва мутобиқшаванда эҷод кунанд, ки метавонанд зуд байни фармоишҳои гуногун ва талаботи бозор гузаранд.

Ҳар як қорхонаи истеҳсолӣ бояд қобилияти муайян ва истифодаи самаранокии афзалиятҳои рақобатиро дошта бошад. Дар раванди тақмили идоракунии рақобат ҷаҳор омили асосии таъмини рақобатпазирӣ қорхона муайян карда шудаанд: самаранокии ҷаъолияти истеҳсолӣ, мавқеъгирии бозор, хароҷоти амалиётӣ ва воситаҳои алоқа. Омилҳои мавҷуда омилҳои мебошанд, ки бартариятҳои рақобатии қорхонаро дар раванди рақобат ташақкул медиҳанд ва бо ҳамдигар ҳамқорӣ мекунад.

Умуман, Саноат 4.0 дар тағйир додани истеҳсолот, самаранокӣ, инноватсионӣ ва рақобатпазир гардидани қорхонаҳо нақши калидӣ мебозад. Қорхонаҳое, ки технологияҳои рақамиро бомуваффақият қабул мекунад ва принципҳои саноат 4.0-ро қабул мекунад, имкон доранд равандҳои истеҳсолии худро тақмил диҳанд, захираҳоро сарфа кунанд ва барои рушд имкониятҳои нав фароҳам оранд.

Дар шароити Индустрия 4.0, қорхонаҳои саноатӣ бояд ҷаъолияти инноватсионии худро ҷаъолана инқишоф диҳанд, тамоюлҳои навтарини технологиро назорат кунанд, роҳҳои нави қам кардани хароҷот ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолотро қустуҷӯ кунанд. Танҳо қунин қорхонаҳо метавонанд дар бозор рақобатпазир боқӣ монанд ва бомуваффақият баромад кунанд.

Баррасии назария ва амалияи идоракунии рақобатпазирӣ қорхонаҳои саноатӣ нишон медиҳад, ки механизмҳои идоракунии афзалиятҳои рақобатии қорхонаҳои муосир ба низоми даровардани омилҳо, муайян намудани нишондиҳандаҳои асосие, ки афзалиятҳои рақобатиро ташқил медиҳанд, муқаррар намудани муносибатҳои миқдорӣ ва муайян

намудани стандартҳои мақсаднокро барои баланд
бардоштани рақобатпазирӣ талаб мекунад.

Адабиёт

1. Вандина О.Г. Пути повышения конкурентоспособности организации // Проблемы современной экономической науки: актуальные вопросы. 2017. Р. 34-38.
2. Кодиров, Ф. А. Конкурентоспособность промышленных предприятий в контексте перехода к цифровой экономике / Ф. А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-2(34). – С. 218-228.
3. Кодиров, Ф. А. Повышение конкурентоспособности малых и средних промышленных предприятий Республики Таджикистан / Ф. А. Кодиров // Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства : Сборник научных трудов / Под общей редакцией З.О. Адамановой. – Симферополь : Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2023. – С. 318-321.
4. Симоненко, Е. С. Инновационная активность как фактор повышения конкурентоспособности промышленных предприятий / Е. С. Симоненко, Е. С. Перепечаева // Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития, Курск, 28 декабря 2012 года / Ответственный редактор Горохов А.А.. – Курск: Закрытое акционерное общество "Университетская книга", 2012. – С. 312-315.
5. Тошматов С.Ҳ. Баъзе масъалаҳои назариявии рақобатпазирӣ корхонаҳо / С. Ҳ. Тошматов // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисод. – 2021. - №2 (26). – С 184 – 191.
6. Тупниченко В.А. Инновационное развитие и малый бизнес // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 12.
7. Хамроев, М. И. Некоторые вопросы разработки и реализации инновационных проектов на промышленных предприятиях / М. И. Хамроев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 185-191.
8. Хамроев, М. И. Лоихаҳои инноватсионӣ ҳамчун омили баландбардории рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ / М. И. Хамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-1(38). – Р. 263-271.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хамроев Мирсаид Исмоилович – муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-901-24-77-87, E-mail: mirsaidhamroev7@mail.ru

Информация об авторе:

Хамроев Мирсаид Исмоилович – заместитель начальника управления по науке и инноваций, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Республика Таджикистан, Телефон: +992-901-24-77-87, E-mail: mirsaidhamroev7@mail.ru

Information about the author:

Hamroev Mirsaid Ismoilovich - Deputy Head of the Department for Science and Innovation Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe city, Nakhimov street, 64/14, the Republic of Tajikistan, Phone: +992-901-24-77-87, E-mail: mirsaidhamroev7@mail.ru

УДК: 330:334

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ, ТАМОЮЛҲО ВА ДУРНАМОИ РУШИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Нуров Н.Қ.

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ, тамоюлҳо ва дурнамои руши соҳибкорӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда шудааст, ки руши иқтисодиёт дар шароити муносири муносибатҳои иқтисодӣ ба руши фаъолияти соҳибкорӣ низ алоқаманд мебошад. Фаъолияти соҳибкорӣ аз ташаббуси шахсии соҳибкор оғоз гадида, вай дар асоси хавфу хатарҳои иқтисодӣ ва масъулияти шахсии худ даст ба истеҳсоли мол, иҷрои кор ва хизматрасониҳо мезанад. Мақсади асосии соҳибкор ин қонеъсозии талаботи ҷамъиятӣ ва бадаст овардани фоида мебошад. Дар тамоми раванди фаъолият соҳибкор мустақил буда, қарорҳоро оиди раванди фаъолиятро мустақилона дар доираи салоҳият ва масъулияти худ қабул менамояд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, соҳибкорӣ, саноат, руши иқтисодӣ, истеҳсолот, хизматрасонӣ, мол, самаранокӣ, рақобат, моликият, озодии иқтисодӣ, масъулияти шахсӣ.

Барои иқтибос: Нуров, Н. Қ. Ҷанбаҳои назариявӣ, тамоюлҳо ва дурнамои руши соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. Қ. Нуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №.4.1 (43). – С. 408-416.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Нуров Н.Қ.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты, тенденции и перспективы развития предпринимательства. Отмечается, что развитие экономики в современных условиях экономических отношений связано и с развитием предпринимательской активности. Деловая деятельность начинается с личной инициативы предпринимателя, он начинает производить товары, выполнять работы и услуги, основанные на экономических рисках и личной ответственности. Основная цель предпринимателя – удовлетворение общественных потребностей и получение прибыли. Во всем процессе деятельности предприниматель независим и принимает решения о процессе деятельности самостоятельно в пределах своих полномочий и ответственности.

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, промышленность, экономическое развитие, производство, услуги, товары, эффективность, конкуренция, собственность, экономическая свобода, личная ответственность.

THEORETICAL ASPECTS, TRENDS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nurov N.Q.

Annotation. *The article examines theoretical aspects, trends and prospects for business development. It is noted that the development of the economy in modern conditions of economic relations is also associated with the development of entrepreneurial activity. Business activity begins with the personal initiative of the entrepreneur, he begins to produce goods, perform work and services based on economic risks and personal responsibility. The main goal of the entrepreneur is to meet public needs and make a profit. In the entire process of activity, the entrepreneur is independent and makes decisions about the process of activity independently within the limits of his powers and responsibilities.*

Keywords: *economy, entrepreneurship, industry, economic development, production, services, goods, efficiency, competition, property, economic freedom, personal responsibility.*

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯза фаъолияти соҳибкорӣ яке аз шартҳои муайянкунандаи рушди иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Барои банақшагирии самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, амалисозӣ ва идоракунии фаъолияти босамари он, таҳлили вазъи имрӯза ва дурнамои рушди иқтисодии мамлакат яке аз омилҳои асосӣ башумор меравад.

Мавриди зикр аст, ки ҳамкорӣ ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ яке аз омилҳои асосӣ ва калидии рушди он ба шумор рафта, чиҳати самаронӣ гаштани фаъолият ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасонии он шароит мусоид фароҳам меорад.

Ҳадафи асосии соҳибкор ба даст овардани фоида буда, ин тавассути идеяҳо, истеҳсол ва иҷрои қору хизматрасониҳои замонавӣ ва ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ ба даст оварда мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҳриёт. Масъалаҳои таҳаввул ва рушди соҳибкор ва фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои муҳими ва афзалиятноки таҳқиқоти илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мебошад. Масъалаи соҳибкорӣ ва рушди он дар стратегия ва барномаҳои соҳавии давлатӣ, адабиётҳо ва рисолаҳои илмӣ ва

дигар сарчашмаҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Мақсади мақола – омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ амалии фаъолияти соҳибкорӣ, дурнамои рушди он дар шароити иқтисодӣ бозорӣ ва ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Олимони мутафаккирон ба омӯзиши табиати иқтисодӣ, таъсири мутақобилаи муносибатҳои иқтисодӣ ва усулҳои идоракунии иқтисодӣ аз давраи қадим шурӯъ намуданд. Фаъолияти соҳибкорӣ дар низомии иқтисодии нақшавӣ, ки ба далати Шӯравӣ таалуқ дошт, имконнопазир буд. Ба мафҳуми соҳибкор ва соҳибкорӣ то давраи гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ, ки қисми таркибии иқтисодӣ бозорӣ мебошад аҳамият дода намешуд. Бо мурури замон, дар ҷомеа, технология, сиёсат, табиат, экология, идоракунӣ ва иқтисод дигаргуниҳо ба амал меоянд. Масалан: ба вучуд омадани усулҳои нави истеҳсолот, соҳаҳои нави саноат, тағйироти сохтори соҳаҳои мавҷудаи саноат, урбанизатсия, пайдоиши шаклҳои шабакавии ҳамкориҳои байни истеҳсолкунандагон, истеъмолкунандагон ва таъминкунандагонро номбар кардан мумкин аст.

Имрӯз бисёр роҳбарон, коршиносон ва сиёсатмадорон ҳангоми баррасии

равандҳои иқтисодӣ ва ташаккули барномаҳои рушди иқтисодӣ мафҳумҳои гуногуни соҳибкорӣ истифода мебаранд.

Соҳибкорӣ раванди (протсеси) қабули қарордодҳо, амалисозӣ ва баҳодихии натиҷаи ниҳоии амалиётҳои истеҳсоли ва тичоратӣ буда, тарҳбандӣ асоси қабули қарордодҳои муносибро ташкил медиҳад.[11. саҳ. 3].

Калимаи соҳибкорӣ аз забони фаронсавӣ пайдо шудааст. Маънои ин калимаро «соҳиби кор» ё «миёнарав» ифода менамояд. Шахсе, ки созиши байни ду ҳарифро ташкил меод, соҳибкор ҳисоб меёфт. Ба ибораи дигар гӯем соҳибкор ҳамчун миёнарав фурӯшандаю харидорро дарёфта онҳоро бо якдигар шинос мекунад ва барои бастанӣ шартнома шароит мусоидат мекунад.[8 саҳ 45].

Дар аввали асри ХХ калимаи «соҳибкор»қиммати дигарро ба худ гирифта ва аз рӯи талаби нав шахсони миёнарав соҳибкор ҳисоб намешаванд.

Соҳибкор гуфта акнун он шахсеро меҳисобанд, ки ба уҳдаи худ масъулияти идоракунии корхонаро бо мақсади гирифтани фоида ё дар хавфи хонавайрон шудан аст, мегирад. Сабаб дар он аст, ки миёнаравон дар вақти ташкил намудани созиши байни ҳарифон ягон хавфе надоранд. Агар созишнома баста шавад фоизи худро мегиранд ва парвое надоранд.[8. саҳ 45].

Соҳибкорӣ, корчалонӣ, миёнаравӣ, далолӣ, бозоргонӣ- бо калимаи бизнес ҳам ифода карда мешавад [8. саҳ 45].

Таҳти мафҳуми соҳибкор - шахс (субъекти иқтисодӣ) ё худ иштирокчии (унсур)-и омили истеҳсолот – истифодакунандаи қобилият ва фаъолияти меҳнатӣ, фишанги таҳриқдихандаи муносибатҳои иқтисодӣ ва таъминкунандаи сатҳи рушд ва таҳаввули чома тасввур карда мешавад.

Соҳибкорӣ шахсест, ки бо боварии том даст ба истеҳсолот мезанад, ба ихтироъкорӣю навоарӣ, тавлиду қорӣ намудани намудҳову навъҳои навтарини неъматҳову хадамот, баланд бардоштани сифати онҳо ва гирифтани даромад бештар ҳавасманд мебошад [9. саҳ. 325].

Соҳибкорӣ дар асл кор, фаъолият, шугл, шавк ё худ амалиётро ифода мекунад, ки он ягон хел даромад ва фоидаро таъмин карда тавонад [9 саҳ. 328].

Дар шохигарии Рум «соҳибкорӣ» ҳамчун шугл, кор, фаъолият, махсусан фаъолияти тичоратӣ ба ҳисоб мерафт. Бояд қайд намуд, ки яке аз аввалин нафароне, ки ба соҳибкорӣ тавачҷух намудааст, ин Адам Смит мебошад. Аммо даҳ сол қабл аз ӯ ба ин масъалаҳо Р. Кантлон фаъолона сару кор дошт. Ё, бешак, асосгузори назарияи соҳибкорӣ мебошад. Маҳз ӯ тезисҳоро таҳия намуд, ки мувофиқи онҳо гуногунии талабот ва эҳтиётот дар бозор ба субъектҳои алоҳида имконият медиҳад, ки молро арзонтар харида, онро қимматтар фурӯшанд. Маҳз ҳамин субъектҳои бозорро ӯ соҳибкорон номид («соҳибкор»- аз калимаи фаронсавӣ гирифта шуда, маъноаш «миёнарав» мебошад). [10. саҳ 14].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рузҳои аввали соҳибистиклолӣ, зеро роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳибкорӣ ҳамчун омили пешбарандаи иқтисодиёти аҳамияти хоса дода мешавад.

Маври зикраст ки, дар Моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд.

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад [1].

Дар ин замина дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684) амал мекунад, ки фаъолияти соҳаро ба танзим мебарорад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» чунин дарҷ гаштааст: «Соҳибкорӣ – фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои қор ё хизматрасонӣ) равона шудааст» [2].

Инчунин субъектҳои соҳибкориро «..шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки мутобиқи муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қайди давлатӣ гузаштаанд»[2] эътироф кардааст.

Бо таҳлили мафҳуми соҳибкор ва соҳибкорӣ мо метавонем хусусиятҳои асосиро муайян кунем, ки бо онҳо фаъолияти соҳибкориро аз дигар намудҳои фаъолият фарқ мекунад:

✓ мавҷуд будани таваккал, махсусан хавфи талафот, ба даст наомадани фоидаи пешбинишуда, аз даст додани дороиҳо ва ғайра;

✓ соҳибкор барои ба даст овардани фоида кӯшиш мунад. Фоида на танҳо манбаи музди меҳнати соҳибкор, балки сарчашмаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ (масалан, навсозии ва васеъ намудани истеҳсолот ва ғайра мебошад);

✓ фаъолияти соҳибкорӣ бояд дар асоси истифодаи захираҳои маҳдуд амалӣ карда шавад;

✓ фаъолияти соҳибкорӣ ба қонеъ гардонидани талаботи ҷамъият ба мол, қор ва хизматрасонӣ нигаронида шудааст;

✓ соҳибкорӣ ба навоарӣ асос ёфтааст.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки фаъолияти соҳибкорӣ ин фаъолияти ба таваккал амалишавандаи шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқӣ ба чунин тартиб бақайдгирифташудае мебошад, ки дар асоси қонеъ кардани ниёзҳои тағйирёбанда иҷтимоӣ ба молу маҳсулот, қор, хизматрасонӣ фоида ба даст меорад.

Расми 1. Нишонаҳои фаъолияти соҳибкорӣ. Таҳияи муаллиф

Фаъолияти соҳибкорӣ аз дигар намудҳои фаъолият бо дигар нишонаҳо низ фарқунанда мебошад. Аз ҷумла фаъолияти соҳибкориро метавонад як шахс ва ё гуруҳи шахсони мустақил ва баробарҳуқуқ анҷом диҳанд. Дар муносибатҳои меҳнати байни корфармо ва корманд корфармо фармон медиҳад ва корманд иҷрокунандаи онҳо мебошад. Ин муносибатҳои меҳнатиро аз муносибатҳои байни иштирокчиён дар фаъолияти муштараки соҳибкорӣ фарқ мекунонад. Дар баробари ин мақсади асосии соҳибкор ва ё фаъолияти соҳибкорӣ ин ба даст овардани фоида дар натиҷаи қонунгардонидани талаботи ҷомеа ба молу маҳсулот, қор ва хизматрасони мебошад.

Маврид ба зикр аст, ки барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ захираҳои модди ва ғайримодди (маълумот, малака ва малакаҳои шахси, қобилияти эҷодӣ инноватсия) зарур буда, ҳамкориро бо дигар субъектҳои иқтисодӣ (масалан, молрасонҳо, пудратчиён ва кредиторон) талаб мекунад. Дар баробари ин барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бақайдгирии давлатӣ шартӣ ҳатмӣ буда, ки маънои риояи қонунро аз лаҳзаи оғози фаъолияти он дорад. Риояи қонунҳо ин уҳдадорию аввалиндараҷаи соҳибкор мебошад. Дар баробари ин пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ барои анҷоми масъулияти иҷтимоии соҳибкор бояд, ки ба ҳадди ақал кам кардани оқибатҳои манфии табиӣ барои ҷомеа ва ба ҳадди аксар расонидани самараи мусбати фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нақши соҳибкорон дар рушди иқтисодиёт ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ бевосита аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паём ва суҳанронихояшон мусбат арзёбӣ мекунад. Бо арзёбӣ аз мавқеи субъектони соҳибкорӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

ҳангоми вохӯри бо соҳибкорони ватанӣ 14 октябри соли 2014 иброз доштанд, ки «Шумо, соҳибкорону сармоягузoron қувваи бузургу пешбарандаи иқтисодиёти кишвар ва нерӯи созандаву ободкори Ватанамон мебошед ва ҳадафи асосии баргузор намудани вохӯрии имрӯза мубодилаи афкор ба хоҳири идома бахшидани ислоҳот ва густариши он ҷиҳати беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ мебошад [3].

Дар анҷоми суҳанронии худ Пешвои миллат пешниҳод намуданд, ки «...ба хоҳири заҳматҳои кашодаи шумо дар роҳи ободии Ватан ва ҳамчун рамзи дастгирии фаъолияти содиқонаву софдилонатон 14 - уми октябр дар мамлакат рӯзи соҳибкорон эълон карда шавад»[3].

Дар ин замина дар барнома ва стратегияҳои давлатию соҳавӣ ҷиҳати рушди соҳаи соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ масъалагузорӣ шудааст. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ имконияту афзалиятҳо дода шудааст. Аз ҷумла: «Ба афзалиятҳо ва беҳсозии фазои сармоягузорӣ инҳо дохил мешаванд:

(1) рушди соҳибқорию истеҳсоли ва саноат оид ба қорқарди ашӯи хоми ватанӣ, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва баланд бардошани иқтисодии содиротии кишвар;

(2) кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва ташаккули инфрасохтори рушд ва дастгирии соҳибқорию хурд ва миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;

(3) ташаккулдиҳии низоми иттилоотии соҳибкорӣ дар саноат ва мусоидат ба ташкил намудани бизнес-инкубаторҳо бо назардошти талаботи мардон ва занон, соҳибқорони деҳот...» [4].

Дар баробари дастгирии давлатӣ ҷиҳати рушди соҳа, соҳибкорон дар

амалигардонии барнома ва стратегияҳои даллатӣ саҳмгузор низ ҳастанд. Аз ҷумла: «Бо мақсади оммавӣ гардонидани ғояи иқтисоди «сабз» дар ҷомеа, муттаҳидшавӣ ва ҳамоҳангсозии кӯшишҳои муассисаҳои давлатӣ, соҳибкорон ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ барои тақвияти маърифати экологӣ ва баробархукукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад». [6. саҳ 37]. Ин бори дигар даллат аз он медиҳад, ки саҳми соҳибкорон ва сармоягузoron дар амалигардонии стратегия ва барномаҳои давлатию соҳавӣ бориз арзёбӣ мегардад.

Соҳибкорӣ бо сабабҳои зиёд наметавонад дар алоҳидагӣ аз ҷомеа вучуд дошта бошад. Соҳибкор ба меъёрҳои иҷтимоии фарҳангӣ ва ахлоқии ҷомеае, ки дар он фаъолияти соҳибкорӣ анҷом медиҳад, вобаста аст. Дар вақти ба қор қабул кардани қарорнома, муайян кардани истеъмоликунандагон, ҷустуҷуи пудратчиён хусусиятҳои муайяни муҳити иҷтимоиро ба назар гирифта лозим аст.

Соҳибкор захираҳои табииро бо мақсади тичорат истифода бурда, ба табиат ва муҳити зист таъсири назаррас мерасонанд. Оқибатҳои муҳим барои муҳити зист на танҳо истихроҷи захираҳои табиӣ бо мақсади истеҳсол, балки ифлосшавии муҳити зист ҳангоми истеҳсолкунӣ ва пайдоиши партовҳои натиҷаи истеъмолот ва қоркарди партовҳои қорхона мебошанд.

Мушкилоти таъсири манфӣ ба табиат дар айни замон хеле муҳим ва аввалиндараҷа ба шумор меравад. Бисёре аз кишварҳои ҷаҳон аъзои Протоколи Киото мебошанд, ки ба қорҳои партовҳои газҳои гулхонаӣ, инчунин барномаи Ҳадафҳои Рушди Устувори СММ (ООН) таъмини мувозинати се ҷузъи рушди устувор: иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ нигаронида шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷун узви қомилхукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, дар

масъали об ва иқлим яке аз пешсафон мебошад. Махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масоили обу иқлим саҳми беандоза доранд.

Пешвои миллат зимни Суханронӣ дар Мувоҳиҷаҳои 79-уми умумии Маҷмааи умумии СММ, ки 24.09.2024 баргузор шуд, қайд намуданд, ки «Кишвари мо бар асоси ўҳдадорихои байналмилалии худ, аз ҷумла бар пояи муқаррароти Созишномаи Париж Стратегияи миллиро оид ба мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим то соли 2030 қабул намудааст.

Мусаллам аст, ки яке аз роҳҳои ҳалли муваффақонаи мушкилоти марбут ба тағйирёбии иқлим рушди “иқтисоди сабз” мебошад, ки дар навбати худ зарурати рушди “энергияи сабз”-ро ба миён меоварад.

Бо дарназардошти ин воқеият, кишвари мо Стратегияи рушди “иқтисоди сабз”-ро барои солҳои 2023-2037 қабул ва мавриди татбиқ қарор додааст.

Ҳоло мо 98 фоизи нерӯи барқро аз ҳисоби захираҳои гидроэнергетикӣ кишвар истеҳсол мекунем ва аз рӯи ҳиссаи тавлиди “энергияи сабз” аз манбаҳои таҷдидшаванда дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол менамоем.

Ҳадаф аз татбиқи нақшаҳои мо дар ин самт то соли 2037 ба “кишвари сабз” табдил додани Тоҷикистон мебошад» [4].

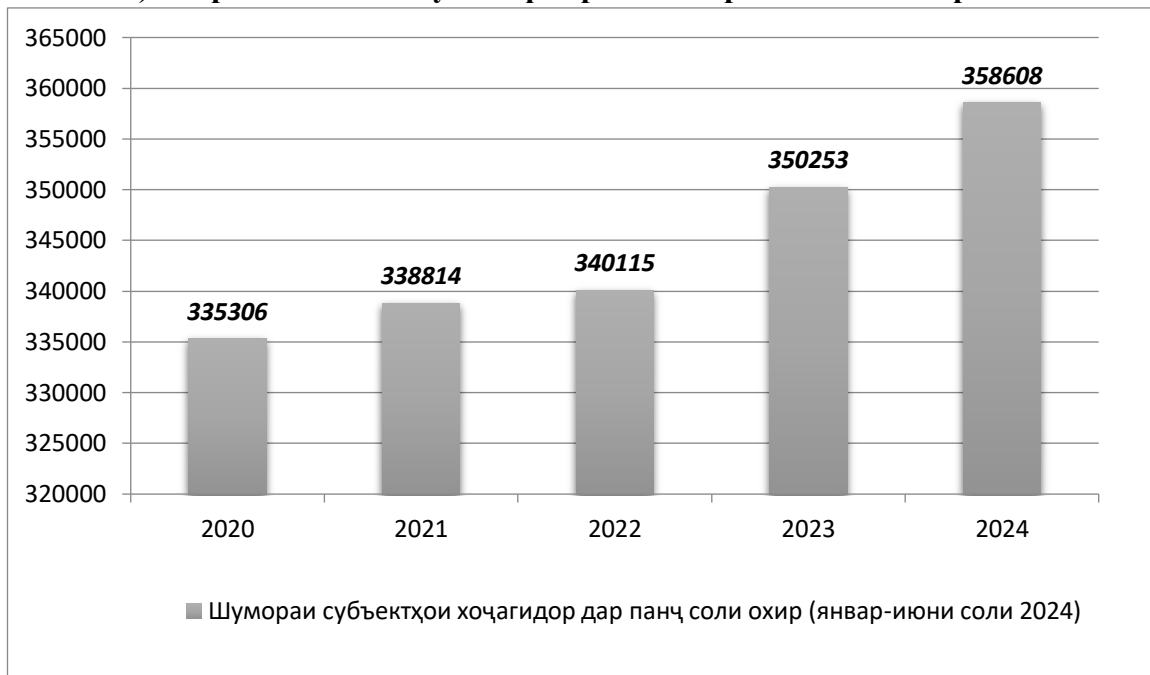
Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023– 2037 бо мақсади амалӣ намудани банди 12 Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба иҷрои вазифаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва сархати 4 банди 2 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 январӣ соли 2022, №2 «Дар бораи натиҷаҳои рушди

ичтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022» таҳия гардидааст [6].

Бо ба даст овардани соҳибистиклолӣ, гузаштан ба шакли нави хоҷагидорӣ ва

шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ рӯ ба афзоиш аст (Диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. - Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар панҷ соли охир (январ-июни соли 2024) ҳазор адад таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои оморӣ

Аз рақамҳои овардашуда маълум мегардад, ки шумораи субъектҳои хоҷагидори аз 335306 адад соли 2020 ба 350253 адад дар соли 2023 расидааст, ки ин рақам 14947 адад зиёд мебошад. Ин нишондиҳандаҳо дар моҳи январ-июни соли 2024 ба 358608 адад расидааст, ки нисбат ба соли 2020 23302 адад зиёд мебошад. Бояд қайд намуд, ки саҳми соҳибкорон ва умуман бахши хусусӣ дар рушди маҷмуи маҳсулоти дохили мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Дар айни замон, соҳибкорӣ аз нуқтаи назари гуногун баҳо дода мешавад: ҳамчун услуби идоракунии, раванди ташкил ва амалӣ намудани фаъолият дар муҳити бозор, ҳамкориҳои субъектҳои бозор ва ғ. Аксари муҳаққиқон соҳибкориро раванди сустҷӯи имкониятҳои наві, ҷорӣ намудани усулҳои нави истеҳсолот, ошкорбаёнӣ ба дурнамои

наві ва бартараф намудани маҳдудиятҳои кӯҳна тавсиф мекунанд. Аз дигар дар соҳибкорӣ як намуди махсуси фаъолияти марбут ба таваккалро барои ташкили потенциали наві, тижорати ғоидаовар ва инчунин фаъолияти эҷодӣ дар иқтисодиёт мебинанд, ки сифатҳои мушаххаси шахси ро талаб мекунад.

Ҳамин тавр, хусусияти асосии соҳибкор, ки хусусияти инноватсионии фаъолияти ӯро муайян мекунад, қобилияти дарк намудани иттилооти бозорӣ ва истифодаи он барои ба даст овардани ғоидаи иқтисодӣ мебошад. Барои ин ба соҳибкор лозим аст, ки талабот, технология ва сармояи мавҷударо дар раванди истеҳсоли махсус ташкилшуда муттаҳид намуда, ташаббус, таваккал ва навоарӣ нишон диҳад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тағйиру иловаҳо бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684)
3. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузoron 14 октябри соли 2014, шаҳри Душанбе. <https://president.tj/event/speeches/7238>
4. Суханронӣ дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмааи умумии СММ 24.09.2024. <https://president.tj/event/speeches/47775>
5. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
6. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037
7. Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Равзанаи ягона). <https://investcom.tj/sohibkori/indicators/514-nishondiandaoi-rushdi-soibkor-va-bahshi-husus.html>
8. А. Бойматов, А. Қодиров. Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг. Хучанд: ҚММ «Хуросон». 2002.-204 саҳ. Саҳ
9. А. Эргашев, Ҳ. Муҳадбердиев. Курси назарияи иқтисодӣ (китоби дарси) Душанбе, 2003, 510 саҳ.
10. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ барои мактаби олий. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. -428 саҳ
11. Бобоев Олимҷон, Умаров Ҳабибулло. Нақшаи соҳибкорӣ (Бизнес- план) «Соҳибкор», 1999, 132 саҳ.
12. Иванова, Р. М. История российского предпринимательства : учеб. пособие для СПО / Р. М. Иванова. — 2-е изд. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 303 с.
13. Инновационное предпринимательство : учебник и практикум для СПО / В. Я. Горфинкель [и др.] ; под ред. В. Я. Горфинкеля, Т. Г. Попадюк. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 523 с.
14. Казакевич, Т. А. Организация и планирование деятельности предприятий сервиса : учеб. пособие для вузов / Т. А. Казакевич. — 2-е изд., доп. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 185 с.
15. Каменнова, М. С. Моделирование бизнес-процессов. В 2 ч. Часть 1 : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / М. С. Каменнова, В. В. Крохин, И. В. Машков. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 282 с.
16. Предпринимательское право Российской Федерации: Учебник / под ред. Е.П. Губина, П.Г. Лахно. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, ИНФРА-М, 2017. 992 с.
17. Шодиев, К. К. Роль и место малого и среднего предпринимательства в современных условиях / К. К. Шодиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/10(219). – С. 249-252.

Маълумот дар бораи маллиф:

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич - Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон, устоди калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. Суроға:734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбд 48/5 E-mail:nusratullo.nurov.82@inbox.ru Тел. 988810148

Сведения об авторе:

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбда 48/5 E-mail: nusratullo.nurov.82@inbox.ru Тел.988810148

Information about the author:

Nurov Nusratullo Qudratulloevich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Senior Lecturer of the Department of State and Local Government. Address: 734055, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Borbda avenue 48/5 E-mail: nusratullo.nurov.82@inbox.ru Tel.988810148

УДК 33 (575.3)

РАВИШҲОИ МЕТОДИИ АРЗЁБИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЁТ

Мирзобобоев Ф.А.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур усулҳо ва равишҳои арзёбии танзими давлатии иқтисодиёти мавриди таҳлил ва омӯзиши қарор дода шудаанд. Ҷиҳати ноил гашитан ба ҳадафҳои таҳлил, се самти зерин ба монанди: таҳлили бонизоми нишондиҳандаҳои сифатии арзёбии ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ; арзёбии самаранокии унсурҳои сиёсати молиявӣ ва баҳодиҳии истифодаи иқтисодии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб карда шудаанд. Ҳамчунин ба мақсади арзёбии танзими давлатӣ гарониҳои андоз низ омӯхта шуда, тафсири муаллифӣ он пешниҳод карда шудааст. Дар раванди мазкур, марҳилаҳои методии мантиқии арзёбии танзими молиявии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар шакли схемавӣ пешниҳод гардидааст, натиҷаҳои интиҳоби таҳлиро пурра мегардонад.

Калидвожаҳо: Танзими молиявии иқтисодиёт, гарониҳои андоз, арзёбии натиҷаҳои интиҳобӣ, стратегияи ва тактика, захираҳои молиявӣ, равишҳои методӣ, меъёрҳои фозиҳои сиёсати пулӣ, устувориҳои низоми бонкӣ, арзёбии иқтисодии бучет ва андоз.

Барои иқтибос: Мирзобобоев, Ф. А. Равишҳои методии арзёбии танзими давлатии иқтисодиёт / Ф. А. Мирзобобоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – С. 417-427.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Мирзобобоев Ф.А.

Аннотация. В данной статье определяются методы и подходы оценки государственного регулирования анализируемой и изучаемой экономики. Для достижения целей анализа используются следующие три направления: системный анализ качественных показателей оценки формирования, распределения и использования финансовых ресурсов; выбраны оценка эффективности элементов финансовой политики и оценка использования финансового потенциала Республики Таджикистан. Также с целью оценки государственного регулирования изучена налоговая нагрузка и представлена ее авторская интерпретация. В этом процессе методические и логические этапы оценки финансового регулирования социально-экономических процессов представлены в схематическом виде, дополняя конечные результаты анализа.

Ключевые слова: Финансовое регулирование экономики, налоговая нагрузка, оценка конечных результатов, стратегия и тактика, финансовые ресурсы, методологические подходы, процентные ставки денежно-кредитной политики, устойчивость банковской системы, оценка бюджетного и налогового потенциала.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING STATE REGULATION OF THE ECONOMY

Mirzoboboev F.A.

Abstract. This article defines the methods and approaches to assessing government regulation of the analyzed and studied economy. To achieve the objectives of the analysis, the following three directions are used: a system analysis of qualitative indicators for assessing the formation, distribution and use of financial resources; an assessment of the effectiveness of elements of financial policy and an assessment of the use of the financial potential of the Republic of Tajikistan are selected. Also, in order to assess government regulation, the tax burden was studied and its author's interpretation was presented. In this process, the methodological and logical stages of assessing the financial regulation of socio-economic processes are presented in a schematic form, complementing the final results of the analysis. **Key words:** Financial regulation of the economy, tax burden, assessment of final results, strategy and tactics, financial resources, methodological approaches, interest rates of monetary policy, stability of the banking system, assessment of budget and tax potential.

Гузориши масъала. Танзими давлатии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити муосир, аз тариқи фаъолгардонии иқтисодии мавҷудаи афзорҳои молиявӣ барои ноил гаштан ба ҳадафҳои стратегию ҷорӣ давлат дар самти рушди босуботи иқтисодӣ, мақом ва нақши нав касб мекунад. Иқтисодии танзимоти афзорҳои молиявӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашуда, дар ин самт коркардҳои методии танзими молиявии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар арсаи амалия ба андозаи зарур фаъол нестанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷиҳати омӯзиши мавзӯи мазкур як қатор олимони аз қабиле Салимова М.М., Евстигнеев Е. Н., Барулин С.В., Ермакова Е.А., Вылкова Е.С. Мирпочоев Д.А. ва дигарон корҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақолаи мазкур ин иҷрои амалии се самти номбаршуда, равишҳои

методии ба худ хосро дар назар дошта, дар навбати худ, ин равишҳо барои баровардани хулосаҳои илмӣ мусоидат хоҳанд кард.

Муҳтавои асосии мавод. Барои иҷрои дурусти вазифаҳои дар ин бахши тадқиқот гузошташуда, зарур аст, ки равишҳои методии танзими давлатии иқтисодиёт аз тариқи афзорҳои молиявӣ дар се самти зерин баррасӣ карда шаванд:

- таҳлили бонизомии нишондиҳандаҳои сифатии арзёбии ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ;
- арзёбии самаранокии унсурҳои сиёсати молиявӣ;
- баҳодиҳии истифодаи иқтисодии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Расми 1. – Марҳилаҳои методии мантиқии арзёбии танзими молиявии равандҳои иқтимоию иқтисодӣ

Ҳамин тавр, танзими молиявии давлатии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар доираи низоми тараққиёти бисёрсамта суръат мегирад.

Чунончи, аз як тараф, ташаккул ва ҷамъоварии захираҳои молиявӣ дар соҳаҳои авлавиятдоштаи иқтисодиёт таъмин гардида, аз тарафи дигар, маҳдудсозии тараққиёти дигар бахшҳои иқтисодиёт амалӣ мешавад, ки дар натиҷа баробарвазнии рушди нобаробари тараққиёти иқтисодиёти миллӣ таъмин мегардад. Вобаста аз ин муқаррарот, метавон тавсифи муаллифии моҳияти танзими молиявии давлатии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакатро пешниҳод намуд. Он низомест, ки аз механизми таъсиррасонӣ ба тараққиёти иқтисодиёти мамлакат иборат буда, дар фосилаи муайяни вақт амал мекунад.

Пайдарҳамии мантикии равишҳои методи арзёбии танзими молиявии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пешниҳод мешавад (расми 1.).

Барои дар амал татбиқ намудани равишҳои методи арзёбии танзими давлатии иқтисодиёт аз рӯи се самти дар боло додашуда, зарур аст, ки ҳар як марҳила ва унсурҳои онҳо дар алоҳидагӣ ва вобастагӣ аз ҳамдигар баррасӣ карда шаванд. Ҳамин тавр, барои тавсифи нишондиҳандаҳои сифатии ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ дар иқтисодиёт, баррасии унсурҳои пайдарҳами ин марҳилаи арзёбӣ зарур мебошад. Дар ин қисмати баҳодихӣ, мақоми гаронии андоз дар иқтисодиёт хеле назаррас мебошад. Зеро аз тариқи баҳодихии гаронии андоз метавон барои таҳияи нақшаҳои ҷорӣ ва дурнамои сиёсати фискалӣ заминаи методи асоснокро таҳия намуд. Дар ин ҷо зарур аст, ки навъҳои гуногуни гаронии андоз мавриди баррасӣ қарор гиранд. Зеро барои иҷрои вазифаҳои алоҳидаи тадқиқоти илмӣ, истифодаи нишондиҳандаҳои дахлдори гаронии андоз қобили қабул мебошад.

Равишҳои методи муайян намудани гаронии андозро ба иқтисодиёт аз тавсифи мафҳуми умдаи он оғоз мекунем. Муаллифи ватанӣ Салимова М.М. ин нишондиҳандаро чунин тавсиф мекунад: “Моҳияти иқтисодии гаронии андоз, дар инъикоси ҳиссаи ситонидани қисми захираҳои молиявии субъектони гуногуни иқтисодӣ ифода меёбад, ки дар намуди пардохтҳои андоз ва инчунин хароҷоти вобаста ба иҷроиши ӯҳдадориҳои андоз маълуманд” [1]. Муаллифи рус Е.Н. Евстигнеев бошад, мафҳуми гаронии андоз ё худ истисмори андозро дар сатҳи давлат чунин ифода кардааст: “маҷмӯи пардохтҳои андоз дар давоми соли молиявӣ бо ифодаи фоиз нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ; таносуби маблағи умумии ҷамъоварии андоз нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти миллӣ” [2]. А.В. Бризгалин истилоҳи ягонро ба субъектони гуногуни муносибатҳои андозӣ мансуб дониста, чунин мафҳумро пешбарӣ мекунад: “Дар сатҳи макроиқтисод гаронии андоз нишондиҳандаи маҷмӯавиест, ки нақши андозхоро дар ҳаёти ҷомеа ифода мекунад ва чун нисбати маблағи умумии воридоти андозҳо ба маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ифода карда мешавад. Категорияи гаронии андоз нисбат ба сатҳи андозсупорандаи мушаххас, ҳиссаи даромади маҷмӯавии онро ифода мекунад, ки ба бучет ситонида мешавад” [3]. Муаллифони дигари рус С.В. Барулин, Е.А. Ермакова, В.В. Степаненко гаронии андозро нисбат ба сатҳи макроиқтисод маънидод намуда, категорияҳои поягии назарияи иқтисодиро истифода мебаранд ва айнияти онро бо “Равандҳои ташаккули нархи маҷмӯавии хизматрасониҳои давлатӣ” эътироф мекунад. [4] Е.С. Вилкова бошад аз назари микроиқтисод ин нишондиҳандаро тавсиф мекунад: “Таҳти мафҳуми гаронии андоз дар сатҳи субъекти хоҷагидор, нишондиҳандаи нисбие фаҳмида мешавад, ки ҳиссаи андозхоро дар даромадҳои маҷмӯавӣ ифода карда, бо назардошти талаботи қонунгузории

андоз оид ба ташаккули унсурҳои гуногуни андоз ҳисоб карда мешавад»[5].

Дар доираи тадқиқоти феълӣ, мо гаронии андозро ба таври умда, чун нишондиҳандаи нисбии ифодакунандаи таносуби байни андозу дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ қабул менамоем. Аз ин рӯ равишҳои методие, ки барои ҳисоб ва арзёбӣ кардани қиматҳои дахлдори он тибқи ҳамин муқаррарот мусоид мебошанд мавриди назаранд. Барои ин равишҳои мушаххаси методиро, ки сарчашмаҳои гуногун пешниҳод мекунанд муаррифӣ карда, тартиби истифодаи амалии онҳоро дар воқеияти иқтисодии милли аз лиҳози татбиқи хусусиятҳои танзимотиашон баррасӣ мекунем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сатҳи расмӣ танҳо як санади хизматӣ ба назар мерасад, ки дар он тартиби ҳисоб кардани гаронии андози субъекти андозсупоранда баррасӣ гардидааст. Ин фармоиши Раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2016 «Оиди ҳадди миёнаи гаронии андоз» мебошад, ки дар он равиши ҳисоби гаронии андоз чунин оварда шудааст: «Гаронии андоз бо роҳи ҳисоб намудани таносуби ҷамъи андозҳои ҳисобнамудаи андозсупоранда нисбат ба даромади умумии андозсупоранда дар соли андоз (давраи зери санҷиш қарор додашаванда), муайян карда мешавад:

$$ГА = (АХ/ДУ) * 100\%,$$

ки дар ин ҷо:

ГА – гаронии андоз;

АХ – андозҳои ҳисобнамудаи андозсупоранда;

ДУ – даромади умумии андозсупоранда.

а) Ҳангоми ҳисоб намудани ҳадди миёнаи гаронии андозҳо ҳолатҳои зерин ба инобат гирифта намешаванд:

- андоз аз арзиши иловашудаи ҳангоми ба рисмиятдарории гумрукии молҳо пардохтнамудаи андозсупоранда, ки баъдан

дар таҳвили минбаъда ба ҳисоб гирифта мешавад ва ё ба таркиби хароҷот дохил карда мешавад;

- андозҳои, ки андозсупоранда ҳамчун агенти андоз аз манбаи пардохт нигоҳ дошта ба бучет пардохт менамояд (андоз аз даромади шахсони воқеии кироҷор, ААИ ва андоз аз даромади ғайррезидентҳо, суди саҳмияҳо, фоизҳо ва ғайра).

б) Дар сурати аз имтиёзҳои андозӣ истифода намудани андозсупоранда, асоснокии он баррасӣ гардида, нусхаи маълумотномаи имтиёзҳои андозӣ, ки Кодекси андоз муқаррар намудааст ба санад (маълумотнома) аз натиҷаи корҳои назоратӣ замима карда мешавад»[6].

Тартиби дар боло пешниҳодгашта, барои арзёбии гаронии андоз дар сатҳи субъекти алоҳидаи хоҷагидор мавриди татбиқ қарор гирифта метавонад. Аммо дар сатҳи мақомоти расмӣ маъмурикунонии андоз ё омори расмӣ ҳанӯз равиши методии ҳисоб ва арзёбии гаронии андози минтақаҳо дар алоҳидагӣ, ё мамлакат дар маҷмӯъ қор карда баромада нашудааст. Аз ин рӯ равишҳои методии арзёбии гаронии андозро аз рӯи натиҷаҳои тадқиқотҳои олимони соҳавӣ дида мебароем. Муаллифи ватанӣ Мирпочоев Д.А. равиши методии нисбатан мураккабро барои ҳисобу таҳлил кардани гаронии андози корхона-андозсупорандаи алоҳида пешниҳод мекунад. Мувофиқи амсилаи ӯ, гаронии андози корхона бо истифода аз ду параметр ҳисоб карда мешавад: L – фонди музди меҳнат, ки чун нетто-маблағи фурӯш ба таркиби хароҷоти корхона дохил мешавад. Нетто-маблағи фурӯш дар навбати худ чун 100% (ё ки баробари 1) қабул карда мешавад; M – ҳиссаи хароҷоти моддӣ, истеҳлок ва дигар хароҷот дар таркиби маблағи фурӯш, инчунин ААИ-и ба таркиби маблағи фурӯш воридшуда. Амсилаи Мирпочоев Д.А. пардохти ҷаҳор намуди андозро аз ҷониби корхона дар назар дорад: ААИ, андоз аз ғоида, андози иҷтимоӣ ва андози даромад аз

шахсони воқеӣ [8]. Меъёри андозхоро мутобиқи муқаррароти Кодекси андози соли 2005 гирифта (ААИ-20%, андоз аз ғоида-24%, андози иҷтимоӣ-25%, андоз аз даромади шахсони воқеӣ-13%), муаллиф гаронии андози маҷмуавиро ба ҳар 1,2 сомонии брутто-маблағи фурӯш (яъне, бо назардошти ААИ) ва сарфи назар кардани дигар шартҳо аз рӯи формулаи зерин ҳисоб мекунад:

$$T = 0,2 + 0,13L + 0,25L - 0,2M + 0,24 * [1 - (1+0,25) L - M] + 0,13 * (1 - 0,24)*L*(1 - (1+0,25)L - M)/(L+M),$$

ки дар ин ҷо: Т – гаронии маҷмуавии андози корхона мебошад.

Ба ақидаи ҳуди муаллиф, арзёбӣ аз рӯи формулаи мазкур дар шароити амалия хеле мураккаб буда, натиҷаҳои ҳисобшуда аз рӯи он, на ҳамеша ба воқеият мувофиқ меоянд ва дараҷаи инҳироф дар аксари ҳолатҳо баланд шуда метавонад.

Пешниҳоди муаллифони дигари хориҷӣ, алаҳусус Россия, дар бобати арзёбии гаронии андоз хеле сершуморанд. Онҳо бештар ба арзёбии сарбории андози субъекти хоҷагидор нигаронида шуда, аз рӯи нишондиҳандаҳои доираи арзёбӣ баррасӣ шудаанд. Ҳамин тавр, Е.В. Балацкий нишондиҳандаеро пешниҳод мекунад, ки ҳиссаи андозҳои пардохтшударо дар маблағи фурӯш (бо ААИ) ифода менамояд [8]:

$$НБ = T/V,$$

ки дар ин ҷо:

НБ – гаронии андоз;

Т – маблағи ҳамаи андозҳои пардохтшудаи корхона дар давраи андоз;

В – маблағи фурӯш.

Норасогии равиши методии мазкур дар он аст, ки ҳангоми истифодаи он, арзёбии таъсири ҳар як андоз ва усулҳои оптимализатсионии онҳо ба ҳолати молиявии корхона ғайриимкон мегардад. Агар корхона андозхоро аз ҳисоби арзиши аслии маҳсулот пардохт кардан гирад, дер ё зуд муфлисшавӣ ба он таҳдид мекунад.

Муаллифи дигари рус М.Н. Крейнина нишондиҳандаеро пешниҳод мекунад, ки тавассути он, арзёбии ҳиссаи андози пардохташуда дар сарчашмаи пардохт имкон дорад. Ин равиши методӣ имкон медиҳад, ки банақшагирии андоз барои андози алоҳида, дар динамика ба таври самаранок татбиқ карда шавад [9]:

$$НБ = (В - С_p - П_ч)/(В - С_p)*100\%,$$

ки дар ин ҷо: НБ – гаронии андоз; В – маблағи фурӯш; С_р – хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти фурӯхташуда тарҳи андозҳои ғайримустақим; П_ч – ғоидаи воқеӣ, баъди пардохти андозҳо.

Норасогии равиши методии мазкур дар он аст, ки онро наметавон барои андозҳои ғайримустақим истифода бурд. Лозим меояд, ки дар баробари истифодаи ин усул, гаронии андозҳои ғайримустақим алоҳида ҳисоб карда шавад. Илова бар он, ин равиш андоз аз даромади шахсони воқеиро ба назар намегирад. Ҳамчунин ҳангоми фаъолияти зараровари корхона истифода бурда намешавад.

Ҳамин тавр, аксарияти равишҳои методии муаллифони ватаниву хориҷӣ барои баровардани ҳулосае водор месозанд, ки барои арзёбии натиҷаҳои таъсири гаронии андоз ба сатҳи тараққиёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар маҷмуъ ҳанӯз равиши методии мукаммале таҳия карда нашудааст. Дар сатҳи давлат, ҳисоб кардани гаронии андоз барои муқоисаи натиҷаҳои таҳлил бо нишондиҳандаҳои мамлакатҳои гуногун зарур буда, дар ин замина, таҳияи вариантҳои қарорҳои дахлдор оид ба тараққиёти истеҳсолот ва истифодаи сармоягузориҳо барои ноил гаштан ба ҳадафҳои стратегӣ дар назар аст. Зимнан, бузургии гаронии андоз ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам дар миқёси минтақаҳои он мавриди назар мебошад. Дар ин ҳолат, арзёбии коэффитсиенти гаронии андоз, ҳамчунин дар асоси муқоисаи натиҷаҳои таҳлил барои муайян кардани таъсири танзимоти сиёсати андоз ба ҳалли

масъалаву муаммоҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар миқёси воқеӣ зарур мебошад.

Дар асоси омӯзиши ҳамаҷонибаи равишҳои методии дар боло тавсифшудаи расмию илмӣ хулосаи зерини муаллифӣ ба миён меояд: барои арзёбии ба воқеият наздики гаронии андоз дар сатҳи макроиқтисодиёт, ҳисоб кардани ҳосили ҷамъи ҳиссаҳои миёнавазнии ҳар як пардохтҳои андоз аз ҷониби андозсупорандагон-шахсонии ҳуқуқиву воқеӣ дар қимати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зарур аст. Дар ин самт мушкилиҳои муайяни методӣ ба миён меоянд, ки бо ҷамъоварӣ ва гурӯҳбандии маълумотҳои омории ҳисоб ва пардохти андозҳо дар иқтисодиёти миллӣ вобаста мебошанд. Илова бар ин, муаммои арзёбии қарздорӣ андоз дар чунин равиши методӣ низ мавҷуд аст, ки назари алоҳидаи таҳлилиро талаб мекунад.

Барои тавсифи нишондиҳандаҳои сифатии ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ дар иқтисодиёт, онҳоро ба нишондиҳандаҳои истифодаи захираҳои марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда ҷудо намудан мувофиқи мақсад мебошад. Зеро вазни қиёсии ҳар ду қисматро арзёбӣ намуда, дар ин асос баровардани хулосаҳои илмӣ ба вазифаҳои тадқиқоти феълӣ муносиб аст. Аз ин рӯ зарур аст, равишҳои методии ин марҳилаи арзёбӣ низ баррасӣ карда шаванд. Чуноне, ки маълум аст, захираҳои молиявӣ асоси бунёдии муносибатҳои молиявӣ дар иқтисодиёти миллӣ буда, онҳо ба ду сатҳи субъектоне иқтисодиёт – давлат ва бахши хусусӣ тааллуқ дошта метавонанд. Захираҳои молиявии давлат, асосан бо ҳудудбандии бучети давлатӣ ва фондҳои махсуси мақсадноки давлатӣ тавсиф карда мешаванд. Равишҳои методии арзёбии нишондиҳандаҳои сифатии ташаккул, тақсим ва истифодаи онҳо бошад дар доираи асноди меъёрии соҳа муайян карда шудаанд, ки аз он равишҳои, ки дар доираи назарияву фарзияҳои илмӣ омадаанд тафовути назаррас

доранд. Ҳамин тавр, дар асноди меъёрию ҳуқуқии соҳаи бучети давлатӣ моҳияти мафҳуми “самаранокӣ” ба таври бояду шояд вучуд надорад. Моддаи ҳаштуми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” самаранокӣ истифодабарии маблағҳои бучетиро дар доираи принципҳои низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифтааст. Ин принцип дар чунин шакл оварда шудааст: “самаранокӣ истифодабарии маблағҳои бучетӣ, ки маънои таҳия ва иҷрои бучетро бо назардошти зарурати расидан ба натиҷаҳои беҳтарин ҳангоми истифодабарии ҳаҷми тасдиқшудаи маблағҳои бучетӣ ё расидан ба натиҷаҳои гузошташуда бо истифода аз ҳаҷми камтарини маблағҳои бучетиро дорад” Принципи дигари онро пуррақунанда дар қонуни мазкур натиҷанокӣ истифодабарии маблағҳои бучетӣ мебошад, ки дар ифодаи зерин оварда шудааст: “натиҷанокӣ истифодабарии маблағҳои бучетӣ, ки маънои самт ва истифодабарии маблағҳои бучетиро барои расидан ба натиҷаҳои пешакии муайянгардида ва нишондиҳандаҳои дахлдори миқдорӣ ва сифатӣ дорад”[10].

Дар бобати мушкил будани арзёбии нишондиҳандаи самаранокӣ ва муайян кардани ҳуди мафҳуми он, таҳрирҳои сершумори қонуни номбурда низ шаҳодат медиҳад. Зимнан, мафҳуми самаранокӣ моддаи ҳаштуми қонун, аз мафҳумҳои назариявие, ки дар адабиёти соҳавӣ оварда шудаанд фарқ мекунад: ин ҷо сухан на дар бораи натиҷаи нақшавӣ, балки дар бораи натиҷаи беҳтарин ҳангоми ҳаҷми додашудаи маблағгузори бучетӣ меравад. Ҳангоми ин равиши методӣ, натиҷа аз нишондиҳандаи аввалаи нақшавӣ фарқ карданаш мумкин аст. Дар назарияи соҳаи мазкур, барои арзёбии ин мафҳум бештар вожаи “самаранокӣ истифодаи захираҳо” рост меояд.

Дар адабиёти назариявӣ амалии хоричӣ аз ибтидо ду амсилаи пойгоҳиро ҷудо

мекарданд, ки ҳарду дар якҷоягӣ самаранокии хароҷоти бучетиро тавсиф мекунанд:

1. «сарфакорӣ – самаранокӣ – натиҷанокӣ» (англ. «economy — efficiency — effectiveness»), ё ки амсилаи “3Es”, зеро ҳар се вожа бо як ҳарф оғоз мешаванд;

2. «захираҳо – натиҷаи бевосита – натиҷаи ниҳой» (англ. «input — output — outcome»), ё ки амсилаи «IOO».[11]

Минбаъд ҳарду амсила муштарак гардонида шудаанд (расми 2).

Расми 2. Мафҳуми самаранокӣ дар адабиёти хориҷӣ.

Сарчашма: Noman Z. Performance Budgeting in the United Kingdom / OECD Journal on Budgeting. 2008. Vol. 8. № 1 (<http://www.oecd.org/unitedkingdom/43411005.pdf>).

Мафҳуми самаранокӣ дар амсилаҳои болоӣ чунин ҷузъиётро дар бар мегирад:

- самаранокии техникӣ (technical efficiency), ки чун таносуби байни арзиши натиҷаи марҳилавӣ (неъматҳои чамъиятӣ ё хизмат) ва захираҳои, ки барои истеҳсоли он сарф шудаанд;

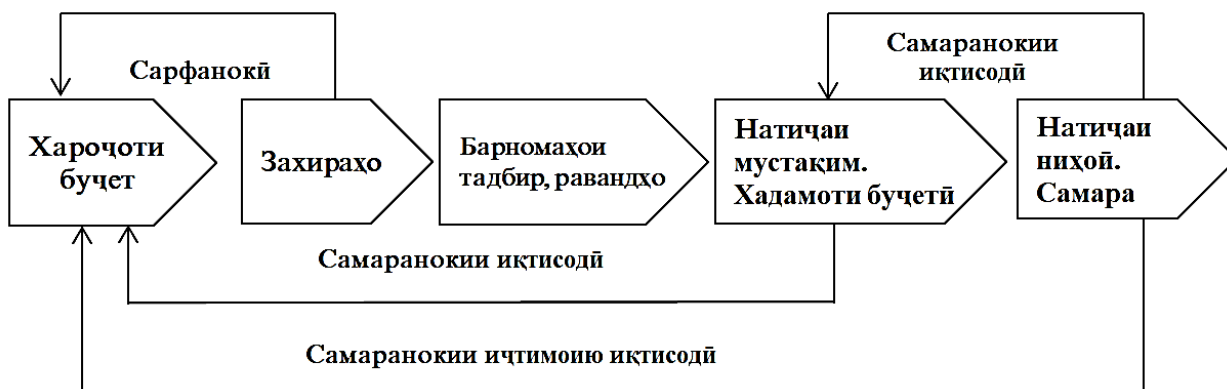
- самаранокии тақсимот (allocative efficiency), ки мазмунан истифодабарии захираҳои бучетиро барои гирифтани натиҷаи баландтарини мумкин ба манфиатҳои чамъиятӣ дар назар дорад [12].

Дар амсилаҳои «3Es» тахти мафҳуми самаранокӣ маҳз ҳамин самаранокии техникӣ истифодаи захираҳо фаҳмида

мешавад [13]. Самаранокии тақсимотӣ бошад, маънои онро дорад, ки чамъият аз захираҳои маҳдуди бучетӣ манфиати бештаринро ба даст меорад. Захираҳои давлатро метавон барои ҳадафҳои гуногун равона кард, аммо самаранокии бештарин ҳангоми тақсимот мувофиқи манфиатҳои чамъият ба миён меояд.

Натиҷанокӣ бошад тариқи тарзҳои гуногун муайян карда мешавад, аммо тавсифи хеле маъмули он – ин ноил гаштан ба ҳадафҳои гузошташуда мебошад.

Дар асарҳои соҳавии олимони рус бошад, ҳамчунин якҷанд хусусиятҳои самаранокиро ҷудо мекунанд (расми 3.): сарфанокӣ, самаранокии иқтисодӣ, самаранокии иҷтимоӣ, самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, натиҷанокӣ.

Расми 3. Арзёбии самаранокии харочоти буҷет.

Сарчашма: Лавров А. М. Государственные программы и государственные задания как инструменты повышения эффективности бюджетных расходов / Минфин России. Презентация. 2010 (http://fz-83.ru/sites/default/files/documents/lavrov_16_12_2010.pdf).

Дар амсилаи олимони рус вижагиҳои методи самаранокӣ чунин тавсиф ёфтааст:

Сарфанокӣ арзиши воҳиди намуди муайяни захираҳоеро ифода мекунад, ки барои интиқоли неъматҳои ҷамъиятӣ ба аъзоёни ҷомеа истифода мешаванд (татбиқи барнома, маблағгузориҳои хизматҳои буҷетӣ).

Самаранокии иқтисодӣ таносуби сарфи ҳаҷми неъматҳои ҷамъиятӣ (хизматрасониҳои расонидашуда) сифат ва андозаи (бо ифодаи пулӣ) муайянро барои интиқол ё истеҳсоли онҳо дар назар дорад.

Самаранокии иҷтимоӣ (ҷамъиятӣ), дараҷаи ноил гаштан ба натиҷаи аҳамияти ҷамъияти доштаро (самара) вобаста аз ҳаҷм ва сифати хизматҳои аз ҷониби давлат расонидашуда ифода мекунад.

Самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ (ҷамъиятӣ-иқтисодӣ), таносуби бузургии натиҷаи пураҳамияти ҷамъиятӣ тавассути татбиқи барномаи дахлдор (маблағгузориҳои чорабинӣ, бандҳои харочот) ноилгаштаро (самара) нисбати бузургии харочоти ноилгардии он ифода мекунад.

Натиҷанокӣ бошад, таносуби натиҷаҳои банақшагирифташуда ва воқеан ба дастмадаро (яъне мувофиқати натиҷаҳо, ки аз ҳисоби харочоти буҷет ба даст омадаанд бо ҳадафҳои гузошташуда) ифода мекунад.

Ҳамаи вижагиҳои дар боло овардашуда бо ҳамдигар робитаи зич дошта,

ҷанбаҳои гуногуни мафҳуми самаранокии харочоти буҷетро ифода мекунанд. Қарорҳои иқтисодӣ самаранокии иқтисодии бештарро таъмин карда, он бошад дар навбати худ ба самаранокии бештари иҷтимоӣ-иқтисодӣ оварда мерасонад. [14]

Масъалаҳои самаранокии харочоти буҷет дар нашрияҳои сершумор баррасӣ гардидаанд, ки аксари онҳо ба арзёбии самаранокии барномаҳои давлатӣ бахшида шудаанд. Аммо равишҳои мавҷудаи назариявӣ, дар сатҳи ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ на ҳама вақт мавриди истифодаи дуруст қарор мегиранд. Дар натиҷа, ҳамоно як истилоҳот (пеш аз ҳама мафҳумҳои “натиҷанокӣ” ва “самаранокӣ”) дар бисёр ҳолатҳо мазмуну мундариҷаи гуногунро касб мекунанд. Барои барҳам додани чунин ноҷӯрии истилоҳӣ, ба ақидаи мо, зарур аст, ки дар асноди меъёрию ҳуқуқии соҳавӣ, мафҳумҳои пурраву возеҳи истилоҳоти мазкур ба таври ҳатмӣ ворид карда шуда, онҳо бо яқдигар ҳамоҳангу мувофиқ гардонида шаванд.

Қонунгузориҳои ҷорӣ соҳаи молияи давлатӣ, бо мақсадҳои дуруст ба роҳ мондани иқтисодии танзимоти ин соҳа, бояд мафҳумҳои қонунан қабулшударо барои тавзеҳи ин ё он истилоҳ ҳам дар сатҳи назария ва ҳам дар соҳаи амалия истифода барад.

Чун чамъбасти ин нуқтаи назар, пешниҳод мекунем, ки барои ноил гаштан ба натиҷаҳои беҳтарин, ҳангоми истифодаи ҳаҷми аз тариқи бучет муайяншудаи воситаҳо, он чун самаранокии истифодаи захираҳо тавсиф гардад. Барои маънидоди натиҷанокӣ бошад, дар асоси дастовардҳои назарияи соҳа, дараҷаи мувофиқати натиҷаҳои ноилгашта бо нишондиҳандаҳои қаблан ба нақшагирифташуда фаҳмида шавад.

Адабиёт

1. Салимова М.М. Налоговое бремя в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан). – автореферат дисс. канд. экон. наук. – Душанбе, 2009. С.6
2. Евстигнеев Е. Н. Налоги и налогообложение. Краткий курс. 6-е изд. – СПб.: Питер, 2009. С. 239
3. Налоги и налоговое право : Учебное пособие для вузов / Под ред. А. В. Брызгалкина. - Москва : Аналитика-Пресс, 1997. - 608 с
4. Барулин С.В., Ермакова Е.А., Степаненко В.В. Налоговый менеджмент. Учебное пособие. – М.: Изд-во «Дашков и КО», 2012. – С. 56
5. Вылкова Е.С. Налоговое планирование. Теория и практика: учебник для вузов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – С. 566
6. Фармоиши Раиси Кумитаи андози назди Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди ҳадди миёнаи гаронии андоз» аз 20.04.2016, №126.
7. Мирпочоев Д.А. Проблемы снижения налоговой нагрузки в условиях переходной экономики. – Вопросы теории и практики налогообложения//Сборник научных статей. Выпуск 4. – М.: Финансовая академия при Правительстве РФ, 2006. – С. 200-207.
8. Лукьянчук У. Р. Шпаргалка по финансовому менеджменту. / У. Р. Лукьянчук. – М.: 2010. -С. 16.
9. Романовский, М. В. Налоговое планирование/ М. В. Романовский, Е. С. Вылкова. - СПб.: Питер, 2004. - С.486-487.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 14.05.2016 с., №1316 (Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016).
11. Boyne G. A. Local Government: Concepts and Indicators of Local Authority Performance: An Evaluation of the Statutory Frameworks in England and Wales // Public Money & Management. 2002. Vol. 22. Iss. 2. P. 17–24.
12. Jackson P. The Political Economy of Bureaucracy. Oxford: Philip Allen, 1982; Diamond J. Establishing a Performance Management Framework for Government / Washington: IMF. Working Paper WP/05/50
13. Boyne G. A. Local Government: Concepts and Indicators of Local Authority Performance: An Evaluation of the Statutory Frameworks in England and Wales // Public Money & Management. 2002. Vol. 22. Iss. 2.\
14. Экономика общественного сектора: учебник для вузов/под ред. Л.И. Яковсона, М.Г. Колосницыной. М.: Юрайт, 2014.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзобобоев Фазлидин Абдумачитович – муаллими кафедраи қори бонкии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров” ш. Хучанд гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Телефон: 11 12 13 155; Е-mail: fmirzoboboev@mail.ru

Информация об автора:

Мирзобобоев Фазлидин Абдумажитович – преподаватель кафедры банковского дела ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» г. Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: 11 12 13 155; Е-mail: fmirzoboboev@mail.ru

Information about the author:

Mirzoboboev Fazlidin Abdumazhitovich - teacher of the Department of Banking, PEI “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov” Khujand, Mavlonbekov 1. Tel: 11 12 13 155; E-mail: fmirzoboboev@mail.ru

УДК: 338.24

ОМИЛҲОИ ТАЪМИНКУНАНДАИ САМАРАНОКИИ МЕНЕҶМЕНТ (ДАР МИСОЛИ ЧУМҲУРИИ СИНГАПУР)**Мирзоев Х.М.**

Аннотатсия. Мақола ба баррасии омилҳои мусоидаткунанда ба самаранокӣ менеҷмент (дар мисоли Ҷумҳурии Сингапур) бахшида шудааст. Барои он ки мушкилаи самаранокӣ менеҷмент баррасӣ карда шавад, муаллиф лозим донист, ки, пеш аз ҳама, ҳуди ҳамин мафҳумро таҳқиқ намояд.

Сарчашмаҳои мухталифро таҳлил намуда, муаллиф ба хулоса омад, ки зери мафҳуми менеҷмент, бояд раванди идоракунии объектҳои гуногун, аз ҷумла объектҳои соҳаи иқтисодиёт фаҳмида шавад.

Ба омилҳои мусоидаткунанда ба самаранокӣ менеҷмент муаллиф як қатор унсурҳои бисёр муҳим, аз ҷумла сатҳи баланди фарҳанги маънавӣ, ки ҷаҳонбинии васеи муосир, ҳамчунин таҷрибаи кори менеҷерӣ дар соҳаҳои муайяни ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳисси масъулият, тавони зеҳнӣ, салоҳият, фарҳанги ахлоқӣ, имконият надодан ба коррупсия ва интишори он, муроҷиати ҳамешагӣ ба таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои мутараққӣ, шаффофияти идоракунӣ, эътибор додан доир ба зери ҳимоя будани ҳуқуқи кормандон, эҷоди шароитҳои зарурӣ барои рушди касбияти кормандон, таъшиқи равоҷоти мутақобилаи ҳасанани судманд бо тамоми шарикон ва рақибон, муносибатҳои корӣ, риояи адолати иҷтимоӣ ва ғайраро дар бар мегирад, дохил намуд. Ҳамаи ин ва омилҳои дигар дар мисоли фаъолияти менеҷерии аввалин нахуствазири Сингапур Ли Куан Ю баррасӣ карда шуд.

Калимаҳои калидӣ: менеҷмент, идоракунӣ, самаранокӣ, омил, фарҳанг, зеҳн, тавон, салоҳиятнокӣ, таҷриба, ҷаҳонбинӣ, пешгӯйикунандагӣ, муташаккилӣ.

Барои иқтибос: Мирзоев, Х. М. Омилҳои таъминкунандаи самаранокӣ менеҷмент (дар мисоли Ҷумҳурии Сингапур) / Х. М. Мирзоев, // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.1(43). – P. 428-436.

ФАКТОРЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ СИНГАПУР)**Мирзоев Х.М.**

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению факторов, способствующих эффективности менеджмента (на примере Республики Сингапур). Для того чтобы рассмотреть проблему эффективности менеджмента, автор счел нужным, прежде всего, разобраться с самим этим понятием.

Проанализировав различные источники, автор пришел к заключению, что под менеджментом следует понимать процесс управления различными объектами, в том числе и объектами экономической сферы.

К факторам, способствующим эффективности менеджмента, автор относит ряд наиболее важных моментов, в том числе высокий уровень духовной культуры, которая

предполагает широкое современное мировоззрение, а также опыта менеджерской работы в определенных сферах общественной и экономической жизни, чувства ответственности, наличия интеллектуального потенциала, высокой компетентности, моральной культуры, недопущении коррупции и ее распространения, постоянное обращение к передовому опыту развитых стран, прозрачности управления, обращение к социальной защищенности работников, создания необходимых условий к профессиональному росту работников, формирование добрых взаимовыгодных отношений со всеми партнерами и конкурентами, формирование деловых отношений, соблюдение социальной справедливости и т. д. Все эти и другие факторы рассмотрены на примере менеджерской деятельности первого премьер-министра Сингапура Ли Куан Ю.

Ключевые слова: *менеджмент, управление, эффективность, фактор, культура, интеллект, потенциал, компетентность, опыт, мировоззрение, прогнозирование, организованность.*

FACTORS ENSURING MANAGEMENT EFFICIENCY (IN THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF SINGAPORE)

Mirzoev Kh.M.

Annotation. The article is dedicated to address the factors that expedite the efficient management (on the example of the Singapore). To research the problem of the management effectiveness the author decided, firstly, to consider the notion itself.

Having analyzed different sources the author has concluded that the management is the process to administer deferent entities, including the enterprises of the economic activities.

The author attaches to factors that stimulates the effective management the set of important aspects, including the high level of spiritual culture that presupposes a broad contemporary worldview and also the practice of management in different sphere of social and economic life, sense of responsibility, presence of intellectual potentials, high competence, moral culture, prevention of corruption and its spreading, constant reference to best practice of developed countries, transparent management, address to social protection of stuff, creating conditions for the professional growth of employees, formation of good mutually beneficial relations with all partners and competitors, formation of business relations, observance of social justice and so on.

All this and other factors are considered on the example of management of the first Prime Minister of Singapore Li Lee Kuan Yu

Key words: *management, administration, effectiveness, factor, culture, intellect, potential, competence, experience, worldview, prediction, organization.*

Гузориши масъала. Баррасии идоракунии тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ мафҳуми менеҷмент ба ҳулоса меоварад, ки маҳсуб меёбад. **Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.** Дар доираи мавзӯи мазкур Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М., Қосимова С.И., Ғаниев Т.Б., Никонов В. А., Ли Куан Ю.,

Ҳамидов А.Х., Чанышев А.Н. ва дигарон таҳқиқот бурдаанд.

Мақсади мақола. Омилҳои таъминкуандаи самаранокии менечмент (дар мисоли Чумхурии Сингапур) маҳсуб меёбад.

Мухтавои асосии мавод. Агар мафҳуми менечмент дар доираи ҳамин гуна фаҳмиш мавриди таҳқиқ қарор дода шавад, дар он сурат гуфтан мумкин аст, ки мухтавои мафҳуми менечмент дар фарҳанги идоракунии соҳаҳои гуногуни созмондихандаи ҳаёти иҷтимоӣ ҳоло аз замони қадим арзи вучуд дошт. Масалан, ҳоло дувуним ҳазор сол муқаддам дар Чини Қадим мактабҳои ба вучуд омада буданд, ки намояндагони онҳо масъалаи мазкурро ҳамчун тарзи идоракунии ҷомеа баррасӣ менамуданд.

Яке аз чунин мактабҳои конфутсия ном дошт, ки асосгузори он хирадманди даврон Конфутсий буд. Конфутсий ба масъалаи идоракунии ҷомеа тавачҷуҳи хоса зоҳир карда, аз ҷумла воситаи асосии идоракунии ҷомеаро дар қудрати намунаи ибрат будан, дар қудрати ба боварӣ моил кардани одамон, дар қудрати фарҳанги ахлоқии идоракунандагон маънидод менамуд. Фишоровариҳои ҳоли ва ҷабру ситамро алайҳи мардум маҳкум мекард.

Яке аз дигар мутафаккирони даврони Конфутсий Мэн-тзи роҳҳои дурусти рушди иқтисодиро мавриди таҳқиқ қарор дода, истисмори аз ҳад зиёди кишоварзонро тавассути андозбандиҳои беҳад маҳкум мекард ва таъкид менамуд, ки дар чунин шароит инсонӣ хайрроҳу саховатманд ташаққул намеёбад. Бинобар ин ҳокими оқил танҳо баъд аз мардумро ба воситаҳои зиндагӣ таъмин кардан метавонад онҳоро ба роҳи хайр ҳидоят наояд [8, 227-228, 10,38].

Асосгузори мактаби моизми Чини Қадим Мо Ди чунӣ таъкид мекард, ки «... ҳокимон бояд эҳтиромгузори хирадмандон бошанд, одамонро барои хидмат на дар асоси

аз табақкаи болоӣ буданашон ва барои ҳокимон ҳамду сано хонданҳояшон, балки дар асоси сифатҳои кордонияшон қабул наоянд, онҳоро, вақти ҳақиқатро гуфтанишон, бо тавачҷуҳ ва бо эҳтиром шунаванд» [10, 42].

Вақте «Новая экономическая энциклопедия»-ро варақ зада, мафҳуми «менечмент»-ро пайдо мекунӣ, ишора мешавад, ки ба мафҳуми «Управление» назар карда шавад [5, 403].

Дар китоби дарсии Ҳамидов А. Х. «Асосҳои менечмент», таълифи соли 2019, ки яке аз китобҳои навтарини дарсӣ ба забони тоҷикӣ ба шумор меравад, мафҳуми «менечмент» ба маъниҳои роҳбарӣ, идоракунӣ, мудирӣ, сарварӣ омадааст, ки муаллифи мазкур манбаи баромади онҳоро ба таҳқиқоти англисӣ алоқаманд мекунад. Вожаҳои мазкур, аз ҷумла роҳбарӣ, мудирӣ, сарварӣ аз ҷиҳати мухтавои ифодакунандаашон аз ҳамон мазмуни идоракунӣ иборат мебошад.

Дар ҳамин китоб маъниҳои ҳокимият, кордонӣ, тарзи муносибат бо одамон, воҳиди маъмурӣ ва ғайра низ аз Луғати Бунёдии Оксфорд иқтибос карда шудааст, ки ифодакунандагони ҳамон маънии идоракунӣ низ ба шумор мераванд [9, 15].

Дар китоби мазкур мафҳумҳои «идоракунӣ» ва «менечмент»-ро ҳамчун мафҳумҳои ба ҳам наздик, вале дорои тафовут маънидод кардаанд. Аммо, мутаассифона, тафовути байни онҳоро дуруст маънидод накардаанд. Он ҷӣ овардаанд боз аз ҳамон ҷиҳатҳои хоси идоракунӣ иборат мебошанд. Чунончи, муаллиф менависад, ки «Мафҳуми «менечмент», ки онро амрикоӣҳо ба муомилоти илмӣ ва амалӣ дохил намудаанд, дар фаҳмиши одӣ маънои қобилияти идоракунанда бо роҳи банақшагирӣ, ташкилӣ, ангеизишӣ ва назорати фаъолияти одамони дигар ба мақсадҳои мавриди назар ноил шуданро дорад. Менечмент ин идоракунии одамоне мебошад,

ки дар як ташкилоти дорои мақсади умумӣ кор мекунад» [9, 30].

Дар ин иқтибоси овардаамон низ сухан дар бораи идоракунии меравад ва тафовут мушоҳида карда намешавад. Гумон меравад, ки шояд муаллиф тафовутро дуруст муайян накарда бошад, ё ин ки ҳамон моҳияти фарқкунанда дар чараёни тарҷума аз забони русӣ афтида бошад.

Дар китоби дарсии «Менеджмент»-и таълифи Москва, ки соли 2011 чоп ва интишор гардидааст, гуфта мешавад, ки мафҳуми менечмент ба ҳаёти мо ... анқариб ворид гардид. Пеш аз ин вожаи «управление» корбаст мегардид. Ҳардуи ин вожаҳо дар забони русӣ тақрибан ба як чиз ишора менамоянд, ки он маънии таъсири мақсаднок ба одамон барои расидан ба ҳадафҳои матраҳшуда ба шумор меравад [3, 5].

Дар муайян кардани мавзуи (предмети) омӯзиши илми менечмент муаллифони китоби дарсии мазкур менигоранд, ки «Вақти муайян кардани мавзуи омӯзиши илми менечмент ба моҳияти идоракунии ҳамчун соҳаи махсуси идоракунии, ки ба зарурати роҳбарӣ аз болои меҳнати якҷоя алоқамандӣ дорад, таъя кардан лозим аст [3, 9].

Вақте ба усулҳои (принсипҳои)¹³ менечмент низ муроҷиат менамоем, ҳамон унсурҳои дарбаргирандаи мафҳуми идоракунии оварда мешаванд, ки ин ҳам бори дигар менечментро ҳамчун як навъи идоракунии маънидод менамояд. Масалан, дар ҳамон китоби дарсии чопи Москва чунин усулҳоро, ба монанди усули централизи демократӣ, усули аз рӯи нақша амал кардан ва усули ҳавасмандгардонии моддӣ ва

маънавиро муайян кардаанд. Ҳар як аз ин усулҳо як теъдод масъалаҳои муҳимро дар бар мегиранд, ки онҳо дар амалияи идоракунии нақши назаррас доранд. Чунончи, усули централизи демократӣ мушкилаҳоро, ба мисли ҳал кардани масъалаҳо бар асоси маслиҳат ва, дар айни замон, риоя кардани яккасардорӣ, иштироқи заҳматкашон дар идоракунии, риояи интизом ва қонуниятӣ ..., тафтиши иҷрои вазифа, назорат ва ҳисоботӣ буданро дар худ муттаҳид менамояд.

Усули аз рӯи нақша амал кардан таносуби суръат ва андозаи рушди истеҳсолотро муқаррар менамояд. Усули ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавӣ бошад, ба афзун гардонидани манфиатдории кормандон, самаранокии фаъолияти корманд ва коллектив мусоидат менамояд. Ин ва дигар усулҳои истифодашаванда дар соҳаи менечмент ба унсурҳои идоракунии ҳам коллективи корхонаи алоҳидаи истеҳсолӣ ва ҳам дигар муассисаҳои ҷомеавӣ зич алоқамандӣ доранд.

Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мафҳуми менечмент, ба таври умумӣ, ғайр аз маънии идоракунии бо тамоми унсурҳои дарбаргирандаи он чизи дигареро дар назар надорад.

Пас аз дарки муҳтавои истилоҳи менечмент метавонем ба баррасии бевоситаи мавзуи мавриди таҳқиқамон, ки омилҳои таъминкунандаи самаранокии менечмент ба шумор мераванд, интиқол намоем.

Мавзуи мазкур дар тамоми давраҳои раванди таърих аз соҳаҳои мубрамтарини ҳаёти иҷтимоии башарият иборат буд. Дар замони муосир низ аз масъалаҳои муҳимтарин боқӣ мемонад. Мубрамияти

¹³ Вожаи «принцип» дар забони модариамон дар шакли «усул» таърихан вучуд дорад ва имрӯз дар забони давлатиамон низ серистеъмол мебошад, аммо чаро бошад, ки бисёр муаллифон онро ба эътибор нагирифта, ҳамон вожаи «принцип», ки дар забонҳои русӣ ва аврупоӣ дар шаклҳои

гуногуни баҳаммонанд истифода мешавад, корбаст мекунад? Фикр мекунам, ки мо бояд аз он вожаҳое, ки аслашон дар забонамон вучуд доранд, истифода намоем, на аз вожаҳои бароямон нофаҳмои забонҳои бегона!

мавзуъ ба он алоқамандӣ дорад, ки дар кадом соҳае набошад, рушди бомароми он ба идоракунии оқилона иртиботи ҷудонопазир дорад. Ҳаёти ҷомеавиро бе иштироки идоракунии оқилонаи мабнӣ ба тамоми омилҳои таъминкунандаи он тасаввур кардан имконнопазир мебошад. Ин ҳақиқатро дар мисоли давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, аз ҷумла ИМА, кишварҳои аврупой, Ҷопон, Сингапур, баъди гузаронидани ислоҳоти назаррас дар ҚХЧ, Ҳиндустон ва теъдоди зиёди кишварҳои дигар маънидод кардан мумкин аст.

Дар идоракунии ҳаёти ҷомеавӣ ду соҳа, ки ба ҳамдигар робитаи мутақобилаи ҷудонопазир доранд, яъне соҳаҳои сиёсат ва иқтисод, нақши меҳварӣ мебозанд. Аз байни ин соҳаҳо заминаи моддии таъминкунандаи тамоми соҳаҳои созмондиҳандаи ҳаёти иҷтимоӣ, ки иқтисодиёт ба шумор меравад, нақши калидӣ дорад. Шояд барои ҳамин бошад, ки мафҳуми менечмент, ва, умуман, ҳамин соҳаро бештар марбут ба иқтисодиёт маънидод мекунанд.

Ба саволи он ки кадом вақт менечмент самаранок татбиқ карда мешавад дар ҳамин мақола бар асоси таҷрибаи давлати Сингапур меҳостем ҷавоб пайдо намоем.

Сараввал доир ба омилҳои таъминкунандаи самаранокии менаҷмент дидҳои шахсии хешро иброз доштанӣ ҳастам, ки онҳо иборатанд аз:

- а) фарҳанги маънавии менечер ё идоракунанда, ки ҷаҳонбинии васеи ташаккулёфта аз тамоми донишҳо ва таҷрибаи фаъолият дар соҳаи мушаххаси ҳаёти ҷомеавиро дар бар мегирад. Дар меҳвари чунин ҷаҳонбинӣ тавони зеҳнии субъекти идоракунӣ меистад ва, агар, чунин тавон набошад, субъекти идоракунанда ё менечер ба таври фарогир идоракуниро аз бар карда наметавонад, зеро барои ин вай тавони зеҳнии зарурӣ надорад;

- б) бар асоси тавони мазкур менечер масъулияти субъекти идоракунандаро дар худ ташаккул дода бошад;

- в) бар асоси фарҳанги маънавий, тавони зеҳнӣ ва масъулиятшиносӣ вай бояд салоҳияти кории худро ташаккул дода тавонад;

- г) баробари ташаккул додани салоҳияти корӣ менечер ё идоракунанда бояд фарҳанги ахлоқӣ дошта бошад, ки он яке аз омилҳои муҳими ҳар як идоракунанда ба шумор меравад, дар акси ҳол фаъолияти менечментии вай самарани дилхоҳ оварда наметавонад;

- д) дар раванди идоракунӣ менечер набояд барои коррупсия ва тавсеаёбии он шароит ба вучуд оварад;

- е) машғулияти ҳамешагӣ доир ба дар ҷараёни тамоюлҳои рушд, аз худ кардани таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои мутаракқӣ бошад ва ҳама омилҳои нави ҷавобгӯ ба замони муосирро истифода бурда тавонад;

- ё) дар идоракунӣ шаффофият ва роҳҳои беҳтарин ва ҳақиқатан демократиро истифода бурда тавонад, зеро тамоюли ҷомеасозии муосир ҳамин унсурҳоро тақозо менамояд;

- ж) ғамхорӣ доир ба ҳимояи ҳуқуқҳои кормандон дар корхона, муассиса, ҷомеаро пайваستا татбиқ намояд ва таъминоти иҷтимоии одамонро фаромӯш накунад;

- з) барои тайёр кардани кадрҳо, баланд бардоштани касбияти кормандон шароитҳои мусоид фароҳам оварад;

- и) бо тамоми шарикон, рақибон ва ғайра муносибатҳои байниҳамдигарии ҳасана ба вучуд оварад;

- й) барои рушди тавони эҷодии кормандон ва ҳайати менечментон шароитҳои мусоид фароҳам оварад;

- к) равобити байни собиқадорон ва мутахассисони ҷавонро ба кор монда, таҷрибаи пешқадамро дар байни коллективи коргарон ба роҳ монда;

- л) дар муносибат ҷиддиятро истифода барад, вале адолати иҷтимоиро вайрон накунад;

- м) ниҳоят, агар менечер, яъне идорақунандаи коллективи истехсолӣ бошад, вазъи ҳозира ва ояндаи бозорро донанд ва ғайра.

Баъзе аз он чӣ аз диди инчониб дар соҳаи менечмент ва менечериву идорақунӣ муҳим ба шумор мераванд, овардем ва акнун гуфтаҳои мазкурро дар фаъолияти яке аз шахсиятҳое, ки як кишвари кучаки ақибмондаи воқеъ дар маркази Осиёи Ҷанубу-Шарқӣ, ки аз як теъдод қазираҳо иборат аст, ба давлати бисёр пешрафтаи ҷаҳон табдил дода, мақоми муҳтарамро дар миқёси байналмилалӣ пайдо кард, нишон диҳем. Ин шахсият якумин нахуствазири Сингапур Ли Куан Ю мебошад, ки аз соли 1959 то соли 1990 вазифаи мазкурро ба уҳда дошт.

Сингапур аз қазираи Сингапур ва 58 қазираҷаҳои хурдак иборат буда, масоҳаташ 622 км²-ро ташкил мекунад. Дар ҳудуди Сингапур қанданиҳои фойданок вучуд надоранд. Аҳолии кишвар 5,5 миллионро ташкил мекунад. Кишвари сермазҳаб буда, аҳолиаш аз намояндагони мазҳабҳои буддоия, масеҳият, ислом, конфутсияҳо, даоҳо, ҳиндувониҳо ва ғайра иборат мебошад.

Асоси иқтисодиёти Сингапурро амалиёти тиҷорати хориҷӣ ва соҳаҳои ба содирот ниғаронидашудаи саноат бар асоси маводи воридотӣ ташкил медиҳад. Дар кишвар саноати электротехникӣ, техникаи радиоэлектронӣ, нафтукимиёвӣ, киштисозӣ, киштитаъмирқунӣ, ҳавопаймой ва ғайра ривоч ёфтаанд.

Иқтисодиёти Сингапур то ба сарварию ҳукумати кишвар аз ҷониби Ли Куан Ю дар ҳолате қарор дошт, ки даромади он ба ҳар сари аҳоли танҳо 400 доллари амрикоиро ташкил менамуд ва дар хотимаи нахуствазирии Ли Куан Ю рақами мазкур ба 50 ҳазор, яъне 125 маротибаи афзоиш расонида шуд [6, 239-241].

Ҳоло мурочиат мекунем ба корбарии Ли Куан Ю ба сифати нахуствазири Сингапур, яъне менечмент ва менечерии ӯ. Доир ба ин масъала овардани арзёбиҳои шахсияти Ли Куан Ю аз ҷониби сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо, вазирони қорҳои хориҷии кишварҳои гуногун, роҳбарони ширкатҳои бонуфузтарин ва бонкҳои мақоми ҷаҳонидошта, рӯзноманигорони машҳур ва ғайра аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Чунончи, Киссинджер Генри – сиёсатмадори шинохтаи ҷаҳонӣ ва ходими воломақоми давлати менигорад, ки «Барои ман дар давоми нимаи ахири садсола (садсолаи сипаришуда дар назар аст. – М. Х.) мулоқот бо бисёре аз сарони давлатҳои ҷаҳон шарафи бузург ба шумор мерафт: аммо ҳақиқат чунин буд, ки ҳеч кас маро бештар аз Ли Куан Ю, ... инсонии дорои ақли муқоисанашаванда ва тафаккури солим, дида, наомӯзонидаст. ... Чунин менамуд, ки Сингапур мебоист ҳамчун кишвари аз ҳама хурдтарини Осиёи Ҷанубу-Шарқӣ аз давлатҳои ҳамҷавори қудратмандаш бастагӣ дошта бошад..., аммо Ли тамоман дигаргуна фикр менамуд. Вай Сингапурро на танҳо ҳамчун давлате, ки худро ҳифз карда тавонад, балки ҳамчун давлати аз ҷиҳати тақомули худ нисбат ба давлатҳои дигар бартаридошта мидид» [6, 7].

Барои ба даст овардани муваффақият ва сохтани яке аз давлатҳои мутараққии ҷаҳон Ли чӣ тадбирҳоро анҷом дод? Аввал ин ки вай ҳамдиёронашро барои иҷро қардани уҳдадорихояшон даъват намуд. Даъват қард, ки, пеш аз ҳама, ватанашонро ба тартиб оваранд ва онро тозаву озода кунанд, хусуматҳои пешинашонро роҷеъ ба ҳамҷаворонашон бартараф кунанд, ба тақсимқунии умумиятҳои этникӣ дар дохили кишвар хотима бахшанд. Дар ин чоҷаҳо ӯ натиҷаҳои беҳтаринро ба даст оварда тавонист [6, 7-8].

Арзёбии яке аз президентони ШМА Барак Обама ро меоварем, ки 29 октябри соли 2009 навишта буд: Ли – ин «аз шахсиятҳои

фавкулодаи Осиё дар асрҳои XX ва XXI мебошад. Вай аз онҳое мебошад, ки ба муъҷизаи иқтисодии осийё оғоз бахшид» [6, 11].

Нахуствазири бисёр муваффақи Британияи Кабир Маргарет Тетчер (солҳои 1990-1997) менигорад, ки: «Ман давоми фаъолият дар мансаби худ ҳар як нутқи Лиро мехондам ва таҳлил менамудам. Ў қобилияти аз байни тираҳавои тарғибот чудо кардани моҳиятро дошт ва бо рӯшании истисноӣ доир ба мушкилаҳои замони мо ва роҳҳои баргараф кардани онҳо сухан мекард» [6, 15].

Руперт Мердок, раис ва президенти «Нюз корпорейшин» навишта буд, ки Ли Куан Ю бо доштани ақли рӯшан ва солим ҳамчун бехтарин ходими давлатии кушодагӯй ва муҳтарам боқӣ мемонд» [6, 16].

Мадлен Олбрайт, котиби давлатии ШМА (солҳои 1997-2001) чунин менигорад: «Вай аз байни онҳое, ки ман дар умри тӯлониам бо онҳо мулоқот доштам, назари аз ҳама муосир ва аз ҳама стратегӣ дошт» [6, 20].

Муаллиф ҳама ин иқтибосҳоро бошуурона ва бо дарки муҳтавои мафҳуми менечмент, ки ба таври умумӣ аз ҷиҳатҳои гуногуни идоракунии ҳар як объекти алоҳида, то ба идоракунии давлатии ҷомеа нигаронида шудааст, овард, то ин ки дар мисоли рӯшан мушкилаи мавриди таҳқиқро баррасӣ намояд.

Ҳоло метавонем ба баррасӣ ва тафсири унсурҳои созмондиҳандаи менечмент рӯ оварем ва бубинем, ки ин як тан аз менечерҳои соҳиби нуфузи оламӣ, онҳоро чӣ гуна истифода карда будааст? Дар ҷавоб ба саволи матраҳшуда бояд ишора ба он кард, ки Ли Куан Ю хатмкардаи яке аз донишгоҳҳои машҳуртарини дунё – донишгоҳи кембриҷи Британияи Кабир ба шумор меравад ва донишҳои назариявиро дар он гирифтааст. Дуввум, вай донандаи хуби забони англисӣ мебошад, ки тавассути он ба олами мутамаддин ва натиҷаҳои илмиву фарҳангии он шиносии хуб пайдо кардааст. Севум, Ли аз таърихи ватанаш – Сингапур ва таърихи

тамаддунсозии олами мутамаддин хеле омӯхтааст, ки ўро ҳамчун на танҳо мутафаккири назарӣ, балки ҳамчун прагматик ташаккул додааст. Дар ин бораҳо худ вай чунин менигорад, ки «Ман шояд аз нуқтаи назари ҷисмонӣ, хусусияти ақливу ҳиссӣ, яъне аз ҷиҳати миқёсҳои техникӣ тағйир наёфта бошам, вале бо миқёсҳои нерӯӣ ... ман тавассути таҷрибаҳои такомил ёфтам [6, 195].

Доир ба дар атрофи қабули қарор пайваста ва муттасил фикр кардан ва дарёфт кардани ҳалли тақозойи Ли менигорад, ки: «Ба душворӣ, ё ин ки мушкилае ва ё як маҷмуи зиддиятҳо мувоҷеҳ гардида, ман ба анвои ҳалҳои дар тасарруфи худ буда тавачҷух мекунам, вале агар қарори пешниҳод кардаи ман ба қор наояд, қарореро интихоб менамоям, ки вай эҳтимолияти бештари ба муваффақият расиданро дорад. ... Сарбастагӣ ҳаргиз намешавад» [6, 196].

Дар масъалаи таъя ба амалияи Ли дар чунин мавқеъ мебошад, ки ҳар он таҷрибае, ки дар амалияи дурустии худро исбот кардааст, бояд истифода шавад. Тафтиши ниҳой дар он зоҳир мешавад ки ҷомеа ба қадом ҳолат омада расидааст [6, 199].

Дар соҳаи менечмент ба эътибор гирифтани таърихи объекти мавриди идора низ нақши муҳим мебошад. Доир ба ин масъала Ли Куан Ю чунин менигорад, ки «Агар шумо таърихро надонед, шумо дар тафаккуркунии худ кӯтоҳандешӣ зоҳир менамояд. Агар шумо онро донед, шумо метавонед бо дарназардошти ояндаи миёнамуддат ва ояндаи дур тафаккур кунед.

Барои он ки ҳозира фаҳмида шавад ва оянда пешгӯӣ карда шавад, зарур аст, то гузаштаро дар сатҳи кофӣ бидонӣ [6, 199].

Дар соҳаи менечмент рӯшанбаёнӣ низ яке аз омилҳои самаранокии он ба шумор меравад. Доир ба ин масъала Ли чунин машварат медиҳад, ки агар шумо касеро ба ҳайрат овардан хоҳед, кӯшиш накунед, ки ўро бо суханҳои бодабдаба, балки ўро бо

рӯшани андешаҳои худ ба ҳайрат оваред [6, 201].

Яке аз масъалаҳои фаъолияти менечер ва соҳаи менечмент аз он низ иборат аст, ки бояд ба ҳамаи кормандон имкониятҳои баробар фароҳам оварда шаванд, вале ин маънии онро надорад, ки ҳама бояд баробар мукофот гирад. Мукофот бояд мувофиқи саҳми ҳар як корманд дар инкишофи объекти идорашаванда муайян карда шавад, вагарна ҳамаи онҳое, ки касбият доранд, масъулиятро мешиносанд, салоҳияти қорӣ доранд ба сатҳи нотавонҳо мефароянд. Бинобар ин, дар масъалаи ҳавасмандкунӣ на баробарии механикӣ, балки баробарӣ танҳо дар имконият, вале мукофот мувофиқи саҳми доштаи ҳар як корманд муайян карда шавад [6, 203].

Қудрати зеҳнӣ, устувории ғавқулода ва иродаи қавӣ, ҳамчунин қобилияти таҳлилӣ доштан, арзёбии дақиқи мантикии далелҳо, чудо карда тавоништан ва мутамарказ гардонидани тавачҷуҳ ба масъалаҳои асосӣ, эҳсос карда тавоништан набзи воқеият дар он қорҳое, ки татбиқ қардан лозим аст, яке аз дигар омилҳои самаранокии менечмент низ ба шумор мераванд, ки ба онҳо Ли Куан Ю аҳамияти хоса меод.

Ниҳоят, шахсияти Ли Куан Ю-ро дар сифати менечер бо ифодаҳое, ки худӣ вай иброз доштааст, маънидода қардан мумкин аст, аз ҷумла: «Ман худро собитқадам ва дар татбиқи қарорҳои худ қатъӣ, муназзам, суботқор меҳисобам. Ман фарди фаъолиятнок. Ман қўшиш қарда истодам, ки ҳар як қори оғоз қардаамро то ба охир бурда расонам [6, 225].

Чунон ки маълум аст, яке аз қамбудихоӣ қиддӣ дар фаъолияти менечментӣ аз қоррупсия иборат мебошад. Роҷеъ ба ин масъала Ли қайд мекунад, ки ... мо низоми қуллаи «тоза»-и зиддикоррупсиониро ба вучуд овардем, ... мо қонунҳоро қатъиян риоя мекардем, ... агар мо

доир ба масъалае ба мувофиқа меодадем ё қарореро қабул мекардем, пас мо қотеона мувофиқи он амал менамудем, ... мо шарикони боэтимод ва боварибахши маблағқорон гардидем, ... мо инфрасохтори сатҳи қаҳониро ба вучуд овардем, ... ҳамаамон забони англисиро аз худ қардем. Ҳамаи ин қорҳоро тадриқан бо ба даст овардани ихтиёри мардум, бе фишорварӣ, бо фароҳамоварии имконияти интиҳоби ихтиёрӣ, бо дарназардошти иқтисодиёти бозаргонӣ анҷом додем. Чунончи, дар давоми 30 сол аввал забони англисиро ва баъд забони модариамонро аз худ қардем ва ғайра. Шиори мо аз он иборат буд, ки бояд бешитоб шитоб қунем [6, 132-133].

Доир ба қувваҳои қаракатдиҳандаи рушди иқтисоди миллӣ ва рақобатқазирӣ он Ли чунин менигорад, ки: аввалан, бояд ҳақми захираҳои вучуддошта дар таносуб бо теъдоди аҳолӣ ба назар гирифта шавад, дуввум, сатҳи тайёрии техниқии аҳолӣ ва сатҳи рушди саноати қишвар, сеум, сатҳи маорифи он ва тайёрии техниқии вай ва қаҳорум, фарҳанг, интизом ва нерӯӣ будани қувваҳои қорқарӣ ва сифати захираҳои одамӣ аз муҳимтарин омилҳои рақобатқазир будани ҳар як миллат шаҳодат медиҳад.

Муносибати эҷодқорона ва навоарӣ, тадбирқориву ташаббусқорӣ, дар ҳайати қормандон қор қарда тавоништан, дорои ахлоқи ҳамида будан, дорои механизми муназзам ва босалоҳияти идорақунӣ, илми дар амалия истифодашаванда, қалби истеъдодҳои қоричӣ, ки мисоли рӯшанаш ШМА мебошанд, омилҳои таъминқунандаи рақобатқазирӣ ба шумор мераванд [6, 134-139].

Доир ба омилҳои самаранокии менечмент хеле густурда гуфтаи мумкин аст, вале бо овардаҳо иқтифо менамоем, зеро қаҳорқўбаи мақола маҳдудиятҳои хоси худро низ дорад.

Адабиёт

1. Бозоров Ш. Ш., Назарамонова Д. М., Қосимова С. И. Ёва диг. Менечмент ва маркетинг (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – 448 с.
2. Ғаниев Т. Б. Менечмент. Китоби дарсӣ. Қисми 1. – Душанбе, «Ирфон», 2004. – 476 с.
3. Менеджмент: учебник / коллектив авторов: под ред. М. Л. Разу. – 3-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2011. – 480 с.
4. Никонов В. А. Современный мир и его истоки / В. А. Никонов. – М.: Издательство Московского университета, 2015. – 880 с.
5. Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия: 4-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2011. – XII, 882 с.
6. Сингапурское чудо: Ли Куан Ю / [пер. с англ. В. Н. Верченко]. – Москва: АСТ, 2015. – 288 с. – (Политика).
7. Страны мира (современный справочник). – Москва, 2007. – ООО «Дом Славянской книги». – 608 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Ҳамидов А. Х. Асосҳои менечмент (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Эр-граф». – 2019. – 400 с.
10. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии: Учеб. Пособие для филосо. Фак. И отделений ун-ов. М.: Высш. Школа, 1981. – 374 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоев Хуршед Матинзода - магистранти курси дувуми ихтисоси менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кўчаи. Нахимов 64/14. Тел. 935164164

Информация об авторе:

Мирзоев Хуршед Матинзода — магистрант второго курса специальность менеджмент Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 93-516-41-64

Information about the author:

Mirzoev Khurshed Matinzoda — second-year master's student, specialty management, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14. Phone: 93-516-41-64

УДК: 164.22

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МУОСИРИ ЛОГИСТИКӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳикматов М.Н.
Қурбонализода Д.Т.

Аннотатсия. Дар мақола аҳамият ва нақши хизматрасониҳои муосири логистикӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва имкониятҳои он барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди амал қарор дода шудааст. Логистика ва ташаккули хизматрасониҳои муосири он дар шароити иқтисоди рақамӣ ва занҷираҳои таҳвили сабз яъне, ифрасохтори иқтисоди сабз шартӣ муҳим ва зарурӣ дар шароити ҷолишҳои ҷаҳонӣ ва таъсири сиёсати иқтисоди ҷаҳонӣ доништа мешавад.

Калимаҳои асосӣ: логистика, хизматрасониҳои логистикӣ, занҷираҳои таҳвилӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ, долонҳои транзитӣ, тақсими мол, тиҷорати электронӣ, логистикаи нақлётӣ.

Барои иқтибос: Ҳикматов, М. Н. Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои муосири логистикӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва имкониятҳои он дар ҷумҳурии тоҷикистон / М. Н. Ҳикматов, Д. Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 437-445.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЛОГИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЕЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ҳикматов М.Н.
Қурбонализода Д.Т.

Аннотация. Статья была реализована и роль современных логистических услуг в контексте глобализации и ее возможностей для экономики Республики Таджикистан. Логистика и формирование современных услуг в условиях цифровых экономических условий и зеленых цепочек доставки, то есть зеленые условия и последствия глобальной политики.

Ключевые слова: логистика, логистические услуги, цепочки доставки, глобальная экономика, глобализация, электронная коммерция, транспортная логистика.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MODERN LOGISTICAL SERVICES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND ITS OPPORTUNITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Hikmatov M.N.
Qurbonalizoda D.T.

Abstract. *The article was implemented and the role of modern logistical services in the context of globalization and its opportunities for the economy of the Republic of Tajikistan. Logistics and the formation of modern services in the conditions of the digital economic conditions and green delivery chains, meaning, ie the green conditions, and the effects of the global policy.*

Keywords: *logistics, logistics services, delivery chains, global economy, globalization, e-commerce, transport logistics.*

Гузориши масъала. Дар айни замон, хизматрасониҳои логистикаи нақлиётӣ барои иқтисодиёти Тоҷикистон нақши муҳим бозида, чунки 93% - и мавқеи чуғровии онро куҳсор ташкил дода, барои ташаккули хизматрасониҳои логистикӣ дар сатҳи кишвар рушди инфрасохтори нақлиётӣ мавқеи асосиро ташкил медиҳад. Шабакаи роҳҳои нақлиёти Тоҷикистон барои пайвастишудан ба роҳҳои байналимлалӣ нақлиёти бахрӣ барои ташкили бозори хизматрасониҳои логистикӣ нақши асосиро дар бар мегирад.

Айни замон, талаботи хизматрасониҳои логистикӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта истодааст. Аксари давлатҳо ва корхонаҳо ба доираи муҳими рушди хизматрасониҳои логистикӣ ҷиддӣ муносибат карда истодаанд чунки аҳамияти логистика ва таъсири мустақими он ба самаранокии фаъолияти хароҷотҳо вобаста мебошад. Ҷорӣ намудани принципҳои логистика дар корхона кам шудани арзиши истеҳсол ва баланд бардоштани сифати таъминотро коҳиш медиҳад ва бартарии рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои логистикӣ дар ояндаи иқтисодиёти Тоҷикистон кафолат медиҳад. Хароҷоти логистикӣ ширкатҳои ватанӣ дар ин марҳилаи рушди бозор аз ҳад зиёди ширкатҳои пешрафта хеле фарқ мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт . Асоси хизматрасониҳои муносири логистикиро идоракунии чараёнҳои моддӣ дар тамоми занҷирҳои таъминот ба самтҳо ва манфиатҳои истеъмолчиҳои ниҳой бо мақсади ноил шудан ба самаранокии на танҳо нақлиёт, балки истеҳсолот дар корхона мебошад. Ҳамин тариқ, логистика ҳамчун мафҳуме, ки

системаи маҷмӯии чараёнро муайян мекунад, ки дар ташкилот барои кам кардани хароҷотҳо дар истеҳсолот, нигоҳдорӣ, тақсимот ва ҳамлу нақли молҳо муайян карда мешавад. Дар соҳаи мазкур олимони ватанӣ аз қабилӣ Ҳабибулоев Ҳ.Ҳ., Рауфӣ А., Азимов П., Қурбонализода Д.Т. ва дигарон нашрҳои зиёде ба ҷоп расонидаанд.

Мақсади мақола. Моҳияти равиши логистикӣ ва рушди хизматрасониҳои он барои натиҷаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ шартӣ зарурӣ доништа мешавад. Ба ҳамин хотир, аҳамияти логистика дар ҳама соҳаҳо нақши аввалиндарачаро мебозад, он ҳамчун низоми хизматрасонӣ аз нуқтаи ниҳой то нуқтаи охири кор бо сифати баланд иҷро кардани хизматрасониҳои саривақтӣ аҳамияти махсус дорад. Талаботе, ки истеъмолкунандагон имрӯз ба хизматрасонии логистикӣ пешниҳод кардаанд ва ба он аҳамияти хосса медиҳанд, ба идоракунии занҷираи таъминот алоқаманд мебошад. Мавзуи хизматрасонии логистикӣ ва талаботи эҳтимоли ба хизматрасонии логистикӣ дар шароити кунунии рушди бозор муайян карда мешаванд[3].

Муҳтавои асосии мавод. Дар ин асоси чихати амалигардони рушди инфрасохтори нақлиёти логистикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар ин баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ мебошад, ки дар Стратегияи миллии рушд барои соли 2030 барои расидан ба ин ҳадаф чунин нуқтаҳои асосӣ қайд шудааст:

- сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори нақлиётӣ;
- бунёди долонҳои транзитии нақлиётӣ;

- инкишофи таъминоти нақлиёти минтақаҳои саноати рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори аҳамияти давлатӣ дошта;

- рушди соҳаи нақлиёт, ки ба ташкили чойҳои нави корӣ, баланд бардоштани самаранокии бахшҳои иқтисодиёти миллӣ ва беҳсозии сифати зиндагии аҳоли равона шудааст;

- таъмини самаранокии кори нақлиёт ва инфрасохтори он, ки ба рушди иҷтимоию иқтисодии манотиқи кишвар мусоидат мекунанд;

- ниғадорӣ ва инкишофи шабакаи фурудгоҳҳои маҳаллӣ, авиатсияи хурду миёна чиҳати таъмини дастрасии аҳолии ҳамаи минтақаҳо бо нақлиёти ҳавоӣ;

- таъмини дастрасии нақлиёти чамъиятӣ барои шахсони маъюб;

- паст кардани таъсири манфии комплекси нақлиётӣ ба муҳити атроф ва саломатии инсон[1].

Имрӯз дар бахши инфрасохтори нақлиёти логистикӣ 38 лоиҳаи сармоягузорӣ амалӣ шуданд, ки дар натиҷа 2000 км роҳи автомобилгард, 240 пул, 132 км хатти роҳи оҳан, 31,5 км нақб ва долонҳои зиддитарма ба истифода супорида шуданд. Тавассути бунёд ва таъмири роҳҳо, пулу нақбҳо ва дигар инфрасохтори нақлиётӣ рафтуомад, боркашонӣ ва тижорати дохиливу байналмиллалӣ осон ва дастрас гардид, ки ҳамаи ин барои аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар мусоидат намуд. Долонҳои транзитӣ ва хатсайрҳои интермодалӣ бунёд шуданд, ки имрӯз алоқаи кишварҳои ИДМ-ро бо Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон ва дигар давлатҳои ин минтақа таъмин мекунанд[2].

Бо мақсади ноилшавӣ ба Ҳадафҳои Рушди Устувор 9 «Таъсири инфрасохтори устувор, мусоидат ба раванди фарогиру

устувори саноатикунонӣ ва навоариҳои робитаҳои фаромарзӣ ва долонҳои нақлиётӣ муҳим арзёбӣ карда мешаванд. Вобаста ба ин чиҳати таъмини минбаъдаи рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар тадбирҳои зерин метавонанд барои фароҳам овардани инфрасохтори самаранок, бозғимод ва поянда ҳамчун унсури асосии занҷираи қавии таҳвилҳо манбаъҳои иловагии рушди соҳаро таъмин намоянд:

- бо мақсади рушди босуръати корхонаҳои саноатӣ мутобиқ намудани хатҳои роҳи оҳан, автомобилгард, ҳавоӣ ва тамоми намудҳои нақлиёт аз ҷумла, рушди намудҳои ғайрианъанавӣ ва махсуси алоқаи нақлиётӣ бо талаботи стандартҳои байналхалқӣ;

- сохтмони зиёда аз 50 км хати роҳи оҳани фаръии ба корхонаҳои саноатӣ баранда («Хуаксин Гаюр семент», «Моҳир семент», Минтақаи озоди иқтисодии «Суғд», Минтақаи озоди иқтисодии «Панҷ» ва дигар корхонаҳои бузурги саноатии бунёдшаванда);

- сохтмони 5 маркази логистикӣ нақлиётӣ, аз ҷумла дар шаҳри Душанбе, минтақаи Бохтар, ноҳияи Данғара, вилояти Суғд ва шаҳри Хоруғ;

- ташкили маркази иттилоотии логистикӣ дар шаҳри Душанбе пайваст ба шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ва минтақа;

- тавсеаи ҳамачонибаи шабақаҳои тамоми намудҳои нақлиёт ва такмил додани сохтори парки воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан, беҳсозии кори он чиҳати таъмини рушди саноатикунонии босуръати кишвар ва қонеъ намудани талабот ба хизматрасониҳои нақлиётӣ;

- татбиқи Созишномаҳои дучониба, бисёрҷониба ва

конвенсияҳои байналхалқӣ дар самти ҳамлу нақли автомобилӣ, роҳи оҳан ва ҳавой;

- сохтмони терминалҳои наздисарҳадӣ;
- сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат–Қарамик;
- сохтмони роҳи оҳани Колхозобод-Панчи Поён-сарҳади Ҷумҳурии Исломии Афғонистон;
- харидории ҳавопаймоҳо, аз ҷумла ҳавопаймоҳои боркаш[2].

Дар бозори муосири ҷаҳонӣ, ки Тоҷикистони соҳибистиклол ва соҳибхитиёр ба вай ворид шудааст, мувофиқи талаботҳои иқтисодии баъдииндустриалӣ муносибатҳои бозаргонӣ фаъолият доранд. Ба ҷойи бозори фурӯшандагон бозори истеъмолкунандагон фаъолият мекунад, ки дар вай истеъмолкунанда шахси аз ҳама муътабар аст, фикри вай ва хоҳиши вай қонун мебошанд. Акнун истеъмолкунанда на танҳо

моли хуб, балки моли аз ҳама бехтарини сифати баланд ва нархи паст доштаро хоҳиш дорад. Барои молро аз истеҳсолкунанда то ба истеъмолкунанда расонидан на танҳо кашондан, балки нигоҳдорӣ, ташкили намудҳои гуногуни хизматрасонӣ барои истеъмолкунанда, инчунин хизматрасониҳои баъди фурӯш бисёр муҳим мебошанд. Ташкили қаноатмандкунандаи ин чорабиниҳо сифати дастраскунии молро баланд мебардорад, ки дар натиҷа рақобатпазирии мол таъмин карда мешавад. Иҷрои ин корҳо ҷараёни логистикаи нақлиётро зарур мегардонад[3].

Дар асоси гуфтаҳои боло вазъият ва ҳолати хизматрасониҳои индексивии ҳаҷми боркашонӣ бо нақлиёти истифодаи умум дар мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил, ҳаҷми боркашонӣ бо ҳама намудҳои нақлиёт, боргардиш аз рӯи ҳамаи намудҳои нақлиёт, мусофиркашонӣ бо ҳамаи намудҳои нақлиёт дар ҷадвалҳои 1,2,3 ва ҷунин нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. - Индекси ҳаҷми боркашонӣ бо нақлиёти истифодаи умум дар мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил

(бо фоиз нисбат ба соли гузашта)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Тоҷикистон	99,2	94,2	111,3	116,0	127,4	116,9
Озарбойҷон	102,3	102,9	75,0	100,8	114,3	-
Арманистон	103,2	98,2	102,0	122,2	112,1	-
Белорус	104,8	93,7	93,0	99,4	-	-
Қазоқистон	102,9	103,6	102,0	100,7	105,0	-
Қирғизистон	103,3	103,6	78,0	115,8	129,9	-
Молдова	109,4	96,3	87,0	117,8	104,0	-
Русия	101,5	95,3	96,0	102,5	114	-
Туркманистон	103,0	103,0	101,0	103,0	103,0	-
Ўзбекистон	108,3	106,5	105,0	103,0	100,3	-
Украина	98,6	109,1	89,0	107,9	-	-

Сарчашма: Маҷмуаи омори нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. с.12

Чадвали 2. - Ҳаҷми боркашонӣ бо ҳама намудҳои нақлиёт

	Ҳама намудҳои нақлиёт <i>Все виды транспорта</i>	(ҳазор тонна – тысяч тонн)		
		аз он ҷумла:		
		роҳи оҳан <i>железнодорожный</i>	автомобилӣ ²⁾ <i>автомобильный²⁾</i>	ҳавоӣ <i>авиационный</i>
		в том числе:		
2018	89607,2	5348,1	84257,6	1,5
2019	85394,6	5798,8	79594,7	1,1
2020	85381,9	6305,3	79075,8	0,7
2021	94611,8	5709,9	88900,9	0,9
2022	113941,4	6104,2	107836,3	0,8
2023	120576,1	6451,0	114124,1	0,8

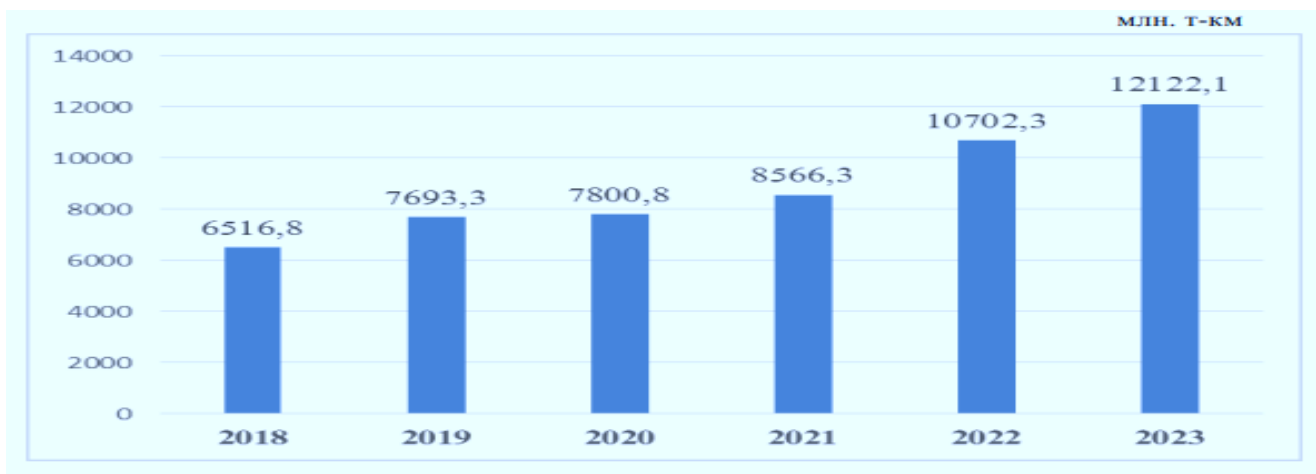
Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. с.12

Чадвали 3. - Боргардиш аз рӯи ҳамаи намудҳои нақлиёт

(млн, т-км)

	Ҳама намудҳои нақлиёт <i>Все виды транспорта</i>	аз он ҷумла:		
		в том числе:		
		роҳи оҳан <i>железнодорожный</i>	автомобилӣ ²⁾ <i>автомобильный²⁾</i>	ҳавоӣ <i>авиационный</i>
2018	6516,8	222,8	6289,7	4,3
2019	7693,3	231,7	7457,7	3,9
2020	7800,8	273,4	7525,6	1,8
2021	8566,3	253,2	8310,3	2,8
2022	10702,3	274,1	10426,3	1,9
2023	12122,1	303,9	11815,7	2,4

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. с.14

Расми 1. Боргардиш аз рӯи ҳамаи намудҳои нақлиёт

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. с.15

Ҷадвали 4. - Мусофиркашонӣ бо ҳамаи намудҳои нақлиёт

миллион мусофир

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ аз он ҷумла бо:	614,5	658,1	653,7	746,8	853,7	899,3
автомобилӣ	588,0	619,2	614,6	703,1	806,1	876,7
таксомотории сабукрав	14,6	16,2	19,2	23,7	26,1	
барқӣ	10,6	21,4	19,2	19,2	20,5	21,4
роҳи оҳан	0,5	0,6	0,4	0,4	0,5	0,5
ҳавоӣ	0,8	0,7	0,3	0,4	0,5	0,5

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. с.17

Бо вучуди дастовардҳо дар соҳаи нақлиёт, мушкилиҳои зерин боқӣ мемонанд:

- набудани марказҳои муосири логистикӣ ва инфрасохтори ба стандартҳои байналхалқӣ ҷавобгӯӣ;
- рушди нокифояи алоқаи ҳавоии маҳал ва инфрасохтори заминии онҳо;
- арзиши баланди тарифҳои боркашонӣ ва нақлиётӣ;
- мавҷуд набудани шабакаҳои марказҳои нақлиёти логистикӣ;
- рушди нокифояи низоми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар комплекси нақлиётӣ;

- истифода намудани имкониятҳои транзитӣ, хусусан дар соҳаи нақлиёти ҳавоӣ[2].

Тафаккури умумичаҳонӣ, амал кардан ба таври маҳаллӣ маъноӣ пеш аз ҳама, тамаркуз ба диди ҳамаҷонибаи занҷираи таъминот дар ягонагӣ ва номутобиқатии мушкилот ва равандҳои он мебошад. Дурнамои ҷаҳонии мушкилот ва зиддиятҳои логистикӣ боиси дарки онҳо мегардад, ки берун аз контексти муҳити беруна тасаввур кардан ғайриимкон аст[5].

Дар асл, сабаби асосии рушди логистика ҷаҳонишавии тиҷорат буд. Ҳамаи ширкатҳои бузург, амалан рушд мекунанд, мутаносибии тавсеаи тиҷорат дар хориҷи кишвар, густариши саноат бояд барои

чустучӯи доимии бозорҳо, усулҳои расонидан ва нигоҳдории молҳои гуногун устувор бошад. Логистика ба ин ҳадафҳо мувофиқ аст, гарчанде ки хароҷоти назарраси моддаҳоро талаб мекунад.

Савдои байналхалқӣ ҳар сол меафзояд ва рушд мекунад. Бо назардошти хусусиятҳои худ, барои ҳама шарикон муфид аст, аммо мутобиқат, логистикаи салоҳиятнок ва таҳияшуда, ки ба шумо имкон медиҳад, ки ба натиҷаҳои беҳтарин бо талафоти ҳадди аққал ноил шавед. Логистика имкон медиҳад, ки истеҳсолкунандагонро ба тағйир додани шароити тағйирёбанда дар бозори минтақавӣ ва ба мол мутобиқ созанд ва ба молҳо тағйир диҳад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки тақрибан 70% арзиши молҳои оддӣ хароҷоти дорои хусусияти логистика - бастабандӣ, нақлиёт ва нигоҳдории мол дар анбор мебошанд.

Бояд эътироф кард, ки сарфи назар аз ҷаҳонишавии низомҳои умумииктисодӣ, иқтисодии минтақаҳо афзоиш меёбад. Мутаносибан, ҳаракати зиёдшуда таҳвили калон молҳо бо зарари минималӣ талаб карда мешавад. Ва беҳтар аст, иқтисодиёти самти хизматрасониҳои логистикӣ баланд бардошта шавад, зеро сифат ва шумораи роҳҳо ва хатсайрҳои интиқол афзоиш меёбанд.

Ҷаҳонишавӣ ва логистикаи асосии тичорати замонавӣ буда, на танҳо манзараи иқтисоди ҷаҳонро, балки инчунин ба ширкатҳо имкониятҳои бисофиқа барои рушд ва тавсеа фароҳам меорад. Ҷаҳонишавӣ, ки ҳамчун раванди парвариши вобастагии кишварҳо ва хоҷагиҳои иқтисодӣ муайян шудааст, бозорҳои нав ва истеъмолкунандагонро ташкил медиҳад ва инчунин барои корхонаҳо мушкilot эҷод мекунад. Ҳамзамон, логистикаи байналхалқӣ, фарогирии тамоми ҷанбаҳои маҳсулот ва тақсими мол ва хизматрасониҳо воситаи калидии ширкатҳо мегардад, ки барои

мубориза бо мураккабии тичорати муосири ҷаҳонӣ мубориза мебарад.

Логистикаи байналхалқӣ як раванди ҳамаҷонибаест, ки банақшагирӣ, татбиқ ва назорати интиқоли мол ва хизматрасонӣ дар миқёси байналмилалиро дар бар мегирад. Он тамоми ҷанбаҳои мавод ва тақсими молро дар бар мегирад ва аз истеҳсол ва ба итмом расонидани истеъмолкунандаи ниҳой. Ҳадафи асосии логистикаи байналхалқӣ барои таъминоти самарабахш ва хизматрасонӣ, таъмини эътимоднокӣ ва кам кардани хароҷот мебошад.

Ҷанбаҳои асосии нақши логистика дар тичорати ҷаҳонӣ иборатанд аз:

Беҳтар намудани занҷирҳои таъминот: Логистикаи байналхалқӣ ба ширкатҳо кӯмак мекунад, ки занҷирҳои таъминоти онҳо, коҳиш додани хароҷоти аз ҳад зиёд ва баланд бардоштани самаранокӣ муносиб гардонда шавад. Ба ин интиҳоби оперативӣ ва роҳҳои амниятиро дар бар мегирад, ки моли заруриро дар вақти зарурӣ ва ҷои зарурӣ дошта бошанд дар бар гирад.

Кам кардани вақти таҳвил: Шароити ҷаҳонишавӣ ба зудӣ ва эътимодбахши мол таъмин менамояд. Логистикаи байналхалқӣ ба ширкат имкон медиҳад, ки вақти таҳвилро кам кунанд, ки ба истеъмолкунандагон ва рақобат дар бозори ҷаҳонӣ рақобат кунанд.

Инноватсияҳои технологӣ дар логистикаи байналхалқӣ: технологияҳои муосир, ба монанди Интернет ашё (ИТ), зеҳни сунъӣ (АИ) ва таҳлили иттилоотӣ, логистикаи рақамӣ васеъ карда шавад. Онҳо имкон медиҳанд, ки ширкатҳо дар вақти воқеӣ пайгирӣ кунанд, хатсайрҳоро оптимизатсия кунанд ва хатари талафот ва нокомро кам кунанд.

Логистикаи байналхалқӣ дар тичорати ҷаҳонӣ як алоқаи муҳим гардид, ба ширкатҳои ёрирасон дар бозори ҷаҳонӣ самаранокӣ ва рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ мебошад.

Хулоса карда метавон гуфт, ки ҷаҳонишавӣ ва логистикаи байналхалқӣ пешниҳод кардани ширкатҳои муосир бо имкониятҳои рушди номаҳдуд дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи асосиро пайдо кунанд. Фаҳмиши муҳимияти ҳамгирӣ ба бизнеси ҷаҳонӣ ва истифодаи муносиби хизматрасонии байналмилалӣ логистикӣ калиди муваффақият аст. Логистикаи байналмилалӣ барои оптимизатсия кардани занҷирҳои таъминот кӯмак мекунад, ки расонидани саривақтии молу хизматрасониҳоро таъмин кунанд ва хароҷотро кам кунанд.

Тавсеа ба сатҳи байналмилалӣ, шарикӣ ва сохтмони бренди ҷаҳонӣ ба

шарофати ин равандҳо амалӣ мегардад. Дониш ва истифодаи самараноки логистикаи байналмилалӣ қадами муҳим барои ба даст овардани муваффақият дар тичорати ҷаҳонӣ мебошад.

Ташаккул ва рушди инфрасохтори логистикӣ дар ояндаи наздик ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон хоҳад дод ки тамоми масъалҳои ҳамлу нақли молу маҳсулот, анборкунӣ, занҷираи таҳвили байналмилалӣ, ташкили марказҳои логистикӣ соҳавӣ ва ташаккули долонҳои транзитӣ дар асоси амалишавии СМР барои соли 2030 имкониятҳои мусоидро фароҳам хоҳад овард.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
3. Рауфӣ А. Логистикаи нақлиётӣ дар рушди робитаҳои берунаи нақлиётӣ-иқтисодии Тоҷикистон. // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии дар мавзӯи “Логистика ва афзалияти он дар рушди робитаҳои нақлиётӣ Тоҷикистон бо давлатҳои минтақа” // Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. 172 с.
4. Ҳикматов М.Н. Хизматрасониҳои логистикӣ: баъзе асосҳои назариявии рушди онҳо / М.Н. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023.- № 4-1 (38) – С. 235-245.
5. Ҳикматов М.Н. Рушди хизматрасониҳои логистикӣю нақлиётӣ ҷумҳурии тоҷикистон дар шароити рақамикунӣ иқтисодӣ / М.Н. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024.- № 1 (40). – С. 164-171.
6. Гаджинский А.М. Логистика. Учебник. 20-е изд. /А.М. Гаджинский. - М.: Издво «Дашков и К», 2012. - 484 с.
7. Григорьев М.Н. Логистика. Базовый курс: учебник. /М.Н. Григорьев. - М.: Юрайт, 2011. - 782 с
8. Қурбонализода Д.Т. Логистика. Китоби дарсӣ / Д.Т. Қурбонализода, А.Н. Нураллизода, А.М. Начмуддинов. – Душанбе, 2020. - 434 с.
9. Хабибуллоев Х.Х. Формирование механизма антикризисного управления развитием предприятий сферы услуг. /Хабибуллоев Х.Х., Нуриддинов Н.Ш.//Вестник Государственного университета коммерции. Душанбе: 2015. №3 (8), С. 27-33.-0,4 п.л. (авторских 0,2 п.л.).
10. Қурбонализода Д.Т. Smart transport systems and logistics. / Д.Т. Қурбонализода, // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналхалқӣ дар мавзӯи: “Муаммоҳои рушди ҳамгирӣ саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ”. -Душанбе. - 2022. - С,174-178.
11. Хабибуллоев Х.Х. Логистикаи нақлиётӣ (Китоби дарсӣ) /Хабибуллоев Х.Х., Душанбе : 2018. 415 саҳ.

12. Логистические услуги. URL: <http://bor-ger.ru/articles/45> (дата обращения: 05.06.2014).
13. Логистика: учебник / А.А. Гайдаенко, О.В. Гайдаенко. 3-е изд., стер. М.: Кнорус, 2011. 268 с.

Маълумот дар бораи муаллифон

Ҳикматов Муҳаммадназар Назруллоевич - докторнати PhD курси 3 – юми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 918-41-91-75, E-mail: muhamadhikmatov57@gmail.com

Қурбонализода Давлатали Таварали – докторнанти курси сеюми ихтисоси Идоракунии лоиҳаҳои Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734024. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ 44. Тел.: +992937507735, Email: davlatali.1998@mail.ru

Информация об авторах:

Хикматов Муҳаммадназар Назруллоевич – докторант PhD третьего курса Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. (+992) 918-41-91-75, E-mail: muhamadhikmatov57@gmail.com

Қурбонализода Давлатали Таварали – докторант третьего курса специальность «Управление проектами» Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, Адрес: 734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Айнӣ 44. Тел.: +992937507735, Email: davlatali.1998@mail.ru

Information about authors:

Hikmatov Mukhamadnazar Nazrulloevich - third course doctoral PHD, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: (+992) 918-41-91-75, E-mail: muhamadhikmatov57@gmail.com

Qurbonalizoda Davlatali Tavarali - third course doctoral student, specialty "Project Management" of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ainy Street 44. Tel.: +992937507735, Email: davlatali.1998@mail.ru

УДК: 330.123.6

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАРКЕТИНГИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ

Ҳамидзода М.Х.

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф аҳамияти фаъолияти маркетинги дар бозори хизматрасониҳои муосири таълимӣ таъкид намуда, инчунин ба фаъолияти хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ва нақши онҳо дар иқтисоди миллӣ таъкид менамояд. Дар баробари ин, муаллиф ташаккули бозори хизматрасониҳои таълимиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи давраҳо баррасӣ намуда, нақши давлатро дар ташаккули бахш баррасӣ менамояд. Хулоса, тавсияҳо оид ба ҷорӣ намудани хизматрасониҳои таълимӣ, ки ба эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон нигаронида шудаанд ва сатҳи касбии миллиро ба талаботи муосири бозори ҷаҳонии меҳнат мутобик мекунад, пешниҳод карда шуд.

Калидвожаҳо. Маркетинг, хизматрасонӣ, хизматрасониҳои таълимӣ, маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ, бозори хизматрасониҳои таълимӣ, бозори меҳнат.

Барои иқтибос: Ҳамидзода, М. Х. Ташаккул ва рушди маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ / М. Х. Ҳамидзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 446-453

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Ҳамидзода М.Х.

Аннотация. В данной статье автор подчеркивает важность маркетинговой деятельности на рынке современных образовательных услуг, а также акцентирует внимание на функционировании образовательных услуг в условиях рыночной экономики и их роли в национальной экономике. Наряду с этим, автором рассмотрено формирование рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан по периодам, подчеркивается роль государства в формировании сектора. В заключении, даны рекомендации по внедрению образовательных услуг, направленных на ориентацию на потребности потребителей и приведение национального профессионального уровня в соответствие с современными требованиями мирового рынка труда.

Ключевые слова. Маркетинг, услуги, образовательные услуги, маркетинг образовательных услуг, рынок образовательных услуг, рынок труда.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MARKETING OF EDUCATIONAL SERVICES

Hamidzoda M.H.

Annotation. In this article, the author emphasizes the importance of marketing activities in the market of modern educational services, and also focuses on the functioning of educational services in a market economy and their role in the national economy. Along with this, the author

examines the formation of the educational services market in the Republic of Tajikistan by period, emphasizes the role of the state in the formation of the sector. In conclusion, recommendations are given on the introduction of educational services aimed at focusing on the needs of consumers and bringing the national professional level in line with modern requirements of the global labor market.

Keywords: *Marketing, services, educational services, marketing of educational services, educational services market, labor market.*

Гузориши масъала. Шароити муосири муносибатҳои иқтисодӣ низоми хизматрасониҳои таълимиро барои боз ҳам ташаккулу рушд ва мувофиқсозии сатҳу сифати онҳоро ба бозори меҳнат тақозо менамояд. Аз ин ҷо, омӯзиш ва тақвияти масъалаҳои ташаккули маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ ҳамчун соҳаи калидии иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба саҳми маркетинг дар хизматрасониҳои таълимӣ олимону таҳқиқотчиёни хоричӣ ба монандӣ: Кассура Е.В., Захарова И.В., Завалко Н.А., Г.Д. Бухарова, Л.Д.Старикова, Артикбаева С.Ҷ., Гаврилов Д.В., Жуковская И.В., Коновалова И.А., Газаева Ф.М., Короткова Т.Л., Власов А.В., инчунин аз олимони ватанӣ Бойматов А.А., Мирсаидов А., Факеров Ҳ., ва дигарон асос гузоштаанд.

Мақсади мақола. Таҳқиқи ташаккули даврагии соҳаи маориф ва илм, хусусан хизматрасониҳои таълимӣ аз рӯи маблағгузориҳо ва гузаришҳои низомӣ. Дар асоси омӯзиш барои боз ҳам тақмили сатҳи сифати хизматрасониҳои таълимӣ чорӣ намудани пешниҳотод иникос мегардад.

Мухтавои асосии мавод. Аксари кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкардаи

замони мо аз ислоҳоту ҷалби маблағгузориҳои соҳаи маориф ва илм, хусусан аз хизматрасониҳои таълимӣ оғоз ёфта, дар таҷриба тасдиқи машаххаси худро ёфтаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ба рушду ташаккули соҳаи маориф ва илм равона шудааст, ки ин нишонаи дарки муҳимияти соҳаи мазкур аст. Бо назардошти ин сиёсат, тақмил ва амалисозии як қатор пешниҳодот дар сохтори хизматрасониҳои таълимӣ аз манфиат холи набуда, метавонад саҳми худро ба сифати кадрӣ расонида бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои зиёд мафҳуми хизматрасонии таълимӣ ҳамчун категорияи бозорӣ вучуд надошт. Рушди низоми маориф дар кишвар бо принципҳои комилан дигар асос ёфта, аз принципҳои хоси иқтисоди бозорӣ фарқ мекарданд. Баъдан, бо соҳибистиклол гаштани давлат, дар давраи бозсозӣ ва ноустувории иқтисодӣ, таваччуҳи давлат аз ин соҳа бо сабаби зарурати шадиди ҳалли мушкилотҳои сиёсӣ иқтисодии он давра кам шуда буд. Дар ин ҷо бамаврид аст ҳар як марҳилаҳои ташаккули хизматрасониҳои таълимиро муфассал дида бароем. (ҷадвали 1.)

Ҷадвали 1. - Марҳилаҳои ташаккули хизматрасониҳои таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Давра	Бозори хизматрасониҳои таълимӣ
Марҳилаи аввал (1991-1999)	Давраи инкишоф/гузариш
Марҳилаи дуюм (2000- 2010)	Ташаккул ва амалисозии низомҳо
Марҳилаи сеюм (аз соли 2011)	Давра бо пайдоиши шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ (донишгоҳҳои тадқиқотӣ, сайёҳӣ ва ғ.) хос аст.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Марҳилаи аввали ташаккули бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1991 то 1999 - ум идома ёфт. Ҳарчанд ин марҳиларо ҳамчун давраи инкишоф баррасӣ мекунанд, аммо боиси қайд аст, ки дар ин солҳо тамоми соҳаҳо ва хусусан маориф бӯҳрони ашадиро аз сар гузаронид. Ин боис гашт то тағйиротҳо ба таври кулӣ давра ба давра қабулу амалӣ карда шаванд. Аз ҷониби дигар ин давра ба ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои таълимии кишвар пояи мустақкам гардид, ба монанди: рушди бозори хизматрасониҳои таълимии муассисаҳои давлатию ғайридавлатии худмаблағгузори таҳсилоти касбӣ асос гузошта шуд. Кам шудани хароҷотҳои бучетии соҳа ба камшавии касри бучети давлатӣ ва ба рушди баҳши хизматрасониҳои таълимӣ саҳм гузошт.

Дар маҷмӯъ, сохтори таҳсилот ва ихтисосҳо ба таври назаррас тағйир ёфт. Гузариш ва рушди муносибатҳои бозорӣ талаботро ба иқтисодчиён ва ҳуқуқшиносон афзуд. Муфлисшавӣ ва барҳамхурии корхонаҳои миллӣ талаботро ба захираҳои меҳнати ихтисосҳои техникий дорони маълумоти олий ва миёнаи касбиро коҳиш дод. Қайд кардан ба маврид аст, ки моликияти зеҳнии давлати навбунёд дар ин марҳила бо сабаби кам будани сармоягузориҳои давлатӣ ба соҳаҳои маориф, инноватсия ва илм коҳиш ёфт.

Марҳилаи дуюми ташаккули бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2000 оғоз шуда, то соли

2010 идома ёфт. Дар ин давра баҳши маорифи кишвар аз ҳисоби муассисаҳои таълимии хусусӣ ва филиалҳои донишгоҳҳо хеле васеъ гардида, шаклҳои нави моликият дар соҳаи маориф пайдо шуданд : муассисаҳои ғайритиҷоратӣ, шаклҳои нави маблағгузорӣ (таълими кредитӣ, грантҳо ва ғ.) Ҳамзамон талабот ба мутахассисони илмҳои табиӣ ва техникий афзуд. Фаъолияти мақомоти давлатӣ дар идоракунии маориф, аз қабилӣ қабули қонунҳо - барномаҳо оид ба навсозии ислоҳоти маориф ва мутобик шудан ба бозори байналмилалӣ таълим як навъ ибтидо гузошт.

Яке аз барномаҳои бисёр саривақтӣ, ки Ҳукумати кишвар шурӯъ аз соли 2003 «Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» -ро барои соҳаи 2003-2007, ва солҳои 2007-2010, амалӣ гардонид, қадами устувори ин марҳила ба ҳисоб мерафт. [1.с.46] Дар ин марҳила тағйироти дигари хизматрасониҳои таълимӣ, ин гузариши муассисаҳои олиӣ касбии кишвар ба низомии муосири кредитӣ буд, ки яке аз вазифаҳои асосиаш мутобиксозии кадрҳо бо талаботи бозори байналмилалӣ меҳнат буд. Тавассути квотаҳои давлатӣ фиристодани донишҷӯёну олимони чавон ба таҳсил ва таҷрибаомӯзиҳо дар сатҳи хуб ҷоннок карда шуд. Инчунин кушодану ташкили филиалҳои донишгоҳҳои хориҷӣ, чалби мутахассисони хориҷӣ ва литсейҳо бо забонҳои таҳсилоташон гуногун нишонии рушди хизматрасониҳои таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Марҳилаи сеюм мӯътадилсозии бозор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2011 оғоз ёфт. Ин давра бо пайдоиши шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ (донишгоҳҳои таҳқиқотӣ, сайёҳӣ ва ғ.) хос аст. Дар марҳилаи охир донишҷӯ ва ниёзу талаботҳои ӯ ба таҳсилот дар мадди аввал гузошта шуда, ба донишҷӯ бештар ҳамчун муштарӣ муносибат мекунад. Дар шароити муосир мубориза барои донишҷӯ (мизоч) характери муносибатҳои рақобатӣ гирифта, торафт мавқеи муносибатҳои маркетингӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ намоён шуда истодааст.

Фазои ҷаҳонӣ, ки дар он захираҳо, одамон, ғояҳо тавассути сарҳадҳои миллӣ озодона ҳаракат мекунад, тамоюли бартаридоштаи замони муосир аст ва оқибати ин ташаккул наздикшавӣ, ҳамгирии низомҳои миллии ҷаҳони хизматрасониҳои таълимӣ мебошад. Ҳайати профессорон, омӯзгорон ва донишҷӯени Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаҳои байналмилалӣ фаъолона мубодила ва иштирок мекунад. Албатта анъанаҳо ва меъерҳои низомии таҳсилоти ҷаҳони муосир ба фазои таълимии мо ворид шуда, таъсири мусбӣи худро мерасонад.

Имрӯзҳо муносибат ба таҳсилот дар саросари ҷаҳон тағйир ёфта, хизматрасониҳои таълимӣ ҳамчун омилҳои муҳимтарин дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳисобида мешавад. Шахсият, дониш, малака ва қобилияти қабули қарорҳои ғайристандартӣ дар шароити босуръат ташаккулёбии иқтисодӣ ба арзиши асосии ҷомеа табдил меёбад. Ва маҳз рақобат қодир аст ҳамчун навъи фишанги маркетинг тавонад таҳсилотро ба гардиши сифатан нави рушд сайқал диҳад.

Маркетинги таълимӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар аҳамияти муҳим дорад:

➤ Маркетинг бо паҳн кардани ғояҳои пешрафта дар соҳаи маориф (таҳия ва ҷорӣ намудани

навоариҳо ва технологияҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ) зич алоқаманд аст;

➤ Рушди низомии маориф аз воситаҳои маркетингии истифодашуда вобаста аст (сифат ва дастрасии хизматрасониҳои таълимӣ аз васеъ будани ассортименти онҳо вобаста аст, бевосита ба болоравии сатҳи ҳаёти ҷомеа таъсир мерасонад);

Рушди маркетинги хизматрасониҳои таълимии пулакӣ (фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ ва хизматрасонӣ дар асоси тичорат). [8, с.11]

Айни замон истифодаи усулҳои муосири таҳлили бозори хизматрасониҳои таълимӣ барои ҷорӣ намудани шаклҳои самаранокӣ идоракунии муассисаи таълимӣ ва машғул шудан ба фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи маориф зарур аст. Фаъолияти инноватсионӣ бевосита аз ҷониби муассисаи таълимӣ амалӣ карда мешавад ва инчунин аз рушди иқтисодии инноватсионии дигар соҳаҳо вобаста аст. Инноватсия бо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, инчунин тарз ва усулҳои таълим дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ алоқаманд аст, ки натиҷаи фаъолияти эҷодӣ, татбиқи ғояҳо ва донишҳои навро бо мақсади истифодаи амалии онҳо мебошад. Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи маориф инчунин омӯзиши талабот ба хизматрасониҳои таълимӣ, рушди таҳқиқотҳои маркетингӣ ва истифодаи усулҳои муосири идоракунии молияро ташвиқ мекунад.

Фаъолияти инноватсионии маркетингӣ дар соҳаи маориф истифодаи самтҳои гуногуни таҳлили бозори хизматрасониҳои таълимӣ, идоракунии банақшаگیرӣ, талабот, муқаррар кардани нархҳо, ташкили пешбурд ва фурӯши инноватсияро дар бар мегирад. Сатҳи таҳқиқот ва пайдоиши инноватсия дар муҳити таълимӣ аз бисер омилҳо, аз ҷумла рушди бозорҳои таҳсилоти хориҷӣ вобаста аст. Барои ба даст овардани натиҷаҳои нави

илмӣ-техникӣ таҳия ва ҷорӣ намудани шаклҳои муосири ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи маориф, рушди инфрасохтори илмӣ-тадқиқотӣ ва инноватсионӣ ташвиқ карда мешавад. Ҳамгирой ба равандҳои инноватсионии ҷаҳонӣ бо мавҷудияти заминаи пешрафти илмӣ-технологӣ ва мутахассисони баландихтисос амалӣ карда мешавад.

Таъиноти хизматрасониҳои таълимӣ барои қонеъсозии талаботи шахсони алоҳида, гурӯҳ ва ҷамъият рағбат шудааст. [5, с.34]

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама марҳилаҳо тамоми имкониятҳои худро барои ҷалб ва амалисозии механизмҳои гуногуни

бозори хизматрасониҳои таълимии ҷаҳонӣ муосирро истифода намуда, таҳия ва ташкили раванди инноватсиониро дар соҳаи маориф яке аз мақсадҳои асосӣ худ қарор додааст. Ба усулҳои танзими соҳаи маориф метавон ташкили фазои мусоиди инноватсионӣ ба воситаи мукофотонидани муассисаҳои таълимии ба фаъолияти инноватсионӣ нигаронидашуда, ташаккули имич, эътибори мусбӣ маориф ва илм, инчунин маблағгузориҳои бучетии соҳаи илмӣ ва таълимӣ (ташаккули фармоишҳои давлатӣ, субсидия ва пешниҳоди грантҳо) дохил кард (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Харочоти бучети давлатӣ барои маориф дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2019	2020	2021	2022	2023
Харочоти бучети давлатӣ барои маориф, млн. сомонӣ	4338,6	4311,4	5259,9	6240,8	7110,9
ба ҳисоби ғоиз: ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)	5,5	5,2	5,2	5,4	5,4
нисбат ба харочоти бучети давлатӣ	18,2	17,4	17,9	17,7	17,2

Сарчашма: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024 (захираи электронӣ).[4]

Ҷуноне аз ҷадвали 2 бар меояд, харочоти соҳаи маориф ва илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол ба сол зиёд шуда, нишондиҳандаи мусбӣ диққати давлатӣ дар соҳаи мазкур ба ҳисоб меравад. Барои муқоиса, агар дар соли 2019 харочоти давлатӣ дар соҳаи маориф 4338,6 млн.сомониро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 7110,9 млн. сомонӣ баробар шудааст ё қариб 63% афзудааст.

Таҳия, татбиқ ва истифодаи навоарихо дар соҳаҳои гуногуни фаъолият аз рушди

маркетинги навоарихо дар соҳаи маориф вобаста аст. Ҷорӣ намудани навоарихо дар соҳаи маориф ва гузаронидани фаъолияти маркетингӣ бо мақсади рушди иқтисодии илмӣ-тадқиқотии кишвар ба тақсимооти байналмилалӣ меҳнат, амнияти давлат ва ҷолибияти сармоягузорӣ таъсир мерасонад.

Маркетинги соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ низоми илмӣ асоснокӣ ҷорабинҳои оид ба омӯзиши бозори хизматрасониҳои таълимӣ буда, муайян намудани талаботи истеъмолкунандагон, таҳияи

хизматрасониҳои мувофиқ ба ин талабот, пешниҳоди (таълиқи) онҳо ба истеъмолкунандагон ва дар ин асос ба даст овардани самараи меҳнат - ғоидаро таъмин мекунад. Мавриди қайд аст, ки воситаҳои асосии маркетинг дар соҳаи илм метавонанд реклама ва PR – афкори ҷамъиятӣ ҳисобида шаванд.[6, с.82]

Бисёр зарур аст, ки ба интиҳоби истеъмолкунанда – истифодабарандаи хизматрасонӣ тавонанд муассисаҳо бо истифодаи вазифа ва ҷорабиниҳои маркетингӣ ба тафаккури ҷамъиятӣ таъсир расонид. Мо дар расми 1 раванди истифода ва амалисозии маркетингро дар соҳаи таълим пешниҳод кардем, ки нақши онро равшантар иникос менамояд. (расми 1).

Расми 1. Маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ

Таҳқиқоти маркетингӣ барои ташаккули ҳадафҳо, стратегия ва миссия мутаносиби муассисаи таълимӣ, яъне банақшагирии фаъолияти ташкилот аҳамияти калон дорад. Пеш аз банақшагирии маркетингӣ муайян ва таҳқиқи масъалаҳои марбут ба маркетинг дар назди муассисаи таълимӣ (таҳлили бозорҳо, макроиқтисод, вазъи дохилӣ, ҷомеа, рақибон ва ғайра.) аҳамияти муҳим дорад. Истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимӣ дар раванди интиҳоб на танҳо ба барномаҳои таълимӣ, балки ба мавқеи

ҷойгиршавӣ ва дастрасӣ ба нақлиёти ҷамъиятиро низ ба эътибор мегиранд[3].

Ҳамин тариқ, дар раванди таҳқиқот мо ба ҳулосае омадем, ки дар муассисаҳои хусусан таълимӣ – тахассусӣ ва касбӣ ташкили бахши робитаҳои маркетингӣ дар назди муассиса, ки дар оғоз метавонад аз 3-5 мутахассис иборат бошад ташкил кардан лозим аст.

Дар низоми муосири маориф, маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ ҷузъи ҳатмии технологияҳои таълимӣ мебошад. Хизматрасонии таълимӣ ба сифати таълим ба таври назаррас таъсир мерасонад, аммо

маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ, ба монанди маркетинги ҳама гуна маҳсулоти дигар, хусусиятҳои худро дорад. Ин хусусиятҳо ба хусусиятҳои хизматрасониҳои таълимӣ, бозори хизматрасониҳои таълимӣ ва хусусиятҳои соҳаи маориф вобастаанд [8].

Маркетинги муосири хизматрасонии таълимӣ моҳияти бисерчанба аст ва аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ карданро талаб мекунад. Маркетинги хизматрасониҳои таълимиро метавон ҳамчун як намуди маркетинг баррасӣ кард. Низоми муосири таълими ватанӣ низоми фазой-тақсимшуда мебошад. Барои омӯзиши чунин низомҳо геомаркетинг истифода мешавад. Аз ин рӯ, маркетинги муосири хизматрасониҳои таълимӣ бояд унсурҳои технологияи геомаркетингро дар бар гирад, дар ҳолатҳое, ки сухан дар бораи алоқаи фазой ё таҳқиқот меравад [6].

Маркетинги пурмазмуни хизматрасониҳои таълимӣ дар асоси технологияҳои иттилоотӣ ва моделҳои иттилоотӣ сохта мешавад. Концептуалӣ, маркетинги хизматрасонии таълимӣ дар асоси равиши системавӣ ва таҳлили системавӣ сохта шудааст. Ин маънои онро дорад, ки он бояд аз ҷиҳати технологӣ ҳамчун маҷмӯи технологияҳои ба ҳам алоқаманд, ки дорои хусусияти эмерджентӣ мебошанд, сохта шавад.

Дар айни замон, хизматҳои таълимии электронӣ васеъ истифода мешаванд. Табиист, ки ин дар рушди маркетинг инъикос меёфтааст.

Дар маҷмӯъ, маркетинги хизматрасонии таълимӣ ба гирифтани дониш ва ташаккули захираҳои иттилоотии таълимӣ нигаронида шудааст. Истифодаи маркетинг дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ зарурати объективии баланд бардоштани сифати таълим ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ мебошад. Дар айни замон, маркетинги хизматрасониҳои таълимӣ хусусияти худро дорад, ки бояд ба назар гирифта шавад.

Маркетинги хизматрасонии таълимӣ як низоми динамикӣ мебошад, ки мувофиқи рушди технологияҳои иттилоотӣ навсозӣ ва навсозӣ талаб мекунад[6].

Хулоса: Аз ин рӯ мо пешниҳод мекунем, ки шӯъбаи робитаҳои маркетингӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ ташкил карда шавад ва вазифаҳои зеринро дар бар гирад:

1. Кор бо сомонаҳои дохилу хориҷӣ (пешниҳоди маълумотҳо - дарстовардҳо, чорабиниҳо, пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии нав ва ғ.);

2. Кор бо волидон ва сарпарастони хонандагон (истифода аз робитаҳои шахсӣ барои ҳавасманд ва таъсири эҳсосотӣ расонидан, сипосгузори намудан барои саҳм доштанишон дар тарбияи хуби фарзандашон);

3. Ташкил ва назорати иҷроиши чорабиниҳои маркетингӣ (тарғибу ташвиқ, истифодаи рекламаи ниҳой – ба монанди ташкил ва ҷашни рӯз ё рӯзҳои донишгоҳ ва ё муассиса, ки дар ин рӯзҳо метавон бо даъвати иштироки шахсони маъруфи ҷомеа вобаста ба ишғоли вазифа, корчалонӣ ё дилхоҳ шахси саҳмдошта дар соҳаи муайяни наздик ба таҳассус ва касбҳои таълимӣ ба роҳ монд);

4. Кор бо афкори ҷамъиятӣ (PR) дар раванди алоқаҳои маркетингӣ истифода аз имкониятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои нав ё маълумотдиҳии навоариҳо, ки дар шароити кунунӣ ҳамаи соҳаҳо бо пешниҳоду амалисозии навгониҳо метавонанд тобовар ба рақобат бошанд.

5. Ташкил ва амалисозии робитаҳои

дохилӣ (чамъоварии маълумотҳо оид ба таклифу пешниҳодҳо ва арзу дархостҳои қарордону донишҷӯён, ки ҳамчун сарчашма барои қабули қарорҳои навоари ба қонеъсозии талаботҳои муосир равонашуда асос мегузорад);

б. Ташк или муосири робитаҳои дохилӣ (ташкили шабакаи локалӣ – умумӣ ва ҳуҷҷатгузори

электронӣ, инчунин ворид намудани шакли электронии чадвали машғулиятҳо, санҷиш, имтиҳонот ва дигар маълумотҳои зарурии ғаврии тағйирёбанда).

Вобаста ба пешниҳодоти зикршуда, мо қўшиши то ҳади ниҳои кам қардани истифодаи шаклҳои классикии алоқаву робитаҳоро дар низоми маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсадгузорӣ намудем.

Адабиёт

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Душанбе-2021. С-64. Захираи электронӣ: <https://neftegaz.ru/tech-library/economy/146805-blagosostoyanie/> санаи муроҷиат: 12.09.2024
2. Захарова И. В. Маркетинг образовательных услуг / И.В. Захарова. – Ульяновск: УЛГТУ, 2008. – 170 с. - ISBN 978-5-9795-0289-2 Образовательный маркетинг//Образовательный портал «Справочник». Захираи электронӣ: https://spravochnick.ru/marketing/obrazovatelnyy_marketing/ (дата обращения: 25.09.2024).
3. Завалько Н.А. Специфические особенности образовательных услуг в аспекте маркетинговых отношений. Креативная экономика. — 2011. — № 6 (54). — с. 80-84. Захираи электронӣ: https://spravochnick.ru/marketing/marketing_v_sfere_obrazovaniya_nauki_i_tvorchestva/
4. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2024
5. Манакоев А. Ф., Синица К. М. Электронные научно-образовательные пространства и перспективы их развития в контексте поддержки массовости и непрерывности // Управляющие системы и машины. 2012. №. 4. С. 83-92.
6. Ожерельева Т.А. Развитие маркетинга образовательных услуг // ПНиО. 2014. №4 (10). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-marketinga-obrazovatelnyh-uslug> (дата обращения: 07.10.2024)
7. Цветков В.Я. Геомаркетинг: Прикладные задачи и методы. М.: Финансы и статистика, 2002. 240 с.
8. Kassura E. V. Co-creation value as a new trend in innovative marketing / E.V. Kassura, I. N. Trefilova // Modern science. 2016. – Vol. 11 – P. 38.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳамидзода Манучеҳр Хурсанд – ассистент – унвонҷӯи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5. Тел.: +992801992020, E-mail: mkhamidzoda@inbox.ru

Сведения об авторе:

Ҳамидзода Манучеҳр Хурсанд – ассистент - соискатель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5. Тел.: +992801992020, E-mail: mkhamidzoda@inbox.ru

Information about the author:

Hamidzoda Manuchehr Khursand - an assistant the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k. Borbad 48/5 . Tel.: +992801992020, E-mail: mkhamidzoda@inbox.ru

УДК: 339.91(575.3)

ИННОВАТСИЯ, НАМУДҶОИ ИННОВАТСИЯ ВА АҶАМИЯТИ ОН ДАР ХИЗМАТРАСОНИИ САЙЁҶӢ**Нуров Ғ.М.**

Аннотатсия. Дар шароити рақобатпазири тиҷорати имрӯза, бо технологияи рӯзафзун ва тағйирёбанда ва таъсири ҷаҳонишавӣ, инноватсия барои тамоми муассисаҳо як мафҳуми муҳими табдил ёфтааст ва аҷамияти ин консепсия, бахусус дар солҳои охир, босуръат афзоиши ёфтааст.

Инноватсия инчунин дар бораи равандҳои нав ва роҳҳои нави корҳо аст, ки шояд барои муштариён возеҳ набошанд, аммо барои расонидани хидматҳо ва маҳсулоте, ки ба муштариён ниёз доранд, арзиши назаррасро илова меkunанд. Инноватсия пас аз як давраи назаррас пас аз ихтироъ, ки ҳалли мушкилот аст, ба амал меояд; Инноватсия татбиқи бомуваффақияти ҳалли тиҷорат мебошад. Назари анъанавии инноватсия таҳияи стратегияҳо ва таъсиси равандҳо ва системаҳо барои мусоидат ба эҷоди маҳсулот, хидматҳо, равандҳо ва зояҳои нав ё такмилёфта, ки барои ва рушди ширкат заруранд.

Соҳибкориҳои инноватсиониро Дэвидссон чунин таъкид мекунад: «Соҳибкорӣ раванди истифодаи имкониятҳои мебошад, ки дар муҳити зист вучуд доранд ё тавассути инноватсия бо мақсади эҷоди арзиши ба вучуд меоянд». Он аксар вақт эҷод ва идоракунии корхонаҳои нави тиҷорӣ аз ҷониби як шахс ё гурӯҳро дар бар мегирад. Инноватсия аз нуқтаи назари дигар, ин қобилияти татбиқи ҳалли созанда ба ин мушкилот ва имкониятҳо барои беҳтар ё ганӣ гардонидани ҳаёти одамон мебошад. Инноватсия барои татбиқи самараноки сайёҷӣ нақши муҳим мебозад. Барои пеишбурди ҳама гуна тиҷорат дар ҷаҳони муосир аз инноватсия ва пеишрафти технологӣ дур мондан ногузир аст.

Калидвожаҳо: сайёҷӣ, фаъолияти сайёҷӣ, инноватсия, ҷаҳонишавӣ, соҳибкорӣ, муҳити тиҷорат, пеишрафти технологӣ.

Барои иқтибос: Нуров, Ғ. М. Инноватсия, намудҳои инноватсия ва аҷамияти он дар хизматрасонии сайёҷӣ / Ғ. М. Нуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 454-463.

ИННОВАЦИИ, ТИПЫ ИННОВАЦИЙ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГАХ**Нуров Г.М.**

Аннотация. В современной конкурентной бизнес-среде, с постоянно меняющимися технологиями и влиянием глобализации, инновации стали важной концепцией для всех институтов, и важность этой концепции быстро возросла, особенно в последние годы.

Инновации также касаются новых процессов и новых способов выполнения вещей, которые могут быть неочевидны для клиентов, но которые добавляют значительную

ценность для предоставления услуг и продуктов, в которых нуждаются клиенты. Инновации происходят спустя значительный период времени после изобретения, решающего проблему; Инновации — это успешная реализация бизнес-решения. Традиционное представление об инновациях — это разработка стратегий и создание процессов и систем для содействия созданию новых или улучшенных продуктов, услуг, процессов и идей, которые необходимы для роста и развития компании.

Дэвидссон определяет инновационное предпринимательство следующим образом: «Предпринимательство — это процесс использования возможностей, которые существуют в окружающей среде или возникают посредством инноваций, с целью создания ценности». Оно часто подразумевает создание и управление новыми деловыми предприятиями отдельным лицом или группой. С другой точки зрения, инновации — это способность применять творческие решения к этим проблемам и возможностям для улучшения или обогащения жизни людей.

Инновации играют важную роль в реализации эффективного и продуктивного туризма и туристической деятельности. В современном мире неизбежно оставаться в стороне от инноваций и технологического прогресса, чтобы вести любой бизнес.

Ключевые слова: туризм, туристическая деятельность, инновации, глобализация, предпринимательство, бизнес-среда, технологический прогресс.

INNOVATION, TYPES OF INNOVATION AND ITS IMPORTANCE IN TOURISM SERVICES

Nurov G.M.

Abstract. *In today's competitive business environment, with ever-changing technology and the impact of globalization, innovation has become an important concept for all institutions, and the importance of this concept has grown rapidly, especially in recent years.*

Innovation is also about new processes and new ways of doing things that may not be obvious to customers, but that add significant value to delivering the services and products that customers need. Innovation takes place after a significant period of time after an invention that solves a problem; Innovation is the successful implementation of a business solution. The traditional view of innovation is the development of strategies and the establishment of processes and systems to facilitate the creation of new or improved products, services, processes, and ideas that are necessary for the growth and development of a company.

Davidsson defines innovative entrepreneurship as follows: "Entrepreneurship is the process of exploiting opportunities that exist in the environment or arise through innovation in order to create value." It often involves the creation and management of new business ventures by an individual or group. Innovation, from another perspective, is the ability to apply creative solutions to these problems and opportunities to improve or enrich people's lives.

Innovation plays a significant role to implement effective and productive tourism and touristic activities. It is inevitable to stay away from innovation and technological advancement in the modern world to run any business.

Key words: *tourism, touristic activities, innovation, globalization, entrepreneurship, business environment, technological advancement.*

Гузориши масъала. Дар чаҳони муосир, ки ба тағйироти босуръат хос аст, инноватсия ҳамчун як омили калидии рушд ва рақобатпазирӣ шинохта шудааст. Ин мафҳум барои соҳаи сайёҳӣ, ки ба тамоюлҳо ва интизориҳои сайёҳон ба таври динамикӣ муносибат мекунад, аҳамияти махсус дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқоти як қатор олимони аз ҷумла, Aksoy A., Demirel E. T., Ayyagari M., Demirgüç-Kunt A., Maksimovic V., Damanpour, F., Sanchez-Henriquez F., Chiu H. H., Okpara F. O., Thompson J. D. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола аз омӯзиши инноватсия, намудҳои инноватсия ва аҳамияти он дар хизматрасонии сайёҳӣ иборат аст.

Муҳтавои асосии мавод. Сайёҳӣ як соҳаи фарогир буда, ба бисёр соҳаҳои дигари иқтисодӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, баҳрабардорӣ аз инноватсия метавонад ба баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, ҷалби сайёҳони бештар ва дар ниҳоят ба таҳкими иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Дар мавриди Тоҷикистон, ки як кишвари дорои иқтисодии бузурги сайёҳӣ мебошад, аҳамияти ин мавзӯ бениҳоят баланд аст. Иқтисодӣ кишвар метавонад тавассути инноватсия дар соҳаи сайёҳӣ як такони муҳим гирад. Инноватсия метавонад ба:

Татбиқи технологияҳои нав дар сохтмони меҳмонхонаҳо, роҳҳо ва дигар инфрасохтори сайёҳӣ.

Истифодаи платформаҳои рақамӣ барои брон кардани хизматрасонӣ, таҷрибаи фармоишӣ ва фароҳам овардани иттилооти дақиқ.

Эҷоди маҳсулоти нави сайёҳӣ, ки ба талаботи гуногуни бозор ҷавобгӯ бошанд.

Татбиқи усулҳои экологӣ дар фаъолияти сайёҳӣ, ки ба ҳифзи табиат ва фарҳанги маҳаллӣ мусоидат кунанд.

Афзоиши даромадҳо аз сайёҳӣ, эҷоди ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум.

Он ба таҳқиқи мафҳумҳои асосии инноватсия, татбиқи он дар соҳаи сайёҳӣ ва имконоти рушди устувори соҳа мусоидат мекунад. Ин мавзӯ махсусан барои Тоҷикистон аҳамияти калон дорад, зеро он метавонад ба рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ, беҳтар намудани сатҳи хизматрасонӣ ва ҷалби сайёҳони бештар мусоидат намояд. Аз ин рӯ, таҳқиқи ин мавзӯ барои пешбурди соҳаи сайёҳӣ ва умуман иқтисоди Тоҷикистон аҳамияти калидӣ дорад.

Профессори маркетинги Донишгоҳи Ҳарвард Теодор Левитт қайд мекунад, ки инноватсия равишҳо ва амалияҳои навро нисбати камбудихое, ки дар дохили ширкат дида мешаванд, татбиқ мекунад [7].

Улижин ва Браун (2001) баъзе таърифҳои инноватсияро чунин баррасӣ карданд: Инноватсия чизи нав эҷод мекунад ва онро дар бозор бомуваффақият татбиқ мекунад. Инноватсия бо равандҳо, маҳсулот ва хизматҳо ва технологияҳо сарукор дорад [3].

Инноватсия дар байни сиёсатмадорон, роҳбарони ширкатҳо ва оммаи дорои аҳамияти мусбат дорад. Он бо пешравии ҷомеа, афзоиши иқтисодӣ, самаранокии натиҷаҳо алоқаманд аст [4].

Тамоюли инноватсионӣ маҷмӯи ҳамаи барномаҳои инноватсионӣ дар дохили ширкат мебошад. Ин намуди раванд фаъолияти стратеги дорад, зеро самти навоварона ба ширкатҳо роҳнамои нави наздик шудан ба бозорро пешкаш мекунад [9]

Тамоюли инноватсионӣ маҷмӯи барномаҳои инноватсионӣ дар дохили як ширкат мебошад, ки фаъолияти стратеги онро муайян мекунад. Ин раванд ба ширкатҳо роҳи наvero барои наздик шудан ба бозор пешкаш мекунад, ки барои мутобиқ шудан ба тағйироти доимии талаботи муштарӣ ва

рақобат зарур аст. Татбиқи инноватсия барои ширкатҳои сайёҳӣ ҳалқунанда аст, зеро имкон медиҳад, ки арзиши маҳсулот ва хидматҳои онҳо афзоиш ёбад, қонеъгардонии муштариён беҳтар гардад ва дар рақобат бо ширкатҳои дигар бартарӣ пайдо шавад. Тавре ки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, тамоюли инноватсионӣ мусоидат ба рушди устувор, кам кардани харочот ва афзоиши ҳиссаи бозор мекунад. Хусусан дар соҳаи сайёҳӣ, ки ба тамоюлҳои бозор ва талаботи муштариён хеле ҳассос аст, татбиқи инноватсия ҳаётан муҳим мебошад. Ин татбиқ на танҳо ба беҳтар кардани хидматҳои пешниҳодшуда ба сайёҳон, балки ба рафъи омилҳои хатар ва таъмини устуворӣ низ нигаронида шудааст. Ширкатҳои сайёҳӣ бояд дарки динамикии бозор ва ниёзҳои муштариёноро дошта бошанд ва барои муваффақият дар бозори рақобатпазирӣ ҷаҳонӣ тамоюли инноватсиониро дар ҳамаи ҷанбаҳои фаъолиятҳои истифода баранд. Аз ин рӯ, татбиқи барномаҳои инноватсионӣ ҳам барои рушди ширкат ва ҳам барои баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии сайёҳӣ хеле зарур аст.

Раванди эҷоди як ҳалли маҳсулот ё хидмате, ки арзиши назарраси нави муштариёноро таъмин мекунад. Раванд аз интихоби муштарӣ ва бозор оғоз шуда, муайян кардан ва бартарият додани имкониятҳоро дар бар мегирад ва бо эҷоди маҳсулот ё хидмати инноватсионӣ анҷом меёбад.

Инноватсия- фикр, амал ё объектест, ки аз ҷониби шахс ё дигар муассиса ё ташкилот қабул карда мешавад. Новобаста аз он ки ин фикр "объективӣ" аст ё не, аҳамияти муҳим дорад [8]

Инноватсия, ки ҳамчун фикр, амал ё объекте, ки аз ҷониби шахс, муассиса ё ташкилот қабул мешавад, на танҳо як мафҳуми назариявӣ, балки як нерӯи пешбаранда дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Инноватсия метавонад дар

шаклҳои гуногун зуҳур ёбад: аз як идеяи оддӣ, ки дар натиҷаи мушоҳида ба вучуд омадааст, то технологияи мураккабе, ки барои ҳалли мушкилоти глобалӣ сохта шудааст. Аҳамияти инноватсия дар он аст, ки он қодир аст, ки вазъи мавҷударо тағйир диҳад, имкониятҳои навро ба вучуд орад ва ба беҳтар шудани ҳаёт ва фаъолияти инсонҳо мусоидат намояд.

Муҳим аст, ки дарк намоем, ки инноватсия на танҳо ба соҳаи технология маҳдуд нест. Он метавонад дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсонӣ, аз ҷумла дар санъат, маориф, тиб, кишоварзӣ ва, албатта, дар соҳаи сайёҳӣ татбиқ гардад. Инноватсия дар соҳаи сайёҳӣ, масалан, метавонад дар шакли маҳсулоти нави сайёҳӣ, хидматҳои беҳтар, усулҳои нави маркетинг, ё таҷрибаҳои нави саёҳат зоҳир гардад. Инноватсия, новобаста аз "объективӣ" будани он, дорои аҳамияти бузург аст, зеро қабули он аз ҷониби шахс ё ташкилот, ба ҷараёни тағйирот оғоз мебахшад ва муваффақияти минбаъдаро таъмин мекунад. Аз ин рӯ, ҷомеа бояд аз инноватсия пуштибонӣ намояд, то ҳамаи манфиатҳои онро ба даст орад. Муассисаҳо бояд фазое фароҳам оваранд, ки дар он идеяҳои нав арзиш дошта бошанд ва татбиқи онҳо дастгирӣ шавад, зеро маҳз тавассути инноватсия метавон ба рушди устувор ва беҳбудӣ доимии ҷомеа ноил шуд.

Вақте ки мо мафҳуми инноватсияро дар адабиёт таҳқиқ мекунем, мебинем, ки танҳо навоарӣ ё ихтироъ нест. Навоарӣ танҳо ихтироъ нест, равандест, ки дар натиҷаи рақобат барои такмил додани технология, молия ва ширкат ба вучуд омадааст [15].

Мутолиаи амиқтари адабиёт дар бораи мафҳуми инноватсия моро ба хулосае мерасонад, ки он на танҳо ба навоарӣ ё ихтироъ маҳдуд намешавад. Ин як хатои маъмул аст, ки инноватсияро танҳо бо ихтирооти нав муаррифӣ кунем. Дар асл, инноватсия раванди хеле мураккаб ва

дилпазир аст, ки дар натиҷаи рақобат барои такмил додани технология, молия ва фаъолияти умумии ширкат ба вучуд меояд. Ин маънои онро дорад, ки инноватсия як навъ “вокуниши” зинда ба шароити тағйирёбандаи бозор ва ниёзҳои муштариён мебошад.

Рақобат дар бозор ширкатҳоро водор месозад, ки доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои беҳтар кардани маҳсулот ва хидматҳои худ бошанд. Онҳо мекушанд, ки хароҷотро кам кунанд, самаранокии худро баланд бардоранд ва ба талаботи муштариён дар сатҳи баландтар ҷавоб гӯянд. Дар ин ҷараён, ширкатҳо маҷбур мешаванд, ки ба инноватсия рӯй оранд.

Инҳо ба таҳияи маҳсулоти нав, истифодаи технологияҳои нав дар истеҳсолот ё хидматрасонӣ нигаронида шудаанд. Масалан, ширкатҳои сайёҳӣ метавонанд ба истифодаи платформаҳои онлайн, барномаҳои мобилӣ ё воситаҳои воқеияти виртуалӣ барои беҳтар кардани таҷрибаи сайёҳон рӯй оранд.

Инҳо ба эҷоди усулҳои нави маблағгузорӣ, кам кардани хароҷот, ё истифодаи самараноки сармоя алоқаманданд. Масалан, ширкатҳо метавонанд ба истифодаи технологияҳои блокчейн барои таъмини амнияти транзаксияҳои молиявӣ ё дарёфти сармоягузoron тавассути платформаҳои краудфандинг рӯй оранд.

Инҳо ба тағйири сохтори ташкилот, татбиқи усулҳои нави идоракунии, ё беҳтар кардани равандҳои дохилӣ нигаронида шудаанд. Масалан, ширкатҳо метавонанд ба татбиқи усулҳои идоракунии лоиҳавӣ, ташкили гурӯҳҳои корӣ ё тақвияти малакаҳои кормандон тавачҷӯх зоҳир намоянд.

Аз ин рӯ, инноватсия танҳо як ихтироъ нест, балки як раванди доимист, ки ширкатҳоро ба такмил ва пешрафт водор месозад. Ин раванд аз рақобат барои беҳтар кардан, мутобиқ шудан ба тағйирот ва қонъ гардонидани талаботи муштариён ба вучуд меояд. Дар соҳаи сайёҳӣ, ки тағйирот зуд рух

медиханд, инноватсия барои муваффақияти ширкатҳо бениҳоят муҳим аст.

Таҳия ва қабули ғояҳои нав аз ҷониби ширкат инноватсия номида мешавад [4]. Инноватсия ғояҳои навест, ки маҳсулот ва хидматҳои нав, истифодаи нави маҳсулоти мавҷуда, бозорҳои нави маҳсулоти мавҷуда ё усулҳои нави маркетингро дар бар мегиранд.

Калимаи инноватсия аз латинии "innovatus" гирифта шудааст. Маънои он «оғози истифодаи усулҳои нав дар муҳити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маъмурӣ»-ро дорад. Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ бо вожаҳои чун "инноватсия" ва "навсозӣ" ифода мешавад, аммо истилоҳест, ки маънои онро бо як вожа баён кардан хеле васеъ ва душвор аст. Аз тарафи дигар, «навоарӣ» ва «навсозӣ» ба ҷуз аз мафҳуме, ки кӯшиш мешавад, бо вожаи «навоарӣ» ифода шавад, ба мафҳумҳои дигаре оварда мерасонад. Аз ин рӯ, "инноватсия" як вожаи техникӣ маҳсуб мешавад ва барои ҳамгироии он ба забони тоҷикӣ муфид аст, мисли калимаи "технология" [10].

Доштани инноватсия барои ҳама корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо муҳим аст. . Чор намуди инноватсия вучуд дорад: инноватсияи маҳсулот, инноватсияи равандҳо, инноватсияи маркетингӣ ва инноватсияҳои ташкилотӣ. Инноватсияи маҳсулот ва равандҳо бо мафҳуми инноватсияи маҳсулоти технологӣ ва инноватсияи равандҳои технологӣ зич алоқаманданд. Инноватсияи равандҳо татбиқи усули нав ё ба таври назаррас такмилёфтаи истеҳсолот ё тақсимот мебошад. Инноватсияҳои маркетингӣ татбиқи усули нави маркетинг мебошад, ки тағйироти назаррасро дар тарҳрезии маҳсулот, бастабандӣ, ҷойгиркунии маҳсулот, таблиғи маҳсулот ё нархгузорӣ дар бар мегирад. Инноватсияи ташкилӣ татбиқи усули нави ташкилӣ дар амалияҳои тижорати ширкат, ташкили ҷои кор ё робитаҳои беруна мебошад.

Даманпур [4] се намуди инноватсияро зикр мекунад: Инноватсияи идоравӣ - инноватсияҳои техникӣ, инноватсияи равандҳо - инноватсияи маҳсулот ва инноватсияи радикалӣ - инноватсияҳои афзоянда. Инноватсияи техникӣ ба маҳсулот, хидматҳо ва технологияҳо дар раванди истеҳсолот дахл дорад ва ба фаъолияти асосии ширкат дахл дорад ва ба маҳсулот ё раванд тамаркуз мекунад. Инноватсияи идоравӣ сохтори ташкилотӣ ва равандҳои идоравиро дар бар мегирад. Ин намуди инноватсия бавосита ба фаъолияти асосии ташкилот ва бевосита ба идоракунии ин фаъолиятҳо алоқаманд аст. Инноватсияи маҳсулот бо маҳсулот ё хидматҳои нав барои коней кардани ниёзҳои бозор муаррифӣ мешавад. Ин нави инноватсия дар маҳсулот ё хидматҳои нав дар бозор ба манфиати муштарӣ инъикос меёбад. Инноватсияҳои равандҳо унсурҳои нав мебошанд, ки дар равандҳои мухталифе, ки дар сатҳи ташкилотӣ амалӣ мешаванд, пайдо мешаванд. Қабули инноватсияҳо ва равандҳои маҳсулот дар марҳилаҳои гуногуни рушди ширкат гуногун аст. Инноватсияи радикалӣ аз нав концептуалии бунёдии ширкатро ифода мекунад. Чунин инноватсияҳоро тавассути се марҳила ба даст овардан мумкин аст: маҳсулот (ғояҳои нав ё технология), раванд (усулҳои пешниҳоди маҳсулот ва хидматҳои нав ба истеъмолкунандагон) ва маҷмӯи ду марҳилаи дар боло зикршуда. Инноватсияи афзоянда маъноӣ такмил додани маҳсулот, хидматҳо ва равандҳои мавҷударо дорад [4].

Се намуди асосии инноватсия (раванд, маҳсулот/хизмат ва стратегия) вучуд доранд, ки ҳар кадоми онҳо метавонанд дар дараҷаи инноватсия (радикалӣ ва афзоянда) ва таъсир (нодавомнокӣ ва давомнокӣ) фарқ кунанд (Baker, 2002).

Йозеф Шумпетер, иқтисоддон ва сиёсатшиноси барҷастаи Австриягӣ дар назарияи инноватсия, инноватсияҳоро ба панҷ гурӯҳ тасниф кардааст; (1) чорӣ

намудани маҳсулот ва хидмати нав ба бозор ё такмил додани маҳсулот ва хидмати мавҷуда, (2) чорӣ намудани раванди нави инноватсионии дар саноат, (3) пайдоиши бозори нав, (4) фароҳам овардани имкониятҳо ва захираҳои нав барои ашъи хом ва дигар захираҳо, (5) ворид накардани тағйирот дар саноат [15]

Тамоюли инноватсионӣ ҳамчун манбаи муҳими бартарии рақобат ба таври васеъ баррасӣ мешавад. Тамоюли инноватсия як зарурати эҷод ва ворид шудан ба бозорҳои нав, афзоиши ҳиссаи мавҷудаи бозор ва стратегияҳои рушди ширкат мебошад. Гарчанде ки тамаркузи инноватсия манбаи муҳими бартарии рақобат аст, суръати инноватсия ба фаъолиятҳои маркетингӣ ва раванди таҳияи маҳсулоти нав таъсир мерасонад.

Инноватсияҳоро метавон ҳамчун ширкатҳое муайян кард, ки тавассути чорӣ кардани технологияҳои нав, равандҳои истеҳсолӣ ва маҳсулот дар бозор мавқеъ пайдо мекунанд. Инноватсияҳо, ба таври умум, ба ширкатҳое хос аст, ки часуруна ба бозор ворид шуда, тавассути чорӣ намудани технологияҳои нав, такмили равандҳои истеҳсолӣ ва пешниҳоди маҳсулоти инноватсионӣ мавқеъи худро дар бозор мустаҳкам мекунанд. Ин гуна ширкатҳоро метавон пешвоёни соҳа номид, зеро онҳо ба воситаи таҷрибаҳои инноватсионӣ ба ташаккули тамоюлҳои бозор таъсир мерасонанд ва рақобатро дар бозор шадидтар мегардонанд.

Ин ширкатҳо одатан ба хатар кардан омодаанд ва барои дарёфти роҳҳои беҳтари пешниҳоди арзиш ба муштарӣён, ба таҳқиқот ва рушд сармоягузориҳои назаррас менамоянд. Онҳо ба чорӣ намудани технологияҳои нав, аз ҷумла равандҳои автоматикунонидашуда, воситаҳои рақамӣ ва усулҳои нави истеҳсолӣ тавачҷӯх зоҳир мекунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти худро баланд

бардоранд, харочотро кам кунанд ва сифати маҳсулот ва хидматҳои худро беҳтар созанд.

Ғайр аз ин, ин ширкатҳо тавассути пешниҳоди маҳсулоти инноватсионӣ ба бозор муваффақ мешаванд. Ин маҳсулот метавонанд навъи маҳсулоти комилан нав, ё такмил додани маҳсулоти мавҷуда бошанд. Муҳим он аст, ки маҳсулот бояд ба ниёзҳои муштариён ҷавобгӯ бошад, барои онҳо арзиши иловагӣ эҷод кунанд ва дар бозор рақобатпазир бошад.

Инноватсия на танҳо ба ғоидаи ширкат, балки ба ҷомеа низ ғоида меорад. Тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва равандҳои самараноктар, ширкатҳо метавонанд ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намоянд, ҷойҳои корӣ эҷод кунанд ва сифати зиндагии одамонро беҳтар созанд. Инчунин, инноватсия метавонад барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ, аз қабилӣ коҳиш додани партовҳо, сарфаи захираҳо ва беҳтар намудани шароити кор кӯмак расонад.

Аз ин рӯ, ташвиқи инноватсия ва дастгирии ширкатҳое, ки дар ин раванд пешсафанд, барои пешрафти ҷомеа хеле муҳим аст. Ин ташвиқ ва дастгирӣ метавонад дар шаклҳои гуногун, аз қабилӣ пешниҳоди сармоягузори молиявӣ, эҷоди муҳити мусоид барои соҳибкорӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ ва таҳқиқотӣ, ё фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамкорӣ байни ширкатҳо ва муассисаҳои илмӣ зоҳир шавад. Ширкатҳое, ки тавассути инноватсия мавқеъ пайдо мекунанд, на танҳо ба муваффақияти худ, балки ба рушди умумии ҷомеа сахм мегузоранд.

Кори ба инноватсия нигаронидашуда ва қобилияти дидани имкониятҳо дар муваффақ шудан дар баҳши худ, дар муддати тӯлонӣ зинда мондан, нигоҳ доштани ҳиссаи бозор ва ба даст овардани бартарият нақши муҳим мебозад. Илова ба инноватсия, пешравӣ ва рақобатпазир будан, гирифтани таваккал хусусиятҳое мебошанд, ки ширкат

бояд барои муваффақ ва доимӣ дар баҳше, ки дар он фаъолият мекунанд, дошта бошад [10]

Таҳқиқоти инноватсия ва самтгирии он дар адабиёт аз ҷиҳатҳои гуногун муайян карда шудаанд. Ин таҳқиқотҳо одатан концепсияҳои инноватсия ва тичоратӣ – яъне, мафҳумҳои асосии инноватсия ва нақши он дар муваффақияти тичоратӣ –ро дар бар мегиранд. Ин омӯзиш, тавре ки аз адабиёт бармеояд, танҳо ба таҳлили назариявии инноватсия маҳдуд нашуда, ба таҷрибаҳои амалӣ ва роҳҳои амалӣ кардани инноватсия дар соҳаҳои мухталиф низ тавачҷуҳ зоҳир мекунанд. Мафҳуми инноватсия аз маҳсулоти нав ва технологияҳои пешрафта то тағиротҳои равандҳои корӣ ва стратегияҳои тичоратӣ дароз мешавад. Таҳқиқот инчунин ба омӯзиши омилҳои муҳими муваффақияти инноватсионӣ, ба монанди дастгирии кормандон, сармоягузори технологӣ, муҳити соҳибкории мусоид ва робитаҳои ҳамкорӣ байни ширкатҳо ва дигар ҷонибҳои тавачҷуҳи хос нишон медиҳад. Дар маҷмӯъ, ин таҳқиқотҳо барои ташаккули стратегияҳои муосири инноватсионӣ, ки барои рушди устувор ва муваффақияти тичоратӣ дар бозорҳои рақобатпазир муҳим аст, асос мегузоранд.

Корхонаҳо ва ширкатҳо бояд таҳассусҳои дар тӯли солҳо ба даст овардашонро мунтазам нав ва тағир диҳанд, то бартарии рақобатро барои муддати тӯлонӣ нигоҳдоранд. Дар ҳоле ки дар солҳои 1960-ум масъала ин буд, ки “ҳар қадаре ки ман истехсол мекардам, ҳамон қадар зиёдтар мефурӯшам”, дар солҳои 1970-ум, вақте ки таъминот аз талабот пештар буд ва қадамҳои аввалини савдои ҷаҳонӣ оғоз шуд, масъалаҳои арзиш ва нарх ба мадди аввал меомаданд. мусобиқаи калон оғоз ёфт. Дар солҳои 80-ум мафҳуми сифат ба ҷои аввал баромад ва мафҳуми сифат ба ғоидаи нарх баромад. Дар солҳои 1990-ум рақобати суръат ва чандирӣ ба мафҳумҳои муҳим табдил ёфт ва гуногунии маҳсулот оғоз ва

афзоиш ёфт. Дар солҳои 2000-ум дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ маҳсулот ва хизматрасоние, ки ба талаботу эҳтиёҷоти мизоҷон ҷавобгӯ набошад, қариб вучуд надорад, аз ин рӯ, эҳтиёҷот ва талаботи мизоҷон афзоиш ёфта, имконот барои муштариён рӯз то рӯз зиёд мешавад. Ҳамаи ин пешрафтҳо аз фаҳмиш ва амалияҳои ба инноватсия нигаронидашуда ба вучуд омадаанд [7]

Инноватсияҳо дар сатҳи ширкат ба рушди устувори иқтисодии ширкат ва афзоиши ҳиссаи бозор ва даромадноки мусоидат мекунад. Инноватсия як воситаи муҳим барои ширкат барои ёфтани роҳи ҳалли мушкилот, арзёбии имкониятҳои пайдошуда ва муҳофизат аз таҳдидҳо мебошад [9]

Инноватсия як унсури ногузир дар ширкат барои эҷоди фаъолиятҳои нави тичоратӣ мебошад, ки афзоиш ва зинда мондани тичорати мавҷударо барои ба даст овардани бартарии рақобатӣ таъмин мекунад. Аммо, нуктаи асосӣ ин аст, ки инноватсия аз ҷониби ашхоси эҷодкор ва соҳибкор роҳнамоӣ мешавад, зеро инноватсия худ аз худ ба вучуд намеояд .

Ҳар як ширкат, бахусус фирмаҳо ва ташкилотҳои институтсионалӣ, усулҳо ва таҷрибаҳои гуногунро барои дар муддати тӯлонӣ зинда мондан, ҳифзи ҳиссаи бозор ва ҳадди аксар расонидани маржаи фоидаи худ татбиқ мекунад. Яке аз ин тадқиқотҳои муҳим омӯзиши самти инноватсия мебошад. Аз ин рӯ, дар ҳар як муассиса омӯзиши инноватсионӣ аҳамияти калон дорад. Вақте ки мо ба омӯзиши адабиёт назар мекунем, аҳамияти тамаркузи инноватсия бо дидгоҳҳои гуногун ва усулҳои гуногун ба миён меояд. Муҳимияти тамаркузи инноватсионалӣ мувофиқи Кучук ва Кочаман (2014): “Инноватсияҳо, ки дар ширкат татбиқ карда мешаванд, ба тавсеаи устувори иқтисодии ширкат мусоидат мекунад, ҳиссаи бозор ва аз ин рӯ даромаднокии онро афзоиш медиҳанд ва ба ширкат дар нигоҳ

доштани қудрати устувор ва зинда мондани он кӯмак мекунад.” [9]

Инноватсия дар сатҳи корпоративӣ барои зинда мондан ва рушди муассисаҳо хеле муҳим аст. Инноватсия набояд танҳо ҳамчун технология қабул карда шавад. Инноватсия ҳамчун муштариёни дохилӣ, муштариёни беруна, шарикон ва ҳатто рақибон дар ҳар як муассиса муҳим аст. Ақида ва андешаҳо дар бораи муассиса танҳо вақте пурмаҳсул ва ба потенциал нигаронида мешаванд, ки дар бораи онҳо якҷоя сӯҳбат ва муҳокима карда шавад. Бо вучуди ин, онҳо ҳанӯз кофӣ нестанд. Шахсе ё муассисае, ки ин ғояҳоро ба арзиш ва амалия мегузорад, инноватсияи муваффақ номида мешавад. Аз ин лиҳоз, ба ҳам овардани ғояҳо, таҳқиқ ва ба бозор пешниҳод кардан ниҳоят муҳим аст [11]

Аҳамият ва таърифи инноватсияро метавон аз ҷанбаҳои гуногун шарҳ дод. Барои муштариён инноватсия маънои маҳсулоти дорои сифати беҳтар ва хизматрасонии беҳтарро дорад. Барои соҳибкорон инноватсия маънои афзоиш ва рушди устувор ва ба даст овардани фоидаи бузургро дорад. Барои кормандон инноватсия маънои кори нав ва ҷолибтареро дорад, ки қобилияти бештари ақлиро талаб мекунад, ки дар натиҷа маоши баландтар мешавад. Аз нуктаи назари тамоми иқтисодиёт, инноватсия ҳосилнокии бештар ва шукуфоии ҳамаро ифода мекунад.

Чозеф Шумпетер аҳамияти инноватсияро манбаи муваффақият дар иқтисоди бозорӣ медонад; Ин нуктаи назарест, ки муҳити имрӯзаи тағйирёбанда ва рақобатро тақвият медиҳад. Ташкилоте, ки эҷодкор ва инноватив нест, дар бозор зинда монда наметавонад. Ҳамин тариқ, соҳибкорон ва корхонаҳо бояд ҳамеша эҷодкор ва инноватив бошанд, то бо муштариён муошират кунанд, ки ҳадафи ҳар як ширкат аст [14]

Таҳқиқоти муосир дар соҳаи иқтисодиёт ва менеҷмент ба таври возеҳ

аҳамияти калидии инноватсияро дар пешбурди фаъолияти муассисаҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳо нишон медиҳанд. Инноватсия на танҳо барои рушди дохилии ташкилотҳо, балки барои қонеъгардонии ниёзҳои муштариён ва таъмини рақобатпазирӣ дар бозорҳои динамикӣ низ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқот нишон медиҳад, ки инноватсия як омили ҳалқунанда дар муваффақияти муассисаҳо ва ташкилотҳо дар бозори муосир мебошад. Ташкилотҳо бояд ба таври пайваста ба тағйиротҳои бозор мутобиқ шаванд, ба ниёзҳои муштариён тавачҷӯх зоҳир намоянд ва дар равандҳои худ тағйиротҳои инноватсионӣ ҷорӣ намоянд, то рақобатпазирӣ ва устувории худро таъмин намоянд. Инноватсия бояд дар маркази стратегияи рушди ҳар як муассиса қарор гирад ва ба таври муттасил дастгирӣ карда шавад.

Навоарӣ танҳо бо ҷорӣ кардани технологияҳои нав ё маҳсулоти нав маҳдуд намешавад. Онҳо инчунин такмил додани равандҳои дохилӣ, баланд бардоштани фарҳанги корпоративӣ ва таҳияи моделҳои нави бизнесро дар бар мегиранд. Ташкилотҳое, ки бомуваффақият

инноватсияро ба амалиёти худ ворид мекунанд, аксар вақт ҷолокии бештар ва қобилияти воқуниши зуд ба мушкилоти бозорро нишон медиҳанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки на танҳо муштариёни мавҷударо нигоҳ доранд, балки бо пешниҳоди қарорҳои беназир ва аз интизориҳо зиёдтар ҷалб кардани муштариёни нав. Ҷанбаи асосии стратегияи бомуваффақияти инноватсионӣ фароҳам овардани муҳитест, ки таҷрибаҳоро ҳавасманд мекунад ва ташаббусҳои қарордонро дастгирӣ мекунад. Роҳбарон бояд омода бошанд, ки таваққал кунанд ва ба ғояҳои нав кушода бошанд, ҳатто агар онҳо ғайримуқаррарӣ ба назар мерасанд. Инчунин муҳим аст, ки маблағгузорӣ ба омӯзиш ва такмили қарордон барои таъмини малақаҳои зарурӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дошта бошад. Илова бар ин, навоарӣ ҳамкориҳои зичро бо шарикони беруна, аз ҷумла таъминкунандагон, мизочон ва муассисаҳои таълимӣ тақозо мекунад. Ҳамкорӣ ба шумо имкон медиҳад, ки мубодилаи таҷриба, суръат бахшидан ба таҳияи қарорҳои нав ва кам кардани хатарҳо. Дар ниҳоят, инноватсия на танҳо як абзор, балки асоси рушди дарозмуддат ва рушди устувори созмон мегардад.

Адабиёт

1. Aksoy, A., & Demirel, E. T. (2008). SMEs from the point of view of innovation activities. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 390-408.
2. Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2011). Firm innovation in emerging markets: The role of finance, governance, and competition. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 1545-1580.
3. Brown, T. E., & Ulijn, J. (2004). *Innovation, Entrepreneurship and Culture*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
4. Damanpour, F., Sanchez-Henriquez, F., & Chiu, H. H. (2018). Internal and external sources and the adoption of innovations in organizations. *British Journal of Management*, 1-19.
5. Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon- kalkınmanın ve rekabetin anahtarı*. Istanbul: Nova Yayınları.
6. Efe Türk, P., & Peker, H. (2010). Yenilik ve işletmeler için önemi. *Anahtar Dergisi*, Yıl:22, Sayı:256.
7. Hongming, X., Changyong, L., & Chunhui, C. (2007). Relationships among market orientation, learning orientation, organizational innovation and organizational performance: An empirical study in the Pearl River Delta region of China. *Frontiers of Business Research in China*, 222-253.

8. Kabukcu, E. (2015). Creativity process in innovation oriented entrepreneurship: The case of Vakko. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1321 – 1329.
9. Küçük, O., & Kocaman, G. (2014). The relationship between customer orientation, innovation orientation and business performance: An implementation. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37-52.
10. Licht, A. H., Tasiopoulou, E., & Wastiau, P. (2017). *Open book of educational innovation*. Brussels: European Schoolnet.
11. Manu, F. A. (1992). Innovation orientation, environment and performance: A comparison of U.S. and European markets. *Journal of International Business Studies*, 333–359.
12. Marangoz, M. (2010). Öğrenme yönlülük ve inovasyon yönlülüğün müşteri yönlülük açısından önemi. *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, 39-48.
13. Marangoz, M., & Erboy, N. (2013). Paradigmatic change in marketing: entrepreneurial marketing. *Journal of Economics and Management Research*, 67-91.
14. Okpara, F. O. (2007). The value of creativity and innovation in entrepreneurship. *Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*, 1-14.
15. Ramadani, V., & Gerguri, S. (2010). *Innovation: Principles and strategies*. Munich Personal RePEc Archive, 1-11.
16. Reyhanoglu, M., Akın, Ö., & Balıkcıoğlu, B. (2013). Does the link between marketing orientation and innovation lead to success? A survey based on SEM in Turkey. *Dulmupinar University Journal of Social Sciences*, 419-440.
17. Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. London: George Allen ve Unwin (Publishers) Ltd.
18. Thompson, J. D. (1967). *Organizations in action*. New York: McGraw-Hill.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Нуров Гиёсиддин Мирзалиевич – ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсионӣ ва меҳмондорӣи институти сайёҳии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. ш. Душанбе, Тоҷикистон, Индекс: 734055, email. giyosiddin.nurov@gmail.com, тел: +992 935 33 29 27

Информация об авторе:

Нуров Гиёсиддин Мирзалиевич – ассистент кафедры туристического бизнеса, рекреации и гостеприимства Института туризма Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. город Душанбе, Таджикистан, почтовый индекс: 734055, эл. giyosiddin.nurov@gmail.com, тел: +992 935 33 29 27

About the author:

Nurov Giyosiddin Mirzalievich – assistant of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality of the Institute of Tourism of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe, Tajikistan, postal code: 734055, e-mail: giyosiddin.nurov@gmail.com, tel: +992 935 33 29 27

УДК: 330+332(075.8)

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ИҚТИМОИИ МИНТАҚА ДАР ДОИРАИ РУШДИ УСТУВОР (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН)

Чурахони И.

Аннотатсия. Дар мақола вазъи иқтимоию иқтисодии вилояти Хатлон оид ба динамикаи рушди аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, давомнокии дарназардошти умр ҳангоми таваллуд дар вилояти Хатлон, Динамикаи нишондиҳандаҳои вазъи бозори меҳнат дар вилояти Хатлон ва вазни қиёсии он нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, тамоюли паст кардани сатҳи камбизоатӣ, нишондиҳандаҳои даромаду хароҷоти пулии аҳоли, хароҷоти буҷети маҳалии вилояти Хатлон барои рушди соҳаи иқтимоӣ ва вазни қиёсии он нисбати МММ, тамоюлҳои ҳаҷми мусоидати молиявӣ (субвенсия) ба буҷети минтақаи Хатлон аз буҷети ҷумҳуриявӣ таҳлил ба баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувори иқтисодӣ, рушди устувори иқтимоӣ, бозор, даромад, камбизоатӣ, буҷет, субвенсия, минтақа, аҳоли, сатҳи бекорӣ, некуаҳволӣ.

Барои иқтибос: Чурахони, И. Таҳлили вазъи иқтимоии минтақа дар доираи рушди устувор (дар мисоли вилояти Хатлон) / И. Чурахони // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.1(43). – С. 464-475.

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ РЕГИОНА В РАМКАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Чурахони И.

Аннотация. В статье рассмотрено социально-экономическое положение Хатлонской области по динамике развития населения Республики Таджикистан, ожидаемой продолжительности жизни при рождении в Хатлонской области, динамике показателей ситуации на рынке труда в Хатлонской области и ее удельный вес по сравнению с Республикой Таджикистан, тенденция к снижению бедности, показатели доходов и расходов населения, расходы местного бюджета Хатлонской области на развитие социальной сферы и его удельный вес по отношению к государственному отрасли, динамика объема финансовой помощи (субсидии) бюджету Хатлонской области из бюджета. Обсуждался республиканский анализ.

Ключевые слова: устойчивое экономическое развитие, устойчивое социальное развитие, рынок, доходы, бедность, бюджет, субсидия, регион, население, уровень безработицы, благосостояние.

ANALYSIS OF THE SOCIAL SITUATION OF THE REGION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF KHATLON REGION)

Jurakhoni I.

Annotation. *The article analyzes the socio-economic situation of Khatlon region in terms of population growth dynamics of the Republic of Tajikistan, life expectancy at birth in Khatlon region, dynamics of labor market indicators in Khatlon region and its relative weight in relation to the Republic of Tajikistan, trends in poverty reduction, indicators of income and monetary expenditures of the population, expenditures of the local budget of Khatlon region for the development of the social sphere and its relative weight in relation to the GDP, trends in the volume of financial assistance (subsidies) to the budget of the Khatlon region from the republican budget.*

Keywords: *sustainable economic development, sustainable social development, market, income, poverty, budget, subvention, region, population, unemployment rate, well-being.*

Гузориши масъала. Яке аз масъалаҳои афзалиятнок барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар шароити имрӯза ин татбиқи босамари рушди устувор ба ҳисоб меравад. Вобаста ба зарурати ин масъала дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 омадааст: «Барои тамоми кишварҳо заминаи асосии таъмини рушди устувор ва мутавозин ин рушд додани минтақаҳои онҳо мебошад. Таҳлил нишон дод, ки ислоҳоти аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалишуда бештар дар сатҳи марказӣ амалӣ шуда истодааст. Дар робита бо ин, “дар чойҳо” (дар минтақаҳои кишвар) масъалаҳои зиёди ҳалношуда боқӣ мондаанд».

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масъалаҳои такмили механизми рушди устувор имрӯз яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мебошад. Масъалаҳои мазкур дар интишороти олимони ватанӣ Ҳисайнов Ҳ., Одинаев Ҳ.А., Мирсаидов М.Н., Сафаров А.А. ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши асосҳои назариявӣ методологии рушди устувор, таҳлилу арзёбии чанбаҳои иҷтимоӣ ва иқтисоди он, пешниҳоди самтҳои асосии такмили механизми танзими давлатии рушди устувор дар минтақаи Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пош хурдани Иттиҳоди

Шӯравӣ ва эълони Истиқлолияти давлатӣ ба як қатор мушкилиҳои ҷиддӣ вобаста ба қатъ гардидани фаъолияти кории корхонаҳо, ташкилотҳо, хоҷагиҳои хонагӣ, аз даст додани бозорҳои анъанавии фурӯш, норасоии ҷиддии захираҳои молиявӣ, баланд гардидани нархи молу маҳсулот, зиёд шудани сафи бекорон, норасоии маҳсулотҳои озуқа ва авҷ гирифтани бемориҳо, муқовимати сиёсӣ чанги шаҳрвандӣ гирифтӣ гардид, ки ба пастшавии иқтисодии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, таносубҳои калони умумиқтисодӣ, байнисоҳавӣ, минтақавӣ ва паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли таъсири манфӣ расонид. Тавре академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон - Талбақ Назаров иброз медоранд: «Гузариши бармаҳал аз банақшагирии иқтисодӣ ба рушди бозоргонӣ ва кандашавии комплекси ягонаи хоҷагии халқи кишвар аз байн рафтани робитаҳои иқтисодиро ба миён оварда, пас аз ин ходисаҳо - чанги шаҳрвандӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ ба мушкилиҳои зиёд оварда расонид». [1].

Вилояти Хатлон (собиқ вилояти Кӯлоб ва Қурғонтеппа) яке аз минтақаҳои калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон нуктаи даргири муқовиматҳо шуда, шаҳру ноҳияҳои он дучори муҳосираҳои иқтисодӣ гардида, вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ ниҳоят вазнин гардид. Мардум аз гуруснаги азият мекашиданд, корхонаҳо аз кор боз монданд, сатҳи кашоқию камбизоатӣ ва бекори авҷ мегирифт. Ҳамин тавр, оғози соҳибистиқлоли

бо талафоту зарари зиёди иқтисодию иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон паси сар шуд.

Мусаллам аст, ки бо кӯшишҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як шароити муттаҳидии чома, фаъолкунони корхонаҳо, ташкили бозорҳои муосири фурӯш, бунёди инфрасохтори иҷтимоӣ, таъмири роҳҳо ва пай дар пай қабул гардидани барномаҳои давлатӣ чиҳати ислоҳоти иқтисодӣ рӯйи кор омаданд. Ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба ташкили асосҳои ҳукуки низоми нави иқтисодӣ, ташаккул ва тақмили давлатдорӣ, қолабшикани тафаккури кӯҳна равона гардида буд. Минбаъд ислоҳоти институтсионалӣ ва сохторӣ гузаронида шуда, низоми андоз, молия ва бонкӣ тақмил дода шуда, тадбирҳои зарурӣ оид ба фаъолияти соҳибқорӣ озод шурӯъ гардид, ки ба рушди устувори иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ расонида, вазъи иҷтимоиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он беҳтар гардонид.

Вилояти Хатлон ҳамчун қисми таркибии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта чӯзӣ низоми умумии танзими давлатии рушди устувор дар мақолаи мо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Маркази маъмурии вилоят шаҳри Бохтар аст. Дар қисми ҷанубу ғарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон чойгир буда, дар шимол бо ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, дар шарқ бо вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар ғарб ба масофаи 103 км. бо Ҷумҳурии Ёзбекистон ва дар ҷануб ба масофаи 420 км. бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ҳамсарҳад аст. Масофаи роҳи автомобилгард аз маркази вилоят-шаҳри Бохтар то пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон - шаҳри Душанбе 96 км.-ро ташкил медиҳад.

Вилояти Хатлон аз рӯйи маълумотҳои оморӣ дар масоҳати 24,7 ҳазор км² чойгир мебошад, ки 17,5 фоизи ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунад. Дар ҳудуди вилояти Хатлон 4 шаҳр, 21 ноҳия, 23 шаҳрак ва 132 ҷамоат қой гирифтааст. Маълумоти умумӣ дар бораи шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Маълумоти умумӣ дар бораи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

№		Ҳудуд, ҳазор км ²						
			Аҳолии доимӣ, ҳазор нафар	Тълоди аҳоли дар 1 км ²	Ноҳияҳо	Шаҳро	Шаҳракҳо	Ҷамоатҳои деҳот
	Ҷумҳурии Тоҷикистон	141,4	10288,3	72,8	47	18	66	367
	Вилояти Хатлон	24,7	3697,6	149,7	21	4	23	132
1.	шаҳри Бохтар	0,1	130,8	109,1	-	1	-	-
2.	шаҳри Кӯлоб	0,3	231,1	770,4		1	-	4
3.	шаҳри Леваконт	0,1	52,7	526,5		1	-	2
4.	шаҳри Норақ	0,4	68,5	171,3	-	1	-	2
5.	ноҳияи Кӯшонӣён	0,6	270,7	451,2	1	-	3	5
6.	ноҳияи Вахш	1,0	223,1	223,1	1	-	2	5
7.	ноҳияи Хуросон	0,9	131,6	146,2	1	-	1	5
8.	ноҳияи Дӯстӣ	1,2	128,4	107,0	1	-	1	5
9.	ноҳияи Қубодиён	1,8	206,2	114,5	1	-	1	5

10.	ноҳияи Ҷ. Балхӣ	0,9	221,0	245,6	1	-	2	6
11.	ноҳияи А. Ҷомӣ	0,6	193,0	321,7	1	-	2	7
12.	ноҳияи Ҷайхун	1,0	150,3	150,3	1	-	1	5
13.	ноҳияи Панҷ	0,9	130,0	144,4	1	-	1	5
14.	ноҳияи Шаҳритус	1,5	143,5	95,6	1	-	1	5
15.	ноҳияи Ёвон	0,9	264,0	293,3	1	-	2	7
16.	ноҳияи Н. Хусрав	0,8	48,5	60,6	1	-	-	3
17.	ноҳияи Муъминобод	0,9	102,9	114,4	1	-	1	6
18.	ноҳияи Восеъ	0,8	237,5	296,9	1	-	1	7
19.	н.М.С.А.Ҷамадонӣ	0,5	161,2	322,3	1	-	1	7
20.	ноҳияи Фархор	1,2	187,8	156,5	1	-	1	9
21.	ноҳияи Темурмалик	1,0	78,4	78,4	1	-	1	6
22.	ноҳияи Данғара	2,0	180,8	90,4	1	-	1	8
23.	ноҳияи Ховалинг	1,7	61,1	35,9	1	-	1	4
24.	ноҳияи Ш.Шоҳин	2,3	60,4	26,3	1	-	-	7
25.	ноҳияи Балҷувон	1,3	34,3	26,4	1	-	-	5

Манбаъ: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024.17-22с

Аз лиҳози аҳолии вилояти Хатлон калонтарин минтақа дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Шумораи аҳолии дар ин минтақа ба 1-уми январи соли 2024-ум 3697,3 ҳазор нафарро ташкил мекунад, ки ин 35,9 фоизи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад. Таҳлилҳои маълумотҳои оморӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ афзоиши табиӣ аҳолии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чашм мерасад.

Дар муддати 33 соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии шаҳри Душанбе – 2,1 баробар, Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ – 1,9 баробар, вилояти Суғд – 1,8 баробар, вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон – 1,4 баробар ва вилояти Хатлон ба андозаи 2,0 баробар зиёд шудааст. Аз рӯи ин ҳисобҳо муълум мегардад, ки аҳолии минтақаи Хатлон нисбат ба ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ зиёдтар инкишоф ёфтааст. Нигаред ба ҷадвали 2.

Ҷадвали 2. - Динамикаи рушди аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ, ҳазор. нафар

Сол	Ҷамағӣ	аз ҷумла:				минтақаҳо:				
		Шаҳрӣ		Дехотӣ		ш. Душанбе	НТЧ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
			%		%					
1991	5360,9	1676,6	31,3	3684,4	68,7	584,3	1157,6	1633,7	1816,8	168,6
2000	6128,5	1630,0	26,6	4498,5	73,4	564,0	1341,2	1871,9	2145,2	206,2
2010	7417,4	1973,5	26,6	5443,9	73,4	711,2	1685,2	2197,9	2618,3	204,8

2015	8352,0	2215,5	26,5	6136,5	73,5	788,7	1922,0	2455,5	2971,5	214,3
2018	8931,2	2354,2	26,4	6577,0	73,6	831,4	2069,2	2608,5	3198,5	223,6
2019	9126,6	2396,8	26,3	6729,8	73,7	846,4	2120,0	2658,4	3274,9	226,9
2020	9313,8	2438,9	26,2	6874,9	73,8	863,4	2165,9	2707,3	3348,3	228,9
2021	9716,9	2796,3	28,8	6920,5	71,2	1185,4	2060,3	2783,0	3459,7	228,4
2022	9886,6	2844,1	28,8	7042,7	71,2	1201,8	2101,0	2823,9	3530,0	230,1
2023	10288,3	3010,9	29,3	7277,4	70,7	1242,6	2197,0	2917,3	3697,8	233,6
2023 \1991	1,9 мар	1,8 мар		1,9 мар		2,1 мар	1,9 мар	1,8 мар	2,0 мар	1,4 мар

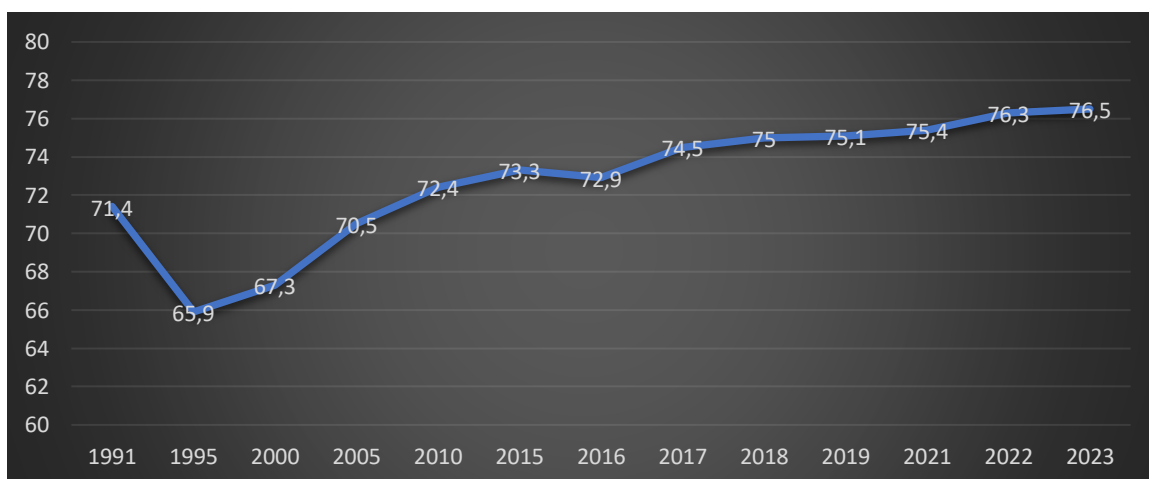
Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмуи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2024.20-38с. Маҷмуаи демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2024.6-11с.

Дар вилояти Хатлон давоми солҳои 1991-2023 аҳолии шаҳрҳо аз шумораи умумии 379,1 ҳазор нафар ба 661,9 ҳазор нафар расида 1,7 маротиба ва аҳолии деҳот аз шумораи умумии 1500,3 ҳазор нафар ба 3035,9 ҳазор нафар ва ё 2,0 маротиба афзоиш ёфтааст. Нишондиҳандаи афзоиши табиӣ аҳолии бошад, аз шумораи 73362 нафар дар соли 1991 ба 89666 нафар дар соли 2023 расидааст, ки ин ба андозаи 122% рушд ёфта,

устувори афзоиши табиӣ аҳолиро новобаста ба таъсири омилҳои фавт дар солҳои таҳлилшуда нишон медиҳад.[2].

Дар борабари ин, давомнокии дарназардошти умр хангоми таваллуд дар вилояти Хатлон ба таври мусбӣ тағйир ёфтааст, ин тағйирёби зиёдшавии синусолии одамнро нишон медиҳад. Нигаред ба гистограммаи 1.

Гистограммаи 1. - Давомнокии дарназардошти умр хангоми таваллуд, сол дар вилояти Хатлон, солҳои 1991-2023

Манбаъ: Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024//Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2024.27с.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши табиӣ аҳолии ба сатҳи дарозумрӣ дар вилояти Хатлон таъсир мусбӣ расонида, нишондиҳандаи он аз 71,4 сол дар соли 1991 ба 76,5 сол дар соли 2023 майл намуда, 5,1 сол ва ё 1,07 маротиба зиёд шудааст. Албатта инкишофи он метавонад дар масъалаҳои шуғлноқӣ ва сатҳи некуаҳволии мардум ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори иҷтимоӣ таъсиргузор бошад. Аз ҳамин лиҳоз, ҳалли мушкилоти шуғлноқӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум муҳим баҳогузори мегардад.

Меъёри асосии муайян намудани мушкилоти шуғлноқӣ таҳлили вазъи бозори меҳнат баҳисоб меравад. Бозори меҳнат ин як нишондиҳандаи вазъи иҷтимоие мебошад, ки дар он талабот ва тақлифоти қувваи корӣ бо ҳам пайваст гардида, арзиши қувваи корӣ, ҳаҷми қувваи корӣ, шароити меҳнат, кафолати шуғл, имконияти бадастории маълумот, рушди касбият ва ғайра муайян карда мешаванд.

Вазъи имрӯзаи бозори меҳнат дар вилояти Хатлон аз ҳолати воқеии аҳолии қобили меҳнат, шумораи миёнаи солонаи машғулин дар иқтисодиёт ва сатҳи бекорӣ баҳогузорӣ мегардад. Нигаред ба чадвали 3

Аз рӯи маълумотҳои омури солҳои 2010-2023 дар чадвали 3 мушоҳида мегардад,

ки аҳолии қобили меҳнат дар вилояти Хатлон 1,4 баробар афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 34,0%-и то ба 36,9% зиёд гардидааст. Шумораи миёнаи солонаи машғулин дар иқтисодиёти вилояти Хатлон дар солҳои 2010-2023 ба миқдори 1,3 баробар зиёд гардида, ҳиссаи он дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16,7% то ба 18,7% зиёд шудааст. Дар ҳақиқат ба маълумотҳои омури назар афканем мебинем, ки афзоиши аҳолии қобили меҳнат нисбат ба шумораи миёнаи солонаи машғулин дар иқтисодиёт сол ба сол тафовути калон дошта, мушкилоти бо шуғл таъминшавии аҳолии қобили меҳнат нигарониқунанда боки мемонад. Омили дигари таъсири манфи дошта ба вазъи рушди устувори иҷтимоӣ ин зиёдшудани шумораи бекорон ва ҷиноятҳои бақайдгирифта шуда мебошад. Дар солҳои 2010-2023 шумораи бекороне, ки расман дар мақомоти шуғли аҳоли бақайд гирифта шудаанд 0,9 баробар зиёд гардида, ҳиссаи он дар соли 2023 дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон 31,4%-ро ташкил медиҳад. Шумораи ҷиноятҳои бақайдгирифтауда бошад, дар солҳои 2010-2023 дар ҳудуди вилояти Хатлон - 2,0 баробар афзуда, ҳиссаи он дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20,0 то ба 27,6% баланд шудааст.

Чадвали 3. - Динамикаи нишондиҳандаҳои вазъи бозори меҳнат дар вилояти Хатлон ва вазни қиёсии он нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо	Вилояти Хатлон	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Вазъи қиёсӣ
Аҳолии қобили меҳнат, ҳазор нафар	2010	1547,5	4548,9	34,0
	2015	1783,6	5175,5	34,5
	2016	1821,2	5273,2	34,5
	2017	1864,3	5379,8	34,7
	2018	1902,9	5473,9	34,8
	2020	1967,1	5601,7	35,1
	2021	2045,4	5703,3	35,9

	2022	2138,6	5804,7	36,8
	2023	2212,1	5990,0	36,9
	2022\2010	1,4 мар	1,3 мар	1,0 мар
Шумораи миёнаи солонаи машғулин дар иқтисодиёт, ҳазор нафар	2010	372,0	2233,3	16,7
	2015	404,6	2379,7	17,0
	2016	403,8	2384,2	16,9
	2017	447,7	2407,0	18,6
	2018	456,7	2425,5	18,8
	2020	476,0	2506,2	19,0
	2021	486,8	2533,5	19,2
	2022	489,7	2545,0	19,2
	2023	498,7	2675,0	18,6
		2023\2010	1,3 мар	1,1 мар
Шумораи бекороне, ки расмӣ дар мақомоти шуғли аҳоли бақайд гирифта шудаанд, охири сол, ҳазор нафар	2010	16,3	48	33,9
	2015	20,7	51,1	40,5
	2016	18,9	54	35,0
	2017	18,0	53	33,9
	2018	17,0	52	32,6
	2020	15,0	49,9	30,0
	2021	15,6	54,6	28,5
	2022	17,4	53,5	32,5
	2023	15,2	48,3	31,4
		2023\2010	0,9 мар	1,0 мар
Шумораи чиноятҳои бақайдгирифташуда дар як сол, адад	2010	2915	14542	20,0
	2015	5702	21585	26,4
	2016	5894	21756	27,1
	2017	6105	22018	27,7
	2018	6002	21957	27,3
	2020	6991	23460	29,8
	2021	7087	24118	29,4
	2022	6346	22481	28,2
	2023	5903	21319	27,6
		2023\2010	2,0 мар	1,4 мар

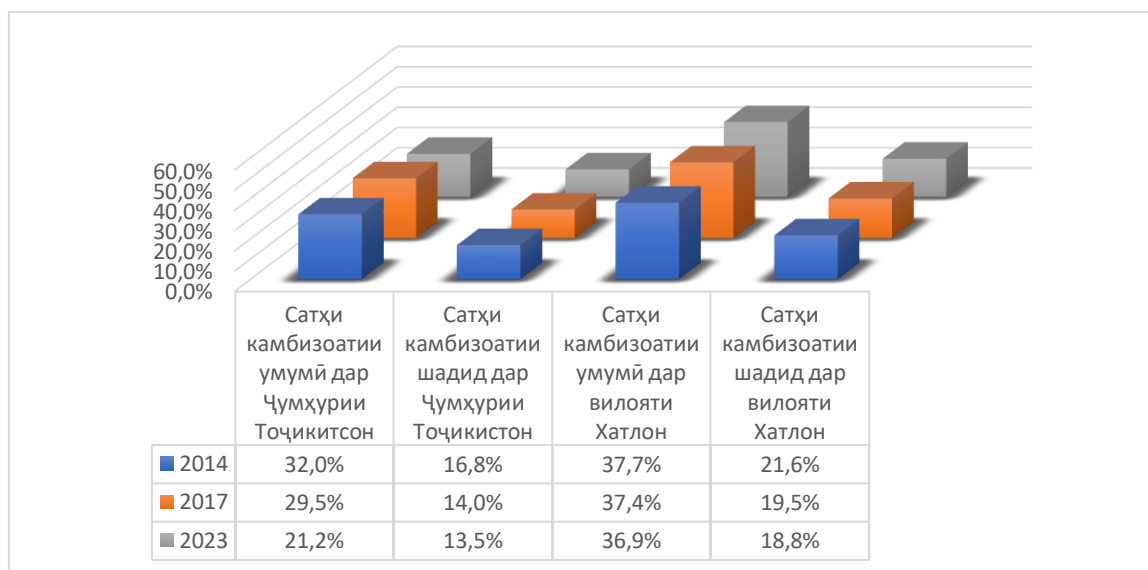
Манбаъ: тартиб дода шуд дар асоси маълумоти Маҷмӯаи Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон //Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д.:2024.119с. Д.:2022.-10-15с. Д.:2023.10-15с. Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2022.89-109с. Д.:2023.89-109с. Маҷмӯаи омили солонаи вилояти Хатлон//Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон.Қ.:2015.8-11с.Б.:2023.8-9с.Б.:2022 8-9с.

Нишондиҳандаи дигари рушди Мувофиқи таҳлили сатҳи камбизоатӣ дар устувории иҷтимоии минтақа ин паст кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси тадқиқоти сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани гузаронидашудаи сатҳи зиндагӣ ва дигар сатҳи неқӯахволии мардум мебошад[6]. нишондиҳандаҳои омили сатҳи умумии

камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2014-ум 32,0 фоиз ва дар вилояти Хатлон бошад, 37,7 фоиз, сатҳи шаддиди камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 16,8 фоиз ва вилояти Хатлон 21,6 фоиз муайян гардида буд. Амалисозии барномаҳои давлатӣ имкон доданд, ки сатҳи умумии камбизоатӣ дар соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 21,2 фоиз ва дар вилояти Хатлон бошад, ба 37,4 фоиз баробар карда шавад [7]. Мутаасифона сатҳи

шаддиди камбизоатӣ соли 2014-ум нисбат ба соли 2023-ум афзоиш ёфта, нишондиҳандаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16,8 ба 13,5 фоиз ва дар вилояти Хатлон аз 21,6 ба 18,8 фоиз расидааст, ки ин омил аз ҳадди ногувор берун мондани вазъро нишон дода, аз хатаровар шудани вазъи зиндагии аҳоли ва сатҳи бекорӣ дарак медиҳад (гистограммаи 2).

Гистограммаи 2. - Тамоюли пасти гардидани сатҳи камбизоатӣ дар солҳои 2014-2023

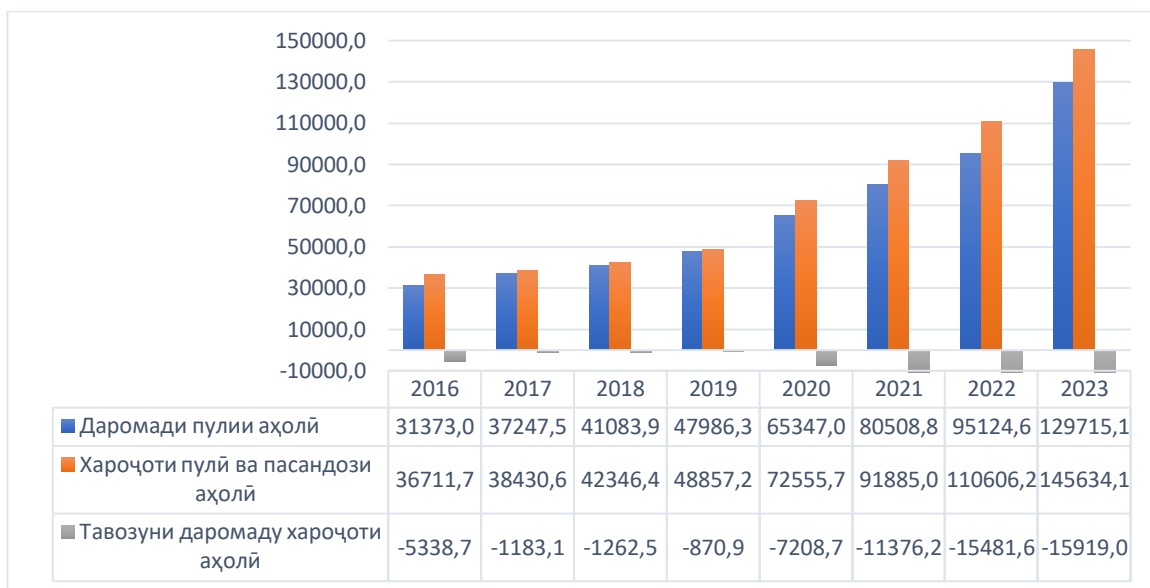
Манбаъ: тартиб дода шуд дар асоси Маводи арзёбии камбизоатӣ дар Тоҷикистон: шарҳи методологӣ//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д.:2015.34с. Буллетени беҳатарии озӯкаворӣ ва камбизоатӣ.Д.:2023.№4.84-86с.

Айни замон дар вилоят 1371 мактабҳои маълумотҳои умумӣ, 7 муассисаҳои олии касбӣ, 32 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва коллеҷҳо, 4 театр, 22 осорхона ва 286 муассисаҳои фарҳангӣ, 1214 адад муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббӣ амал мекунанд. Шумораи катҳои бистарӣ 11386 адад мебошад. Ба аҳолии вилоят дар ҳамаи соҳаҳои тандурустӣ 4233 нафар табибони маълумотнок ва 20176 нафар кормандони

миёнаи тиббӣ ба аҳоли хизмат мерасонанд. [3].

Бояд қайд намуд, ки даромади пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2023 ба андозаи 4 баробар афзоиш ёфтааст, вале мутаасифона баробари афзоиш ёфтани даромад, хароҷотҳо низ зиёд гардидаанд, ки ин метавонад ба рушди устувори иҷтимоӣ таъсири манфӣ расонад. Нигаред ба гистограммаи 3.

Гистаграммаи 3. - Нишондиҳандаҳои даромаду хароҷоти пулии аҳоли дар солҳои 2016-2023, млн. сомони

Манбаъ: Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон дар рақамҳо. Д.:2024.52с.

Таҳлилҳои омории гистаграммаи 3. нишон медиҳад, ки дар тӯли солҳои таҳлилі тавозуни даромаду хароҷоти пулии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манфи буда, қабули қарорҳо ва андешидани чораҳои махсусро тақозо мекунад.

Мусаллам аст, ки асоси ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ тавассути роҳандозии барномаҳои давлатӣ тавассути буҷет

имконпазир аст. Маълумотҳои омории ҷадвали 5 шаҳодат аз он медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои хароҷоти буҷети маҳаллӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон тамоюли рушд дорад, вале мутаасифона ҳиссаи хароҷотҳои соҳаи иҷтимоии вилояти Хатлон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ нигарониқунандааст. Нигаред ба ҷадвали 5.

Ҷадвали 5. - Хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон барои рушди соҳаи иҷтимоӣ ва вазни қиёсии он нисбати МММ дар солҳои 2013-2023

Нишондиҳанда		Солҳо						2018/ 2023
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Маориф	I	880351,5	980708,9	1074807,6	1252626,7	1418667,9	1389497,9	1,6 бар
	II	5,7	5,7	5,6	5,6	5,7	6,0	
Тандурустӣ	I	276088,7	419756,2	491312,8	541466,7	598913,2	606947,7	2,2 бар
	II	1,8	2,4	2,6	2,4	2,4	2,6	
Ҳифзи иҷтимоӣ	I	11052,2	12767,2	12846,0	14337,8	16494,0	15869,3	1,4 бар
	II	0,07	0,07	0,07	0,06	0,07	0,07	
Ҳоҷагии коммуналӣ	I	42267,0	43984,8	46312,9	55119,8	58216,8	43055,7	1,0 бар

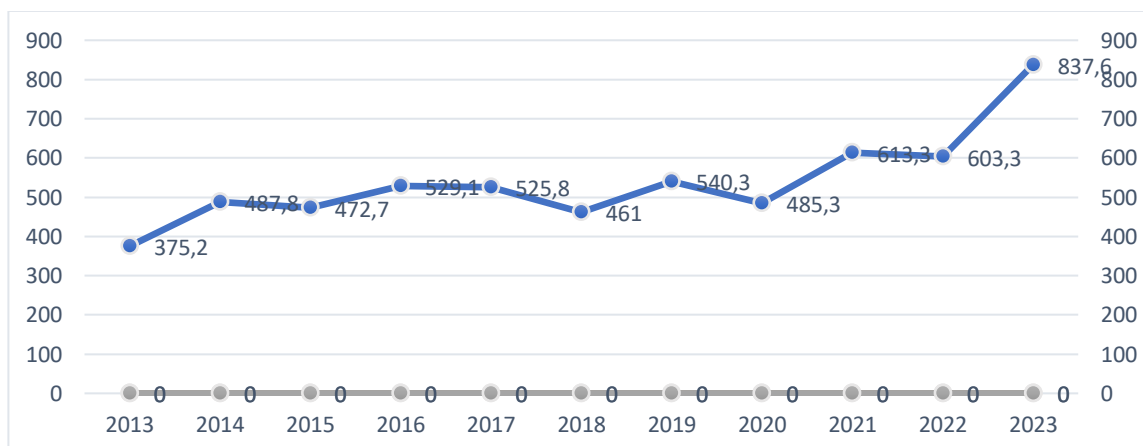
	II	0,27	0,26	0,24	0,25	0,23	0,18	
Фарҳанг ва варзиш	I	52573,8	65098,6	67775,7	78801,5	82425,8	73762,2	1,4 бар
	II	0,34	0,38	0,36	0,35	0,33	0,32	
Нақлиёт ва коммуникатсия	I	5222,2	4975,8	6653,2	8658,8	16097,3	17859,5	3,4 бар
	II	0,03	0,03	0,03	0,04	0,06	0,08	
Хароҷоти умумии иҷтимоӣ	I	126755,5	152729,2	169970,8	195101,1	219081,5	214699,3	1,7 бар
	II	8,19	8,88	8,93	8,77	8,80	9,20	
Эзоҳ: I-Хароҷоти буҷети барои соҳаҳои иҷтимоӣ, ҳаз. сом., I II-Ҳиссаи хароҷоти буҷет нисбат ба МММ								

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи солонаи оморӣ вилояти Хатлон//Саридораи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. - Б.:2024.140с.

Рақамҳои оморӣ солҳои 2018-2023 нишон медиҳанд, ки хароҷот дар вилояти Хатлон барои соҳаи маориф 1,6 баробар, соҳаи тандурустӣ 2,2 баробар, ҳифзи иҷтимоӣ 1,4 баробар, хоҷагии қишлоқ 1,0 баробар, фарҳанг ва варзиш 1,4 баробар, нақлиёт ва коммуникатсия 3,4 баробар зиёд шудааст. Ҳамин тавр дар маҷмӯъ хароҷот барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон 1,7 баробар афзоиш ёфтааст, вале мутаасифона ҳиссаи хароҷотҳо барои соҳаҳои иҷтимоӣ нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ вилояти Хатлон дар солҳои таҳлилшуда доираи 8 ҷисадро ташкил мекунад. Ҳар чанд аз хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон

ба соҳаҳои иҷтимоӣ тамоюлҳои рушд пайҳас мегардад, вале мутаасифона ҳиссаи хароҷоти буҷети маҳаллӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ нисбат ба МММ раванашуда дар сатҳи паст қарор дорад. Ин аз ҳолати ташвишовари вазъи буҷети маҳаллӣ дар доираи вобастагии буҷети маҳаллиро аз буҷети ҷумҳуриявӣ нишон медиҳад. Тавре Юнусзода Х. қайд менамояд субвенсияи ҷудошаванда ба буҷети маҳаллӣ аз сатҳи рушди иқтисодии минтақа вобастааст[4]. Ҳолати воқеии ҳаҷми мусоидати молиявӣ (субвенсия) ба буҷети минтақавӣ Хатлон аз буҷети ҷумҳуриявӣ дар солҳои 2013-2023 тамоюлҳои зиёдшавиро қасб кардааст. Нигаред ба гистаграммаи 4.

Гистаграммаи 4. - Тамоюлҳои ҳаҷми мусоидати молиявӣ (субвенсия) ба буҷети минтақавӣ Хатлон аз буҷети ҷумҳуриявӣ дар солҳои 2013-2023 (млн. сомонӣ, нақшавӣ)

Манбаъ: Гартиб дода шудааст дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2013-2023.

Таҳлилҳои оморӣ гистаграммаи 4 гувоҳи медиҳанд, ки дар солҳои 2013-2023 мусоидати молиявӣ (субвенсия) 2,2 маротиба афзоиш ёфта, вобастагии бучети маҳаллии минтақаи Хатлонро аз бучети ҷумҳуриявӣ рушд додааст. Агар субвенсия дар ВМКБ 17,5% бошад, пас дар Хатлон 56,6% ва дар баъзе НТҚ 25,8%-ро ташкил медиҳад. Вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе минтақаҳои мустақил ва аз доираи субвенсия ва дотатсия беруншуда мебошанд. [5].

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вазъи иҷтимоии минтақаи Хатлон сол то сол беҳтар гардида, нишондиҳандаҳои рушди устувори иҷтимоӣ ру ба афзоиш мебошанд. Дар беҳтар гардидани вазъи иҷтимоӣ ва рушди нишондиҳандаҳо барномаҳои давлатӣ (минтақавӣ, соҳавӣ ва ҷумҳуриявӣ), лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва мусоидати молиявӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ ба бучети маҳаллӣ нақши меҳварӣ доранд. Ҷиҳати ба меъёрҳои сатҳи байналмилалӣ мутобиқгардонии нишондиҳандаҳои рушди устувор таъсири омилҳои зерин мушоҳида мегардад:

1) Афзоиши табиӣ аҳолии минтақа ба рушди аҳолии қобили меҳнат таъсир расонида мушкilotи ба шуғл фарогирӣ аҳолиро ба бор овардааст, ки дар ин замина андешидани чораҳои махсуси давлатӣ аз ҷумла: баланд бардоштани даромади пулии

аҳоли, батанзим даровардани бозори меҳнат ташкили ҷойҳои кории ҳолӣ зарурати воқеи дорад;

2) Ҷиҳати паст кардани сатҳи ҷинойткорӣ дар минтақа ва ҳиссаи он дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин корхоро ба сомон расонидан лозим аст, аз ҷумла: баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии шаҳрвандон ва дастрасии онҳо, муоинаи ҳатмии ройғони тиббии шаҳрвандон, кӯмаки ройғони равонӣ, мусоидат барои дарёфти кор ва гирифтани манзил, зеро бисёре аз ҷинойткорон бо сабаби ёфтани хӯрок, ҷои хоб ва кор ҷинойткориро такрор мекунанд, назорат аз болои афроде, ки ба тозаги аз маҳбас озод шудаанд, таъмини имтиёзҳо барои таҳсил, баланд бардоштани сифати зиндонҳо, ташкили муассисаҳои ислоҳӣ бо роҳи баргузори маҳфилҳои баланд бардоштани маърифати фарҳангӣ ва маънавии онҳое, ки ҷазоро адо мекунанд ва ғайра;

3) Дар вилояти Хатлон ҳалли масъалаҳои баромадани бучети маҳаллӣ аз субвенсияи ҷумҳуриявӣ ва иҷтимоикунонии бучет муҳим баназар мерасад. Ҷиҳати ҳалли ин масъала баланд бардоштани сифати идоракунии бучети маҳаллӣ, ки аз истифодаи оқилонаи хароҷотҳо ва афзоиши сарчашмаҳои даромаднокӣ маншаъ мегирад, зарурат дорад.

Адабиёт

1. Т.Н. Назаров. Экономическая наука и некоторые вопросы осуществления реформы в экономике Таджикистана // Наука Таджикистана в период независимости. Душанбе: Дониш.2011.216с.
2. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2024.49-52с
3. Маҷмуаи солонаи омили вилояти Хатлон//Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. Б.:2023.7с.
4. Юнусзода Х. Роҳҳои коҳиш додани таъминоти субвенсии минтақаҳо. / Молия ва ҳисобдорӣ/№8(155). 2019.34-35с.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 (Қонуни ҚТ аз 22.06.2023 № 1966, аз 12.10.2023 № 1982, аз 27.12.2023 № 2013) аз 1 декабри соли 2022, № 920
6. Савина Т.Н. Проблемы и пути обеспечения устойчивого социального развития. Вестник РУДН, серия Экономика. 2015. №3. 12с
7. Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №2-2024. 14с
8. Раҳимов М.И. Равишҳои назарии рушди механизми батанзимдарории шуғли аҳоли, Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе: Шоҳмансур, 2017. – №2/5 Қисми II (318). – С.119-123. ISSN: 2413-5151.
9. Об идеологии развития Таджикистана. В материалах Семинаре «Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана». Душанбе, 1996.35-37с.
10. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон дар рақамҳо 2024.
11. Шодиев, К. К. Налоговое стимулирование развития малого и среднего предпринимательства в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан / К. К. Шодиев, Т. Т. Файзуллоев // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2018. – № 2(44). – С. 154-157.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷурахони Исмоил - докторанти PhD-и соли сеюми кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Суроға: ш.Кӯлоб к. С.Сафаров 16 факс 735360 тел: 985444431 почтаи электронӣ jurakhon4431@gmail.com.

Информация об авторе:

Джурахони Исмаил – Докторант третьего курса факультета менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки. Адрес: Ш. Куляб к. С. Сафарова 16, факс 735360, телефон: 985444431, e-mail: jurakhon4431@gmail.com.

Information about the author:

Jurakhoni Ismail - is a PhD student of the third year of the management and marketing department of Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki Address: Sh. Kulob k. S. Safarov 16, fax 735360, phone: 985444431, e-mail: jurakhon4431@gmail.com.

УДК: 658.14

МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВӢ: НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Сафарзода М.С.

Аннотатсия. Дар мақола назария ва методологияи механизми таъмини устуворию молиявӣ аз адабиётҳои хориҷи ва ватанӣ таҳлил карда шудааст. Маълум гардид, ки ин назария аз солҳои 60-асри 20 ба вуҷӯ омада, то ҳол дар раванди рушд ва такмил қарор дорад. Дар таҳлили худ муаллиф зарурият ва аҳамияти тадқиқотҳоро мушаххас карда нишондод ки барои рушди иқтисодиёт ва молияи корхонаҳои ватанӣ саҳми беандоза мегузорад. Марҳилаҳои таҳлили вазъи устуворию молиявӣ, алгоритми онро, усулҳо ва нишондиҳандаҳои устуворию молиявиро дар раванди такмили механизми таъмини устуворию молиявиро муайян намудааст.

Калидвожа: назария, методология, устуворию молиявӣ, нишондиҳандаҳо, марҳила, алгоритм, рушди корхона, механизми такмили устуворию молиявӣ, усулҳои тадқиқот.

Барои иқтибос: Сафарзода, М. С. Механизми таъмини устуворию молиявӣ: назария ва методология / М. С. Сафарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4.1(43). – С. 476-484.

МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ: ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Сафарзода М.С.

Аннотация. В статье анализируются теория и методология механизма обеспечения финансовой устойчивости из зарубежной и отечественной литературы. Установлено, что данная теория разрабатывалась с 60-х годов XX века и до сих пор находится в процессе развития и совершенствования. В своем анализе автор указал на необходимость и важность исследований, которые вносят большой вклад в экономическое и финансовое развитие отечественных предприятий. Определены этапы анализа финансовой устойчивости, его алгоритм, методы и показатели финансовой устойчивости в процессе совершенствования механизма обеспечения финансовой устойчивости.

Ключевые слова: теория, методология, финансовая устойчивость, показатели, этап, алгоритм, развитие предприятия, механизм повышения финансовой устойчивости, методы исследования.

MECHANISM STABILITY OF FINANCE: THEORY AND METHODOLOGY

Safarzoda M. S.

Annotation. The article analyzes the theory and methodology of the mechanism for ensuring financial stability from foreign and domestic literature. It was established that this theory has

been developed since the 60s of the twentieth century and is still in the process of development and improvement. In his analysis, the author pointed out the need and importance of research that makes a great contribution to the economic and financial development of domestic enterprises. The stages of financial stability analysis, its algorithm, methods and indicators of financial stability in the process of improving the mechanism for ensuring financial stability are determined.

Keyword: *theory, methodology, financial stability, indicators, stages, algorithm, enterprise development, mechanism for improving financial stability, research methods.*

Гузориши масъала. Дар даврони гузариш ба иқтисоди бозоргони барои пурзур намоеи рақобатпазири корхонаҳои ватанӣ, ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама ба назарияҳои ҳисоботҳои молиявӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои байналмилалӣ пешниҳод шудаанд ва барои ба фазаи глобали интегратсия шудан ба таҳлили устувории молиявии корхона тағйиротҳо ворид карда шудаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охири ва нашриёт. Дар таҳқиқот таҳавулоти назарияи устувории молиявӣ дар давраи иқтисодӣ маъмурӣ- фармой ва иқтисоди бозоргонӣ ҷиҳати рушди соҳибкорӣ ва устувории корхонии хурду миёна таҳлил карда шуда, маълум гардид, ки таҳлилҳо фарқдоранд. Бештари таҳлилҳои давраи шуравӣ масъалаҳои қарзи корхонаҳои хурду миёнаро на чандон ба назар мегирифтанд, чунки КХМ тшаккул наёфта буд. Масъалаи рушди механизми устувории молиявӣ дар соҳаи охири асри 20 ба вуқӯъ омад. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – таҳлили механизми устувории молиявӣ дар КХМ қувваи ҳарактдиҳандаи рушди иқтисодиёт дар замони муосир ба ҳисоб меравад. Заминаи асосиро барои фароҳам овардани ҷойи корӣ ва баланд намудани сатҳи зиндагони тақони калон медиҳад. Рушди механизмҳои устувории молиявӣ дар қонунҳои қабул шуда оиди рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки гузариш ба

иқтисодиёти инноватсионӣ, ва рақамисозӣ замина мегирад, асос мегирад

Муҳтавои асосии мавод. Масъалаи ташаккули таъмини устувории молиявии корхона дар солҳои охири асри 20 яке аз масъалаҳои мубрам ва баҳсталаб байни олимони ватанию хориҷи гардид. Чуноне, ки рушди иқтисодӣ миллии кишвар аз рушд ва устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна алоқамандии зич доранд.

Рушди корхонаҳои хурду миёна (КХМ) аз таъмини устувори молиявии он иборатаст ва инъикосгари бесуботии ҷомеаи иҷтимоӣ дар бар мегирад. Ҷиҳати молиявии фаъолияти корхона яке аз маҳакҳои асосии вазъи мушаххаси он мебошад. Таҳлили назарияи ва методии арзёбии устувории молиявӣ тақозо медиҳад, ки раванди таҳавулоти онро аз назар гузаронем.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки назарияи устувории молиявии корхона аз тарафи Ғарб дар солҳои 60 уми асри 20 оғоз ёфтааст ва ба суботи молиявии корхона равона карда шудааст. Ва то ҳол таълимоти таҳлили вазъи молиявии корхона, ки масъалаҳои таъмини устувории онро таҳқиқ менамоянд аз нигоҳи олимони хориҷи ба чанд гуруҳҳо тақсим шудааст. Дар таҳқиқот мо равишу усули арзёбии устувории молиявӣ дар раванди таҳавулот дида мебароем.

Дар адабиёти иқтисодии даврони сотсиализм мафҳуми «устувории вазъи молиявии корхона» аз лиҳози маъно ба мафҳуми муосири устувории молиявии корхона наздик буд. Он тавассути таъмини корхона бо воситаҳои гардони худӣ,

мувофиқати захираҳои воқеии воситаҳои меъёрбандишуда ба меъёрҳо, таъмини захираҳо бо сарчашмаҳои маблағи барояшон таъиншуда, андозаи воситаҳои гардон, гардишнокии воситаҳои гардон, қобилияти устувори пардохтии корхона тавсиф меёфт. Ҳамин тавр, устувории молиявии корхона аз рӯи қобилияти пардохт ва таъминоти он бо воситаҳои гардони худӣ арзёбӣ карда мешуд. [1. С 55]

Дар даврони гузариш ба иқтисоди бозоргони олимон ба хулосае омадаанд, ки бо тақозои замон, барои пурзур намоии рақобатпазири корхонаҳои ватанӣ, ва қафо намондан аз технологияи муосир ба назарияҳои ҳисоботҳои молиявие, ки аз тарафи ташкилотҳои байналмилалӣ пешниҳод шудаанд барои ба фазои глобали интегратсия шуданд ба таҳлили устувории молиявии корхона тағйиротҳо ворид намоянд. Ба ин васила ақидаҳои олимонро дида мебароем.

Ҳангоми таҳлили назарияи мавҷуда оид ба устувории молиявии корхона ва нишондиҳандаҳои он, ду равиши таърифу тафсири онро муайян кардан мумкин аст. Мутобиқи равише, ки дар иқтисоди кишвар ташаккул ёфтааст, маҳакҳои асосии устувории молиявӣ қобилияти пардохтии корхона ва таъмин будани он бо воситаҳои гардони худӣ мебошанд. Равиши дуюм дар амалияи иқтисодии хорича инкишоф ёфтааст ва мутобиқи он маҳаки асосии устувории молиявии корхона новобастагии он аз қарздорон ҳисобида мешуд. Ба андешаи мо ин равия дар зери мафҳуми новобастагии мустақилии молиявии корхонаро бештар эътироф менамояд.

Дар адабиёти иқтисодии муосир таърифоте вомехӯранд, ки инъикосгари ҳар ду равиши мазкур ҳастанд. Бинобар ин ҳар кадоми онҳоро муфассалтар баррасӣ мекунем.

Қобилияти пардохтро аз рӯи маълумоти тавозуни ҳисобдорӣ дар заминаи

ташхиси ликвиднокии воситаҳои гардон муайян мекунам. Ликвиднокиро аз як тараф чун вақте баррасӣ мекунам, ки барои фурӯши дорониҳо лозим аст, ва аз тарафи дигар – ҳамчун маблағе, ки аз фурӯши онҳо ба даст омадааст. Дар ҳолати умумӣ қобилияти пардохтро чун нисбати активҳои гардони ликвидноки корхона ба уҳдадорҳои қарзии кӯтоҳмуддати он арзёбӣ менамоянд. Арзёбии ликвиднокӣ муқоисаи активҳоро ба пардохти уҳдадорҳои дар назар дорад, ки барои ин коэффитсиентҳои зерини ликвиднокиро ҳисоб мекунам.

Коэффитсиенти ликвиднокии мутлак (К.л.м.) -ро чун нисбати ҷамъи маблағҳои пулӣ ва маблағгузориҳои молиявии кӯтоҳмуддат ба уҳдадорҳои қарзии кӯтоҳмуддат муайян мекунам (он нишон медиҳад, ки корхона кадом миқдори қарзи кӯтоҳмуддатро дар ояндаи наздиктарин пардохта метавонад).

Коэффитсиенти ликвиднокии зуданҷом (К.з.)-ро чун нисбати маблағи пулӣ, маблағгузориҳои молиявии кӯтоҳмуддат ва қарзи дебиторӣ ба уҳдадорҳои қарзии кӯтоҳмуддат муайян мекунам.

Коэффитсиенти ликвиднокии ҷорӣ (К.ҷ.)-ро чун нисбати ҳамаи активҳои ҷорӣ (аз ҷумла захираҳо) ба уҳдадорҳои қарзии кӯтоҳмуддат муайян мекунам.

Коэффитсиентҳои ликвиднокиро бо роҳи муқоисаи онҳо бо қимати меъёрии ҳар нишондиҳандаи дахлдор арзёбӣ мекунам.

Нишондиҳанда (коэффитсиент)-и таъминот бо воситаҳои гардони худӣ чун нисбати воситаҳои худӣ барои ташкили активҳои гардон (фасли сеюми тавозун «Сармоя ва захираҳо» тарҳи фасли тавозун «Активҳои ғайригардон») ба арзиши воситаҳои гардон барои санаи ҳисоботӣ (фасли дуюми тавозун «активҳои гардон») муайян менамоянд.

Мо ҷонибдори Зимина Н.Е. ҳастем, ки ба ақидаи ӯ, нишондиҳандаҳои қобилияти пардохт ва таъминот бо воситаҳои гардони

худӣ як қатор камбудихо доранд. Онҳо динамикаи вазъи молиявии корхонаро инъикос намекунанд, чунки аз рӯи тавозун барои санаи муайян (оғоз ё охири давра) ҳисоб карда мешаванд ва аз ҳамин лиҳоз дар давоми ин давра метавонанд хеле тағйир ёбанд. [2. С-99]

Чунин тасаввурот дар бораи устувории молиявии корхона дар шароити нави хоҷагидорӣ низ боқӣ мондааст. Нисбати арзиши воситаҳои гардони моддӣ ва қимати манбаъҳои худӣ ва қарзии ташаккулёбии онҳо устувории вазъи молиявии корхонаро муайян мекунад. Сатҳи таъмини захира ва хароҷот бо манбаъи ташаккулёбӣ моҳияти устувории молиявиро ташкил медиҳад, қобилияти пардохт бошад, ба сифати ифодаи зохирии он баромад мекунад. Нишондиҳандаи чамъбастии устувории молиявӣ «барзиёдӣ ё норасоии сарчашмаҳои пул барои ташаккули захираҳо ва хароҷот мебошад, ки дар шакли фарқи байни андозаи сарчашмаҳои маблағ ва андозаи захираву хароҷот ҳосил мешавад». [3. С-88]

Дар ин ҷо таъмин будан бо намудҳои асосии сарчашмаҳо (худӣ, қарзӣ ва дигар) дар назар дошта мешавад, чунки баробарии чамъи актив ва пасиви тавозун замонати кифояти чамъи тамоми намуди сарчашмаҳо (ба шумули қарзи кредиторӣ ва пасивҳои дигар)-ро медиҳад.

Вобаста ба таъмини захираҳо бо сарчашмаҳои ташаккулёбӣ чор навъи устувории молиявиро аз ҳамдигар фарк мекунанд.

Устувории мутлақ – ҳолати барои корхонаҳо хеле нодир аст, ки пӯшиши захираҳоро бо воситаҳои худӣ ва қарзҳои бонк бо гарави дороиҳои молию моддӣ дар назар дорад.

Устувории муътадил қобилияти пардохтро замонат медиҳад ва баробарии захираҳоро бо қимати воситаҳои худӣ ва қарзҳои бонк бо гарави дороиҳои молию моддӣ дар назар дорад.

Ҳангоми вазъи молиявии ноустувор қобилияти пардохт халалдор мегардад, ҳарчанд ки имкони барқарорсозии мувозинат аз ҳисоби пур кардани сарчашмаҳои маблағи дохилӣ боқӣ мемонад. Ноустувории молиявӣ муътадил доништа мешавад, агар ҳаҷми сарчашмаҳои бартарафкунандаи шиддатнокии молиявӣ дар шакли қарзҳои кӯтоҳмуддат ва дигар воситаҳои қарзӣ аз арзиши ашёи хом, масолеҳ ва маҳсулоти тайёр зиёдтар набошад. [2. С-111]

Вазъи молиявии буҳронӣ ҳолатест, ки корхона дар ҳадди муфлисӣ қарор дошта, пул, коғазҳои қиматнок ва қарзи дебитории кӯтоҳмуддат қарзи кредиторӣ ва муҳлатгузаштаи онро наменпӯшонанд.

Муҳаққиқони хориҷӣ ва пайравони онҳо дар кишвари мо дар хусуси устувории молиявӣ назари дигаргун доранд. . [4. С-60]

Дар адабиёти ватани аз тарафи олими ватанӣ Ҳоҷаев П.Д қайд шудааст, ки дар шароити иқтисоди бозоргонӣ нишондиҳандаҳои устувории молиявиро иқтисодӣ яхела нестанд, чунки дар корхонаҳои ватанӣ шароит гуногун мебошад. Ва барои самаранок фаъолият намудан бояд баъди 3 - 5 соли фаъолият молу хизматрасонӣ ташаккул ёбанд. Яъне нишондиҳандаҳо аз рӯи қисмҳои нақшавӣ сохта шуда бошанд; нашондиҳандаҳо бояд ҳама ҷиҳатҳои молиявӣ суғуртавӣ, пардохтпазирии коғазҳои қиматнок, воситаҳои андоз ва самаранокии истифодабарии захираҳоро инъикос намояд. [5. С-110]

Ба ақидаи мо Профессор Ҳоҷаев П.Д. оиди устувории молиявие ки дар шароити бозоргонӣ нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ метавонанд гуногун бошанд, то ки ҳар як корхона мавқеи худро пурзур карда тавонад. Олимони дигари ватани Пулотов М.М ва Валиева Д.М. чунин меҳисобанд, ки дар иқтисодӣ бозоргонӣ «устувории молиявӣ муҳимтарин характеристикаи фаъолияти ташкилотҳо мебошанд. Ва барои баҳогузорӣ ба вазъи ташкилотҳо ба коэффисиентҳои

мушаххас, ки арзёбии самаранокии корхонаро муайн менамояд бояд диққати чидди даҳанд. Арзёби бо истифодаи баланси корхона (дороиҳо ва уҳдадориҳо) гузаронида шавад. [6. С- 103-110]

Дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ вазъи устувории молиявии корхонаро мустақилии молиявии он муайян мекунад. Он бо сохтори молиявии умумии корхона, сатҳи вобастагии он ба қарздохон ва сармоягузoron вобастагӣ дорад. Яъне, дар давраи дарозмуддат устувории молиявӣ дар таносуби воситаҳои пулии худӣ ва қарзӣ ифода меёбад. [7. С-87]

Аммо ин ақида хусусияти яктарафа дорад, зеро ки он вазъи молиявии корхона ва дурнамои рушди онро ба ҳисоб намегирад. Таҷрибаи кунунии корхонаҳои Тоҷикистон нишон дод, ки корхона ҳатто бидуни воситаҳои қарзӣ дар сохтори активҳо, яъне бо нишондиҳандаҳои комилан мақбул метавонад дар ҳолати молиявии вазнин қарор гирад. [8. С-80]

Назариёти муаллифони хориҷӣ ба ташаккули ақидаи илмии олимони Тоҷикистон оид ба устувории молиявии корхона таъсири калон расониданд. Аз ҷумла, муҳаққиқон аз қабиле Бобоева О.Б., Низомова Т., Хоҷаев П.Д., Пулотов М.М., Валиева Д., Калимулоев В.М. Умаров Х.У. ва дигарон аз ин нуқтаи назар ҷонибдорӣ мекунанд. Яъне, маҷмӯи нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ, ки ин муаллифон пешниҳод мекунанд, ҳамчунин бо аломати таносуби воситаҳои худӣ ва қарзӣ тавсиф меёбад. Дар ин равиш нишондиҳандаҳои асосӣ инҳо мебошанд:

о коэффитсиенти тамаркузи сармояи худӣ (коэффитсиенти соҳибхитиёрӣ ё мустақилияти молиявӣ) – ҳиссаи моликони корхонаро дар ҷамъи маблағҳои барои фаъолияти он пешардохтшуда инъикос мекунад;

о коэффитсиенти вобастагии молиявӣ – ҳиссаи сармояи қарзиро дар сарчашмаҳои амволи корхона ифода мекунад;

о коэффитсиенти гардишнокии сармояи худӣ – нишон медиҳад, ки кадом қисми сармояи хусусӣ барои тамвили фаъолияти ҷорӣ истифода бурда мешавад, яъне ба воситаҳои гардон гузошта шудааст, ва кадом қисмаш сармоясозӣ шуда, сатҳи гардишу истифодаи сармояи худиро инъикос мекунад;

о коэффитсиенти сохтори маблағгузориҳои дарозмуддат – нишон медиҳад, ки кадом қисми воситаҳои асосӣ ва дигар активҳои ғайригардон аз ҷониби сармоягузoron тамвил шудааст;

о ҳиссаи хоси воситаҳои қарзии худӣ дар арзиши амвол;

о коэффитсиенти ҷалби дарозмуҳлати воситаҳои қарзӣ – сохтори сармояро инъикос мекунад;

о коэффитсиенти таносуби воситаҳои қарзӣ ва худӣ – арзиши нисбатан умумии устувории молиявии корхонаро нишон медиҳад.

Таҳлили равишҳои мавҷудаи таърифи устувории молиявӣ нишон дод, ки ҳеҷ яке аз онҳо моҳияти устувории молиявиро ҳамчун категорияи иқтисодӣ пурра шарҳ намедиҳад. Устувории молиявӣ бояд инъикосгари арзёбии вазъи молиявии корхона дар кӯтоҳмуддат ва ҳам дарозмуддат бошад, маҷмӯи (низоми) нишондиҳандаҳои устувории молиявии субъекти хоҷагидорӣ на танҳо вазъи молиявии корхона дар лаҳзаи муайяни вақт, балки дурнамои рушди онро ҳам инъикос намояд. [2. С-17]

Чунин маҷмӯи нишондиҳандаҳо бо дарназардошти муфлисшавии эҳтимолии корхона сохтан мумкин аст. Усули ватании арзёбии вазъи муфлисии эҳтимоли чунин аст. Мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавии корхона» дар зери муфлисшавӣ инноватсионии корхона ҷиҳати қонунӣ қарздохон оид ба пардохти арзиши мол (кор, хизматрасонӣ), таъмин намудани пардохтҳо ба бучет ва фондҳои ғайрибучетӣ бо сабаби зиёдтар

шудани чамъи уҳдадорихои қарздор нисбат ба амволи он ё вобаста ба сохтори ғайриқаноатбахши тавозуни қарздор фаҳмида мешавад.

Бояд қайд ки дар Русия соли 2020 бо сабаи КОВИД 19, Ҳукумати Русия қарор баровард “Маратория оиди боздоштани муфлисшавӣ ба суди Арбитражи ва Бонкҳо. Ин ҳам як иқдоми нек, ва дастгирии соҳибкорон дар ҷониби Президенти Русия дар вақти бухрони иҷтимоӣ иқтисодие, ки дар ҷаҳон рух дод.

Мутобиқи қонунгузори амалкунанда маҷмӯи маҳакҳое муқаррар шудааст, ки бар асоси онҳо қарор дар бораи ғайриқаноатбахш донишани сохтори тавозун қабул мешавад. Ин маҳакҳои зерин мебошанд:

➤ коэффитсиенти ликвиднокии ҷорӣ (Кл.ҷ. бояд аз 2,0 бештар бошад);

➤ коэффитсиенти таъмин будан бо воситаҳои гардони худӣ (Кв.г., бояд аз 0,1 бештар бошад);

➤ коэффитсиенти барқарорсозӣ ё аз даст додани қобилияти пардохт (Кб.к. ё Кд.к. бояд аз 1,0 бештар бошад).

Дар ҚТ ҳамин коэффитсиентҳо қабул мешаванд. Вале бар асари бесуботии муҳити беруни ва дохилӣ, на ҳамаи корхонаҳо ин меъёрҳоро риоя мекунанд.

Барои корхона қимати воқеии коэффитсиентҳои мазкур ҳисоб ва бо қимати интиқодии онҳо муқоиса карда шуда, сипас дар хусуси қаноатбахш будани тавозуни корхона ва имкони барқарор сохтани қобилияти пардохт хулоса бароварда мешавад.

Ба ин васила, муфлисии эҳтимоли дар кишварамон фақат бар асоси маҳакҳои таъмин будан бо воситаҳои гардони худӣ муайян карда мешавад, ки ин кофӣ нест. Дар ин маврид усулу маҳакҳои муайянсозии

муфлисии корхона дар кишварҳои Ғарб гӯётару мантиқӣ мебошад истифода бурда мешавад (Э. Алтман).

Усули дигари муайян намудани нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ ба арзёбии рейтингии вазъи молиявии корхона асос меёбад. Дар маҷмӯъ, нақшаи умумии таҳияи арзёбии рейтингӣ ба ин шакл аст: интиқоби як қатор нишондиҳандаҳои иқтисодии асосӣ (бештар 1) қобилияти пардохт, 2) мустақилии молиявӣ аз қарздеҳон, 3) қаззобият барои сармоягузори ва 4) иқтидори истеҳсолии корхона), ёфтани қимати миёнаи онҳо – ба истилоҳ индекси эътимодноқӣ, сипас ҳисоб кардани қиматҳои мушаххаси ин индекс барои корхона ва радабандӣ кардани онҳо. Вобаста ба миқдори ҳолҳо корхонаро ба синфи муайян, аз олии то ҷорум, дохил мекунанд. [10. С 42]

Барои муайян кардани ин, ки кадом усул бештар моҳияти устувории молиявиро инъикос менамояд, бояд тавассути ҳар ду усул таҳлил гузаронида ва натиҷаҳо муқоиса карда шаванд. Агар натиҷаҳо яксон бошанд, усулҳоро баробарвазн ҳисобидан мумкин аст, вагарна нишондиҳандаҳои онҳоро тасҳех бояд кард.

Ба ин васила, таҳлили усулҳои феълии муайяннамоии устувории молиявии субъектҳои хоҷагидор имкон медиҳад, ки низомии зерини нишондиҳандаҳои устувории корхонаҳои саноатиро пешниҳод намоем. Барои таъмин кардани устувории молиявии корхона дар шароити бозорӣ гирифтани даромади босубот ба андозаи кофӣ барои пардохти пули шарикони тичоратӣ лозим мебошад, яъне асоси устувории молиявии корхонаро қобилияти пардохти он ташкил медиҳад.

Аммо қобилияти пардохти корхона шартӣ кофии фаъолияти устувори он дар ояндаи дарозмуддат намебошад. Барои рушди муваффақонаи корхона лозим аст, ки баъди иҷрои тамоми пардохтҳо ва уҳдадорихо ғоида ҳам дар дасташ бимонад.

Барои ноил гаштан ба устувории молиявӣ ва нигоҳ доштани он на танҳо андозаи фоида, балки сатҳи он нисбат ба сармояи гузошта ё хароҷоти корхона, яъне даромадноқӣ ҳам муҳим аст.

Танҳо он корхонаро аз лиҳози молиявӣ устувор метавон донист, ки сармояи худии кофиро барои рушди худ дар ихтиёр дорад. Кифояти сармояи худиро барои нигоҳ доштани устувории молиявии корхона нишондиҳандаҳои мустақилияти он аз қарздеҳон инъикос менамоянд.

Сифати идораи корхонаро нишондиҳандаҳои фаъолии корӣ тавзеҳ медиҳанд. Таҳлили фаъолии корӣ омӯхтани динамикаи нишондиҳандаҳои арзёбикунандаи ҳаҷми фурӯш ва фоидаро дар назар дорад, ки бевосита ба суръати гардиши

воситаҳо, гардишнокии онҳо вобастагӣ доранд.

Ғайр аз ин, барои ноил шудан ба устувории молиявӣ корхонаро лозим аст, ки сохтори қулайи захираҳои молиявӣ ва дар ҳоли зарурат имкони ҷалб намудани воситаҳои қарзӣ, яъне қобилияти қарзпардозӣ дошта бошад – саривақт қарзҳои гирифтаре бо фоизҳояшон аз ҳисоби фоида ва дигар захираҳои молиявӣ бозгардонад.

Ҳарчанд ки ҳаҷми калони фоида ва динамикаи мусбати даромадноқӣ ба вазъи молиявии корхона таъсири хуб мерасонад, устувории молиявии онро меафзояд, вале чунин гуфтаҳо фақат то ҳадди муайян ҳақиқат доранд. Одатан фоидаоварии баландтар бо хатари бештар иртибот дорад, яъне ба ҷои даромади зиёд корхона метавонад зарари калон бинад ва ҳатто муфлис шавад.

Расми 1 . -Марҳалаҳои таъмини устувори молиявӣ

Дар интиҳои таҳлил ҳаминро бояд гуфт, ки устувори молиявиро имкони дар оянда аз даст рафтан ё барқарор намудани он (вобаста ба натиҷаи таҳлил) муайян мекунад. Ба ин васила, дар натиҷаи таҳлил нақшаи марҳалаҳои таъмини устувори молиявии корхонаҳо пешниҳод карда мешавад, ки он бефосилагӣ ва суботи фаъолияти КХМ-ро дар оянда инъикос мекунад. (Ниг. Расми 1.).

Дар чамъбасти таҳлили сарчашмаҳои назариявӣ мо ба хулоса омадем, ки усулҳои арзёбии устувори молиявии корхонаҳоро такмил бояд дод. Ба назари мо, гузариши пайдарпайи марҳалаҳои таъминоти молиявии корхонаҳои Тоҷикистонро мустақамтар хоҳад кард.

Чи тавре ки аз таҳлилҳо маълум гардид, устувори молиявии корхона на тасодуфи хушбахтона, балки натиҷаи идоракунии босаводонаву моҳиронаи тамоми маҷмӯи омилҳои таъинкунандаи натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад. Вазъи устувори молиявӣ, дар навбати худ, ба иҷроиши нақшаҳои истеҳсолӣ ва таъмин кардани талаботи истеҳсолот бо захираҳои зарурӣ таъсири мусбат мерасонад.

Бинобар ин фаъолияти молиявӣ ҳамчун қисми таркибии фаъолияти хоҷагидорӣ ба таъмини тарҳрезӣшудаи даромаду хароҷоти захираҳои пулӣ, риояи интизоми ҳисобдорӣ, расидан ба таносуби оқилонаи сармоияи худӣ ва қарзӣ ва истифодаи самараноктари он равона карда шудааст.

Мақсади асосии фаъолияти молиявӣ бо як вазифаи стратегии он - афзоиш додани активҳои корхона чамъбаст карда мешавад. Барои ин корхонаро мебояд, ки ҳамеша қобилияти пардохт, даромаднокӣ ва сохтори

муносиби актив ва пасиви тавозуни худро нигоҳ дорад.

Ҳамин тариқ, дар ин ҷо хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст.

Устувори молиявӣ бо сохтори сармояробитаи ногустанӣ дорад ва бисёре аз муҳаққиқон моҳияти онро маҳз бо ҳамин вобаста мекунад. Қисми дигаре аз муҳаққиқон моҳияти устувори молиявии корхонаро ба сохтори сарчашмаҳои пӯшиши активҳо рабт медиҳанд.

Барои муттаҳид намудани равияҳои мавҷудбудаи таъйини моҳият мо пешниҳод мекунем, ки ин ду мафҳум шартан ҷиҳатҳои берунӣ ва дохилии устувори молиявӣ доништа шаванд, зеро хосияти яқум дараҷаи мустақилии (ё вобастагӣ)-и корхонаро аз қарздорӣ берунӣ нишон медиҳад, хосияти дувумаш вазъи ташкили молиёти корхонаро инъикос мекунад, ки он устувори молиявии онро аз дохил таҳким мебахшад.

Дар заминаи таҳлили муқаррароти назариявӣ мо метавонем чунин таърифи устувори молиявиро пешниҳод ва аз он ҷонибдорӣ кунем.

Устувори молиявии корхона ин вазъи доимии қобилияти пардохти молиявии корхона мебошад, ки бо ҳиссаи кофӣ сармоияи худӣ дар таркиби сарчашмаҳои тамвил таъмин карда шуда, онро аз таъсири манфии берунӣ қамилан эмин нигоҳ медорад.

Устувори молиявии корхона чунин вазъи захираҳои молиявии он, тақсим ва истифодабарии онҳост, ки рушди корхонаро дар заминаи афзоиши ғоида ва сармоя бо ҳифзи қобилияти пардохтӣ ва қарзӣ дар шароити сатҳи муносиби хатар дар давраи дарозмуддат таъмин мекунад.

Адабиёт

1. Баканов М. И. Теория экономического анализа / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 2002. – С. 55.

2. Зимин Н. Е. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Н. Е. Зимин, В. Н. Солопова. – М. : Колос- С., 2004. – С. 99.
3. Рубин Ю. Б./ Инвестиционно-финансовый портфель / отв. ред. Ю. Б. Рубин, В. И. Солдаткин. – М.: СОМИНТЕК, 2003. –С. 88.
4. Ковалев В. В. Финансовый анализ : Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 60.
5. Ходжаев П.Д. Оценка финансовой устойчивости предприятий транспорта./ П.Д. Ходжаев //Материалы республиканской научно практической конференции «Проблемы развития финансов, налога, учета и аудита в РТ». –Душанбе: ООО «Сапфир», 2005. С. 110
6. Пўлотов М.М., Валиева Д.М. Масъалаҳои таҳқиқи устувории молиявии корхонаҳои тичоратӣ дар шароити муосир/ М.М. Пўлотов, Д.М Валиева// -Маҷалаи ахбори ДДҲБСТ Хучанд, №1(66), 2016. С. 103-108.
7. Холт Р.Н. Основы финансового менеджмента/Р.Н. Холт.-2004.-87 с
8. Ковалев В. В. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С. 80.
9. Алексеев К.С. Методика анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия / К.С. Алексеев // Справочник экономиста. - 2012. - № 1. - С.14-25.
10. Ефимова О.В. Финансовый анализ. / О.В Ефимова //– М.: Бухгалтерский учет, 2006. – 352 с.
11. Массарыгина В.Ф. Экспресс-анализ финансового состояния предприятия-должника / В.Ф. Массарыгина // Экономический анализ: теория и практика. - 2012. - № 31. - С.60-65.
12. Кошонова М.Р., Сафарзода М.М. Методы анализа финансовой устойчивости малых предприятий в Республики Таджикистан / М.Р. Кошонова, М.С. Сафарзода // Паёми Молия ва иқтисод №3 (32) душанбе 2022.-С. 29-39 саҳ
13. Пулотов М.М. Вазъи молиявии корхона: мафҳумҳо, нишондиҳандаҳо ва роҳҳои беҳтар гардонидани онҳо./ М.М.Пулотов //Маҷалаи ахбори ДДҲБСТ Хучанд, №1(66), 2016. С. 6-10.
14. Сафарзода М.С. Устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва идораи он дар шароити иқтисоди бозорӣ/ М.С. Сафарзода// Паёми Молия ва иқтисод №3 (37) душанбе 2023.-С. 363-376 саҳ

Маълумот дар бораи муаллифон:

Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар – Доктор Phd – и кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, телефон: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Информация об авторах:

Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар - PhD доктор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Телефон: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Information about the authors:

Safarzoda Mirzomurod Saidmuzafar – Phd Doctor of department of Finance of Tajik State University of Finance and Economics Address: Republic of Tajikistan 734067, Nakhimova St. 64/4 Tel.: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

УДК: 338

МОҲИЯТИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ ВА НАҚШИ ЗАХИРАҶОИ МОДДИИ ДАВЛАТИ ДАР ОН

Ниёзода С.С.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти амнияти иқтисодии давлат мавриди баррасӣ қарор гирифта, инчунин андешаҳои олимону коршиносони ватаниву хориҷӣ оид ба мафҳуми амнияти иқтисодӣ ва нақши мақомоти давлатӣ дар танзими он оварда шудааст.

Амнияти иқтисодӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ дар ҷаҳони муосир буда, он як системаи мураккаб ва бисёрсоҳавӣ буда, фаъолияти самараноки унсурҳои сохтори дигар қисмҳои амнияти миллиро таъмин менамояд. Масъалаи таъмини амнияти иқтисодӣ дар заминаи стратегияи амнияти иқтисодии кишвар басо актуалӣ ва аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, иқтисоди ноустувор зарурати таҳияи маҷмӯи тадбирҳоро ҷиҳати таъмини амнияти он дар ҳама сатҳҳо ба миён меорад.

Мафҳуми амнияти иқтисодӣ бо ду равиш шарҳ дода мешавад. Муносибати аввал пешниҳод менамояд, ки амният бояд ҳамчун мавҷуд набудани омилҳои манфии мустақим ё зайримустақим аз дохил ё берун, ки ба иқтисодиёти кишвар таъсир мерасонад, устувори давлат, суботи молияви он ва қобилияти рафъи мушкилоти ба вуҷуд омадари шароити бозори тағйирёбанда таъмин менамояд.

Муносибати дуюм аз он бармеояд, ки амнияти иқтисодӣ ин ҳифзи муайяни давлат аз омилҳои таъсири беруна ва дохилӣ мебошад, ки ҳамзамон рушди бомуваффақияти онро таъмин менамояд. Ҳамаи ин ба системаи боэътимоди тадбирҳои асос ёфтааст, ки давлатро аз хатару таҳдид дафъ кардан ва хифз мекунад.

Дар шароити муосир проблемаи таъмини амнияти давлат на танҳо аз ҷиҳати илмӣ-назариявӣ, балки аз нуқтаи назари сиёсӣ амалӣ ҳам дарёфт намудани роҳи воситаҳои оптималии таъмини амният ва ҳифзи манфиатҳои давлат аҳамияти калон пайдо кардааст. Барои беҳатарӣ ва амнияти ҳар кишвар таъмини амнияти иқтисодӣ вазифаи муҳимтарин ва аввалиндараҷа арзёбӣ гардида, омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи хусусиятҳо, омилҳо, мушкилот ва дурнамои ин масъаларо талаб мекунад.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, иқтисодиёт, захираҳо, сиёсат, давлат, манфиатҳои миллӣ, истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, хоҷагии халқ, таҳдидҳо, бӯҳрон.

Барои иқтибос: Ниёзода, С. С. Моҳияти амнияти иқтисодӣ ва нақши захираҳои моддии давлатӣ дар он / С. С. Ниёзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4.1(43). – Р. 485-498.

СУЩНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ МАТЕРИАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В НЕЙ

Ниёзода С.С.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие и сущность экономической безопасности государства, а также мнения отечественных и зарубежных ученых и

экспертов о понятии экономической безопасности и роли органов государственной власти в ее регулировании.

Экономическая безопасность является одним из важнейших средств обеспечения национальной безопасности в современном мире, это сложная и многогранная система, обеспечивающая эффективное функционирование структурных элементов других частей национальной безопасности. Вопрос обеспечения экономической безопасности в контексте стратегии экономической безопасности страны считается весьма актуальным и первоочередным, а нестабильная экономика требует разработки комплекса мер по обеспечению ее безопасности на всех уровнях.

Понятие экономической безопасности объясняется двояко. Первый подход предполагает, что безопасность следует определять как отсутствие прямых или косвенных негативных факторов изнутри или извне, влияющих на экономику страны, обеспечение стабильности государства, его финансовой устойчивости и способности преодолевать возникающие проблемы в меняющихся рыночных условиях.

Второй подход исходит из того, что экономическая безопасность представляет собой определенную защиту государства от внешних и внутренних факторов, которая в то же время обеспечивает его успешное развитие. Все это основано на надежной системе мер, предотвращающих и защищающих государство от угроз.

В современных условиях проблема обеспечения безопасности государства не только с научно-теоретической точки зрения, но и с политико-практической, поиска оптимальных путей и средств обеспечения безопасности и защиты интересов государства приобрело большое значение. Для безопасности любой страны обеспечение экономической безопасности считается важнейшей и первоочередной задачей и требует глубокого и всестороннего изучения особенностей, факторов, проблем и перспектив этого вопроса.

Ключевые слова: экономическая безопасность, экономика, ресурсы, политика, государство, национальные интересы, энергетическая независимость, продовольственная безопасность, народное хозяйство, угрозы, кризис.

THE ESSENCE OF ECONOMIC SECURITY AND THE ROLE OF STATE MATERIAL RESOURCES IN IT

Niyozzoda S.S.

***Annotation.** This article examines the concept and essence of the economic security of the state, as well as the opinions of domestic and foreign scientists and experts on the concept of economic security and the role of government bodies in regulating it.*

Economic security is one of the most important means of ensuring national security in the modern world; it is a complex and multifaceted system that ensures the effective functioning of the structural elements of other parts of national security. The issue of ensuring economic security in the context of the country's economic security strategy is considered to be very relevant and of primary importance, and an unstable economy requires the development of a set of measures to ensure its security at all levels.

The concept of economic security is explained in two ways. The first approach assumes that security should be defined as the absence of direct or indirect negative factors from within or

from without that affect the country's economy, ensuring the stability of the state, its financial sustainability and the ability to overcome emerging problems in changing market conditions. The second approach is based on the fact that economic security is a certain protection of the state from external and internal factors, which at the same time ensures its successful development. All this is based on a reliable system of measures that prevent and protect the state from threats.

In modern conditions, the problem of ensuring state security not only from a scientific and theoretical point of view, but also from a political and practical one, the search for optimal ways and means of ensuring security and protecting the interests of the state has acquired great importance. For the security of any country, ensuring economic security is considered the most important and priority task and requires a deep and comprehensive study of the features, factors, problems and prospects of this issue.

Key words: *economic security, economy, resources, politics, state, national interests, energy independence, food security, national economy, threats, crisis.*

Гузориши масъала. Дар шароити муосир, ки таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ мунтазам меафзоянд, таъмини субот ва рушди устувори иқтисодӣ барои ҳар як давлат аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст. Захираҳои моддии давлатӣ ҳамчун воситаи стратегӣ барои муқовимат ба бӯҳронҳои ғайриҷашмдошт ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат нақши калидӣ мебозанд. Омӯзиши моҳияти амнияти иқтисодӣ ва таҳлили самаранокии истифодаи захираҳои моддӣ метавонад ба таҳияи сиёсатҳои муассир дар идоракунии захираҳои давлатӣ мусоидат намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар мақолаи мазкур таҳқиқотҳои охирин ва нашрияҳо оид ба масъалаи амнияти иқтисодӣ бо истифодаи сарчашмаҳои гуногуни илмӣ таҳлил шудаанд. Муаллиф назарияи олимони ватанӣ ва хориҷиро ҷамъбаст намуда, ду равиши асосии шарҳи мафҳуми амнияти иқтисодӣ ва муносибати давлат ба таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар ин самтро пешниҳод намудааст. Таҳқиқотҳои концептуалӣ нишон медиҳанд, ки амнияти иқтисодӣ ҳамчун як ҳолати системавӣ бо назардошти омилҳои мухталифи дохилӣ ва беруна дар назар гирифта мешавад. Баррасии назарияҳои олимони, аз ҷумла Мирсаидов М.Н., Абалкин Л.И., Кочергина Т.Е., ва

дигарон, нишон медиҳад, ки ин мафҳум фарогири ҳифзи манфиатҳои миллии иқтисодӣ, устувори иқтисодиёт ва рушди дарозмуддати он мебошад. Ҳамчунин, нақши захираҳои моддии давлатӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ махсус қайд шудааст. Захираҳо ҳамчун воситаи муҳими стратегияҳои давлатии иқтисодӣ арзёбӣ шуда, ба таъмини устувори иқтисодӣ дар ҳолатҳои бӯҳронӣ мусоидат мекунанд. Аз ин ҷост, ки системаи захираҳои моддии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар асоси санадҳои ҳуқуқӣ ва стратегияи миллии рушд мавриди ташаккул ва истифода қарор гирифтааст.

Мақсади мақола - таҳлил ва дарки амиқи моҳияти амнияти иқтисодӣ ва арзиши захираҳои моддии давлатӣ дар таъмини он мебошад. Муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки аҳамияти амнияти иқтисодиро ҳамчун қисми калидии амнияти миллии ва тарзи таъсири он ба субот ва рушди иқтисодиёт дар шароити муосир ба таври васеъ таҳлил кунад. Дар ин мақола ҳамчунин нақши захираҳои моддии давлатӣ, ки барои муқовимат бо таҳдидҳои иқтисодӣ ва таъмин намудани устувори иқтисодиёт зарур мебошанд, омӯхта ва нишон дода шудаанд.

Муҳтавои асосии мавод. Масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ чун анъана дар

байни бисёр проблемаҳои дигари миллӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Барои ҳалли онҳо қувваю воситаҳои дахлдор, таъминоти заминаи ҳуқуқию илмӣ, чораҷӯҳои амиқи ташкилию методӣ зарур аст. Аммо, пеш аз ҳама, зарур аст, ки тадбирҳое, ки дар ин самт роҳандозӣ карда мешаванд, таъсири онҳо ба иқтисодиёти кишвар ва ҳамзамон ба тамоми паҳлӯҳои дигари муҳими фаъолияти давлат, ҷомеа ва шахсият мавриди таҳлили амиқ қарор бигиранд.

Амнияти иқтисодӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ дар ҷаҳони муосир буда, он як системаи мураккаб ва бисёрсоҳавӣ буда, фаъолияти самараноки унсурҳои сохтори дигар қисмҳои амнияти миллиро таъмин менамояд [1, 266]. Дар замони ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ робитаи иқтисод ва амнияти миллӣ аҳамияти бештар пайдо намудаанд. Таърихан қудрати низомӣ ва тавлиди силоҳ ҳамчун муҳимтарин ҷузъҳои амнияти миллӣ баррасӣ мешуд, аммо ақидаҳо дар бораи унсурҳои асосии таъмини амнияти миллӣ пас аз анҷоми ҷанги сард тағйир ёфтанд. Ягон давлати соҳибхитёр масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодиро муддати дароз сарфи назар карда наметавонад. Иқтисоди қавӣ яке аз муҳимтарин ҷузъҳои ҳастӣ ва нигоҳ доштани хувияти ҳар як давлати соҳибхитёр дар ҷаҳони мураккаб ва рақобати шадид мебошад.

Таваҷҷӯҳ ба амнияти иқтисодӣ ҳам аз нуқтаи назари дарки илмӣ он ва ҳам татбиқи амалии он дар шароити муосир боиси кӯшишҳои зиёд барои дарки дуруст ва тафсири аниқи ин мафҳум гардид. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ аз ҷониби олимони варзида барои фаҳмидани моҳияти амнияти иқтисодӣ ва аҳамияти он чи барои ташкилоту корхонаҳои алоҳида ва ҳам барои тамоми давлат тафсириҳои гуногун дода шудааст.

Амният — маҷмӯи тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, маъмурӣ, сиёсӣ,

ки дар онҳо муҳофизати манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа, давлат аз ҳодисаҳо ва таъсири зарарноки муҳити зист, ҳамчунин аз дигар навъи таҳдидҳои дохиливу хориҷӣ мадди назар гирифта мешавад. Ин истилоҳ дар даврони муосир хеле маъмул буда, ба аксари ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсатшиносӣ ворид шудааст.

Масъалаи таъмини амнияти давлатӣ дар шароити имрӯза аҳамияти ҳам илмию назариявӣ ва ҳам сиёсию амалӣ пайдо намудааст. Дарёфти роҳу воситаҳои беҳтари таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои давлатӣ объекти муҳими тадқиқи илмҳои сиёсӣ мансуб меёбанд. Давлат таъмини амниятро ҳамчун вазифаҳои муҳимтарин ва афзалиятноки фаъолияти ҳеш медонад. Аз ин хотир, омӯзиши амиқу ҳамаҷонибаи моҳияту хусусиятҳои ин масъала, зарурати тадқиқ ва таҳлили паҳлӯҳои гуногуни назария ва амалияи амнияти давлатӣ ва таъмини беҳатариро дар доираи илмҳои сиёсӣ ва низоми донишҳои дигари гуманитарӣ ба миён меорад. Дарки амиқ ва фаҳмиши васеи масъалаҳои мазкур имконият медиҳанд, ки раванди ташаккулу рушд ва сатҳи таҳдиди хатарҳои сиёсии Тоҷикистон дар давраҳои дуру наздики ҳаёти сиёсӣ мавриди тадқиқоти алоҳида қарор гиранд.

Ҳанӯз ҳам дар байни олимони ва муҳаққиқон ҷӣ нисбати моҳият ва мазмуни мафҳуми "амният" ва ҷӣ тамоюлҳои инкишоф ва нақши иҷтимоию сиёсии ин падидаи ҷамъиятӣ гуногунфикрӣ вучуд дорад. Дар масъалаи он, ки амният чист ва сохти он ҷӣ гуна аст, ақидаҳо гуногунанд. Масалан, як қатор муаллифон мазмуни мафҳуми "амният"-ро васеъ шарҳ дода, амалан онро бо мафҳуми "манфиатҳои миллӣ" монанд мекунанд. Аммо ин мафҳумҳо бо ҳамдигар алоқаи зич дошта, аз бисёр ҷиҳатҳо бо якдигар мувофиқат кунанд ҳам, дар байни онҳо тафовутҳо низ ҳастанд. Қайд кардан лозим аст, ки дар луғати энциклопедии Брокгауз ва Ефро дар мақолаи "Амният" дар

бораи таҳдидҳо ба шахсият, ҷомеа ва давлат сухан меравад, инчунин, зарурати баргараф намудани ҷунин хатарҳо, ба монанди аз ҳад зиёд афзоиш ёфтани аҳоли, бемориҳо ва ҳодисаҳои нохуш, гуруснагӣ ва "хатарҳое, ки ба несту нобуд шудани моликият таҳдид мекунад" [2, 304], таъкид карда мешавад. Аз ин рӯ, таҳлили ин проблема бидуни баррасии масъала оид ба намудҳои амният, ки дар асарҳои бисёр мутахассисон мавқеи махсусро ишғол намудааст, имконнопазир мебошад. Онҳо ҷунин намудҳои амниятро зикр менамоянд: байналхалқӣ, минтақавӣ, миллий (давлатӣ), сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, мудофиавӣ ва иттилоотӣ.

Аз лиҳози сиёсӣ истилоҳи "амният" муродифи калимаи "давлат" аст ва баръакс. Аввалин тасаввурот оид ба ниёзи одам, ҷамъият ба мавҷудияти муҳимтарин ва гарантарин ҷузъи системаи сиёсӣ таҳти номи "давлат", зарурати таъмини амнияти ҳуди инсон ва ҷомеаро дар назар дорад [3, 9].

Дар шароити муосир дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёд як қатор вазифа ва ҳадафҳо гузошад шудааст, ки амалигардии онҳо дар марҳилаи кунунӣ ба рушди босуботи соҳаҳои дахлдори ҳаёти ҷамъиятӣ, баландбардории нуфузи давлат дар сатҳи башарӣ ва дар умум амалигардии рисолати кишвар дар назди ҷомеа мусоидат менамоянд. Яке аз соҳаҳои муҳимтарини ҷомеа, ки таъмини рушду устувории он вазифаи асосӣ ва муҳими давлат ба ҳисоб меравад, ин соҳаи иқтисодиёт мебошад. Соҳаи иқтисодиёт ҳамчун соҳаи калидии ҷомеа заминаи мустақамӣ ва муназзам рушд гардидани соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Ҳамзамон, ҳалли мушкилот ва масъалаҳои дар ҷомеа ҷойдошта бевосита аз соҳаи мазкур вобастагии зич доранд. Бинобар ҳамин, барои ба таври самаранок рушд гардидани соҳаи иқтисодиёт зарурияти таъмини амнияти пурра ва ҳамаҷонибаи он ҷой дорад, ки давлатро зарур аст, ки дар

радифи чорачӯи нисбат ба самтҳои гуногуни соҳаи номбурда, ҳамзамон нисбат ба таъмини амнияти он тадбирандешӣ намояд.

Амнияти иқтисодӣ — яке аз қисматҳои асосии амнияти миллии давлат. Аз дидгоҳи фарохтар, зеро мафҳуми амнияти иқтисодӣ кифояти таъминот мутобиқи сатҳи талаботи амнияти миллий бо захираҳои молиявӣ ва бештар захираҳои зурурии худӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва болобурди сатҳи рақобатпазирии мамлакат, ҳифзоти манфиатҳои иқтисодии шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ, аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ дар амон будан фаҳмида мешавад.

Амнияти иқтисодӣ бунёди амнияти миллист, ки бойгарии табиӣ, захираҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ, амволи ғайриманкул, захираҳои моддӣ (молӣ), инсонӣ, сохторҳои хоҷагӣ, оила, шахсӣ ва амсоли инҳоро фарогир аст. Косташавии амнияти иқтисодӣ ба хоҷагии ҳар мамлакат таъсири манфӣ расонда, манфиатҳои иқтисодии шахс, ҷамъият ва давлатро маҳдуд месозад. Стратегияи амнияти иқтисодӣ бошад, шароитҳои мусоиди рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ, инчунин ҳимояи манфиатҳои барои ҳаёт муҳимро аз хатарҳои дохилӣ ва берунӣ дар бахши иқтисодиёт таъмин менамояд. Фароҳам овардани ҷунин шарту шароитҳо барои ғанӣ гардидани бучаи давлат, аз ҷумла барои таъмини захираҳои молиявӣ-иқтисодӣ, ки дараҷаи таъминоти зурурии амнияти миллиро дар бар мегирад, дар навбати аввал қобилияти мудофиавиро боътимод ва барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ вобаста ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат менамояд. Таъмини амнияти иқтисодӣ аз рӯи хусусиятҳои худ вазифаи стратегӣ ва дарозмуддат мебошад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ таваҷҷуҳи тамоми ҷомеаи ҷаҳонро мафҳумҳои маркази диққаташонро касб кардаанд, ки дар воқеъ рушди минбаъдаи иқтисодиву иҷтимоӣ ва

сиёсии онҳо аз ин ду омили муҳим – “амнияти иқтисодӣ” ва “амнияти миллӣ” вобастагии калон доранд. Тамоми кишварҳо бе таъмини амнияти иқтисодӣ наметавонанд рушд кунанд, зеро имрузҳо ҳар омили сунъиву табиӣ ба фазои рушди амнияти иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, яке аз омилҳои муҳимми таъсири манфии амнияти иқтисодӣ ба тағйирёбии босуръати иқлим ва сар задани ҳар гуна офатҳои табиӣ дар кишварҳои ҷаҳон бошад, аз ҷониби дигар, бархӯрди манфиатҳои абарқудрат ва ҷорӣ кардани таҳримҳои иқтисодӣ доништа мешавад. Бинобар ин, таъсири таҳримҳоро он кишварҳое, ки рӯ ба рушд ҳастанд ва фазои рушди иқтисодиёташон аз кишварҳои рушдёфта вобастагӣ доранд, бештар эҳсос мекунанд, зеро агар суботи сиёсӣ ва ҷамъиятӣ пойдор набошад, кафолати таъмини амнияти шахрвандонро давлат дода натавонад ва дар натиҷа амнияти иқтисодии кишвар дар зери ҳатар ва осебпазирӣ қарор хоҳад гирифт. Бинобар ин, ин ду маҳум ба ҳам бисёр алоқаманд ва тавҷам мебошанд.

Якум, амнияти иқтисодӣ – яке аз бахшҳои асосии амнияти миллии давлат мебошад. Аз дидгоҳи фароҳтар, зеро мафҳуми амнияти иқтисодӣ кифоятии таъминот мутобики сатҳи талаботи амнияти миллӣ бо захираҳои молиявӣ ва бештар захираҳои зурурии худӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва болобурди сатҳи рақобатпазирии мамлакат, ҳифозати манфиатҳои иқтисодии шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ дар амон будан фаҳмида мешавад.

Дуюм, амнияти миллӣ – маҷмуи ҷорабиниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тандурустӣ, низомӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба фароҳам овардани фаъолияти ҳаёти муътадили миллат, баргараф сохтани ҳатароти имконпазир равона шудаанд. Амнияти миллӣ ҳамчунин, фарогири ҷанбаҳои зерин мебошад: ҳимояи сохти давлатӣ; ҳимояи сохти ҷамъиятӣ; таъмини дахлнопазирии

худудӣ ва истиқлол; таъмини мустақилияти сиёсӣ ва иқтисодии миллат; таъмини тандурустии миллат; ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ; мубориза бо ҷинояткорӣ; таъмини амнияти техногенӣ ва ҳимоя аз ҳатарҳои офати табиӣ

Ҷомеа ва арзишҳои моддию маънавии он, давлат ва сохти конституционӣ, истиқлол ва тамомияти ҳудуди он аз объектҳои асосии амнияти шахс ва ҳуқуқу озодихои он мебошанд. Амният яке аз ниёзҳои табиӣ инсон дар ҳаёти иҷтимоӣ аст ва эҷоди он ҳамеша аз муҳимтарин фалсафаи мавҷудияти давлатҳо будааст. Калимаи амният на танҳо мавҷуд набудани таҳдидҳои ҳарбӣ, ки аз омилҳои берун аз ҳудуди кишвар ба вучуд омадаанд, ба маънои нави амният, мавриди дигар низ дохил мешаванд. Ҷомеаи башарӣ ҷузъҳои зиёде дорад, ки иқтисод яке аз ҷузъҳои асосии онҳост. Муносибатҳои тичорат ва амният ҷӣ дар дохили кишвар ва ҷӣ дар сатҳи байналмилалӣ, дар тӯли таърихи кишварҳо пешгузаштаҳо дорад. Ҳар қадар амният дар ҷомеа дар шакли ҳукумат муқаррар шавад, нишондиҳандаҳои рушд ва беҳбудӣ тичоративу иқтисодии он ҷомеа низ мутаносибан афзоиш меёбад.

Азбаски интизор меравад, ки амнияти иқтисодӣ аз мушкilotи ғайрииқтисодӣ рафъ кунад, он ба некӯаҳволии иқтисодии давомдор, ки устувор ва пешгӯинашаванда аст, алоқаманд аст - бинобар ин, он аз дучуми шуқуфои кунунӣ берун аст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки як маротиба афзоиш бо амният робитаи вайрон мекунад. Дар Ироқ ва Афғонистон афзоиши дуқарата наметавонад амният ва сулҳро кафолат диҳад. Гузашта аз ин, дар Ироқ афзоиши дуқарата ба таҳдиди амният манфӣ дорад. Дар Афғонистон афзоиши сармоягузорӣ, бунёди асосҳои иқтисодӣ ва амният ба самти муқобил ҳаракат мекунад. Бозсозии иқтисод тавассути дурнамои амният пас аз он, ки маблағгузори ИМА, тавре бисёре аз шорехон бар ин боваранд, дар идомаи тарҳҳои рушди аз

ҷониби Вашингтон сохташуда дар ин кишварҳо ноком шудааст, осеб дидааст.

Амнияти иқтисодӣ, бо забони содда, ин шарти доштани даромади устувор ё дигар захираҳо барои дастгирии сатҳи хуби зиндагӣ мебошад, ки дар навбати худ ба миллат дар таҳияи стратегияи пешгирӣ кӯмак мекунад.

Байни иқтисоди ҷаҳонӣ ва сиёсати амният, аз ҷумла нақшаҳои мудофия робитаи кавӣ ва мусбат вучуд дорад. Тавре ки дар банди дар боло зикршуда зикр гардид, азбаски сиёсати амният бо хароҷоти иқтисодӣ алоқаманд аст, хангоми таҳияи нақшаҳои мудофия бояд захираҳои камёфт оқилона истифода шаванд. Кишварҳо бояд дар тақсимои захираҳо барои фаъолиятҳои афзалиятноки амниятӣ ва неқӯаҳволии иқтисодии мардум интихоб кунанд. Идоракунии хароҷот дар фаъолиятҳои амниятӣ на танҳо ба қудратҳои ҳарбӣ дахл дорад, балки барои ҷаҳони султараққикарда низ як қадар муҳим аст. Амният яке аз бахшҳои калидии кишвар аст, ки тақсимои бучаро бо эҳтиёти зиёд талаб мекунад.

Иқтисоди амният яке аз авлавиятҳои гарм ва босуръат афзоишбанди рӯзномаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад, бахусус пас аз ҳамлаи террористии 11 сентябр дар манораҳои дугона дар Йёлоты Муттаҳида. Хавфи афзоишдаи амният бучаи солони дахҳо кишварҳои пешрафта, рӯ ба тараққӣ ва султараққикардари зиёд кардааст. Инчунин, дар кишварҳои пешрафта соҳаи амният майдони фаъолияти иқтисодиро васеъ мекунад. Азбаски таҳдидҳои амниятӣ оқибатҳои густурдаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд, мушкилот мувозинат байни хароҷоти амният ва рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Амнияти иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ва фароҳам овардани фазои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ аст, ки дар он нақшаҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти иқтисодӣ аз марҳилаи татбиқ ва истифода то анҷоми кор бидуни халалдоршавии беруна амалӣ карда шаванд.

Дар шароити босуръати ҳаёти ҷомеаи муосир таъмини амнияти миллӣ бидуни хатар ба доираи вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати давлатӣ дохил карда шудааст, ки аз рушди устувори ояндаи давлат вобастагӣ дорад. Амнияти иқтисодии кишвар яке аз категорияҳои муҳими иқтисодӣ ва устувори рушди иқтисоди давлатро муайян намуда, ҳифзи манфиатҳои миллиро кафолат медиҳад, иқтисодии кофии мудофиявӣ ва рушди иҷтимоии ҷомеаро ҳатто дар шароити номусоиди равандҳои дохилӣ ва берунӣ таъмин мекунад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки «сиёсати дохилӣ бояд ба коҳиш додани осебпазирии иқтисоди кишвар дар муқобили таҳдидҳои эҳтимолии беруна, ҷустуҷӯ ва таҳияи механизмҳои муассир ва манбаъҳои дохилии рушди устувори иқтисодӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шугли босамар, дастрасии устувор ба манбаъҳои энергетикӣ ва муҳити мусоиди соҳибкорӣ нигаронида шавад. Иқтисодии кишвар бояд ҳамчун заминаи моддии амнияти миллӣ баррасӣ карда шавад» [4, 10].

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 (СМР-2030) ба сифати амалҳои асосии ноил шудан ба самти мазкури афзалиятнок ва ҳадафи стратегӣ инҳо амал мекунанд [4, 13]:

- мусоидат ба ислоҳоти аграрӣ ва об;
- таъмини дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонии озукаворӣ дар асоси рушди босуботи бахши агросаноатӣ;
- диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани инноватсияҳо, бо назардошти таъсири ҳадди ақал ба муҳити зист ва сифати замин, таҳияи тадбирҳои оид ба иваз кардани моддаҳои кимиёвӣ хатарнок бо доруҳои алтернативии камтар хатарнок, баланд бардоштани ҳаззобияти соҳа, хусусан барои хоҷагиҳои

деҳқонӣ, аз ҳисоби ташаккул ва таҳкими занҷираҳои арзиши изофашуда;

□ рушди бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва рафъи монеаҳо барои дастрасии мустақим ба бозор барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра.

Яке аз афзалиятҳои дигари муҳим барои таъмини амнияти миллии иқтисодии амнияти энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар СМР-2030 барои таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуҳлат инҳо пешбинӣ карда шудаанд:

□ диверсификатсияи манбаъҳои тавлидкунандаи энергия, ки азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ дарёҳои хурду калон, рушди иқтидорҳои мавҷудаи соҳаҳои нафту газ ва ангишт, азхудкунии конҳои нави сӯзишвории органикӣ, фароҳам овардани имкониятҳои техникӣ барои истифодаи манбаъҳои ғайримуқаррарии (барқароршавандаи) энергия (офтобӣ, бодӣ, биологӣ, геотермалӣ), муосиркунонии неругоҳҳои мавҷудаи обӣ ва гармӣ;

□ истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷудаи энергетикӣ ва татбиқи иқтидори содироти саноати энергетикӣ;

□ муосиркунонӣ ва аз нав мучаҳҳазгардонии техникӣ саноати нафту газ, азхудкунии конҳои нави нафту газ;

□ сарфаи калонмиқёси энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ иқтисоди милли;

□ рушди инфрасохтори дохилӣ ва берунии энергетикӣ (шабакаҳои барқӣ ва зеристгоҳҳо);

□ таъмини фаъолияти аз ҷиҳати молиявӣ қобили ҳаёт ва кори устувори бахши энергетика ва ғайра. [4, 12]

Мувофиқи маълумотномаи Роберт аввалин маротиба калимаи амният ё ки беҳатарӣ дар соли 1190 истифода шудааст. Ин мафҳум ҳолати ороми рӯҳи инсонро ифода намуда, худро аз ҳар гуна хатар эмин меҳисобад. Ба ин маъно, ин истилоҳ дар

лексикони миллатҳои Аврупои Ғарби то асри 17 истифода мешуд. Дар робита ба ташаккули сохторҳои давлатӣ дар давраҳои минбаъдаи таърих мафҳуми амният ҳолати сулҳро дар назар дорад, ки дар натиҷаи мавҷуд набудани хатари воқеӣ (ҷисмонӣ ва маънавӣ) дар соҳаҳои моддӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ ба вучуд меояд ба тамоилҳои органҳои сохти давлатӣ ва идоракунӣ мувофиқ аст [5, 8].

Тафсири муосири мафҳуми амният аз он сарчашма мегирад, ки дар асрҳои X VII—XVIII, вақте ки қариб дар ҳамаи мамлакатҳо, ки мақсади асосӣ давлат ин неқӯаҳволӣ ва амнияти умумӣ аст. Аз ин рӯ, истилоҳи «амният» дар айни замон чунин тафсириро мегирад: «ҳолат, вазъияти ороме, ки дар натиҷаи мавҷуд набудани хатари воқеӣ (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам маънавӣ), инчунин шароити моддӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ба вучуд меояд. Мақомот ва ташкилотҳои дахлдор, ки дар ба вучуд омадани ин вазъият мусоидат мекунанд [6. 29].

Айни замон мафҳуми ягонаи «амнияти иқтисодӣ» вучуд надорад, ҳарчанд ба ин масъала мақолаву нашрияҳои зиёди илмӣ бахшида шудаанд. Муаллифон бо назардошти моҳияти ин мафҳум, бо истифода аз таърифҳои худ омезиши мухталифи категорияҳои соҳибхитиёрӣ ва истиклолияти иқтисодӣ, устуворӣ ва устуворӣ, манфиатҳои иқтисодӣ ва ғайра.

Дар осори ин муаллифон равишҳои зеринро метавон ҷудо кард:

1) амнияти иқтисодӣ – ҳолати муқовимат ба омилҳои манфӣ;

2) амнияти иқтисодӣ – қобилияти иқтисодиёт барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷот;

3) амнияти иқтисодӣ – ҳолати рушди иқтисодӣ;

4) амнияти иқтисодӣ – ҳолати фаъолияти устувори иқтисодиёт

Амнияти иқтисодӣ — яке аз қисматҳои асосии амнияти миллии давлат аст. Аз дидгоҳи фарохтар, зери мафҳуми амнияти

иктисодӣ кифоятии таъминот мутобики сатҳи талаботи амнияти миллӣ бо захираҳои молиявӣ ва бештар захираҳои зурурии худӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва болобурди сатҳи рақобатпазирии мамлакат, ҳифозати манфиатҳои иқтисодии шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ, аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ дар амон будан фаҳмида мешавад.

Дар давраи ҷанги сард мафҳуми амнияти иқтисодӣ ба конфронтатсияи глобалии байни давлатҳои абаркудрат, хусусан ҷанбаҳои иқтисодии мусобиқаи босуръати ярокноккунии ҷонибҳо буд. Мафҳуми «амният» ҳамчун чизе, ки иштироки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (қувваҳои мусаллаҳ, истихборот, хадамоти махсус) талаб мекунад, шарҳ дода мешуд. Таҳқиқот дар ин самт пас аз анҷоми бархӯрди абаркудратҳо дубора эҳё шуд. Вақте ки қисми иқтисодии ҳокимияти миллӣ ниҳоят аҳамияти мустақил пайдо кардан гирифт, тавачҷӯҳ ба “амнияти иқтисодии миллӣ” ҳам дар Ғарб ва ҳам дар Шарқ (тақрибан 70 сол пас) бедор шуд. Олимони мафҳуми «амният»-и давлатро дертар ва мушаххастар дарк намуда, дар он, пеш аз ҳама, муҳофизатро аз таҳдидҳои «берунӣ», махсусан аз таҳдидҳои зараровар барои давлат мебинанд. Олими амрикоӣ Ч.Киршнер аз Донишгоҳи Корнелл асарҳои назариявии муносибатҳои байналмилалиро таҳлил намуда, ҷанбаи муҳими давлатро «зиндагии миллӣ» мешуморад, ки он ҳамчун қобилияти ҷомеа дар ҳалли мақсадноки мушкилоти мавҷуда, пеш аз ҳама масъалаҳои иқтисодии иҷтимоӣ маънидод карда мешавад [7, 72]. Нуқтаи калидӣ барои аксари таърифҳои амнияти иқтисодӣ ин аст, ки истилоҳи “бехатарӣ”-ро бисёре аз муаллифон бехатарии фаъолияти иқтисодиро ҳолати амнияти ҳаёти ҷомеа ва сохторҳои он медонанд. Ба ин мақсад, ки амнияти иқтисодиро ҳамчун роҳи муборизаи фаъолонии давлатӣ ҷиҳати кам кардани сатҳи таваррум, назорати асър ва қурби он,

сиёсати пулиро қарзӣ ва фискалӣ, инчунин дастгирии бахши воқеии иқтисод арзёбӣ мегардад. Мафҳуми «бехатарии иқтисодии давлат» берун аз фазо ва вақт вучуд надорад. Он ҳамеша шакли «тағйирёфтаи» ақидаҳои васеъ дар бораи таҳдидҳо ба неқӯаҳволии кишвар аз ҳама гуна омилҳои иқтисодӣ мебошад, ки ба таври худкор мавқеи мамлакатро дар тақсимои умумичаҳонии меҳнат инъикос намояд [8, 151].

Амнияти иқтисодӣ рушди устувори иқтисодиёт, давлатро, ҷиҳати қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ, сифати баланди идоракунӣ, ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалиро таъмин менамояд. [9, 5]

Ба гуфтаи Роберт Мандел амнияти иқтисодӣ ин «миқдори нигоҳдорӣ ва бехбуди тарзи зиндагии мардуми ҷомеа тавассути таъмини молу ва хидматрасониҳо тавассути роҳҳои фаъолияти дохилӣ ва иштирок намудан дар бозорҳои байналмилалӣ» мебошад. [10, 107]

Барри Гордон Бузан амнияти иқтисодиро дар се сатҳ баррасӣ мекунад: инфиродӣ, гурӯҳӣ ва синфӣ. Ба фикри ӯ, дар сатҳи амнияти иқтисодии инфиродӣ, ба андозаи дастрасии шахс ба маводи ниёзи аввалия (хӯрок, об, манзил ва таҳсил) дахл дорад. Дар сатҳҳои баландтар, идеяи амнияти иқтисодӣ доираи васеи баҳсҳои сиёсиро дар сатҳи баланд ба вучуд меорад, ки ба шуғл, тақсимои даромад ва неқӯаҳволӣ дахл дорад. Ба гуфтаи Бузан, амнияти иқтисодии инсон танҳо ба шароити зиндагӣ маҳдуд намешавад, балки таъмини ин амният ба маънои нигоҳ доштани сатҳи муайяни зиндагӣ аст. Масалан шуғл ё ҳадди ақали музди меҳнатро аз шароити зарурӣ амнияти иқтисодӣ донем. [11, 266]

Мафҳуми “амнияти иқтисодӣ” тибқи тафсири Комитети байналмилалӣ Салиби сурх чунин шарҳ дода мешавад, ки он аз тавонии шахсони алоҳида, оилаҳо ва ё ҷомеа барои қонеъ кардани ниёзҳои асосӣ ва ба

таври мунтазам канораҷӯӣ кардан аз харочотҳои нопазири худ бо назардошти шароити мавҷуда, муҳити зиндагӣ ва меъёрҳои фарҳангӣ.

Мафҳуми амнияти иқтисодӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар адабиёти иқтисодии кишварҳои ИДМ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад. Олими рус Кочергина Т.Е. ин мафҳумро чунин тавзеҳ медиҳад: “Амнияти иқтисодӣ ин як ҳолати низоми иқтисодист, ки дар он мувофиқи ҳадафҳои дар миқёси доимӣ гузошташуда, бо хусусиятҳои доимии миқдорӣ ва сифатӣ доштан имконияти бозтавлид кардани худро дорад.” [12, 445]

Методологияи муайян кардани моҳияти категорияи амнияти иқтисодӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ аз тафсири ин ибора дар хориҷа фарқ мекунад. То аввали солҳои 90-ум таҳқиқи масъалаҳои амнияти миллий ва гузашта аз ин, масъалаҳои амнияти иқтисодӣ дар адабиёти ватанӣ рушди кофӣ пайдо накарда буданд. Асосноккунии назариявии роҳҳои таъмини амнияти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ дар давраи дигаргунсозии низоми иқтисодиёт, вақте ки тағйироти дар вазъи иқтисодии бо ислоҳоти бозорӣ ҳамроҳикунанда онро дар назди таҳдидҳои иқтисодии дорои хусусияти мухталиф осебпазир гардониданд, аҳамият пайдо кард. Таъсири назаррасро ба генезиси категорияи амнияти иқтисодӣ шароити макроиқтисодӣ расониданд, ки дар он муносибатҳо ба фаҳмиши назариявии масъалаи мазкур ташаккул ва инкишоф ёфтанд.

Муҳимият ва имконпазирии омӯзиши амнияти иқтисодӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ муносири ватанӣ аз як қатор сабабҳо вобаста аст, аз ҷумла он ба таҳияи равиши ягонаи дарки ин категория дар доираи назарияи муносири иқтисодӣ ва таҳияи чораҳои истифодаи амалии он, ҳамчунин таҳияи чораҷӯҳо ҳангоми тарҳрезии амалҳои зиддибуҳронӣ нигаронишуда алоқамандии зич дорад.

Бархе аз коршиносони рус, аз ҷумла Вечканов Г.С. моҳияти амнияти иқтисодиро чунин шарҳ медиҳад: “Амнияти иқтисодӣ ин категорияи иқтисодӣ буда, чунин вазъи иқтисодиётро тавсиф мекунад, ки дар он рушди устувори иқтисодӣ, қонеъгардонии муносиби талаботи иҷтимоӣ, идоракунии оқилона ва ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ таъмин карда мешавад. Амнияти иқтисодӣ ҷузъи муҳимтарини амнияти миллий, таҳкурсии моддии он мебошад.” [13, 384]

Аз ин чунин хулоса кардан мумкин аст, ки амният дар соҳаи иқтисодӣ ё амнияти иқтисодӣ метавон чунин низоми фаъолияти ҷомеаро инъикос кунад, ки осебнопазирӣ ва мустақилияти татбиқи манфиатҳои иқтисодии онро дар робита бо таҳдидҳои эҳтимоӣ ва оқибатҳои манфӣ таъмин менамояд.

Дигар олимони рус, аз қабили Градов А.П., Гордиенко Д.В., Тамбовцев В.Л. чунин мешуморанд, ки амнияти иқтисодӣ ин вазъи иқтисодӣ миллий мебошад, ки новобаста аз пайдоиши ҳолатҳои форс-мажори хусусияти иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ё экологидошта дар низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ё дар дохили кишвар қонеъ гардонидани талаботи ҳаётии кишварро ба неъматҳои моддӣ таъмин намуда, аз таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ иқтисодӣ миллирол ҳимоя менамояд.

Ба ақидаи олими тоҷик Мирсаидов А.Б., амнияти миллии иқтисодӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодиро оид ба нигоҳ доштани такрористеҳсоли устувори иҷтимоӣ дар он сатҳи рушд, ки ба зиндагии муътадили аъзои ҷомеа, шуғли аҳоли, имконияти рушди минбаъдаи иқтисодӣ, мувозинати ҳолати ҳамаи унсурҳои низоми иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мусоидат мекунад, инъикос менамояд. [14, 262]

Мувофиқи ақидаи Саидмуродов Л.Ҳ., “амнияти иқтисодӣ дар худ маҷмӯи шароитҳои дохилию берунӣ, рушди босамари

динамикаи иқтисодиёти миллӣ, қобилияти қоньгардонии чома, давлат ва фард, таъмин намудани рақобатпазирӣ дар бозорҳои беруна, таъмини ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ, кафолати ҳимояи ҷумҳурӣ аз шаклҳои гуногуни хатарро таҷассум менамояд”. [16, 154]

Ҳамин тавр, академик Л.И. Абалкин амнияти иқтисодиро ҳамчун маҷмӯи шароитҳо ва омилҳо, ки мустақилияти иқтисодиёти миллӣ, устуворӣ, қобилияти доимии навсозӣ ва худтакмилёбии онро таъмин месозанд, тавсиф менамояд. [17, 5]

Аз рӯи андешаи Б.А. Райзберг, таҳти амнияти иқтисоди ” маҷмӯи шароитҳои аз ҷониби давлат фароҳамгардида дар назар дошта мешавад, ки ба масъалаи роҳ надодани таҳдидҳои дохиливу берунаи иқтисоди ба иқтисодиёти миллӣ кафолат медиҳанд; [18, 39]

Г.В. Гутман, Ю.Н. Лапигин ва А.И. Прилепский қайд менамоянд, ки амният” ҳолати муайяни иқтисодиёт мебошад ва таҳти шароитҳо ва омилҳо буда наметавонад ва барои тавсифи дақиқи амнияти иқтисоди таърифи В.К. Сенчаговро ҷонибдорӣ менамоянд: «ин на танҳо ҳимояи манфиатҳои миллӣ, балки омодагӣ ва қобилияти институтҳо ҳокимият ҷиҳати ташаққули механизмҳои амалисозӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллии инкишофи иқтисодиёти мамлакат, таъмини устувории иҷтимоӣ-сиёси чома маҳсуб меёбад. [19, 4]

Дар тадқиқоти худ, иқтисодчии ватанӣ Ҷураев Х.Ғ. таҳти амнияти иқтисодӣ ҳолати ҳимояшудаи манфиатҳои иқтисодии субъект (давлат, минтақа, корхона, шахс) аз таҳдидҳои беруна ва дохилии манфӣ фаҳмида мешавад. Инчунин қайд менамояд, ки “дар иқтисодиёти гузориш муаммоҳои таъмини амнияти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бояд ҷавобгӯи саволҳои зерин аз ҷумла: сиёсати давлатӣ дар самти таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ ва устувори

иқтисодӣ дар фазои молиявӣ инвестиционӣ бошад”. [20, 32]

Профессор Мирсаидов М.Н. хусусиятҳои асосии назариявии таъмини амнияти иқтисодиро дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди таҳлил қарор дода, онро чунин шарҳ медиҳад – “Дар маҷмӯъ, амнияти иқтисодӣ – ин яке аз унсурҳои асосии беҳатарии миллӣ, таъминкунандаи амалинамоии ҳамаи комплексҳои манфиатҳои дохилию берунии иқтисодиёти миллӣ дар ташаққули асосҳои моддии ҷаҳонӣ ва давлатӣ баромад менамояд”. Ақидаи профессор Мирсаидов М.Н. барои ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои зерин: диверсификатсия содиротӣ, табодули воридот, сатҳи кушодии иқтисодиёт водор менамояд. [21, 31]

Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 қайд намуданд, ки барои таъмини амнияти иқтисодии мамлакат мо “бояд барои пайдо кардани бозори нави содиротӣ, кам кардани воридоти маҳсулотҳои истеъмолӣ, паст кардани сатҳи вобастагии мамлакат аз таъсири омилҳои беруна ва мусоидат ба рушди сохтори воқеии иқтисодиёт, зиёд намудани қисми даромади бучети давлатӣ кӯшиш намоем. [22, 1]

Бо ҳамин мазмун, дар Паёми соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори дигар ба ҳолати номусоид дар ҷаҳон ва мамлакат тавачҷӯх зоҳир намуда, қайд намудаанд, ки дар соли 2020 мо дар вазъияти бошиддати иқтисодиву молиявӣ ҷаҳонӣ ҷаҳонӣ фаъолият карда, бо вучуди мушкilotи пешомада, ҷиҳати пешгирӣ намудани пайомадҳои бухрон ва ҳифзи амнияти иқтисодии мамлакат як қатор чораҳои ҷавобгӯи роҳандозӣ кардем. [23, 1]

Чопон яке аз аввалинҳо буд, ки дар бораи амнияти иқтисодии миллӣ сухан гуфт. Соли 1982 Вазорати савдои хориҷӣ ва саноати кишвар дар ин бора гузориши вижае нашр кардааст, ки тибқи он «амнияти иқтисодӣ ҳолати иқтисодест, ки дар он пеш аз ҳама бо воситаҳои иқтисодӣ, аз таҳдидҳои ҷиддие, ки ба он таҳдид мекунад, ҳифз карда мешавад. Амнияти, ки дар зерин таъсири омилҳои байналхалқӣ ба миён меоянд». [24, 80]

Олими ҷинӣ Чанг Ёнг мафҳуми мухтасари «амнияти иқтисодӣ»-ро чунин тавзеҳ додааст: «амнияти иқтисодӣ беҳтарин ҳамчун қобилияти таъмини афзоиши тадриҷии сатҳи зиндагии тамоми аҳоли тавассути рушди иқтисоди миллӣ ҳангоми нигоҳ доштани истиқлолияти иқтисодӣ муайян карда мешавад. Ба ибораи дигар, амнияти иқтисодӣ ду тарафи танга дорад: рақобат ва соҳибхотии мустақили иқтисодӣ».

Ҳамин тариқ, амнияти иқтисодӣ мафҳуми вазъи иқтисодӣ ва институтҳои давлатӣ мебошад, ки ҳифзи кафолатноки манфиатҳои миллӣ, рушди иҷтимоии кишварро ҳатто дар шароити номусоиди рушди равандҳои дохилӣ ва берунӣ таъмин менамояд.

Зарурати ба амал баровардани тадбирҳои таъмини амнияти иқтисодиро ба назар гирифта, дар сатҳи минтақавӣ ду масъалаи асосиро ҳал кардан лозим аст: сиёсати ягонаи давлат ва ҳавасмандгардонии рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлат тавассути равандҳои интегралӣ. Ҳадафи идоракунии амнияти иқтисодии минтақа безарар гардонидани хатарҳо ва таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ барои суботи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, пешгирӣ намудани талафот ва эҳтимоли расонидани зарари маънавӣ ва моддӣ ба манфиатҳои ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, аз нигоҳи мо, амнияти иқтисодӣ - ин чунин ҳолати иқтисодӣ миллӣ мебошад, ки инкишофи устувори

минбаъдаи иқтисодӣ дар шароити таъсиррасонии омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъмин менамояд.

Тадқиқоти концептуалии моҳияти амнияти иқтисодӣ онро аз се нуқтаи назар баррасӣ менамояд:

а) моҳияти амнияти иқтисодӣ аз лиҳози «манфиатҳо» (миллӣ, давлатӣ, ҷамъиятӣ ва ғайраҳо);

б) моҳияти амнияти иқтисодӣ аз лиҳози «устуворӣ» (иқтисодӣ миллӣ, инкишофи иқтисодӣ, низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ғайраҳо);

в) моҳияти амнияти иқтисодӣ аз лиҳози «мустақилият» (иқтисодӣ аз бозорҳои беруна, таҳияи сиёсати иқтисодӣ аз таъсири омилҳои беруна).

Бешубҳа, ба саъю кӯшиши муҳаққиқон оид ба тадқиқи ин ва ё он ҷанбаи муҳими чунин зухуроти мураккаб, ки амнияти иқтисодӣ ном дорад, баҳои мусбӣ додан мумкин аст. Аммо, таҳлили тадқиқоти илмӣ оид ба масъалаи зикргардида фазои нопурраи методологиро муайян месозад, ки, қабл аз ҳама, пура намудан лозим аст.

Норасоҳои асосии концепсияҳои мавҷуда инҳо мебошанд:

- амнияти иқтисодӣ ҳамчун ҳолати иқтисодӣ мамлакат баррасӣ гардидааст, аммо на ҳамчун хусусияте, ки сифати умуминизомӣ дорад;

- амнияти иқтисодӣ ҳамчун ҳолати озод аз ихтилофоти дохилӣ баррасӣ гардидааст (рафтори метафизикиро доро мебошад);

- таърифҳои мавҷуда марҳилаҳои нахустини инкишофи муносибатҳои иқтисодиро фаро намегиранд.

Ба андешаи мо, мавҷуд набудани тадқиқоти назариявӣ-методологӣ амнияти иқтисодӣ дар адабиёти иқтисодӣ омӯзиши ҷанбаҳои мазкурро хеле муҳим арзёбӣ менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки системаи захираҳои давлатии моддӣ (СЗДМ) дар

таъмини амнияти иқтисодии минтақа мавқеи хос дошта, дар таъмини суботи иқтисодии чомаа ҳам дар кишвари мо ва ҳам дар хориҷи кишвар нақши муҳим доранд. Тибқи моддаи 2-и Низомномаи Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 феввали соли 2009, №93 яке аз функсияҳои асосии ин ниҳоди давлатӣ - ҳифзи амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Мутобики моддаи 13 банди 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи захираҳои моддии давлатӣ” аз 22 декабри соли 2006 № 216 чунин арзёбӣ мешаванд: “Захираи давлатӣ бо мақсадҳои зерин истифода мешаванд: барои дастгирии давлатии соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла хочагии халқ, ташкилотҳо ва субъектҳои дигар бо мақсади устуворгардонии иқтисодӣ дар ҳолатҳои пайдо шудани эҳтиёҷоти зарурӣ ба сарватҳои моддии захираи давлатӣ”.

Мақсади захираҳои моддии давлатӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ аз барқарор намудани тартиби фаъолияти муътадили системаи иқтисодӣ дар ҳолати тағйир додани он (маънои гузаронидани системаи иқтисодӣ аз усули осоишта ба низоми ҳарбии ҳангоми сафарбарӣ) ё дар сурати ноқомии фаъолияти муътадили он ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, мушкilotи таъсири захираи давлатии моддӣ ба вазъи амнияти иқтисодии минтақа ҳанӯз бевосита мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст, ҳарчанд ин таъсир метавонад хеле назаррас бошад. Бояд гуфт, ки ба вучуд овардан, нигоҳ доштан ва навақардани захираҳои моддии давлатӣ ҳамаи масъалаҳои принципиалии иқтисодӣ мебошанд. Бинобар ин ба мақсад мувофиқ аст, ки роли захираҳои моддии давлатиро дар системаи таъмини амнияти иқтисодӣ ба назар гирем.

Адабиёт

1. Grigoreva E., Garifova L. The economic security of the state: the institutional aspect // *Procedia Economics and Finance*. – 2015. – p. 266-273.
2. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 82 т. и 4 доп. т. — М.: Терра, 2001. 304—688 с.
3. Ятимов С.С. Илм ва амният. Маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният”. Душанбе – 2022, №1 (1) 2022, 9-214 с.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016, – С. 10-87.
5. Экономическая безопасность хозяйственных система. Учебник. – М., Изд-во РАГС. 2001-С. 8-336
6. А.В. ОРЛОВА экономическая безопасность, экономический национализм, экономический суверенитет. с.29- 240.
7. Kirshner, J. Political Economy in Security Studies after the Cold War. [Text] // *Review of International Political Economy*.- 1988.- Vol. 5, No 1. P. 7-72
8. Luciani, J. The Economic Content of Security. [Text] // *Journal of Public Policy*.- 1988.- Vol. 8, No. 2.- P. 151-200.
9. В.Сенчагов, О сущности и основах стратегии экономической безопасности России. «Вопросы экономики» №1, 1995 г С. 5-160
10. Роберт Мандел. The Changing Face of National Security: A Conceptual Analysis / Роберт Мандел. — 1-е изд. — Гринвич: Praeger, 1994. — с. 107-192.
11. Buzan, B. Regions and Powers: The Structure of International Security / Barry Buzan. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — с. 266-528

12. Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. 128– 445 с.;
13. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: учеб. для ВУЗов. – СПб.: Питер, 2007. 184– 384 с
14. Мирсаидов А.Б. Институциональные аспекты оценки национальной экономической безопасности// Таджикистан и современный мир, 2019, № 1 с.262–269.
15. Файзизода Мирзоалӣ Сайвалӣ. Самтҳои стратегии таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон, Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 167 с.
16. Саидмуродов, Л. Х. Стратегия устойчивого развития Таджикистана: возможности и перспективы / Л. Х. Саидмуродов // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития : Пленарные доклады / Материалы Девятого Международного форума, Москва, 29–30 октября 2020 года. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт проблем рынка Российской академии наук, 2020. – С. 181-187. – EDN RLQZCT.
17. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 2004. № 12. С. 5-200
18. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М., 2016. С. 39-560
19. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: Угрозы и их отражение // Вопросы экономики. - 2004. - № 12.- С. 4-160
20. Джураев Х.Г. Теоретические вопросы обеспечения экономической безопасности в условиях переходной экономики. С. 32
21. Мирсаидов М.Н. Теоретические основы обеспечения экономической безопасности в условиях глобализации на материалах Республики Таджикистан. /. Автореферат
22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе. 2017.-<http://www.Prezident.tj>
23. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе. 2021.-<http://www.Prezident.tj>
24. Орлова А. В. Эволюция понятия «экономическая безопасность» // Современная экономика: проблемы и решения. 2012. № 8 (32). С. 80-150.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ниёзода Саиднуъмони Саидхомид – докторанти (PhD)-и Институти иқтисод ва демография Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон: Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 44. Тел. (+992) 555510454; E-mail: abr.0093@mail.ru

Сведения об авторе:

Ниёзода Саиднуъмони Саидхомид – докторант (PhD) Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Аини, 44.Тел. (+992) 555510454; E-mail: abr.0093@mail.ru

About the author:

Niyozzoda Saidnu'moni Saidhomid - doctor (PhD) Institute of Economics and Demography of the National academy of sciences of Tajikistan: Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini, 44:Tel: (+992) 555510454; E-mail: abr.0093@mail.ru

УДК: 336.148

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶА ОИД БА РАВАНДИ РАҚАМИКУНОНИИ НИЗОМИ ДАРОМАДҲОИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ТОҶИКИСТОН

Лолахонов А.Э.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур баъзе аз масоилҳои муҳими таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба раванди рақамикунонии низоми даромадҳои буҷети давлатӣ ва имкониятҳои истифодаи он дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон таҳқиқ гардидааст. Дар асоси фикру мулоҳизаҳои олимони ватанӣ ва хорҷӣ собит гадид, ки рақамикунонӣ як роҳи самарабахш барои беҳтар кардани идоракунии молиявӣ, афзоиши шаффофият ва кам кардани хатогихо мебошад. Дар аксарияти кишварҳои пешрафта, раванди рақамикунонӣ тавассути истифодаи технологияҳои муосир ва стандартҳои байналмилалӣ амалӣ гардидааст, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки даромадҳои буҷетиро ба таври дуруст, самаранок ва шаффоф ҷамъоварӣ кунанд. Дар интиҳои мақола муаллиф нуқтаҳои муҳими худро бобати имкониятҳои истифодаи тарҷибаи арзёбишуда баён намудааст.

Калидвожаҳо: буҷети давлатӣ, даромади буҷет, шаффофият, технология, рақамикунонӣ, буҷет, рақамикунонии буҷет, давраҳои буҷеи, ташаккули буҷет, шаффофияти буҷет.

Барои иқтибос: Лолахонов А.Э. Таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба раванди рақамикунонии низоми даромадҳои буҷети давлатӣ ва имкониятҳои истифодаи он дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон/ А. Э. Лолахонов // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4.1 (43) – С. 499-509.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ПРОЦЕССУ ЦИФРОВИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

Лолахонов А.Э.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые важные вопросы опыта зарубежных стран по процессу цифровизации системы доходов государственного бюджета и возможности его использования в современных условиях Таджикистана. На основании отзывов отечественных и зарубежных ученых доказано, что цифровизация является эффективным способом улучшения финансового управления, повышения прозрачности и сокращения ошибок. В большинстве развитых стран процесс цифровизации реализован с использованием современных технологий и международных стандартов, что позволяет собирать доходы бюджета точно, эффективно и прозрачно. В конце статьи автор излагает основные положения относительно возможностей использования оцененного опыта.

Ключевые слова: государственный бюджет, доходы бюджета, прозрачность, технологии, цифровизация, бюджет, цифровизация бюджета, бюджетные циклы, формирование бюджета, прозрачность бюджета.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE PROCESS OF DIGITALIZATION OF THE STATE BUDGET REVENUE SYSTEM AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN

MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN

Lolakhonov A.E.

***Annotation.** The article discusses some important issues of the experience of foreign countries in the process of digitalization of the state budget revenue system and the possibility of its use in modern conditions of Tajikistan. Based on the feedback from domestic and foreign scientists, it has been proven that digitalization is an effective way to improve financial management, increase transparency and reduce errors. In most developed countries, the digitalization process is implemented using modern technologies and international standards, which makes it possible to collect budget revenues accurately, efficiently and transparently. At the end of the article, the author sets out the main provisions regarding the possibilities of using the assessed experience.*

***Key words:** state budget, budget revenues, transparency, technology, digitalization, budget, budget digitalization, budget cycles, budget formation, budget transparency.*

Гузориши масъала. Раванди рақамкунонии низомҳои даромадҳои бучети давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад. Бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, метавон ба истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла системаҳои, ки имкон медиҳанд даромадҳои бучетӣ бо роҳи автоматизатсия ва рақамкунӣ ҷамъоварӣ ва идора карда шаванд, нигарист. Таҷрибаҳои муваффақи кишварҳо дар ин самт метавонанд барои Тоҷикистон низ дар равандҳои мусбат кӯмак кунанд.

Мусаллам аст, ки рақамкунонии низомҳои даромадҳои бучетӣ дар Тоҷикистон метавонад як қадам ба сӯи беҳтаршавии равандҳои иқтисодӣ, истифодаи самараноки сарф ва кӯмак кардани даромадҳо бошад. Бо истифода аз таҷрибаҳои кишварҳои пешрафта, Тоҷикистон метавонад шеваҳои муосир ва навоаронае барои беҳтар кардани низомҳои бучетии худро бидуни иштибоҳ истифода кунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар масоили рақамкунонии низомҳои бучети давлатӣ муҳаққиқони тоҷик таҳқиқот гузаронидаанд, ки бештари онҳо дар тақия ба таҷрибаи давлатҳои хориҷа рӯ овардаанд. Масалан, оид ба масоили мазкур мақолаҳои Аҳмедова Д.Ҳ., Бобошерава Ф.Г., Иброҳимзода И.Р., Имомов М.К., Иқромӣ Ф.Н., Исматов А.Ф., Курбонов А.К., Сабуров

Д.Ҷ., Сафаров Ф.Г., Табарзода О.С., Шамсов И.С. ва дигарон мавҷуд аст.

Таҳқиқотҳо дар самти рақамкунонии низомҳои бучети давлатӣ дар давлатҳои хориҷа, аз қабili Батырбаева А.К., Богомоллова А. В., Горян Э.В., Жигалова В. Н., Казбек Б.Е., Санникова Т. Д., Устинова Т.С. ва дигарон мебошанд.

Мақсади мақола. Мақсади мақола ин таҳқиқи назариявӣ амалии таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба раванди рақамкунонии низомҳои даромадҳои бучети давлатӣ ва имкониятҳои истифодаи он дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҳқиқ ва баррасии таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба раванди рақамкунонии низомҳои даромадҳои бучети давлатӣ нишон медиҳад, ки рақамкунонӣ як роҳи самарабахш барои беҳтар кардани идоракунии молиявӣ, афзоиши шаффофият ва кам кардани хатогиҳо мебошад. Дар аксарияти кишварҳои пешрафта, раванди рақамкунонӣ тавассути истифодаи технологияҳои муосир ва стандартҳои байналмилалӣ амалӣ гардидааст, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки даромадҳои бучетиро ба таври дуруст, самаранок ва шаффоф ҷамъоварӣ кунанд.

Масалан, дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо [1], аз ҷумла Германия ва Швейтсария, низомҳои рақамкунонии бучети

давлатӣ тавассути истифодаи платформаҳои рақамии муосир ва ҳисоботдиҳӣ бо истифода аз хидматҳои облакӣ ва технологияҳои автоматизатсионӣ роҳандозӣ шудааст. Ин кишварҳо барои мутобиқ кардани низомҳои молиявии худ ба талаботи муосир механизми чамъоварии даромадҳоро автоматизатсия карданд ва хидматҳои иҷтимоӣ ва молиявии давлатро тавассути интерфэйсҳои рақамӣ ва платформаҳои онлайн пешниҳод мекунанд. Ҳамзамон, ин кишварҳо низоми мониторинг ва арзёбии қарзҳоро бо истифода аз шабакаҳои рақамии мустақил амалӣ кардаанд, ки имкон медиҳад даромадҳо ва хароҷот дар вақти воқеӣ пайгирӣ шаванд. Ҳоло бошад, мо таҷрибаи Германия ва Швейтсарияро дақиқтар дида мебароем.

Таҷрибаи Германия[2] дар раванди рақамикунонии низоми даромадҳои бучети давлатӣ як намунаи пешрафтаи истифодаи технологияи муосир дар идоракунии молиявӣ мебошад. Германия, ҳамчун як кишваре бо иқтисоди баланди мутобиқшуда ба стандартҳои байналмилалӣ, барои чамъоварии даромадҳои бучетӣ низомҳои рақамиро ба таври самаранок ҷорӣ намудааст. Ҳукумати Германия дар солҳои охир барои беҳтар кардани самаранокии чамъоварии даромадҳо ва кам кардани хатогиҳо дар равандҳои молиявӣ ба таври васеъ аз технологияи рақамӣ истифода мебарад.

Раванди рақамикунонии бучети давлатӣ дар Германия ба таври кулӣ бо истифода аз платформаҳои иттилоотии муосир ва хидматҳои облакӣ амалӣ шудааст. Ин платформаҳо ба мақомоти молиявии давлатӣ кӯмак мекунанд, ки даромадҳоро ба таври дуруст ва сари вақт чамъоварӣ намоянд. Системаи рақамии молиявии давлатӣ дар Германия ҳосияти шаффофият ва эҳтиёткорӣ дорад, ки барои пешгирӣ кардани ғасод ва кам кардани хатогиҳо дар ҳисоботдиҳӣ муҳим аст.

Германия ба истифодаи маҷмӯи хизматрасониҳои рақамӣ, аз ҷумла системаҳои автентификатсия ва мониторинги

даромадҳо, тавассути бонкҳои электронӣ ва хизматрасониҳои онлайнӣ диққат медиҳад. Бо ин усулҳо, раванди чамъоварии андозҳо ва манбаъҳои дигар даромадҳо метавонанд сари вақт ба таври электронӣ иҷро шаванд, ки ин барои шахсони воқеӣ ва юридикӣ, ҳамчунин барои мақомоти давлатӣ хеле фойданок аст. Ба ғайр аз ин, дар Германия истифодаи системаи автоматизатсияи андозгузорӣ ва шахсиятшиносии электронии шаҳрвандон тавассути ҳисоботдиҳӣ ва таърифҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки даромадҳо дар вақти воқеӣ таҳлил ва муқаррар шаванд.

Дар заминаи низомҳои рақамии молиявӣ, дар Германия ҳамаи даромадҳо ва хароҷоти бучетӣ тавассути платформаҳои рақамӣ пайгирӣ ва арзёбӣ мешаванд. Бо вучуди ин, ин низомҳо танҳо барои самаранокии чамъоварии маблағҳо нест, балки барои таъмини шаффофият ва коҳиш додани ризиқҳои ғасод низ мусоидат мекунанд. Германия бо қабули стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи молия ва идоракунии бучетӣ, махсусан дар заминаи технологияҳои муосир, ба беҳтар кардани равандҳои молиявӣ ва даромадгузорӣ такони ҷиддӣ додаст.

Аз нуқтаи назарии системаи автентификатсионӣ, Германия ба ташкили механизми ягонаи рақамӣ барои ҳама намуди пардохтҳо ва ҳисоботдиҳӣ аҳамияти калон додаст. Бо ҷорӣ кардани ин платформаи рақамии мутобиқшуда, мақомоти молиявӣ дар Германия тавонистанд чамъоварии андозҳо ва назорати молиявиро муассиртар ва осонтар намоянд. Ин ба шаҳрвандон ва ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба таври мустақим ва дуруст даромадҳои худро ҳисобот кунанд ва пардохт намоянд, ки самаранокии низомро афзоиш медиҳад.

Ин низом на танҳо барои мақсадҳои чамъоварии даромадҳо, балки барои мониторинги даромадҳои давлат ва арзёбии самаранокии истифодаи маблағҳо дар бучет равона аст. Технологияҳои интиқоли маълумот ва платформаҳои рақамии

Германия имконият медиҳанд, ки даромадҳои давлат ва ихтисосҳои гуногуни онҳо бо дақиқии баланд ва дар муҳити шаффоф таҳлил ва ҳисобот гиранд. Дар робита ба ин, Германия инноватсияҳои мутобиқсозии платформаҳо ва ҳамгирии онҳо бо дигар низомҳои молиявии давлатро барои беҳтар кардани идоракунии буҷет ва таъмини шаффофият ва эътимод ба низомҳои молиявии давлатӣ оғоз кардааст.

Раванди рақамикунонии низоми даромадҳои буҷетӣ дар Германия дорои хусусиятҳои шарикӣ байни давлат, ширкатҳои хусусӣ ва шаҳрвандон мебошад. Ин раванд дар шароити технологӣ ва муҳити рақамии муосир барои оптимизатсия ва бозори рақобат дар соҳаи молия ислоҳоти пӯшида ва рушди тамоми низоми молиявиро имконият медиҳад.

Таҷрибаи Швейтсария [11] дар раванди рақамикунонии низоми даромадҳои буҷети давлатӣ яке аз муваффақтарин намунаҳои истифодаи технологияҳои муосир ва усулҳои автоматизатсионӣ барои беҳтар кардани ҷамъоварии даромадҳо мебошад. Швейтсария, ки бо иқтисоди хеле мукамал ва нишондиҳандаҳои баланд дар соҳаи идоракунии молиявӣ маъруф аст, истифодаи техникҳои рақамиро дар самти идоракунии буҷет ба таври васеъ роҳандозӣ кардааст. Рафтани ба самтҳои рақамӣ барои ҷамъоварии даромадҳо ба кишвар имкон додааст, ки равандҳои молиявӣ бештар шаффоф ва самаранок бошанд.

Низоми рақамикунонии Швейтсария барои ҷамъоварии андозҳо ва манбаъҳои дигар даромадҳо тавассути истифодаи платформаҳои электронӣ ва хидматрасониҳои онлайнӣ амалӣ шудааст. Мақомоти молиявии Швейтсария тавассути ин платформаҳо метавонанд маълумоти даромадҳои шаҳрвандон ва ширкатҳоро дуруст ва дар вақти воқеӣ ҷамъоварӣ кунанд. Ин раванд бо истифода аз усулҳои автоматизатсионӣ ва манбаъҳои маълумоти электронӣ барои мониторинг ва арзёбии

даромадҳо кӯмак мекунад, ки бо ин роҳ хатогиҳо кам карда шаванд ва таърифҳои молиявии дуруст пайдо шаванд.

Швейтсария ба таҷрибаи мутобиқсозии низомҳои молиявии худ ба талаботи муосир ва стандартҳои байналмилалӣ диққат медиҳад. Ин кор ба давлат имконият медиҳад, ки равандҳои молиявии худро бо усулҳои эҷодии технологӣ, ки ба он чорӣ карда шудааст, оптимизатсия намояд. Вақте ки давлатҳои дигар одатан системаҳои молиявии гуногунро дар як вақт истифода мекунанд, Швейтсария ба як платформаи муттаҳид ва рақамии интегратсияшуда рафтааст, ки тамоми равандҳоро дар як ҷаҳорҷӯба ба ҳам меорад.

Барои ин, Швейтсария назар ба аксари кишварҳо хеле пешсаф дар чорӣ кардани технологияи блокчейн ва хидматрасониҳои хидмати облакӣ дар раванди рақамикунонии буҷет мебошад. Бо истифода аз ин технологияҳо, Швейтсария низоми молиявии худро ба шаклҳои муосир мутобиқ намудааст, ки барои пайгирии даромадҳо ва арзёбии онҳо дар вақти воқеӣ кӯмак мекунад. Технологияҳои чорӣшуда дар Швейтсария имкон медиҳанд, ки арзёбии маълумотҳои молиявӣ дақиқ ва осон ба даст ояд, ки ҳам барои мақомоти давлатӣ ва ҳам барои шаҳрвандон натиҷаҳои аниқ ва дурустро пешниҳод мекунад.

Раванди рақамикунонии низоми даромадҳои буҷети давлатӣ дар Швейтсария инчунин бо такмили таърифҳои рақамии шахсият ва хидматрасонии кортҳои электронӣ, ки имкон медиҳанд, ки ҳар як шахсро дар системаи молиявии давлатӣ бо кӯмаки рақамӣ шенасо кунанд, робита дорад. Ин шахсиятҳои электронӣ барои ҳамаи шаҳрвандон ва ширкатҳо имкон медиҳанд, ки пардохтҳои андозро самараноктар ва мустақимтар анҷом диҳанд.

Швейтсария дар рушди низоми рақамии молиявӣ бо истифодаи платформаҳои маълумотӣ ва хидматрасонӣ

барои пешгирии фасод ва беҳтар кардани раванди арзёбӣ ва ҳисоботдиҳӣ низ кӯшиш мекунад. Дар Швейтсария, платформаҳои рақамии истифодашуда барои худидоракунии буҷет ва назорати ҳар як беносира кардани маблағҳо ҳалли шадидро пешниҳод менамоянд. Ин раванд дар ҳолати беҳтарини технологӣ ва бо муосиршавии мутобиқшуда ба талаботи байналмилалӣ даст ёфтааст, ки бо самаранокии баланд ба бардошт кардани таърифҳои молиявӣ ва мониторинг кӯмак мекунад.

Инчунин, дар Швейтсария, таҳлили маблағҳо ва мониторинг тавассути раванди рақамикунонии даромадҳо ба ҳукумати кишвар кӯмак мекунад, ки воридоти мавриди ниёз ва арзёбии саривақтии буҷетиро дастгирӣ кунад. Ин раванд бо истифодаи технологияи интиқоли маълумот ва хидматҳои электронӣ барои ташкилотҳо ва шаҳрвандон хеле комилан таъмин мекунад.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка [10], таҷрибаи рақамикунонии низоми даромадҳои буҷетӣ бештар ба автоматизатсия ва беҳтар намудани таҳлилҳои маълумоти молиявӣ асос ёфтааст. ИМА барои мутобиқ кардани раванди ҷамъоварии даромадҳои буҷет ба талаботи замон, технологияҳои нави иттилоотиро истифода мекунад, ки бо истифода аз биг дата ва таҳлилҳои оморӣ имкон медиҳанд, ки даромадҳо ва харочоти буҷетӣ дар вақташ мавриди таҳлил ва мониторинг қарор гиранд.

Таҷрибаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар раванди рақамикунонии низоми даромадҳои буҷети давлатӣ ба як намунаи пешрафти истифодаи технологияҳои муосир ва стратегияҳои муассир дар соҳаи молия ва идоракунии буҷет табдил ёфтааст. ИМА, ҳамчун як кишвар бо иқтисоди муташаккил ва салоҳиятҳои баланди молиявӣ, бо шиддат ба рақамикунонии низоми даромадҳои буҷетӣ тавачҷуҳ кардааст. Раванди рақамикунонӣ дар ИМА асосан бо истифода аз платформаҳои онлайн ва хидматҳои автоматизатсионӣ барои ҷамъоварии андозҳо

ва мониторинги даромадҳо амалӣ мешавад.

ИМА ба истифодаи технологияи хидматрасонии электронӣ ва платформаҳои автоматизатсия барои беҳтар кардани равандҳои молиявӣ ва ҷамъоварии даромадҳо, ки ба давлат кӯмак мекунанд, ки ба таври дуруст ва сари вақт маблағҳоро ҷамъоварӣ кунад, аҳамияти калон медиҳад. Масалан, як аз усулҳои ҷорӣ дар ИМА, системаи IК8 (Iп!etal Кесепие Ветсе) мебошад, ки дар он кӯмак мекунанд, ки андозҳо ва даромадҳо тавассути интернет ва хидматрасониҳои электронӣ ҷиҳати ҷамъоварӣ ва ҳисоботдиҳӣ коркард шаванд.

Барои раванди самаранок ва шаффоф даромадҳои буҷетӣ, ИМА технологияи рақамии хидматрасониро, ки дар асоси платформаҳои мобилӣ ва интернетӣ глобалӣ амал мекунад, ҷорӣ кардааст. Технологияи рақамии даромадҳо дар ИМА қобилият медиҳад, ки андозпардозон ба таври мустақим ба ҳисоботи молиявии худ дастрасӣ дошта бошанд ва онро пурра ва дуруст анҷом диҳанд. Ин раванд на танҳо барои шаҳрвандон, балки барои давлат ва ширкатҳои молиявӣ низ барои иҷрои талаботҳои шадид ва муосир кӯмак мекунад.

Ин низом на танҳо барои амалӣ кардани маҷмӯаи маълумоти молиявӣ, балки барои мониторинг ва арзёбии даромадҳо дар вақти воқеӣ кӯмак мерасонад. ИМА тавассути истифодаи усулҳои навини таҳлили маълумот ва системаи мониторинг ҳамеша кӯшиш мекунад, ки даромадҳоро дар рӯйхати буҷет ба таври дуруст ва сари вақт пайгирӣ кунад. Технологияҳои оморӣ ва В^д 1)а 1а, ки дар ИМА истифода мешаванд, барои ҷамъоварии маълумотҳои молиявӣ ва таҳлилҳои аниқ кӯмак мекунанд.

Ҳукумати ИМА барои мутобиқ кардани раванди даромадҳои буҷетӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва талаботҳои муосир бо такмили системаи хидматрасонии молиявӣ ва таърифҳои шахсият дар тамоми кишвар ғаъол аст. ИМА низ барои пешгирӣ кардани фасод ва таъмини шаффофият дар

чараёни чамъоварии даромадҳо ва пардохтҳо низ кӯшиш мекунад. Инчунин, таҷрибаи ИМА дар ин соҳа дорoi хусусияти интегратсия бо низомҳои дигар молиявӣ, ки ба оптимизатсияи равандҳои молиявӣ кӯмак мекунад.

ИМА инчунин барои оптимизатсияи даромадҳои бучетӣ ва мониторинг ба истифодаи наватарин шабакаҳои электронӣ ва системаҳои итилоотӣ иқдом кардааст. Ин системаҳо ба таҳлили аниматикӣ ва саривақтии даромадҳо ва хароҷот кӯмак мерасонанд. Технологияи шиддати баланди хидматрасонии молиявӣ дар ИМА имкон медиҳад, ки маълумотҳо ва ҳисоботҳои молиявӣ дар вақти воқеӣ барои тамоми тарафҳои манфиатдор дастрас шаванд.

Инчунин, ИМА бо истифодаи ҳалли интеллектуалии бонқдорӣ ва хидматрасонии электронӣ, ки ҳамаҷониба барои шахсони воқеӣ ва юридикӣ дастрас аст, кӯшиш мекунад, ки раванди рақамикунонии бучет ва маълумотро беҳтар ва самараноктар намояд. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки ҳар як бахши молиявии кишвар аз роҳи электронӣ ва автоматизатсия равандҳои молиявиро пайгирӣ кунад ва пешрафти мустақимро таъмин намояд.

Раванди рақамикунонии бучети давлатӣ дар ИМА дар умум ба беҳтар кардани эътимоди шаҳрвандон ва низомҳои молиявии давлатӣ равона аст, ки бо ҳамин шароит ба ҳукумат ва дигар идораҳои молиявӣ имкон медиҳад, ки бо эътимод ва масъулиятпазирӣ даромадҳоро чамъоварӣ кунанд.

Кишварҳои Скандинавия[12], ба монанди Шветсия ва Дания, низ хеле пешсафанд дар истифодаи технологияи рақамӣ барои идоракунии молиявии давлатӣ. Ин кишварҳо барои таъмин кардани мутобиқсозии низоми даромадҳои бучетӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ва хидматрасониҳои молиявӣ ба шаҳрвандон, платформаҳои рақамии муосир ва хидматҳои онлайнӣ қорӣ кардаанд. Швасия, ба вижа, таҷрибаҳои муфиди автоматизатсияро дар

соҳаи бучет ва чамъоварии андозҳо амалӣ кардааст, ки имкон медиҳад ба муассисаҳои давлатӣ ва шаҳрвандон имкони дастрасӣ ба маълумоти молиявӣ ва ҳолатҳои бучетӣ дар вақти воқеӣ дода шавад.

Таҷрибаи Шветсия дар раванди рақамикунонии низоми даромадҳои бучети давлатӣ нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои муосир барои беҳтар кардани самаранокии чамъоварии даромадҳо ва назорати молиявӣ метавонад натиҷаҳои назаррас диҳад. Шветсия бо истифода аз системаҳои рақамии инноватсионӣ барои чамъоварии андозҳо ва дигар манбаъҳои даромад, як ҷузъи муҳим ва самаранок барои идоракунии бучет ва молия дар кишвар мебошад. Ҳукумати Шветсия ҳангоми роҳандозии рақамикунонии низоми даромадҳои бучетӣ кӯшиш кардааст, ки системаи муосир ва шаффоф барои чамъоварии маблағҳои бучетӣ таъсис диҳад, ки ба дастрасии шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ ба маълумотҳо ва ҳисоботҳои молиявӣ имкон медиҳад.

Шветсия барои баррасии даромадҳо ва манбаъҳои онҳо тавассути хидматрасониҳои электронӣ, аз ҷумла портали давлатӣ, ки дар он шаҳрвандон метавонанд маълумоти молиявии худро дастрас ва навсозӣ кунанд, кӯшиш мекунад. Ин раванди рақамикунонии маълумот ва автоматизатсия на танҳо барои чамъоварии андозҳо, балки барои таҳлили аниқ ва саривақтии маълумотҳо дар бораи даромадҳои бучетӣ низ кӯмак мекунад. Ба ин васила, барои шахсони воқеӣ ва юридикӣ роҳҳои осон ва самаранок барои пардохт ва ҳисоботдиҳӣ фароҳам меояд.

Ҳукумати Шветсия, барои таҳия ва татбиқи низоми рақамии бучет, инчунин ба истифодаи технологияи облакӣ ва платформаҳои автоматизатсионӣ тавачҷуҳ мекунад. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки маълумотҳо ва ҳисоботҳои молиявии кишвар дар вақти воқеӣ чамъоварӣ ва пайгирӣ шаванд, ки ин самаранокии системаи

молиявии давлатро баланд мебардорад. Инчунин, бо истифода аз платформаҳои рақамӣ, ҳамаи чараёнҳои молиявӣ, аз қабилӣ ҳисоби даромадҳо ва хароҷот, ба таври шаффоф ва назоратшаванда анҷом дода мешаванд, ки ин чихати эҷоди эътимод дар байни шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ муҳим аст.

Шветсия дар иҷрои системаи рақамикунонии бучети давлатӣ ба ҳамгирии тамоми системаҳои молиявӣ ва иқтисодӣ тавачҷуҳ карда, кӯшиш мекунад, ки ҳамаи чараёнҳо дар як фреймворк иттиҳод шаванд. Бо ин роҳ, раванди ҷамъоварии даромадҳо ва пайгирии онҳо дар як ҷузъи ягона ва муттаҳид амалӣ мегардад. Дар ин замина, дар Шветсия истифодаи технологияҳои ахбороти муосир ва дастрасии ғайриомӯзишӣ ба маълумоти молиявӣ кӯмак мекунад, ки тамоми чараёнҳои молиявӣ ба таври самаранок ва камхарҷ амалӣ шаванд.

Шветсия ба таҳияи ва ҷорӣ кардани системаҳои муосири хидматрасонӣ ва шарикӣ дар соҳаи молия аҳамияти калон додааст. Платформаҳои рақамии Шветсия имкон медиҳанд, ки на танҳо хидматрасониҳои оддӣ, балки хидматрасониҳои мураккаб ва махсус барои андозпардозон, ки дар заминаи технологияи облакӣ амал мекунанд, таъмин карда шаванд. Ин иқдомҳо аз ҷониби мақомоти молиявӣ барои баланд бардоштани шаффофият ва кам кардани хатогиҳо дар раванди ҷамъоварии даромадҳо ва идоракунии бучетӣ татбиқ мешаванд.

Шветсия дар ҳамкориҳои мунтазам бо дигар кишварҳои ҷаҳонӣ барои рушди стратегӣ рақамикунонии молиявӣ ва бучетӣ нақши муҳим мебозад. Ҳамин тариқ, таҷрибаи Шветсия дар раванди рақамикунонии низоми даромадҳои бучетӣ ҳамчун намунаи муваффақи истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи молия ва идоракунии бучет барои кишварҳои дигар шеносо шудааст.

Таҷрибаи Дания[9] дар раванди

рақамикунонии низоми даромадҳои бучети давлатӣ нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои муосир барои рушди самаранокии системаи молиявии давлат ва шаффофияти чараёнҳои молиявӣ хеле муҳим аст. Дания, ки яке аз кишварҳои пешрафта дар истифодаи технология дар соҳаҳои гуногуни давлатӣ мебошад, дар татбиқи рақамикунонии низоми даромадҳои бучетӣ ба як намунаи назаррас табдил ёфтааст. Низоми рақамикунонии даромадҳо дар Дания дар асоси платформаҳои электронӣ ва хидматрасонии онлайн аст, ки имкон медиҳанд, ки пардохтҳои андоз ва дигар манбаъҳои даромад бо осонӣ ва саривақт анҷом дода шаванд.

Дар Дания, барои назорати самаранокии даромадҳо, системаҳои электронӣ ва платформаҳои автоматизатсионӣ барои ҷамъоварии андозҳо ва пардохтҳои дигар истифода мешаванд. Ҳукумати Дания платформаҳои хидматрасонии мобилӣ ва интернетиро ҷорӣ кардааст, ки шаҳрвандон метавонанд бо истифода аз онҳо маълумоти молиявии худро барои пардохт ва ҳисоботдиҳӣ навсозӣ кунанд. Бо истифода аз ин платформаҳо, давлат имкон дорад, ки воридоти даромадҳоро сари вақт ва дуруст пайгирӣ кунад, ки ин ба баланд бардоштани самаранокии маҷмӯии низоми молиявӣ муносибат мекунад.

Дания бо истифодаи технологияи облакӣ ва платформаҳои интегратсияшуда барои пайгирии даромадҳо ва арзёбии маълумотҳо кӯшиш мекунад, ки равандҳои молиявӣ ба таври шаффоф ва дақиқ амалӣ шаванд. Ин ба ҳамаи тарафҳои манфиатдор, аз ҷумла шаҳрвандон, мақомоти молиявӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, имконият медиҳад, ки маълумотҳоро осон ва самаранок дастрас кунанд. Дар Шветсия, ҳамчунин, низомҳои рақамии бучет, ки имконият медиҳанд маълумотҳои молиявии кишварро ҷамъоварӣ ва таҳлил кунанд, дар вақти воқеӣ ҷорӣ шудаанд.

Дания бо пайгирӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи молия ва ҳисоботдиҳӣ, низомҳои рақамии худро бо талаботи ҷаҳонии муосир мутобиқ кардааст. Ҳукумати Дания кӯшиш мекунад, ки тавассути татбиқи инноватсияҳо ва истифодаи технологияҳои муосир, равандҳои молиявиро камхарҷ ва самаранок созад. Системаи рақамикунонии даромадҳои бучетӣ дар Дания ба эҷоди равандҳои муштарак ва осон барои пардохтҳои андоз, пуршиши маълумот ва арзёбии саривақтӣ кӯмак мекунад.

Дар Дания, тавассути технологияи автоматизатсионӣ, ҳаммаи ҷараёнҳои молиявии марбут ба бучет ва даромадҳо дар як платформаи муттаҳид шенасо ва идора карда мешаванд. Ин методологияи рақамикунонии даромадҳои бучетӣ имкон медиҳад, ки маълумоти оморӣ ва молиявии тамоми кишвар бо осонӣ ва саривақт ҷамъоварӣ шаванд. Ҳукумати Дания инчунин барои пешгирӣ кардани ғасод ва таъмини шаффофияти коркардҳои молиявӣ аз системаи рақамии мониторинг истифода мекунад.

Низомии рақамикунонии даромадҳои бучетӣ дар Дания инноватсияҳоро барои беҳтар кардани самаранокии ҷамъоварии даромадҳо ҷорӣ мекунад, ки ба баланд бардоштани эътимод дар байни шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад. Дания ҳамчун намунаи муваффақ дар истифодаи технология дар соҳаи молия ва идоракунии бучет таъриф мешавад, ки бо истифода аз усулҳои рақамии муосир даромадҳо ва таърифҳои молиявиро дуруст ва шаффоф пайгирӣ мекунад.

Дар кишварҳои Осиё[11], мисли Сингапур ва Чопон, раванди рақамикунонии даромадҳои бучетӣ бо истифода аз системаҳои хидматрасонии электронӣ ва платформаҳои мобилӣ ҷорӣ шудааст. Ин кишварҳо барои коҳиш додани хатогиҳо ва бо роҳи беҳтар кардани инъикоси маълумотҳои молиявӣ, таҷрибаҳои автоматизатсияро

амалишуданд, ки имконият медиҳад ба давлатҳо натиҷаҳои ҳисоботдиҳии дақиқ ва шаффоф дастрас намоянд.

Таҷрибаи Сингапур[3] ва Чопон дар раванди рақамикунонии низомии даромадҳои бучети давлатӣ нишон медиҳад, ки ҳар ду кишвар бо истифода аз технологияи муосир ва системаҳои автоматизатсионӣ ба рушди молия ва бучети давлатӣ мусоидат кардаанд. Сингапур, ки як кишвар бо иқтисоди муташаққил ва пешрафта аст, дар раванди рақамикунонии даромадҳои бучети давлатӣ истифодаи платформаҳои рақамии хидматрасонӣ ва хидматрасониҳои электронӣ ба таври муассир роҳандозӣ кардааст. Ҳукумати Сингапур ба системаи онлайн ва мобилӣ барои ҷамъоварии андозҳо ва арзёбии саривақтии маълумот дар бораи даромадҳо аҳамияти калон медиҳад.

Дар Сингапур, системаи рақамикунонии даромадҳо ба ҷамъоварии андозҳо тавассути хидматрасонии электронӣ ва платформаҳои онлайн кӯмак мекунад, ки ин раванди ҷамъоварии маблағҳо дуруст ва самаранок таъмин мекунад. Системаҳои электронӣ ва автоматизатсионӣ дар Сингапур ба шаҳрвандон ва ширкатҳо имкон медиҳанд, ки ҳисоботи молиявӣ ва пардохтҳои андозро дар вақти воқеӣ ва бо дақиқии баланд анҷом диҳанд. Ин раванди рақамикунонии молиявӣ дар Сингапур ба ташкили низомии шаффоф ва масъулиятпазир кӯмак мекунад, ки дар он тамоми ҷараёнҳои молиявии кишвар бо эътимод пайгирӣ мешаванд.

Чопон, инчунин, дар раванди рақамикунонии низомии даромадҳои бучети давлатӣ таҷрибаи муҳим дорад. Ҳукумати Чопон ба истифодаи технологияҳои муосир ва хидматрасонии электронӣ дар соҳаи молия тавачҷӯх намуда, барои беҳтар кардани идоракунии даромадҳо ва бучет системаи рақамии дастрас ва самаранокро ҷорӣ кардааст. Системаҳои автоматизатсионӣ ва платформаҳои онлайн дар Чопон барои ҷамъоварии андозҳо ва манбаҳои гуногуни даромад кӯмак мекунанд, ки ба он имкон

медиханд, ки маълумотҳо ва ҳисоботҳо дар вақти воқеӣ пайгирӣ шаванд.

Чопон як технологияи муосири мониторинг ва арзёбии молиявиро таҳия кардааст, ки ба он кӯмак мерасонад, ки ҳамаи чараёнҳои молиявӣ ва даромадҳо дар системаи чорӣ дар вақти воқеӣ таҳлил ва арзёбӣ шаванд. Ин раванд барои таъмини шаффофият ва ҳамоҳангии низоми молиявии кишвар хеле муҳим аст. Технологияҳои рақамии мониторинг дар Чопон барои пешгирии фасод ва таъмин кардани дастрасии муассир ба маълумотҳо истифода мешаванд.

Ҳам Сингапур ва ҳам Чопон барои мутобиқ кардани раванди рақамикунонии бучети давлатӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва талаботҳои муосир кӯшиш мекунанд. Технологияҳои инноватсионӣ, ки дар ҳар ду кишвар истифода мешаванд, на танҳо барои чамъоварии даромадҳо, балки барои таҳлили аниқ ва саривақтии маълумот дар бораи бучет кӯмак мекунанд. Истеъмол ва истифодаи платформаҳои электронӣ барои маблағгузорӣ ва мониторинг дар ҳар ду кишвар дар боло бардоштани самаранокии низоми молиявӣ ва таъмини шаффофият аҳамияти калон доранд.

Ин таҷрибаҳои рақамикунонии бучет дар Сингапур ва Чопон ба дигар кишварҳо як намунаи муваффақ нишон медиҳад, ки чӣ гуна истифодаи технологияҳои муосир ва хидматрасонии электронӣ метавонад самаранокии низоми даромадҳои бучетиро беҳтар кунад.

Хулоса. Таҳқиқотҳои дар болобуда собит намуд, ки механизмҳои истифодаи таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба раванди рақамикунонии низоми даромадҳои бучети давлатӣ барои Тоҷикистон дар шароити имрӯза хеле муҳим ва аниқ мебошанд. Тоҷикистон, ки дар марҳилаи рушди иқтисодӣ қарор дорад, метавонад бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта, ба монанди Сингапур, Чопон, Германия ва дигар давлатҳои муҳими иқтисодӣ, имкониятҳои нави самаранокии молиявӣ ва

идоракунии бучетро таъсис диҳад. Қабули низоми рақамикунонии даромадҳои бучетӣ дар Тоҷикистон метавонад барои беҳтар кардани чамъоварии андозҳо, таъмини шаффофият ва кам кардани фасод нақши муҳим дошта бошад.

Таҳлили таҷрибаи кишварҳо, ки дар чараёни рақамикунонии молиявии бучет муваффақ шудаанд, ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба самаранокии чамъоварии манбаъҳои даромадҳо, аз ҷумла андозҳо, аксизҳо ва пардохтҳо тавассути системаи электронӣ ва автоматизатсионӣ ноил шавад. Вақти воқеӣ ва дурустии пайгирии даромадҳо бо истифода аз технологияи муосир дар кишварҳои пешрафта ба Тоҷикистон кӯмак мерасонад, ки барои баланд бардоштани эътимоди мардум ба идоракунии молиявӣ ва бучетии давлат пайдо шавад.

Дар шароити имрӯза, бо истифода аз технологияҳои ахборотӣ, Тоҷикистон метавонад дар низоми даромадҳои бучетӣ аз низомҳои рақамии автоматизатсионӣ истифода кунад, ки имкон медиҳанд, ки маълумоти молиявии кишвар дар вақти воқеӣ чамъоварӣ ва таҳлил шаванд. Имкониятҳои дастрасии осон ба хидматрасониҳои онлайн ва хидматрасонии мобилӣ метавонанд ба шахрвандон ва соҳибкорон кӯмак кунанд, ки пардохтҳои андоз ва дигар манбаъҳои даромадро саривақт ва дуруст анҷом диҳанд.

Тақвияти ҳамкорӣҳои байналмилалӣ ва мутобиқ кардани таҷрибаи кишварҳои пешрафта ба шароити маҳаллӣ як имконияти муҳим аст, ки Тоҷикистон метавонад барои беҳтар кардани идоракунии бучет ва молия истифода кунад. Бо пайгирии таҷрибаи Сингапур ва Чопон, ки системаи рақамикунонии молиявии муосирро ба таври муассир татбиқ кардаанд, Тоҷикистон метавонад даромадҳои бучетиро ба таври шаффоф ва самаранок бештар ташкил намояд.

Ҳамчунин, Тоҷикистон метавонад барои амалисозии системаи рақамикунонии даромадҳои бучетӣ аз таҷрибаи кишварҳои

худпешрафта истифода кунад, ки дар он ҷо барои пешгирии фасод ва кам кардани хатогиҳо дар раванди ҷамъоварии даромадҳо ва идоракунии молиявӣ тавассути технологияҳои шахсиятан шаффоф амал мекунад. Воситаҳои рақамии мониторинг ва таҳлил дар кишварҳо, ба монанди Германия ва Шветсия, ба Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки даромадҳоро саривақт ва дуруст пайгирӣ кунад.

Татбиқи технологияи автоматизатсионӣ ва истифодаи хидматрасонии мобилӣ дар Тоҷикистон барои ташкили низоми осон ва дастрас барои пардохт ва ҳисоботдиҳӣ низ аҳамияти калон дорад. Истифодаи платформаҳои онлайн дар Тоҷикистон барои идоракунии даромадҳо ва бучет, ки метавонанд дар ҳар вақти муқаррарӣ даромадҳоро ҷамъоварӣ ва таҳлил кунанд, метавонад сифати идоракунии

молиявӣ ва бучетиро дар кишвар беҳтар намояд.

Бо назардошти талаботҳои муосир, Тоҷикистон бояд механизми идоракунии молиявии худро бо технологияи муосир мутобиқ кунад, ки барои таҳлил ва мониторинг даромадҳо дар системаи бучетӣ кӯмак мекунад. Қабули таҷрибаи кишварҳо дар ин соҳа метавонад ба ҷорӣ кардани низоми рақамикунони бучетии самаранок ва муассир дар Тоҷикистон мусоидат намояд.

Аз ҷумлаи хусусиятҳои умумии таҷрибаи кишварҳои хориҷа, ки дар раванди рақамикунони низоми даромадҳои бучети давлатӣ ғайриҷорӣ кор мекунанд, истифодаи платформаҳои онлайнӣ ва хидматрасониҳои рақамии самаранок мебошад, ки барои ҷамъоварии даромадҳо, мониторинг ва арзёбии молиявӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Батырбаева А.К. Глобальные тренды цифровизации и международный опыт [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/253/58065/> (дата обращения: 14.10.2022).
2. Богомолова А. В., Санникова Т. Д., Жигалова В. Н. Зарубежные модели цифровой трансформации и перспективы их использования в российской практике [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/334719334_Zarubeznye_model_i_cifrovoj_transformacii_i_perspektivy_ih_ispolzovania_v_rossijskoj_praktike (дата обращения: 14.10.2022).
3. Горян Э.В. Национальные подходы к применению искусственного интеллекта: опыт Сингапура [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-podhody-k-primeneniyu-iskusstvennogo-intellekta-opyt-sin-gapura/viewer> (дата обращения: 14.10.2022).
4. Икромӣ Ф.Н. Масъалаи арзёбии хароҷоти бучети давлатӣ барои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромӣ Ф.Н., Шарифзода Б.Х. // В сборнике: Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. Душанбе, 2024. С. 97-106.
5. Икромӣ Ф.Н. Усулҳои ҳисоб намудани андоз аз даромади шахси воқеӣ-резидент дар муассисаҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ / Икромӣ Н.Қ., Икромӣ Ф.Н., Шарифзода Б.Х. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 12. С. 280-286.
6. Икромов Ф.Н. Муаммоҳои раванди маблағгузори бучети давлатӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х., Изатуллоев М.Н. // Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 3 (32). С. 290-297.
7. Икромов Ф.Н. Динамика дефицита государственного бюджета и вопросы

источников его финансирования / Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х. // В сборнике: Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 182-188.

8. Икромов Ф.Н. Масоили назариявию амалии фонди нафақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Давлатмуродов Ш.М., Икромов Ф.Н. // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). С. 87-94.

9. Казбек Б.Е. Сравнительный обзор международного опыта цифровизации государственных услуг // <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/sravnitelnyy-obzor-mezhdunarodnogo-opytacifrovizacii-gosudarstvennyh-uslug>

10. Устинова Т.С. Сравнительная характеристика федеральных бюджетов России и США // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2019. №6-1. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnaya-harakteristika-federalnyh-byudzhetrovrossii-i-ssha> (дата обращения: 23.05.2021).

11. Цифровая трансформация мировой экономики: торговля, производство, рынки. Монография - М.: Мир науки, 2019. - Сетевое издание. Режим доступа: <https://izdmn.com/PDF/38MNNPM19.pdf> (дата обращения: 13.04.2022).

12. Digital Planet 2017: How Competitiveness And Trust In Digital Economies Vary Across The World– [Электронный ресурс]. URL: https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2017/05/Digital_Planet_2017_FINAL.pdf

13. Report «Our common future» of the World Commission on Environment and Development (the Brundtland Commission), 1987. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (дата обращения: 01.10.2024).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Лолахонов Абдуманон Эшонкулович – докторанти фалсафа (PhD) дар кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: abdu-manon1999@mail.ru

Сведения об авторе:

Лолахонов Абдуманон Эшонкулович – докторант (PhD) кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: abdu-manon1999@mail.ru

About the author:

Lolakhonov Abdumanon Eshonkulovich - Doctoral student (PhD) of the Department of Customs Activities of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: abdu-manon1999@mail.ru

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Солехзода А.А., Умаров А.Ш. ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ.	5
Хайрзода Ш.Қ., Файзуллоев Х.П. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА.....	15
Бобоев О., Бобоев К.О., Давлатов Б. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРОЕКТОВ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТРАНСПОРТА ИСЛАМСКИМИ БАНКАМИ.....	26
Содиқов М.С., Сайдалиев Ҷ.Р. РУШДИ ТАШКИЛОТҲОИ МОЛИЯВИЮ ҚАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ.....	38
Саъдуллозода С.С. АКТИВЫ КАК ИСТОЧНИК ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКА И ИНВЕСТИЦИЙ СТРАНЫ.....	47
Мирсаидов А.Б., Нурализода Н.Н. СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА И УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ ЕГО ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ.....	56
Мирсаидов С.А., Фафуров С.Х. ТАКМИЛИ СИЁСАТИ САНОАТӢ ВА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТИ КОРКАРД ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИЁТ.....	70
Набиев Т.Т., Мирзоев Б.Р. ТИПЫ МОТИВАЦИЙ ПЕРСОНАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	81
Фарайдунов О.К., Амонбекова З.А. АНАЛИЗ ДАННЫХ В СРЕДЕ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ RUTRON ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ.....	91
Тағоев Б.Д. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ДОИРАИ СИЁСАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА.....	99
Ҷурахонзода Б.Ҷ. ХУСУСИЯТИ ТАШАККУЛӢ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР.....	107
Досиев М.Н. САҲМИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИИ КИШВАР.....	116
Қадамшоев Н.У., Аламшоева М.М. НАҚШИ ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР ТАҲАВВУЛОТ ВА РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ.....	124
Тилабов Ё.Э. МАВҚЕИ АУДИТ ДАР НИЗОМИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	132
Исвализода С.Ҷ. ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РАФТОРИ САРМОЯГУЗОРИИ САӢЁҲОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	141
Мирзоева Е.Ш. ИННОВАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТРАНЫ.....	151
Холов Р.Ш. СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ МОНЕТИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	161
Мамадризоева Н.М. ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	171

Шамсиев Ф.К., Туразода Ч.А. ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН ПОЯИ РУШДИ СОХТОРИ КОРПОРАТИВИИ НИЗОМИ САНОАТИ МИНТАҚАВӢ.....	179
Бурхонов И.Б. СОДЕРЖАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	189
Темиров К.О. ОМИЛӢОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ «САБЗ».....	199
Назаров М.С., Баротов А.А. АСОСӢОИ ТАШКИЛИИ ХУДИДОРАКУНИИ МАӢАЛЛИ ВА УНСУРӢОИ СОХТОРИИ ОН ДАР РУШДИ СОӢАИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚАӢОИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	210
Солиев Н.Н., Солиев Б.Н., Манонова Т.Х. АРЗӢБӢИ ВА ТАӢЛИЛИ ОМОРИИ САМАРАНОКИИ СИӢСАТИ ИҚТИСОДИ САБЗ АЗ РӢИ НИШОНДИӢАНДАӢОИ МАҚСАДНОК.....	220
Рахмонзода М.Н. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢИ ВА ТАШКИЛИ ӢУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИӢИ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	228
Орипов А.С. ИДОРАКУНИИ РУШДИ ТАӢСИЛОТИ ТОМАКТАБӢИ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	235
Ӣазратзода Т.Ӣ. АРЗӢБИИ САРЧАШМАӢО ВА ФИШАНГӢОИ МАБЛАГӢУЗОРИИ БУӢЕТИ МАӢАЛЛИИ МИНТАҚАӢОИ СУСТТАРАҚҚИКАРДА.....	242
Намозализода Ш.Н. ИМТИӢЗӢОИ АНДОЗӢИ ТАЪМИНКУНАНДАИ РУШДИ БОСУБОТИ КОРӢОНАӢОИ КОРКАРДИ САНОАТИИ МАӢСУЛОТИ КИШОВАРЗӢИ...	254
Алиева З.С. МЕХАНИЗМӢОИ ИНВЕСТИЦИОНИИ ӢАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИӢИ ДАР КОРӢОНАӢОИ САНОАТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	262
Изатуллоев М.Н. НАЗАРИЯ ВА НАҚШИ АМАЛИЯИ САРМОЯИ ХОРИҶӢИ ДАР РУШДИ СОӢАИ САНОАТ.....	270
Шерматова М.А. САМТӢОИ АФЗАЛИЯТНОКИ МЕХАНИЗМИ СИӢСАТИ СОХТОРИИ МИНТАҚАВӢИ.....	278
Саидмахмадова С.М. МАСЪАЛАӢОИ НАЗАРИЯВӢИ ВА АМАЛИИ ҶАӢОНИШАВӢИ.....	286
Одинаев С.П., Гаюров Ғ.Ӣ. РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ ФОСИЛАВӢИ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	293
Қаюмова С.Р. ОИД БА МАСЪАЛАИ ФАӢОЛКУНИИ СОХТОРӢОИ СОӢИБКОРӢИ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢИ.....	302
Иномова Д.И. ТАӢҚИҚИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ БОЗОРИ МОЛИЯ.....	310
Нурмахмадова Р.М. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИӢСАТИ ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАӢО.....	322
Қарахонова Н.М., Ӣураев Х.Ғ. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢИ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢИ.....	332
Савзализода С.С. ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГӢИ РАВИШИ НАВИНИ РОӢБАРИИ МЕНЕҶМЕНТ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРИ ҶАӢОНӢИ.....	342
Шерализода Р.М. ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	348
Ҷалилзода У.А., Абдурсулзода С.Б. РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРӢОНАӢОИ САНОАТӢИ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	356
Курбонова Ш.Б., Ӣабибова Ғ.О. МАВҚЕИ САӢӢӢӢИ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ МИНТАҚАӢОИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	363

Қурбонализода Д.Т. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ТАБДИЛДИҶИИ РАҚАМӢ.....	370
Исмоилова Д.М. ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА.....	382
Бобоев Ф.М. ҶАНБАҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ОМУӢЗИШИ ВАЗИФАИ ИҶТИМОӢИ АНДОЗҶО.....	389
Ҳамроев М.И. РАҚОБАТПАЗИРӢ ВА ФАЪОЛНОКИИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТ 4.0.	401
Нуров Н.Қ. ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ, ТАМОЮЛҶО ВА ДУРНАМОИ РУШДИ СОҶИБКОРӢ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	408
Мирзобобоев Ф.А. РАВИШҶОИ МЕТОДИИ АРЗӢБИИ ТАҶЗИМИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИӢТ.....	417
Мирзоев Х.М. ОМИЛҶОИ ТАЪМИНКУНАНДАИ САМАРАНОКИИ МЕНЕҶМЕНТ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҶУРИИ СИНГАПУР).....	428
Ҳикматов М.Н., Қурбонализода Д.Т. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ МУОСИРИ ЛОГИСТИКӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ ВА ИМКОНИЯТҶОИ ОН ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	437
Ҳамидзода М.Х. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАРКЕТИНГИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ТАЪЛИМИӢ.....	446
Нуров Ғ.М. ИННОВАТСИЯ, НАМУДҶОИ ИННОВАТСИЯ ВА АҶАМИЯТИ ОН ДАР ХИЗМАТРАСОНИИ САӢӢӢҶӢ.....	454
Ҷурахони И. ТАҶЛИЛИ ВАЗЪИ ИҶТИМОӢИ МИНТАҚА ДАР ДОИРАИ РУШДИ УСТУВОР (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН).....	464
Сафарзода М.С. МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВӢ: НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ.....	476
Ниёззода С.С. МОҶИЯТИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИӢ ВА НАҚШИ ЗАХИРАҶОИ МОДДИИ ДАВЛАТӢ ДАР ОН.....	485
Лолахонов А.Ӣ. ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҶОИ ХОРИҶА ОИД БА РАВАНДИ РАҚАМИКУНОНИИ НИЗОМИ ДАРОМАДҶОИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ВА ИМКОНИЯТҶОИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРУӢЗАИ ТОҶИКИСТОН.....	499

Ба таваччуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сарҳат аз гӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунҷа, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯй кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони чопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.
2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).
3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».
4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.
5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.
6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).
7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.
8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.
9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.
10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.
11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.
12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.
13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Фарайдунов О.
Муҳаррирон: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Ҷ.М.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Фарайдунов О.
Редакторы: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Дж.М.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Faraidunov O.
Editors: Hamroev M.I., Khudoyberdiev J.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарх ва дизайни Ҷ. Худойбердиев

Ба чоп супорида шуд 30.12.2024.
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Хуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 32 ҷ. ҷ.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев

Сдано в набор 30.12.2024.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 32 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev

Signed to print on 30/12/2024
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 32 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE